

н е з а л е ж н и й к у л ь т у р о л о г і ч н и й ч а с о п и с

п р и л а д д л я л і к у в а н н я е л е к т р о ш о к о м

19
2000

н е з а л е ж н и й к у л ь т у р о л о г і ч н и й ч а с о п и с

Число вийшло за участю Фонду Гайнріха Бьолля (Берлін)

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк (головний редактор)
Андрій Павлишин (куратор номера)
Кость Бондаренко
Софія Онуфрів
Ігор Балинський
Вальтер Моссманн
Алла Татаренко
Юрій Бабік
Андрій Кирчів
Тарас Батенко (куратор номера)

Адреса редакції:
e-mail: ji@litech.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2000

Якщо темпи розвитку людства за увесь попередній період його існування до ХХ ст. можна було описувати, застосовуючи арифметичну прогресію, то за останні сто років ця прогресія набула всіх рис геометричної. Колись порівняно ірраціональне і майже романтичне, населення Землі тепер, здебільшого, чітко і тверезо прораховує вигоду кожного зробленого кроку, не зауважуючи, що локомотив його прогресу розігнано майже до некерованого стану.

Можна сперечатися про точний час зародження глобалістичних тенденцій у нетрях людської цивілізації - чи це період величч Риму, колоніальних воєн пізнього Середньовіччя, чи перша страхітлива світова масакра. Безсумнівно є одне: такого розмаху і впливу на свідомість - індивідуальну чи масову, як зараз, ці процеси до кінця «холодної війни» і завершення формування нинішнього монополярного світу не мали. Тільки раптове суттєве розширення простору без

політичних бар'єрів, постання фактично безальтернативної світової потуги - Сполучених Штатів - і вивільнення внаслідок цього неймовірних коштів, стимулювало небачений технологічний прорив в усіх без винятку галузях, політично і юридично базований на національних законодавствах та багатосторонніх міжнародних угодах. Зрозуміло, першими на «зелене світло» відреагували транснаціональні корпорації, які за нових обставин отримали доступ до безмежних ринків збуту, сировини, фінансів та праці. Користуючись недосконалістю чи неадаптованістю до нових вимог законодавств країн переважно з колишнього табору соціалістичної співдружності чи т.зв. «третього світу», ці наднаціональні гіганти, річний бюджет яких часто-густо перевищує валовий національний продукт деяких зовсім не карликових суб'єктів міжнародного права, повели тотальний наступ на terra incognita досі не освоєних ринків. Фінансово-економічні та промислово-технологічні потужності, мультіпліковані найширшими можливостями Інтернету та рекламних технологій, стали відкривати перед ними обрії за обрієм, і кожен наступний - кращий, уніфікованіший і доступніший за попередній. Такий собі Мак-Світ, у якому транспорт «дженерал-моторизований», побут «дьюпонізований», культура «голлівудизована», інформаційний простір «софтверизований», ну, а їжа, звісно ж, «макдональдизована». І все це, зважаючи на однополюсність світу та розташування на цьому полюсі штаб-квартир рушіїв глобалізації - транснаціональних велетів та багатьох міжнародних організацій - набуває чітких обрисів державної централізованої стратегії глобального масштабу.

Дія, безумовно, породжує протидію, і в політиці цей закон ньютонівської механіки застосовують дедалі частіше. Якщо серце глобалізації монополізоване північноамерикан-

ською надпотугою, підсилену включенням до NAFTA Мексики та Канади, то центр спротиву цьому процесові цілком закономірно очолила Європа, хоча доволі потужні осередки антиглобалістичного руху є на Далекому Сході, в Центральній та Південній Азії, Африці та обох Америках, включно із самими Сполученими Штатами. Проте, європейський антиглобалізм має декілька цікавих особливостей, які важко зауважити у прихильників цього руху в інших куточках світу. Насамперед, він має яскраве національне забарвлення, особливе і неповторне для кожної частини недооб'єднаної Європи. Другою ідентифікаційною деталлю є уславлена єдність і боротьба протилежностей, коли інтереси ультра і просто правих, незалежно від ідеологічного їх підґрунтя, цілком закономірно збігаються з анонсованими заходами лівих і «червоно-зелених». Це якнайкраще показали події у Сіетлі, Давосі, Празі та Ніцці. І, нарешті, найцікавішою рисою всіх без винятку антиглобалістів є вживання ними для постійного зв'язку найглобалістичнішої мережі Інтернет. Проте, цей факт, аж ніяк не шкодить, а, навпаки, допомагає їм виступати майже єдиним фронтом проти універсалізації, уніфікації та інших негативних ціх глобалізації.

Що несе глобалізаційне торнадо тихій європейській заводі з мелодійною назвою Україна? Спроможеться вона скористатися з досягнень цього процесу, вдало і вчасно відділивши зерно від половини, чи з впертістю неофіта залишатиметься на печерно-нігілістичній позиції? Що стане результатом збурення «тихих вод» - унітарність, федералізм чи сепаратизм? А може взагалі мине нас чаша сія? Вічне quo vadis...

Андрій Кирчів

4	Броніслав Вільдстейн розмовляє з Лестером Туровим	НАШОЮ РЕАЛЬНОСТЮ Є СВІТОВИЙ РИНОК
19	Томас Фрідман	ЛЕКСУС І ОЛИВКОВЕ ДЕРЕВО
36	Френсис Фукуяма	ГЛОБАЛІЗАЦІЯ БЕЗКОНЕЧНА
42	Збігнев Бжезінський	ДЕМОКРАТІЯ ПЕРЕД ЛИЦЕМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
54	Алексрома	ПРИГОЛОМШЕННЯ СВІТЛИМ МАЙБУТНІМ
72	Кшиштоф Лозинський	ГЕН УСПІХУ І КОНФЛІКТ КУЛЬТУР
86	Іван Павло II	ЕНЦИКЛІКА CENTESIMUS ANNUS – СОТІЙ РІК
92	Мирослав Маринович	ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ЦЕРКОВНИЙ КОНТЕКСТ УКРАЇНИ
101	Роберт Каплан	ЧИ ПРОІСНЮЮТЬ СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ ДО 2050 РОКУ?
107	Орест Семотюк	НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК – МОДЕЛІ, АНТИМОДЕЛІ, СЦЕНАРІЇ
114	Любов Старецька	ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ: ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ В СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ
123	Роберт Конквест	ПЕРСПЕКТИВИ СОЮЗУ АНГЛОМОВНИХ КРАЇН
132	Фредрік Джеймсон	ПОСТМОДЕРНІЗМ І СУСПІЛЬСТВО СПОЖИВАННЯ
153	Олівін і Гейді Тоффлери	СТВОРЕННЯ НОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ. ПОЛІТИКА ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ
169	Зеновій Мазурик	КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
178	Марат Чешков	ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, СУЧАСНА ФАЗА, ПЕРСПЕКТИВИ
195	Дені Дюкло	СЕКТАНТСЬКЕ БОЖЕВІЛЛЯ ТА ВІРА В ГЛОБАЛІЗАЦІЮ
208	Юрій Корольчук	ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ІНТЕРНЕТ: ВИКЛИК ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
213	Юрій Корольчук	КОНСЕНСУС ЯК ОЗНАКА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ / АНТИГЛОБАЛІЗАЦІЇ
222	Дмитро Архипович	ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЯВИЩЕ: ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ РИСИ
226	Віктор Зінчук	ПОГЛЯД НА ГЛОБАЛІЗАЦІЮ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ
232	Олег Демків	ТЕОРІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА СВІТОГЛЯДНИЙ МОНІЗМ
238	Іріна Белобородова	«ПІВНІЧНИЙ ВИМІР» У ЄВРОПІ: ПОШУКИ ГЕОЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ КООРДИНАТ
245	Тарас Возняк	МОВЧАННЯ
253	Мартін Гайдеггер	ПРО ТАЄМНИЦЮ ВЕЖИ З ДЗВОНАМИ
256	Светислав Басара	ВІЙНА ЯК BROADCASTING
266	Лукаш Денборуг	ПОРТРЕТ МІРИ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

19 3 МІСТ

4	Деніель Кон-Бендіт	ЄВРОПА – ЦЕ ОСТАННЯ УТОПІЯ
27	Тарас Возняк	ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ВИКЛИК ЛЮДСТВУ
48	Круглий стіл у редакції журналу «І»	УКРАЇНА ТА ОБ'ЄДНАНА ЄВРОПА
65	Ярослав Дашкевич	НА ТЛІ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
73	Вільям Пфафф	ДО ПРОБЛЕМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
78	Александр Смоляр	ІДЕОЛОГІЯ ВСЕ ЩЕ БАГАТО ВАЖИТЬ У БОРОТЬБИ ВЕЛИКОДЕРЖАВ
93	Дітер Галлер	ВОНИ НЕ ПРОМИНАЮТЬ І НЕ ВМИРАЮТЬ
97	Йозеф Юрт	АМОРТИЗАТОР НА ШЛЯХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
105	Лешек Колаковський	НІМЕЦЬКО-ФРАНЦУЗЬКІ ДІАЛОГИ ПРО КУЛЬТУРУ.
124	Лешек Колаковський	ЩЕ РАЗ ПРО ПРОВІНЦІЙНИЙ КОСМОПОЛІТИЗМ
138	Гейко Шрадер	ПОШУКИ ВАРВАРА. ІЛЮЗІЇ КУЛЬТУРНОГО УНІВЕРСАЛІЗМУ.
155	Володимир Ёшкілев	ВТРАЧЕНЕ СЕЛО
195	Світлана Марінцова	ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, (ДЕ)ЦИВІЛІЗАЦІЯ І МОРАЛЬ
207	Дмитро Шурхало	ПОСТМОДЕРНІСТИЧНА «МАШИНА ВЖИВАННЯ»
214	Тарас Возняк	І УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ
219	Тарас Возняк	ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЯК ВИКЛИК ГУМАНІТАРНОМУ ВИМІРУ БУТТЯ
225	Роман Кісь	ТЕМНІ ВІКИ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ
244	Команданте Маркос	ЗАУВАГИ ДО ФІЛОСОФСЬКИХ АСПЕКТІВ ЕКУМЕНІЧНОГО ДІАЛОГУ
261	Ярослав Сватко	ЗАУВАГИ НА ТЕМУ ПОСТМОДЕРНУ ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ КРИЗИ
266	Петер Біксель	(ДО МОДЕЛІ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ)
272	Милорад Павич	ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – ЛОКАЛІЗАЦІЯ – ГЛОКАЛІЗАЦІЯ
		ЧЕТВЕРТА СВІТОВА ВІЙНА РОЗПОЧАЛАСЯ
		ВТРАЧЕНИЙ РАЙ І ГРАБЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
		АМЕРИКИ НЕМАЄ
		«ВЕДЖВУДСЬКИЙ» ЧАЙНИЙ СЕРВІЗ

© B.Wildstein, 1999
© Wprost, 1999

нашою. реальністю є світовий ринок

броніслав вільдстейн
розмовляє
з лестером туровим

ÅêéçßëãÄÇ ÇßăúŃëíôâç ãöëíôê îîêéç

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© D.Cohn-Bendit, 2000
© taz, 2000, №6287

деніель кон-бендіт
європа – це
остання утопія

Nöçßöăú äéç-ÄöçŃßí

Броніслав Вільдстейн: Останнє десятиріччя є одним з найкращих періодів в історії американської економіки. Упродовж останніх семи років ступінь приросту американського ВВП просто вражає; безробіття більш як удвічі менше, ніж у середньому по Європі, і взагалі, усі економічні показники демонструють напролюд міцне здоров'я економіки у вашій країні. Можна сказати, що американська економіка – єдиний досконало функціонуючий двигун світової економіки. Наскільки ця ситуація змінює опубліковані в книзі *«Майбутнє капіталізму»* ваші невтішні прогнози, які стосуються перспектив і світової, і американської економіки?

Лестер Туrow: Проблема стосується світової економіки. Якщо ми порівнюємо дві найпотужніші економіки світу, то виявиться, що американська перебуває у напролюд доброму стані, а японська – просто в жахливому. Європейська економіка знаходиться десь поміж цими полюсами. Тому Сполучені Штати повинні виконувати функцію локомотива світової економіки.

Б.В.: – Що ж все-таки стало причиною таких успіхів американців і того, що вони обійшли всіх своїх конкурентів?

Л.Т.: – Спершу треба замислитись над тим, що здатні робити найкраще економіки окремих країн. Американці найкращі у впровадженні й освоєнні нових технологій та вилученні старих. Вони вміють пристосовуватися до нових умов, закривати старі й створювати нові підприємства. Якщо ми порівнюємо Сполучені Штати та Європу з точки зору інновацій в економіці, виявиться, що американські підприємства значно швидше досягають успіху й повніше його використовують. У 90-х роках приріст ВВП США у зв'язку з цим був вищий, ніж валовий національний продукт будь-якої іншої країни, включаючи Японію. Тоді це був поганий період для інших розвинених країн світу. В це ж десятиріччя Японія мала нульовий відсоток приросту ВВП. Вона не тільки не зуміла піднятися після фінансової кризи дев'яностого року, але й не здатна адаптуватися до нових умов і впроваджувати нові технології. Отож, процес швидкого технологічного розвитку спрацював на користь Штатів, а не на користь Японії, а от Європа опинилася поміж ними. Найбільша різниця між Штатами та Європою по-

Сьогодні у Європі існує шанс втілити мрію, яка зародилася 50 років тому. Ми не маємо права змарнувати його, бо у певному сенсі об'єднана Європа перебуває сьогодні на роздоріжжі.

Якщо Європа повинна і далі рухатися по шляху до справжнього політичного союзу й стати чимось більшим, ніж найзвичайніший адміністративний апарат, якщо ми хочемо втілити омріяну візію майбутнього європейських народів, то вже зараз необхідно виставити стрілки на наступні 50 років.

Для цього Європа повинна розвиватися у взаємозв'язку: всередині – шляхом функціонального зміцнення інтеграції, назовні – шляхом пришвидшеної інтеграції центрально- та східноєвропейських держав.

Але, насамперед, Європа повинна поставити собі декілька запитань: питання про власну ідентичність та майбутнє, а також питання про ідентичність та майбутнє європейців. Останні два питання дуже тісно взаємопереплетені і стосуються усіх єв-

ропейців: тих, які мешкають у Європі сьогодні, і тих, які народяться завтра, аборигенів, переселенців та їхніх нащадків.

Що таке Європа, хто такі європейці? Європа 2000 р. – це Європа, яка тільки-но починає сама себе усвідомлювати. Це Європа, яка поступово стає чимось більшим, ніж банальною географічною одиницею, конгломератом конкуруючих національних держав чи зоною вільної торгівлі із частково спільною валютою.

Чому так трапилося? Бо сталися певні історичні катаклізми, і європейці зуміли зробити з них висновки та по-новому глянути на своє майбутнє.

КОНСЕНСУС ТВОРЦІВ ЄВРОПИ

Минуло всього лиш 50 років відтоді, як творці Європи, інспіровані Шуманом, Моне, Аденауером та Гаспарі, почали виходити за рамки моделі національної держави та міркувати над перспективою європейського поєднання. Вони раз у раз поверталися думками в минуле, до часів II Світової війни, в якій Німеччина зазнала нищівної поразки. Про-

лягає в тому, що, коли ми поглянемо на двадцять п'ять найбільших підприємств США, виявиться, що вісім із них не існували до 1960 року, а сім з'явилися за останні десять років і досягли вже щонайменше десяти мільярдів доларів річного прибутку. В Європі серед перших двадцяти п'яти немає таких, які б не існували до 1960 року, і немає жодного, яке б почало працювати упродовж останніх десяти років і досягло десяти мільярдів доларів річного прибутку. Ще гірше з цим у Японії. Ця ситуація ілюструє здібності американців до динамічного розвитку, тобто в найважливішому для сучасної економіки аспекті, де вони виявляються кращими від європейців та японців.

Б.В.: – А що було причиною азійської фінансової кризи? Звідки такий фатальний стан економіки Японії, яка ще наприкінці вісімдесятих років скрізь визнавалася за таку, що функціонує найкраще у світі, і яка, на думку багатьох, от-от мала наздогнати США?

Л.Т.: – Економіка кожної капіталістичної країни час від часу мусить переживати фінансову кризу. Це притаманно для капіталізму. Сполучені Штати пройшли через таку кризу у вісімдесяті роки (йдеться про банкрутство мережі «Saving and Loan», ощадно-кредитних

підприємств – прим. **Б.В.**). Якщо ми уважно подивимося на кризу «Saving and Loan», то побачимо, що за масштабом вона якраз відповідала фінансовій кризі Японії. Проте ми зуміли довести нашу економіку до ладу без залучення додаткових коштів. Американський платник податків заплатив за це суму в 550 млрд. доларів, а очікувалося 900 млрд.; збанкрутувало біля половини американських банків; до в'язниці на тривалі терміни потрапили люди, втягнуті в корупційні афери, пов'язані з цією кризою, причому як з фінансової, так і з політичної верхівки. Серед інших до багаторічного ув'язнення був засуджений Майк Міллікен, один з найбагатших американців, великі строки отримали також конгресмени. Особи, які посідали керівні пости в галузях, заторкнених кризою, були усунуті з посад, подібні процеси відбулися також з елітою політики. Японці чи корейці не зуміли зробити нічого подібного. Темп упорядкування економіки після цієї кризи показав рівень готовності американців у ситуації виклику й реагування на нові ситуації. Значно гірші результати вони демонструють тоді, коли треба керувати підприємствами, де технології змінюються повільно, скажімо, на один відсоток щороку. Прикладом у цій галузі є найбільші у світі хемічні підпри-

те, старі європейські потуги – Британія та Франція – також відчули, що їхні можливості обмежені: перемогу над нацистською Німеччиною вони здобули у союзі з новими потугами – США та СССР. Ба більше: пролунав останній дзвінок, який сповістив про кінець колоніалізму і про болюче прощання із статусом всесвітньої влади. Так чи інак, вони були змушені сконцентруватися на Європі, і жодна з них уже не могла домінувати у цьому процесі. Саме це, а також поразка Німеччини, створили передумови для формування демократичного та рівноправного ладу на старому континенті і провістили годину народження європейської ідеї інтеграції – з огляду на поділ континенту, спершу у Західній Європі.

Втрата могутності залишила Франції та Німеччині – цим двом старим центральноєвропейським державам – лише дві можливості: зближення або конфронтацію. Після жаклих подій двох світових воєн, які відбулися у період всього лиш 50 років, висновок був тільки один: мир через інтеграцію, а інтеграція розпочалася в галузі економіки, де це було найлегше зробити.

Отож, спільні інтереси були цілком очевидними, потрібно було лише знайти спільний знаменник, на який могли б покликатися народи Європи, колишні вороги, певне бачення того об'єднання, якусь основу для взаємної ідентифікації.

Враховуючи досвід панування нацистів у Німеччині та реалії Совецької імперії, післявоєнна Західна Європа зробила антитоталітарний вибір.

Будь-яка дискусія про обидві тоталітарні системи неминуче наражається на звинувачення, наче вона применшує значення того чи іншого феномену, порівнюючи їх, чи навіть заперечує їхню неповторність.

Це абсолютна помилка. Кожну з цих систем слід розглядати окремо і сприймати їх як унікальні явища. Особливість нацизму як тоталітарної системи полягала у спробі винищення цілих народів, ці дії були санкціоновані та підтримані суспільством, позаяк більшість поділяла нацистські переконання. У Совецькому Союзі сили, які спершу були носіями духу емансипаторської етики, прагнучи подолати бідність і соціальну нерівність, дуже швидко перетво-

ємства. Кожна з трьох великих німецьких хемічних фірм – Bayer, Hoechst та BASF – у два-три рази більша, ніж найбільше хемічне підприємство у США – Du Pont. Це вже давно сформована промисловість, і німці досконало управляють нею. З іншого боку, в Німеччині немає нічого, що можна було б порівняти з Intel чи Microsoft.

Б.В.: – Однак Європа так само перебуває в глибокій стагнації...

Л.Т.: – Проблемою Європи є невміння пристосуватися до нової ситуації, тобто невміння закрити певні підприємства і відкрити їх в іншому місці. Чому б європейцям із Заходу не поставитися до Східної Європи так, як ставляться китайці з Тайваню чи інших азіатських країн до самого Китаю, тобто перенести туди свої текстильні чи взуттєві фабрики? Це могло б дати такий же позитивний ефект, як і в далекосхідній економічній співпраці. За отримані від експорту товарів на Захід гроші європейці зі Східної Європи могли б купувати нові технології, обладнання для своїх заводів, техніки маркетингу тощо. Тайванці й тайці зуміли не лише закрити окремі заводи, але й ліквідувати цілі галузі виробництва, щоби потім перенести їх до Китаю. Чому ж не можуть цього зробити мешканці Західної Європи у Східній Ев-

ропі? Ситуація в Європі виглядає навіть сприятливішою. Мешканці її східної частини освіченіші й багатші, ніж китайці. В їхніх країнах краще розвинута інфраструктура, а самі вони знаходяться ближче до ринків багатих країн. Отож виникає питання: чому темпи розвитку цих країн становлять лише 25% темпів розвитку Китаю? Гадаю, що відповідь у недостатній економічній заангажованості країн Західної Європи. Тим часом інвестування у Східну Європу з боку Західної Європи було б відповіддю на економічні проблеми обох частин Європи. Проте, щоб перенести підприємства на схід, треба спершу їх закрити в себе, а на це європейці неспроможні. Китайці спроможні.

Б.В.: – Чи не здається вам, що захват із приводу китайської економіки надто перебільшений? Високого темпу зростання легко досягти, стартуючи з такого низького рівня, а проблеми структури щойно з'являються...

Л.Т.: – Я погоджуюсь, що їм не вдасться втримати десятивідсотковий темп приросту в майбутньому. Але упродовж останніх десяти років вдавалося. Порівняйте Росію й Китай! За перші вісімнадцять місяців реформ китайці ліквідували всі аграрні колективні господарства й передали землю індивідуальним користувачам, а уп-

7

НАШОЮ
РЕАЛЬНІСТЮ
Є СВІТОВИЙ
РИНОК

рилися у систему пригноблення та винищення, у суспільство сексотів і переслідуваних.

Проте, незважаючи на вищезгадане, незважаючи на цілковиту відмінність багатьох аспектів життя у порівнюваних системах, незважаючи на різний масштаб терору та відмінність ідеологічних засад, обидва тоталітарні режими були схожі у запереченні індивіда та його цінності, створенні перешкод для його розвитку, підпорядкуванні індивіда та маніпулюванні його долею на розсуд влади, переслідуванні парламентської системи і демократичного розподілу влади.

Натомість, повоєнні суспільства Франції, країн Бенілюксу, Італії та Німеччини пов'язувала фундаментальна згода щодо поваги до індивіда, створення умов для його вільного розвитку у демократичному солідарному суспільстві. Ця згода і визначила спільний знаменник: ми, європейські країни, зв'язані між собою прагненням до самовизначення народів і кожної окремої людини на антитоталітарній основі.

Погляньмо ще раз на цей експеримент: Німеччина та Франція – дві країни, які, крім спільних

воєн, більше нічого не пов'язувало, – зуміли узгодити спільну основу для спільного майбутнього.

Цим першим зародком міцного сьогодні європейського союзу став проект, який окреслив високу планку вимог для потенційних учасників. Вони повинні були усвідомити і визнати неоднозначність взаємних образ, які ці країни могли подолати лише спільно.

У 1944 Альбер Камю сказав: «Ви говорите Європа, а в уяві постає країна солдатів, склади із збіжжям, промисловість-служниця, дух, яким легко маніпулювати... Для Вас Європа – це той простір, де Німеччина відіграє доленосну роль. Для нас Європа – це той ґрунт, на якому вже 20 століть відбувається найдивовижніша пригода людського духу». Камю сумнівався, що Німеччина колись зможе дистанціюватися від цієї позиції.

Хорхе Семпун через 50 років описував зовсім інший образ німців у Європі, який, мабуть, є осердям їхніх сьогоднішніх європейських переконань: це єдина європейська країна, яка пережила, перестраждала і самокритично підійшла до спустошли-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

родовж наступного року без жодних додаткових інвестицій подвоїли виробництво сільськогосподарської продукції. Росіяни не змогли донині ліквідувати колективні й державні господарства і не зуміли навести лад у сільському господарстві. Темпи зростання Китаю вже зменшилися до семи відсотків і, на мою думку, втримаються на рівні п'яти-шести, але це, безперечно, дуже добрий результат для такої великої країни.

Б.В.: – Усе ж можна сумніватися щодо статистичних даних, які надходять з країни з таким авторитарним правлінням. Країни, де величезна більшість населення все ще живе з обробітку землі. Ба більше, країни, яка стоїть перед великою проблемою: що робити з величезним сектором дефіцитної важкої промисловості, котра залишається у державній власності.

Л.Т.: – Так, перед китайцями стоять складні проблеми. Одна добра справа, яку зробили в колишньому Совецькому Союзі, – це закриття великих промислових підприємств. Ви в Польщі маєте щастя, що у вас не було колгоспів і що у вас було збудовано доволі мало таких промислових молохів...

Б.В.: – Мені важко з вами погодитись. У нас ще функціонують рештки польських «радгоспів», але насам-

перед – цілі гірничі басейни й великі металургійні комбінати...

Л.Т.: – Але ж не в таких масштабах, як у Китаї...

Б.В.: – Там усе має інший масштаб, а ми, однак, маємо нині величезний клопіт із важкою промисловістю...

Л.Т.: – Капіталістичні країни теж мали з цим клопіт. Згадаймо хоча б, як закривали шахти в Англії...

Б.В.: – Справді, найбільшою проблемою в Польщі залишаються селяни. 30% населення, які живуть у селі й намагаються утримувати себе з кількох гектарів поля...

Л.Т.: – Подібна проблема була в Штатах і Західній Європі, і відповідь теж подібна. Сто років тому 85% жителів США були фермерами. Сьогодні фермерів 1%.

Б.В.: – Все це, однак, тривало певний час, а ми мусимо дати собі з цим раду негайно.

Л.Т.: – Перед II Світовою війною 60% населення Японії становили селяни, а в середині п'ятдесятих років їх було десь від п'яти до шести відсотків.

Б.В.: – Чи не здається вам, що причиною європейської стагнації значною мірою є занадто розбудована соціальна держава?

Л.Т.: – Я вважаю, що соціальна держава відіграє тут незначну роль. Серйозною проблемою залишається

вих наслідків двох тоталітарних режимів ХХ сторіччя. Семпрун приходить до висновку: «Досвід, який робить історію Німеччини трагічною, водночас дозволяє їй стати на чолі демократичного та універсального розвитку європейської ідеї. Вперше не має значення, хто це усвідомлює, чи німці, чи голландці, чи французи, чи якийсь інший європейський народ».

Промовлена дорешти думка Семпруна мала б звучати так: Європа зобов'язана зробити висновки з останніх 50, 100, двох тисяч років і втілити у життя мрію про мир і справедливість. Лише тоді ми знайдемо справжню відповідь для майбутнього.

КОНСТИТУЦІЯ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ

На сьогодні об'єднана Європа складається з 15 держав, які згуртувалися навколо моделей економічної співпраці та миру, щоб уже тепер забезпечити своїм громадянам вільну торгівлю, безпечні зовнішні кордони та чимало прав.

Проте, треба рухатися далі; щоби відповідати своїй історичній ролі, Європа повинна стати чи-

мось більшим, ніж просто торговельним об'єднанням із різним рівнем добробуту всередині і ще більшою різницею на зовнішніх кордонах. Якщо Європа і надалі має бути гарантом миру, соціальної справедливості, свободи, прав людини, екологічної виваженості і стабільності, то вона повинна включити в себе й інші європейські країни, водночас поглиблюючи інтеграцію сьогоdnішніх держав-учасниць. Цей процес має стати незворотним.

Для цього Європа повинна погодитися на спільну європейську конституцію, я в цьому твердо переконаний. Якщо Європа хоче стати чимось більшим, ніж звичайним плетивом багатосторонніх угод, якщо Європа хоче реально існувати у полі спільних інтересів – починаючи від зовнішньої, оборонної та економічної політики, але обов'язково виходячи поза рамки цієї політики, – якщо Європа дійсно хоче стати втіленням суспільства миру та порозуміння між народами, то їй для цього необхідна власна конституція.

Прошу правильно мене зрозуміти: я вважаю, що така конституція не призведе до посилення євро-

власне та, про яку я говорив. Чому Європа не спроможна швидко перетворювати малі підприємства у великі? Частково через невміння звільняти людей з роботи, але це не має нічого спільного з соціальною державою. Європа має цілу систему правового регулювання, а також усталених практичних дій, котрі роблять цей процес надзвичайно важким. Вам в Європі не потрібні малі підприємства. Вони не створюють нових робочих місць, не проводять наукових досліджень, не сплачують великих податків, не експортують. Вам потрібно, щоб малі підприємства блискуче розвивалися у великі. Гляньмо на Microsoft, за двадцять років він з нічого став найбільшим підприємством у світі.

Б.В.: – От тільки питання: чому це неможливо в Європі?

Л.Т.: – Якби було можливо, ви б стали багатими.

Б.В.: – Тільки ж існуюча система регулювання й обмежень, які соціальна держава наклала на економіку, практично унеможливлює це.

Л.Т.: – Залежно в якій країні. В Італії швидко з'являються і процвітають малі підприємства. В той же час система економічних важелів якраз унеможливлює їх перетворення на великі підприємства, які вже не можуть

так легко ошукувати державу і т.д. У Німеччині та Франції практично неможливо заснувати нове підприємство. Натомість Англія, хоча й має американську систему, не здатна діяти таким же чином, бо не має достатньої кількості кваліфікованих фахівців. Англійські університети не готують достатньої кількості інженерів і кадрів, які б мали настільки високу технічну кваліфікацію, щоб керувати сучасною промисловістю. Тож причини, через які в Європі не з'являються Майкрософти, Інтели тощо, в різних країнах різні. Немає загальноєвропейської проблеми; є проблема англійська, німецька, італійська, і всі вони різні, хоча всі дають ідентичні результати.

Б.В.: – Проте безробіття в Англії чи Ірландії радикально нижче, ніж в інших країнах Європи...

Л.Т.: – І в той же час Англія не має жодних успіхів, коли йдеться про великі економічні починання. Єдине, що англійці вміють, так це продавати свої підприємства чужинцям. Англія має рекордно низький рівень безробіття в європейському масштабі, але водночас рекордно низьку заробітну плату. В Німеччині ніхто б не працював за англійську платню. Легко створювати робочі місця, зменшуючи платню. Це англійський винахід, але це зуміє кожен. Натомість англійцям нічим похвалити-

9

НАШОЮ
РЕАЛЬНОСТЮ
Є СВІТОВИЙ
РИНОК

кратизму, а якраз навпаки, стане важливою, навіть вкрай необхідною передумовою для Європи індивідів і культур.

Європейська конституція повинна передусім включати два аспекти:

– по-перше, самовизначення європейців щодо цінностей, на які вони орієнтуються. Досягнення згоди щодо головних цінностей, які об'єднують Європу та сприяють витворенню ідентичності – починаючи від обіцянки творців Європи про дотримання миру і економічної єдності аж до гарантії соціальної держави. Така згода мала б стати свого роду *Magna Charta*, європейським каталогом основних цінностей і прав.

– по-друге, Європа потребує робочої моделі, плану. Запевняю Вас: існуюча ситуація, коли усі питання, які належать до компетенції Ради Європи, еврокомісії та европарламенту, повинні вирішуватися консенсусом, засадничо хибна. Така конструкція нездатна навіть вирішити проблему поглиблення існуючого союзу, не кажучи вже про прийом нових членів. Європа повинна облаштувати свій

власний суверенітет, визначивши межі інституційної компетенції.

Створення європейської конституції – це те завдання, яке Європа неодмінно повинна поставити перед собою. Її слід було б прийняти до 2005 року, ще до моменту прийому нових членів. Це нагальна потреба – вже сьогодні ЄС має певні проблеми, і без вдосконалення своєї структури він не «переживе» розширення кількості країн-членів.

Поза тим, дискусія навколо конституції могла б сприяти і іншому процесові: для того, щоб створити всеохопну і прийнятну базу європейської *Magna Charta* на наступні 50 років, потрібно вже зараз залучати країни-кандидати до дебатів про засадничі домовленості Європи.

Тому ми не маємо права втрачати час і повинні прискорити європейську дискусію навколо конституції! Це стосується і мене особисто. Тому дозволяю викласти Вам свої міркування.

Як я вже згадував, Європа – це не лише мирний економічний простір, Європа сьогодні – це політична форма антитоталітарної коаліції народів.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ся, коли йдеться про будівництво автострад чи якісь інші великомасштабні економічні проекти.

Б.В.: – Наскільки я зрозумів, ви вважаєте, що наш регіон, посткомуністична Центральна Європа, матиме добрі перспективи, якщо мешканці Західної Європи розуміють нашу спільну вигоду.

Л.Т.: – У ваших країнах порівняно добре освічене населення й порівняно низькі зарплати. Це добра комбінація для економіки. Щоб розв'язати ваші проблеми, вам потрібна Західна Європа, яка мала б закрити більшість своїх підприємств і перенести їх до вас. Вам також потрібні західні фахівці, котрі знають, як працювати в умовах сучасної ринкової економіки. Такої роботи вчаться на практиці. Так було в Китаї. Це була нерозвинена країна, яка приймала не лише інвестиції, але й допомогу фахівців. Ви ще не зовсім готові прийняти таку допомогу. Я спостерігав за ситуацією в Литві. Там багато інвестицій і менеджерів з Швеції та Фінляндії, котрі приїждять, аби допомогти пустити в оборот ці інвестиції. Однак вони мають проблеми, бо литовці не бажають, щоб чужинці верховодили; вважають, що вони й самі достатньо кваліфіковані, аж ніяк не люди другого сорту, та й країна начебто не така уже й нерозвинена. Гаразд. Вони

мають високоосвічених фахівців, які, проте, не надто добре знають, як давати собі раду в умовах ринкової, глобальної економіки. Отож це подвійна: західно- і східноєвропейська проблема. Люди з Заходу повинні закрити свої підприємства й перенести їх на схід, люди зі сходу повинні прийняти допомогу західних фахівців.

Б.В.: – Повернімося до азіатської кризи. Чи не є її причиною, так само як і бар'єром для її подолання в таких країнах, як Японія чи Корея, власне специфіка їхньої економіки? Та сама специфіка, яка спричинила свого часу визнання особливої, «азіатської» моделі капіталізму, котра мала б виявитися ефективнішою, ніж його класична модель і замінити її?

Л.Т.: – Я вважаю, що це була добра модель для швидкого розвитку, однак вона не пристосована до кризової ситуації. Корея, можливо, перебувають навіть у кращій ситуації. Там видно ознаки одужання. Натомість, Японія чи Індонезія взагалі не можуть впоратися з кризою. Як я вже казав, кожна капіталістична економіка мусить пройти через кризу. Польщу це теж чекає, раніше чи пізніше. Історія економіки Заходу пронизана кризами: тюльпаноманія в Голландії у XVII ст., криза Південних морів в Англії чи луїзіанська криза у Франції у XVIII ст.,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

СУСПІЛЬСТВО СОЛІДАРНОСТІ

Ба більше, на відміну від США, фундаментальний консенсус у Європі має інший характер: відповідальність усіх, держави за кожного зокрема.

США також засновані на вільному, антитоталітарному фундаментальному консенсусі. Проте їхня свобода є дуже ліберальною, вона «жорстка»: США вважають однією з головних своїх чеснот існування рівних можливостей для індивідуального розвитку особистості, і в той сам час згодні з тим, що в їхньому суспільстві існує кричуща нерівність між індивідуумами, існують жахливі злидні та бідність.

Європа у цьому сенсі цілком інша, можливо причину варто шукати в історії класової боротьби, в історичному досвіді, який навчив європейців, що добробут більшості здобувається у боротьбі, і тому соціальні здобутки варті того, аби їх захищати. Європейське розуміння справедливості вимагає соціальної системи для тих, хто не в змозі успішно розвивати свою особистість.

Соціальна демократія повсюдно практикується у Європі, суспільство солідарності є частиною єв-

ропейської самосвідомості від північного узбережжя до Сицилії у різних формах і під різними іменами. Цей фундаментальний консенсус народів Європи описує її ідентичність, а водночас є мобілізуючим (стимулюючим) фактором.

Соціальна демократія обов'язково повинна знайти своє відображення у європейській *Magna Charta*, адже вона є суттєвою складовою політичних компонентів Європи, які виходять за межі вільної торгівлі. У цьому аспекті Європа стоїть перед складним компромісом між націями-державами (*Staatsgesellschaft*), такими як Німеччина чи Франція, та громадянськими суспільствами як-от Сполучене Королівство, яке є передовсім суспільством договору. В принципі це можливо, бо нації-держави дедалі більше переконаються в здатності індивідів та соціальних груп дотримуватися договору, а громадянські суспільства на прикладі Англії розуміють необхідність міжнародних конвенцій з прав людини.

Проте, *Magna Charta* має не лише конституційний ефект, вона залучає європейців до втілення проекту: вони повинні визначати, чим буде займа-

велика криза 1929 р. – це лише найвідоміші. Якщо уряд і суспільство не зуміють швидко впоратися з наслідками такої кризи, це може стати фатальним для майбутнього, а кризи неминучі для капіталістичної економіки.

Б.В.: – Однак азіатська криза не зачепила так сильно Тайваню чи Гонконгу...

Л.Т.: – Вона досягла їх саме тепер.

Б.В.: – Тільки тепер вона є наслідком провалу їхніх найближчих економічних сусідів. Схоже, в цих країнах не було структурних причин кризи, в той час як у Кореї чи Японії такою причиною був практично клановий уклад в економіці, пов'язаний з державною владою.

Л.Т.: – Криза в усіх азіатських країнах мала взаємний зв'язок, так само як пов'язані між собою економіки цих країн. Вона почалася в Таїланді, потім торкнулася інших країн, а в Японії ще й наклалася на наслідки попередньої фінансової кризи. Отож причин було багато, і вони дуже складні. Структура азіатської економіки ускладнює вихід з кризи, але раніше вона сприяла розвитку.

Б.В.: – А ситуація в Китаї? Ви зауважили, що перед ним стоять великі проблеми, і в той же час вірите в його подальший динамічний розвиток? Чи не вважаєте ви, що існує певна напруженість між формою диктаторської

влади, причому влади на різних щаблях цієї величезної держави, і подальшим розвитком економіки країни?

Л.Т.: – Не так вже й очевидно, що Китай розвиватиметься й надалі. З'являється цілий комплекс проблем. Причому, вони не стосуються диктаторської влади. Найсерйознішими є два питання. По-перше, це селяни в аграрній країні, де 85% населення живе в селі. Протягом перших десяти років реформ їхні прибутки зростали, в наступні десять залишалися на тому самому рівні. Водночас влада не зробила жодних інвестицій в основну інфраструктуру села. Не побудовано доріг, телекомунікацій, не зроблено жодних капіталовкладень в будівництво та в розвиток технологій. Друга проблема: що робити з великими державними підприємствами, як їх закрити?

Б.В.: – А як ви оцінюєте ситуацію в Росії?

Л.Т.: – Я очікував, що рано чи пізно там настане обвал, але те, що сталося, гірше, ніж будь-хто міг передбачити. Я гадаю, ми недооцінили наслідків 70 років комунізму.

Б.В.: – 70 років комунізму і багато сотень років деспотії, яка не дозволила сформуватися ані капіталістичній системі, ані громадянському суспільству.

11

НАШОЮ
РЕАЛЬНІСТЮ
Є СВІТОВИЙ
РИНОК

тися ця спілка, на яку досьогодні зизують оком. *Magna Charta* служитиме насамперед зміцненню політичного виміру Європи. Як ідея, а водночас як проект.

Такі політичні завдання може втілювати тільки політичний союз, єдність якого утримує конституція і хартія про права людини.

ЄВРОПА ПОВИННА ВТІЛЮВАТИ СВОЇ ЄВРОПЕЙСЬКІ ІНТЕРЕСИ

Новітня історія довела: без політичного виміру Європа ніколи не матиме тієї влади, яка б могла її гарантувати свободу та мир, принаймні на власному континенті. За усвідомлення цієї істини, до якої європейці та Європа прийшли крізь страждання війни у колишній Югославії, чимало європейців заплатили життям.

У цій війні Європа не була політичною силою, вона не могла втрутитися, зупинити чи припинити війну, позаяк континент залишався роз'єднаним та розділеним. Різниця у національно-державних інтересах окремих європейських держав призвела до

того, що єдина європейська позиція, не кажучи вже про єдину європейську політику, просто не існувала. Успадковані міжнаціональні зв'язки – Франції та Сербії, Німеччини та Хорватії – зробили неможливим подолання цього конфлікту у площині політики.

Роз'єднаність має фатальні наслідки. Тоді як Європа, йдучи слідом за Німеччиною, визнала Хорватію як незалежну державу, був змарнований унікальний шанс вирішити на перспективу успадкований конфлікт на Балканах.

Визнання незалежності Хорватії та її прагнення вийти із складу Югославії не було помилковим. Але суттєвою помилкою стало неврахування при цьому багатопланових проблем національних меншин. Кордони між Хорватією, Боснією та Сербією, насамперед проблема етнічно сербської чи мультиетнічної Країни, яка територіально знаходиться на території Хорватії, або захист косівських албанців, які мешкають у Сербії: все це потребувало докладнішого та делікатнішого підходу.

Прагнення Сербії до створення держави виключно за етнічним принципом було цілком виправ-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Л.Т.: – Це правда, капіталізм тривав там недовго і не мав часу пустити коріння.

Б.В.: – Отже, пане професоре, чи визнаєте ви, що ваші похмурі прогнози з *«Майбутнього капіталізму»*, які стосувалися не лише економіки, але й усієї цивілізації, справдилися?

Л.Т.: – Більше ніж справдилися. Дійсність ще гірша. Подивіться на Індонезію. Ситуація катастрофічна. Так само в Росії. Катастрофічною є ситуація в Японії. Латинська Америка висить на волосині. Рецесія в Західній Європі потягне за собою Східну Європу. Англійська економіка працює на все повільніших обертах, те саме відбувається з німецькою та французькою. Єдине, завдяки чому спостерігається хоч якесь економічне зростання в Європі, це надлишок у торгівлі зі Штатами. Це американський локомотив ще підтримує рух Європи. Евросоюз починає виглядати точнісінько так, як Японія. Японія має бл. 140 млрд. доларів надлишку щорічно в торговому обміні, головним чином з США, Європа має такого надлишку біля 120 млрд. доларів, і теж в основному із США. Без цього надлишку Європа вже б потонула в рецесії.

Б.В.: – Чи означає це триумф класичних принципів

економіки вільного ринку? Адже Сполучені Штати дотримуються їх найпоспідовніше.

Л.Т.: – Ми знизили заробітки робітників. Реальні заробітки американських робітників порівняно з 1973 роком знизилися на 20%.

Б.В.: – Ці дані дещо мене дивують. У Сполучених Штатах я спостерігаю щоразу вищий життєвий рівень. Бачу незвичайний розвиток цієї країни. Всі захоплюються американським економічним успіхом. ВВП зростає вражаюче. Що діється з цим багатством?

Л.Т.: – Все потрапляє до 40% більш заможних американців. Решта 60% не мають жодного відношення до зростаючої вартості біржі. Анічогісінько. Реальний приріст ВВП порівняно з 1973 роком становить 20%. Весь цей прибуток потрапляє до рук 20% найбагатших. 90% біржових прибутків потрапляє до рук 1 відсотка. Доходи американців не зменшилися, бо працюють їхні жінки, причому важко працюють, але заробітки зменшилися.

Б.В.: – Однак це вигідно для економіки в цілому.

Л.Т.: – Це вирішує проблему безробіття. Як я вже казав, з безробіттям можна легко покінути. Я можу покінути з безробіттям у Польщі за два дні, зменшую-

дано відхилено, але схвалення цього принципу щодо Хорватії було помилковим.

Європа мусила вимагати широких правових гарантій для етнічних меншин, а не наражати їх на небезпеку вигнання та переслідувань. Не виключено, що можна було б уникнути подальшої війни, а вже з певністю – трагедії Сребреніци.

Європа була зобов'язана, перш ніж визнавати незалежність нової держави, перевірити міру її готовності.

У цьому сенсі Європа повинна була б визнати, що, крім національного, існує також етнічний суверенітет, який допускає втручання задля блага людей також і поза національно-державними кордонами.

Цей досвід гіркий, але тим важливіший урок: європейські інтереси – це щось більше, ніж сума національно-державних інтересів. Дефініція такої *Magna Charta*, або по-іншому названого фундаментального договору про цілі європейського об'єднання, є засобом, який відразу зміцнить політичний вимір Європи.

Призначення Хав'єра Солани на пост уповноваженого ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки було символічним проміжним кроком, на жаль хибним: представник Європи не може просто призначатися європейськими урядами, він потребує власної європейської легітимації і повинен мати статус комісара ЄС.

ЄВРОПІ ПОТРІБНІ ДЕМОКРАТИЧНІ ЛЕГІТИМНІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ІНСТИТУЦІЇ

Другу важливу вимогу до європейської конституції, поряд із *Magna Charta*, окреслив німецький міністр зовнішніх справ у своїй промові в Берлінському університеті Гумбольдтів, яка заслужено привернула до себе увагу: Європа повинна займатися не лише питанням розширення, але й негайно реформувати свою структуру, інакше вона не функціонуватиме.

Європа 15-ти вже майже не функціонує: принцип консенсусу (одностайности) блокує всі спроби поступу; європейська виконавча влада повинна стати чимось більшим, аніж чиновною бюрократі-

чи заробіток до одного долара на день. Місця праці з'явилися б всюди. Те, чого належало б досягти, це створити робочі місця шляхом збільшення продуктивності.

Б.В.: – Ми знаходимося нині у фазі чергової, можливо, однієї з найбільших цивілізаційних революцій, які досі доводилося переживати людству. Її можна порівняти, наприклад, з промисловою революцією двісті років тому. Існує гіпотеза Симона Кузнеца, який стверджував, що в першій фазі економічного зростання збільшується економічна нерівність, але з часом багатство, що все прибуває, починає розподілятися рівномірніше. Можливо, це можна застосувати до нинішньої ситуації?

Л.Т.: – Повернімося до промислової революції. Упродовж перших п'ятдесяти років розвивається лише одна країна: Англія. Промислова революція починається в Англії близько 1800 року, в інших на п'ятдесят років пізніше. Зрештою, ця революція не означала, що всі в ній брали участь.

Б.В.: – Під кінець брали участь усі.

Л.Т.: – Так. На двісті років пізніше. В перші п'ятдесят років лише Великобританія. В наступні п'ятдесят – Сполучені Штати, Німеччина, але ж не Франція, Італія, Ро-

сія, Китай. Врешті-решт, Китай пережив промислову революцію лише в другій половині двадцятого сторіччя.

Б.В.: – Але ж то були часи, коли цивілізації функціонували значною мірою відокремлено. Тепер це змінилося.

Л.Т.: – Однак ми бачимо таку саму ситуацію. Сполучені Штати розвиваються, інші країни котяться донизу.

Б.В.: – Сьогодні темпи змін є швидшими. Можливо, нам потрібно менше часу, щоб цей цивілізаційний аванс розповсюдився?

Л.Т.: – Якщо настає промислова революція, це не означає, що все відбувається одночасно.

Б.В.: – Чи не здається вам все-таки, що вона дає великий шанс для всіх, у глобальному масштабі?

Л.Т.: – Для того, щоб користуватися здобутками промислової революції, треба, власне, до цього підготуватися. Наприклад, Європа не вживає біогенетично модифікованих продовольчих продуктів. А це означає, що вона не братиме участі в розвитку цих технологій. Європа вже випала з комп'ютерної промисловості. Отже, якщо вона не буде розвивати ані біотехнічної, ані мікроелектронної індустрії, то що тоді робитиме?

Б.В.: – Які все ж такі причини такого стану речей?

13

НАШОЮ
РЕАЛЬНОСТЮ
Є СВІТОВИЙ
РИНОК

єю, покликаною плекати національні інтереси. Вона повинна стати провідною політичною силою Європи.

Для цього варто було б передати компетенцію Ради демократично обраній на законних підставах Комісії. Парламент контролює Комісію, а європейський суд гарантує дотримання європейського права. Розподіл влади, демократична легітимність – це та дискусія, до якої Європа повинна залучити європейців.

Європа терміново потребує дискусії про конституцію. Її розпочав Йошка Фішер, і цю дискусію треба провадити далі.

А тепер я скажу, яким чином Європа повинна розвиватися, якщо вона не хоче застигнути у цілковитому паралічі, а хоче зберегти перспективу.

Я бачу таку модель:

Європейська законодавча влада складається з двох палат. Перша палата, Європейський Парламент, обирається шляхом прямих виборів. Цей парламент має законодавчу владу: все, що в інтересах Європи, обговорюється та вирішується тут. Але тільки це, адже послідовно дотримується засада суб-

сидарності. Все, що не перебуває у європейській компетенції, залишається у компетенції національних або регіональних парламентів. Цей поділ необхідно послідовно втілювати в життя.

Як вчить історія, політики схильні виходити поза межі своєї компетенції, тому їх потрібно контролювати. Контролюючою інстанцією, як на мене, повинна бути друга палата – вона є гарантом субсидарності. До другої палати не обирають прямим всенародним голосуванням, до неї входять представники національних та регіональних парламентів. Ця друга палата, подібно до американського Сенату, обиралася б не у відповідності до демографічної пропорції, а паритетно і виконувала б функцію репрезентації суспільств окремих держав та їхніх інтересів.

Прошу зауважити наступне. Обидві палати формуються не урядами – йдеться про парламентарів, обраних виключно народним голосуванням. Таким чином, не лише зміцнюється їхня демократична легітимність, але водночас міцнішає самоідентифікація людей з їхніми представниками. Ця

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Може, вони полягають в економіко-політичній структурі?

Л.Т.: – Ні. Це страх перед новим. Люди побоюються, що зміни можуть їм чимось загрожувати. Не хочуть змін французи, німці, англійці.

Б.В.: – В усьому світі всі побоюються змін.

Л.Т.: – В Штатах ні.

Б.В.: – Власне, чому?

Л.Т.: – Тому що ми створили суспільство, в якому ніхто не в змозі стримати такі зміни. Незважаючи на те, подобаються вони нам, чи ні. Це не пов'язано з суспільними нормами і принципами. Неможливо заборонити біогенетичне втручання при виробництві продуктів харчування в США. Ніхто навіть не намагатиметься це робити.

Б.В.: – Чи не вважаєте ви, що глобалізація економіки призводить до розповсюдження американського способу життя? І взагалі, створення світової економіки поступово зменшує розрив між розвиненими й відсталіми країнами?

Л.Т.: – Треба бути дуже обережним при формулюванні таких гіпотез. Світова економіка вже допомогла Китаю, але нашкодила Африці.

Б.В.: – Це значить, що не можна застосовувати гіпотезу Кузнеца в глобальному масштабі? Вирівнювання нерівностей не настане разом з глобалізацією економіки?

Л.Т.: – Можливо, років через двісті.

Б.В.: – Може, менше, через двадцять?

Л.Т.: – Я гадаю, що Кузнец мав рацію, але проблемою є час. Промислова революція тривала понад сто п'ятдесят років. Революція почалася десь біля 1800 року, а тенденції вирівнювання з'явилися після II Світової війни.

Б.В.: – Однак, всупереч поширеній думці, навіть на першому етапі промислової революції становище населення покращилося. Ситуація на селі до промислової революції – це голод, що циклічно повторювався, непевненість у завтрашньому дні...

Л.Т.: – Але в містах на першому етапі революції ситуація була гірша. Звідси постійні бунти й заколоти в Англії в першій половині дев'ятнадцятого сторіччя.

Б.В.: – Сам момент зміни є дуже важким і викликає протест, але згодом ситуація покращується...

Л.Т.: – Через п'ятдесят років.

Б.В.: – Ви й справді песимістом. Та чи не здається вам, що сьогодні дійсність змінюється все-таки швид-

самоідентифікація та взаємний діалог між громадянами та інституціями майбутньої Європи мали б однозначно зрости.

Як судовою владою і гарантом європейської конституції європейський суд буде облаштований та посиленний таким чином, що він зможе контролювати всю європейську державність, звертаючи особливу увагу на дотримання визначеної конституцією компетенції тієї чи іншої комісії, а також на дотримання конституційних прав громадян.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УРЯД

Найважливішим інструментом майбутньої Європи буде її уряд.

Надалі європейський уряд не орієнтуватиметься більше на національні інтереси різних держав-учасниць, а матиме зобов'язання лише перед європейськими інтересами. Я вже згадував у зв'язку з війною у Боснії, що означає для Європи захрясання в національних штампах: занепад.

Це суттєва відмінність сьогоденної Європи: Європейська Рада, яка зараз фактично виконує роль

європейського уряду, по суті представляє різні національні інтереси і не бачить себе інакше.

Тут сидять англійські, німецькі, італійські, французькі члени уряду, які насамперед думають про перемогу на майбутніх виборах і про те, як продемонструвати власному виборцю те, що вони тримають Європу на короткій шворці. У гострішій формі це виглядає так: складні та неприємні рішення (ключове слово тут – аграрна політика) приймає Рада, але після повернення додому громадянам розповідають про жахливі рішення, які знову прийняв Брюссель. Брюссель виступає чимось абстрактним, інкарнацією єврократизму – абсолютно непроникної поверхні Європи. Це не може бути фундаментом європейської політики та європейських інтересів.

Тому на місце Ради має прийти сильна комісія – в якості європейського уряду. Комісія, яка справді мислить європейськими категоріями. Вона зможе звільнитися від зв'язку з державною політикою окремої держави і стати потужним інструментом на службі в Європі.

ше? Темпи електронно-комп'ютерної революції просто дивовижні

Л.Т.: – Перший комп'ютер з'явився у 1949 році. Минуло п'ятдесят років.

Б.В.: – Але дійсність перевершила всілякі прогнози щодо того, коли ми зможемо ними користуватися в теперішньому масштабі.

Л.Т.: – Така ж ситуація була з електрикою.

Б.В.: – Тож ви не бачите оптимістичних ознак розвитку нашої глобальної дійсності?

Л.Т.: – Це залежить від того, ким ви є. Для однієї частини глобальна економіка – найкраща річ, яка будь-коли траплялася, для іншої – найгірша.

Б.В.: – Найгірша? Це значить..?

Л.Т.: – Це значить, що вони можуть втратити роботу, впадуть їхні доходи, вони втратять відчуття безпеки... В Індонезії 30 мільйонів людей, які мали постійну роботу, сьогодні є безробітними.

Б.В.: – Існує дуже поширена думка, що причиною світової економічної кризи є незв'язаний, глобальний рух капіталу.

Л.Т.: – Реальна криза полягає в тому, що ми будуюмо глобальну економіку без світового уряду. Уряди дер-

жав втрачають свою владу. Державні уряди мали владу, коли існувала економіка в масштабі держав. А оскільки державна економіка поступається місцем глобальній, уряди втрачають свою владу. Ринок капіталів відіграє більшу роль, ніж будь-яка держава. Якщо він визнає, що економічна політика Таїланду є невідповідною, він доведе Таїланд до банкрутства, те саме може статися і з Бразилією. Він може загрожувати навіть Японії. Якщо ринок капіталу визнає, що політика Польщі є невідповідною, він може привести вашу країну до банкрутства упродовж 2 годин. Польський уряд не в стані контролювати польську економіку.

Б.В.: – Так як і жоден уряд, окрім, можливо, Сполучених Штатів, та й то з певними обмеженнями. Однак, всупереч зовнішньому враженню, це може бути шансом, а не загрозою. Ви кажете, що контроль – в руках «ринку капіталів», але це зовсім не означає, що він у руках капіталістів, які узгоджують спільні дії. Світовий рух капіталу можна порівняти з «невидимою рукою ринку», терміном Адама Сміта стосовно незапланованого порядку, який формує економіку. Сучасне переливання капіталу коригує безвідповідальні рішення правлячих.

Л.Т.: – Так, це правда. Однак він буває також резуль-

15

НАШОЮ
РЕАЛЬНОСТЮ
Є СВІТОВИЙ
РИНОК

Але для цього вона потребує кардинальної реформи: комісари не можуть більше de facto бути депутатами від національних урядів. Вони повинні отримати ширшу легітимність, аніж просте призначення, а в майбутньому комісари потребуватимуть справжньої демократичної легітимності.

Існуюча ситуація ставить їх перед такою ж дилемою, що й Раду: занадто сильно пов'язана вона з національними інтересами, а з точки зору європейських народів недостатньо легітимована і визнана.

Погляньте на президентів Комісії: як Ви гадаєте, чи багато з них посила б цю посаду, якщо б були прямі вибори? Недостойні махінації навколо їхнього призначення не ведуть до зростання довіри та легітимності серед європейців. Це також не дає змоги президентів Комісії провадити дискусію з національними урядами. Проте, це вкрай необхідно, якщо Європа прагне набути значущості у порівнянні з іншими.

Тому я виступаю за кардинальну реформу комісії. Це мало б, з одного боку, зміцнити уряд ЕС, а з іншого, – забезпечити її відданість європейським

інтересам. Водночас, європейський уряд повинен перетворитися з простої адміністративної верхівки у політичний провід.

Для цього він потребує демократичної легітимності. Потужний, функціональний уряд, який огляду на європейські інтереси стоїть не нижче, а поряд або й понад національними урядами, повинен заручитися підтримкою народу.

ЛЕДІ ТА ДЖЕНТЕЛЬМЕНИ:

ПРЕЗИДЕНТ ОБ'ЄДНАНИХ ШТАТІВ ЄВРОПИ

Тут мені уявляються два шляхи:

- або прямі вибори президента Комісії за посередництвом виборщиків у кожній державі-члені;
- або вибори за списками.

Американська модель заслуговує на увагу ось чому: повноваження демократично обраного на законних підставах президента не поширюються на справи федеральних штатів, його потенціал зосереджений власне у галузях зовнішньої, соціальної політики, політики охорони навколишнього середовища та безпеки.

татом паніки. В тривалій перспективі вільне переливання капіталу є корисним. Проте в коротших термінах воно може бути наслідком нерациональної паніки і в результаті стадної втечі може призвести до банкрутства навіть сильної економіки, такої як бразильська.

Б.В.: – Немає досконалих механізмів в недосконалості світі.

Л.Т.: – Ми мусимо визнати його існування. Як ми не хотіли б, ми цього не змінимо. Світовий ринок капіталу є нашою дійсністю.

Б.В.: – Коли я спостерігаю за діяльністю демократичних політиків (щодо інших справи ще гірші), я бачу, що загалом їхньою часовою перспективою є наступні вибори. Тож вони не надто дбають про наслідки своїх рішень, наприклад, збільшення дефіциту бюджету. В такому разі світовий ринок капіталу відіграє надзвичайно позитивну роль, змушуючи їх приймати розумні рішення.

Л.Т.: – Це було видно хоча б на прикладі Італії, яку змусило бути більш розважливою в економіці Європейське Співтовариство. Світовий ринок капіталу веде до мішанини позитивних і негативних результатів. Позитивних більше.

Б.В.: – Однак у мене склалося враження, що в *«Майбутньому капіталізмі»* ви підкреслюєте власне його негативні наслідки.

Л.Т.: – В *«Майбутньому капіталізмі»* я підкреслював, що коли хтось хоче досягти успіху як країна, підприємство чи особа – то повинен змінитися. Якщо ви мені скажете, що це звучить песимістично, то це значить, що ваша країна, ваше підприємство і зрештою ви особисто не маєте наміру змінюватись.

Б.В.: – Можливо, ця проблема трохи ширша. Якщо ви мені кажете, що для того, аби скористатися глобальними результатами нинішньої революції, ми маємо чекати двісті років, а по дорозі пережити жажливі речі...

Л.Т.: – Це залежить від вас, чи зумієте ви це прискорити. В Західній Європі для цього є хороша база: освічене суспільство. Якщо йдеться про Польщу, то перше, що належить зробити, це підняти рівень освіченості сільського населення, з яким ви маєте й будете мати найбільше клопотів. Це найпростіший і найочевидніший механізм сучасності: без добре освіченого суспільства немає шансів на успіх. Найважливішим завданням для уряду є освіта основної частини суспільства. Все інше є незрівнянно менш важливим. Натомість, якщо уряд не

Американського президента обирають призначені за результатами виборів електори (виборщики). Їх визначають пропорційно до величини штатів-учасників. Якщо адаптувати цю систему до європейських умов, то на першому етапі виборів у національних державах мали б обиратися виборщики. На другому етапі вони обиратимуть президента Європи.

Інша модель могла б виглядати так: одночасно із традиційними національними виборами за списками (завдяки яким розподіляють 600 парламентських місць у Європарламенті) можна було б подати і другий голос: за кандидата у президенти.

Цей другий голос виборці віддавали б за список, чинність якого поширювалася б на усю Європу, тобто транснаціонально. У такому списку консерватори погодяться на єдиного кандидата – щоб не образити нікого з чинних політиків, назву для прикладу діючих осіб з європейського минулого – скажімо, Гельмута Коля. Соціал-демократи вчинять аналогічно, вони можуть, припустимо, запропонувати Феліпе Гонсалес, зелені... ну, Ви і так знаєте.

Таким чином, участь у голосуванні братимуть усі європейці, вони визначатимуть, з одного боку, склад парламенту, а з іншого – через європейські списки – майбутнього президента ЄС. Чільний кандидат найуспішнішого списку і стане президентом ЄС.

Президент у погодженні з Радою формуватиме кабінет, тобто свій уряд, комісію і пропонуватиме її склад на затвердження європейському парламентові.

ВСЕНАРОДНИЙ ВОЛЕВІЯВ: ДРАМА Й ДЕМОКРАТІЯ

Завдяки всенародному волевівію європейські структури, по-перше, посиляться, порівняно з національними, по-друге, буде досягнуто необхідного рівня драматизації європейської політики: населення зможе впливати на формування європейських інституцій, а останні, в свою чергу, матимуть більше легітимності. Про Європу дискутуватимуть широкі народні маси, і, що важливо, вони не будуть переобтяжені національними інтересами, а зосередяться на всеєвропейському вимірі.

зуміє або не захоче цього зробити, то країна людей з низьким рівнем освіти неминуче програє.

Б.В.: – Ви вважаєте, що уряд може впоратися з таким завданням?

Л.Т.: – Безумовно. Прикладом є Японія та Південна Корея. У 1954 році, після війни, Корея була практично країною неписьменних. Сьогодні, згідно з різними даними, вона є найосвіченішим суспільством у світі.

Б.В.: – Можливо, там інші традиції...

Л.Т.: – Які традиції? П'ятдесят років тому величезну більшість там становили неписьменні. Це уряд і суспільство зробили такий стрибок.

Б.В.: – Ви вважаєте, що це головним чином залежить від уряду?

Л.Т.: – Від уряду й від суспільства. Уряд віддзеркалює суспільство. Чому Центральна Африка в такому катастрофічному стані? Тому що її населення абсолютно неосвічене. Ніхто не допоможе розв'язати африканську проблему, якщо африканці не виховають себе самі. Це універсальна ситуація. Ми багато говоримо про проблеми бразильської економіки, але як вона може бути на високому рівні, коли половина населення країни взагалі не ходить до школи.

Б.В.: – Ви говорили про атрофію влади національних держав. Отже, можна зробити висновок, що демократія буде змінюватись, як змінювалася й тоді, коли була прийнята великими національними державами.

Л.Т.: – Я вважаю, що основним інструментом зміни буде телебачення. Воно вже змінило характер виборчої кампанії й вирішує, кого оберуть. Проблема з телебаченням полягає в тому, що воно концентрується виключно на сучасному моменті. Телебачення не може показати подальші перспективи і в цьому сенсі впливає на демократію. Ну що ж, така демократія, можливо, не буде чимось надто добрим, але, звичайно, нічого кращого за неї ми не придумаємо.

Б.В.: – Однією з найбільших проблем для економіки розвинених країн був, на вашу думку, зростаючий клас пенсіонерів...

Л.Т.: – Цей клас в певному розумінні призводить до руйнації соціальної держави. Компроміс, який до цього часу досить довго тримався, полягав у визнанні того, що держава допомагає людям, яких винесено за межі офіційної економіки. Забезпечувались медичні послуги, виплачувалась допомога по безробіттю, рента й пенсії. Із зростанням кількості пенсіонерів надломля-

17

НАШОЮ
РЕАЛЬНІСТЮ
Є СВІТОВИЙ
РИНОК

Для мене само собою зрозуміло, що змалювана мною конституція та нова європейська політична культура мала б надати регіональним інституціям та парламентам особливі права, насамперед право на ініціювання вільного волевияву європейців.

Дуже суттєво, щоб новосформульована конституція стала предметом дискусії у всіх державах-членах та була винесена на всенародний референдум. Я маю на увазі власне всенародний референдум, а не парламентське голосування, бо лише за підтримки своїх народів Європа зможе рости. Саме у цьому випадку європейські народи мали б змогу визначати свою долю.

Якщо якийсь народ відхилить конституцію, ну що ж, він не увійде до союзу. Це, мабуть, буде сумно, але так буде, бо Європа аж ніяк не є утворенням, яке гвалтує окремі народи.

Такий всенародний референдум став би не лише мобілізуючим фактором, він би допоміг європейській громадськості здійснити прорив. Принципово треба зауважити, що політична драматизація європейських рішень та вибори зумовлять формування

такої європейської громадськості і створять передумову для функціонування європейської демократії.

Для того, щоб досягти мети і створити єдину та сильну Європу, треба вже зараз брати ініціативу у свої руки. Я вже згадував про те, що цей процес внутрішньої реформи має бути завершений до моменту прийняття майбутніх членів, отже, ймовірно, до 2005 року, аби Європа була готова до цього завдання.

Ідеї, нещодавно висловлені комісаром з питань розширення ЄС Ґ.Фергойґеном, не лише сповільнюють цей процес, вони насамперед абсурдні і породжують небезпечні упередження. Негайні оплески, власне з Австрії, одразу ж виразно проілюстрували ці побоювання. Пропозиція провести голосування щодо кандидатів на вступ до ЄС суперечить європейській ідеї солідарного суспільства. Вона є протилежністю прямої демократії.

Що означає осердя Європи?

Ми бачимо, що низка європейських процесів потребує часу: потреба організаційної реформи вже давно визнана, процес відбувається вкрай по-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ся соціальна держава, оскільки значна частина її бюджету мусить виділятися власне на пенсії. Пенсія є своєрідною відпусткою. В багатих державах відпустка триває довше, але все одно виникає питання: як довго. Десять років, двадцять? Проблемою є те, що ми залишили пенсійний вік на рівні 65 років. Бісмарк встановив цю межу в 1883 році, коли середня тривалість життя в Німеччині становила 46 років. Зараз середня тривалість життя в США 85 років, отже, це двадцять років після надання пенсії. Відпустка наприкінці життя триває щораз довше, є щораз дорожчою для держави і з'їдає кошти для виконання інших необхідних справ. Не вистачає грошей на освіту, на дороги, на наукові дослідження й технологічний прогрес тощо. В США пенсії з'їдають 60% державного бюджету. А суспільство потребує інвестицій. Без них воно не може розвиватися.

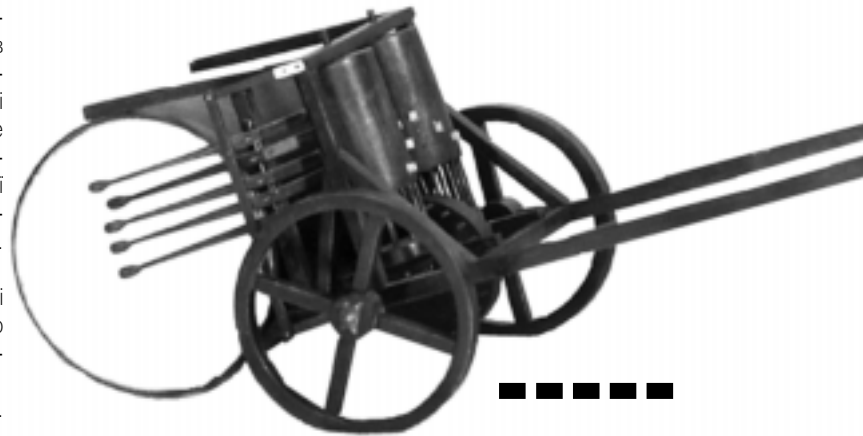
Б.В.: – Ви бачите якесь вирішення проблеми?

Л.Т.: – Вирішенням є збільшення пенсійного віку і зменшення розміру пенсій. Ось тільки як це політично впровадити, коли пенсіонери в деяких країнах незабаром становитимуть 50% виборців.

Б.В.: – Глобальна економіка в цьому допоможе. Якщо зменшуватиметься роль національних держав...

Л.Т.: – Це вже помітно. Мерседес чи BMW переносять свої заводи до Алабами чи Південної Кароліни, бо там податковий тиск, якого вимагає соціальна держава, є меншим.

Переклала Наталя Чорпіта

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вільно і незграбно. У процес інтеграції треба внести динаміку. Варто запитати себе: хто братиме участь у такому динамічному процесі?

Відповідь дуже проста: всі зацікавлені члени ЕС. З огляду на історію, ймовірно, що спершу ними будуть країни Бенілюксу, Франція, Італія та Німеччина, і що у Великій Британії виникнуть певні труднощі з цим процесом. Це результат насамперед євроскептицизму британців, зумовленого острівним розташуванням та історичною формою громадянського суспільства: Сполучене Королівство не має конституції, воно і без неї чудово функціонує.

Але, зрештою, Європа неминуче буде покращена і без активної участі британців. І якщо британці не мають наміру співпрацювати, то цей процес відбуватиметься і без них: тоді і питання про ядро Європи переді мною не стоїть. Бо насправді ініціатором – це мій досвід десятиліть у політиці – ніколи не виступає загал. Але дуже часто раніше чи пізніше до ініціаторів долучаються інші, і колись можливо долучиться і Велика Британія. Власне тоді, коли ми зуміємо подолати політичні та культурні

відмінності між громадянськими суспільствами та націями-державами.

Отож, суть проблеми я бачаю не у дискусіях навколо осердя Європи, а, насамперед, у праві активно працювати задля розбудови Європи, і саме тепер. Проте, передумовою для такої діяльності мала б стати європейська конституція, яка визнала б рішення більшості.

ЕТНІЧНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ

Якщо ми прагнемо обійти національно-державну дилему політики інтересів, рішення більшості абсолютно необхідне.

Це не рівнозначно втраті національного суверенітету. Якраз навпаки: зміцнення європейського суверенітету на основі спільного консенсусу щодо цінностей призведе до іншого, вищого рівня суверенності. Якщо етнічний масштаб є основою європейської політики саме у такому сенсі, як це описує *Magna Charta*, то подальший розвиток національного суверенітету забезпечено. Європейський суверенітет залишиться водночас і етнічним суверені-

розділ з книги

© T.Fridman, 2000

лексус томас фрідман оливкове дерево

íéâÄë îêßÑãÄç

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

тетом, вірним ідеалам, покладеним в основу європейського єднання: створити у Європі соціальне, антитоталітарне та екологічно свідоме суспільство. Таке суспільство дало б рішучу відсіч пануючим неоліберальним тенденціям. Під питання в такому разі була б поставлена не ринкова економіка, а персоніфікація ринку та його законів.

Новий європейський суверенітет передбачає, з одного боку, можливість втручання громадськості, а з іншого боку – контроль та вплив на формування цього суверенітету. Лише той, хто зуміє перенести європейські громадські інтереси в політичну площину, зможе поставити європейську бюрократію на місце.

Аби тут не виникло непорозумінь, я наголошую, що не йдеться про відміну національного суверенітету, а про його розвиток. Проте, національний суверенітет має свої межі. Якщо частині населення загрожує знищення, то чинності набуває понадетнічний суверенітет, який у такому разі є не лише легітимним, але й зобов'язаним втрутитися, не зважаючи на національно-державну політику та тиранію.

Навіть якщо ви визнаєте, що глобалізація – це міжнародна система, яка прийшла на зміну системі Холодної війни, чи достатньо вам цього, щоб пояснити світові справи на сьогоднішній день? Не зовсім. Глобалізація – це те, що нове. І, якби світ складався з одних лише мікрочіпів і ринків, ви, напевне, могли б покластися на глобалізацію, щоб пояснити практично все. Однак, на жаль, світ складається з мікрочіпів, з ринків, з чоловіків, із жінок – зі всіма їхніми особливими звичками, традиціями, прагненнями і непередбачуваними пориваннями. Отож, світові справи на сьогодні можна пояснити як взаємодію між тим, що нове, як веб-сайт в Інтернеті, і тим, що старе, як сучкувате оливкове дерево на берегах Йордану. Вперше я почав задумуватися над цим, їдучи потягом у Японії в травні 1992 року, поїдаючи пакунковий обід «суші» і пересуваючись зі швидкістю 180 миль на годину.

У Токіо я мав завдання підготувати репортаж і був домовлений про візит на завод розкішних авт «Лексус» за межами Тойота-Сіті, на південь від японської столиці. То була одна з найпам'ятніших екскурсій, які я будь-коли здійснював. На той час завод випускав щодня по 300 седанів

Такий консенсус і етнічний суверенітет, який на ньому базується, дозволить відповідним чином сформованій Європі у конфліктах, подібних до югославського, виступати на захист миру як єдине ціле і вчасно.

Ба більше, я вважаю нагальною потребою, щоб у майбутньому допомога надавалася на основі цього консенсусу і відповідно до цього масштабу гармонізувалася і дистанціювалася від національно-державних інтересів.

Європейський етнічний суверенітет дозволяє переслідувати подібні цілі та настоювати на їх втіленні також і потойбіч кордону об'єднаної Європи, і в Африці, і в Європі.

Принципово варто зауважити, що окремі європейські держави – і великі, і малі – сьогодні дедалі важче дають собі раду із власним суверенітетом. У галузі політики безпеки, валютної та екологічної політики, навіть щодо певних аспектів соціальної політики, захист європейського суверенітету як спільного суверенітету залишається за Європою.

«Лексус», що їх виготовляли 66 живих людей і 310 роботів. Наскільки я міг судити, люди були там здебільшого для контролю за якістю. Лише декілька з них фактично закручували прогоничі або сплювали до купи частини. Всю роботу виконували роботи. Там були навіть роботи-вантажівки, що перетягали по підлозі матеріали, – вони відчували, коли їм на дорозі стояла людина, й одразу пікали їй, щоб вона зійшла. Мене заворожило спостереження за роботом, який накладав гумову облямівку, що тримала переднє скло кожного «Лексуса». Рука робота охайно ви-mальовувала гарячою розтопленою гумою досконалий прямокутник навколо шиби. Але найбільше мені сподобалося те, що, коли він закінчував нанесення, з кінчика його пальця звисав малесенький залишок – як краплина зубної пасти, що може залишатися на вершечку тюбика по тому, як ви витискаєте її на зубну щітку. На заводі ж «Лексус» ця рука робота широко розверталася, описуючи петлю, доки кінчик її не сягав крихітного, майже невидимого металевого дротика, що перфектно відтинав ту маленьку краплину гарячої чорної гуми, не залишаючи нічого назовні. Я далі вдвлявся в той процес, думаючи собі, як же багато планування, дизайну і технології мусило піти на те,

щоб та рука робота виконувала свою роботу, а потім щоразу розверталася на точний кут, так щоб цей маленький, з ніготь завдовжки, дротик міг відтяти останню краплину гарячої гуми і робот міг братися до наступного вікна. Я був вражений.

Після екскурсії по заводу я повернувся до Тойота-Сіті і сів на «кулепотяг» назад до Токіо. Потяг названо влучно – як з вигляду, так і за відчуттям у ньому, він нагадує прискорену кулю.

Сяк-так перекусивши одним з тих пакункових обідів-«суші», які можна купити на будь-якій японській залізничній станції, я читав тогоденний випуск «*International Herald Tribune*», і мою увагу привернула стаття у верхньому правому куті на третій сторінці. В ній йшлося про щоденний брифінг Державного Департаменту. Речник Державного Департаменту Маргарет Д. Тутвілер подала суперечливе трактування однієї з резолюцій Організації Об'єднаних Націй, пов'язаної з правом повернення палестинських біженців до Ізраїлю. Не пригадую всіх деталей, але, хоч би яким було її трактування, воно явно занепокоїло як арабів, так і ізраїльтян і викликало фурор на Близькому Сході, про який і повідомлялося в тій статті.

ФОРМУВАТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЮ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНО

Хочу коротко зупинитися на темі зростаючої глобалізації у світі. Власне, з огляду на бурхливу глобалізацію ринкового господарства, роль Європи у світовому масштабі варто переосмислити. Гадаю, що лише Європа – тобто ЕС – володіє субстанцією та політичною силою, аби втрутитися у цей розвиток, пом'якшуючи та структуруючи його. Насамперед йдеться про соціально-екологічне кшталтування глобалізації.

Звичайно ж, світову торгівлю треба врегулювати, світові фінансові трансакції скерувати, а ринки відкрити на користь країн, які розвиваються. Зараз ми маємо міжнародні конвенції про захист навколишнього середовища – Ріо, Кіото і Гаага описують етапи цієї нової світової орієнтації. Ми маємо міжнародні конвенції, які захищають трудящих, рівні права для жінок, права дітей. Всі ці міжнародні конвенції необхідно інтегрувати у міжнародні домовленості Світової Торгової Організації задля врегулювання світового ринку. Тому при пере-

говорах із СТО ЕС повинен відстоювати соціальні та екологічні ініціативи, щоб СТО не атрофувалася до інструменту великих концернів. Виступи по цілому світі – як, наприклад, у Сіетлі – проти СТО, страх перед глобалізацією та її несправедливістю, варті нашої уваги. Справедлива соціально-екологічно орієнтована світова торгівля є заповіддю даного моменту і повинна стати європейською програмою – fair trade та етнічні інвестиційні фонди підприємств, які відчують екологічні та соціальні зобов'язання щодо майбутнього, ощадливе ставлення до ресурсів та екологічні об'єднання – це ключові поняття, які б я хотів внести у цю дискусію.

Хочу додати ще одне. Де написано, що за світло, за газ і нафту ми повинні платити у доларах? Хіба це не вияв політичної слабкості ЕС, що ми не можемо набути такої економічної потуги у світі, аби наші партнери були змушені приймати євро як альтернативу до долара. Якщо ми вже мусимо підтримувати фінансово Росію, то розрахунки за поставки газу та нафти можна було б провадити в євро. І так само треба діяти крок за кроком при підписан-

Ось так я мчав із швидкістю 180 миль на годину в най-модернішому у світі потягу, читаючи ту статтю про най-прадавніший куточок світу. І мені спало на думку, що ті японці, чий завод «Лексус» я щойно відвідав і чийм потягом я оце їду, будували найрозкішніше у світі авто з допомогою роботів. А ось тут, на початку третьої сторінки «Herald Tribune» народ, з яким я прожив стільки років у Бейруті та Єрусалимі, який я так добре знав, усе ще бився за те, кому належить те чи те оливкове дерево. Мене тоді осяяло, що «Лексус» і оливкове дерево були, по суті, дуже гарними символами епохи після Холодної війни: половина світу, здавалося, поставала з наміру Холодної війни спорудити кращий «Лексус», присвячуючи себе модернізації, випускові обтічної форми машин і приватизації своїх економік, щоб досягти процвітання в системі глобалізації. Друга ж половина – подекуди половина того самого міста, а подекуди половина тієї самої особи – була все ще поглинута суперечкою про те, кому належить те чи те оливкове дерево.

Оливкові дерева – важливі. Вони репрезентують усе, що нас укорінює, що є нашим якорем, що нас ідентифікує і вміщує у світі – хай це буде сім'я, спільнота, плем'я, нація,

релігія або, насамперед, місце, яке ми називаємо домом. Оливкові дерева – це те, що дає нам тепло сім'ї, радість індивідуальності, інтимність особистих ритуалів, глибину приватних стосунків, а також упевненість і безпеку доторку до інших та відкриття їх для себе. Ми часами так завзято сперечаємося за свої оливкові дерева тому, що в найкращі свої часи вони дають почуття власної гідності і причетності, важливі для виживання людини так суттєво, як їжа в шлунку. Справді, однією з причин неможливості повного зникнення нації-держави, навіть при її ослабленні, є те, що вона являє собою звершене оливкове дерево – остаточне вираження нашої приналежності-до-когось – мовної, географічної та історичної. Неможливо бути цілісною особою в самотності. Можна бути багатою особою в самотності. Можна бути кмітливою особою в самотності. Але неможливо бути цілісною особою в самотності. Для цього треба бути частиною оливкового гаю або бути вкоріненим у ньому.

Одного разу цю істину гарно передав рабин Гарольд С. Кушнер у своєму тлумаченні одного епізоду з класичного роману «Сто років самотности» Габрієля Гарсії Маркеса:

21

ТОМАС ФРІДМАН
ЛЕКСУС
І ОЛИВКОВЕ
ДЕРЕВО

ні угод про співпрацю та асоціацію з Іраном та Алжиром.

Лише політично рішуча Європа, яка виступає як самоусвідомлена політична сила, яка володіє необхідними для цього структурами, зможе тривалий час витримувати політичну та культурну перевагу США.

Пенсійні фонди, вільний капітал та спекулянти завжди втікають до начебто сильнішого. Цю спіраль політичного, економічного та культурного підпорядкування США необхідно зупинити, і ми повинні стати рівноправними партнерами.

Демократія у світовому масштабі з одного боку живиться всезростаючим глобальним верховенством права, яке уособлює новий міжнародний суд у Гаазі, з іншого боку – включенням світових ринків у систему егалітарних соціально-економічних стосунків без економічної домінанції.

КОРДОНИ ЕВРОПИ

Тут ми підходимо до центрального запитання. Якщо ці цінності претендують на універсальність і якщо, засновуючись на цьому, повинні втілитися

європейська інтеграція і процес розширення, – хто може брати в ньому участь?

Навіть, якщо Європа зміцніє і визначиться із своєю ідентичністю, то вона не звільниться від процесу розширення. В історичному аспекті все було доволі просто: Європа простягалася від Атлантики до Залізної Завіси, а Туреччина як член НАТО також була її частиною. Із розвалом Совецької імперії ці кордони виявилися застарілими, і Європа справді повинна по-новому визначитися. Прийняття центрально- та східноєвропейських держав не за горами. Із завершенням переговорів про кандидатів упродовж наступних років, ці держави стануть членами ЕС? А що далі? Що з Румунією, Молдовою, Україною, Білоруссю та Росією?

Безумовно, ці країни географічно і культурно є європейськими країнами – крім Росії, яка накриває ледь не всю Азію. Чи цього визначення достатньо, аби описати зовнішні кордони ЕС? Гадаю, що ні, це неможливо. Тому Європу треба сприймати як реальну політичну силу, обов'язком якої є підтримка геополітичної стабільності.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Маркес розповідає про селище, в якому люди були уражені дивною пошестю забутливості, своєрідною заразливою амнезією. Починаючи з найстарших мешканців і торуючи собі дорогу через усе населення, ця пошесть призводить до того, що люди забувають назви навіть найзвичайніших буденних речей. Лише один чоловік, і досі не уражений, намагається обмежити шкоду, наліплюючи на всьому етикетки. «Це – стіл», «Це – вікно», «Це – корова; її треба щоранку доїти». А при вході до міста, на головній дорозі, він установлює два великі знаки. На одному написано: «Назва цього селища – Макондо», а на іншому, більшому написано: «Бог існує». Повчання, яке я отримую з цієї історії, полягає в тому, що ми можемо забути і, мабуть, таки забудемо все, що вивчили за своє життя – математику, історію, хемічні формули, адресу і номер телефону першого будинку, де ми замешкали після одруження – і все те забування нам не зашкодить. Але якщо ми забудемо, до кого ми належимо, і якщо забудемо, що є Бог, щось докорінно людське буде в нас втрачене.

Та, хоча оливкові дерева і є істотними для самого нашого буття, прив'язаність до своїх оливкових дерев, коли

вона переходить межу, може допровадити нас до витворення ідентичностей, уз і громад, що ґрунтуються на виключенні інших. І коли ці обсерсії справді виходять з-під контролю, як із нацистами в Німеччині, вбивчим культом Аум Сінрікйо у Японії або з сербами в Югославії, вони ведуть до винищення інших.

Конфлікти між сербами і мусульманами, євреями і палестинцями, вірменами й азербайджанцями щодо того, кому належить котре оливкове дерево, такі отруйні власне тому, що в них вирішується, хто залишиться вдома і укріпиться у місцевому світі, а хто ні. В їх основі лежить така логіка: я повинен контролювати це оливкове дерево, бо якщо його контролюватиме хтось інший, я не просто опинюся економічно й політично у нього під каблуком, але й втрачу все своє чуття дому. Я ніколи не зможу скинути мести і розслабитися. Мало є речей, які здатні розлютити людей більше, ніж відбирання в них їхньої ідентичності і чуття дому. Вони ладні вмирати за це, вбивати за це, співати про це, писати про це поезію, писати про це романи. Тому що без чуття дому і причетності життя стає безплідним і безкорінним. А жити, як перекотиполе, означає взагалі не жити.

Прийняття Росії до ЕС на тлі інтеграційних процесів у європейських країнах виключено. Росія завелика для Європи: її проблеми, її неоднорідність та її одновимірність Європа не зможе подолати. Інтеграція Росії може зашкодити функціональній здатності європейських інституцій. Крім того, Росія не може бути інтегрована до політичної федерації через свої геополітичні владні зазіхання. Мова може йти про утворення інших геополітичних субсистем біля Європи. В одній з таких субсистем центром буде Росія. Крім того існують інші субсистеми навколо Середземного моря.

Я сформулюю це різко, але чітко: Росія повинна існувати по сусідству з ЕС. Її треба підтримувати та сприяти, разом з іншими колишніми країнами СНД з подібними труднощами, вона просуватиме вперед відповідні інтеграційні процеси, але вона не може бути частиною Європи, оскільки, як я вже сказав раніше, – своєю фактичною владою та величиною Росія порушить рівновагу в Європі.

КОМУНІКУЮЧІ СУБСИСТЕМИ

Таким чином, Україна та Білорусь поки що повинні дистанціюватися від європейської інтеграції, бо інакше Росія опиниться у повній ізоляції. Замість цього, як я вже згадував, ці країни, а також Росію та інші колишні совєцькі республіки, треба підтримувати у процесі створення власної ідентичності. Вони повинні стати ґарантом стабільності в східно-європейському та центральноазіатському просторі, щоб забезпечити тут мир і безпеку.

На мою думку, цю модель варто застосовувати і в інших регіонах світу: економічно та політично гармонізувати інтегровані одиниці, які декларують спільні інтереси та підтримують одне одного. В басейні Середземного моря варто підтримувати інтеграцію Магрибу та східного Середземномор'я з Ізраїлем задля створення в майбутньому регіональної субсистеми, а, скажімо, у Західній Африці – інтеграцію зони CFA з Ганою та Нігерією.

Така теорія паралельних великих субсистем може втілитися лише в тоді, коли нові кордони не будуть мурами, а залишатимуться відкритими для дрібного та великого прикордонного руху.

То що ж тоді репрезентує «Лексус»? Він репрезентує такий самий фундаментальний, віковичний людський потяг – потяг до засобів існування, удосконалення, процвітання і модернізації – так як він себе проявляє в сьогодишній системі глобалізації. «Лексус» репрезентує всі глобальні ринки, що розквітають, фінансові інституції і комп'ютерні технології, з якими ми пориваємося нині до вищих життєвих стандартів.

Звичайно, для мільйонів людей в країнах, що розвиваються, питання матеріального покращення все ще означає ходіння до криниці, існування на один долар у день, орання поля босоніж за волом або збирання дров і носіння їх на голові на відстань у п'ять миль. Задля прожиття ці люди все ще роблять upload, не download¹. Але для мільйонів інших у розвинутих країнах це питання зростання добробуту і модернізації зі щораз більшою швидкістю зводиться до мештів «Найк», закупів в інтегрейтед-маркетах² та використання нових мережових технологій³. Вся справа в тому, що хоча різні люди мають різний доступ до нових ринків і технологій, які характеризують систему глобалізації, і по-різному користаються з них, це нітрохи не змінює того факту, що ці ринки і ці технології є на сьогоднішній день визначальними знаряддями економіки, і всі або

прямо, або опосередковано зазнають їхнього впливу.

«Лексус» проти оливкового дерева – це, проте, лише сучасна версія дуже давньої оповіді, справді однієї з найдавніших оповідей в писаній історії, про те, чому Каїн убив Авеля. Єврейська Біблія говорить у книзі Буття: «І сказав Каїн до Авеля, свого брата. І коли вони були в полі, Каїн напав на Авеля, свого брата, й убив його. Тоді Господь сказав до Каїна: «Де Авель, брат твій?» Той відповів: «Не знаю. Хіба я сторож брата мого?» А Господь промовив: «Що ти вчинив? Ось голос крови брата твого кличе до мене з землі»⁴.

Якщо прочитати цей уривок уважно, то можна помітити, що єврейська Біблія так і не говорить нам, що саме сказав Каїн Авелю. Речення говорить: «І сказав Каїн до свого брата Авеля», і на цьому обривається. Нас не втаємничено в розмову⁵. Що сталося такого у їх розмові, щоб Каїн так розлютився, що аж готовий був убити свого брата Авеля? Мій учитель богослов'я рабин Цві Маркс навчав мене, що мудреці-рабини в «Берешіт Рабба»⁶, одному з найгрунтовніших коментарів до Біблії, дають три основні пояснення того, що було сказано. Одне – те, що два брати

23

ТОМАС ФРІДМАН
ЛЕКСУС
І ОЛИВКОВЕ
ДЕРЕВО

Тоді національні інтереси відійдуть на задній план, а зміцниться етнічний суверенітет та регіональні особливості. Ось модель, яка найбільше користи принесла б Африці: нарешті були б подолані колоніальні кордони, відбулася розбудова різних культурних ідентичностей, у той час як значно простіше було б запобігти регіональним конфліктам.

ТУРЕЧЧИНА: БАГДАД ЧИ БАРСЕЛОНА

Напевно, такий процес буде складним, однак освіжаючим для Туреччини. На шляху європейської інтеграції щодо Туреччини необхідно дотримати обіцянку про її участь у процесі європейської інтеграції. Проте, необхідно поставити найважливіше запитання: чи ви готові брати участь у процесі інтеграції, керуючись європейським каталогом цінностей, який передбачає дотримання прав людини? Лише при наявності ствердної відповіді Туреччину можна було б прийняти до Союзу.

Дискусія у турецькому суспільстві уявляється мені таким чином: Чому власне Європа? Хіба політичний союз у східному Середземномор'ї з Йорданією,

а також Ізраїлем, Сирією та Єгиптом, не є кращим рішенням для Туреччини. Подібна констеляція цілком можлива упродовж наступних 50 років, коли зовсім по-іншому будуть визначені стосунки з Кавказом та Росією.

І для ЕС, і для Туреччини питання про кандидатуру не рівнозначне рішення про вступ чи констатацію готовності до вступу. Всі учасники повинні це чітко артикулювати. Але кандидатування – це історичний шанс зміцнити політичну стабільність у всьому Середземноморському просторі.

Тому перед Туреччиною постає врешті запитання: Багдад чи Барселона – обидва шляхи можна прослідкувати, обидва напрямки містять певний потенціал та можливості.

Барселона означала б для Туреччини перелом традиційного кемалістського фундаменталізму. Вона б мусила зважитися на регіональну децентралізацію, в тому числі й на зміцнення курдського самоврядування всередині Турецької держави. Багдад, натоїсть, означатиме посилення кемалістського централізму та авторитаризму – і відмову від Європи.

сперечалися про жінку – Єву. Врешті-решт тоді на землі існувала лише одна жінка, їхня мати, і вони сперечалися про те, кому з нею оженилися. Вони сперечалися про сексуальну самореалізацію і продовження роду. Інше тлумачення твердить, що Каїн і Авель, практично, поділили світ між собою. У Каїна було все нерухоме майно – або, як пише Біблія, «Каїн порав землю», а в Авеля було все рухоме і живе: «Авель був вівчарем». І, згідно з цим тлумаченням, Каїн сказав Авелеві забрати свої вівці з Каїнових володінь, що призвело до сварки за територію, яка врешті скінчилася тим, що Каїн у розпалі суперечки вбив Авеля. Вони сварилися через економічний розвиток і матеріальну самореалізацію. Третє тлумачення говорить, що два брати вже встигли все у світі акуратно поділити між собою, крім однієї вирішальної речі, що ще залишалася вільною для зазіхань: де буде побудовано Храм, який віддзеркалюватиме їхні особливі релігійну та культурну ідентичності? Обоє хотіли контролювати цей храм і хотіли, щоб він віддзеркалював їхню ідентичність. Обоє хотіли мати цей храм у своєму оливковому гаю. Вони сварилися через проблему ідентичності та через те, хто з них буде хоронителем джерела легітимності своєї родини. Отже, відзначають

рабини, всі базові елементи людської мотивації потенційно закладені в одній оповіді: потреба сексуальної інтимності, потреба засобів виживання та потреба чуття ідентичності і спільноти. Справи сексу залишаю комусь іншому. Ця книга – про дві останні потреби.

Ось чому я люблю казати, що накопичення інформації забезпечує нас лінзами, необхідними для того, щоб дивитися на сучасний світ, однак самих лінз замало. Нам потрібно також знати, на що ми дивимось і чого шукаємо. А те, на що ми дивимось, і те, чого ми шукаємо, видно з того, як віковічні питання матеріального добробуту та індивідуальної чи спільнотної ідентичності – які тягнуться ще зі Старого Завіту – проявляються у домінуючій сьогодні міжнародній системі глобалізації. У цьому – драма «Лексуса» і оливкового дерева.

У системі, що склалася за часів Холодної війни, найімовірнішою загрозою вашому оливковому дереву була загроза з боку іншого оливкового дерева. Вона була від вашого сусіда, що приходив до вас, насильницьки викопував ваше оливкове дерево і насаджував на його місці своє. Та загроза сьогодні не виключена, але на даний момент

ЕВРОПА ЗАЛЕЖАТИМЕ ВІД ІММІГРАНТІВ

Дозволю собі на закінчення ще одне зауваження: Європа є простором для іммігрантів. Історично склалося так, що цього вимагає як економіка, так і демографія. Без іммігрантів Європа не зможе обійтися. Імміграція пожвавлює народи, і це історична реальність і банальний висновок.

Але як нам, Європі, вигнати злих духів, породжених страхом перед іммігрантами? Як нам діяти, щоб не повторити фатальних помилок імміграції 50-річної давности? Тоді ми замовили дешеву робочу силу, а прийшли люди.

Імміграція – це складний та тривалий процес для обох сторін. Імміграція означає, і ми усі це повинні усвідомити, що приходять люди – звідки б вони не прибували, – які певного дня стають європейцями, частиною Європи.

Ми потребуємо іммігрантів, проте, не йдеться лише про комп'ютерних фахівців, які приїдуть до нас по Green Card, аби стати в пригоді саме тепер. Той, хто говорить про «корисних» іммігрантів, натякає, що існують і «шкідливі» іммігранти.

Дискусія, яка зараз триває в Європі, насамперед у Німеччині, про «корисність» є фатальною і неправильною. Іммігранти не є ані «добрими», ані «поганими» – ні в сенсі людському, ні в сенсі виконання певних функцій. У середовищі не-іммігрантів також трапляються добрі та погані люди, комп'ютерні експерти й дилетанти – so what (то й що).

Це все нагадує філософітське твердження, наче євреї не є поганим, але вибраним народом – зрештою, жоден народ не має такої кількості нобелівських лауреатів. Це невірно: євреї не є народом нобелівських лауреатів, так само як вони не є народом банкірів.

Жан Поль Сартр сформулював це дуже добре. Він зауважив, що антисемітизм буде подолано лише тоді, коли євреїв будуть сприймати тими, ким вони є: такими ж людьми як і ти чи я, поліцейськими і злодіями, медсестрами і повіями, нобелівськими лауреатами і дурнями. Так само і з іммігрантами.

Іммігранти потрапляють у суспільні умови, до яких вони мусять пристосуватися так само, як місцеве населення. Цей процес відбувається дуже нерівно-

вона зменшилася у багатьох частинах світу. Схоже, що найбільша загроза оливковому дереву сьогодні йде від «Лексуса» – від усіх анонімних, наднаціональних, гомогенізуючих, стандартизуючих ринкових сил і технологій, що складають сьогоднішню економічну систему, яка глобалізується. Певні речі в цій системі здатні зробити «Лексус» таким всепереможним, що він може перегнати і перерости кожне оливкове дерево на своєму шляху, – ламаючи спільноти, змітаючи середовища і витісняючи традиції, – а це може призвести до справжнього знесилення оливкового дерева. Але існують в цій системі й інші речі, які дозволяють навіть найменшій, найслабшій політичній спільноті в наш час скористатися з нових технологій і ринків для збереження своїх оливкових дерев, своєї культури та ідентичності. Подорожуючи в останні роки світом, я знов і знов зіштовхуюся з цим раундом одночасної боротьби, перетягуванням лнви, актом балансування між «Лексусом» і оливковим деревом.

Боротьба «Лексуса» й оливкового дерева між собою у новій системі глобалізації позначилася на референдумі 1994 року в Норвегії з приводу приєднання чи неприєднання до Європейського Союзу. Це, мабуть, був slam dunk⁷

для норвежців. Хоч би як там було, Норвегія – в Європі. Це багата, розвинута країна, і вона має велику долю в зовнішньоевропейській торгівлі. Приєднання до ЕС було для Норвегії у світі щораз вищої глобалізації економічно виправдане під кожним можливим оглядом. Однак референдум провалився, тому що надто багато норвежців відчувало, що приєднання до ЕС означало б надто сильне викорінення їхньої власної норвезької ідентичності та способу життя, що їх завдяки норвезькій нафті з Північного моря (проданій у глобальну економіку) норвежці все ще могли собі дозволити зберегти – без членства в ЕС. Багато норвежців подивилися на ЕС і сказали до себе: «Дайте-но мені поглянути на це прямо. То я муситиму взяти свою норвезьку ідентичність та спосіб життя і вкласти депозитом до Єврокухні, де вони будуть перетворені Евробюрократами в Европарасоло, за що їм буде заплачено в Евродоларах в Европарламенті в Евростолиці, переповненій Еврожурналістами? О ні, дякую. Краще вже бути Стеном з Норвегії. Краще вже триматися своєї власної ідентичності оливкового дерева і мати трошки менший економічний достаток».

Знесилення оливкового дерева перед «Лексусом» є і в повідомленні з Франції у серпні 1999 року, вміщеному у

25

ТОМАС ФРІДМАН
ЛЕКСУС
І ОЛИВКОВЕ
ДЕРЕВО

мірно по обидва боки, і суспільство може витримати його лише тоді, коли все добре організовано від дитячого садка, помешкання і до щоденної праці.

Тут хочеться ще раз підкреслити наступне: біль еміграції, біль, коли ти залишаєш свою Батьківщину не слід недооцінювати: кожен іммігрант залишає друзів і батьківщину в пошуках щастя в чужій країні. Він потребує часу, щоб адаптуватися до нової культури та оточення, він обов'язково мусить вивчити іншу мову. Без мови він ніколи не досягне порозуміння.

Європа врешті повинна визнати, що потребує іммігрантів. Тому вона повинна до них пристосуватися і бути готовою до них.

Радикальні праві в Європі, які через свій страх перед майбутнім переважно нападають на чорних, цього ще не втімили. Всі демократи повинні їм пояснити, що іммігранти – частина нас усіх. І що їхня присутність є бажаною. Для цього необхідна фундаментальна згода всіх демократів. Той, хто ставить під сумнів таку згоду, насамперед це стосується політиків, підтримує терористичні акти правих радикалів. Він їх легітимізує, замість того, щоб чіт-

ко артикулювати, що вони стоять за межами суспільства.

Процесом імміграції необхідно відповідально керувати. Нам потрібні закони про імміграцію, які чітко ілюструють назовні і всередині, що імміграція є важливим для Європи фактором.

Окрім того, цілком незалежно від якихось утилітарних міркувань, нам потрібне гармонізоване європейське право про шукачів притулку. Гарантія політичного притулку для переслідуваних за переконання є частиною суттєвого принципового консенсусу всіх європейців: це частина європейської культури, і саме так це треба розуміти й боронити.

Саме тому право на політичний притулок – це суттєва складова європейських цінностей та ідентичності, а відтепер і необхідна частина європейської *Magna Charta* на шляху до стабільно мирної та справедливої Європи.

Дозвольте мені завершити словами Бенджаміна Франкліна, людини, яка першою підписала американську Декларацію про незалежність і була винахідником громовідводу.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«Washington Post» журналісткою цієї газети Енн Сордсон, про Філіпа Фолліо, мера південно-західного французького селища Сен-П'єр-де-Трівізі з населенням 610 осіб. Фолліо і міська рада Сен-П'єр-де-Трівізі вліпили 100-відсотковий податок на пляшечки Кока-Коли, що продавалися на території містечкового табору, у відплату за тариф, що його Сполучені Штати вліпили на рокфорський сир, який виробляється лише в районі південно-західної Франції навколо Сен-П'єр-де-Трівізі. Намастивши трохи рокфору на окрасць хрусткого хліба, Фолліо сказав до Сордсон: «Рокфор виробляється з молока лише однієї породи овець, він виробляється лише в одному місці у Франції і він виробляється лише одним особливим способом. Він – протилежність глобалізації. Кока-Колу можна купити будь-де у світі, і вона скрізь однаковісінка. «Соке» є символом американських мультинаціональних зазіхань уодноманітнити смак по всій планеті. Ось проти цього ми і виступаємо».

«Лексусом» і оливковим деревом у здоровому балансі була й історія, якою поділився зі мною Глен Пріккет, перший віце-президент групи з питань охорони довкілля Conservation International, – про те, як він відвідував село Аукр індіанців племені Кайапо, розташоване у віддалено-

му закутку тропічного лісу Бразильської Амазонії, досяжному лише для маленького літака. «Коли ми сідали на трав'яну злітну смугу, нас зустрічало все село у традиційному вбранні – та в браку останнього – і з розмальованими обличчями, з майорінням подекуди американських бейзбольних кепок з випадковими логотипами», – пригадував Пріккет. «Я був там разом з Conservation International, щоб наглядати за розвитком станції біологічного дослідження, яку ми тоді утримували в верхній частині ріки разом з Кайапо. Члени племені вже впродовж століть оберігали великий шмат незайманої Амазонії, застосовуючи звичайну силу. Тепер вони вчаться оберігати її через альянси з міжнародними вченими, працівниками заповідників і суспільно свідомими бізнесменами. В їхньому селі на головній вулиці є крамниця Conservation International і відгалуження Body Shop, екологічно свідомих виробників мила. Отож, після дводенного перебування на станції біологічного дослідження ми повернулися до села, щоб зробити останній шмат роботи. Ми домовилися про влаштування просто неба вернісажу культури Кайапо, виробів ремесла, кошиків, воєнних кивів, списів, луків і стріл. Тоді наша група взялася скуповувати все це за непомірно високими цінами в амери-

Розумна людина пояснює нам, що навіть нібито мудрі люди, коли вони стикаються з феноменом імміграції, випадають з ролі і втрачають здоровий глузд:

«Кількість білих в усьому світі доволі мала. Вся Африка чорна або темна, також і Америка, крім тих, хто туди приїхав. В Європі іспанці, італійці, французи, росіяни та шведи мають темний колір шкіри. Німці також мають темний колір шкіри, за винятком саксонців, які разом з англійцями складають основну масу білого населення на земній поверхні. Я б хотів, щоб їх було більше».

Для мене Європа – це візія, мрія, одна з останніх утопій, за які варто боротися. Я переконаний, що ідея конституційного патріотизму, яку для Німеччини сформулював Юрген Габермас, підходить навіть більше для Європи. Через пропозицію європейської конституції, яка ще має заслужити цю назву, ми даємо європейським народам можливість ідентифікувати себе з Європою.

Тому я думаю, що і дискусія, і референдум про таку конституцію є передумовою для європейсько-

го ново(у)творення. Громадська дискусія посилює суспільну свідомість і робить можливою політичну ідентифікацію.

У цьому сенсі я є європейським патріотом – патріотом конституції.

Переклала Софія Онуфрів

ДЕНІЕЛЬ КОН-
БЕНДІТ
ЄВРОПА – ЦЕ
ОСТАННЯ
УТОПІЯ

канських доларах. Далі ми пішли і сіли у чоловічій хижі в центрі села Кайапо, яке, цілком можливо, походить ще з доісторичних часів. Сидячи в тій хижі з головними чоловіками села, я помітив, що всі вони дивляться один телевизор, під'єднаний до великої сателітарної тарілки. Ті чоловіки перемикали канали туди і назад, від бразильського футбольного матчу до бізнес-каналу, що подавав останню ціну на золото на світових ринках. Чоловіки племені Кайапо хотіли упевнитися, що вони беруть оплату з дрібних рудокопів, яким вони дозволили копати по краях своєї тропічно-лісової власності, за останнім міжнародним тарифом на те золото, яке б ті там знайшли. Згодом вони використали прибутки, зароблені на світовому ринку золота, для збереження свого власного унікального стилю життя посередині амазонського тропічного лісу».

Боротьба «Лексуса» з оливковим деревом була і у сцені, свідком якої я став у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі. Я сидів на тапчані в коридорі, чекаючи на зустріч. Поруч зі мною була якась жінка, російська журналістка, що говорила щось по-російськи у свій щільниковий телефон. Але найбільше вразив мене той факт, що вона, походжаючи, робила кола біля апарату Coke, попід телевизором, настро-

еним на CNN, що саме передавали про несподіваний вступ російських загонів до Пріштіни (Косово) – випереджаючи сили НАТО. Російська журналістка, що кружляє навколо апарату з Coke, під екраном CNN, розмовляє по-російськи у свій щільниковий телефон у штаб-квартирі НАТО в той час, як палає Косово – у моїй голові не вкладалися всі ці суперечності.

Випадком експлуатації «Лексуса» оливковим деревом було повідомлення в журналі «The Economist» за 14 серпня 1999 року про расистівський маніфест Гітлера «Mein Kampf», заборонений у Німеччині німецьким урядом. Його не можна продавати в жодній німецькій книгарні чи видавати в Німеччині. Але німці виявили, що цю книгу вони можуть замовити через Інтернет з Amazon.com і вона прийде поштою, так що німецький уряд буде безсилим її зупинити. І справді, «Mein Kampf» з Amazon.com замовило стільки німців, що влітку 1999 року Гітлер увійшов до найвищої десятки у списку бестселерів Німеччини. Спершу Amazon.com відмовилися припинити доставку «Mein Kampf» до Німеччини, наполягаючи на тому, що на англійський переклад цензура не поширюється і що вони не збираються втручати у справу з вирішуванням, які книжки їхнім

27

ТОМАС ФРІДМАН
ЛЕКСУС
І ОЛИВКОВЕ
ДЕРЕВО

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

глобалізація

© Т.Возняк, 2000

ЯК ВИКЛИК ТАРАС ВОЗНЯК ЛЮДСЬТВУ

íÄêÄë Çeáçüä

Однією з визначальних характеристик сучасності є розвиток процесу глобалізації. Починаючи розмову про неї, зокрема про її вплив на Україну, очевидно, слід визначитися, як ми розуміємо це поняття. Отже, «глобалізація — це розвиток економічної та політичної взаємозалежності країн та регіонів світу до такого рівня, коли можливим та необхідним стає створення єдиного світового правового поля та світових органів економічного та політичного управління» (1). Глобалізація є об'єктивним процесом, породженням початком інформативної технічної революції, вона стала можливою після подолання бінарного протистояння світової капіталістичної та комуністичної систем. Бінарність такої конструкції нівелювала розбіжності в обох таборах і технічно не давала змоги розгорнути глобалістичний процес. Натомість сьогодні він став, що називається, «на часі».

Переважно, коли міркують про глобалізацію, то йдеться лише про її економічний та політичний ас-

споживачам можна читати. Тим не менше, коли це було оприлюднено, Amazon.com так було завалено злісними e-mail'ами з усього світу, що вони перестали продавати праці Гітлера взагалі.

Прикладом того, як оливкове дерево перевершує «Лексус», а потім «Лексус» повертається, щоб перевершити оливкове дерево, була сага про ядерні випробування, що розгорнулася в Індії наприкінці 1990-их. Навесні 1998 року новообрана націоналістична партія Бхаратія Джаната (BJP) вирішила зігнорувати світ і розпочати випробування власної ядерної зброї. Утвердження права Індії на випробування було ключовим пунктом виборчої кампанії Бхаратія Джанати. Я відвідав Індію незадовго після випробувань, там я поговорив з багатими і бідними, з урядовцями і неурядовцями, жителями сіл і міськими франтами. Я все чекав на зустріч з індусом, який сказав би мені: «Знаєте, ядерні випробування справді не мали сенсу. Ми не отримали від них жодної додаткової безпеки, і вони обійшлися нам накладеними санкціями». Я певен, що цей сентимент був присутній, але я не міг знайти нікого, хто б його виражав. Навіть ті з індійських політиків, хто засуджував ядерні випробування як дешевий джінгоїстичний⁸

маневр нового індуїстського націоналістичного уряду Індії, сказав би вам, що ті випробування були єдиним для Індії шляхом одержати те, чого вона найбільше хотіла від Сполучених Штатів і Китаю: П-О-В-А-Г-И. Я врешті-решт зрозумів глибину цього сентименту, коли пішов на зустріч до зодягнутого у шафрановий халат учасника кампанії за права людини в Індії Свамі Агнівеша. Коли ми обидва сиділи на підлозі його вітальні у простому делійському помешканні, я собі думав: «Він, без сумніву, не визнає цих випробувань». Але щойно ми почали розмовляти, як він заявив мені: «Ми – Індія, друга найбільша в світі країна! Ви не можете з нами не рахуватися. Індія не відчуває на собі загрози з боку Пакистану, але у всій міжнародній грі Індія відсувається на узбіччя віссю Китай-США». Наступного дня я пішов до Дасни, селища на північ від Нью-Делі, де навіманья зупиняв власників крамниць для розмови. Дасна – одне з найбідніших місць, які мені будь-коли доводилося бачити. Здавалося, що ні в кого не було мештів. Здавалося, що у всіх була лише шкіра і кістки. На дорозі було більше водяних буйволів і роверів, ніж авт. У повітрі тяжів запах коров'ячого посліду, що використовувався як опалення. Але їм полюбилися це світло-звукове шоу їхнього уряду. «Нас

пекти. Однак, вона набагато глибша і може змінити не тільки всі інші сторони людського життя, але й саму людину. Глобалізація криє у собі чимало загроз. Але разом з тим і надій. Рікардо Діас Гохляйтер, президент «Римського клубу», визначив такі головні напрямки, у яких мають розвиватися глобалізаційні процеси: по-перше, добиватися екологічної рівноваги, по-друге, розвивати господарську конкурентоспроможність, по-третє, добиватися соціальної справедливості, по-четверте, підтримувати правову державу та демократію. Часто ці цілі заперечують одна одну, Однак, елімінувати жодну з них неможливо, оскільки це одразу робить недосяжними всі інші. Завдання полягає в їх балансуванні.

Однак, разом з тим, слід зауважити, що структури «глобальної культури» та « глобального світу» постають у процесі співпраці далеко не всіх економічних організмів, держав та культур. Національна держава як досягнення на якомусь певному етапі неначе елімінується — погляньмо хоча б на повільне вигасання національних держав у ЕС. Окремі, часто доволі самостійні національні економічні організми поглинає світовий ринок. На національні культури, навіть

такі потужні, як французька чи німецька, чиниться потужний культурний тиск. А тому створення справедливого світу, який би враховував усі можливі запити інших культур чи світів, більш ніж проблематичне. Більша частина категорій та стандартів постмодерного світу (світу вже не індустріальної/модерної епохи, а саме постмодерної/інформаційної), які претендують на визначення глобалізаційного процесу, — західного походження. Правові, технологічні та інституційні форми «глобальної культури» зумовлені потребами Заходу, відображають західне бачення світу. Натомість, інші культури та цивілізації є тільки об'єктами, на які спрямована (або ні) глобалізація за західним зразком. Тому всі переваги та недоліки західного суспільства наче у дзеркалі відображаються у баченні та здійсненні глобалізаційних завдань. Величезною перевагою західного суспільства та його шансом у цьому сенсі є те, що воно здатне на відсторонену рефлексію, а це дає певну надію на успішність глобалізаційного проекту, якщо він не вирветься з-під контролю людини взагалі. А є багато передумов до того, щоб сталося саме так.

— дев'ятсот мільйонів населення. Ми не помремо від цих санкцій»⁹, — промовляв сорокадворічний сільський лікар з Дасни Прамод Батра. «У цьому ядерному випробуванні йшлося про самоповагу, а самоповага — важливіша за дороги, електроенергію і воду. У всякому разі, що ми такого зробили? Ми підірвали бомбу. Це як вистрілити з рушниць у повітря. Ми нікого не поранили».

Але, поки імпульс оливкового дерева Індії, здавалося, переважав над її потребами в «Лексусі», коли таке стається у теперішній системі глобалізації, завжди спрацьовує довготермінова відплата. Перебуваючи у Нью-Делі, я зупинився в готелі «Oberoi» і там плавав плесом басейну в кінці кожного дня, щоб відійти від задущливої 40-градусної спеки. У мій перший день там, коли я плавав брасом, на доріжці поряд зі мною плавала також одна індійська жінка. Під час зупинки на перепочинок ми з нею розговорилися, і вона сказала, що керує індійською філією Salomon Brothers-Smith Barney, найбільшого американського інвестиційного банку. Я сказав їй, що я — газетний оглядач, який приїхав написати про наслідки індійських ядерних випробувань.

— Ви чули, хто є тепер у місті? — запитала вона мене, коли ми повільно пливли.

— Ні, — відповів я, хитаючи головою. — А хто є в місті? — Муді, — сказала вона.

Служба Інвесторів Муді — це міжнародна агенція рейтингу кредитів, яка дає рейтинг економікам за градацією А, В, і С, так щоб інвестори знали, хто провадить здорову економіку, а хто ні, і якщо ваша економіка одержує нижчий рейтинг, це означає, що вам треба буде платити вищі відсотки за міжнародні позики.

— Муді вислала команду для пере-рейтингування індійської економіки, — сказала вона. — Ви чули що-небудь про їхнє рішення?

— Ні, не чув. — відповів я.

— Вам могло б бути цікаво дізнатися, — сказала вона і попливла собі геть.

Я таки дізнався. Виявилось, що команда Муді прокрутилася в Нью-Делі майже так само непомітно і потайно, як і індійські вчені підготували свою бомбу. Мені нічого не вдалося дізнатися про їхні рішення аж до тої ночі, коли я покидав Індію. Я слухав вечірній випуск новин і четверте повідомлення привернуло мій слух. У ньому говорилося, що у відповідь на новий роздутий і некерований бюджет індійського уряду, а також у зв'язку з відновленням Індією

29

ТОМАС ФРІДМАН
ЛЕКСУС
І ОЛИВКОВЕ
ДЕРЕВО

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ЗЛИВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ОСТРОВІВ. ВЕЛИКЕ ГЛОБАЛЬНЕ ОБ'ЄДНАННЯ ЛЮДСТВА ТА ЙОГО У-СМЕРТНЕННЯ

Одним із найістотніших аспектів глобалізації є на-самперед своєрідне об'єднання людства, світ певним чином має стати єдиним — економічно, політично. Однак, що це означає? Та й чим є це об'єднання? Чи не нагадує його завершення тієї миті, коли дитина нарешті опановує всі свої частини тіла — руки, ноги, голову — і нарешті бачить себе як цілість? Можливо так колись мало статися і з людством. Разом з тим, людство не тільки нарешті могло б охопити поглядом всі свої складові, але й неначе піднятися на вищу сходинку власного самоусвідомлення. Це — неначе момент його дорослішання, зрілості, коли воно нарешті побачить, усвідомить і опанує усі свої складові. Але водночас воно побачить не тільки всього себе у всьому своєму розмаїтті, але і свої межі, свою обмеженість, а тому й крихкість, ба навіть більше — смертність. Тут мова йде не лише про обмеженість у просторі, яка зводиться до всього існуючого, але віднедавна і у часі — перед людством нарешті відкрилася його часова скінченність. Після 1957 року воно вже

має всі технічні засоби, аби себе знищити. Опанувавши усе та все перелічивши, людство саме перед собою постає зліченим, засадничо охоплюваним/охопленим, а тому обмеженим та смертним. Попередні епохи були радше епохами дитинства людства, його безпам'ятства. Йому насправді здавалося, що воно безсмертне та безконечно розмаїте.

СИНХРОНІЗАЦІЯ ЧАСІВ ЛЮДСТВА

При цьому несинхронний час людства, який протікав на кожному з цивілізаційних островів своїм руслом та по-своєму несинхронно один з одним — то циклічно, як у архаїчних народів, то розгалужено, то лінійно, від сотворіння до кінця світу — завдяки глобалізації заганяється у одне єдине, відмірюване атомним годинником лінійне русло часу. Єдиними поправками є тільки поправки «теорії відносності». Власне у цій уніфікованості часу світу до єдино прийнятої форми лінійного часу від якого не допустимі жодні відхилення чи відгалуження криється чи не найрадикальніше обмеження та репресія західної цивілізації над іншими.

Так, лінійний час неначе об'єднує, але водночас і збіднює людство, позбавляючи його часового розма-

ядерних випробувань і накладеними на неї санкціями з боку Сполучених Штатів за вибухи кількох ядерок, Муді знизили оцінку індійської економіки з рівня «придатна для інвестицій», що означало, що вона є безпечною для світових інвестицій, до рівня «спекулятивна для інвестицій», що означало, що вона є небезпечною. Агенція рейтингу Standart and Poor змінила свою думку про індійську економіку зі «стабільної» на «негативну». Це означало, що будь-яка індійська компанія, яка б намагалася позичити гроші на міжнародних ринках, мусила б платити вищі відсотки. А оскільки Індія має низький рівень заощаджень, ті іноземні фонди життєво важливі для країни, яка потребуватиме 500 млрд. доларів вкладень у нову інфраструктуру протягом наступних десяти років, щоб зберегти конкурентоздатність.

Отож, так, в Індії був день оливкового дерева. Але коли воно так зухвало про себе заявляє у системі глобалізації, завжди за це доводиться розплачуватися. Немоżliво уникнути цієї системи. Рано чи пізно, «Лексус» завжди вас наздоганяє. Через півтора року після ядерного випробування в Індії я взяв до рук «The Wall Street Journal» (за 7 жовтня 1999 року) і прочитав наступний заголовок: «Ін-

дійська Бгаратья Джаната переміщує пріоритет у бік економіки». У повідомленні зазначалося, що BJP прийшла до влади близько двох років тому, «закликаючи Індію до відновлення її ядерного потенціалу – обіцянки, яку вона й виконала через два місяці у вигляді серії випробувань, що негайно призвели до глобальних санкцій і затримки інвестицій». Але після переобрання на наступних виборах прем'єр-міністр Атал Бігарі Ваджапаї, навіть не чекаючи на результати підрахунку голосів, одразу засигналив про свій новий пріоритет: економічну реформу. «Цим пріоритетом є розбудова національного консенсусу щодо прийняття глобального капіталу, ринкових норм і всього, що з них випливає. Треба виходити до світу і змагатися за інвестиції», сказав Ваджапаї газеті «Indian Express».

Зразком балансу між «Лексусом» і оливковим деревом був мій переліт літаком компанії Gulf Air з Бахрейну до Лондону, під час якого телевізійний монітор на моєму сидінні у бізнес-класі включав і канал, який, використовуючи сателіт глобального визначення розташування (Global Positioning Satellite), вмонтований в антену літака, показував пасажирам точну позицію літака у стосунку до святого для мусульман міста Мекки у будь-яку пору доби. Екран

їття. Людству дедалі важче принаймні символічно повернутися назад і виправити щось у минулому, як це було можливо при циклічному часі — після нового народження Осіріса чи чергових тропічних дощів «мала» цивілізаційна група могла почати все спочатку і виправити попередні помилки чи переступи. Люддині дедалі важче поринати у свою, окрему гілку часу, щоб сягнути безчасся Гаутами Будди. Сьогодні під тиском глобалізації окремі «часові меншини» не можуть пірнути у свій несинхронний час в бік від головного потоку лінійного часу.

Економічна та політична глобалізація вкинула дуже різних людей до одного «тигля», але поки що, на щастя, не призвела до повної часової нівеляції — ми все ще на шляху до неї. У сучасних демократичних суспільствах існує достатньо механізмів, щоб якось амортизувати процеси темпоральної глобалізації людства та збалансувати співіснування темпорально різних людей на підступах до «глобального лінійного часу» західного типу. І, попри все, представники темпорально різних культур все ж чіпляються за свою окремішність, за свою конвенцію часу. Характеристики часу американського бізнесмена не співпадають з

характеристиками часу буддиста, що емігрував до США. Культурний контекст таміла може визначати не стільки місце його перебування, скажімо Силіконова Долина у США, скільки час, у якому особисто він живе і який визначається його культурним консенсусом як буддиста. «Культура, об'єднувана місцем» після Великих географічних відкриттів, перемішування людності, економічної та політичної глобалізації щоразу більше перетворюється на «культуру, об'єднувану часом». Таким чином, у одному і тому ж місці сьогодні все ще функціонують паралельні світи із своїми «паралельними модерностями» (2). Однак, як на них вплине інформаційна революція? Може, радше уніфікуюче. І тоді людство перейде від сучасних «паралельних модерностей» до, як це парадоксально не звучить, «уніфікованої постмодерності» з «глобальним лінійним часом» західного типу?

Процес переходу можна назвати боротьбою різних конвенцій часу, притаманних різним культурним традиціям. Сьогодні це протистояння ще не таке очевидне. Однак, воно може стати істотним за умови більш масового контакту носіїв різних культурних традицій. Циклічний час архаїчних субкультур чинить опір лі-

показував діаграму літака з білою крапкою, яка рухалася по діаграмі відповідно до того, як літак змінював напрямки. Це дозволяло пасажирам-мусульманам, які потребували молитися п'ять разів на день обличчям до Мекки, завжди знати, куди повертатися обличчям усередині літака, коли вони розгортають свої килимки для молитви. За час польоту я бачив, як кілька пасажирів біля мене втискувалися у проходи для виконання своїх молитовних ритуалів, і завдяки системі GPS вони знали, куди скеровуватися.

Прикладом ігнорування «Лексусом» оливкового дерева була деталь до комп'ютера, яку мені вислав мій друг. На ній було написано: «Цю деталь виготовлено в Малайзії, Сінгапурі, Філіппінах, Китаї, Мексиці, Німеччині, США, Тайланді, Канаді і Японії. Її було виготовлено у стількох різних місцях, що ми не можемо уточнити країну-виробника».

Прикладом заглушення «Лексусом» оливкового дерева в епоху глобалізації була маленька нотатка, що з'явилася у виданні «*Sports Illustrated*» за 11 серпня 1997 року. В ній говорилося: «38-річний валлійський футбольний клуб Ллансантаффрайд змінив своє ім'я на Total Network Solutions узамін на 400 тис. доларів від компанії-виробника щільникових телефонів».

Про співпрацю «Лексуса» і оливкового дерева в епоху глобалізації свідчить доволі незвичне повідомлення в «*Washington Times*» за 21 вересня 1997 року. Там говориться, що російські працівники контррозвідки скаржаться на те, що мусять платити вдвічі більше за винайм шпигуна ЦРУ як подвійного агента, ніж у зворотньому випадку. Чиновник російської Федеральної Служби Безпеки (наступниці КГБ), який говорив з умовою, що його ім'я залишиться нерозголошеним, сказав агенції новин Ітар-ТАСС, що російського шпигуна можна купити всього за 1 млн доларів, у той час як працівники ЦРУ заправили 2 млн. за роботу на іншу сторону.

Приблизно у той самий час, коли з'явилося це повідомлення, ізраїльська газета «*Єдіот Ахаронот*» опублікувала сенсаційну новину, яка вперше, як мені вдалося, була цілковито продуктом вільного інформаційного ринку. Редактори «*Єдіот*» поїхали до Москви і купили деякі з супутникових світлин нових баз ракет Скуд у Сирії, зроблених російським шпигуном. Потім «*Єдіот*» найняла приватного американського експерта з супутникових фотографій для аналізу світлин. Відтак «*Єдіот*» опублікувала весь пакет інформації як сенсацію про нову ракетну загрозу з боку

31

ТОМАС ФРІДМАН
ЛЕКСУС
І ОЛИВКОВЕ
ДЕРЕВО

нійному європейському та розгалуженому часові. Для людей лінійного часу час абсолютний та однонапрямлений, «стріла часу» пронизує людину; натомість, для людини циклічного часу саме цієї однонапрямленості у європейському сенсі слова і немає, циклічний час не має кінця. З іншого боку, для людей розгалуженого, суб'єктивного часу він у кожному з випадків має свій темп та якість. Гостре відчуття минулості, притаманне людям юдео-християнського культурного кола, ніяк не корелює з циклічним часом буддистів, який спрямований не до есхатологічного «кінця часів», а через цикли вдосконалень і перероджень до персонального згасання часу у позачасовій нірвані. Не тільки спрямованість, але і сама якість часу у кожному з випадків є різною. Швидкий, «гарячий» час інтернетного менеджера ніяк не співпадає з розміреним часом медитуючого дзен-буддиста чи танцюючого суфія або ж хасида.

Проголошувана на даний момент мозаїчність модерного суспільства начебто має бути збережена у постмодерну інформаційну епоху, а відповідно, вона мала б передбачати і мозаїчність часів у цьому суспільстві.

Однак, вже сьогодні більшість емігрантів — цих першопрохідців глобалізації — не дотримується не те що «конвенції місця», покидаючи свої країни, але й «конвенції часу», і вливаються в уніфікований лінійний час глобалізаційних процесів. Як оцінити саме це об'єднання? На даний момент часова уніфікація виглядає на найбільш економічно та політично ефективну. Однак, чи залишатиметься так завжди? Можливо, саме темпоральна диверсифікація людства стане його рятівним ресурсом? Особливо у інформаційному суспільстві — суспільстві, де головним продуктом буде час.

НІВЕЛЯЦІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ АРХІПЕЛАГІВ

До новітнього часу людство було організоване за острівним принципом. Різні частини людства були достатньо ізольовані одна від одної. Причому, ізольовані та диференційовані на різних засадах.

Попередньо вже говорилося про часову несинхронність людських островів. Групи людей проживали у засадничо різному як щодо своєї якості, так і щодо своєї спрямованості часі.

Разом з тим людство населяло різні ізольовані континенти чи віддалені землі, що ділило його географіч-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Сирії, при цьому ні разу не посилаючись, як зазвичай, на слова офіційної особи з уряду. Кому потрібен «Глибоке Горло», якщо ви маєте глибокі кишені¹⁰?

Нарешті, моя улюблена історія на тему «'Лексус' заглушує оливкове дерево в епоху глобалізації» – про сина Абу Джіхада. Я відвідував зустріч у верхах з економіки Близького Сходу в Аммані (Йорданія) в 1995 році, і сидів за ланчем наодинці на балконі Амманського «Марріота». З блакиті до мого столика підійшов молодий араб і спитав: «Ви – Том Фрідман?» Я сказав: так.

– Пане Фрідмане, – ввічливо продовжував юнак, – ви знали мого батька.

– А ким був ваш батько? – спитав я.

– Мій батько був Абу Джіхад.

Абу Джіхад, чиє справжнє ім'я – Халіль аль-Вазір, був одним із тих палестинців, що разом з Яссером Арафатом заснували аль-Фатх, а пізніше створили Організацію Визволення Палестини. Абу Джіхад, що означає «батько боротьби», було його *nom de guerre*¹¹, і він був головнокомандувачем палестинських воєнних операцій у Ливані та на західному березі Йордану у ті дні, коли я був кореспондентом «*New York Times*» у Бейруті. Там, у Бейруті, я з

ним познайомився. Палестинці вважали його героєм війни; ізраїльтяни вважали його одним з найнебезпечніших палестинських терористів. Група ізраїльських нападників вбила Абу Джіхада у його вітальні в Тунісі 16 квітня 1998 року, всадивши з сотню куль у його тіло.

– Так, я знав Вашого батька дуже добре – якось я побував у вашому домі в Дамаску, – сказав я юнакові. – А чим Ви займаєтеся?

Він простягнув мені свою ділову візитівку. На ній було написано: «Джіхад аль-Вазір, Керівний Директор, Центр Світової Торгівлі, Газа, Палестина».

Я прочитав візитівку і подумав собі: «Дивовижно. Від Джессі Джеймса до Майкла Мілкена за одне покоління»¹².

Виклик у цю епоху глобалізації – для країн та окремих осіб – полягає в тому, щоб знайти здоровий баланс між збереженням чуття ідентичності, дому і спільноти та виконанням того, що є найнеобхіднішим для виживання в рамках системи глобалізації. І суспільство, котре хоче сьогодні процвітати економічно, повинне постійно намагатися збудувати кращий «Лексус» і випустити його у світ. Однак нікому не слід мати жодних ілюзій, що сама лише участь

но. Це певним чином було його захисним ресурсом. Епідемії чи соціальні безумства на одному із цивілізаційних архіпелагів не загрожували безпеці іншого. Хоча, звичайно, окремі групи чи люди долали пустелі та океани. Однак, пустелі та океани між цивілізаційними архіпелагами залишалися. Щоправда, епоха Великих географічних відкриттів поклала край географічній ізоляваності цивілізаційних складових людства. З'явилися колоніальні імперії. Потім світ став політично та економічно бінарним – подолати кордон між системами ще недавно було вкрай важко. І нарешті, він наближається до своєї географічної єдності – перельоти через океани вже не такі довгі, новини долітають ще швидше, так само, як і електронні гроші чи головний товар – інформація.

У зв'язку із географічною ізоляваністю біологічно чи антропологічно людство було і досі залишається доволі диференційованим, що робить його стійкішим до різного роду біологічних загроз. Багаторасовість людства насправді є певним захистом, певним ресурсом для виживання. Однак, завжди присутні процеси біологічного змішування рас дедалі пришвидшуються, що може призвести до певного уоднома-

нітнення роду людського та з часом скласти певну загрозу.

На персональному рівні істотним бар'єром завжди була біологічна суверенність кожної людини, її унікальність. Право на біологічну неповторність та недоторканість лягло в основу західного суспільства. Однак, і цей бар'єр невдовзі може бути подоланим. Генна інженерія зможе втручатися у генну структуру людини, причому як з її доброї волі, так і всупереч їй. Клонування людей, «виправлення» шкідливих генів для покращення людини, поставить перед людством багато запитань – до якої межі припустимо модулювати себе за допомогою генної інженерії, чи до якої межі можна модулювати іншу людину, ще ненароджений зародок? Де повинна спинитися технологія і спрацювати етика? Чи маю я у своєму біологічному тілі останній прихисток, чи вже ні? Чи можу я відгородитися ним від інших, чи вже ні?

Не меншими бар'єрами були і цивілізаційні поділи. Люди, котрі належали до різних цивілізацій, мали різну матеріальну культуру, різні культурні та духовні цінності, вони сповідували різні релігії. Базою для глобалізації, поза всяким сумнівом, є технологія. Однак, тех-

у цій глобальній економіці зробить суспільство здоровим. Якщо ціною тої участі є ідентичність країни, якщо окремі особи відчувають, що коріння їхнього оливкового дерева підтято або геть вирвано цією глобальною системою, те коріння оливкового дерева збунтується. Воно підніметься і придушить цей процес. Тому тривкість глобалізації як системи залежатиме почасти від того, наскільки нам удасться втримати баланс. Країна без здорових оливкових дерев ніколи не почуватиме себе закоріненою чи достатньо безпечною, щоб повністю розкритися перед світом і влитися в нього. Але країна, що являє собою лише оливкові дерева, що складається лише з коріння, яке не має «Лексуса», ніколи не зможе дуже далеко зайти чи вирости. Утримання балансу обох вимагає постійного зусилля.

Можливо, саме тому серед багатьох історій, які ви прочитаєте у цій книзі, моєю улюбленою є оповідь мого старого друга з коледжу Віктора Фрідмана, який викладає бізнес-менеджмент в інституті Руппіна в Ізраїлі. Одного дня я зателефонував йому просто так, і він сказав, що дуже тішиться з мого дзвінка, оскільки більше не має моїх телефонів. Коли я спитав його чому, він пояснив, що більше не має портативного комп'ютера, в якому він тримав все –

адреси своїх друзів, електронні адреси, номери телефонів та свій розклад роботи на наступні два роки. Далі він розповів, що з тим комп'ютером сталося:

«У нас удома був [десктоповий] комп'ютер, який поламався. Я забрав його на ремонт до комп'ютерної крамниці в Гадері [містечко в центральному Ізраїлі]. Через кілька тижнів мені зателефонували з крамниці і сказали, що мій РС вже полагоджено. Отже, я кинув свого – в долоню завбільшки – комп'ютера до шкіряного портфеля і поїхав до Гадери забрати свій полагоджений РС. Я вийшов з крамниці, несучи великий РС комп'ютер і свій портфель з маленьким комп'ютером усередині. Коли я дійшов до машини, я поставив портфель на пішохід, відкрив багажник авта і дуже обережно поклав свій полагоджений РС до багажника, пересвідчившись, що він забезпечений. Тоді сів до авта і поїхав, залишивши свій портфель на пішоході. Ну, і зойно я зайшов до свого офісу і почав шукати портфель, як одразу збагнув, що сталося – та що станеться далі – і негайно зателефонував до поліції Гадери, щоб сказати: «Не підривайте мій портфель». [У практиці ізраїльської поліції стандартним є підривання будь-якого пакунку, портфеля чи іншого підозрілого предмета, залишеного на пішо-

33

ТОМАС ФРІДМАН
ЛЕКСУС
І ОЛИВКОВЕ
ДЕРЕВО

нологія є органічною частиною ширшого феномену. Технологію слід розуміти як функцію культури. Мало того, технологія має виражати сам дух цієї культури, або ж вступити з нею у конфлікт і врешті перемогти чи програти. Устояні культури мали свої, адекватні саме їм технології. У принципі, між цивілізаційними архіпелагами завжди відбувалася певна культурна кореспонденція, якась інформація та технологія передавалися, інша річ: чи вона адекватно відчитувалася та адаптувалася – навряд. Навіть проста зміна технології приводила або до розвитку культури або до її смерті. Часто це супроводжувалося і фізичним вимиранням народу, який був носієм певної технології, а отже і культури. Однак, така мультиплікативність людства у цілому та антропологічна його диверсифікованість запевняла йому упродовж всього розвитку його безпеку.

МОВНА УНІФІКАЦІЯ

Люди розмовляли та розмовляють різними мовами. І йдеться тут про щось набагато глибше, аніж просто засіб комунікації. Насправді мова формувала та формує світ, у якому живуть люди цієї конкретної мови.

Щоб зрозуміти, як по-різному кожна з мов відображає, а, точніше, творить світ, досить перелічити слова, наявні у кожній мові. Однак, кожне із своїм неповторним змістом, як от «я», «ти», «нас», «хто», «так», «ні», «жінка», «чоловік», «зірка», «вода», «ніч», «земля». Таких істотних слів існує не більше трьохсот. Вони і є становим хребтом кожного світу-мови, у якому ми насправді живемо (3). Годі ще раз нагадувати, що починається саме інформаційна революція, де роль слова буде більшою, ніж будь-коли перед тим. Однак, якого слова, якої мови – усі вони різні і всі унікальні.

Сьогодні у світі існує близько 6000 мов. Половина з них функціонує у Новій Гвінеї. Натомість, більшість людства розмовляє заледве п'ятьма-шістьма мовами. Однак, тим не менше, людство живе у 6000 мовосвітів. Кількість цих світів на наших очах катастрофічно зменшується. А тому зменшується і ареал буття, в якому мешкає людство. Звичайно, мови завжди помирили. Лише деякі з них, як-от баскська, єгипетська, китайська, грецька, гебрейська, латина, санскрит і тамільська жили більше 2000 років. Але швидкість зникнення мов зростає і сягнула показника – 10 мов на рік. У наступному сторіччі зникне 50-90% мов, які існують сьогодні.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ході, тому що саме так було підкладено багато палестинських бомб проти ізраїльських цивільних мешканців. Ізраїльтяни тепер так натреновані захищатися від цього, що навіть якщо ви залишите пакунок на хвилину, відразу буде викликано поліцію.]

Я знав, що ніхто не вкраде мого портфеля: в Ізраїлі злодій не рухатиме такий предмет, залишений на пішоході. Але я вже запізнився. Диспетчер поліції сказав мені, що бригада бомбувальників уже побувала на місці і «зробила свою справу». Коли я приїхав до поліційного відділку, мені вручили мій чудовий шкіряний портфель з гарненькою дірочкою від кулі, що проходила точно по центру. Єдиною річчю, яку вона пошкодила, був мій портативний комп'ютер. Мій Genius OP9300 прийняв на себе прямий удар: усе моє життя було в цій штуці, і я ніколи не робив запасного варіанту. Я сказав поліції, що почувуюся страшенно прикро за завданий мною клопіт, а вони сказали: «Не картайте себе, це може статися з кожним». Тижнями я ходив по території інституту зі своїм продюравленим портфелем, щоб нагадувати собі про те, що слід частіше зупинятися і думати. Більшість моїх студентів менеджменту служать в ізраїльській армії, і коли тільки

вони бачили той портфель і ту дірку від кулі, одразу заходилися сміхом, бо вони просто знали, що сталося».

Коли Віктор закінчував свою розповідь, він сказав: «До речі, вишли мені свою електронну адресу. Мені треба завести нову книжечку з адресами».

Переклала Галина Пастушук

Примітки перекладача

¹ Терміни upload і download належать до комп'ютерної сфери, зокрема, в цьому випадку вони є алюзією на стягання-завантаження з Інтернету програм – download, та на зворотній процес відправлення-вивантаження програм зі свого комп'ютера в Інтернет – upload.

² Integrated Markets – спеціалізовані великі крамниці, у яких можна придбати всі товари, об'єднані за місцем чи способом використання. Напр., у такій крамниці можна придбати всі товари для пошиття: тканини, нитки, запчастини до швейних машин, журнали з викрійками та останніми колекціями мод тощо.

³ Себто інтернет-технологій.

ні. Чи варто надміру перейматися тим, що помруть 3000 мово-світів Нової Гвінеї? А може, таки варто?

З одного боку, людство розбудовує найуживаніші мови, добудовує до семантичних лабіринтів цих мов дедалі нові й нові галереї та переходи. Інформаційний вибух неймовірно прискорив процеси народження нових мовних форм. Однак, з іншого боку, ми занебдуємо не лише анфілади значень у рідкісних та маловживаних мовах, але й цілі мови-світи. Вже сьогодні мова, відсутня в Інтернеті, — це мова, яка більше не існує у модерному світі. Люди, колишні чи потенційні носії цих мов, живуть і далі, однак, у світі іншої мови, у засадничо по-інакшому влаштованому, з іншим запахом та кольором мово-світі. Мало того, такі прозеліти насправді мешкають не на території цілого лабіринту нової мови, а тільки скраю — у прозелітських сінях, обмежених двома-трьома тисячами слів, у семантичних злиднях піджин-інглішу чи сов'єтрашину/совкової російської. Натомість, що станеться, коли ми перейдемо на утилітарно зручнішу англійську, чи те, у що вона трансформується в процесі глобалізації та адаптації до потреб інформаційної революції?

Навмисний чи ненавмисний «лінгвосуїцид» є одним із найефективніших знарядь етноциду, декультурації народів та їхньої класичної чи електронної колонізації. Дуже ефективно цей метод сьогодні застосовується в неначе б то політично незалежній, Однак, інформаційно розчавленій Україні. Зрештою, навіть Франції довелося на законодавчому рівні захищати свою мову від масованої атаки англійської, а радше «американської» мови.

На глобальному рівні головною проблемою залишається проблема англійської мови. Сьогодні це односторонньо світова мова. Нею користуються повсюди. Вона найбільш розбудована та розбудована-для глобалізаційного процесу. Люди як правило вживають найкорисніші мови, в тому і англійську. Та через кілька поколінь вона знищує всі інші. Звичайно, ніхто не насаджує силоміць англійської мови, немає ніякої англо-саксонської змови. Мовна війна йде «за замовчуванням» — не хочеш, то залишайся поза глобальними процесами.

Та не все так просто і з мовами, які мають багато мовців, і начебто повинні заповнити півсвіту. Такі мови мають тенденцію до розпаду. Та ж англійська вже роз-

⁴ Буття 4,8–10.

⁵ Томас Фрідман, цитуючи Св. Письмо і дотримуючись юдейської та протестантської традиції, не подає в біблійному тексті т. зв. «девероканонічних» місць, себто слів (інколи навіть уривків і цілих книг), що їх юдеї і протестанти не визнають канонічними з причини відсутності даних слів у Палестинському Каноні Св. Письма. Зокрема це слова, що їх сказав Каїн до Авеля перед убивством. У Септуагінті, грецькому елліністичному перекладі св. книг, який ґрунтувався, ймовірно, на іншому, не Палестинському оригіналі, є Каїнові слова: «Ходімо-но в поле».

⁶ Берешіт Рабба – рабинічний коментар на книгу Буття, яка в єврейському оригіналі, як і всі інші книги Св. Письма, називається за своїми першими словами («На початку»). Звичні для нас назви книг Біблії – витвір елліністичних перекладачів її на грецьку мову.

⁷ Slam dunk – у баскетболі: вкинення м'яча у кошик під час стрибка, коли гравець перебуває над кошиком.

⁸ Шовіністичний.

⁹ У жовтні 2000 року населення Індії переступило поріг мільярду.

¹⁰ «Глибоке Горло» (Deer Throat) – псевдо таємного агента,

зв'язаного з Вотергейтським скандалом; справжнє ім'я його донині невідоме.

¹¹ Військове псевдо; Фатх – священна війна мусульман.

¹² Джессі Джеймс (1847–1882) – американський злочинець, ватаг банди, що грабувала потяги і банки, вбитий двома своїми співниками; Майкл Мілкен (нар. 1946) – американський мультимільйонер і філантроп, засновник, зокрема, Асоціації лікування раку простати.

35

Фрагмент з книги Т. Фрідмана «Лексус» і оливкове дерево», переклад якої буде опублікований «ї» у 2001 році

ТОМАС ФРІДМАН
ЛЕКСУС
І ОЛИВКОВЕ
ДЕРЕВО

падається на британський, американський та інші чужодержавні варіанти. При агресії світової мови місцеві мови їх креолізують, як скажімо сталося в Україні з російською мовою, а на Ямаїці з англійською. Причому, швидкість розпаду тим вища, чим більші терени ця мова охоплює. Це може стати певною непередбачуваною технічною проблемою інформаційної революції.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ CONTRA УНІФІКАЦІЯ

Викликів перед людством, з огляду на його об'єднання та глобалізацію, не зменшиться, якщо не навпаки. Перебуваючи на порозі глобалізації, маємо водночас усвідомлювати, що об'єднання, переплавлення людства в одне цивілізаційне ціле може бути як певною перевагою, так і однозначною загрозою. Насправді, якщо поминути простацькі політиканські вигоди якого-небудь чинного політичного чи економічного утворення – США чи ЕС – мова йде все ж про певну гомогенізацію людства у цілому, про знесення засадничої захисної його диверсифікації на різних рівнях, що може його збіднити, зашкодити йому, зробити його менш захищеним. Чи, може, спробувати зберег-

ти цю диверсифікованість? А разом з тим – чи можна добитися монолітності, і чи можна зберегти різноманіття?

Звичайно, цивілізаційне, духовне, культурне розмаїття людства є безсумнівною цінністю та певною гарантією безпеки, яку воно виробило впродовж тисячоліть свого існування, і тому її варто по можливості зберегти. Такою ж цінністю та ресурсом безпеки є і расове розмаїття людства, і його теж слід зберігати, як і все розмаїття біологічних видів на землі.

Тому однією з найістотніших небезпек глобалізації є різного роду принципова уніфікація, яка, з одного боку (на даному етапі розвитку техніки), неначе полегшує комунікацію чи керування глобальною уніфікованою системою, однак, з іншого боку, позбавивши людство автономності його складових та різноманітності, робить всю систему дуже вразливою до різного роду загроз. Як показав досвід, IBM-івська уніфікація за умови впровадження Інтернету робить всю комп'ютерну мережу надзвичайно вразливою як на комп'ютерні віруси, які запускають у неї різного роду гакери, так і на віруси, які спонтанно породжує сама сітка.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

глобалізація френсис безконечна фукуяма © Ф.Фукуяма, 2000 îêÖçëàëîîâîûâÀ

Десять років тому я написав, що ми дійшли до кінця історії. Відтоді не трапилося нічого такого, що могло б змінити мої переконання. Глобалізація? Власне вона найбільше сприяє розвитку ліберальної демократії.

На мою думку, існує така річ, як політичний поступ — еволюція урядових установ і економік. Однак метою цієї еволюції є не соціалізм, як це здавалося марксистам, а ліберальна демократія і капіталістична ринкова економіка. Неминучим наслідком реформування інститутів ліберальної демократії стане значне покращення становища. Саме це я мав на гадці, коли писав про кінець історії.

Сучасним виявом руху історії є глобалізація. Світ інтегрується завдяки розвитку технології, торгівлі й інвестиціям, завдяки обміну думками, який стимулює економічне зростання і створює підвалини для поширення демократії. Там, де розвивається економіка, неминуче поширюється демократія. Саме цей різновид прогресу — єдиний, який створює шанс розвитку для бідніших країн.

У останніх своїх книгах я міркував над основами культури як чинником, що творить сучасну демократію, адже добре відомо, як творити формальні установи, писати конституції й закони про вибори, творити систему судочинства і елементи ринкової економіки. Значно гірше ми

Але тоді слід по-іншому підійти і до самого глобалізаційного процесу. Одним з принципів його розгортання (до тієї міри, поки людина спроможна керувати цим процесом) має стати засаднича вимога збереження диверсифікованості людства у всіх сенсах. Глобалізація не може обмежитися тільки до утилітарної (на даному рівні розвитку технології, інформаційної техніки) уніфікації. Одним з можливих наслідків глобалізації, завдяки розвитку техніки, може стати і технічна можливість збереження, а то й розвитку диверсифікованості людства у всіх сенсах — від економічного до мовного. Це лише на сьогодні технічно можливо та економічно виправдано впроваджувати виключно IBM-сумісну та англомовну версію Microsoft Word'a. Далека перспектива глобалізації може породити шанси для диверсифікації техніки чи технік як засобу розширення їхньої ефективності. А відповідно, — диверсифікації людства у всіх його аспектах, у тому числі як засобу розширення його ефективності.

Інша справа, що у низці сучасних глобалізаційних теорій (поки що не планів) йдеться про репресивне збереження диверсифікованості людства (начебто

існуватиме т.зв. «золотий мільярд» (4), який складатиме єдине глобалізоване ціле, натомість решта людства перебуватиме просто поза глобалізаційним контекстом). Однак, така диверсифікованість не є тією природною, яка склалася у процесі розвитку людства і яку варто та слід зберігати, а можливо навіть розвивати. Вона буде практично примусовою — вже сьогодні спостерігаються певні процеси диференціації людства саме у цьому напрямку. Важелем, який допомагає проводити таку репресивну диференціацію, є володіння технологією, технікою, політичне домінування.

ТЕХНІКА ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Безсумнівною підставою, яка уможливила глобалізацію, став розвиток техніки у найширшому сенсі слова. Саме техніка дає зараз змогу, перейшовши через дві технічні революції — аграрну та індустріальну, сягнути до третьої технічної революції — інформаційної, яка й повинна об'єднати людство у глобальному масштабі.

На початку вісімдесятих років відбувся мікроелектронний переворот — перехід до цифрових комунікацій, а відтак до медіа-революції, яка не могла не змінити агрегатний стан ринкової економіки. Промисло-

усвідомлюємо, яким є культурний фундамент подібних інституцій і як вони діють.

Ключем до справи є те, що я б назвав суспільним капіталом. Суспільний капітал — це здатність спільноти до роботи в групах і організаціях, заснована на спільній системі цінностей. Суспільний капітал так само є підставою сучасної політики.

Він існує не в усіх країнах. Найкращий приклад — Європа. Добре дають собі раду такі країни, як Польща, Чехія та Угорщина, що мали культурне запілля, яке дозволило їм побудувати громадянське суспільство. Демократичні інституції потребують постійної підтримки з боку культури, суспільних цінностей. Тимчасом навіть дуже розвинені економіки недооцінюють значення моральних цінностей, які є основою суспільної солідарності.

«Великий шок» — моя остання книжка, де розповідається про те, що трапилося із суспільним капіталом у США та інших розвинених країнах, які перейшли з індустріальної епохи в інформаційну. У період від 60-х до 90-х років стрімко зріс показник злочинності, традиційна родина розпалася (у США одна дитина з трьох виховується у неповній родині), зрештою, зменшився рівень суспільної довіри. Усе це, на мою думку, спричинене прогресуючим

індивідуалізмом, який пришвидшується завдяки розвиткові інформаційних технік.

Якщо йдеться про майбутнє, то я — оптиміст. Консерватори твердять, що єдині джерела суспільного капіталу — це релігія й історичні традиції; а відтак, якщо ми «розтринькаємо» цей капітал, то не зможемо його відновити. Я з таким поглядом не погоджуюся. Існує чимало джерел суспільного капіталу, починаючи від сучасної освіти. Люди, як сказав Аристотель, — це суспільні тварини, вони прагнуть жити разом з іншими, поділяти спільні правила, цінності та принципи. Як би сучасна технологія не послаблювала таких зв'язків, люди зуміють відродити їх у новій формі. У США часто кажуть, що ми «розтринькуємо» суспільний капітал, оскільки зникає чимало старих організацій і товариств. Однак на їхнє місце приходять щось нове, скажімо, Інтернет.

Ришард Капушцінський: Пан Фукуяма є прихильником глобалізації, активною рушійною силою якої залишаються Сполучені Штати. В Європі і країнах третього світу це явище зазнає гострої критики. І це зрозуміло, бо людям з бідних країн нічого продавати на вільному ринку, не лише в галузі економіки, але й у галузі науки та культури. У середовищі сучасних політологів живе пере-

37

ФРЕНСИС
ФУКУЯМА
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
БЕЗКОНЕЧНА

вий, індустріальний капіталізм на очах перетворюється у цифровий капіталізм. Операції на ринку стають миттєвими завдяки Інтернету; вони дематеріалізуються, оскільки рухаються не ресурси та акції, а, цифрова інформація, розосереджуються — не потрібні стають біржі чи промислові центри; ринок стає глобальним.

Вже сьогодні Інтернетом користуються близько 200 мільйонів осіб, з них лише 0,4% всіх користувачів мешкає, скажімо, у Східній Європі/СНД, хоча ці терени заселяють 5,8% населення Землі, тоді як у США налічується 26,3% користувачів, хоча там мешкає 4,7% населення (5). Ще промовистішою є ця диференціація у Південній Азії, де мешкає 23,5% населення, тоді як користувачів Інтернету там тільки 0,04%. Це свідчить про різку диференціацію світу та зростання прірви між різними частинами землі, а тим самим підтверджує теорії поділу світу на «золотий мільярд» і решту.

Однак, чим є ця техніка, і чи завжди людина саме з її допомогою комунікувала із світом? Зараз техніка перетворилася у знаряддя насильства не тільки стосовно доквілля, але й щодо людини. Техніка насильно змінює світ, вона агресивно в нього входить, щоб

укласти його у відповідності із собою та власними потребами. Людина повинна замислитися над тим, кому це все потрібно — їй, чи техніці.

Така техніка, на жаль, цілковито розійшлася із технікою в тому сенсі, як її розуміли давні греки: *τεχνη* — вміння, вправність у чомусь, коли воно розкриває «щось», що стоїть перед нашим поглядом (*εἶδος*) до свого втілення (*τελος*). «*τεχνη*» не означає «техніки» в сенсі виробництва та способу виробництва, так само воно не означає і мистецтва у широкому сенсі вміння продукувати, це радше поняття, що стосується пізнання, і воно означає справність у тому, на чому базується кожне виготовлення та виробництво... Перед лицем наперед має стояти *εἶδος*, і цей попередньо побачений вигляд (*εἶδος προαίρετον*) є тим завершенням, у якому справна *τεχνη*...» (6). *τεχνη* дозволяє розгорнутися тому, що розгортається як дерево, котре росте, і людина повинна йти назустріч, плекати таку *τεχνη*, розгортаючи природу довкола себе та саму себе.

Сьогодні ж техніка перетворюється у репресію. І то не тільки у руках, скажімо так, не надто доброзичливих людей чи груп людей, але й сама по собі. Вона починає опановувати людину та людство як певний

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

конання, що ми рухаємося до світового суспільства, окреслюваного формулою «20 на 80». Це означає, що 20% людства належатиме до розвинених суспільств, які нав'язуватимуть решті світу власні моделі розвитку, інші 80% будуть виключені з прогресу, і поки-що немає жодного виразного проекту, що ж з ними зробити. А ті 80% складають майже 5 мільярдів людей.

Френсис Фукуяма: Я не знаю країни, яка не могла б принаймні щось запропонувати глобальній економіці. У 1955 році Корея мала нижчий дохід на душу населення, аніж Конго. У 80-і економіка Кореї стала дванадцятюю у світі. Кореїці почали від того, чого їм не бракувало — від дешевої робочої сили і бажання працювати. Таким чином вони прилучилися до глобальної економіки. Саме глобалізація дає біднішим країнам шанс швидко розвинути. Ті, хто не захоче брати участі у перегонах, залишаться позаду.

Формула «20 на 80» не видається мені правильною. Китай, де мешкає 1/5 населення світу, від 1978 року дуже швидко модернізується.

Запитання із зали: Чи ваша книга «Кінець історії» не суперечить тезам «Конфлікту цивілізацій» Семюела Гантінгтона?

Френсис Фукуяма: Я написав дуже критичну рецензію на «Конфлікт цивілізацій». Я гадаю, що гіпотези Гантінгтонова і моя насправді не пасують одна до одної. На думку Гантінгтона характерною рисою глобальної політики стане поділ вздовж культурних ліній. Він недооцінює інтегруючого впливу глобальної економіки і того, як вона впливає на політику. Глобальна політика стимулює економічний розвиток країн-учасниць, а розвиток сприяє ліберальній демократії.

Ймовірність того, що між Францією та Німеччиною або США і Канадою розпочнеться війна — рівна нулю. Це означає, що світова політика виглядатиме інакше, аніж в минулому, що ми матимемо значну смугу миру, а більшість країн конкуруватиме між собою, вдаючись не до військових, а до багатьох інших засобів.

Військове суперництво існуватиме й надалі у недемократичній частині світу. Можливо, будуть ще війни між демократіями і недемократіями, як, скажімо, між Іраком і США. Погляди Гантінгтона актуальні тільки в окремих частинах світу.

Запитання із зали: А що із завершенням глобалізації?

Френсис Фукуяма: Глобалізація — безконечна, бо її ніхто не контролює. У планових економіках був хтось, хто

об'єкт. Людина стає залежною від техніки — годі собі зараз уявити, що було б, коли б у США, скажімо, водночас відмовили всі комп'ютери. А отже, комп'ютерні мережі вже певним чином володіють сучасним суспільством. І це зовсім не метафора. Техніка не допомагає розгортатися природі, людині, речам, вона починає самопороджувати себе, як технічне знаряддя. Причиною цього є те, що змінилася сама суть техніки, це вже далеко не та засадничо доброзичлива справність — $\tau\epsilon\chi\upsilon\eta$.

Дійсно, логіка розвитку техніки, чи на даний момент вже саморозвитку техніки, формує під себе і людину як свого споживача. Людина поступово перетворюється у додаток до техніки, який користується її послугами. А тим самим техніка формує і людину та людство у цілому. Є небезпека, що поступово чи не єдиною функцією людини стане виправдання існування техніки, яка з часом зможе не тільки задовольняти все нові та нові потреби людини, але й самовідтворюватися «у» людині, а не «для» людини, перейме, і вже переймає мислительні функції людини. Це і є та репресія техніки, яка одного дня може стати небезпекою, бо для певної високорозвинутої

техніки і сама людина може виявитися непотрібною ні як об'єкт, на який звернене її $\tau\epsilon\chi\upsilon\eta$ — справність. Ба навіть більше — немає жодних технічних перепон для того, щоб техніка не могла не лише відтворювати через клонування біологічний об'єкт, на який вона, скажімо, може бути спрямована, але і створювати ці біологічні об'єкти. Причому робити це попри волю конкретної людини чи й людства у цілому.

Єдиним порятунком від такої залежності від техніки є збереження людської самости як автономності та правильного розуміння $\tau\epsilon\chi\upsilon\eta$ та техніки. Людство не може дати заколисати себе комфортом, який надає йому техніка. Йому потрібно постійно тримати себе у формі. У тому числі і як біологічному виду, і як організованому суспільству, яке мусить постійно задумуватися над кожним кроком у цьому напрямку, або по-простому — мислити.

Таким чином, об'єднання людства довкола кого б то не було, чи довкола якої б то не було ідеї, способу мислення, бачення, вирішення, порушення острівної організації людства складає для нього однозначну загрозу з огляду на його безпеку не у досяжній, а вселенській перспективі.

очолював уряд і говорив, для прикладу: «Ми повинні виробити сто мільйонів тон сталі». Глобалізація ж є результатом взаємодії мільйонів людей в усьому світі. Вони втілюють власні цілі, спільно створюючи систему, зорієнтовану на впровадження інновацій, а це, в свою чергу, служить їхнім приватним цілям. Глобалізація така ж багатолика, як і ті люди, котрі беруть в ній участь.

Інша важлива проблема пов'язана із розвитком інформаційних технологій. Глобалізація є не лише економічною, а й культурною інтеграцією. Тут не йдеться про сам лиш Інтернет, але й про факси, телефони, телебачення — низку технологічних змін, які породили стрімкий наплив інформації. Ці процеси переважно незворотні. Можна відмежувати свою країну від торгівлі, міжнародного обміну; значно важче побудувати застави від інформації. Це зручно не для всіх. Є чимало людей, котрі люблять, коли хтось стоїть на чолі і каже, що можна робити, а чого — ні. Сьогодні ж ми зазнаємо інформаційного бомбардування з різних джерел по всьому світі, і ніхто цього не контролює. Це одна з причин побоювань частини людства перед глобалізацією.

Запитання із зали: Що ви думаєте про плани імплантації людям ідентифікаційних чіпів? Чи помічаєте ви заг-

рози, пов'язані із можливістю глобального контролю за людьми?

Френсис Фукуяма: Я не маю жодних планів імплантувати собі щось в голову. Звичайно ж, розвиток інформатики будить неспокій коли йдеться про охорону приватної недоторканості. Сучасні комп'ютери знають про нас значно більше, ніж нам здається. У США, де чимало фірм провадить бази даних, які містять потаємну інформацію, ця проблема гаряче обговорюється. На мою думку, необхідно прийняти відповідні закони про захист інформації.

Як би там не було, інформатика виявилася не настільки придатною для тотального контролю, як це припускали раніше. Якщо ви пригадаєте книгу Джорджа Орвелла «1984», то в ній йдеться про телебім. Усі мали своєрідний екран на стіні, завдяки якому можна було бачити певні образи, але водночас за людьми завдяки цьому екранові підглядав центральний комп'ютер у міністерстві інформації. Завдяки цьому керівництво знало все про суспільство. Це — вища форма диктатури.

Сучасним аналогом телебіму з роману Орвелла є персональний комп'ютер. Кожен може мати його у себе вдома і пересилати будь-яке зображення через Інтернет.

39

ФРЕНСИС
ФУКУЯМА
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
БЕЗКОНЕЧНА

ЗА-ТРАТНІСТЬ ТЕХНО-ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА МОЖЛИВІ АЛЬТЕРНАТИВИ

Натомість можливі й інші цивілізаційні рішення. Можливо, низка цивілізацій змогли б розбудовуватися не за рахунок екстенсивного споживання різного роду ресурсів, а через самообмеження, або принаймні набагато більше самообмеження, через набагато більшу ощадливість — як у споживанні, так і у експансії, у витратності емоційній, духовній. Одним з видів такої затратності можна вважати і об'єднавчу експансивність. Європоцентрична у своїй суті (не у географічному, а у методологічному та аксіологічному сенсі, бо опирається саме на європейський у якнайширшому значенні слова культурний конструкт) глобалізація неймовірно і принципово затратна та витратна. І тут глобалізація, як вона розуміється на сьогодні — тобто техногенна, технічна глобалізація, глобалізація, що опирається не на *техνή*, а на техніку, вступає у конфлікт з екологізмом, який, розуміючи обмеженість різного роду ресурсів, виступає проти такої нестримної за-/ви-тратності. Тут я дещо розширено хотів би тлумачити поняття екологізму, розуміючи під ним не тільки за-/ви-трату матеріальних ресурсів, але й інформа-

ційних (що баналізує важливість повідомлення та комунікації), часових (що забирає незворотній час людського життя), емоційних (що затирає емоційну багатобарвність світу), духовних (що нівелює унікальність кожного духовного досвіду).

Однак, чи вона була такою завжди? Можна говорити про різні визначники такої витратності. Можна говорити, що вона засадничо зорієнтована на споживання та витрату. Сьогодні можна говорити вже про екологічність у найширшому сенсі цього слова аспекти та наслідки цього всього. Усвідомлення згубності витратності сучасної технології вже відбувається. Великі надії покладаються на перехід від індустріального до інформаційного суспільства, коли затратність перейде у іншу сферу — зі сфери сировинних затрат у інформаційну та часову. І тоді руйнування довкілля мало б призупинитися. Експерти Rend Corporation гадають, що впровадження нових інформаційних технологій уже до 2015 року дозволить встановити всесвітню мережу контролю за шкідливими для довкілля впливами та викидами. Однак, технічне вирішення можливості такого контролю наштовхнеться на добру волю різних країн припинити ці викиди, чи ні. А це

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Однак, наслідки цієї технології зовсім не такі, як пророкував Орвелл. Комп'ютери служать не стільки контролю за особами, скільки перебігу інформації.

Запитання із зали: Яким повинно, на Вашу думку, бути місце Католицької Церкви у ліберальній демократії, адже Церква дуже часто ставить під сумнів окремі її елементи, зокрема, коли йдеться про звичаї.

Френсис Фукуяма: Я захищаю роль Католицької Церкви у структурі демократії. Семюел Гантінгтон якось зауважив, що 3/4 країн, де на зміну авторитаризмові прийшла демократія, — це католицькі країни. Від 60-х років Церква, яка раніше вороже ставилася до демократії, встала на її бік.

Церква має дуже принципову позицію у питаннях абортів, евтаназії, контролю за народжуваністю, оскільки вони стосуються сфери людської гідності. Але це аж ніяк не суперечить демократії. Просто, ми маємо справу з іншою позицією у плюралістичних дебатах. Пишучи книжку про біотехнології, я проаналізував енцикліку Папи, присвячену розвиткові техніки. Папа займає дуже виважену позицію. На думку Папи, сучасна наука утверджує гідність людської особистості.

Запитання із зали: Молоді поляки є більшими опти-

містами, аніж старше покоління. Чи можна змінити його мисленню настанову?

Френсис Фукуяма: У багатьох суспільствах песимізм є самовтілюваним пророцтвом. Саме схильність до ризику відрізняє Сполучені Штати від Західної Європи. Мені здається, що польська культура ближча до американської, аніж французька чи німецька. Скажімо, пам'ятаю 80-і роки, коли під час мандрівок Німеччиною я зустрічав поляків, котрі приїздили туди торгувати. Ці люди були страшенно підприємливі і творили фундамент нової системи свободи. Це одна з причин, чому Польщі вдалося значно більше, аніж Росії чи іншим країнам Східної Європи.

Запитання із зали: Яке ваше ставлення до масової культури?

Френсис Фукуяма: Масова культура — демократична. Однак, у багатьох країнах є снобістичні еліти, яким хотілося б контролювати усе те, що інші читають чи дивляться. Одні твори видаються частині людей зрозумілими зі смаком, а інші вважають їх огидними. Проте, значно важливіша проблема полягає в тому, аби визначити, чи існують такі аспекти масової культури, які призводять до зростання злочинності та занепаду родинних цінностей. Три найважливіші теми сучасного кіно — секс, насильство,

може стати проблемою, та ще однією підставою для тиску на такі країни ззовні з неначе б то благородною метою. Певні контури такого «спільного» вирішення глобальних екологічних катастроф через політичний та фінансовий тиск ззовні уже має Україна.

Значні надії покладаються на інформаційні технології у справі заощадження ресурсів, зокрема невідновлюваних енергоресурсів, а також сортування та переробки вторинної сировини.

Одним із істотних напрямків людської марнотратності є розтрачування та марнування того, що називається персональним часом людини. Непомірно частку свого часу вже в індустріальному суспільстві людина віддає праці, а не собі, дітям чи природі. Розвиток індустрії, машин не вивільнив людину, не призвів до справедливішого розподілу матеріальних благ, що й призвело до жорстокої соціальної боротьби. Виглядає на те, що розвиток інформаційної техніки теж не несе у собі справедливішого розподілу головного людського ресурсу — часу. В інформаційну епоху така частка може ще більше зрости. Якщо пролетарі індустріальної епохи були відчужені від матеріального продукту своєї праці, а також не мали часу «на себе», то

«пролетарі» інформаційної епохи теж не мають багато шансів зробити розподіл інформації справедливим чи отримати більше часу «на себе». Хіба що у вигляді сурогатів — прекрасні пригоди у віртуальному симуляційному просторі, а вже сьогодні у Інтернеті, крадуть невідновлюваний людський ресурс — час людського життя, який залишиться після праці. Чимраз більше людина зазнає на собі інформаційного насильства. Інформацію вливають у неї через телебачення, радіо, Інтернет вже попри її волю. Людина до неї при звичається, як до інформаційного наркотика. Вже зараз видно, що боротьба за час-для-людини стане одним з головних нуртів нового соціального руху. А можливо і одним із головних гуманітарних рухів інформаційної епохи.

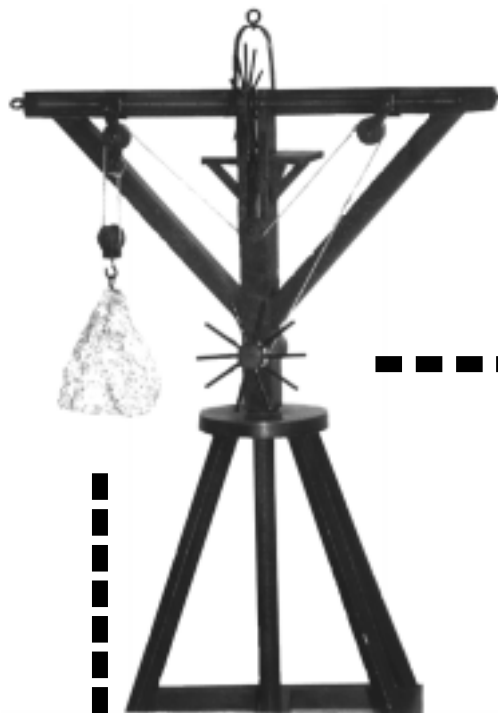
А оскільки чи не найголовнішим ресурсом інформаційної епохи таки дійсно є час, швидкодія комп'ютерів та комп'ютерних сіток, то розбіжності у тлумаченні часу різних культур можуть стати досить істотними, адже час закладається у саму ідеологію інформаційного суспільства. Головним продуктом, який буде викинутий на модерний інформаційний ринок, стане не стільки інформація, якої і зараз достатньо, а саме інформація,

наркотики. Я переконаний, що така масова культура збільшує кількість соціальних проблем.

Єдине, що тут можна вчинити, — апелювати до здорового глузду людей, котрі продукують подібні фільми, аби вони були відповідальнішими, аби думали над тим, що роблять.

Переклав Андрюс Вишняускас

[Скорочений запис дебатів, які відбулися 20.11.2000 у Варшаві з нагоди публікації книги Френсиса Фукуяма «Великий шок» у польській філії видавничої групи Бертельсманна.]

41

ФРЕНСИС
ФУКУЯМА
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
БЕЗКОНЕЧНА

подана за одиницю часу. Продаватиметься і споживатиметься швидкодія, швидкість подачі та обробки інформації, така істотна для людей юдео-християнського культурного кола, однак, чи перейматимуться цим люди інших культур? Чи стосунок до часу не відсуне їх на узбіччя інформаційної революції так, як вже відсунув на узбіччя революції індустріальної?

Але, чи ефективність комп'ютера, як помічника людини, вивільнила сьогодні людині більше часу для себе? На жаль, ні. Однак, з іншого боку, саме інформаційна революція може допомогти людині розв'язати проблему її персонального часу, якщо людина усвідомить саму суть часу правильно, і відповідно, правильно закладе її в основу інформаційної технології.

КУЛЬТУРНА УНІФІКАЦІЯ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Очевидною характеристикою «глобальної культури» має бути відкритість. Однак, відкритість буває двох типів: є відкритість як прийняття чогось відмінного у тій формі, яка йому притаманна, і тоді ми говоримо про плюралізм. Але є і відкритість як споживання, допущення у себе через пристосування до своєї системи координат. І тоді, у кращому випадку ми гово-

римо про адаптацію, а у гіршому — про асиміляцію чи знищення. З чим ми маємо справу у випадку глобалізації — з плюралізмом чи асиміляцією, а може з їхнім поєднанням?

На жаль, глобалізаційні процеси зараз проходять не на засадах об'єднання чи співіснування рівноправних економічних, політичних, культурних світів, а саме уніфікації та асиміляції, яка позбавляє окремі цивілізаційні архіпелаги не тільки їхньої суті, але просто їх знищує. Сьогодні глобалізаційна відкритість набирає асимілятивних форм.

Напевно, форми сучасних глобалізаційних процесів було закладено всією юдео-еллінською чи християнською цивілізацією, яку ми називаємо західною. Натомість, можливі й інші цивілізаційні рішення. Можливо, низка цивілізацій змогли б розбудовуватися і на плюралістичних засадах.

Очевидною характеристикою модерної глобальної цивілізації є її культурна нерозбірливість — практично весь культурний та інформаційний продукт залучається до загального плавильного тигля. Однак, залучається він на даний момент поки-що поверхово. Можна було б сказати — декоративно. Якщо спрощу-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

виступ на колоквиумі
кастельгандольфо
улітку 1998 р.

демократія перед лицем глобалізації

© З.Бжезінський, 1998

Через сто п'ятдесят років після «весни народів» — шаленого вибуху свободи, завдяки якому Європою поширились ідеї демократії, багато ідей, які ототожнювалися з тими подіями — а також із попередньою, але дещо віддаленішою в просторі Американською революцією — були сприйняті в глобальному масштабі. Здається, що після подолання в цьому столітті нацизму й комунізму демократія вже здобула доктринну перемогу і впевнено простує до політичного домінування.

Відтак ми сьогодні стали свідками безпрецедентного консенсусу в питаннях норм, які повинні панувати на міжнародній арені. На відміну від світу, який роздирали ідеологічні конфлікти, — а з цим ми мали справу упродовж більшої частини ХХ століття — нині існує глобальний, принаймні риторичний, консенсус, який передбачає наступні чотири, вельми загальні принципи:

* люди повинні жити в самоврядних суспільствах, заснованих на верховенстві права;

вати, то ми пробуємо проектувати на декартову систему координат, грецьку логіку та римське право засадничо відмінні культурні та цивілізаційні конструкції, гадаючи, що у такий спосіб їх належно засвоюємо. Натомість, ми маємо справу не з цим самим конструктом, а тільки із його проекцією на наші культурно-цивілізаційні координати.

Культурна уніфікація зазвичай полягає у тому, що людина чи група людей насправді відмовляється, наскільки може, від своєї культурної конвенції, виходить із своєї культурної традиції, щоб по можливості увійти в іншу, яка здається їй правабливішою чи у яку вона змушена увійти. Однак, зазвичай вона не потрапляє у відповідний культурний контекст, а у певний проміжний культурний конструкт, з його урізаними формами, мовою, дискурсом. Новонавернений не попадає у контекст англо-саксонської чи російської культури, а у якийсь «піджин» чи «совковий» сурогат. Разом з тим, слід погодитись, що така людина акцентує на певний регрес хоча б у одному поколінні. Натомість, базова культурна група домінуючої культури, в яку вона приходить, навіть попри свою волю, перебуває у привілейованішому стані.

Водночас, мусимо згодитися і з тим, що ні особа, ні група не може бути водночас носієм кількох культурних традицій, які часто заперечують одна одну набагато глибинніше, ніж це нам здається. В протилежному випадку ми мали б справу не із синкретизмом (συνκρητισμός) — певною первинною нерозчленованістю чогось, що є гомогенним, а розсіченістю (σχίζω) душі (φρήν) — шизофренією (як індивідуальною так і груповою). І зовсім вже нічого спільного це не має з гомогенізуючою злитністю — синтезом (συνθεσις).

Однак, з формальної точки зору таке адаптування подається як плюралізм. Але плюралізм мав би передбачати органічне екзистування різних культурних та цивілізаційних конструктів не як проекцій у рамках єдиного глобального культурного та цивілізаційного конструкту, а саме як органічних несуперечливих цілостей. Плюралізм не може закладати попередню адаптацію, яка насправді, на силу своєї примусовості, виглядає радше на репресію.

Отже, культурний плюралізм як спадок всього, переварювання всіх культурних конвенцій у якусь універсальну «глобальну культуру», навряд чи можливий без цієї репресії, а отже простацької уніфікації.

ТАРАС ВОЗНЯК
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
ЯК ВИКЛИК
ЛЮДСТВУ

* мир у світі має ґрунтуватися на повазі до суверенності народів, а не на гегемонії;

* найефективнішою економічною системою є вільний ринок;

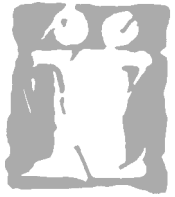
* досягнення науки мусять бути доступними для всього людства.

Слід визнати, що це дуже неокреслені директиви, які можна інтерпретувати й застосовувати по-різному. Та все ж вони характеризують площину загального консенсусу, заснованого на фундаментальних принципах демократії. На цьому місці доведеться зупинитись і спитати, чи справді ці норми точно віддзеркалюють сучасну дійсність. Звісно, сьогодні більшість держав є представницькими демократіями (117 зі 191), один мільярд триста мільйонів людей (22%) живуть у вільних суспільствах, а наступні два мільярди триста мільйонів (39%) живуть у частково вільних суспільствах, і стільки ж, два мільярди триста мільйонів (39%), перебувають під владою відверто антидемократичних режимів. Глобальна ієрархія влади також чітко вертикальна: безперечно, зі Сполученими Штатами на вершині,

а далі йдуть десь із півдня великих держав, які володіють атомною зброєю. Фінансова криза у Східній Азії та постійні злидні завдають серйозних клопотів, тоді як глобальні демографічні тенденції підсилюють вражаючу нерівність, коли йдеться про тривалість життя й рівень охорони здоров'я.

Як би там не було, не слід недооцінювати цього факту загальної згоди. Можливо, він є антиципацією нашого майбутнього. Можливо, він визначить нормативний стандарт у світі політики й тим самим відіграє роль формоутворюючого чинника. Ба більше, цей консенсус величезною мірою пов'язаний з безпрецедентною роллю Америки у світі після холодної війни. Адже Сполучені Штати є самоврядним суспільством, заснованим на верховенстві права; вони мають ринкову економіку; вони є піонером, коли йдеться про поширення наукових знань (від медицини через сільське господарство і до космічних польотів); і вони є єдиною глобальною наддержавою. Таким чином, міжнародну ситуацію визначають сьогодні три фактори: примат могутності Америки, глобальний успіх ідеї демократії, а також

43

ЗБІГНЕВ
БЖЕЗІНСЬКИЙ
ДЕМОКРАТІЯ
ПЕРЕД ЛИЦЕМ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Натомість, можна було б говорити про плюралізм як толерування відмінності, різності. Можливо, якісний стрибок інформаційної революції і буде тим ключем, який дозволить технічно у глобальній інформаційній мережі, мережі спілкування, забезпечити комфортну можливість існувати як інакший, відмінний. Зрештою експерти Rend Corporation передбачають, що комп'ютеризація комунікативних систем вже до 2010 року зніме проблему перекладу і до 2015 року людині не потрібно буде знати мову партнера, щоб з ним розмовляти.

Разом з тим, ми повинні розглядати культуру не як якийсь застиглий канон, це не статична, наглухо замкнута у собі система, а потік значень, який постійно розчиняє старі значення і вступає у нові зв'язки. Таким чином значення однієї культури змішуються із значеннями іншої, відбувається творення іншого культурного коду, який по аналогії із лінгвістикою називають креольським. Межі такої понятійної системи нечіткі, розмиті, у ній багато суперечностей. Саме такий рис набуває «глобальна культура».

Безперечно, у ході глобалізації втрачаються величезні поклади культурної пам'яті та знань. Але зане-

пад культур не є характеристикою тільки сьогодення. Вражає не це, а швидкість з якою це відбувається у глобальну епоху. Врешті-решт, кількість цих змін зможе і якісно змінити культурне лице світу та уодноманітнити не лише культурні пропозиції, але і культурні розв'язки завдань, що неминуче поставитимуть перед людством, а це саме по собі є небезпечним.

Вже сьогодні нам загрожує певний «електронний тоталітаризм», коли електронні ЗМІ, Інтернет, супермаркети не лише поширюють, але й нав'язують настільки технічно зорієнтовану культуру, що її можна вже визначити як дегуманізовану. Вона перетворюється у набір техногенних культур-клонів, які продукує вже не людина, а техніка — від синтезованої музики до синтезованого віртуального медіа-простору. Однак, техніка не здатна витворити щось оригінальне, вона тільки комбінує та відтворює те, що у неї конструктивно чи програмно закладене. Натомість, культура гібридизує, взаємодіє зі своїм реальним оточенням.

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Однією із найістотніших проблем для людства на найближче майбутнє є проблема різкого потепління

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

перемога ринкової економіки над етатистськими концепціями централізованої економіки. Ці фактори пов'язані між собою і впливають один на одного.

Вони також перебувають у радикальній опозиції до головних проявів політики XX століття. Це століття заслуговує, аби його назвали найзлочиннішим і найсмертоноснішим сторіччям в історії людства. У цьому сторіччі домінували утопічна пиха, фанатизм і безжалісний догматизм. Псевдораціональні концепції організації суспільства за тоталітарним зразком представлялися як обов'язкові для всіх взірці. Щоб реалізувати їх, самозвані творці історії взяли за мету винищувати всіх тих, кого а priori визнали такими, що не піддаються ресоціалізації: в одному випадку відбір провадився за расовими критеріями, в іншому – за класовими.

Сьогодні ми можемо радіти з глобальної перемоги ідеї демократії. Але усе ж варто поставити питання, наскільки тривалою й безпечною є ця нова реальність? Чи означає вона початок нової історичної епохи, чи, радше, значною мірою залежить від випадкових обставин або навіть перебуває під

загрозою? Це питання в першу чергу стосується співвідношення між глобальним лідерством Америки й ключовим зв'язком демократії з вільним ринком. Стосується вона також і цілком нової і все істотної проблеми: взаємодії між суспільним контролем і щораз динамічнішим розвитком науки, особливо коли йдеться про можливості перетворення, покращення, а можливо, й клонування людських істот. Підсумок: триумф демократії залежатиме від того, як вона дасть собі раду з проблемами політичної влади, з проблемою злиднів – т.зв. соціальної справедливості – і зі складним етично питанням збільшення потенціалу особистості так, щоб не завдати їй при цьому шкоди.

ДОМІНУВАННЯ ПРОТИ ДЕМОКРАТІЇ

Характеризуючи роль Америки в світі, часто кажуть про «гегемонію», і в певному сенсі це влучна оцінка сучасного стану справ. Практично, на цьому історичному етапі перевага Америки є ключовим фактором на міжнародній арені. Військово-політичний аспект цієї тези можна легко перевіри-

клімату, пов'язаного із викидами в атмосферу та енергозатратністю сучасної технології. Цей процес може істотно змінити навіть географічну карту Земної кулі. Значна частина її буде затоплена, а інша радикально змінить свій кліматичний режим. А це різко зменшить різноманіття видів фауни та флори на Землі.

Вже сьогодні, наприкінці індустріальної епохи, під загрозою зникнення перебуває 31000 видів рослин і тварин. Натомість, повернути до життя у цілому світі, ціною великих зусиль вдалося тільки 1138 видів.

Згідно з Конвенцією про охорону біорозмаїття, ухваленою в Ріо-де-Жанейро 1992 року, біорозмаїття визначається як «змінність живих організмів, залежно від усіх чинників». Ключовим тут є поняття «змінності» – здатності живих організмів еволюціонувати у просторі та часі, адаптуватися та виживати. Порушити цю змінність можна на різних рівнях – генному, видовому та екосистемному. Кожен з цих рівнів загрожений розвитком сучасної техніки.

Біологи стверджують, що нині ми перебуваємо на ранніх стадіях сьомого масового вимирання, яке викликане не природною дією, а цілковито людською діяльністю. Теперішні темпи вимирання видів у 100-

1000 разів вищі, ніж до зародження сучасного людства приблизно півмільйона років тому. Разом з тим, до появи людини природне вмирання виду компенсувалося природним народженням іншого виду. Однак, тепер темпи появи нових видів різко упали. До цього призвели демографічні успіхи людства. Люди стали у сотні разів численнішими від інших, співмірних їм живих організмів. До 2050 року людство налічуватиме 9-10 мільярдів осіб. За своїми біологічними параметрами воно, безсумнівно, екологічно ненормальне. Людина як вид привласнює собі 20-40% сонячної енергії, яку поглинають рослини на землі. Така жорстка конкуренція однозначно витісняє інші види на маргінес і призводить до їхнього зникнення. А це загрожувє вже й самій людині.

ПОЛІТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Після розпаду СССР та «соціалістичного табору» у політичному плані світ перетворився на однополюсний. США, з одного боку, прагнули, з іншого – опинилися перед доконаним фактом однополюсності світу. На даний момент вони посіли місце світового лідера. Однак, такий стан притаманний саме даному мо-

ти: чи існує якась інша держава, про яку можна сказати, що раптове виведення її військ із Далекого Сходу, Перської затоки та Європи негайно призвело б до нечуваних негативних наслідків для миру у світі? А саме таким є стан речей з американськими військовими силами, розміщеними зараз у Південній Кореї, Перській затоці та Центральній Європі. Раптове виведення цих частин призвело б до практично неминучого вибуху війни в Кореї, до нового конфлікту в Перській затоці і до страшної дестабілізації й браку безпеки на європейському континенті.

Америка є водночас локомотивом глобальної економіки, країною, яка створює нові технології та генерує привабливу для усього світу культуру (чи добре це, чи зле – питання смаку), державою, політично заангажованою до проблем безпеки й стабільності на всіх континентах земної кулі. Про жодну іншу країну такого не скажеш.

Проте, все це не означає, що Америка все-сила. У сучасному світі ми маємо справу з широкомасштабним політичним пробудженням, у зв'яз-

ку з чим виникають індивідуальні та колективні прагнення, які годі втілити. Можливості Сполучених Штатів контролювати цей динамічний процес обмежені, і само собою зрозуміло, що перевага не означає, наче Америка може наказувати іншим.

Ба більше, сама американська політична система не підходить для послідовного втілення глобального диктату. В Сполучених Штатах нелегко нагромадити кошти, необхідні для перспективних заходів на міжнародній арені, не кажучи вже про негативну громадську думку щодо застосування сили в закордонних ескападах. Американська демократична система за своєю природою ворожа до глобального тягаря імперської відповідальності. По суті справи, цілком можливо, що з часом внутрішня опозиція проти виконання Америкою ролі глобального лідера – і особливо проти того, що сприймається як «тягар» такого лідерства – буде зростати.

Чимало фактів вказують на те, що американці щораз більше відчують стурбованість і навіть упередженість до глобальної заангажованості Сполучених Штатів. ЗМІ дедалі частіше обмежуються

45

ЗБІГНЕВ
БЖЕЗІНСЬКИЙ
ДЕМОКРАТІЯ
ПЕРЕД ЛИЦЕМ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ментові і саме такому типові витратної цивілізації, який начебто зараз домінує у світі. Хоча це зовсім не виключає можливості, що у недалекому майбутньому щось-таки зміниться. Саме ви-/затратний тип цивілізації, яка спрямована на дедалі більше споживання різного роду ресурсів – як матеріальних, так і інформаційних, може стати ахіллесовою п'ятою постмодерної цивілізації, «американського XXI століття» – як не втримався і прохопився було Билл Клінтон.

Інші цивілізаційні центри, як-от Європейський Союз, що неначе постає на наших очах, Японія чи Китай, поки що не можуть конкурувати на роль лідера глобалізаційного процесу із США. А отже, не можуть і змінити сам тип цієї глобалізації – із, скажімо, витратної на екологічну, з інтенсивної на медитативну, з відкриваючої на ізолюючу. Хоча це не виключає, що, скажімо, інформаційна революція розкриє якусь особливу роль, припустимо, Китаю.

Вже зараз помітне певне протистояння у справі глобалізації між двома начебто інтегративними проектами – американським та європейським – у рамках начебто однієї західної цивілізаційної парадигми. Жоден з цих проектів іще не реалізований. Однак,

істотною різницею є все ж асимілятивний характер американського «офіційного» глобалізму, який часто набирає вульгарних форм не тільки диктату, але й американізації всіх форм життя, та плюралістичніший та романтичніший ЄС-івський, котрий полягає у спробах побудувати «фортецю Європи» на одному континенті, зберігши принципове розмаїття старого материка. І перший, і другий проекти усе ще залишаються тільки проектами, хоча й підкріпленими певними політичними діями, завдяки яким формується обличчя сучасного світу.

На жаль, схоже на те, що навіть при всьому європейському консерватизмі за даного рівня розвитку техніки та економіки асимілятивні проекти все ж є успішнішими – вони не потребують такої кількості узгоджень різного роду розбіжностей та різних позицій. Сьогодні асимілятивні проекти ефективніші з огляду на їх економність. Хоча, це не означає, що вони будуть виправданішими у майбутньому, коли саме розуміння ефективності може змінитися.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

внутрішньою інформацією, громадська думка чинить так само. Це явище пов'язане з експансією «багатокультурності», внаслідок чого сьогодні в Америці все важче визначити спільне для всіх відчуття національного інтересу, яке гарантувало б такий сам рівень стратегічної єдності, який ми мали в США під час II Світової та холодної воєн. Ба більше, розповсюдження багатокультурності супроводжується дедалі більшим проникненням у маси того, що можна було б назвати «віртуальною реальністю», і її постачає телебачення. Пасивна розвага усе частіше стає основним заняттям у повсякденному житті американців. Вищезгадані явища викликають тривогу: чи демократичне суспільство, яке спирається на нарцистичну масову культуру, зможе в майбутньому виконувати свої обов'язки, котрі є наслідком глобального лідерства.

СТРИМУВАННЯ АНАРХІЇ

Слід також зауважити, що в недалекому майбутньому – скажімо, за життя одного чи двох поколінь – глобальне лідерство Америки, радше, буде

безумовним, і жодна велика держава не зможе з нею посперечатися. Навіть коаліція великих держав не мала б, напевно, достатнього потенціалу, щоб стати лідером замість Америки. Тож іще одним аспектом ключового для сучасності факту американської гегемонії є те, що єдиною альтернативою лідерству Америки є глобальна анархія, поступова втрата глобальної стабільності, ескалація міжнародних конфліктів – з усіма суспільними й політичними наслідками такого стану речей. Отже, на нинішньому історичному етапі Америка є «незамінною» глобальною силою, хоча в майбутньому її лідерство може бути підірване через головні культурні внутрішні чинники, що коріняться в її демократичній системі.

Належить також поставити істотне питання: чи теперішня глобальна перевага Америки може поступово перетворитися на якусь іншу форму тривалої міжнародної співпраці, яка б ґрунтувалась на реаліях глобальної потуги, а не на ідеалістичних формулах ілюзорного світового уряду на кшталт Об'єднаних Націй? Якимось чином – поруч з Аме-

УКРАЇНА ЯК ОБ'ЄКТ ТА СУБ'ЄКТ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Україна – молода держава, в якій іще не завершилися процеси формування політичної нації. Україна ще не визначилася із тим місцем, яке вона може, чи хотіла б зайняти у світовому розподілі праці, із функціями у майбутній глобальній спільноті. Вона не знає, чим може бути цікава цій майбутній глобальній спільноті. Україна, не продемонструвавши свою лояльність Заходові, приречена себе на маргіналізацію та стагнацію разом із СНД, як би вона не демонструвала свою позірну особливу позицію у цій організації.

Разом з усім позаєвропейським та позаамериканським світом вона опинилася під потужним тиском модернізації. Прірва між багатими, вже почати постмодерними, державами та немодерними, до яких вона належить, дуже швидко поглиблюється.

Вже зараз помітне фатальне відставання України від країн Центральної Європи, з якими вона нещодавно перебувала на одному рівні розвитку, або ж навіть випереджувала їх. Таким чином, Україна постає у ролі свого роду перверсивної антиглобалізаційної анти-тези – вона дійсно перебуває поза гло-

балізацією і їй успішно протистоїть ... своєю неуспішністю.

З огляду на реальний стан розвитку високих технологій в Україні, наша держава ані не належить до зони «золотого мільярда», який є технічно-інформаційним авангардом, ані не допущена до користання з набутків цього авангарду (7). Тоді, можливо, ми були б цікаві для авангарду як ринок збуту. Однак, наша купівельна спроможність співрозмірна нашому ВВП, а він мізерний у порівнянні із розвинутими країнами. Тому наш ринок може насправді споживати лише найпримітивніші дешеві масові продукти, тобто бути цікавим лише для концернів на кшталт Jonson&Jonson, McDonald чи Coca-Cola, але не для високотехнологічних компаній, які виробляють доволі дорогу продукцію. Навіть для Microsoft в Україні не ті об'єми продажу, щоб бути насправді істотними.

З огляду на майбутній демографічний вибух глобальним природним ресурсом України і далі залишаються українські чорноземи. Це той практично невідтворюваний і майже незнищений ресурс, на якому можна будувати національну стратегію України. Очевидним ресурсом є і стратегічне розташування України.

рикою як єдиною глобальною великою державою – треба було б залучити регіональні великі держави до тривалої форми міжнародної співпраці, яка могла б стати підставою для стабільного процесу прийняття політичних рішень в глобальному масштабі. В який спосіб може виникнути така структура, не вступаючи в колізії з паралельним – хоча, можливо, лише тимчасовим – лідерством демократичної Америки?

В багатьох відношеннях саме такою є суть нишніх проблем, пов'язаних з відносинами між Сполученими Штатами й Китаєм. Китай стає дедалі потужнішою силою в регіоні. Тому й відносини між Сполученими Штатами й Китаєм набуватимуть дедалі більшого значення; по суті, упродовж життя одного покоління вони можуть стати найважливішими двосторонніми контактами у світі. У цьому контексті важко апелювати до аргументів, які підпорядковують процес формування американо-китайських відносин правам людини й приматові демократії. Можна сподіватися, що з часом у Китаї стане більше демократії, а разом з тим і поваги

політиків до прав людини. Проте, потреба здійснення можливої стабільної міжнародної співпраці великих держав – як альтернативи конфлікту чи анархії – диктує тверезе й прагматичне визнання примату геополітичної стабільності. Таке поступання принципами може все ж негативно позначитися на шансах демократії, сприяючи легітимізації та закріпленню авторитарної влади.

Глобальній демократії може також загрожувати інший чинник міжнародної політики, а саме: розпорошення сил, пов'язане з розповсюдженням зброї масового ураження поміж дедалі дрібнішими суб'єктами світової політики. Не лише малі держави, такі, як Північна Корея, отримують щораз більший доступ до такої зброї, але цілком вірогідно, що в недалекому майбутньому фанатичні політичні організації можуть мати її у своєму розпорядженні.

В останні роки ми стали свідками того, що зростає страх перед ескалацією міжнародного тероризму. Найразючішим аспектом цього тероризму є його технічний анахронізм. Донині абсолютна більшість терористичних актів здійснювалася за допо-

Збігнєв Бжезінський визначає Україну як «світову вісь» – державу від самого існування якої та її стану залежить конфігурація світової політичної ситуації (8).

Однак, на сьогодні Україна не використала цих своїх можливостей. Недолугі спроби шантажу геополітичним становищем, аби вижебрати у Заходу фінансову допомогу чи кредити, що їх негайно розтягують, вивели Україну у лідери з-поміж країн, де процвітає корупція.

Земельна реформа тільки-но розпочалася, тому земельний ресурс поки що лежить перелогом.

Таким чином, якщо говорити про Україну, то вона не є істотним чинником глобалізаційного процесу. Головна проблема України полягає у політичній невизначеності, що уже призвело до маргіналізації нашої держави чи не в усіх аспектах глобальних процесів – економічному, політичному, інформаційній революції.

листопад 2000, Львів

1. Михеев В. Логика глобализации и интересы России // Pro et Contra. – Москва. – №4. – 1999. – www.pubs.carnegie.ru/P&C.
2. Breidenbach J., Zurkigl I. Die Dynamik der kulturellen Globalisierung // Transit. – Europaeische Revue. – №17. – 1999. – Wien – www.univie.ac.at/iwm.transit.
3. Возняк Т. Семантичний простір мови. Тексти та переклади. – Фоліо. – Харків. – 1998. – www.ji-magazine.lviv.ua.
4. Кузнецов В. «Золотой миллиард» и остальное человечество // Pro et Contra. – Москва. – №4. – 1999. – www.pubs.carnegie.ru/P&C.
5. Вімонен П. Мережа для демократії: Інтернет та вільний потік інформації // Deutschland/Німеччина – №1. – 2000. – www.deutschland.de.
6. Heidegger M. Wegmarken. Frankfurt a.M., 1967. – S.321.
7. «Нова карта світу» за Джефрі Саксом // Дзеркало тижня. – №33. – 2000.
8. Бжезінський З. Велика шахівниця. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000.

могою інструментів, які легко придбати, і значною мірою ідентичних тим, які використовували анархісти сто п'ятдесят років тому. Більшість терористів надалі послуговується головним чином револьвером і бомбою. Єдиним актом міжнародного тероризму, пов'язаним з використанням більш рафінованої технології, було розпилення зарину в токійському метро. Малоймовірно, щоб терористи до безконечності виявляли таку стриманість, зважаючи на той факт, що тепер легко роздобути зброю масового ураження, бо цьому вже не стоять на перешкоді ані складна технологія, ані величезні кошти. Словом, якимось у майбутньому світ може мати справу з ядерною партизанською війною.

Щоб запобігти такій небезпеці, необхідно буде зав'язати міжнародну співпрацю і впровадити засоби нагляду, які теж можуть суперечити приматові ідеалу демократії. Треба визнати, що американська політика протиставлення розповсюдженню атомної зброї лише позірно стосувалася однаково всіх. Насправді ж, вона була селективною і преференційною. Сполучені Штати відверто допомогли

Великій Британії створити власну атомну зброю. Існують достовірні дані, що вони також таємно підтримували французьку атомну програму. Вони, безсумнівно, закрили очі на отримання атомної зброї Ізраїлем. Тож селективна й преференціальна політика нерозповсюдження атомної зброї не може бути надійним бар'єром для її розповсюдження. Це дилема, яку Сполучені Штати не зуміли розв'язати.

Справжня загальна політика нерозповсюдження атомної зброї мала б гарантувати державам, які не намагаються володіти такою зброєю, безпеку від сусідів, котрі таку зброю матимуть. Ці гарантії мусили б бути доволі жорсткими. Проте, сумнівно, що демократичні законодавчі органи дали б такі гарантії, а вже точно американський Конгрес не надав би їх навіть тим державам, які вважаються доволі безпроблемними. Тим часом, без таких гарантій глобальна політика нерозповсюдження атомної зброї має більше спільного з політичною фразою, ніж з ефективними діями.

В цьому контексті єдиною практичною альтернативою була б спроба головних ядерних держав

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Україна та об'єднана європа на тлі

круглий стіл у
редакції журналу
«І» за участю
професора
мирослава поповича
15.10.2000

процесу глобалізації

Мирослав Попович: Проблеми глобалізму, мабуть, найчіткіше простежуються у проблемі інституціоналізації цього явища. Ми маємо сьогодні європейську ідею, яка невідомо що означає для самих європейців. «Що таке Європа?» – улюблена тема європейських газет. Це питання перед ними постало цілком недавно, це проблема духовна. Зате для європейців немає нічого неясного у термінах «Європейський Союз», «Об'єднана Європа». Мені подобається фраза, якимось прочитана в журналі «Еспрі», в якій основна мета цього видання окреслювалася як боротьба із явищем інституції. Сьогодні маємо такий стан із глобалізацією, який повністю відповідає цим інтелігентським прагненням. Ми маємо інститутити і не маємо європейської ідеї у повному розумінні цього слова. Адже Європа не знає, що вона таке, і ми маємо розв'язання наступного типу: до якоїсь межі – Збруча чи Дніпра – буде Європа, і для цього буде розроблено процедури вступу, членства тощо.

Зі змістовної точки зору ця проблема є дуже гострою ще й тому, що існує значна агресивність щодо Європи. Насамперед, вона йде від Південно-Середземномор-

— у тому числі й авторитарних — вжити колективних заходів щодо стабілізації кількості арсеналів зброї масового знищення й обмеження її розповсюдження. Це, щоправда, вимагає відступити від принципів демократії на міжнародній арені і, безсумнівно, зміцнить глобальну ієрархію влади, яка не відповідає демократичним устремлінням.

Підсумок: імперативи відповідального використання глобальної сили — навіть у випадку демократичної Америки — за природою речей суперечать демократичним пріоритетам.

ЕКОНОМІКА І СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Стійка ефективність американської економіки та очевидний крах совєцької економічної моделі, що супроводжувався дискредитацією комунізму, породили у сфері глобальної економіки нову ортодоксію. Вільний ринок став новим догматом, а Мілтон Фрідмен і Фрідріх Гаяк сьогодні популяризують і навіть фетишизують нову віру. Взаємозв'язок і взаємозалежність вільного ринку й демократії визнається нині очевидним фактом.

Проте, фінансова криза на Далекому Сході, сигнали, які свідчать про економічне ослаблення і стагнацію в Західній Європі, тутешнє безробіття, нездатність Росії й України швидко рушити вперед з реформами — все це дає привід для занепокоєння. Вже не здається таким очевидним, що ми володіємо обов'язковим для всіх рецептом вдалої трансформації економіки. Вже немає впевненості в тому, що те, що зроблено Польщею чи Естонією, можна автоматично й ефективно перенести на ґрунт інших посткомуністичних держав, які функціонують в цілком інших умовах і мають іншу історичну спадщину.

Так само, аж ніяк не очевидно, що демократичні зміни в азіатських країнах природним чином пов'язані з розвитком вільного ринку, ані що вільний ринок буде гарантовано існувати в демократичних державах. Колізія обох цих порядків усе більше загрожує деяким державам Далекого Сходу. Особливо треба наголосити, що в багатьох частинах світу зростає стурбованість щодо ролі, яку виконують такі інституції, як Світовий Банк чи Міжнарод-

49

ЗБІГНЕВ
БЖЕЗІНСЬКИЙ
ДЕМОКРАТІЯ
ПЕРЕД ЛИЦЕМ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ського регіону, який ніяк не хоче бути засимільованим. Так званий ісламський світ (певна річ, справа тут не в ісламі) навіть в еміґрації (на відміну від готових до будь-якої форми асиміляції африканців) живе в громадах, дуже агресивно налаштованих до корінних мешканців. До речі, характерно, що неґритянський американський рух потужно налаштований на ісламське самовизначення і є, що дивно, найбільшим антисемітським рухом в Америці. Дивно, бо для цього немає жодних безпосередніх підстав. На мій погляд, проблема полягає ще й у тому, що Європа не знає, що робити із цим великим сусідом. Згадаймо, що свого часу на комуністичному з'їзді було прийнято ленінсько-бухарінську концепцію, яка трималася до 1927-28 року і полягала у тому, щоб стати на чолі «світового села», яке виступить проти «світового міста». Фактично йдеться про продовження цього походу, який розпочався іще в роки Першої Світової війни.

Я хотів би насамперед виокремити політичний аспект справи, оскільки він полягає у створенні блоків. З точки зору політики вирішальним є питання: чи буде Росія прагнути увійти в європейський цивілізаційний простір, чи вона намагатиметься створити власну про-

тивагу у вигляді євразійської спільноти. Історія євразійства в Росії добре відома. До речі, нещодавно, під час поїздки до Астани, я зробив для себе відкриття: тамтешній університет носить ім'я Гумільова. Але ж це — російський фашист! Для європеоїдних казахів, киргизів тощо орієнтація на євразійство — це, передусім, європейська орієнтація, тобто орієнтація на краще. Для Азії та її активної ролі у світі це дуже корисно. І для світу загалом це може стати зразком органічного сполучення європейської цивілізації з азіатськими країнами. Про якусь двовекторність України в цьому контексті не може бути й мови, її єдиний шлях — у Європу.

На жаль, цей шлях в нинішніх умовах неминуче супроводжуватиметься принизливими інституціональними кроками, яким би хотілося надати якогось іншого характеру. Це, так би мовити, каркання на початку цієї теми, а, підсумовуючи, хотів би сказати: по-перше, є інституціональний та ідейний бік справи; по-друге, ідейний бік справи ще неясний, а інституціональний псує ідейний бік, особливо коли він розмитий, як сама європейська ідея; по-третє, незважаючи на цю неясність, ми все ж маємо безальтернативну ситуацію, коли на Європу тисне світ ісламу (ще раз наголошую, це визна-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ний Валютний Фонд, коли йдеться про підтримку автентично справедливого й стабільного суспільства – насправді демократичного не лише в політичній сфері, але і в суспільно-економічній.

Не можна також ігнорувати той факт, що, незважаючи на глобальне економічне зростання, в останні роки спостерігається й порівняне зростання бідності. Статистика Світового Банку й ООН свідчить, що відсоток людей у світі, які живуть на межі бідності, не тільки не зменшився, але й істотно збільшився за останні тридцять років. Демографічний вибух, який триває і зараз – особливо в Азії, Африці й Латинській Америці – породжує дедалі більший неспокій щодо суспільно-економічної стабільності існуючих держав, особливо, зважаючи на концепцію обов'язкової взаємозалежності демократії та вільного ринку.

Навіть якщо Китай збереже свою напівавторитарну політичну систему, а водночас триватиме його економічне зростання, бідніші частини світу отримають альтернативну модель суспільного розвитку. Китайську модель можуть визнати – особливо у

відсталих країнах світу – як егалітарнішу, а отже, привабливішу. На сьогодні ще надто рано судити про те, чи політична демократія, яка трималася в Індії впродовж останніх десятиліть, не буде доповнена егалітарнішою й ефективнішою економічною системою і чи взагалі в Індії збережеться демократія.

Підсумовуючи: проблема глобального зубожіння може стати дедалі більшим викликом для іunctim між демократією і вільним ринком.

НАУКА Й ІДЕНТИЧНІСТЬ ЛЮДИНИ

І врешті, на обрії демократії з'являється третій виклик, який може виявитися найнебезпечнішим з усіх. Ми вступили в епоху, коли наука перестає бути лише інструментом контролю людини над зовнішньою реальністю і стає знаряддям підкорення внутрішньої «реальності» людини. Іншими словами, наука вже не задовольняється досягненням контролю над середовищем, в якому живе людина, але й отримує шанси значною мірою маніпулювати самою людиною. Досі історія людства полягала в постійному розширенні кола наукових знань і контро-

чення не є надто добрим, оскільки релігія тут ні до чого). З іншого боку, формується новий центр на базі колишньої Російської імперії з інтенціями очолити похід «світового села» проти «світового міста». Такий центр міг би отримати шанс при сильній підтримці з боку Центрально-Азійських держав, яким з Іраном чи з моджахедами нічого робити, а це може призвести до такої конфігурації, в якій ми будемо відігравати в європейському ансамблі суто підрядну роль. Роль України найдоступніше можна продемонструвати на прикладі поховань відходів атомної та хемічної промисловости. Початок об'єднанню України з Європою поклав іще Хрущов, який підписав певні угоди, що дозволяли західним власникам, які колись мали відношення до переговорів з урядом Леніна, будувати у нас хемічні підприємства. Україна може виробляти метал, хемічну продукцію (як Мексика для США), сюди можна звозити і тут закопувати відходи – тобто, їй відводиться та роль, вище якої ми сьогодні об'єктивно «не тягнемо». Ми можемо увійти в Європу у вигляді європейського смітника. Це буде дуже корисно для Європи, врешті, колись – і для нас, але я б не хотів жити на тому смітнику. Слід було б знайти якусь альтернативу, котра наразі

така ж невизначена, як невизначена суть європейської ідеї (про неї – наприкінці), але бодай напрямком пошуку варто встановити. Відомий приклад Індії, на якому я не надовго зупинюся. Іще недавно Індія була бідною країною, що вмирала з голоду, а водночас мала величезні традиції в математиці, які, як не дивно, стійко утримувалися, і це призводило до того, що діти в середніх школах були дуже сильними математиками, але мали погану гуманітарну освіту. В нас ситуація на селі виглядала аналогічно (знаю це з власного досвіду). Гуманітарні знання вимагають зовсім іншого культурного повітря. Але Індія мала сильних учнів, згодом – сильних студентів, котрі їхали на навчання десь на Захід (тому в індійських університетах завжди була слабка математика, бо сильніші виїжджали вчитися і працювати за кордон). Сьогодні Індія «експлуатує» саме цю обставину, бо пересічний індійський математик виявився дуже добрим програмістом. На цьому зараз базується добробут індійського народу, адже Індія займає третє місце в світі за обсягом ВВП після США і Китаю. Четвертою йде ФРН. Щоправда, коли це все поділити на кількість населення, то співвідношення стане дещо інакшим, але сам факт вкрай важливий.

лю над реальністю людською екзистенції. Щораз ефективніше сільське господарство, промислова революція, освоєння космосу – ось чергові етапи на цьому шляху.

Однак тепер найдраматичніші наукові відкриття дедалі частіше стосуються сфери, яку можна назвати «внутрішньою реальністю», а саме сфери того, чим людська істота є і чим потенційно може стати. Ці відкриття супроводжуються величезними надіями. Збільшення тривалості життя людини є фактом. Усе частіше різні хвороби виявляються переможеними. Цілковито виправдана також рефлексія над далекосяжними наслідками таких нових досягнень науки, як клонування людини, підняття рівня людського інтелекту і створення штучного інтелекту, не кажучи вже про такі другорядні проблеми, як втручання у фізичний вигляд. Як виглядатиме доступ до цих можливостей для людей з різних частин світу і з різних щаблів суспільної драбини? Хто скористається ними першим, і в якому обсязі? Чи не загрожує нам небезпека виникнення зовсім нового фундаментального поділу: на тих, хто скористається цим якнай-

більше, і на тих, хто скористається якнайменше, що матиме також і серйозні політичні наслідки?

З'являються й інші, ще тривожніші питання. Хто і на якій підставі буде приймати рішення щодо правил користування цими новими можливостями? Хто визначить, наскільки далеко може заходити наука на шляху перетворення людини, зміни її зовнішнього вигляду й підвищення інтелектуального рівня? Хто вирішуватиме, чи можна створювати «напівштучні» людські істоти шляхом клонування? І чи яке-небудь з цих питань можна розв'язати демократичними методами, коли звичайна воля більшості є достатнім обґрунтуванням.

Вищезгадані проблеми вже викликають в Америці запеклі й навіть болісні суперечки. В Сполучених Штатах відбувалися політичні конфлікти у зв'язку з такою проблемою, як аборти. Під час цих конфліктів доходило до застосування сили й навіть до терористичних актів. За цим сум'яттям насправді криється філософська проблема визначення початку людського життя. Незабаром ми напевно матимемо справу з подібними конфліктами навколо евтана-

51

ЗБІГНЕВ
БЖЕЗІНСЬКИЙ
ДЕМОКРАТІЯ
ПЕРЕД ЛИЦЕМ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Отже, наша перспектива входження у глобальний простір – перспектива смітника? Це так і не так, оскільки вісь європейської ідеї таки не є суто технологічною.

Що таке Європа з точки зору духовної? Під цим кутом зору її не можна починати ані від греко-римської, ані від християнської цивілізації. Ті специфічні прояви, які можна назвати елементами європейської культури, є фактично комбінацією елементів єврейсько-християнської та греко-римської цивілізацій, вперше сполучених у добу ренесансу. Ренесансна Європа відрізняється від інших регіонів світу тим, що вона створює неймовірно цікаву ситуацію рівноваги на теренах спершу Західної, а згодом – і решти Європи – між різними галузями буття, насамперед – рівноваги духовного, політичного та економічного векторів. Це така ситуація, коли гроші не дають влади, влада не дає грошей, а разом вони не дають духовної переваги. Безумовно, воно так лише в ідеалі, але найближчим до подібного стану був європейський режим, особливо якщо порівнювати його з американським. Америка, як вдало зазначив Р.Шпорлюк, залишається культурною провінцією Європи. Я би вважав цей специфічний європейський індивідуалізм, який базується на динамічній рівновазі усіх сфер життя

і виявляється в християнській ідеології людини як образу Божого (формально це виражається у зображенні Бога-Отця у вигляді могутнього старця, усупереч канонам нетварності Бога), – тим духовним струменем, що закінчується на Новій Європі, коли приходить модерн і постмодерн, де взагалі ламаються принципи зображення, коли йдеться про естетику. Насправді ж вони не ламаються, бо основний європейський струмінь спрямований проти умовності, проти символізму, за чисте естетичне коріння там, де повинна бути естетика. Може видатися дивним, що ми звертаємося до естетики, коли розмовляємо про глобалістичні проблеми. Мені здається, що нинішній глобалізм є результатом розвитку принципу рівноваги різних сфер буття. Це добре лягає на уявлення про людину як багатовимірну істоту. За Фроммом, коли в людині починають співпадати її різні виміри, настає деградація особистості, її розвал, виникають некрофілія, максимальний нарцисизм і повна втрата усіх природних інстинктивних заборон. Я думаю, це цілком закономірна ідеологія: саме незвідність окремих вимірів людського буття в індивідуальній психіці один до одного – це прояв багатогранності особистості. Щось подібне до цього маємо і в євро-

зії. Виникне дискусія на тему того, чи суспільство повинно піклуватися про життя все більшої кількості дуже старих, непродуктивних людей, яких утримує система соціальної опіки. Дехто напевно буде пропагувати евтаназію як форму суспільної політики. І очевидно, що це спровокує не лише політичні й економічні дебати, але й породить глибокі й болісні моральні дилеми. Буде нелегко знайти розв'язання цих етичних проблем, і сумнівно, що демократичний процес міг би відіграти тут першорядну роль.

Кожна дискусія на тему обґрунтованого використання науки з метою формування людського життя, а отже, прийняття рішень щодо його початку чи кінця – а незабаром ще й клонування – мусять породити питання, які стосуються фундаментальних етичних принципів. Хто, за яких умов буде уповноважений вирішувати, що є цілком недоречним, а що цілком слушним? Хто в демократичному суспільстві уповноважений робити філософські обґрунтовані висновки щодо етичних принципів? Такі проблеми буде важко розв'язати ще й тому, що сучасне світове суспільство усе скептичніше ста-

виться до релігійних норм. На жаль, немає підстав вважати, що демократичні рішення в таких питаннях будуть неодмінно «етично» правильними. І все ж треба буде висловлювати якусь думку, бо в іншому разі прогрес науки змушений буде знайти власні відповіді. Якби так сталося, принципово етичні проблеми будуть розв'язуватися не людськими судженнями, – керованими етичною вразливістю, – а звичайним натиском геометрично прогресуючої науки, що дозволить маніпулювати людським життям і навіть «створювати» його, перетворюючи тим самим деяких людських істот на продукт науки.

Підсумовуючи: розвиток науки, яка зірвалася зі шворки, може загрожувати гуманістичним основам демократії – може знищити пошану до священності людської особистості.

ВИСНОВКИ

Америка – яка в багатьох аспектах є суспільною лабораторією людства – повинна зрозуміти, що її сучасна історична роль є перехідною. На Америці лежить обов'язок побудови інституційного

пейській культурі. Йдеться про той шлях, який колись запропонував Петро Могила Ватиканові у листуванні із Папою Римським – унії не шляхом завоювання Східної Церкви Католицькою, а через перевлаштування останньої на кшталт східно-європейського християнства, через автономізацію національних Церков. На таке Ватикан тоді не пішов, і на довгі століття Західна Європа відійшла від Східної. Якщо й тепер Європа не піде шляхом автономного існування різних центрів (бо це ілюзія, що, наприклад, Франція і Німеччина стануть колись єдиною духовною територією), якщо не буде віднайдено рівноваги між різними центрами – вона зайде у безвихідь. Бо досить зауважити: коли німці ходять по Парижу, то говорять французькою, щоб довести, що вони європейці, а французи говорять французькою, щоб довести, що вони не німці...

Тарас Возняк: В розмові було порушено деякі зрізи, яких ми іноді у Львові не бачимо. Ми якось зациклилися на європейській ідеї у нашому, середньоевропейському аспекті. Сягнути в Астану з її євразійськими інтенціями, а, властиво, з урахуванням позиції Росії – інтенціями азіопськими (термін, який ми вживаємо тепер в редакції після роботи над 18-им числом) – це теж

дуже важливо. Так само, як і поглянути на «культурну провінцію», що є промотором глобалістичних процесів. Вона розглядає їх не як культурну інтеграцію (в нашому, європейському розумінні терміну), а радше в утилітарному сенсі, скажімо, уніфікації фінансового життя на земній кулі, чи, що найголовніше – уніфікації інформаційної. Проте водночас глобалізація тягне за собою певне підпорядкування. Репресія закладена вже у шрифті: слов'янські літери, літери івриту чи арабська в'язь не вкладаються в їхню інформаційну систему. Навіть німці з їхніми умляутами і діакритичними знаками – теж репресовані. Широко розрекламована і начебто позитивно сприйнята уніфікація й глобалізація в інформаційній сфері призводять до фактичних репресій окремішності культур чи й просто людей, оскільки останні не можуть нормально, повноцінно існувати поза своїм культурним дискурсом. Навіть з огляду на права людини позиції явно нерівні. У фінансовому аспекті безумовним глобалізаційним механізмом є долар. З одного боку, він формує певну шкалу соціального добробуту, з іншого, оскільки друкується Сполученими Штатами на монопольній і трастовій основі, ставить світову фінансову систему в залежність від «зеленого папірця».

запілля, яке дало б їй змогу поступово й безболісно позбутися глобальної переваги. Цей процес вимагатиме відповідального розподілу влади геополітично стабільним способом.

По-друге, економіка вільного ринку, якщо вона насправді хоче перемогти в глобальному масштабі, мусить бути дедалі чутливішою до гуманітарних питань. У світі, який все менше толерує соціальну несправедливість і глобальну бідність, економіка повинна демонструвати дедалі більшу соціальну відповідальність. Така чутливість мусить стати істотним чинником при прийнятті рішень в економіці і формуванні економічного розвитку поряд із результативністю та ефективністю. Цей обов'язок лежить переважно на міжнародних фінансових інститутах.

І нарешті, по-третє, колосальне значення має те, щоб наука була зняряддям, а не господарем людства. Якщо вона залишиться зняряддям, то повинна керуватися суспільними цінностями, які дозволять окреслити і напрямки її розвитку, і межі експериментів з людською природою. Це, безперечно, буде найважчою проблемою.

Попередні міркування схиляють до думки, що ще надто рано стверджувати з якоюсь мірою впевненості, наче перемога демократії в нашу епоху виявиться тривалою. Ми повинні усвідомлювати той факт, що демократичний консенсус, який поборов утопічну впевненість, котра формувала обличчя XX століття, може тепер поступитися місцем агностичному релятивізму, що приведе до страшного понятійного хаосу, суспільної деморалізації, політичного роздроблення й інтелектуальної дезорієнтації. Глобальна політична анархія – нині єдина альтернатива глобальній стабілізуючій могутності Америки – могла б у такому випадку знайти гідне себе доповнення в глобальній інтелектуальній анархії.

Переклала Наталя Чорніта

53

ЗБІГНЕВ
БЖЕЗІНСЬКИЙ
ДЕМОКРАТІЯ
ПЕРЕД ЛИЦЕМ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ніхто не знає, скільки його вже є і скільки ще буде надруковано. Крім того, можна вводити різну заробітну платню в різних частинах світу, дозуючи, наприклад, 10 доларів за місяць шахтарям у Південній Африці чи в Україні, а в Польщі – «дозволити» 400. Саме через ці механізми регуляції, а також завдяки інвестиціям, в Польщу було вкладено 40 млрд. доларів, а в Україну – всього 3,3 млрд. Підкреслюю: на ці суми вкладено довіри, а не грошей. Це – теж певного роду маніпуляція. Чи не до цього зводиться глобалізація? Третім аспектом є культурна глобалізація, яка активно провадиться через мас-медіа. Вони теж пробують уніфікувати, зводити до спільних визначників різні культурні зрізи. Через канали ТБ і радіо усе так само спрощується, як колись завдяки книжці спростилася усна мова. Коли Гомер читав свою «Одіссею», то це було безпосереднім спілкуванням, обміном емоціями, а не просто перерахуванням книжки. Ми, безперечно, всі є шанувальниками книги, але нині художній текст означає щось зовсім інше... У Аверінцева є цікавий вислів: важливим є слово мовлене, а не слово записане. До речі, на відміну від юдаїстської традиції. Ще більшим спрощенням є електронні ЗМІ, коли все стиснуто у просторі й часі і

зводиться до впізнаваних штампів. І тут також приявна певна цивілізаційна модифікація, а водночас – спрощення і маніпуляція. Нові покоління виховуються не на розповідях і навіть не на книжках. Мій дід довгі роки після І Світової війни розповідав про неї, батько вже тільки читав, я задля отримання інформації переважно дивлюся телевизор, а вже наші діти отримують її через Інтернет, рубаними, стислими, короткими байтами. І дивляться не фільм «Війна і мир», де триває повільна тягуча дія, а тридцятисекундні кліпи. На цьому рівні відбувається, по суті, культурна репресія. І це – тільки декілька зрізів процесу глобалізації. Технологічну глобалізацію – уніфікацію стандартів тощо – навіть не хочу зачіпати.

Промотором глобалізаційних процесів є Сполучені Штати; Європа лише частково долучається до цих проблем: з одного боку, фінансово вона не здатна «втягнути» усе, з іншого ж – її складові частини занадто переобтяжені культурою і власною ідентичністю, вони хочуть комфортно почувати себе у власних нішах. Невідомо, скільки часу зможе втриматися «французька фортеця» – культурна, фінансова, технологічна. Франк слабкий, коло франкофонії чимраз вужчає... (репліка М.П.: «Ук-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

приголомшення алексрома світлим майбутнім

ÄãÖäëêéâÀ © Лебедь, 2000

У 1970-му році побачила світ книга Олвіна та Гейді Тоффлерів «*Future Shock*» («*Приголомшення майбутнім*»), яка миттю стала в Америці національним бестселером. У цій книзі й у випущеній слід за нею «*The Third Wave*» («*Третя хвиля*») автори пророче віщували швидке завершення «холодної війни» і переможний прихід слідом за нею інформаційної ери або, іншими словами, третьої хвилі — «епохи знань» (перша хвиля була аграрною, друга — індустріальною).

У вересні 2000-го року американський часопис *Business 2.0* вирішив відзначити ювілей «*Приголомшення майбутнім*» черговим прогнозом на ті ж 30 років і залучив до цього як самого Тоффлера, так і цілу групу експертів, яка складається з 25 видатних бізнесменів, політиків, шоу-менів, культурологів, соціологів, інвесторів, бізнес-консультантів, учених, винахідників і аналітиків. Поміж членами цього поважного товариства можна, скажімо, зустріти, репера Ice-T, котрий ус-

раїна вступила до франкофонії — я сам це особисто чув!») До речі, у Львові перша в Україні газета виходила французькою мовою і називалася «*Observateur*».

Оксана Кісь: Для широкого загалу українців глобалізація і європеїзація не становлять різниці. Основне завдання — якимось чином «пролізти» у цивілізаційне поле. Як на мене, європейська ідея чи європеїзація — це спосіб протистояння глобалізації, а фактично — тискові Америки, її культурним, економічним, цивілізаційним вартостям. Європа хоче протиставити себе Штатам як певна культурна цілісність, протиставитися їхньому «руйнівному», «розкладаючому» впливові, оскільки США — це зовсім інший дискурс, неприйнятний для європейця.

Проте, зміни в інформаційному просторі не слід сприймати аж надто драматизовано. За достоту дватри останні десятиліття змінилися структури життєдіяльності та відпала проблема з тими засобами транслявання інформації, які морально застаріли. З'явилася потреба у нових способах комунікації. Новітні комунікаційні мережі тяжіють до візуалізації, що допоможе інтерактивно спілкуватися на великих відстанях не лише за допомогою письма, але й звуку чи зображення. За-

гроза полягає у розмиванні ідентичностей, пов'язаних з етнічним, історичним корінням. Вони не формуються у нових поколінь, натомість, формується мутований вид мультиідентичности, який не передбачає окресленого територіального чи етнічного узалежнення. Може бути узалежнення за сферою інтересів, віком, статтю, професією, — але не за національним принципом. Уніфікація, універсалізація вартостей і стандартів у процесі європейської інтеграції зустрічає відчутний спротив сил, які захищають національні виробництва, культури, самобутності, історії. Один із найяскравіших прикладів сьогодення — боротьба з «макдональдизацією» в Сіетлі та Празі. В Україні, оскільки вона ще не стала чимось самосутнім, про це важко говорити. Як колись казав відомий класик, для того, щоб об'єднатися, нам спершу треба розмежуватися. В Європі цей процес розмежування і створення національних держав відбувся ще півтора століття тому, отож тепер європейці можуть вести переговори про якісь форми об'єднання. Україні прагнути вступити в таке об'єднання доволі ризиковано, позаяк виникає реальна загроза втратити свою самість. Думаю, що не лише пересічний українець, але й високий посадовець не здатен назвати кінцеву мету Украї-

УКРАЇНА
ТА ОБ'ЄДНАНА
ЄВРОПА НА ТЛІ
ПРОЦЕСУ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

лавився альбомом «Вбивця поліцейських», продюсера «Термінатора-2» Леррі Казаноффа, електронного магната номер один Білла Гейтса, загрузлого в науці колишнього спікера конгресу Ньюта Гінґріча, господаря порталу Internet.com Алана Меклера, кавалера Національної технологічної медалі Рея Курзвейла — винахідника синтезатора мови — і головного вченого лабораторій Г'юлетт-Пакарда Стенлі Вільямса.

Таким чином, перед нами не просто групка мрійників, але потужний конгломерат людей, котрі тримають у руках технологічні й фінансові ключі від майбутнього. За словами Алана Кає з лабораторії Херох PARC, «найнадійніший засіб пророкувати майбутнє — це творити його». І ці люди не кидають футуристичних прогнозів на вітер, а підкріплюють їх мільярдами фінансовими вливаннями або амбіційними техногенними проектами. У своїх прогнозах вони відштовхуються від проектів, які сьогодні перебувають у стадії наукового або технічного опрацювання, а через декілька років будуть запущені в масове виробництво.

Яке майбутнє готують нам технократи? Сказати — майбутнє в рожевих барвах — буде неточно. Радше,

в ядуче-рожевих. Це утопія, доведена до технічного абсурду.

Отже, розпочнемо твір на тему «Як я провів літо 2030-го року».

Незадовго до початку космічної ери на Землі великий фізик Енріко Фермі сформулював парадокс, згідно з яким, якби існували неземні цивілізації, подібні до земної, вони за кількадесят тисяч років технічного розвитку, темпи якого зростають за експонентою, змогли б спільними зусиллями колонізувати увесь Всесвіт, але це суперечить тому, що ми не зіштовхуємося з їхньою присутністю в нашій зоряній системі.

У знаменному для прориву людини в космос 1961 році американський астроном Дрейк вивів формулу для підрахунку гіпотетичного числа цивілізацій, що підтримують між собою міжзоряний зв'язок. За найскупнішими розрахунками, тільки в нашій галактиці мало б бути кілька таких цивілізацій. Формула Дрейка окрилила астрономів на пошук сигналів неземних цивілізацій у рамках програми SETI, проте 40 років активного прослуховування космічного ефіру не принесли вітшних результатів і лише підкреслили нероз-

55

АЛЕКСРОМА
ПРИГОЛОМШЕННЯ
СВІТЛИМ
МАЙБУТНІМ

ни. Чого ми хочемо — національної єдності, високої духовності, об'єднання з Європою, творення чогось окремого і свого, руху на Схід, на Захід? Проблема — у відсутності саме української ідеї, бо тоді важко вибрати щось з-поміж інших. Якесь інша ідея може замінити невизрілу національну — і ми ніколи не станемо тим, чим би хотілося.

Тарас Возняк: В цьому сенсі абсолютну рацію має наш ґарант Конституції, який щороку запитує: «Так що ж ми будуємо?». Він, словами класика, є «дзеркалом української революції», яскравим представником того народу, який очолює. На відміну від «картинкового» вишиваного і співочого народу реально існує досить-таки понищене советизацією, збіднене морально і матеріально суспільство, до якого радше можна застосувати термін «населення території», ніж народ. Немає політичної єдності із визначеною метою. Ту ж проблему мусив свого часу розв'язувати Ізраїль: нашарпане звідусіль різномовне, різноетнічне, різнокультурне населення... То не штука покерувати монолітною державою з багатотисячними традиціями (скажімо, Швецією). Важко з такого «збору» виховати щось, а іншого виходу просто немає. Є те «населеніє», з якого ми маємо зро-

бити народ. Щодо знаменитої фрази «маємо те, що маємо» можна писати цілі трактати — такий простір для семантичного наповнення має ця начебто тавтологія!

Алла Татаренко: Сучасна людина — глобалізована, американізована — дуже цінує свій час. Перемога над часом — це перемога Америки над Росією, як стверджується у книзі Басари «Віртуальна кабала». У цій книзі проблеми глобалізації розглядаються в контексті нової Інтернет-мережі, що покриває увесь світ, з перспективи малої, європейської цивілізації. Інші аспекти глобалізації розглядаються як частини віртуальної реальності, що може замінити реальну. Проте, у цьому плані виникає дуже цікаве питання — як боротися з глобалізацією у світі засобами самої глобалізації? Наприклад, Павич — письменник «націоналістичний», і навіть «шовіністичний», — досить успішно використовує можливості Інтернету, «підвішуючи» у ньому свої оповідання й романи. При цьому вони не мають форми звичайних інтернет-версій книжок. У веб-творчості Павича можна використовувати можливості читання творів у різних напрямках, в кожному з оповідань можуть бути два-три фінали тощо. Останній роман письменника побудований таким чином, що без підключення до інших сайтів

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

в'язність парадоксу Фермі в рамках узвичаєного світогляду.

На відміну від райдужних прогнозів проникнення в мікрокосм, перспективи освоєння космічного простору не виглядають настільки захоплюючими. Польоти до дальніх зірок, якими марили фантасти усього світу в середині ХХ століття, у найближчі 30 років навряд чи здійсняться. Космічна техніка буде виконувати роль бездротового комутатора для планетарної кібермережі. У якості супутників зв'язку використовуватимуть усе ті ж надмініатюрні нано-комп'ютери, які розпоршуватимуть у космосі в мільйонних кількостях.

Завдяки генній інженерії, клонуванню і віртуальному моделюванню людина зможе не тільки забезпечити вічне життя всім нині живим, але й втілити концепцію «спільної справи», запропоновану сто років тому російським філософом Василієм Фьодоровим, — оживити мертвих людей. За твердженням Роба Глейзера, піонера мультимедійної технології, котрий керував розробками компанії Майкрософт у цій галузі, у найближчому майбутньому стануть можливими ток-шоу за участю повернутих до життя мислителів і політичних діячів. Уявіть собі, наприклад, шоу, в

якому оживлені Марія Антуанетта, Карл Маркс, Абрагам Лінкольн і Нікіта Хрущов будуть обговорювати переваги та хиби американської демократії в умовах глобальної мережі.

Поняття «людської особистості» набуде іншого змісту, позаяк будь-яка людина в глобальній біомережі зможе стати будь-якою іншою людиною, групою осіб або всеохопною колективною свідомістю.

Віртуальна реальність у ХХІ сторіччі існуватиме не в комп'ютері, а безпосередньо в голові людини. Вживлені у мозок наноботи, що про них йшлося вище, дозволять гасити сигнали, які надходять через органи відчуттів людини з реального світу, і заміщати їх сигналами, які відповідають конкретним обставинам віртуальної реальності. Принципову можливість таких маніпуляцій свідомістю довели вчені з Інституту Макса Планка в Німеччині, котрі розробили «нейронний транзистор».

Таким чином, у людини буде повне відчуття присутності в іншій реальності. Ми зможемо не тільки побачити і почути віртуальну реальність, як зараз ми бачимо її на екрані монітора і чуємо крізь динаміки, але й відчуті її усіма органами чуттів — поторкати, понюхати і «спробувати на зуб». При цьому бездро-

Інтернету та перечитання певних веб-сторінок не можна вловити суті, увесь роман втрачає сенс. Таким чином, європейці намагаються йти в ногу з часом і утримувати свою нішу в глобалізаційному процесі. Басара у своєму романі розробляє концепцію, що у той час, як Росія намагалася перемагати в просторі, Америка експлуатувала час і перемагла в ньому. Цей історичний вибір дав їй нові можливості, і тепер вона нас глобалізує, а Союз розпався і відійшов у минуле. Хотілося, щоб ми якось розвинули тему, зачеплену паном Мирославом Поповичем стосовно православ'я, як форми самовизначення, і католицизму, як глобалістичного явища. Про це я особисто чую вперше, а за цим можуть стояти проблеми, про які ми мало знаємо. Звідси, скажімо, можуть походити прагнення слов'янських народів, які тримаються за православ'я і таким чином намагаються утримати свою ідентичність, автономність і не розчинитися в духовному, іншому морі. І це дійсно бере свій початок ще від часів, коли писав своє звернення Петро Могила.

Богдан Панкевич: Декілька міркувань щодо Вашого викладу. Що зі світом буде? Що Бог дасть, те і буде. Врешті, в Біблії право націй на самовизначення не опи-

сане. Але проблема полягає у тому, що кожен рух є оптимальним, якщо існує принаймні два сильних центри, які можуть сперечатися між собою, і в цій суперечці виборюється оптимальний напрямок до істини. Росію на сьогодні можна відкинути — вона занадто слабка, але є гегемон — Америка, і є гнила Європа. А гнила вона тому, що не визначилася, так само, як і Україна, чим вона є. Інституції, які вона створює, самі по собі слабкі, бо повинні зважати принаймні на дванадцять факторів-країн, в той час, як США мають єдину державну політику. Напевно тому виникають труднощі із доволі хамським пануванням Штатів стосовно сприйняття його з боку культурної Європи. Чи потрібні Європі сильні інституції, які б не оглядалися на 12 (чи вже 15?) урядів та їхні позиції, чи сила Європи — в європейській ідеї, в її багатогранності? Як протистояти гегемонії США? Об'єднання Європи може стати однією із панацей, скажімо, щодо проблеми басків та інших подібних народів, адже якщо нації мають самовизначатися, то процес дроблення може тривати майже до безконечності, в той час як інтеграція має все ж історичні перспективи. Тепер — декілька запитань, що стосуються безпосередньо України. Чи двовекторність України — західний вектор Захід-

тове сполучення мозкових наноботів усіх людей у єдину мережу забезпечить можливість існування єдиної реальності, в якій віртуальні люди — електронні моделі реальних людей — зможуть зустрічатися і спілкуватися між собою (прообраз такої мережевої реальності можна побачити на сервері worlds.com). Наприклад, випадково зустрівшись із своїм другом у віртуальній реальності на якій-небудь планеті X, ви можете домовитися про конкретну зустріч з ним через дві години в реальному сквері навпроти вашого будинку.

Або, навпаки, познайомившись із дівчиною на вулиці, ви можете призначити їй побачення у віртуальному ресторані «Арабат» на однойменній віртуальній горі. Зрозуміло, що при цьому вам не доведеться розплачуватися за віртуальне шампанське реальними грошима. Імовірно за все, гроші втратять свій сенс як засіб обігу і будуть замінені чимось іншим, ціннішим для інформаційного суспільства, аніж шматочки паперу, номінально забезпечені «дорогоцінними» металами, які також втратять свій сенс, набутий в аграрно-промислову епоху.

Один із головних показників якості життя людини — відсоток часу, який вона може присвятити сво-

ім захопленням і розвагам. У найближчому майбутньому життя буде звільнене від буденщини. Дрібні господарські справи, скажімо, прання, приготування їжі чи прибирання, що їх до середини XX сторіччя виконували жінки, а тепер значною мірою — побутові електроприлади, будуть здійснювати багатоцільові роботи. Чи буде людина як і раніше працювати, а чи зможе перекласти всю чорнову роботу на «розумні машини», із певністю сказати поки важко, проте вже зараз зрозуміло, що саме поняття «робота» кардинально зміниться. Ефективність праці визначатиметься не стільки економічними вигодами, скільки обсягом затраченого часу. Час, схоже, стане в майбутньому загальною цінністю, позаяк в межах планети він має універсальну цільність.

Теорія відносності припускає уповільнення часу, але в найближчому майбутньому не передбачається можливості розтягнути час, щоб за інших рівних умов одержати змогу робити за одну секунду більше логічних операцій. Людина може збільшити швидкодію комп'ютера або розширити можливості мозку за рахунок електронних імплантів, і це підвищить якість прийнятих нею рішень, але в будь-якому випадку

57

АЛЕКСРОМА
ПРИГОЛОМШЕННЯ
СВІТЛИМ
МАЙБУТНІМ

ної України і східний — київського істеблішменту — не формують загрози на розрив знову по Збручеві? І друге: чи параметр холуйськості нашого народу загрозливішим є при інтеграції в Європу, чи в Росію?

Лідія Артюх: Чи може бути спільне культурне середовище в глобальному плані? Чим відрізняється процес інтеграції від процесу уніфікації, власне в культурному середовищі? І чи не може проблема розвитку інформаційного простору і маніпуляція нами як бідною і недостатньо поінформованою нацією призвести до «коміксизації» нашої культури, чи все ж ми маємо шанс вистояти?

Мирослав Попович: Напередовсім таке запитання: яке суспільство є більш традиційним — сучасне українське, чи, скажімо, англійське або французьке? Я переконаний, що останні два є набагато традиційнішими, ніж українське. Візьмімо для прикладу хоча б стан кладовищ. Наше, українське, з поваленими хрестами і забутими могилами. А в Англії на цвинтарі можна знайти могили предків ще з XIV-го ст. Оскільки нація осмислюється, як квазі-родина, то у цьому розумінні родинні традиції у нас, а особливо — в Росії, є набагато слабшими не лише внаслідок воєн, скільки через імперську

організацію політичного життя, яка пов'язана з величезними міграціями на великій території і розвиває переїзди з місця на місце. Одна із характерних рис Європи полягає у збереженні великої традиційної основи, при тому, що не в цьому її специфіка. Скажімо, Китай теж зберігає традиційну основу. У цій позиції європейська цивілізація дуже сильно відрізняється від американської саме відсутністю глибокої традиційної основи в останньої. При цьому йдеться не просто про те, що там зовсім немає традицій — недавня історія зберігається і буквально живе у свідомості сучасного американця. Європа є цілісністю, що складається з багатьох національних одиниць, тоді, коли Штати є сукупністю маленьких міст, тим, що Ільф і Петров геніально назвали «одноповерховою Америкою». США — це чудо, бо це — величезна імперія, яка не стала імперією, яка не створила потужного імперського центру на такій території. По суті, Америка не має ні національного телебачення, ні національних газет... Американці живуть своїм локальним життям. Коли в серпні минулого року я виступав по телебаченню, на другий день всі на вулиці віталися зі мною... Європа зберігає свою колосальну культурну різноманітність — і в цьому її найсуттєвіша відмінність від

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

внаслідок біологічних особливостей існує обмежене число рішень, які людина може прийняти і здійснити за одиницю часу.

Розваги майбутнього — це настільки багате поле для фантазії, що навіть страшно подумати, до чого можуть дійти витончені віртуальні гедоністи. З упевненістю можна стверджувати тільки те, що техніка майбутнього дасть людині можливість не тільки повнокровно насолоджуватися віртуальною реальністю, але й «залізти в шкіру» іншої людини, як це було продемонстровано у фантастичному фільмі «Усердині Джона Малковича», аби випробувати усе, що відчуває реципієнт. Можна легко собі уявити, наприклад, кіно майбутнього: глядач зможе вибрати собі будь-якого актора з фільму і безпосередньо пережити емоції його героя.

Зрозуміло, що для керування новим суспільством знадобиться новий уряд. Сьогодні у всіх країнах, незалежно від форми державного правління, органи влади формуються і діють за адміністративно-територіальною ознакою. У кожному населеному пункті є власні органи управління, під юрисдикцію яких падають усі громадяни, котрі мешкають в цьому пункті,

незалежно від етнічних, культурних, вікових, релігійних та інших приналежностей.

У глобальній електронній мережі географічні розбіжності мають мінімальне значення, тому суспільство майбутнього, об'єднане такою мережею, буде кероване органами, сформованими за ознакою спільності інтересів. Наприклад, та чи інша релігійна група матиме єдиний уряд, юрисдикція якого поширюватиметься на всіх членів групи, незалежно від місця їхнього проживання, а в окремо узятому місті діятиме безліч урядів «за інтересами», не підпорядкованих одному загальному центру. Таким чином, неминуче відбудеться ерозія національних кордонів за прикладом того, як це зараз відбувається в країнах Європейського Співтовариства.

Ба більше, людина здобуде можливість формувати для себе уряд на власний смак. Щоб було зрозуміліше, про що йдеться, уявіть себе громадянином не однієї (максимум двох), а всіх країн світу водночас — тоді у вас буде змога обирати за бажанням у певній країні певні соціальні блага і послуги. Наприклад, ви можете вирішити купити будинок у Монако, заплатити за нього в Росії, а продати в Болівії (або де буде

атомізованої Америки. До речі, державні кордони в Європі — недавня вигадка, бо перед Першою світовою війною вони майже не охоронялися, були лише митниці. Кордони — це здобуток двох світових воєн. Тим не менше, культурні відмінності зберігалися. Навіть сама того не усвідомлюючи, Європа існує як духовна цілісність. У нас дещо краща ситуація зі знанням здобутків європейської культури. Коли англійці дізнаються, що ми любимо Бернса, вони хапаються за голову, бо жоден англієць не розуміє лірики Бернса. Тим більше — Шекспіра. Як мені розповіли, Шекспір писав такою мовою, якою в XVI-му ст. розмовляли в Англії ірландці. Особисто для мене Бернс — це поет, на творчості якого я формувався, особливо коли вийшли його поезії у блискучих перекладах Маршака. Проблема ідентичності для нас така болюча, бо в нас її нема. Нас віками вчили, що православ'я на Україні було виразом патріотизму (це був єдиний відступ від антирелігійних настанов), а греко-католики — це зрадники українського народу, які начебто йшли «на повідку» і т.д. А ще ж були українські протестанти й українські римо-католики, і досить багато. І все це — наша культура. Можна, безумовно, нішній смітник внести, і тоді нічого в нас не буде — ні

глобального, ні неглобального. А можливо, використання всіх цих «глобалностей» допоможе нам глибше осягнути світ, подібно до техніки перекладу, яка дала нам можливість пізнати Бернса. Завдяки ним ми можемо, навпаки, знайти свої корені, які ніколи із землі не підбирали. Все залежить від того, що за це від нас будуть вимагати. Якщо будемо піднімати руку за те, щоб бомбити Косово — то залишимося смітниками, від яких нічого у цьому світі не залежить. Якщо не буде рівноважного варіанту, ... то будемо ми Колумбією.

Тарас Возняк: Тут істотною була прив'язка до структури світового порядку, заснованої на католицькому принципі єдиного єпископа у Римі, якому чітко підпорядкована уся вертикаль. За таким принципом побудовані і православні Церкви, — це принципи автокефалії, незалежності на рівні церковних громад. Церква тоді була, по суті, містом, полісом. Думаю, що екуменічний рух йде саме в цьому напрямку — визнання певної «острівності» деяких близьких речей. Ми можемо бути незалежними, але ми залишаємося близькими, або й братами. Певною мірою — це ревізія католицького унітаризму, хоча він, мабуть, більше був пов'язаний з політичними, аніж з духовними аспектами. Так була уструк-

вигідніше), одержати освіту у Франції, відкрити бізнес на Кіпрі, закрити той сам бізнес у Росії, одружитися в Африці, розлучитися в Голландії, лікуватися у Швеції, віддати дітей у ясла в Америці, одержувати пенсію в Австралії. В принципі, усе це досяжно й сьогодні — купити громадянство можна практично в будь-якій країні, йдеться лише про ціну, але те, що сьогодні здобувається із великими затратами фінансів, часу і фізичної енергії, завтра вирішуватиметься натисканням кнопки або навіть простіше — достатньо буде поруху мізинця в повітрі.

РЕПОРТАЖ ІЗ ПЕТЛЕЮ ГІСТЕРЕЗИСУ НА ШИЇ

Отже, ви ознайомилися з узагальненими тезами 26-ти прогнозів. Ці прогнози особливо цікаві тим, що автори писали їх одночасно, незалежно один від одного, і що в них помітно безліч спільних рис і деталей. Згадаймо легенду про переклад юдейської Тори на грецьку мову. Його у третьому сторіччі до нашої ери здійснювали сімдесят два перекладачі, котрі, не спілкуючись один з одним, видали однаковий текст, який назвали «Септуагінтою» і згодом канонізували як Ста-

рий Заповіт. Схоже, через дві тисячі років ми маємо перед собою Біблію Майбутнього — своєрідний новітній заповіт 26-ти техномагів.

Пророцтва техно-біблії дійсно вражають. Якщо вони збудуться, світ майбутнього відрізнятиметься від сучасного приблизно так, як цивілізація 2000-го року відрізняється від кам'яного віку. Можна уявити собі, якими очима дивилася б на наше індустріальне суспільство первісна людина. Називаючи свій футурологічний прогноз «Приголомшення майбутнім», подружжя Тоффлерів засновувалося на тому, що центральна нервова система людини була сформована в процесі еволюції, яка почалася задовго до виникнення цивілізації і тривала багато тисяч років. Темпи еволюції значно нижчі, ніж темпи технічного прогресу, причому еволюція відбувається з незмінною швидкістю, тобто лінійно, а технічний прогрес зростає за експонентою.

Коли я переказав зміст «Приголомшення майбутнім-2» у прямому ефірі російського радіо в Нью-Йорку, першою реакцією слухачів було слово «апокаліпсис» — поняття, яке відображає концепцію двотисячолітньої давнини. У нашому сприйнятті історичного часу існує щось на кшталт петлі гістерезису: про майбутнє

59

АЛЕКСРОМА
ПРИГОЛОМШЕННЯ
СВІТЛИМ
МАЙБУТНІМ

турована стара католицька Європа. Однак були і спроби протистояння цьому. Протестантизм — одна із спроб, але першим протестом, очевидно, була східна схизма. Після Другого Ватиканського собору окреслилися позитивні тенденції в сенсі більшої толерантності, більшого плюралізму. Двадцять років правління Івана-Павла II змінили обличчя Церкви. Греко-католицизм певною мірою можна зарахувати до т.зв. «польської інтриги», проте відтоді, коли УГКЦ почала самоусвідомлюватися (за часів А.Шептицького), вона почала відходити від концепції «гілочки», дедалі більше стаючи «острівцем» католицизму, який кореспондує з Римом, але цей «острівець» є інакшим, має право на свою інакшість, яку вибудовує на загальне благо. Певною мірою — це авантюра, яка, до речі, не закінчилася (завдяки пресингові РПЦ та політиканству Римської курії). Експеримент триває, це вже певний шлях, в т.ч. і для вибудови стосунків із РПЦ та Ватиканом і у зворотній бік, шлях, який повинні пройти і Константинополь, і Москва, і Рим, і «острови». А це пов'язано із позицією цих країн. Бо якщо ми зі своєю інакшістю чи специфічністю не увійдемо у Європейський Союз чи світове співтовариство, а вповземо туди на пузі, що зараз пробує зробити наша

достойна сусідка Польща, то ніхто з нами рахуватися не буде. Я завжди запитую своїх польських друзів: чого ви хочете? Вповзти, протиснутися через шпарину до ЕС, чи увійти туди як велика країна, з гідно піднятою головою? Адже для Європи ви стратегічно важливі, тож коли вона бажає бачити вас у європейській спільноті, нехай змінює правила гри, достосовуючи їх до ваших інтересів, а не «нагинає» вас, вимагаючи грати за своїми правилами. Остання війна у Косово — лакмусовий папірець. Польща виступила у цій ситуації політично правильно, але, м'яко кажучи, як куртизанка на один день. Вона зайняла правильну (з огляду на НАТО чи ЗЕС) позицію, хоча навіть всередині ЕС дуже багато людей сумнівалися в доцільності цієї акції. Мене особисто найбільше вразило те, що буквально на другий день воєнної кампанії якийсь екзальтований телевізійний коментатор верещав: «Чи встигнуть ще польські солдати повоювати у Косово?!»...

Інше питання — окремішність «острова Україна» чи «острова Росія» не повинно зводитися до імперсько-російського безапеляційного «Баба Яга — проти». Реагувати треба ситуативно. У випадку Косова Росія поступала не з огляду на свою окремішність, а швидше

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ми судимо за минулим, про минуле — за сучасним (тобто, з позицій втіленого майбутнього).

Що не кажіть, а описана картина майбутнього дійсно навіює асоціації з біблійними пророцтвами про кінець днів. Нагадаємо, що апокаліпсис містить погану новину і гарну. Новина погана: переважна більшість населень Землі загине в результаті страшної катастрофи планетарного масштабу. Новина гарна — після катастрофи відбудеться воскресіння усіх мертвих, і на Землі щасливо запанує тисячолітнє Царство Боже: «...і смерть і ад дали мертвих, що в них... А хто не знайшовся написаний в книзі життя, той укинений буде в озеро огняне». Справді науковий підхід: оживлені будуть не усі, а тільки ті, хто занесений у базу даних.

У перекладі на біблійну мову історія останніх 50-ти років звучить приблизно так: «І побудували вчені ракети міжконтинентальні, і спорядили їх боеголовками ядерними, хемічними і бактеріологічними. Вручили вони ті ракети політикам своїх країн, і політики возрадувалися, і стали бряжчати зброєю масового ураження, погрожуючи гарантовано знищити один одного десять разів поспіль. Але вчені почали благати:

«Не губіть, почекайте з ядерною зимою, не час ще на червону кнопку натискати, ми ще технологію оживлення мертвих не розробили. Клонований агнець Доллі вже сьому печать з генетичної книги життя зняв, залишилося одне — живому трупові пам'ять повернути. Дайте нам ще кілька мільярдів доларів і тридцять років на загальну справу, заради Христа».

НЕУСВІДОМЛЕНА ВОЛЯ НАРОДУ

Якщо полишити осторонь теологічні пошуки і звернутися до доказовішого науково-історичного підходу, картина майбутнього в люмінесцентному світлі минулого не набагато зміниться. Упродовж багатьох сторіч людина як біологічний вид прагнула до глобального об'єднання в надособистісне соціальне утворення (державу) з її наступною територіальною експансією в напрямку світового панування. Історія розвитку людського суспільства зводиться до історії зародження, розквіту й загибелі великих і малих імперій, які мали на меті підпорядкувати собі світ у відомих їм межах.

Усі ці імперії врешті-решт розпадалися, але характерно, що кожна нова спроба призводила до дедалі

для звичного протиставлення себе Заходові. Тут ця «острівність» мала характер «відрубності».

Мирослав Попович: Я б сказав — тут Росія намагалася будь-що зберегти рештки свого впливу на Балканах. Ставка на Мілошевича, на будь-кого — аби лише вони завтра про нас згадали. У Росії немає ні євразійської, ні будь-якої іншої ідеї, єдине бажання — утримати під своєю владою якомога більше світу. Щастя, що ми «вискочили» з її простору, коли ще ця ідея не була надто сильною.

Тарас Возняк: Сумно, що ініціативу посередництва України, яку мало хто почув і яка на тлі загального «бойового» настрою виглядала писком комарика, не помітили. Але з моральної точки зору, як не дивно, це була чи не найраціональніша, людська ідея. Мене особисто цей факт приємно здивував. Очевидно, у цьому сенсі можна завдячувати Тарасюкові.

Андрій Кирчів: Декілька додаткових штрихів на підтвердження тез Т.Возняка про глобалізацію як уніфікацію. У Німеччині 2-3 роки тому було прийнято постанову про зміну правопису, з тим, що поступово з мови буде вилучено умляути та інші специфічні граматичні труднощі, а деякі суто німецькі означення і терміни буде

замінено на англійські, сиріч — американські, які набули інтернаціонального звучання.

Щодо входження України до ЕС: якщо Польща «вповзатиме на пузі», то ми — хіба що попід землею, так, щоб і видно не було. Але загроза полягає у тому, щоби, не ставши нічим, нічим і не залишитись. На даний час ми ще є аморфною масою, про націю можна говорити хіба що як про проект. Про ідентичність і, відповідно, про вступ у Європу, говорити занадто рано. Врешті — чим є сама Європа? Чи це Європа націй, за правую концепцією, чи, за лібералами — Європа регіонів, і чи взагалі вона існує як духовна єдність? Це прекрасне бажане, яке постійно намагаються видати за дійсне. З Європою відбувається зараз приблизно те, що трапилося з Windows-2000 під час демонстрації Гейтсом на виставці: це щось дуже гарне, дуже нове, але не відлагоджене. Дійсно, для Європи Косовська криза стала індикатором. Європа «пролетіла» у всьому: їй було залишено можливості реакції, а не акції, її «євро» впало остаточно і «сіло на доларову голку». Нещодавно Світовий Банк офіційно оголосив, що США вирішили фінансово підтримати «євро». Це значить, що європейська валюта сіла на трастовий долар і доїде туди, куди цьому дола-

значніших результатів. Так, Наполеон перевершив у своїх амбіціях й досягнення римських імператорів, а Гітлер і Сталін набагато перевершили Наполеона. При цьому покалічені на будівництві імперії покоління кляли виконробів-тиранів, але їхні діти й онуки не були настільки категоричні в оцінках. Джингіс-хан, який до ноги винищив кілька народів, увійшов у легенди і сприймається сьогодні як «геніальний керманіч, що вписав блискучі сторінки у всесвітню історію».

Узурпатор Наполеон ще за життя став культовою фігурою серед європейського інтелектуального бомонду. Адольф Гітлер розв'язав війну, у якій загинуло понад 50 млн. осіб. А через 55 років після жалюгідної смерті його ім'я названо першим за результатами електронного голосування в опитуванні часопису «Тайм» на тему «людина тисячоріччя» (скандал вдалось затушувати, і людиною тисячоріччя було офіційно проголошено Альберта Айнштейна).

Можливо, невдачі у створенні єдиної «сім'ї народів» пояснювалися не явною хибністю мети, а недостатністю засобів її досягнення. Головним лихом імперій минулого була відсутність адекватних засобів зв'язку, що забезпечують швидку і надійну комунікацію між

центральною та місцевими органами влади. Основне значення при цьому має не тільки швидкодія і пропускна здатність ліній зв'язку, але й достовірність переданої ними інформації. Як приклад можна згадати колишній СРСР періоду його розпаду (70-80-ті роки минулого сторіччя): у центр свідомо надсилали з місць неправдиві дані, із завищеними показниками і «розфарбованими» у веселкові кольори. Велике значення для імперії має також єдина державна мова як уніфікований код повідомлення. І як тут не згадати, що одним із перших питань, піднятих націоналістами українських республік на хвилі перебудови, було питання про скасування обов'язкового вивчення російської мови в школах. Усе за легендою: забори в людей спільну мову — позбав їх зв'язку — і вони ніколи нічого разом не побудують.

Наприкінці ХХ сторіччя було розшифровано генетичний код біоорганізму. Можливо також, що слідом за цим у ХХІ сторіччі нам стане відомо щось на кшталт генетичного коду соціальної організації живих істот. Мурахи будують мурашник, а не стільники тільки тому, що вони мурахи, а не бджоли. Подібно до цього, може виявитися, що людство із важко пояснюваної з пог-

61

АЛЕКСРОМА
ПРИГОЛОМШЕННЯ
СВІТЛИМ
МАЙБУТНІМ

рові буде вигідно. І якщо це буде вигідно, то США забере доларові мільярди від «євро» і воно впаде навіки. Говорити у цьому контексті про гривню взагалі немає змісту: про мертвих — або добре, або ніяк.

Крім того, однією з найбільших проблем в Європі є невирішене культурне питання. Свого часу мені було запропоновано написати курсову роботу на потішну тему «Культурна інтеграція в Європі». Яка може бути культурна уніфікація поміж націями, які сформувалися пару сот років тому (1848 рік радше зафіксував уже здійснений факт). Взаємовпливи — так, спільні культурні проекти — можливо, але вливання однієї культури в другу... Помітним є вплив американської поп-культури на всю Європу — це так. Це невирішене питання боляче б'є по амбіціях і самоідентифікаціях малих націй. І власне вони будуть чи не найбільше протестувати, вже не кажучи про основних рушіїв розриву в Європі під виглядом її об'єднання — Францію та Німеччину. Їхня позиція зрозуміла: це антагоністи, дві найбільші європейські потуги, які певним чином можуть впливати одна на одну і вічно переходять одна одній дорогу. Про це треба говорити відверто. Підписання свого часу договору про національне примирення між Францією та Німеччиною

не зняло напруги. Воно задекларувало бажання протистояти зовнішній силі (благо, вже тоді вони розпізнали її!). Тепер ця сила успішно експлуатує те, що вони створили. Не таємниця, що об'єднана Європа творилася на протигагу США. На сьогодні Штати використовують цю структуру як елемент свого уніфікаційного і глобалізаційного впливу. Потрібне щось спільне? Будь ласка, ось вам американський варіант англійської мови, як мови міжнародного спілкування (подібний проєкт вже здійснювався колись в СРСР). Навіть лише цей, культурний елемент, якщо він не знайде свого рішення, зможе призвести до того, що коли Україна дійсно набуде необхідних атрибутів для входження, а не вповзання в ЕС, то інтегруватися їй вже буде нікуди.

Тарас Возняк: Як продовження теми про реформу німецької граматики: в Німеччині з цього питання відбувся референдум, і зняття умляутів, а також «англізацію» чи «латинізацію» не затвердили. І найбільшим промотором цього негативного рішення стала земля, що має проблеми з ідентичністю — Шлезвіг-Гольштайн, яка, власне, не може визначитися, до кого вона ближча — до Данії чи Німеччини. Це в певному сенсі «німецька Галичина». Є й інші вияви такої «непокори». Угорці за

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ляду логіки завзятістю знову і знову намагається ціною мільйонних жертв побудувати всесвітню імперію тільки тому, що нічого більше воно побудувати не здатне.

ЩО НА ГАДЦІ У ГЛОБАЛЬНОГО МОЗКУ?

Якщо вважати глобалізацію свідомости неминучою, то опір цьому процесові не тільки марний, але й безглуздий. Уявіть собі, що мурахи досягли таких висот технічного прогресу, що можуть побудувати стільники і наповнити їх медом. Теоретично це завдання здійсненне, але навіщо, питається, мурахи будуть це робити? Щоб нагодувати бджіл, а самим померти від голоду?

Концепція єдиної світової свідомости відлякує сучасну людину насамперед тим, що в центрі її нам уявляється якийсь всевидючий і усмогутній Великий Брат, котрий контролює і спрямовує кожен крок окремих індивідів. Але чи аж так потрібен Великий Брат єдиній свідомості? Як ми знаємо, у людського мозку немає єдиного центру, так само як немає єдиного центру у всесвіту або у всюдисущого Бога. Людині не

потрібно уряду, поки вона знаходиться у своєму будинку: необхідність в органах влади виникає тоді, коли людина виходить за поріг у навколишній світ і вступає у соціальні стосунки з іншими людьми. За аналогією, планеті, об'єднаній в один спільний дім, без держав і націй, не буде потрібен світовий уряд. Глобальна мережа дозволить також легко усунути мовні бар'єри за допомогою умонтованих у мозок кібер-перекладачів, а звідси — рукою подати до побудови віртуальної вавилонської вежі.

На питання — як побудувати єдиний біоорганізм, теоретично відповісти порівняно легко. Набагато складніше відповісти на запитання «навіщо». Відповідь, очевидно, варто шукати в культурних традиціях цивілізації, виходячи з того, що саме культура дає людині найповніше відчуття мети. Технічний прогрес сам собою не робить людину щасливішою і не наближає її до розуміння сенсу життя. Культура — це надреальність, з висоти якої людина дивиться на життя, щоб точніше визначити моральні орієнтири прямування в майбутнє. Антикультура в цьому не виняток і також виконує роль шляхової розмітки: культура каже «йди сюди», антикультура — «туди не ходи». Завдяки куль-

останні роки вивели зі своєї мови всі інтернаціональні терміни, замінивши їх на угорські аналоги.

З іншого боку, наприклад, польська і російська мови увібрали в себе масу інтернаціоналізмів — латинізмів, германізмів, а тепер — і американізмів. Польська мова американізована надзвичайно. Чехи і словаки бодай творять свої форми іншомовних слів, і це певна позиція. Поляки чомусь, на відміну від німців, угорців, чехів чи словаків, не чинять опору такому розмиванню власної ідентичности, очевидно, не вловлюючи загрози для неї.

Богдан Панкевич: Маленька репліка про те, про що знаю — про Нідерланди. Наразі я ще не чув жодного скимління щодо падіння «євро». Падає «євро» — значить зростає економіка. (Репліка: **Тарас Возняк:** «Безсумнівно, за таких умов зростають експортні можливості, бо товар стає дешевшим»). Дійсно, вони ж експортують 52% виробленої продукції. Тому для них об'єднання Європи і різні загальноєвропейські інституції є справами другорядними. Вони радіють, що саме їм краще. І ще одне. Від об'єднання завжди виграє сильний і хитрий. Те, що голландці — одні з найхитріших, знають всі. І тому вони з усіма готові брататися. Росіянин, наприклад, здобувши шмат чужої землі, тут же назве її

«ісконно русскою територією». Голландець, навпаки, намагається нав'язати якнайтісніші контакти — і з часом всі вже працюють на нього. Специфіка голландської колоніальної політики полягає у культурній асиміляції з аборигенами. Культурно — втрати, зате економічно — шалений виграш. У колоніях Нідерландів, за територією більших, ніж англійські, ніхто голландської мови не знав. Тому від об'єднання Європи вони черпають цим способом тільки вигоду для себе. Всі називають голландців «американцями Європи» за їхній показний космополітизм. Але водночас на мікрорівні, на рівні комуні, сім'ї — не знаю, чи є ще консервативніша нація. Де ви ще побачите керівника комп'ютерної фірми із 25-річним стажем, гакера-професіонала, який лише як три місяці тому купив телевізор?! Бо до того часу пастор казав, що це — диявольський плід. Це є те, що не декларується, але робиться. Коли вісім чоловік говорять англійською, а двоє — голландською, всі відразу переходять у розмові на голландську. Це те, що ми, українці, декларуємо, але не робимо. Вони, декларуючи космополітизм, дуже міцно тримаються своєї ідентичности. Тому мені цікаво, що буде далі з тією об'єднаною Європою.

турі як суспільному явищу людина корелює девіації свого особистого шляху із магістральними напрямками соціуму.

Наприкінці другого тисячоріччя склався унікальний симбіоз технології та культури, що був названий «віртуальною реальністю». Унікальність цього явища полягає в тому, що донедавна культура спорадично містила в собі окремі технічні нововведення (наприклад, у музиці з'являлися усе нові й нові механічні й електронні інструменти), і тільки з появою віртуальної реальності ситуація радикально змінилася: тепер уже технологія містить у собі ВСЮ культуру. На тому самому компактному диску записується і художнє зображення, і музика, і текст, щоб усі музи злилися у віртуальному екстазі в єдину мультимедійну сутність під назвою «електронна гра».

Будь-яка вища мета повинна неминуче замикатися на собі і не служити нічому іншому, крім самодосконалення, інакше це буде не кінцева мета, а проміжна. У світлі цього, вищою метою технології і культури, злитованих воедино у віртуальній реальності, виступає саме зовнішньо безцільна гра. Людина майбутнього — це *homo ludens*, «людина, що бавиться», за

виразом, запозиченим у братів Стругацьких [точніше, у голландського культуролога Гейзінги. — *Прим. перекл.*]. Мета гри — вихід в іншу реальність, для того, щоб створити в ній новий всесвіт і стати в ній богом. Задумайтеся: що може бути величнішим за ці плани і де ще їх можна втілити, як не поза межами нашого світу?

У науковому пошуку людина засновується на тому, що нерозв'язних парадоксів не буває — бувають неправильно поставлені завдання. Проте, може виявитися, що парадокс Фермі був правильно сформульований, але його розгадка лежить поза межами наукової доктрини і перебуває в області метафізики. За чотири сторіччя до Фермі інший видатний мислитель, його співвітчизник Джордано Бруно у книзі «*Про безмежність, всесвіти і світи*» висловив ідею про те, що у всесвіті існує безліч населених світів, але для блага істот, що їх населяють, Бог вчинив так, щоб вони між собою не спілкувалися. Якщо розглянути це твердження у площині викладених вище прогнозів на майбутнє, парадокс Фермі розв'язується відсутністю у високорозвинених цивілізацій космічної експансії. Замість експансії шир — розповсюдження у просторі — циві-

63

АЛЕКСРОМА
ПРИГОЛОМШЕННЯ
СВІТЛИМ
МАЙБУТНІМ

Тарас Возняк: Слід додати, що й демократії, як такої, у Нідерландах теж немає. Від мерів міст до прем'єра — всіх призначає королева. Це королівство «на повен зріст», абсолютна монархія. Королева за освітою — юрист, вона «перетягла» всі функції на себе, і в нинішній структурі держави, практично, вирішує все.

Богдан Панкевич: Уряд формується на демократичних засадах, але коли виникає кризова ситуація із визначенням прем'єра серед двох рівних сил, то королева просто вказує — хто.

Андрій Павлишин: Кілька слів, які я завжди тверджу на всіх наших семінарах. Коли мова заходить про глобалізацію, я завжди кажу, що нема такого злого, щоб на добре не вийшло. Глобалізація, інтернаціоналізація, зокрема в культурі, дає чимало цікавих шансів. Якщо Індія за ВВП посідає третє місце в світі, то за випуском продукту у сфері програмування — друге після США. Її громадян радо запрошують на роботу, вони керують великими інтернаціональними компаніями. Це той випадок, коли глобалізація, універсалізація, уніфікація, чи як там ще, обертається благом. Впевнений, що ці люди, підняті згаданими процесами на вершини, колись віддячать своїй батьківщині. Так колись було із гонконзьки-

ми кінофірмами, які, на противагу вестернові, створили жанр істерну з елементами кунг-фу, який став дуже популярним і, як вагомий чинник мас-культури, відкрив китайців світові, змінив ставлення до цього народу на посполитому рівні. Багато хто пішов далі і зрозумів, що китайці — це не обов'язково вузькоокі пронози і підступні людиці, що серед них немало достойних людей, цікавих і розумних партнерів.

Ще давнішим прикладом глобалізації мас-культури є Голлівуд, втілена в життя мрія центрально- і східноєвропейських євреїв, яких не допускали у «вищий світ» — як на батьківщині, так і в США. Хто із середовища аристократів міг би подумати сто років тому, що нині найбільшим попитом у вищих колах будуть користуватися кіно- і телезірки, ті балаганники та парвеню, яких колись не пускали і на поріг «порядних домів». І це — тільки частковий приклад, його можна поширювати і розвивати далі. Для нас, українців, важливо шукати свій шанс, свій шлях у глобалізації. Можливо, деякі позиції нині не є місцями особливого успіху, але з часом вони можуть допомогти підняти Україну, стануть тими важелями, з допомогою яких ми зможемо підняти, посилити, утвердити елементи і своєї ідентичності, і своєї еко-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

лізація, яка досягла стадії єдиної свідомості, розвивається всередину — у напрямку освоєння інших реальностей. Зрозуміло, що ми не зможемо одержати сигнали від потойбічних цивілізацій, поки самі не вийдемо на «той бік».

Освоєння не скованої фізичними законами віртуальної реальності обіцяє набагато більше, ніж чисто механічне проникнення (експансія) в ізотропний космос — це рівнозначно дилемі: випити келих вина чи занурити в нього палець? Ми ще навіть не почали освоєння віртуальної реальності — ми тільки несміливо експериментуємо з її властивостями, відтворюючи в ній звичний нам світ з усіма його «принадами»: категоричними імперативами, домінуванням природних законів, уподобанням до місця і часу, боротьбою за виживання і насильством над особистістю. Нас несподівано випустили на волю і дали повну свободу дій — ми стали будувати золоту модель іржавої клітки, із якої вийшли. І все-таки є надія, що, набавившись із кліткою, ми візьмемось за спорудження віртуального Храму.

ЧИ ЗБОЖЕВОЛІЄ ЛЮДСТВО ГЛОБАЛЬНОГО РОЗУМУ?

Чи стане глобальна біомережа справді глобальною? Чи пошириться вона на усіх без винятку жителів планети, а чи замкнеться на т.зв. «золотому мільярді» — мешканцях технологічно розвинених країн? З нової історії ми знаємо, що високорозвинені техно-держави не поспішають ділитися своїми досягненнями з країнами, які розвиваються, і віддають перевагу використанню їх як сировинних придатків і полігонів для шкідливого виробництва. Якщо ця тенденція збережеться в найближчому майбутньому, світ, найімовірніше, розділиться на глобальну «світову свідомість» і безліч дрібних рефлекторних «підсвідомостей».

Як свідчить досвід, людина може ефективно приймати оперативні рішення, активно задіюючи ресурси свого мозку усього на кілька відсотків. Якщо припустити, що глобальний мозок буде створено за образом і подобою індивідуального, «золотий мільярд» візьме на себе логічну функцію мислення, а інша, більша частина світу буде виконувати роль душі, що впливає на емоції і настрої. Зрозуміло, що в цьому випадку

номіки, і свого майбутнього, і майбутнього наших дітей.

Мирослав Попович: Кожен процес «щось будує, щось руйнує, щось неситим оком...». Поруйнувати, винищити величезну ділянку нашої культури глобалізаційні процеси можуть дуже швидко. Нам важливо, аби те, що вони збудують, не пройшло без нашого «неситого ока». Треба бути насторожі, щоби все це не перетворилося на інвазію чужого нам елемента. Взагалі, я особисто є прихильником глобалізаційних процесів. Але на закінчення хотів би привести один приклад: коли формулювалися права людини, — а це було ще за часів Французької революції — то там не було враховано прав ані жінок, ані «кольорових» мужчин. Проте з часом ситуація була виправлена. Я сподіваюсь, що подібним чином ситуація виправиться і в нас.

УКРАЇНА
ТА ОБ'ЄДНАНА
ЄВРОПА НА ТЛІ
ПРОЦЕСУ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

vиступ на семінарі «І»
02.11.2000
ДО
проблеми
глобалізації

ку в інтересах «золотого мільярда» душа буде підтримувати свій несвідомо-інтуїтивний апарат на рівні задоволення потреб, мінімально достатньому для відчуття побутового комфорту (це відбувається уже сьогодні, коли розвинуті країни надають біднішим гуманітарну допомогу).

Правдоподібно, сильні світу цього не будуть насильно підключати самотні малі народності до глобальної мережі шляхом розпилення, скажімо, де-небудь над Непалом сотень гекалітрів нано-ботів. Для цього можуть існувати принаймні дві причини. По-перше, глобальний мозок не захоче перекладати з несвідомого у свідоме несуттєві для його оперативного функціонування депресивні проблеми, подібно до того як сучасна людина воліє не замислюватися, приміром, про смерть, поки та не постукає їй у двері. По-друге, світ досяг певного ступеню гуманізму, що уже сьогодні, наприклад, не дозволяє наддержавам вирішити проблему голоду в Африці шляхом винищування голодуючих, як це колись зробили більшовики на Поволжі. Проте, як показує світова практика, гуманізм не стає і навряд чи стане в майбутньому всеосяжним і безмежним. Скоріше за все, глобаль-

ний мозок з певністю міститиме в собі найбільш гідних з його точки зору осіб, а інші будуть залучені побічно. Тобто, існуватимуть два рівні ланцюгів підключення — верхній і нижній, — що загалом відповідає теперішній соціально-економічній біполярності Північ-Південь. Можна достеменно сподіватися на одне, що силові центри в майбутньому не будуть загрожувати винним ракетами, або душити їх блокадою, а просто відключать їх від глобальної мережі.

МІРКУВАННЯ БІЛЯ РОЗБИТОЇ МАШИНИ ЧАСУ

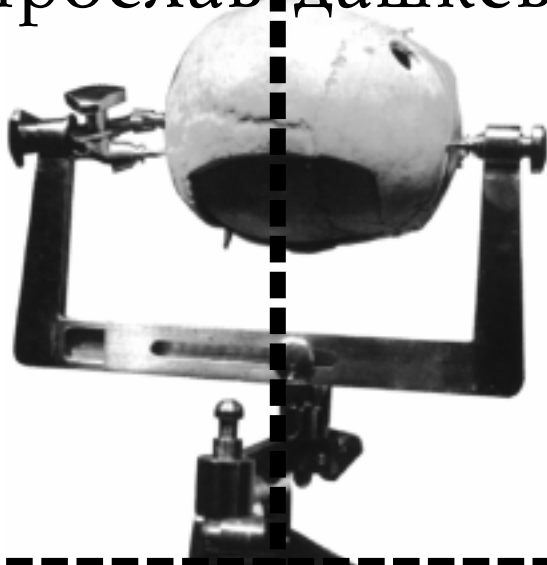
У всіх народів різне ставлення до минулого і майбутнього. Американці рідко згадують про минуле і замислюються над майбутнім, радше піклуються про сучасне, але якщо згадують, то тільки добрим словом, і якщо зазирають уперед, то з оптимізмом. Японці з пієтетом ставляться до духів предків й обожнюють мріяти про майбутнє, яке уявляють у яскравих і веселих технологічних тонах. Західні європейці відчувають ностальгію за минулим і з побоюванням очікують майбутнього.

65

АЛЕКСРОМА
ПРИГОЛОМШЕННЯ
СВІТЛИМ
МАЙБУТНІМ

ярослав дашкевич

Ми дуже часто чуємо, читаємо, а часом і бачимо те, що об'єднують поняттям «глобалізація», але не завжди всі ми знаємо, розуміємо до глибини це поняття, як воно виникло і на якому рівні зараз перебуває ця ідея, як вона здійснюється чи не здійснюється, які є перешкоди на шляху її здійснення, які їй роблять закиди. Ми знаємо, що є великий спротив тенденції глобалізації — ми бачили це і на екранах телебачення на чеському прикладі, минулого року великі демонстрації відбулися в Сполучених Штатах у Сіетлі. Ми знаємо, що проблема хвилює багатьох, отже варто і нам її обговорити.

Про що я, мабуть, не буду говорити, але варто, щоб присутні мене доповнили? Я буду говорити насамперед про економічний аспект, а глобалізація — це і суспільство, питання культури, оскільки ідея ця за визначенням покликана проникати у всі ділянки людського життя. Не буду я також говорити про місце України в процесі глобалізації, хоча це теж тема, про яку варто поговорити.

Історія самої ідеї та процесу її втілення — питання, на якому я б хотів зупинитися дещо довше. І друге питання — це спротив глобалізації і закиди на адресу глобалізації, при

0

Що стосується росіян, то неодноразово висловлювані з високих трибун обіцянки світлого майбутнього знецінили саме це поняття. Смертельного удару по російському оптимізмові завдала власне сама комуністична партія, яка проголосила волюнтаристичними свої ж плани щодо побудови комунізму до 1980-го року. Якщо в когось ще жевріла надія на краще, вона померла після розпаду ССРСР, коли замість жаданого вільного підприємництва в країні запанував бандитський «беспредел», а замість демократії — влада олігархів. Сучасній російській людині, схоже, набридло копирсатися в минулому і набридли заклики працювати задля майбутнього — вона живе дійсним, славно розважаючись і не думаючи про важке похмілля.

Від кінця 80-х років, коли стало зрозуміло, що комуністична імперія неминуче розвалиться, росіян зусебіч переконували, наче побудоване ними суспільство, в основі якого лежить підпорядкування особистості колективній волі й одностунність, — це історична помилка, що воно нічого не варте і чим швидше воно помре, тим краще. І от тепер у передових країнах Заходу, які найбільше виступали проти російської

комуністичної моделі, будується, по суті, щось подібне, тільки під іншою назвою, гуманніше і на незрівнянно вищому технічному рівні.

Перед тим, як запускати нову модель автомобіля в серійне виробництво, обов'язково проводять випробування на міцність. Зовні це виглядає так: нефарбовану, мінімально оснащену машину обплутують датчиками, саджають у неї манекенів, розганяють до граничної швидкості і вдаряють об сталеву стіну. Незалежно від результату — розіб'ється машина вщент чи ледь зімнеться — експеримент можна вважати вдалим, оскільки будь-який результат однаково важливий. Конструктори вивчають результати і доводять модель до пуття. Зміцнити бампер, підтягти двері, пом'якшити рульове керування, відрегулювати гальма, удосконалити паси безпеки, передбачити підставки для склянок, встановити стереосистему (щоб замість маршової крути «попсу»), телевизор, систему супутникової навігації, приладувати комп'ютер, підключити його до мережі — і можна випускати диво техніки на дороги. Тепер уявіть собі, що в новенькій, виблискуючій фарбою машині з комфортом їдуть безтурботні пасажери і, проїжджаючи повз понижену та заіржавілу

чому — як ворогів процесу, так і її творців, які вважають, що сьогодні треба якось міняти стратегію глобалізації. В рамках розгляду зміни стратегії глобалізації хотів би розглянути дві гіпотези, два плани, два напрями. Один із них називається «нова економіка» («нова економіка замість держави загального добробуту») — ідея, про яку говорилося упродовж багатьох десятиліть, і другий напрям, — сформульоване Джеффри Саксом питання про т. зв. «нову карту світу».

Історія ідеї глобалізації. ХІХ століття було епохою національного імперіалізму, боротьби за власні колонії, власні ринки збуту, антагонізмів і конфліктів між державами, саме тому, що кожна держава, а також ті, хто стояли в тіні за керівництвом держави в Англії, Іспанії, Франції, Росії, Сполучених Штатів Америки, врешті Німеччини — всі вони хотіли мати панування власного капіталу, як в колоніях, так і в метрополії.

У ХХ ст., вже в період Першої світової війни та невдовзі після неї, картина починає мінятися, бо замість національного капіталу і національного патріотизму, що стояв за ним, виникає наднаціональний капітал, який є, очевидно, сильнішим від національного, і починає диктувати свої ви-

моги національним урядам. Навіть під час Другої Світової війни це проявилось досить яскраво (я хочу нагадати такі епізоди, коли під час бомбардування Німеччини ті заводи — в т.ч. і військові, — в яких був американський капітал, не бомбили, і нікого із американських власників цих заводів, навіть із числа військових, не притягали до відповідальності перед міжнародним трибуналом за, по суті, державну зраду). Отож, тут видно початок панування наднаціонального, наддержавного капіталу (в англійській мові, до речі, *national* означає і одне, і друге).

У цій боротьбі між капіталом і урядом практично остаточно перемагає капітал. Було, фактично, розроблено формулу, що уряд повинен прислухатися до капіталу, особливо — до наднаціонального. Як наслідок, т.зв. демократія перетворилася в ілюзорне поняття, хоча б тому, що уряди і парламенти можна обирати, а керівництво корпорацій народ вибирати не може. В такому стані функціонування корпорацій, монополій, тобто економіки загалом (йдеться про цілком легальну економіку, аж ніяк не тіньову) народом контролюватися не могло і не може, незалежно від того, що ми розуміємо під словом «народ», ставимось до нього скептично чи ентузіастично.

випробувальну модель у кюветі, сміючись вказують пальцем на манекени, які вивалилися з вікна. По суті те ж саме відбулося з Совецьким Союзом, із тієї тільки різницею, що у випробуваннях моделі майбутнього замість манекенів брали участь живі люди, а результатами скористалися ті, хто говорив, наче початкова конструкція машини помилкова, отож її й зовсім немає рації випробовувати.

Варто окремо зауважити, що історія не обдурила передових будівничих світлого майбутнього: пристрасні ентузіасти своєї справи щиро вірили в те, наче будують новий світ не для себе, а для своїх дітей. Так воно й трапилося: діти й онуки комуністичних виконробів майбутнього на чолі з нащадками Сталіна і Хрущова були винесені долею на хвилю еміграції і тепер вже в іншій півкулі пожинають плоди нової революції з техно-людським обличчям. Вражає також і передбачливість самого «батька народів»: адже це йому належала ініціатива створення «усесвітнього мозку» за схемою генсек-політбюро-пленум, який уже упродовж 55-ти років доволі ефективно функціонує в теперішній столиці світу на березі Іст-Рівер (і це не фантазія в стилі сорокінського «Блакитного сала»).

Але полишимо цікаві аналогії та повернімося до реалій сьогодення. Технологічні перспективи Росії на майбутнє невтішні. Коли батько кібернетики Норберт Вінер відвідав у 1960 році СССР, він відзначив: «Вони відстають від нас в апаратурі — не безнадійно, а трохи. Вони випереджують нас у розробці теорії автоматизації». За минулі 40 років Росія не тільки значно відстала у технології, але й втратила пріоритет у побудові теоретичних основ. Від початку 80-х років державне субсидування наукових досліджень скорочувалося в Росії катастрофічними темпами. За даними ESTO — міжнародної організації, яка спостерігає за науково-технічним прогресом у Європі, — 1997 року витрати на науку склали в Росії менше третини від рівня 1990 року. У той же час, у США безупинно росли урядові «гранти», які виділяють дослідницьким лабораторіям на цільові проекти. Саме завдяки бюджетним вливанням було здійснено такі широкомасштабні американські проекти, як Інтернет і геном людини. До кінця 90-х років ці проекти «розкрутилися» за рахунок держдотацій до такого рівня, що стали привабливими для приватних інвесторів й одержали подальшу фінансову підтримку.

67

АЛЕКСРОМА
ПРИГОЛОМШЕННЯ
СВІТЛИМ
МАЙБУТНІМ

Після провалу совєцької системи протилежна сторона оголосила перемогу капіталізму і усунення ідеологічного поділу світу. Вважається, що переміг капіталізм, і ті порядки, які склалися впродовж століть і які перемогли, повинні запанувати на цілому світі. Це, звичайно, доволі відносно, оскільки існує доволі багато країн, про панування в яких на 100% капіталістичних порядків говорити досить важко. Але вплив наднаціонального капіталу досить яскраво проявився в політичній сфері, бо навіть зараз виникають ідеї всесвітнього уряду, або ідея Сполучених Штатів Європи, які значно ближче за свою моделью до США, ніж до сучасного Європейського Союзу.

До чого привели спроби виконання цієї ідеї, якщо взагалі можна говорити, що ідеї ці намагалися реалізувати, бо виглядає, що реалізувалося щось у сфері економіки під захистом цієї ідеї, а не на виконання самої ідеї.

Я говоритиму і про здобутки, і про негативні наслідки глобалізації і з точки зору ворогів цієї ідеї, і з точки зору її творців, які тепер думають про стратегічні зміни в самій ідеї, а особливо — в її виконанні.

Найбільший здобуток — це здобуток наднаціонального капіталу через поширення відкритої системи світової тор-

гівлі, що привело до колосальних надприбутків тих, що стояли на чолі цієї великої системи. Це — вибух нового велетенського багатства для високорозвинутих країн.

Тепер — про негативні наслідки, про хиби, прорахунки глобалізації. Тут я використовую доробок всім відомого Сороса (чи Шороша), Джефрі Сакса та інших творців самої ідеї.

Встановилася залежність держави від капіталу. Збільшився розрив між багатими і бідними — між людьми, між суспільствами, між державами. Ця нерівність у сучасному світі стабілізується. В усіх країнах, в т.ч. і у високорозвинених, спостерігається поступовий занепад середнього класу. Вільна конкуренція зміцнила нерівність на внутрішньо- та міждержавному рівні, хоча вважалося, що саме вона є стартовим пунктом подальшого розвитку капіталу. Виявилось, що глобалізація не враховувала колективних і індивідуальних інтересів. Збереження миру ми не бачимо і в наш час. Те саме можна сказати і про загальні принципи справедливості, права народів і людини, захист довкілля.

Подальший наслідок — нестабільність фінансових ринків. Саме тому, що було закріплено ринкову дисципліну,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

У Росії становище з новими технологіями в 2000 році невтішне: за останні 20 років рівень упровадження технічних інновацій у виробництво впав від 60-70 до 5 відсотків. Перспективи розвитку науки також не обнадійливі: немає ні засобів, ні устаткування, ані кадрів. Від 1991 року і досі рівень зайнятості в російських лабораторіях знизився на 52 відсотки, причому швидше за все зменшувалася чисельність «різноробів науки» — технічного складу: їхнє число зменшилося втричі. «Відплив мізків», усупереч узвичаєному уявленню про повальну втечу з країни вчених, відбувався переважно внутрішніми каналами — у вітчизняні бізнес-контори. Число російських учених, котрі працюють за контрактами за кордоном, згідно з даними CSRS (Центру наукових досліджень і статистики), складає не більше 5000 (близько третини — фізики) при загальному показнику зайнятості в науці понад 900 тисяч осіб.

За числом персоналу, зайнятого науково-технічними розробками — 143 на 10 000 населення — Росія дотепер залишається на рівні передових технічно розвинених країн. Незважаючи на всі негаразди останніх років, у країні зберігся значний науковий потенціал в галузі фізики, астрономії, космічних досліджень,

біології, хемії, нових матеріалів і математики. Сьогодні у Росії, завдяки зростанню світових цін на нафту, з'явилася принципова можливість фінансування науково-технічних розробок або закупівлі патентів на «високу технологію» за кордоном: у 1999 році позитивне сальдо зовнішньої торгівлі склало 39,3 млрд. доларів США. Проте немає ніяких свідчень про те, що уряд має намір віддавати пріоритет технологіям майбутнього. Прибутки від експорту енергоресурсів майже цілком витрачаються на закупівлю за кордоном промислових машин і устаткування (32,3 млрд. доларів у 1999 році), тобто на модернізацію індустріального комплексу, який працює на ті ж видобуток і переробку нафти, газу й металів. Саме у секторах, орієнтованих на експорт сировинних продуктів, відзначається найвищий рівень технічних інновацій (у нафтохемії та чорній металургії). Це хибне коло — навіть не коло, а зростаюча спіраль — мало б сенс, якби працювало на майбутнє, але тепер у світі посилюється тенденція до розробки джерел енергії, альтернативних викопним ресурсам, тобто дешевих й екологічно чистих. Російській «енерговалюті» у найближчому майбутньому загрожує значна девальвація.

виникли міжнародні фінансові кризи, адже були встановлені жорсткі рамки, а не якась гнучка система. Результат: криза у Південно-Східній Азії та Японії, як рикошет — у Росії та Україні, а також — ще далі — у Бразилії та Південній Америці. Далі ми маємо парадоксальні явища: хоча всі говорять, що ринки повсюди мають бути відкритими, високорозвинуті країни закривають свої ринки перед товарами із бідніших країн (ці товари кваліфікують як вироби низького гатунку, низькотехнологічні товари тощо).

Водночас, ми бачимо, що високорозвинуті держави домінують і маніпулюють умовами праці, поширюється експлуатація праці нелегалів, жінок і дітей.

Творці і прихильники доктрини глобалізації визнають негативні наслідки, але причини, що доволі характерно, шукають у міжнародних організаціях і установах. Наступ ведеться основним чином на різні організації ООН, на МВФ, Всесвітню торговельну організацію, Світовий Банк, а в європейських умовах — на ЕС і його структури. Але в усій критиці, скерованій на перелічені установи, ви не знайдете і слова проти приватного капіталу — він є «поза дужками», його не критикують, діяльність концернів, монополій взагалі не розглядається. Міжнародні організації зви-

нувачують (і небезпідставно) у провалі іноземної допомоги в Африці, допомоги в посткомуністичних країнах, на черзі, подібно, Балкани. Говориться про нерациональний розподіл капіталу (це стосується МВФ і МТО), тобто про те, що в певний період для позик виділялося надто багато капіталу, і він «застрягав» у корумпованих верхівках держав, а з іншого боку, коли така потреба була великою, то ці міжнародні організації не надавали позик у достатній кількості.

Другою великою помилкою МО вважають те, що від урядів вимагають гарантувати надані кредити, бо гарантування кредитів призводить до здійснення контролю (принаймні — теоретичного) урядами над наданими кредитами, чим обмежується приватна ініціатива, бо контроль цей здійснюється над компаніями, недержавними організаціями тощо, дуже часто — із користю для себе.

Отже, в цій критиці є чимало справедливого, але не в останню чергу вона розкручується для того, щоб вивести з-під удару приватний капітал — він, як і наддержавні голдинги і корпорації, перебуває поза критикою.

Протестів чимраз більше. Глобалізацію критикують різні політичні партії — як праві, так і ліві, профспілки, неурядові організації. Значною мірою платформа політиків, які

Росія внаслідок невдалого історичного досвіду минулого сторіччя, зважаючи на все, не ринеться до боротьби за світове лідерство. Ще у 70-ті роки росіяни зневірилися, що вони наздоженуть і випередять Америку, у середині 80-х зродилася слабка надія скоротити відрив за рахунок конверсії військового виробництва, на початку нового тисячоріччя Росія остаточно махнула на Америку рукою: «А пішла вона... своєю дорогою!»

Чи є альтернатива технічному розвитку? Як показує досвід Сходу, у принципі можливе створення цивілізації духу. Інше питання — наскільки така цивілізація приваблива для російської людини, духовність якої розвіяна вітрами технічного прогресу, що проникають із Заходу. Якою б «бездуховною» не була Америка в очах росіянина, у життєвому сенсі вона усе ж привабливіша, аніж одухотворений Непал, про що свідчать потоки еміграції. З іншого боку, внаслідок свого національного характеру росіяни історично завжди прагнули до єднання з іншими народами. У нарисі «Пушкін» Достоевський писав: «До всесвітнього, до вселюдсько-братського єднання серце російське, може, із усіх народів найбільше призначене».

Сьогодні в російській душі, як і сто, й двісті років тому, зіштовхуються різноспрямовані вектори прагнення до злиття зі світовим розумом і рефлексорним самозаглибленням: блаженна «маленька людина», котра давно задихнулася на Заході у просторому техно-скафандрі «вселюдини», як і раніше вільно дихає в Росії, із головою закутана у потерту шинель, між тим як обрії майбутнього знову й знову пломеніють над нею не чіткими орієнтирами прямування, а одіозно-проклятим питанням «Що робити?».

Завдяки великим природним багатствам у Росії завжди була змога експериментувати з майбутнім. Експеримент, який поставила над собою Росія у 1917 році (побудова соціалізму в окремо взятій країні), був неможливий у залежних від зовнішніх ресурсів Німеччині чи Англії — і він у них не втілювався. У Росії й сьогодні залишається можливість піти власним шляхом: плюнути в дзеркальні очі американським роботам, співати «старі пісні про головне» і за приписом Александра Дугіна ловити кайф, перечитуючи розклад руху потягів неосяжними просторами Батьківщини. Цілком можливо — і дай Боже — на цьому шляху російська людина буде щасливішою від західних біо-

69

АЛЕКСРОМА
ПРИГОЛОМШЕННЯ
СВІТЛИМ
МАЙБУТНІМ

захищають національні інтереси, теж складається з того, щоб боротися проти глобалізації. Ця друга група критиків висуває низку дальших закидів. Насамперед, йдеться про те, що наднаціональні установи втручаються у внутрішні справи держав. Інша група закидів стосується недемократичного способу їх діяльності, що полягає у своєрідній «змові» проти демократії та боротьбі за світове панування. Всі ці конфлікти знову вливаються в русло протиставлення всім міжнародним організаціям, які тим чи іншим чином пов'язані з ООН.

Що робиться для коригування становища, яке склалося? По суті, на перший план висунуто проблему модернізації глобалізаційної стратегії. Констатується, що ідея була, але здійснювалася вона якось анархічно. Зупинюся над двома «рецептами» чи проектами. Перша, правдивіша і цинічніша, — це ідея «нової економіки», друга, більш косметична, всю проблему зводить до технологічного аспекту, Джеффері Сакс назвав її «теорією нової карти світу».

Творці поняття та ідеї «нової економіки» виходили зі становища, яке тепер склалося в економіці США і деяких інших високорозвинених країнах. Вони висунули доволі обгрунтовану тезу про відмову принаймні від боротьби за

«державу загального добробуту» — це гасло кинули в 30-х роках після великої кризи, його прийняв також ССРСР. Вважається, що гасло «держави загального добробуту слід відкинути, бо воно нереальне, його слід демонтувати і орієнтуватися на т.зв. «нову економіку», яка не має інфляції, з високим курсом акцій, темпи росту якої не нижчі від 4% на рік, із повною зайнятістю та профіцитом бюджету.

Визначені три основні фактори «нової економіки»:

* *технологія*: відбувається інформаційна революція, ідеологи «нової економіки» вважають, що ми маємо справу лише з початковою її стадією, і пізніше буде дедалі більше змін;

* *конкуренція*: різкий зріст конкуренції у ділянках національної та наднаціональної торгівлі, що потроху перетворюється на битву за виживання;

* т.зв. *нова економічна культура* підприємств і окремих громадян.

В чому полягає цинізм цієї концепції? У тому, що автори вважають, наче треба цілком свідомо руйнувати старе, і що це руйнування має цілком конструктивний характер. В зв'язку з цим підприємства не повинні взагалі розраховувати на допомогу уряду, щоб не бути від нього за-

машинних організмів і зрештою збереже свою загадкову душу для чогось більшого, ніж сингулярна планетарна свідомість.

Як і будь-який «свій шлях», цей шлях цікавіший і спроможний надихнути на подвиги, але він чаїть у собі більше непередбачених небезпек, ніж пряма історична магістраль. У марафонському забігу на шосе ви можете спробувати скоротити дистанцію через ліс, але немає ніякої гарантії того, що в цьому лісі ви не заблукаєте, або на вас не нападуть дикі звірі. Кажучи конкретно, найбільша небезпека для унікального російського шляху — позбавлення Росії її природних багатств. Тобто, ресурси в Росії залишаться, але може трапитися так, що вони втратять усяку цінність, коли Захід цілком перейде на нові джерела енергії й нові синтетичні матеріали. І це може відбутися не пізніше 2025 року — саме таку дату визначив для відмови Америки від нафтового палива теперішній віце-президент Ел Гор, у якого є добрі шанси стати новим президентом. Друга небезпека — культурна автаркія, що веде до деградації національної свідомості (що колись трапилося в СССР). Третя небезпека — фізичне вимирання внаслідок недостатньої турботи про

тіло (уже зараз смертність у Росії перевершує народжуваність). До цих внутрішніх небезпек варто додати ще зовнішні — ідеологічну агресію із Заходу і збройну агресію з Півдня. Йти своїм шляхом буде для Росії зовсім не просто.

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКУ

Уявити майбутнє у всіх деталях неможливо, але загалом ясно одне: людина має пройти довгий шлях, а ми перебуваємо на самому його початку. Родина гомінідів виникла близько 10 мільйонів років тому, homo sapiens з'явився в цій родині 250 тисяч років тому. Якщо порівняти ці цифри із тривалістю людського життя, прирівнявши для наочності тисячу років до одного дня, виявиться, що вік наших предків — приблизно 30 років, а від миті нашого народження минуло усього вісім місяців. І дійсно, наша глобальна свідомість перебуває на рівні немовляти.

Фактично ми тільки починаємо усвідомлювати себе як єдиний планетарний організм. Та що й казати, коли в порівняльному масштабі часу ми усього кілька годин тому дізналися про те, що живемо на звичайній

лежними; внаслідок науково-технічної революції (НТР) скорочується або ліквідується середня ланка управлінців, адже ті, хто нагорі, також здатні користуватися комп'ютерами та іншими засобами зв'язку; в результаті різко зростає продуктивність праці і рівень конкуренції, як боротьби за виживання.

У промисловість, у фінанси приходять т.зв. «нові молоді люди» (це термін), котрі створюють нові компанії, які нехтують послугами Центрального банку, тобто самі розпоряджаються фінансами, повністю виходять з-під будь-якого контролю уряду.

Через те, що навіть при новій економіці бояться інфляційних процесів і кризових явищ, представники цієї тенденції пропонують обмежити темпи економічного зростання до двох відсотків щорічно, а то й взагалі залишити їх на нульовій позначці. Однак все це відбувається на рівні високорозвинутих країн — цікаво, що було б, якби «недорозвинені» країни зупинилися б на нульовому рості?!

Другий напрям — пропозиція Дж. Сакса про «нову карту світу». Сакс — один із тих, хто проголосив перемогу капіталізму над комунізмом, соціалізмом та всіма іншими «ізмами» і вважає, що виключно за технологічними (а не сус-

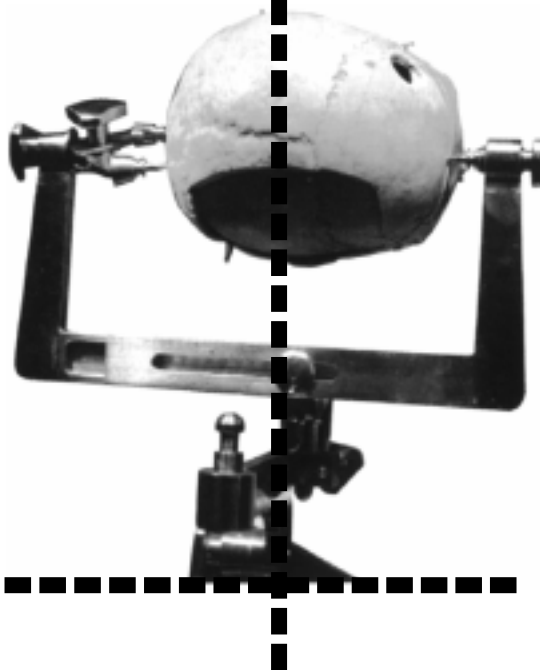
пільними, чи такими, що характеризують стосунки між людьми) ознаками світ ділиться на три основні групи населення, навіть не держав. 15% населення світу проживає у високорозвинутих державах і забезпечує технологічними інноваціями решту світу — вони є світовим мозком. Приблизно 50% населення здатні освоїти і застосувати ті інновації та високі технології, які їм продають перші 15%. І, врешті, 35% населення — це люди, які технологічно цілком відірвані від попередніх двох груп, вони не творять інновацій і не здатні вводити в дію нові технології.

Згідно із картою, що додається до статей Сакса, Україна належить саме до третьої групи. Це, фактично, два мільярди людей, котрі живуть у крайніх злиднях, серед інфекційних хвороб, при низькій продуктивності сільського господарства і постійному погіршенні екологічних умов. Тут ми до певної міри впізнаємо себе. До речі, Сакс стверджує, що в одній державі можуть співіснувати відразу дві категорії, не обов'язково лише одна. Це, врешті, не новина, бо, скажімо, у довоєнній Польщі говорилося про паралельне існування Польщі А і Польщі В. Перша — високорозвинута, друга — на майже колоніальному становищі. Отож, технологічні кордони не завжди співпадають із державними.

планеті, а не на плоскому диску в мітичному центрі всесвіту.

Цілком можливо, у дорослішого людства не залишиться ніяких спогадів про своє несвідоме дитинство, як у нас не залишається спогадів про дитинство — тільки пожовклі світлинки, на яких ми заледве впізнаємо себе. І якщо люди майбутнього не згадають про нас — чому ми повинні думати про них? Одне слово, забудьте про майбутнє, мрійте про минуле, живіть сучасним і будьте цим щасливі. До дитини вимог небагато — головне, щоб вижила. А там видно буде.

Переклав Андрій Павлишин

71

АЛЕКСРОМА
ПРИГОЛОМШЕННЯ
СВІТЛИМ
МАЙБУТНІМ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Чому створилася ця третя категорія — люди там дурніші, чи що? Ні, справа тут у тому, що країни третьої категорії — надто бідні держави, щоб купити собі потрібну технологію. Там, де існує відірваність від найновішої технології, населення переживає кризу, не має жодної можливості (на думку Сакса) підняти свій життєвий рівень, там існує цілкова залежність від вузькоспеціалізованого експорту сировинних матеріалів, бо нічого іншого такі держави експортувати не можуть.

Який вихід із становища? Кілька слів про запропоновані «косметичні» заходи. Сакс пропонує відмовитися від ідеї боротьби за світове панування, натомість поширити технологію боротьби з інфекціями і боротьби із погіршенням стану навколишнього середовища. За його твердженням, глобалізація повинна бути такою, аби задовольнити усіх. Механізм втілення такого проєкту, проте, не обговорюється, тому уявити собі усе це досить важко.

Ані Сакс, ані інші економісти, які дотримуються подібних переконань, не ставлять питання про безплатну передачу цих технологій. Патенти, ліцензії, інші види офіційних дозволів, усе це — за гроші, а відтак стає заробітком наднаціонального капіталу.

Які можна зробити на сьогодні висновки? Твориться замкнене коло, з якого не так просто вийти. З одного боку, високорозвинуті країни можуть існувати тільки за рахунок недорозвинутих. З іншого боку, ми живемо в період, коли закінчуються формальності з дотриманням принципів суверенності держав, справедливості, коли права народів і людей перетворюються у пустий клапоть паперу. В будь-якому разі, незважаючи на всі спроби захищати глобалізацію, не можна стверджувати, що вона створена для забезпечення реального і рівномірного добробуту серед усіх людей на землі. Частина теоретиків навіть не намагається цього приховувати. Сильні монополії не відмовляться від нагоди диктувати умови слабшим. А це значить — посилювати експлуатацію людей, отримувати надприбутки тощо. Ми, наприклад, не можемо уявити собі ситуацію, коли в США хтось закриє завод для того, щоб подібний можна було збудувати в Україні. Діється якраз навпаки.

Національні уряди, якими б сильними вони не були, сьогодні не можуть боротися з наднаціональними фінансовими структурами. Саме тому я стверджував, що процес глобалізації, насамперед економічної, є відверто антидемократичним.

ген успіху і конфлікт культур

кшиштоф
лозинський

© K.Łoziński, 2000

ГЕН УСПІХУ

Лавреат Нобелівської премії 1998 року в галузі економіки професор Амартья Кумар Сен довів, що демократія, свобода слова і вільна преса сприяють розвитку економіки. Професор Сен виснував свої міркування з того, що механізми демократичної держави та голос громадської думки вчасно запобігають економічним кризам. Суспільство швидше помічає загрозу, аніж владна еліта, а вільна преса стимулює політиків і змушує їх діяти. У керованих авторитарно державах владна еліта найчастіше помічає кризу тільки тоді, коли вона уже фактично розпочалась. Один з прикладів, які наводить проф. Сен, – у жодній демократичній державі не сталося структурної катастрофи голоду.

Робота проф. Сена також стала важливим досягненням політології, позаяк досі доводиться чути, наче переваги ліберальної ринкової економіки й демократії над авторитарною державою є радше ідеологічним постулатом, аніж науковим висновком. Економіка – точна наука, і охочі заперечити теорію проф. Сена муситимуть

За панівне місце в процесі глобалізації борються між собою різні групи корпорацій. З цим пов'язана криза у Південно-Східній Азії, боротьба проти «євро». Але, якщо, не дай Боже, всі вони дійдуть до згоди, передбачити, що буде далі, важко.

На закінчення хочу підкреслити, що основна маса критичних зауважень на адресу глобалізації, які я тут висловив, походить від самих творців теорії. З часом всі приходять до висновку, що те, що виглядало привабливим, «рожевим» на початку, поступово змінювало свою форму і ставало чимраз менш привабливим і «рожевим».

ідеологія
все ще багато
важить у боротьбі
великодержав

çßăúüâ. èîĂîî

ЯРОСЛАВ
ДАШКЕВИЧ
ДО ПРОБЛЕМИ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

довести її також і на ґрунті точних наук. Знайдуться й ті, хто заперечуватиме з ідеологічних міркувань, але їхні висновки віднині можна вважати ненауковими.

Праці проф. Сена можуть також стати переломними у науці про зв'язок між економікою та політикою, адже настала мить, коли ідеї, які досі вважали лише романтично-гуманітарними мріями людства – як от свобода, рівність перед законом, демократія, виявилися необхідною умовою тривалого економічного успіху.

Наявні дослідження дозволяють спорядити список якостей, завдяки яким держава може гарантувати своїм громадянам стабільний добробут:

- ліберальна вільноринкова економіка;
- правова держава;
- дотримання прав людини;
- загальна парламентська демократія;
- свобода слова, включно із свободою ЗМІ.

Ці п'ять чинників утворюють сукупність, що її можна назвати геном успіху. Показово, що чим повнішим є цей комплект, чим менше у ньому прогалин і відступів, тим ймовірнішим є успіх.

Ця проблема викликала значний інтерес у політологів, політиків, економістів і правозахисників. Відтак ми

отримали чимало нових міркувань та розвідок з оригінальними висновками.

Істотно те, що теза проф. Сена знайшла підтвердження у подальших дослідженнях, відомі нові докази істинності його теорії, більш-менш повну картину яких я спробую представити. Найцікавішим мені видається висновок, – альтернатива, яка постала перед недемократичними державами: або прийняти західні зразки демократії, свободи і влади закону, або втратити шанс на те, щоб потрапити до кола «гарних і багатих». Цікаво було б співставити цей висновок із концепцією конфлікту культур Семюела Гантінгтона і твердженнями деяких дослідників про нездатність інших культур сприйняти європейські зразки.

АРГУМЕНТ І: СТАТИСТИКА СВОБОДИ

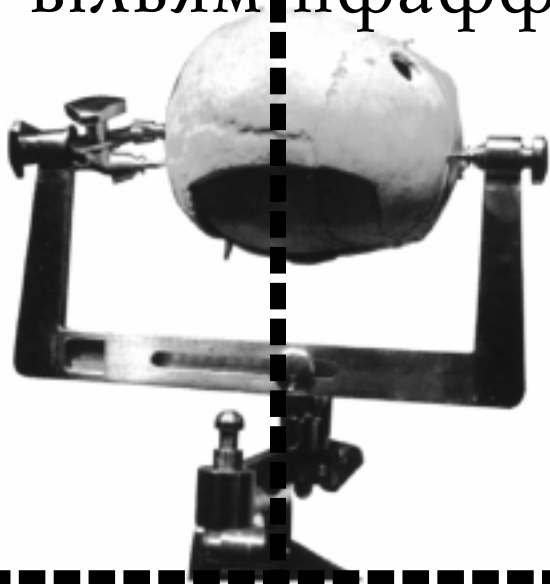
У світі існує близько двохсот держав і територій із доволі значною автономією. Це число достатньо велике, аби дійти висновків статистичного характеру, порівнюючи відомості щодо ВВП на душу населення, його зростання, рейтингу економічної свободи, рейтингу свободи слова і свободи ЗМІ та стану із дотриманням прав людини.

73

КШИШТОФ
ЛОЗИНСЬКИЙ
ГЕН УСПІХУ
І КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР

вільям пфафф

У роздумах про майбутнє необхідно усвідомлювати, що окремі зміни відбуваються вкрай повільно, але їх сукупність формується дуже швидко, і різкі злами континуїтності історії все ще можливі.

Єдине, що можна тепер з цілковитою певністю стверджувати про моделі соціальної та політичної організації в новому тисячолітті, – це те, що в основі багатьох із цих моделей лежатимуть зразки кінця останнього тисячоліття. Але, значно раніше, аніж ми могли б припускати, міжнародна система неминуче зазнає фундаментальних змін.

Сполучені Штати є і будуть могутньою та впливовою державою і соціальною системою у перші роки нового тисячоліття. Вони залишатимуться єдиною наддержавою. Ринкова капіталістична система домінує упродовж останніх двох десятиліть – сучасної форми її надали США, вони також спонсорували її глобальне поширення, – і вона продовжуватиме домінувати як дуже виразна й важлива економічна та комерційна модель.

Але становище Америки та превалювання породженої нею системи зазнає змін. Природа й ідентичність успішного виклику системі зараз ще непомітні, але ця природа така, що панівна система сама породжує власні противаги та можливу заміну собі.

Картина, що вимальовується, однозначна: держа-ви із найліберальнішою вільноринковою економікою, із найширшим діапазоном громадянських свобод, кра-їни, де найменше порушують права людини, склада-ють групу лідерів розвитку, натомість брутальні дикта-тури, а особливо тоталітарні режими, які контролюють економічне життя, опиняються далеко в хвості.

Представлена у додатку статистика є лише прикла-дом групи з 20-ти країн. Ужиті в таблиці показники не єдині і не пояснюють усіх аспектів явища. Проте, на-віть такий невеликий вибір доводить існування певної кореляції.

Звичайно ж, існують винятки, але варто пам'ятати, що явище відбувається так, як це було передбачено теорією, лише в тому випадку, коли немає сторонніх чинників. Тому, часто згадувані контрприкладі таких держав, як Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емі-рати, Кувейт, Сингапур, не суперечать теорії, бо їхній успіх походить із цілком інших джерел.

У випадку перших трьох не існує жодного економіч-ного дива, а лише випадкове багатство у формі покла-дів нафти. Не так уже й складно бути багатим, наро-дившись на купі золота. Варто, однак, зауважити, що

згадані держави марнують свій історичний шанс, інвес-туючи чи не усі плоди економічного успіху в предмети споживання для еліти. Процвітання закінчиться, коли ви-черпаються поклади нафти.

Цікавий випадок Сингапуру, де дуже сильна дія од-них чинників розвитку компенсувала відсутність інших. Незвичайна лібералізація економіки, необмежений доступ для іноземного капіталу, свобода вивозу прибут-ків і низькі податки призвели до стрімкого економічно-го розвитку, навіть в умовах диктатури (Сингапур за да-ними організації Transparency International посідає дру-ге місце в світі за рівнем економічної свободи). Дикта-тура у Сингапурі порівняно лагідна, вона лише трохи обмежує свободу слова і ЗМІ, а порушення прав люди-ни не таке брутальне, як в усіх сусідніх державах. Що-правда, тут часто виносять смертні вирок, майже вик-лючно за вживання наркотиків.

Із західної точки зору Сингапур є авторитарною дер-жавою, котра порушує права людини, але на тлі Півден-но-Східної Азії – це острів свободи, що значно спричи-нило успіх. Цей факт суперечить теорії колишнього Прем'єра Сингапуру Лі Кван Ю про те, «сильна влада» сприяє економічному розвитку. З усіх держав регіону

Цей принцип залишається фундаментальною політич-ною реальністю. Домінування може тривати доволі довго, коли йдеться про розвинену цивілізацію, яка випереджує інші (як це було у випадку Риму). Виклик Америці кине якийсь із суспільств, що перебуває на однаковому з нею рівні розвитку.

Повернімося на сто років у минуле. У 1900 році Бри-танська імперія була єдиною наддержавою. Її суперника-ми були виключно європейські держави, тоді як сучасні США мають за суперників ЕС, Росію, низку азіатських держав.

Традиційні для початку ХХ століття погляди були вис-ловлені у світовому бестселері 1910 року, книзі Норман-на Енджелла «*The Great Illusion*» («*Велика ілюзія*»). Ав-тор був переконаний, що спільні інтереси великих дер-жав, насамперед економічні, настільки взаємопов'язані та взаємозалежні, що війна втратила сенс. Наявність ім-перій та золотого стандарту робили тодішню світову еко-номіку та фінанси значно глобальнішими, ніж зараз.

Деструктивні сили, які пануватимуть більшу частину ХХ століття, не мали в 1900 році жодного впливу, або не існували в природі. Марксизм як політичний рух перебу-вав на маргінесі. Ленінові виповнилося тридцять, в 1900

році закінчився термін його політичного заслання до Си-біру, і він готувався до еміграції. Гітлерові було одинад-цять, а Муссоліні – сімнадцять, невдовзі він стане паци-фістом, а відтак соціалістом. Фашизм і нацизм не існували.

Європейські імперії хазяйнували в Азії та в Африці. Сполучені Штати лишень розбудовували свою власну ім-перію з іспанських володінь, загарбаних на Карибських островах, та ведучи війну на Далекому Сході. Габсбур-зька монархія мала клопоти з націоналізмом на Балка-нах, а Османська імперія недвозначно прямувала до ка-тастрофи, але все виглядало контрольованим.

Китай був слабким і млявим. Японія начувалася, в 1899 році тут було покінчено з екстериторіальними привілея-ми для європейських купців. Невдовзі вона з гуркотом увірветься у світові справи, розгромивши російське вій-сько під Порт-Артуром у 1904 році та потопивши за день увесь російський флот – ніхто такого не очікував.

Проте тут слід сказати про найважливіше. ХХ століття розпочалося в атмосфері відносної безпеки, яка викли-кала значно більшу довіру, ніж зараз. Ніхто в 1900 році навіть уявити собі не міг тих подій, які через 14 років зни-щили міжнародну систему і завдали західній цивілізації бо-лісного удару. Потрясіння, наслідки якого ми відчува-

ВІЛЬЯМ
ПФАФФ
ІДЕОЛОГІЯ ВСЕ
ЩЕ БАГАТО
ВАЖИТЬ
У БОРІБІ
ВЕЛИКОДЕРЖАВ

влада в Сингапурі «найслабша», а економічний підйом – найвищий.

Найважливіший висновок, який можна зробити на підставі «статистики свободи»: високий економічний потенціал і життєвий стандарт найімовірніше спостерігатиметься там, де існує найбільша сфера економічних і громадянських свобод.

АРГУМЕНТ II: МЕНШЕ ПОМИЛОК

А може, причина цієї кореляції зворотна, себто власне бідність і низький стандарт життя призводять до порушення прав людини, і лише багаті держави можуть дозволяти собі розкіш зважати на ці права? Ключ до відповіді на це запитання знаходиться у процесі прийняття рішень в демократіях і диктатурах. Органи влади у вільних країнах завдяки вільним ЗМІ отримують правдиву інформацію про стан у державі, у той час як диктатори, які правлять засобами терору, придушуючи свободу слова, самі призводять до того, що інформація, яку вони отримують, переважно неправдива, а відтак вони неминуче приймають помилкові рішення.

Яскравим прикладом подібного явища була поведінка органів влади у Китаї під час «великого стрибка». Мао

Цзедун публікував статистичні відомості, які ніхто не наважувався ставити під сумнів, отож провінційні органи влади відповідно завищували показники. На підставі їхніх повідомлень центральні органи влади формували завдання для провінцій щодо обов'язкового постачання сільськогосподарської продукції. В той час, коли мільйони людей помирали з голоду, Китай експортував продукти харчування до СССР.

Терор і відсутність свободи слова дуже часто були винуватцями нерозумних рішень, які задавали значної шкоди. У період «великого стрибка» в Китаї було організовано масове виробництво заліза в архаїчних ливарнях. Кожен металург добре знав, що якісний продукт в таких умовах не виробляють, до того ж цей метод є надто дорогим. Було винищено усіх горобців, що призвело до справжнього нашестя гусені; усі землеробські знаряддя було переплавлено на металолом, ґрунти і посіви на підставі теорії шарлатана Лисенка про щільний сів і глибоку оранку – цілковито знищено. Вирублено також ліси, позаяк влада намагалася прищепити до лісових дерев гілки плодкових культур. Сади порубали на дрова, бо Лисенко обіцяв пришвидшений розвиток нових гатунків.

75

КШИШТОФ
ГОЗИНСЬКИЙ
ГЕН УСПІХУ
І КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР

ємо досьогодні, проторувало шлях велетенському і абсолютному новому тоталітарному політичному феномену, який після російської революції 1917 року і приходу Гітлера до влади у 1933 році, став визначати долю світу упродовж решти століття.

Авторитетні політологи та економісти безумовно описали б у 1900 році перспективу XX століття, використовуючи такі поняття, як поглиблення імперіалістичних суперечностей у здомінованому Європою світі, патерналістичне ставлення європейців до азіатських і африканських колоній, міцна конституційна влада в Західній Європі, постійне зростання добробуту, і як вінець усього цього — стрімке зростання наукових знань задля добробуту людства. І всі ці передбачення були б помилковими.

У 60-70-х роках поширилася мода на футурологію, яка невдовзі стала у США однією з академічних дисциплін. Коли футурологи намагалися представити уявні «альтернативні перспективи», то загалом це виглядало як намагання перенести в майбутнє те, що виглядало панівною тенденцією сучасності.

Збігнєв Бжезінський у 60-х роках написав, що Сполучені Штати і СССР зазнають «конвергенції» у щось таке, що він назвав Технотронною Ерою, себто новим різнови-

дом технічної «надкультури», опанованою «добре організованими, прагматично мислячими інтелектуалами».

Герман Кан і Ентоні Вайнер у 60-ті роки написали книгу, яка називалася «*The Year 2000*» («*Рік 2000*»). Вони були впевнені у незмінності міжнародної системи та тривкості холодної війни. Їхні культурологічні прогнози (пануюча на планетарному рівні тенденція до «уречевлення» культури, секуляризація, вестернізація, маргіналізація релігії) були всього лиш узагальненням американського досвіду 60-х років.

Деніел Белл 40 років тому проголосив кінець ідеології. Френсис Фукуяма 10 років тому написав, що історія завершилася. Ернст Геллнер ототожнив націоналізм із «суспільною нерівністю, зумовленою ранньою індустріалізацією» і пророкував, що він ставатиме з часом дедалі млявішим і «менш запеклим».

Ентоні Лейк, радник Президента Клінтона у справах національної безпеки, сказав, що обов'язком Америки є боротьба з націоналізмом «і тими усіма, хто хотів би скерувати нові незалежні держави на нетолерантні шляхи минулого».

Як і пан Геллнер, він вважав за аксіому, що націоналізм є примітивним явищем, розвиток якого можна штуч-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Подібні божевільні експерименти були також в арсеналі Леніна і Сталіна. Величезними зусиллями, ціною життів тисяч людей збудували погано спроектований і нікому не потрібний Біломорканал, а також залізничну лінію за полярним колом, непридатну до експлуатації у цих кліматичних умовах. В СРСР було вчинено неральну спробу зросити степи Казахстану водами Амудар'ї, що призвело до висихання Аральського моря, а в Сибіру побудували гігантські гідроелектростанції, для яких там не було споживачів електроенергії.

Чимало людей усвідомлювали, що подібні дії матимуть фатальні наслідки, але за умов диктатури вони або не могли протестувати, або нашоувалися на байдужість влади. У вільній країні таке божевілля довго не проіснує, бо громадська думка постійно порівнює інформацію з різних джерел і чинить тиск на органи влади з метою оптимізації прийняття рішень.

АРГУМЕНТ ІІІ: ТІЛЬКИ ВІЛЬНА ЛЮДИНА ПО-СПРАВЖНЬОМУ ТВОРЧА

Аж до другої половини XVIII століття китайська цивілізація перебувала на вищому технологічному рівні, аніж європейська, і здавалося, що так буде завше. У

Китаї ще за часів Мешка І був відомий порох і вогнепальна зброя, за 400 років до Гутенберга вперше було використано друк з набірних матриць, а в добу Ісуса Христа видобували газ і соляну ропу із застосуванням коловоротів. Приклади можна наводити безконечно. Аж ось, упродовж неповних 100 років, європейська технологія зазнала безпрецедентного розвитку і наздогнала те, що в Китаї створювалося понад 5000 років. Чому? Бо в Європі винайшли капіталізм. Конкуренція стимулювала у людей творчі зусилля, а демократія дозволила провадити вільні наукові дослідження і творчо обмінюватися думками. У Китаї забракло цих передумов успіху.

Проф. Джозеф Нітем влучно назвав розвиток китайської технології «великим марнуванням». Тут скрупульозно записували кожен винахід, отож його ніхто не забував, але бракувало творчого польоту і відваги. Проміжки між окремими винаходами були доволі тривалими, або й взагалі творча ідея не зазнавала розвитку. Що з того, що у Китаї вогненні стріли (аркебузи) стали відомі уже в X столітті, що тоді ж китайці винайшли ракети і емпірично дійшли до висновків, які європейці зробили лише на підставі рівнянь Ціолковського, якщо 900 років

но стримати. Однак ця ідеологія жива і процвітає досі. США, Британія та Росія належать до переліку найшовіністичніших суспільств планети, а історія триває собі й далі.

Досі я зазираю у минуле, а не в майбутнє, але робив це лише задля того, аби довести, що ми насправді не так уже й багато можемо побачити, коли намагатимемося зазирнути у прийдешнє.

Карл Поппер багато років тому зауважив, що «неможливо передбачити майбутній історичний курс, засновуючись на строго логічних засновках». Це впливає з того факту, що знання накопичуються надзвичайно стрімкими темпами, і «ми не в стані передбачити сьогодні того, про що дізнаємося завтра».

Ми можемо спроектувати у майбутнє існуючі статистичні дані та наявні тенденції розвитку матеріальної цивілізації, можемо також узагальнити реалії сьогоdnішнього дня. Усе це — річ корисна, але напевне нічого не дасть.

Посполита мудрість у листопаді 1989 року, після падіння Берлінського муру, була така:

— Європа і США можуть розвиватися у тісному взаємозв'язку;

— колишні комуністичні держави можуть інтегруватися у демократичну спільноту;

— глобалізація може пришвидшити економічну і технічну вестернізацію та модернізацію країн, що розвиваються;

— подальша інтернаціоналізація людства призводитиме до дедалі частіших «гуманітарних» втручань і дедалі більшого обмеження національного суверенітету;

— тільки «ошуканці» можуть заперечувати усе сказане.

Усі ці припущення невдовзі виявилися надміру оптимістичними. На зорі нового століття глобалізація, як доктрина чи ідеологія докорінної дерегуляції торгівлі, напевне, сягнула піку своєї впливовості. Конференція МТО у Сіетлі закінчилася на початку грудня [1999 року] конфузом. Конгрес США відмовився обговорювати президентську програму «першого кроку». Радикальна дерегулятивна модель ставиться під сумнів у Азії та породжує чимало скепсису в континентальних європейських промислово розвинутих державах.

Накопичується напруга у стосунках між ЕС і США, коли йдеться про важливі питання технологічного, економічного та політичного суверенітету.

Віра у те, що Росія зможе долучитися до західної економічної та політичної систем дедалі слабшає. Ці твердження безумовно містять у собі прогноз. Вони описують

ВІЛЬЯМ
ПФАФФ
ІДЕОЛОГІЯ ВСЕ
ЩЕ БАГАТО
ВАЖИТЬ
У БОРОТБІ
ВЕЛИКОДЕРЖАВ

ніхто не цікавився цим винаходом і не використовував його? Китайському суспільству бракувало фундаментального чинника розвитку: свободи. Століття існування тоталітарного режиму заглушили будь-яку ініціативу, суспільство цілком втратило творчі інтенції.

Подібний механізм можна зауважити у період гонки озброєнь між США і СССР. Виявилось, що обмеження свободи совєцьких учених гальмує їхній рух у розвитку думки. Певний час СССР утримував доволі високий темп вдосконалення технології, значною мірою завдяки викраденню інтелектуального продукту. Поглибленню відриву намагалися запобігти, будуючи закриті міста-лабораторії, де окремим науковцям створювали мало не ідеальні умови для праці. Але ефект не був таким, як очікувалося. Диктаторський режим не міг передбачити, хто зробить новаторське відкриття, а отож, хто має стати обранцем, котрому можна творчо мислити, в той час, як іншим – зась.

Влада перешкоджала науковцям як могла. З ідеологічних мотивів не визнавали теорії відносності й квантової теорії, заперечували існування магнітного резонансу, у багатьох галузях кар'єру зуміли зробити шарлатани, котрі знищували талановитих конкурентів.

Економіку руйнувало не лише застосування марксистської економічної науки на практиці, але й непередбачувані соціально-економічні експерименти лідерів.

Виявилось, що для розвитку сучасних технологій потрібна вільна людина.

АРГУМЕНТ IV: ДЕМОКРАТІЯ ДОПОМАГАЄ УНИКАТИ ВОЄН

Генеральний секретар ООН Кофі Анан, виступаючи на Варшавській конференції з проблем майбутнього демократії, зауважив, що демократичні держави воюють між собою дуже рідко. І справді, погляд на історію цих держав свідчить, що ймовірність війни між розвиненими демократіями мізерна. Принаймні за останні кількадесять років таких воєн не зафіксовано. Демократії охочіше воюють проти диктатур.

Коли б хто почав твердити, що в недалекому майбутньому Великобританія нападе на Францію, Німеччина – на Польщу, а США – на Канаду, то його вважали б за несповна розуму. Розвинені демократії мають дуже багато різних механізмів розв'язання конфліктів, отож не мусять воювати. Навіть до агресивних диктатур демократичні держави застосовують силу вкрай неохоче

77

КШИШТОФ
ЛОЗИНСЬКИЙ
ГЕН УСПІХУ
І КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР

реалії чи очевидні напрямки, які можуть виявитися визначальними для наступного десятиліття. Вони засновані на континуїтеті, або, коли йдеться про глобалізм, проєктують на майбутнє найважливіші сучасні розриви тягlostи потоку візій і подій.

Вони пропонують результат, котрий помітно відрізнятиметься від цих оптимістичних прогнозів, проте його все ще доволі легко розпізнати.

Сума змін може змінити наші сприйняття та очікування, але це не поширюється на історичні розриви. А розриви трапляються. Травматичні зміни у світовій історії відбулися у період між 1914 і 1918 роками. Наступні розриви були спровоковані російською революцією 1917 року, муссолінівським маршем на Рим у 1922, а відтак приходом Гітлера до влади у 1933 році. Ще одним розривом став крах на Волл-стріті у 1929 році. Розривами у новітній історії Азії стали укладення Сунь Ятсеном союзу з Комуністичною партією Китаю та Совєцькою Росією у 1924 році, японська окупація Манчжурії у 1931 та вихід Японії з Ліги Націй. Зауважу, що цей перелік стосується лише подій першої половини ХХ ст.

Просте і щире очікування майбутнього є не більш ніж очікуванням того самого. Або ж, більшою чи меншою мі-

рою повторення чогось добре знаного з недавнього минулого (ще один крах, ще одна депресія, ще один Гітлер).

Ні те, ні інше припущення насправді непридатне, однак обидва вони неунікні, позаяк без них важко говорити про майбутнє, навіть якщо це лише певність у, строго кажучи, непередбачуваності майбутнього.

Корисні припущення, які можна зробити, загалом такі: пануюча влада породжує опозицію, вакуум влади буде заповнений, політичне буття вимагає оформлення цієї влади, зрештою, в історії неминуче існування зла, а глупд далеко не завжди перемагає.

Історик Чарлз Бирд одного разу сказав, що усі його міркування над історією упродовж усього життя навчили його чотирьох речей: «Коли западає темрява, засвічуються зорі; бджоли, обкрадаючи квіти, виробляють мед; кого Господь хоче покарати, тому відбирає розум; млини Господні мелють поволі, але дуже ретельно».

Таке лапідарне ствердження не має жодної користі для тих, хто формує політику. Але як би там не було, у цій фразі міститься все, що ми насправді знаємо про те, що трапляється у наступному тисячолітті.

Переклав Андрій Павлишин

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

і сім раз відмірявши, що диктатури іноді сприймають за вияв слабкості й нерішучості.

А тимчасом – це вияв сили. Не варто забувати, що усяка війна завдає руйнівного удару по економіці, навіть може призвести до катастрофи, як-от в Іраку чи Югославії. Держава, яка доволі довго уникає воєн, має більші шанси на стабільний розвиток, ніж та, що постійно втягується в авантюри. Через це, відтермінування військових дій, відновлення раз у раз переговорів, – це не вияв слабкості, а відповідальна і раціональна активність. Таким чином економіки розвинених демократичних країн уникають даремних втрат.

Виникнення після Другої світової війни демократичних урядів і вільноринкових економік майже у всіх державах, які володіли колоніями, призвело до такого технологічного зросту, що колоніалізм втратив самоокупність. Насправді крах колоніалізму був зумовлений економікою. Водночас глобалізація ринків причинила до того, що військові методи торговельної експансії втратили сенс. Боротьба за ринки звелася до рівня глобальної економічної конкуренції зовсім не через нехоть до насильства, а тому, що так дешевше. У такий спосіб високорозвинені країни зігнорували два приводи до

того, щоб воювати поміж собою: боротьбу за колонії та боротьбу за ринки.

АРГУМЕНТ V: ДЕРЖАВИ-БЛИЗНЮКИ І НОВІ ДЕМОКРАТІЇ

Дуже яскравим прикладом правильності теорії проф. Сена може послужити порівняння держав-близнюків, тобто двох або й більше держав, які сформовані на однаковій національній базі, а також нових демократій до і після трансформації.

Неважко помітити різницю у рівні економічного розвитку та життєвому рівні між Західною і Східною Німеччиною чи Південною і Північною Кореєю. Можна також порівняти комуністичний Китай і Гонконг, Тайвань, Макау чи населений переважно китайцями Сингапур. Кожного разу впадає у очі, що чим більше вільного ринку і громадянських свобод, тим швидший розвиток, чого не можна витлумачити культурою або історичною традицією, позаяк йдеться про один і той сам народ.

Подібно виглядає порівняння нових демократій із тим станом, в якому вони перебували до трансформації. Держави, які здійснили сміливі ринкові реформи, запровадили водночас найширший діапазон свобод (Поль-

http://www.ji-magazine.lviv.ua http://www.ji-magazine.lviv.ua

доповідь у
studium generale
europa

при університеті
ім. кардинала стефана
вишинського (варшава)

ВОНИ

НЕ

ПРОМИНАЮТЬ

АЛЕКСАНДР

© A.Smolár, 2000

СМОЛЯР

НЕ ВМИРАЮТЬ

Майбутнє національної держави викликає сьогодні дискусії. На думку одних вона створює природні та нічим не замінні рамки колективного життя. Чи ж не свідчить це про слушність відродження суверенних держав на румовищах імперії? Навіть трагічний за наслідками розпад Югославії може служити доказом природности національної форми колективного існування. Для інших, навпаки, національна держава є всього лиш історичним явищем – з'явилася порівняно нещодавно, високий потенціал продемонструвала вперше у часи Французької революції, коли був проголошений суверенітет народу, XIX століття принесло ідентифікацію держави з мовним, етнічним і культурним націоналізмом. Сьогодні, проживши бурхливе життя, національна держава повинна стати набутком історії так, як стали ним інші політичні спільноти – міста-держави чи імперії.

ща, Угорщина, Чехія, держави Прибалтики), почали дуже швидко розвиватися, а ті, що після падіння диктатур не зважилися на радикальні реформи, загрузли в маразмі. Дуже показовий приклад Росії, де впровадження ринкової економіки не супроводжувалося швидким розвитком правопорядку й демократії. Контроль над ринком швидко захопили злочинні угруповання і корумпований адміністративний апарат. Замість розвитку країни почалося збагачення олігархів і гангстерів, а капітал, замість напливати з-за кордону, почав витікати на приватні рахунки в іноземних банках.

МИТ І: ОСВІЧЕНА ДИКТАТУРА

Твердження, наче мудрий диктатор може здійснити реформи, до яких іще не доросло відстале суспільство, є одним з найглибше закорінених мітів. На його користь, але тільки на позір, свідчать економічні успіхи деяких диктатур, хоча насправді ці успіхи зумовлені зовсім іншими причинами, вони трапилися не завдяки диктатурі, а всупереч їй. Часто наводять приклад Китаю останніх двох десятиріч, азіатських «тигрів» (Сингапур, Південна Корея, Тайвань, Гонконг), де економічний ріст значно випередив темпи демократичних змін. Дехто

згадує також про економічний розвиток Німеччини у 1933-45 рр., керованої нацистами.

Помилка у міркуваннях полягає в тому, що економічний ріст у цих державах відбувся за специфічних обставин, повторення яких малоймовірно. Отож, не варто вживати цих прикладів для ілюстрації типових явищ. Детальніший аналіз показує, що історія в цьому випадку не заперечує нашу теорію, а навпаки, підтверджує.

Почнемо від того, що стартовою точкою виробництва у цих державах був аномально низький рівень, навіть якщо йдеться про авторитарні держави. Перший етап розвитку, отож, став всього лиш поверненням до стану рівноваги. Китай і сьогодні не досягнув рівня ВВП на душу населення, що мав би бути у цій країні без жодних особливих реформ, рівня, який був би у цій країні, коли б не гігантська катастрофа тридцятирічного урядування Мао Цзедуна. ВВП на душу населення у Китаї в 64 рази менший, аніж у Японії, яка після воєнного лихоліття стартувала мало не з ідентичних позицій, хіба що пішла у напрямку демократії.

Яким би значним не видавався ріст економіки Китаю за останнє двадцятиріччя, показник ВВП на душу населення і досі не сягнув там рівня, нормального для

79

КШИШТОФ
ЛОЗИНСЬКИЙ
ГЕН УСПІХУ
І КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

СПРАВДІ ГЛОБАЛЬНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Національну державу розсаджують дві глибокі тенденції сучасного світу. Одну називають глобалізацією. Вона виявляється у пришвидшеному процесі об'єднання, інтеграції світу. Глобалізація – це світ без економічних, інформаційних, екологічних меж; це пересилання десятків мільярдів доларів упродовж секунди з Токіо до Нью-Йорка чи Лондона, що призводить до дестабілізації країн і континентів, але створює величезні можливості для розвитку; інформаційна глобалізація дозволяє в режимі реального часу спостерігати за подіями, які відбуваються за тисячі кілометрів від нас, це можливість читати у будь-якій точці планети «Нью-Йорк Таймс» і «Газету Виборчу», «Ле Монд» і «Ді Цайт». Процес глобалізації поширився також на екологічні загрози, масову культуру, злочинність та інші явища, які не знають кордонів.

Через це відбувається повне уодноманітнення світу. Чи не в кожному великому місті можна знайти ресторан «Мак Доналдз», увесь світ дивиться фільми Спілберга, носить «Адідас» і розмовляє (чи,

принаймні, гадає, що розмовляє) lingua franca сучасного світу – англійською мовою.

Інформаційні технології призводять до того, що земля стає більш прозорою і легше контролюваною. Мережа супутників постачає гігантську кількість даних – не лише про топографічні нюанси кожного квадратного кілометра, але й про погоду, ґрунти, воду. Усі ці повідомлення потрапляють у комп'ютер та інтегруються з демографічними та економічними даними. Ми знаємо уже значно більше, аніж зможемо використати для впливу на дійсність. Але сфера контролю за явищами, які вважаються природними, стає дедалі більшою і виходить далеко поза національні кордони.

Іноді кажуть: немає нічого нового під сонцем. Перед Першою світовою війною світ був значно більше інтегрованим, аніж зараз. Не існувало кордонів, можна було легко переїжджати з країни в країну. Торгівля переживала епоху розквіту, чому сприяли низькі кошти транспортування та приплив іноземних інвестицій. Після 1900 року еміграція з Європи до Сполучених Штатів сягнула мільйона осіб

країн, які вважаються слабкорозвиненими (Індонезія чи Філіппіни).

Китайський приклад цікавий також з іншої точки зору. Економічне зростання цієї країни за останні роки є не заслугою диктатури, а наслідком її значного послаблення. Аби це усвідомити, варто згадати, яким був старт. Китай за часів Мао не знав найменших слідів присутності ринкових механізмів, на велетенських просторах ніхто й не згадував про приватну власність чи гроші. Рівень терору був абсолютно фантастичним. Нікого не дивували кількадесят публічних страт на день в одному місті. У 1953 році в Пекіні одного рекордного дня під час 220-ти публічних страт було розстріляно 1500 осіб. У Квантуні упродовж 9 місяців було заарештовано 89 000 осіб, з них 23 000 – розстріляно (в середньому 85 осіб на день). Європейські політологи навіть не усвідомлюють, що терор за часів Мао був значно більшим, аніж, скажімо, у Польщі під час нацистської окупації. Саме тому недооцінюється ступінь пом'якшення терору, з чого й почався пізніший розвиток.

Китайський прогрес є наслідком запровадження обмежених ринкових реформ і дуже незначного спектру свобод, але на тлі попередніх жахів навіть такі змі-

ни дали результат. Західний світ захоплюється процентами темпів росту, забуваючи, що стартовою точкою був рівень, близький до нуля, рівень, якщо йдеться про таку велику країну, рівнозначний відсутності будь-якого виробництва. У даному випадку ми спостерігаємо явище, схоже на ефект вивільнення стиснутої до межі неможливого пружини. Саме тому те, що відбувається в економіці сучасного Китаю, не можна вважати нормою, це не є доказом результативності диктатури, а радше факту, що розвиткові сприяє будь-яке послаблення диктатури.

Зміни, які відбуваються у т.зв. азійських «тиграх», менш сенсаційні, але мають подібну природу. Економічний розвиток тут зумовлений розширенням сектору свободи, зокрема економічної. У цій сфері темпи змін значно вищі, аніж коли йдеться про парламентську демократію. Проте цей факт не завадив фактичній лібералізації способу життя. Успіхові Сингапуру й Гонконгу до того ж сприяло їхнє розташування – це великі транзитні порти на стратегічних торговельних шляхах. Через них перетікає велетенський потік грошей і товарів, решта – їхня заслуга.

Розвиток нацистської Німеччини також не свідчить про плідність диктатури. Він був зумовлений двома чин-

на рік. Значні міграційні рухи відбувалися й у самій Європі. Ринки капіталу були добре зінтегровані. Однак сучасна глобалізація охоплює увесь світ, а не лише його фрагменти. Інформаційна революція призводить до своєрідної ліквідації часу й простору у стосунках між людьми.

Економічна, інформаційна, комунікаційна глобалізація неминуче супроводжується глобалізацією цінностей. Прецінь неможливо собі уявити інвестування в чужу країну, якщо немає певності, що власність там не вкрадуть, а умови контракту будуть дотримані. Отже, йдеться про інтеграцію світу навколо ліберальних вартостей. Водночас, важко заперечувати, що в гантінгтонівській версії конфлікту цивілізації, конфлікту навколо протилежних вартостей, є зерно істини, навіть якщо це добре помітно у взаєминах між групами громадян однієї держави чи між різними державами, аніж у стосунках між власне цивілізаціями.

ЦІ ЦИГАРКИ НЕ НАШІ

Тут ми натрапляємо на інший процес, завдяки якому формується сучасний світ, і який дуже вагомий для долі національної держави. Паралельно із процесом інтеграції, почасти як реакція на глобалізацію, відбуваються явища розпаду держав, дезінтеграції націй, ширяться сепаратистські рухи, етнічні, расові, релігійні конфлікти. Від часу завершення холодної війни відбулися десятки громадянських воєн, водночас різко зменшилися кількість збройних конфліктів між державами.

Тут ми не аналізуватимемо прикладу СРСР – відбувся класичний розпад імперії, навіть якщо йому були притаманні особливості, зумовлені винятковістю совєцької наддержави. Те ж саме стосується трагічної декомпозиції Югославії та лагідної – Чехословаччини, які можна сприймати як завершення процесу розпаду габсбургської спадщини та Османської імперії. Але відцентрові рухи, заперечення існуючих державних спільнот помітні й у стабілізованому світі Заходу. Невизначеним залишається питання про сепаратистські прагнення Квебеку й

АЛЕКСАНДР
СМОЛЯР
ВОНІ НЕ
ПРОМИНАЮТЬ
І НЕ
ВМИРАЮТЬ

никами. Власне закінчилася світова криза, і економіка самотужки почала виходити з занепаду, водночас країні було надано великі іноземні кредити на дуже вигідних для інвестування умовах. За ці кредити було розбудовано збройну промисловість, ліквідовано безробіття, стимульовано кон'юнктуру. Коли б у Німеччині не було диктатури, ця країна і далі розвивалася б, ставши найбільшою економічною потугою. Диктатура штовхнула її на самовбивчу війну, а відтак квітуча економіка опинилася в руїнах. Диктатура не скористалася шансом, а навпаки, занапастила його.

Концепція освіченої диктатури має той недолік, що кожен йолоп у диктаторському кріслі вважає себе освіченим автократом. Однак, згідно із статистикою, авторитарні режими найчастіше ведуть країни прямісінько у провалля, а винятки зумовлені збігом цілком сторонніх факторів.

МІТ ІІ: ТРЕТІЙ ШЛЯХ

Останнім часом дуже модним став міт «третього шляху», точніше цих «третіх шляхів» пропонується кілька. Один, запропонований соціал-демократами, передбачає «справедливий розподіл благ і соціальну держа-

ву», тобто державне втручання в економіку при збереженні особистих свобод. Другий передбачає побудову ринкової економіки в умовах диктатури.

Спокуса державного втручання у механізми ринку найчастіше заснована на гуманітарних та соціальних міркуваннях, вона постає з переконання, що ліберальна економіка не розв'яже усіх проблем. Цей погляд не позбавлений раціональних елементів. Існують ситуації, коли суто економічний погляд нашоухе на висновок про «неокупність» утримання цілих суспільних груп. Навіщо економіці безробітні та безпритульні? Відомо також, що сільське господарство є галуззю виробництва з дуже низьким ступенем прибутковості, що значно прибутковіше виробляти електроніку чи видобувати нафту, а продукти купувати за кордоном. Так, зрештою, і роблять деякі багаті держави (Японія, Сингапур, Гонконг, ОАЕ чи Кувейт).

Щоб там не було, демократична держава не може засновуватися виключно на економічних приматах, оскільки її населяють не піддані, а громадяни. Що б ми сказали на пропозицію ліквідувати в Польщі сільське господарство, яким займаються 26% громадян? З точки зору чистого економічного розрахунку цей крок став

81

КШИШТОФ
ЛОЗИНСЬКИЙ
ГЕН УСПІХУ
І КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР

інтегральності Канади; значні сумніви викликає майбутнє Бельгії; хтозна, що чекає в майбутньому на Велику Британію – чи залишаться у межах Сполученого Королівства Шотландія чи навіть Валлія, не кажучи вже про Північну Ірландію? А Іспанія? Італія, де активно діє Ломбардська Ліга?

Рятуючись від світу без кордонів, опанованому ідентичними зразками споживання і розваг, роботи і навчання, мешканці планети дедалі частіше демонструють тенденцію до підкреслення власної інакшості, віднайдення найрізноманітніших відмінностей, підкреслення особливих рис власної ідентичності. Сили цивілізації, які щораз більше підшоухують нас назустріч одні одним, нашоухують на відцентрові сили плеємної, расової, регіональної, національної чи релігійної тотожності, які розмежовують різні людські групи, а водночас дають їм почуття тепла, безпеки і сенсу.

Відцентрові сили розкладу з'являються часто там, де нещодавно існувала здавалося б цілковита єдність, якщо не ідентичність. Де вони черпають свою енергію? Фройд писав колись про «нарцисизм не-

значної відмінності». Йому йшлося про те, що незначні відмінності між індивідами чи спільнотами, при фундаментальній близькості культури, мови, етнічного походження чи релігії, можуть витворити відчуття загрози, відчуження власне тому, що різницю важко дефініювати, ба навіть, помітити. Звідти підвищена потреба у значно контрастніших барвах, звідти – агресія. Сьогодні часто говорять про «політику тотожності». Політика стає засобом заявити про окремішність, відрізнити «наших» від «чужих», «друзів» від «ворогів». Історик і письменник М.Ігнат'єфф в есеї про війну між Сербією і Хорватією оповів про розмову із сербським солдатом. На запитання, що його, властиво, відрізняє від хорватського ворога, подумавши хвилину, солдат відповів: «А ви подивіться, які цигарки вони палять». Співрозмовник нічого не зрозумів, тому солдат додав: «Окрім того, вони себе вважають кращими» і підсумував: «А зрештою, насправді ми одне й те саме балканське сміття». Тут яскраво проглядають негативний стереотип ворога, труднощі в окресленні різниці та глибокі комплекси.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

би, можливо, найраціональнішим, але ж не можна викинути на смітник, наче вирваний зуб, чверть суспільства. З цього прикладу видно, що «ген успіху» повинен бути якомога повнішим. У правовій демократичній державі подібні ідеї відкине суспільство. До того ж, як не парадоксально, конфлікт між суспільно-політичною системою і чистим економічним розрахунком може бути плідним для економіки, адже спроби надто радикального, байдужого до людських інтересів розв'язання проблем, призвели б до потужних соціальних заворушень, убивчих для економіки. У демократичній правовій державі пропоновані економістами реформи рано чи пізно таки будуть втілені в життя, але суспільний контроль дозволить запобігти людським трагедіям.

Соціал-демократи приходять до влади тоді, коли суспільство втомлюється від надто бурхливих змін або надмірного темпу зростання, завше пов'язаного з надзусиллями окремих індивідів. У державі з повнонабірним «геном успіху» соціалістичні ідеї дарують суспільству періоди перепочинку, пізніше воно знову повертається до ліберальних концепцій. Така динаміка гарантує стабільне зростання, є природним регулятором у

випадках, коли економіка має тенденцію до швидшого розвитку, аніж той, який прийнятний для суспільства.

Утопічний третій шлях соціал-демократів навіки залишиться утопією, і ніхто не зуміє утвердити його назавжди. Хоча б тому, що держави, економіка яких надто соціалістична, починають програвати на ринку. Це помітно на прикладі Швеції, яка сягнула висот добробуту, передбачила занадто високий стандарт соціального захисту і була випереджена іншими.

Єдина країна, яка уже доволі довго намагається втілити утопічний проект поєднання демократії із соціалізмом в економіці, – Індія. Індійці пішли цілком протилежним шляхом, аніж сингапурці. Індія закрила кордон для іноземного капіталу й імпорту, заборонила вивозити прибутки. Правляча упродовж багатьох років партія Індійський Національний Конгрес проголосила гасло «Be Indian, buy Indian [Будь індійцем, купуй індійське]!». Індію називають найбільшою в світі демократичною країною, хоча з правопорядком там, м'яко кажучи, не надто добре, а права людини цінюються невисоко. «Третій шлях» привів Індію лише туди, куди міг привести – у третій світ.

Значно небезпечнішою є інша концепція «третього шляху», тобто поєднання відсутності свободи із роз-

ПОМЕРТИ ЗА БАТЬКІВЩИНУ? ЦЕ ВИКЛЮЧЕНО

Чому національна держава не може сьогодні відігравати ролі посередника між глобальними процесами, які визначають нашу долю, універсалізмом потреб і інтересів з одного боку, і прагненням закорінитися у конкретній спільноті, потребою безпеки, сумом за домівкою з іншого? Чому панує загальне переконання, що традиційна держава уже не може виконувати багато із своїх основних функцій?

Історично склалося так, що національна держава стала місцем, де зосереджена влада, проводиться господарська діяльність і з яким пов'язана ідентичність мешканців. Спільнота надавала понадіндивідуального сенсу життю громадян. Широки верстви суспільства інвестували в неї свої сподівання, парарелігійні почуття, готові були за неї загинути.

Національна держава складалася з трикутника часів Французької революції: свобода втілювалася у рамках громадянського суспільства, рівність була гарантована правовою державою і принципами демократії, а джерелом братерства стало почуття

приналежності до спільноти крові і віри. Ця трійця, котра утворює частково конфліктогенні, частково взаємодоповнюючі аспекти модерного суспільства, послужила джерелом надзвичайної енергії та динамізму національної держави.

Світові війни, роль, яку в них відігравали націоналізми, культурні тенденції, які сьогодні преферують індивідуалізм ціною громади, а також глибинні цивілізаційні процеси, які руйнують межі часу і простору, – усе це призводить до підважування попередньої ролі національної держави.

Про зміну ставлення громадян до держави у багатих демократіях яскраво свідчить небажання їх пожертвувати власними інтересами задля батьківщини. Ще два покоління тому мільйони осіб віддавали життя за різні Великі Справи. Сьогодні військові дії наймогутнішої держави світу підпорядковані стратегії «нуль жертв», оскільки навіть фахові солдати, яким, ясна річ, платять за ризик, не мають бажання наражатися на небезпеку. Варто пам'ятати про проблему Сомалі, звідки американський уряд вивів армію, покликану навести порядок у охопленій анархією

АЛЕКСАНДР
СМОЛЯР
ВОНІ НЕ
ПРОМИНАЮТЬ
І НЕ
ВМИРАЮТЬ

виною економікою. Вигадали її диктатори, аби утриматися при владі всупереч загальносвітовим тенденціям. На позір деяким диктатурам вдається досягти певного економічного успіху, жируючи на дешевизні робочої сили, використовуючи працю в'язнів, дітей чи злидарів.

Китай, В'єтнам, М'янма, Пакистан заповнюють певний сегмент світового ринку, наповнюючи його низькоякісними дешевими товарами. Завдяки дешевизні робочої сили вони можуть досягти прибутковості в тих галузях, де високорозвинені країни не мають шансів на прибуток. Йдеться про сільське господарство, видобувну промисловість, виробництво тканин, дешевого взуття, масове виготовлення технологічно нескладних товарів. На перший погляд, ці країни досягають успіху, скажімо, витісняючи з польського ринку текстильну, взуттєву чи іграшкову промисловість, але з точки зору тривалої перспективи подібний успіх несе в собі вірус поразки.

Згадані держави спеціалізуються в найменш прибуткових галузях, їхній економічний розвиток пов'язаний із застосуванням найпростіших і найменш окупних технологій. Дійсно, виробництво і прибутки зростають, але

водночас поглиблюється провалля між багатими й сучасними та бідними і відсталими. Я не вірю в те, що можна наздогнати економіку США чи Японії, виробляючи рис, чай і дешеві сорочки. Заснований на подібному фундаменті розвиток не тривкий, і закінчується лише увічненням країни як типової у третьому світі.

Дуже швидко економіка подібної моделі увійде у смугу внутрішнього конфлікту. Поступово суспільство стане доволі заможним, резерви дешевої робочої сили вичерпаються, і виявиться, що в державі домінують нерентабельні галузі економіки.

ТЕХНОЛОГІЯ, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І КОНФЛІКТ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Стрімкий розвиток технологій, який відбувається упродовж останніх років, пришвидшив явище глобалізації, явище історичне, на яке ніхто не може вплинути, намагаючись його зупинити чи форсувати. Боротьба з глобалізацією, яку ведуть деякі політичні угруповання, така ж даремна, як боротьба з дощем чи вітром. Явище глобалізації є наслідком розвитку засобів транспорту і зв'язку, а не чієюсь злою волею. Глобалізація існує, прогресуватиме в майбутньому, і на це немає ради.

83

КШИШТОФ
ЛОЗИНСЬКИЙ
ГЕН УСПІХУ
І КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР

країні. Показаний по телебаченню образ натовпу місцевих, які знущуються з тіла убитого американського солдата, спричинив такий тиск громадської думки, що наймогутніша держава світу покинула невелику зруйновану країну на поталу бандам.

Війна у Косово велася з безпечної висоти. Прочитуємо думку Едварда Луттвака, відомого американського фахівця з міжнародних стосунків, про актуальні і для нас висновки з цього конфлікту: «Суспільства досягнули тієї точки, коли вони уже не готові жертвувати людським життям. Традиційно в таких ситуаціях використовували найманців. Сьогодні їхню роль виконує технологія. Але наслідки цього для оборонних функцій НАТО величезні. Якщо Росії забаглося б напасти на Польщу, то ми покарали б її в міру наших можливостей, але не вдаючись до атомної зброї та без участі сухопутних військ, оскільки росіяни могли б відповісти тим же. Отож, в принципі ми не захищатимемо Польщі. Поляки це усвідомлять, якщо правильно зрозуміють урок війни в Косово». Теза неоднозначна, але варта того, аби над нею поміркувати.

БАГАТІЯМ НАБРИДЛО

Істотною причиною кризи національної держави стала її нездатність задовольнити багато потреб громадян, — а в минулому власне вона виступала у цій функції. Держава добробуту, — норма для мешканців багатой Європи, — стала жертвою власного успіху. Створено умови для найширшого соціального забезпечення, але за це треба платити високу ціну. Експансія держави добробуту призвела до кризи бюджетних фінансів. Вона також породила послаблення соціальної енергії, підприємливості — надто незначна винагорода чекає амбітних, надто малий ризик для пасивних, аби могла розквітати воля до боротьби, дух наступу, творчого авантюризму.

Розростання бюрократії та державне втручання «м'яко» обмежують свободу. З іншого боку, неминуче відбувається урізання бюджетних видатків на соціальні потреби, ринок витісняє державу, а це призводить до послаблення інтеграційних механізмів у суспільстві. Перерозподіл доходів був одержавленою формою суспільної солідарності, яку

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Виникнення глобального ринку пришвидшує процес спеціалізації високоприбуткових виробництв у багатих країнах і низькоприбуткових – у бідних. Відбувається пришвидшений розвиток забезпечених «геном успіху» країн Заходу, водночас трагічно вмирає Африка, драматично відстає більшість арабських країн, посилюється маразм у більшості постсовєцьких держав, триває безнадія азіатських диктатур.

Уже сьогодні помітні якісно нові явища, які поглиблюють провалля між «білими і пухнастими» й рештою. Гігантська економічна могутність і новітні технології дають багатим країнам нечувану в історії військову перевагу. Останні війни, що їх вели країни НАТО, стали чимось на зразок розстрілу ворога, котрий не мав жодного шансу захищатися. Літаки здійснювали ракетний обстріл об'єктів, перебуваючи за сотні кілометрів від них, і близько не з'являючись в зоні ураження ППО. Виявилось, що найбагатші країни можуть перемогти будь-кого, не зазнавши при цьому найменших втрат, що перемога у війні визначається не мужністю і стратегією, а розміром банківських рахунків і технологією.

Силою нав'язувати свою волю решті світу засобами капіталу можна і не вдаючись до озброєних воєн.

Симптоматичний приклад – американський концерн Майкрософт, який зумів накинати світові продуктовані ним програми Віндовз, не залишивши жодних шансів іншим виробникам програмного продукту. Користувачі комп'ютерів усього світу, хочуть вони цього, чи не хочуть, змушені купувати американський продукт.

Семюел Гантінгтон висунув концепцію неминучого конфлікту цивілізацій, однак ні словом не прохопився про те, яким буде результат цього конфлікту. Тим часом цей конфлікт уже відбувається, і доволі просто передбачити його результат. Технологічна перевага і стрімкі темпи розвитку західної економіки не залишають іншим культурам шансів на виживання. Країни Азії й Африки або погодяться з цінностями, які містить «ген успіху», безумовний продукт європейської цивілізації, або на них чекає маргіналізація й довічна роль скансену. Технологічною перевагою високорозвинених країн, правових і демократичних держав можна було, звичайно ж, нехтувати доти, доки вона не набула таких дивовижних темпів. Однак сьогодні, коли комп'ютер або стільниковий телефон трирічної давності стають уже пам'яткою старовини, неможливо знехтувати подібною перевагою. Це суб'єктивне враження легко обґрунтувати цифровими

сьогодні аж ніяк не може замінити традиційна благочинна діяльність. Витоки обмеження перерозподілу містяться не лише у кризі бюджетного фінансування, але також у тому, що Олвін Тоффлер називав «бунтом багатіїв». У минулому усі були переконані, що тільки бідняки мають причини повставати. Сьогодні ми знаємо, що все інакше. Зміна ця пов'язана з переходом від масової економіки, котра відтворювала нижчі суспільні групи, до економіки, заснованої на знаннях, яка примножує лавитих, хто володіє великим капіталом освіти і вмінь. У політичних категоріях це призвело до стрімкого зростання ролі середнього класу та обмеження політичного впливу нижчих соціальних груп, найбільше зацікавлених у перерозподілі. «Бунт багатіїв» напевне вперше трапився у Каліфорнії, коли її губернатором був Роналд Ріген. Він проголосив референдум у справі зниження податків, чим започаткував консервативну революцію: відмови багатих допомагати бідним за посередництва держави.

Чимало принципових рішень, які впливають на долю спільноти, і колись належали до компетенції

держави, сьогодні приймають поза її кордонами. Гігантські простори громадських справ передані під контроль ринку. Наднаціональні підприємства керуються логікою, яку неможливо пов'язати з інтересами будь-якої держави. У сучасному відкритому суспільстві органи державної влади не можуть навіть самостійно визначати величину податків, бо наслідком рішень, які ігнорують ринкові реалії, може стати відплив капіталу. Гюнтер Грасс нещодавно писав обурено: «Чого ще вартий папір, на якому написана наша конституція, коли день у день ми чуємо знущальні погрози – або уряд поступиться, або ми перенесемо виробництво в інше місце?»

Множаться економічні теорії, які пояснюють неминучість краху національної держави в існуючій формі. Причини цього, на їхню думку: механізми сучасної демократії та наслідки дії вільного ринку. Подвійний процес глобалізації і демократизації неминуче призведе до збільшення кількості самостійних держав. Економічна інтеграція може парадоксальним чином сприяти політичному відокремленню.

АЛЕКСАНДР
СМОЛЯР
ВОНИ НЕ
ПРОМИНАЮТЬ
І НЕ
ВМИРАЮТЬ

даними, різницею доходів між багатими і бідними у часовій перспективі. Згідно з рапортом ООН, опублікованим Програмою у справах розвитку Об'єднаних Націй, ця пропорція у 1920 році становила 3 до 1, в 1950 році – 35 до 1, а в 1992 році – 72 до 1.

25 грудня 1997 року Цян Цимін сказав: «Демократії західного стилю в Китаї не буде ніколи». Усе свідчить на користь того, що він не мав рації. Або Китай дуже скоро погодиться із демократією у західному стилі, або через 30 років у гроні держав, які хоч щось зможуть сказати світові, Китаю не буде. Те саме стосується і решти недемократичних країн.

Суміщення висновків з концепцій Амартї Кумар Сена та Семюела Гантінгтона виносить смертний вирок диктатурам. Саме тому політологи вкрай лівих чи вкрай правих поглядів страшенно нервово намагаються їх заперечити.

[Джерелами цієї статті послужили публікації Амартї Кумар Сена, Парті Дасгупти, Аббаса Порґерамі, Сурджита Бггалла, Збіґнева Бжезінського, Семюела Гантінгтона, бази даних ООН, Transparency International, Amnesty International]

Додаток. Показники досягнень і свобод (1996 р.)

Країна	ВВП персcapita в USD	Місце в рейтингу економічної свободи	Застосування тортур слідством	Кількість страт на млн. мешканців
Японія	39.640	13	заборонено	1,50
США	31.200	6	заборонено	0,18
Сингапур	26.730	2	іноді	12,6
Німеччина	25.700	24	заборонено	0
Ірландія	22.500	11	заборонено	0
Гонконг	22.290	1	заборонено	0
Австралія	18.720	12	заборонено	0
Макау	17.045	-	іноді	0
Нова Зеландія	14.340	4	заборонено	0
Тайвань*	11.597	8	іноді	7
Корея Пд.	9.700	26	часто	11,9
Малайзія	3.890	29	бл. 100%	2,9
Польща	3.700	73	заборонено	0
Таїланд	2.740	31	бл. 100%	1,6
Росія	2.600	106	часто	5,64
Філіппіни	1.050	46	бл. 100%	17,6
Індонезія	980	62	бл. 100%	1,3
Корея Пн.	885	156	100%	багато
М'янма	764	-	100%	1,5
Китай	620	122	100%	49,9
Індія	360	118	часто	0,03
Лаос	350	155	100%	багато
В'єтнам	240	151	100%	15,0

* Дані щодо Тайваню стосуються періоду до трансформації ладу.

85

КШИШТОФ
ЛОЗИНСЬКИЙ
ГЕН УСПІХУ
І КОНФЛІКТ
КУЛЬТУР

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Користь, яку приносить індивідам і групам держава, пов'язана із наданням нею послуг загально-го користування, насамперед ладу, безпеки, дотримання взаємних прав і задоволень. Вартість цих благ у перерахунку на кількість платників податків зменшується водночас із зростанням кількості осіб, які платять податки. Держава є своєрідною страхувальною фірмою – завдяки системі перерозподілу вона зменшує ризик нещастя, які можуть трапитися з окремими індивідами, групами або регіонами. Культурні зміни і зростання чисельності середнього класу міняє сьогодні ситуацію у демократичних країнах. Багатії не збираються давати біднякам, заможні регіони не бажають утримувати убогіших. У крайніх випадках це може призвести до виходу багатших регіонів зі складу держави. У багатьох точках планети можна помітити прагнення подібних регіонів до автономізації, або навіть відокремлення від убогої решти країни, скажімо у Північній Італії, Бразилії чи колишній Югославії. Тенденції до відокремлення, які виявляються у багатих країнах мають інші джерела. У період економічного про-

текціонізму і високих митних бар'єрів приналежність до великої країни, доступ до значного ринку приносили серйозну користь. Однак, одночасно із лібералізацією світового ринку, поглибленням міжнародної економічної інтеграції, меншають переваги масштабності. Сьогодні невеликій територіальній одиниці значно легше вижити на глобальному ринку чи в рамках великих просторів, які інтегруються (скажімо, в Європейському Союзі). З'являються прогнози, неможливі ще на початку 90-х, – що відбудеться повернення до моделі міста-держави. Видатний американський публіцист Роберт Д.Каплан прогнозує, що через сто років місто-держава перетвориться на «організаційний принцип світу». Вже зараз модерні Атени, Картагени і Ганзейські Союзи приймають ключові рішення про стратегію бізнесу, освіти, спорудження автострад, чисте повітря і воду, боротьбу з бідністю.

А ДЕ Ж ВЛАДА?

Зміни в сучасній топографії влади й тотожності часто призводять до порівняння із наступаючими

іван павло II. енцикліка centesimus (фрагменти) annus – сотий рік

32. Але існує ще й інший вид власності (особливо у наш час), який набуває не меншого значення, аніж власність на землю: це володіння знаннями, технікою та вмінням. На цьому виді власності базується багатство промислово розвинених країн, причому значно більшою мірою, аніж на володінні природними ресурсами.

Тут підкреслювалось, що людина працює разом з іншими, беручи участь у певній «суспільній праці», яка охоплює все ширші кола. Той, хто виробляє якийсь предмет, переважно робить це не тільки для того, щоб користуватись ним особисто, а й для того, щоб інші могли ним користуватись, заплативши справедливую ціну, встановлену за загальною згодою на вільних переговорах. Але, власне, здатність своєчасно дізнаватись про потреби інших людей і знати сукупність найбільш вдалих виробничих факторів, які їх задовольняють, становить ще одне важливе джерело багатств сучасного суспільства. І нарешті, багато благ не можуть належним чином продукуватись лише завдяки зусиллям одного індивідуума, вони вимага-

середніми віками. Для одних – це повернення до християнського універсалізму, розмаїтих, еластичних форм приналежності та підпорядкування. Для інших нове середньовіччя – це повернення до релігійних конфліктів, поширення збройних банд жебраків і піратів, вогнищ і упереджень, повернення в часи анархії. Громадянські війни наче втрачають модерний технічний характер, стаючи подібними до середньовічних сутичок, не стільки між державами, як між бандами. Часто стирається різниця між війною і гангстерськими розборками.

Від часів Вестфальського миру (1648) панувала доктрина єдності: влади, території, релігії і населення. Влада залишалася суверенною у взаєминах з іншими державами – вона не мала над собою жодної надзірної інстанції й могла задля захисту власних інтересів вести війни; суверенною вона залишалася у внутрішніх стосунках, оскільки населення чітко визначеної території було її підданним. Сьогодні множиться число рівнів і різновидів влади. Кожна держава певною мірою підпорядкована рішенням ООН, зростає роль міжнародного

права та судочинства. Прагнучи вступити до ЕС, ми вже частково підпорядковуємося її законодавству, не кажучи вже про наслідки членства в НАТО. Гігантську владу мають сьогодні Міжнародна Торговельна Організація (МТО), Всесвітній Банк чи Міжнародний Валютний Фонд. Зростає значення великих підприємств, які не ідентифікують себе з інтересами жодної держави і провадять власну політику.

Частина традиційної компетенції держави перемищується вниз, дедалі частіше говориться про «малі вітчизни». Упродовж останніх 20-ти років блискучу кар'єру зробило «громадянське суспільство». Частину державної компетенції перебирають незалежні громадські інституції, організації, товариства. Це також певною мірою вияв своєрідної приватизації держави. Зростає міжнародна роль позаурядових організацій, скажімо, Міжнародної Амністії чи Грінпісу. Кількість їх членів, вплив і бюджет подекуди більші, аніж у деяких країн. Британський дипломат і теоретик міжнародних стосунків Роберт Купер нещодавно сказав, що, можливо, в майбутньому люди радше належатимуть до позаурядових організацій,

АЛЕКСАНДР
СМОЛЯР
ВОНІ НЕ
ПРОМИНАЮТЬ
І НЕ
ВМИРАЮТЬ

ють співпраці багатьох для досягнення тієї ж мети. Організувати таке виробниче зусилля, запланувати його тривалість у часі, потурбуватися, щоб воно відповідало потребам, які слід задовольнити, ідучи на певний ризик, – усе це також є джерелом багатства нинішнього суспільства. Таким чином, стає все очевиднішою і вирішальнішою роль людської праці, дисциплінованої і творчої, а також – як істотна частина) такої праці – здатностей до винахідливості та підприємництва.

Такий процес, який конкретно висвітлює певну істину про людську особистість, що постійно утверджується християнством, повинен розглядатися уважно і доброзичливо. Справді, основним джерелом людини поряд із землею є сама людина. Саме її розум дозволяє розкрити виробничі потенції землі та різноманітні способи, якими можна забезпечити людські потреби. Саме її дисциплінована праця спільно дозволяє створення все ширших і надійніших трудових общин, які працюють над перетворенням природного та людського середовища. У цьому процесі беруть участь такі важливі якості, як ретельність, працьовитість, розважливість при необхідності піти на розумний ризик, довіря та вірність у відносинах один з одним, твердість

при виконанні важких і втомлюючих рішень, що конче необхідні для функціонування підприємства в цілому, і стійкість перед можливими невдачами.

Сучасна виробнича економіка має позитивні аспекти, коріння яких – свобода особистості, що знаходить своє вираження в економічній та багатьох інших галузях. Справді, економіка – це сектор багатоманітної людської діяльності, і в ній, як і в будь-якій іншій галузі, чимало важить право на свободу, так само як і зобов'язання відповідального її використання. Однак слід врахувати, що існують специфічні відмінності між цими тенденціями сучасного суспільства і тенденціями навіть недавнього минулого. Якщо колись вирішальним фактором виробництва була земля, а пізніше – капітал, який сприймався як сукупність знарядь праці, то нині у все більшій мірі вирішальним фактором стає сама людина, тобто її здатність до пізнання, яке виявляється через наукове знання, її здатність до солідарності, її здатність вгадувати і задовольняти потреби іншого.

33. І все ж таки слід попередити про певний ризик і про ті проблеми, які пов'язані з цим процесом. Фактично, сьогодні багато – мабуть, переважна більшість – не володіє засобами, які б дозволяли дійово і гідним людини

87

ІВАН ПАВЛО II
ЕНЦИКЛІКА
CENTESIMUS
ANNUS –
СОТІЙ РІК

аніж до політичних партій чи держав, а «наступний етап може розпочатися тоді, коли Грінпіс матиме настільки широкий міжнародний вплив, що членський квиток цієї організації замінить паспорт».

Парфразуючи Марка Твена, можна сказати, що звістка про смерть національної держави дещо перебільшена, але наразі не зовсім зрозуміло, які ж її дійсні місце і роль.

НОСТАЛЬГІЯ, ЕНТУЗІАЗМ, СТРАХ

Що можна сказати про інтеграційні процеси в рамках ЕС та їх вплив на долю національної держави на цьому дуже в загальних рисах змальованому тлі?

Витоки європейської інтеграції часто вбачають у спільних цінностях, у ностальгії за Римом Вергілія, християнським середньовіччям, імперією Карла Великого чи Оттона III. Союз, таким чином, мав би стати наступною спробою досягнення європейської єдності. Історична ностальгія та почуття культурної спільності відіграють тут безумовно велику роль. Невипадково, що засновниками Союзу були хрис-

тиянські політики, що у народженні Спільноти таку важливу роль відігравали Аахен і Страсбург. Романо Проді, вступаючи на посаду голови Європейської Комісії, сказав, що Європа вперше від часів Римської імперії має шанс здобути єдність. Одразу видно, що цей політик живе у світі вартостей Батьків-Засновників, які сформували певний ідеал Європи.

Друга причина об'єднання також стосується сфери цінностей. Європейський Союз – наслідок Другої світової війни, дитя страху, жаху, в провалля якого зазирнула було Європа. Вона побачила там своє друге обличчя: тоталітаризм, радикальний націоналізм, злочини Голокосту. Інтегруючись, Європа намагається втекти від цієї частини своєї спадщини. Вона прагне миру, стабільності, безпеки, рішучого відмежування від націоналістичної спадщини. Євроентузіазм перших десятиліть був ентузіазмом тих, хто шукає порятунку. ЕС була знаряддям морального відродження Європи.

Принагідно відзначимо, що не випадково найбільше опонують європейській інтеграції ті, хто має найменше моральних проблем з Другою світовою

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

способом увійти у систему виробництва, в якому праця посідає справді центральне місце. Вони не мають ні можливостей набутти основоположні пізнання, які дозволяють виявити їх творчий потенціал і розвивати їх здібності, ні способу увійти в мережу знайомств і міжнародних комунікацій, які б дозволили їм переконатися, що вони користуються своїми найкращими здібностями, а ці здібності належно оцінюються. У цілому, ті люди якщо й не експлуатуються у прямому сенсі, то опиняються значною мірою на периферії, і економічний розвиток здійснюється, так би мовити, над їх головами, навіть якщо взагалі не обмежується і без того мінімальний простір їх відсталого економічного існування. Нездатні вистояти в конкуренції товарів, які виробляються новими методами і задовольняють потреби, проти яких досі, як правило, виступали за допомогою традиційних форм організації праці, щоразу спокушені красою виставленого напоказ, але для них недоступного розмаїття і, в той же час, пригнічені злиденністю, ці люди переповнюють міста Третього Світу, де, переважно позбавлені культурних коренів, вони стають жертвами насильства, не маючи можливостей увійти у суспільство. За ними, фактично, не визнається їх гідність, і інколи праг-

нуть їх усунути з історії шляхом примусових форм демографічного контролю, недостойного гідності людини.

Багато інших, хоча й не будучи цілком викинутими за рамки життя, живуть у такому середовищі, де абсолютний пріоритет – боротьба за найнеобхідніше, де все ще діють правила початків капіталізму, в «безжалісній» ситуації, де абсолютно нема чому заздрити – навіть порівняно з найтемнішими моментами першого етапу індустріалізації. В інших випадках земля все ще продовжує залишатися центральним елементом економічного процесу, а ті, хто її обробляють, позбавлені права нею володіти, поставлені в напіврабські умови існування. У цих випадках можна ще і нині, як і в часи *Rerum novarum*, говорити про нелюдську експлуатацію. Незважаючи на значні зміни, що відбулися у найрозвинутіших суспільствах, чисто людські проблеми капіталізму, наслідком якого є панування речей над людьми, ще не зникли; більше того, бідні, позбавлені нормальних матеріальних благ, не володіють нині ні знаннями, ні вмінням, що заважає їм вийти із стану принизливої залежності.

На жаль, переважна більшість мешканців Третього Світу все ще живе в подібних умовах. Було б, однак, по-

війною – Велика Британія чи Данія. Німеччина упродовж перших післявоєнних десятиліть з ентузіазмом ідентифікувала себе з Європою, категорично відкидаючи германську ідентичність.

Третя причина популярності інтеграційного проекту полягає у стратегії – європейці шукали додаткових механізмів убезпечення перед СРСР (поза НАТО). Без холодної війни, без Червоної Армії в Берліні, напевне, не було б тієї об'єднаної Європи, яку ми знаємо. Не можна також забувати про те, що Союз виник не в останню чергу для того, аби зв'язати руки майбутній об'єднаній Німеччині. Страх перед майбутнім не чужий був і німецький політикам. Канцлер Коль підтримував пришвидшення інтеграції Європи у момент об'єднання Німеччини, оскільки побоювався порушення рівноваги на нашому континенті внаслідок демографічного та економічного домінування власної країни.

Найважливішими були економічні причини об'єднання Європи. Зруйновані країни континенту потребували сировини, ринків, подолання довоєнної протекціоністської, націоналістичної економічної

політики. Отож, вони мусили розпочати понаднаціональну співпрацю, ліквідувати мита й інші обмеження для розвитку вільного ринку. Зрозуміло, що за цим крився і важливий політичний мотив. Економічна співпраця та інтеграція, до якої на початку значно прислужилися Сполучені Штати, завдяки планові Маршалла, були покликані зближувати нації й сприяти подоланню негативної історичної спадщини.

Зрештою, п'ята причина: об'єднання Європи було засобом реалізації позаекономічних національних інтересів. Кожна з країн-членів, незалежно від сили спільних мрій та європейських інтересів, вступала до Спільноти, а відтак до Унії, аби реалізувати власні національні цілі. Франція завдяки упривілейованим зв'язкам із пов'язаною по руках і ногах Німеччиною здобула статус великодержави – Європа стала для неї знаряддям побудови власної величі. Німеччині Європа була потрібна, аби повернути собі місце серед цивілізованих народів світу, подолати статус «економічного велетня і політичного гнома». Велика Британія добивалася тісніших зв'язків із кон-

АЛЕКСАНДР
СМОЛЯР
ВОНІ НЕ
ПРОМИНАЮТЬ
І НЕ
ВМИРАЮТЬ

милкою сприймати цей світ виключно географічно. У деяких регіонах і деяких соціальних секторах цього Світу почалися процеси розвитку, сконцентровані не так на підвищенні цінності матеріальних ресурсів, як на гідній оцінці «людських ресурсів».

Буквально ще нещодавно вважалося, що розвиток залежить від ізоляції найбільш бідніших країн від світового ринку з тим, щоб вони розраховували на власні сили. Недавній досвід показав, що країни, які ізолювали себе, зазнали застою і регресу, тоді як розвинулись ті країни, яким вдалося увійти в загальний взаємозв'язок економічної діяльності на міжнародному рівні. Отже, здається, найважливіша проблема – це отримання однакового доступу на міжнародний ринок, доступу, що ґрунтується не на односторонньому принципі експлуатації природних багатств, а на гідній оцінці людських ресурсів.

Типові аспекти Третього Світу, однак, виникають також і в промислово розвинених країнах, де безперервні зміни способів виробництва і споживання знецінюють деякі із набутих знань і стійкий професіоналізм, вимагаючи постійних зусиль для перекваліфікації та для пристосування до вимог часу. Ті, хто не встигає за вимогами

часу, можуть легко опинитися на узбіччі, а разом з ними – і літні люди, молодь, яка не здатна вписатися у суспільне життя, і, загалом, найслабші особи і так званий Четвертий Світ. Відповідно і становище жінки в таких умовах також нелегке.

34. Створюється враження, що, як на рівні окремих країн, так і на рівні міжнародних відносин, вільний ринок – це найдійовіше знаряддя для розміщення ресурсів і діючої відповіді на потреби, що виникають. Це, однак, справедливо щодо таких потреб, які відповідають критерію «платіжоздатності», які мають змогу набувати, і для тих ресурсів, які «продаються», будучи спроможними одержати відповідну ціну. Але існують численні людські потреби, які не мають доступу до ринку. Обов'язок справедливості та істини – всіляко опиратися тому, аби основні людські потреби були незадоволеними і аби гинули під їх тягарем люди, крім того, необхідно, щоб людям, які живуть у злиднях, допомагали у набутті знань, щоб їм допомагали входити в коло взаємозв'язку і розвивати їх здібності для найкращої оцінки їх можливостей та ресурсів. Щодо логіки обміну еквівалентами і формами справедливості, що їм притаманні, існує щось таке, що належить людині вже

ІВАН ПАВЛО II
ЕНЦИКЛІКА
CENTESIMUS
ANNUS –
СОТІЙ РІК

тинентом, щоб не допустити франко-німецької домінації та віддалення Європи від Америки. Італія, котра має вічні проблеми з власною національною ідентичністю, завдяки Європі досягала нових вершин, відчуття гордості, гарантій і можливостей для успіху. Іспанія, Португалія, Греція завдяки Європі зміцнювали демократичні інституції, поривали з провінційним існуванням і поверталися до головного нурту європейської політики.

СТРАТЕГІЯ, РИНОК, ВИГОДА

Що залилося від тих давніх мотивацій? Сьогодні можна сумніватися у силі історичного та культурного міту єдиної Європи, на який посилався Проді. Цей міт проіснував значно довше у нашій частині Європи, а не на Заході. Тимоті Гертон Еш у 80-х роках писав, що Європа тоді поділялася на тих, котрі «в неї вірили», і тих, «що її мали». Гасло «повернення до Європи» містило в собі не лише сподівання на перебування у стабільній і багатій частині континенту, але й посилення на міт культурної та релігійної спільноти, заснований на спад-

щині Греції, Риму, Єрусалиму і середньовічної християнської Європи. Цей міт і у нас дуже швидко показав свою плиткість, його дуже швидко надшербилла наша ринкова демократія: він розтанув у буденних, дріб'язкових переговорах із Брюсселем, де найменше йдеться про спільноту долі і культури, про відбудову єдності Європи. На Заході цей міт втратив вагу ще у 70-х роках.

Пройшов і страх перед рецидивами злочинного минулого. Ще кілька років тому канцлер Коль говорив про загрозу розпалювання нових воєн в Європі, якщо не буде пришвидшений процес інтеграції. Це застереження пролунало з уст людини, сформованої у цілком іншу добу. Сьогодні ніхто в Європі не відчуває подібної небезпеки. Конфлікти в колишній Югославії мали специфічні причини, їх наслідки для континенту дуже обмежені. Напевне тому слід було так довго чекати рішучих дій, аби розірвати ланцюг злочинів. Зараз уже ніхто не боїться демократичної Німеччини, хоча безпосередньо після 1989 року певний час відчувався неспокій щодо наслідків її об'єднання.

тому, що вона – людина, через її надзвичайну гідність. Це щось, що належить людині, обов'язково спричинюється до можливості існування матеріально і внесення активного вкладу в загальне благо людства.

У контекстах Третього Світу зберігають свою дієвість (у деяких випадках – це все ще мета, яку належить досягти) саме ці завдання, вказані Енциклікою *Rerum novarum*, щоб уникнути ототожнення людської праці і самої людини з рівнем простого товару: заробітна плата, достатня для утримання сім'ї; соціальне страхування по старості та безробіттю; відповідне піклування про умови праці. (...)

58. Любов до людини і, в першу чергу, до бідного, в якому Церква бачить Христа, втілюється в конкретній боротьбі за справедливість. Повної справедливості ніколи не можна буде добитися, якщо люди не будуть бачити в тому, хто потребує, який просить допомоги для виживання, не щось надокучливе або якийсь тягар, а – об'єкт милосердя і можливість свого духовного збагачення. Тільки така свідомість додасть мужности, що необхідна для зустрічі з небезпеками та змінами, які незримо присутні при кожній ширій спробі прийти на допомогу іншій людині. Справді, мова йде не про те, щоб тільки віддати від свого

надлишку, а щоби допомогти цілим народам, які опинились виключеними чи викинутими за борт, увійти в коло економічного та людського розвитку. Це стане можливим не тільки завдяки користуванню надлишками, які наш світ випускає більш ніж в достатній кількості, а передусім в результаті зміни стилю життя, моделей виробництва і споживання, стійких структур влади, що керують нині суспільством. Мова також йде не про те, щоб зруйнувати засоби суспільної організації, що перейшли випробування, а про те, щоб спрямувати їх, згідно з адекватною концепцією загального блага, для потреб усієї людської сім'ї. Нині ми стоїмо перед так званою «глобалізацією» економіки – явищем, яке не слід ігнорувати, оскільки воно може створити виняткові можливості для ще більшого добробуту. Однак все більше відчувається потреба в тому, щоб цій поступово зростаючій інтернаціоналізації економіки відповідали дійові міжнародні органи контролю та керівництва, які б спрямовували саму економіку до загального блага, оскільки одна держава на землі, яка б не була могутньою, цього зробити не в стані. Для того, щоб досягнути такого результату, потрібно, щоб зростало узгодження між найсильнішими країнами і щоб у міжнародних організаціях були одна-

Залишилися три елементи, які сприяють подальшій інтеграції Європи.

Перший: геостратегічна потреба спільної оборони від майбутньої потенційної загрози. Європа усвідомлює, що дедалі більше повинна дбати про безпеку і стабільність у межах власних кордонів і в сусідніх регіонах. Не цілком зрозуміле сьогодні майбутнє входження США в європейський процес, зараз сприяє активності навколо створення європейських збройних сил і спільної зовнішньої політики.

Економічні потреби та політичні міркування також схиляють до подальшої інтеграції. ЄС дає змогу розв'язувати проблеми мешканців Європи, яких немає у традиційних національних держав – проблеми фінансові, економічні, екологічні чи технологічні. Дуже важливим кроком у цьому процесі було створення власної валюти.

Зрештою, останній мотив – національні інтереси кожної європейської країни. З цим пов'язане майбутнє національних держав у межах об'єднаної Європи.

БУТИ РАЗОМ, ЗАЛИШАЮЧИСЬ УДОМА

Європейська інтеграція не нищить національної спільноти, а навпаки, створює умови для її розвитку. Механічне протиставлення суверенітету й інтеграції немає сенсу. Без інтеграції європейські нації були б приречені на неминучий занепад. Національна держава виглядає надто далекою, аби зарадити нашим щоденним клопотам, а водночас надто слабкою, аби впливати на глобальні процеси.

Поняття суверенітету традиційно означало здатність держави до дій, необмежених жодною зверхньою владою. Сьогодні, коли держави тісно залежать одна від одної, виразно помітно усю гаму прав і можливостей їхньої дії. Досягнення більшого поля маневру в одній галузі може вимагати самообмеження класичного суверенітету в іншій. Сьогодні держави реалізують і виражають свій суверенітет через різні зобов'язання, які регулюють і формують навазем міжнародну систему. Сфера суверенності держав значною мірою залежить від близькості їх зв'язків із іншими державами, міжнародними організаціями та позаурядовими чинниками.

АЛЕКСАНДР
СМОЛЯР
ВОНІ НЕ
ПРОМИНАЮТЬ
І НЕ
ВМИРАЮТЬ

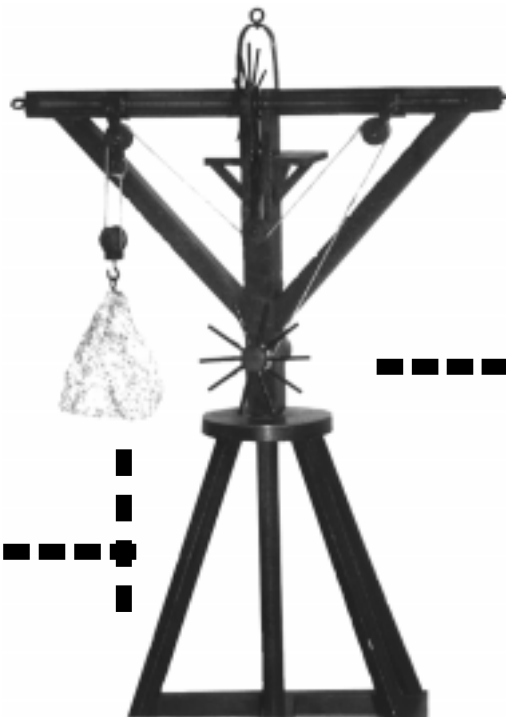
ково представлені інтереси усієї людської сім'ї. Доцільно також, щоби ці останні, оцінюючи наслідки своїх рішень, завжди звертали увагу на ті народи і країни, які не надто важать на міжнародній арені, але концентрують у собі найнеобхідніші та хворобливі потреби і чекають на значнішу підтримку для їх розвитку. Поза будь-яким сумнівом, у цій сфері належить ще чимало зробити.

Переклав о. І.Музичка

91

ІВАН ПАВЛО II
ЕНЦИКЛІКА
CENTESIMUS
ANNUS –
СОТІЙ РІК

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Процес європейської інтеграції від початків мав позитивний вплив на становище держав-учасниць. Британський історик Ален С.Мілвед кілька років тому сформулював тезу, що післявоєнний процес інтеграції Європи урятував національні держави. Більшість держав Західної Європи були страшенно ослаблені подіями 1929-1945 років. Велетенська криза, вплив тоталітарних й авторитарних ідеологій, анемічність політичних систем, врешті війна послабили легітимність національних держав. Без процесу інтеграції громадяни не могли б отримати такого почуття безпеки і добробуту, як це сталося в об'єднаній Європі, а водночас ці громадяни повертали собі власне коріння і певність у собі. Власне таким був головний мотив європейських Батьків-Засновників. Вони ніколи не прагнули до ліквідації національної держави, а намагалися створити умови, завдяки яким ця держава могла б знайти політичні та економічні підстави для подальшого існування.

Ось два свіжі приклади здійснення національних інтересів через діяльність у рамках ЕС. У момент запровадження євро ті народи, які погодилися на

цю валюту, парадоксально повернули собі контроль над власною валютою. Адже раніше в Європі домінувала німецька марка і німецький Центробанк. Створення євро та організація Європейського Банку перетворили грошову політику у справу усього Союзу, зокрема одинадцяти країн зони євро.

Інший приклад національної емансипації завдяки Європі подає нам Німеччина. Разом із процесом інтеграції вона усе більше і більше повертає собі власну суверенність – як частину поділеної з іншими європейської суверенності – у двох принципових галузях: оборони та зовнішньої політики. Сьогодні нікого не дивує участь німецьких солдатів у заходах в Косово, чи утворення спільного польсько-німецько-данського батальйону у Щецині. Проблеми національного суверенітету і досі залишаються складними, тому їх ще рано вважати симптомами близької смерті національної держави.

У сучасному світі осердям національного суверенітету є відчуття спільності та культурної тотожності, усвідомлення колективної пригоди в історії та віра у спільне призначення. Національна тотож-

ааеёеёăĂç âĂêâçéçàó

глобалізація і церковний контекст україни

© М.Маринович, 2000

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ність як інтегруючий спільноту чинник тим важливіша, чим слабша традиційна влада держави, чим обмеженіша її сила. У новій політиці національної держави неухильно росте роль моральності і пам'яті як субститутів тих зв'язків, які існували в минулому. Також зростає здатність критичного погляду на власну спільноту, її історію та традиції. Відкритий світ, відкрита Європа, дедалі більше плюралістичні суспільства безугаву пропонуватимуть нам дзеркала, де ми бачитимемо своє зображення під різними кутами зору; ми муситимемо навчитися жити у такому світі, не звинувачуючи інших у зловорожості чи змові.

Європейський Союз не загрожує національній державі, хоча завтра останнє поняття матиме зовсім інакше значення, аніж сьогодні, подібно до того, як сьогодні воно є чимось цілковито інакшим, аніж у XIX столітті. Навпаки, це порятунок для держав, шанс для їхнього зміцнення. ЕС бере на себе роль, яку вже не здатні виконати національні держави — бути посередником між глобальними процесами, які дедалі більше визначатимуть нашу долю, і люд-

Слово «глобалізація», без сумніву, є потенційною жертвою української журналістики, оскільки приречене бути недопізнаним та недочутим, викривленим і знеславленим, полемічно оспіваним чи занехаяним — і врешті перетвореним на сухий брикетик публіцистичного штампу. Це жертва не перша і далеко не остання, хоч на цвинтарі розтерзаних термінів давно вже бракує вільних місць.

Коли говорити про *явище* глобалізації, то ми є його свідками та учасниками вже віддавна. Світовий масштаб двох воєн у XX столітті, міжнародні політичні блоки й пакти, транснаціональні монополії й спільні ринки, міжнародні недержавні організації й молодіжні та жіночі рухи, транснаціональні ЗМІ й Інтернет, як рівно ж Ватикан, Всесвітня Рада Церков, ісламські релігійні об'єднання, екуменічний процес — з багатьма із цих явищ ми вже зжилися, без деяких уже й не уявляємо свого життя. Втім, деякі дослідники¹ вважають, що треба розрізняти т.зв. «пізню», або «новітню» глобалізацію (часом точкою відліку називаються 60-ті роки XX ст.), в якій процеси набули значного прискорення й інтенсифікації.

Як відомо, три — число ледь не магічне, отож дослідники розрізняють три головні види реакцій на явище гло-

ською потребою тотожності та приналежності, яку задовольнятиме насамперед історична спільнота у межах модерної держави.

Переклала Тетяна Павлишина

амортизатор на шляху глобалізації

© D.Haller, 2000

АЛЕКСАНДР
СМОЛЯР
ВОНІ НЕ
ПРОМИНАЮТЬ
І НЕ
ВМИРАЮТЬ

балізації: гіперглобалістичну, скептичну й трансформістську. До першої групи належать ті, кого заворожують економічні й технологічні перспективи, які відкриває глобалізація; ці люди з оптимізмом бачать у майбутньому один світовий ринок, одну глобальну культуру, одне суспільство, кероване глобальними структурами. До другої, відповідно, можна зарахувати тих людей, які у творенні такого моно-світу вбачають реалізацію програми апокаліпсису, появу глобальної диктатури, нівеляцію національних і культурних особливостей, неминуче зіткнення цивілізацій. Третю групу складають ті, хто визнає неоднозначний і суперечливий характер глобалізації, а відтак не поспішають бути пророками щодо її наслідків. Можна легко передбачити, що до першої групи входять ті, кому в процесі глобалізації пощастило і хто користується з її благ. У другій групі опиняються радше аутсайтери — ті, хто чи не найбільше відчуває негативні наслідки глобалізації. Для членів третьої групи я б шукав не так соціальних, як філософських характеристик: ці люди твердо пам'ятають, що увесь наш світ і всі породжені ним явища й трансформації зіткані з антиномією. Тому зосереджувати свою увагу лише на одних проявах глобалізації, ігноруючи інші, вони вважають методологічно неправильним.

До позитивних наслідків глобалізації дослідники відносять, зокрема, нарощення потенціалу економічного зростання, поширення технологій, щораз більший доступ до інформації та демократичних інституцій, стрімке зростання рівня й культури співпраці й співвідповідальності. До негативних наслідків глобалізації можна віднести, зокрема, щораз меншу залежність потоків капіталу від контролю з боку національних урядів, знецінення універсальної цінності інституту національної держави й поступову втрату свого суверенітету, зародження явища гіперконкуренції, поглиблення прірви між багатими й бідними державами, глобалізацію масової культури й занепад культурних ідентичностей. Всі ці явища співіснують одночасно, а це призводить до того, що оцінити явище глобалізації *однозначно* практично неможливо.

1. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ В ЦЕРКОВНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Пересічним українцеві чи українці явище глобалізації знайоме на рівні розмаїтих (і часто — негативних!) наслідків, а не однієї кумулятивної причини. А відтак самого явища ніби й нема — є лише поки що нерозв'язний вузол проблем, породжених не нами, а завжди, як нам зда-

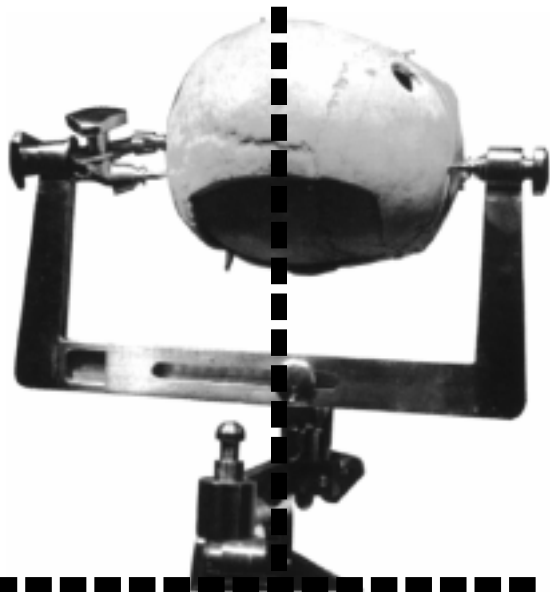
93

МИРОСЛАВ
МАРИНОВИЧ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
І ЦЕРКОВНИЙ
КОНТЕКСТ
УКРАЇНИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

дітергаллер

Соціокультурний вимір глобалізації вимагає також переоцінки фактору часу в зовнішній політиці. Жодна країна і жоден регіон не може уникнути виру глобалізації, а також політичних та економічних структурних змін, які з цього випливають. Проте зміна структури відбувається з різними швидкостями. Що може зробити зовнішня культурна політика для уникнення можливих колізій?

Ми звикли розглядати глобалізацію — центральну діючу силу міжнародної політики 20 століття, яке завершується, — передусім з точки зору політики та економіки. Це закриває погляд на її — також важливий — соціокультурний вимір. На світовому ринку, який глобалізується, не лише обмінюються товари та послуги і рухається капітал, циркулюють і позиції, цінності, стандарти, коротко: елементи культурної ідентичності. У вік Інтернету та сателітарного телебачення зростає й «близькість» між людьми з різних культурних кіл, проте не обов'язково зростає взаєморозуміння. Культурні корені, традиції та історичний досвід — основа для вза-

ється, чиєюсь злою волею. Ще трохи, і ми, здається, об'їзимося на весь світ. Україна, затиснута своїми каміносердими олігархами, зраджена своєю елітою, висмоктана геополітичними «упірями», стрімко скочується в групу аутсайдерів, і нема нічого дивного в тому, що явище глобалізації стає нам осоружним.

Сказане навіть більше стосується українських християн. Звичайно ж, явище глобалізації навряд чи жваво обговорюється нашими парафіянами після недільних проповідей, і не тільки тому, що, на жаль, дуже часто наші храми є місцем випадкової зустрічі незнайомих людей. Головне те, що й у релігійній площині ми теж обізнані радше з поокремленими наслідками глобалізації, не сприймаємо її як єдине явище, а відтак є пасивними *об'єктами* глобалізації, а не активними й рівноправними її *учасниками*. Ось чому якщо на проповіді чи після неї й говорилося би щось про глобалізацію, то майже завжди — негативно, з осудом і запереченням. Глобалізація з точки зору традиційної української церковної свідомості виглядає явищем однозначно шкідливим для Церкви, релігійного світогляду загалом.

Насправді взаємозалежність глобалізації й релігії не є такою однозначною. Новітня глобалізація супроводжу-

ється значним відродженням релігії. Всі попередні передбачення про «смерть Бога», поступове відмирання релігії, неминучу й цілковиту секуляризацію світу не справдилися. Релігія щораз більше стає повноправним учасником суспільного дискурсу. І це явище має пряме відношення до глобалізації, оскільки, на думку дослідників, релігія, з одного боку, переносить складні світоглядні системи понад національні бар'єри, чим сприяє формуванню «загальносвітової» ідентичності, а з другого — локалізує універсальні релігійні ідеї, інкультурує їх у місцевий контекст і, як результат, національні культури позбуваються своїх локальних обмеженостей.

Однак що є несподіваним для церковної свідомості, так це те, що релігія відроджується далеко не завжди у традиційних формах. Бурхливе зародження й поширення новітніх релігійних рухів теж є характерною ознакою глобалізації. Отож, остання є не стільки загрозою релігійному світогляду як такому, скільки *викликом*, перед яким стоять історичні релігії загалом і традиційні християнські Церкви зокрема.

Звідси випливають і дві головні ролі, які, на думку дослідників, можуть відігравати світові релігії. З одного боку, вони можуть мобілізувати своїх вірних на нега-

емного сприйняття — є стійкими швидкої зміни та потоку образів. Культури не зближуються автоматично.

Стимулятором глобалізації є так звані м-медіа: гроші (money), музика, кіно (movies), математика, міграція і моральні вимоги.

До важливих для нашої зовнішньої політики результатів досліджень стосовно цього питання належить практично незаперечний висновок, що глобалізація не веде до «універсальної світової культури». Хоча й створюються подібні світові зразки споживання і відносин. Стимулятором цього розвитку є так звані м-медіа: гроші, музика, кіно, математика, міграція і моральні вимоги. Тому не випадково сьогодні німецькі автомобілі виробляють не лише у Зіндельфінгені чи Вольфсбургу, а також у Шанхаї, Сан Паулу і Бангалорі. Проте нагадаймо: у цьому ж Бангалорі на початку 1997 року довелося задіяти кілька тисяч поліцейських, щоб забезпечити безперешкодний перебіг конкурсу «Міс світу». Образ красуні, створений мас-медіа на Заході, у індуїстичному та ісламському мисленні заперечується як приниження.

Чимало людей побоюються втратити через глобалізацію свою ідентичність. Так, у багатьох країнах можна спостерігати нове звернення до власної історії, власної культури і власної релігії. У екстремальному випадку такі рухи впадають у перебільшений націоналізм або фундаменталізм. Одночасно наявне нове самоусвідомлення етнічних меншин. Завершення конфлікту Схід-Захід супроводжувалося також відходом від мислення категоріями «таборів». Після подолання конфлікту систем люди відчують нову свободу, яку вони частково дефініціюють і у культурному аспекті. Таким чином, класичні зовнішньополітичні завдання збереження миру та забезпечення добробуту в оточенні, яке швидко змінюється геополітично та соціокультурно, набувають нових рис.

Залежно від способу підрахунку, у 190-ти національних державах ми маємо понад 1000 культур. Лише це число показує: без миру між культурами не буде миру між людьми і народами. Захист етнічних меншин на шкалі зовнішньополітичних пріоритетів перемістився вгору; дієве запобігання конфліктам повинне у майбутньому сильніше залучати соціально-культурний вимір глобалізації.

вістські антиглобалізаційні протести, спираючись на між-етнічні суперництва та фундаменталістські настрої. З другого боку, вони можуть сприяти утвердженню справедливості й соціальній гармонії, впливаючи на індивідуальну й групову свідомість й мобілізуючи вірних на захист релігійної свободи, прав людини, довкілля, а також добиваючись скасування боргу бідних країн тощо. Так, для прикладу, виступаючи 2000 року в Давосі Папа Іван Павло II закликав християн протиставити бездушній економічній глобалізації глобалізацію людської солідарності.

Пасивність цивілізаційної ролі, яку відіграє Україна, прирікає її християн на психологічний та концептуальний спротив процесу глобалізації. Її наслідки ми сьогодні відчуваємо головню у площині стосунків «Схід—Захід», зокрема т.зв. «католицького прозелітизму», «нашестья протестантських сект, тоталітарних культів» тощо. Тому, не зупиняючись на згаданих прикладах детально, я хотів би придивитись ближче до наших реакцій на «нашестья» глобалізації з такого немилого нам сьогодні Окциденту.

2. СТОСУНКИ «СХІД-ЗАХІД» І ЦЕРКОВНА СВІДОМІСТЬ

Проблема стосунків «Схід—Захід» сьогодні в Україні є однією із засадничих. Для нас це проблема власної ідентичності, вибору подальшого шляху розвитку, напряду циркуляції капіталу, джерела цивілізаційної енергетики. Для Заходу — це проблема підтвердження (чи заперечення) універсальності західноєвропейських цінностей, окреслення меж паневропеїзму. На сучасному етапі запропоновано вже чимало геополітичних моделей щодо європейської «квадратури кола», проте караван реального життя просувається все далі, мало звертаючи увагу на блискітки аналітичних умів. Теорія теорією, а останню крапку в згаданій проблемі поставить лише емпірика реальних взаємозв'язків.

Свого часу Київська Русь, а згодом навіть «пасербиця» Речі Посполитої — Україна, користувалися доволі ефективним «вікном у Європу», через яке відбувався жвавий і небезпечний діалог із Західною Європою. А коли траплялось так, що те вікно з певних причин тьмяніло, завжди знаходився хтось (як-от митрополит Петро Могила у XVII ст.), хто старанно його протирив. Невдовзі цар Петро оте українське вікно в Європу прикрив, прорубавши

95

МИРОСЛАВ
МАРИНОВИЧ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
І ЦЕРКОВНИЙ
КОНТЕКСТ
УКРАЇНИ

На площині цінностей у відношенні між індивідуумом і спільнотою закладений також значний зовнішньополітично релевантний конфліктний потенціал. Ніде це не є більш очевиднішим, ніж у складних відносинах між Заходом та ісламським світом. Наші політичні та економічні моделі ліберальної ринкової економіки ґрунтуються на силі дії індивідуума. Демократію, права людини і правову державність ми виводимо з індивідуалізму Просвітництва. Ми легко пропускаємо повз увагу те, що в інших культурних колах суспільства групуються навколо клану, сім'ї й об'єднання станів та розвиваються зсередини. CNN та Інтернет не змогли би підважити ці соціально-психологічні глибинні структури. Оскільки ми, німці, особливо залежні від мирного обміну товарами та послугами, то власне соціально-культурний вимір глобалізації вимагає від нас нової відкритості щодо світу — до середини та назовні. У стосунках з іншими культурами нам потрібна взаємна повага, відкритість і толерантність, бо на ґрунті неучтв та нетолерантності найкраще процвітають упередження і стереотипи. Інтеркультурний діалог допомагає диференціювати, ментально роззброїтися і перебороти етнічно-культурне табірне мис-

лення. Сценарій конфлікту не повинен стати дійсністю. Тут мусить працювати інтеркультурний діалог. Сприяти йому в якнайширшій площині — центральне завдання нашої зовнішньої культурної політики. Одне ми повинні усвідомити: толерантність — це не дорога з одностороннім рухом.

У нашій країні проживають 7,3 мільйона іноземців. Прибульці та втікачі з багатьох культур зумовили формування суспільства, яке повинно вести інтеркультурний діалог також всередині, якщо воно хоче далі співіснувати мирно. З огляду на демографічну компоненту такого діалогу його значення щораз більше зростає. Цей діалог всередині країни має велике значення і для нашої зовнішньої політики, оскільки культурно забарвлені зразки конфліктів діють у зворотному напрямку з їхньої батьківщини до нас.

Спрямована на майбутнє і орієнтована на цінності політика прав людини, якій ми, німці, особливо віддані, також ставить передумовою інтеркультурний діалог. Йдеться про те, щоб відкрити спільну етику гуманності та розвивати *Acquis* (надбання) у галузі прав людини у тому напрямку, в якому вони були підтверджені на Віденській конференції з прав людини. Ін-

нове — петербурзьке, а цариця Катерина ще й наглухо забила цвяхами. Відтак духовне спілкування України з Європою відбувалося через російські «рецептори» та «мембрани» (пропускна здатність яких сама по собі була невисокою) — з усіма трагічними для України наслідками. Органічність контактів «Україна—Захід» було втрачено, суто українські культурні рецептори атрофувалися.

Після здобуття Україною незалежності уможливлено можна вирізнити три фази української реакції на західний подразник. *Перша фаза* — це некритичне сприйняття Заходу як позитивної антитези до негативних реалій комунізму, готовність механічно переймати західні форми суспільного буття, безоглядна й довірлива відкритість Сходу на незнайомий йому світ. Типологічно близькою до неї є безоглядність, з якою свого часу частина українських націоналістів довірилась «батьківщині Гайне й Гете» — фашистській Німеччині, а зараз сама Східна Німеччина довірилась Західній. Модель цієї фази дуже «чорно-біла»: все східне — віджило й безперспективне; все західне — високе й універсальне. Таким безоглядно довірливим також був інтерес постсовєцьких громадян до західних протестантських місіонерів, які, як виявилось, часто навіть не здогадувалися про існування на на-

ших землях тисячолітньої християнської традиції. Наслідок такої фази часто сумний: поглиблення кризових явищ, культурна травма, імунна недостатність щодо західних суспільних виразок.

Друга фаза є виразно рефлекторною щодо першої — це безоглядна критика Заходу, применшування його здобутків, розпалювання антизахідних настроїв, вивищення східного за рахунок приниження та карикатуризації західного. Це типова російська модель, яка в церковній площині України активно пропагується богословами й церковними дипломатами Московського патріархату (хоч і у вірних інших Церков того антиамериканізму не бракує). Тут акценти розставлені з точністю до навпаки: все західне — бездуховне й аморальне; все східне — високодуховне й автентично християнське. Наслідки такої фази ми бачимо перед собою: це ізоляціонізм, неспроможність вступити до діалогу зі світом, від якого досі були відлучені, побачити в ньому щось позитивне, а не тільки тривожний перелік апокаліпсичних симптомів. У такій оптиці наша цивілізаційна відсталість перетворюється в органічний елемент східнохристиянської культурної ідентичності, тому головним завданням українських християн мала би бути одвічна максима російського православ'я — «берег-

теркультурний діалог допомагає виробити і закріпити потрібний консенсус цінностей.

Важкі рудименти

Глобальність не визнає коренів — так кажуть. Але людина потребує коріння. Соціально-культурний вимір глобалізації вимагає переоцінки фактору часу у нашому зовнішньополітичному інструментарії. Жодна країна та жоден регіон не в змозі уникнути зумовленої глобалізацією зміни структури. Зміна структури неминуче відбувається з різною швидкістю. У багатьох країнах півдня виникають острівці благополуччя, і, як наслідок, — нове протиріччя місто-село. Підвищення доходів і загального добробуту у багатьох областях відбувається нерівномірно. Сьогодні ми ясніше, ніж колись, бачимо, що зміна структури ставить до людей підвищені вимоги.

Реформи потребують часу, як і зміни у мисленні людей. Ми, німці, дізнаємося це на прикладі власної країни. Залишки колишнього централізованого планового господарства у деяких африканських країнах не вдається подолати за одну ніч, так само як і ввести програми пристосування структури.

У кожному разі, за допомогою нашої зовнішньої культурної політики ми можемо посприяти, щоб люди не втрачали свого коріння і щоб неухильні структурні реформи були «культурно миролюбними». У зовнішній політиці кожен час має свої вимоги. У конфронтації Схід-Захід мова йшла про контроль над озброєнням і формування довір'я. За період довгого та постійного процесу вдалося пом'якшити озброєні блоки. Сьогодні миру щораз більше загрожують етнічно-культурні та ресурсні конфлікти. У нашому світі, який став глобальним, ми щораз більше потребуємо спільних фундаментів та стратегій, бо центральні проблеми можемо вирішити лише разом. Вольф Лепеніс мав рацію: «Якщо ми зміцнимо нашу здатність «перекладати інші культури», то ми допоможемо втримати діалектику глобалізації і фрагментування у мирних рамках».

Переклала Дарія Ольшанська

ти чистоту православ'я» аж до замороження стосунків із Заходом.

У цьому місці мені б хотілося навести розлогу цитату з цьогорічного виступу віце-ректора Папського Орієнтального Інституту в Римі Роберта Ф.Тафта перед випускниками Львівської Богословської Академії: «Бо якщо історичні вади західного християнства — імперіалізм, владолубство, зверхність — призвели до історичних злочинів, за які Папа Іван Павло II попросив прощення в Римі тієї історичної великогносної неділі, то східне християнство теж має хронічні вади: готовність, в обмін за підтримку світської влади, по-рабськи їй прислуговувати, даючи їй видимість духовного виправдання і дозволяючи їй вершити брудну справу історичних злочинів. Додайте до цього націоналістичну ізолюваність, наслідком якої є розкол правдивої церковної соборності, попри всі історичні гасла протилежного змісту; постійні пошуки цапа відбуйайла, коли виходять із переконання, що у всіх негараздах обов'язково винен хтось інший, оскільки 'містичний Схід' ніколи нічого злого не вчинив»².

Хочеться вірити, що *третьа фаза* — заміна відрухової *реакції* на західний подразник на осмислений пошук власної *позиції* — підспудно уже розпочалась, хоч і не

стала ще панівним явищем. Методологічний підхід тут наближається до пошуку «золотої середини». З одного боку, не все, що йде із Заходу, є універсальним й загальноприйнятним; треба розрізнати універсальні ідеї, що є набутком усієї людської цивілізації, та їхні західні культурні форми, що мають цінність «колиски», а не самого «дитяти». В історії України яскравими прикладами такого розрізнення були українське бароко і, якщо хочете, українські форми фемінізму (серед іншого — активізація жіночого мирянського руху). З другого боку, не все, що існує на християнському Сході, справді є складовою частиною східної ідентичності. У цьому разі яскравим доказом розрізнення духу православної Традиції від її букви був згадуваний уже митрополит Петро Могила, якого висвятили 1633 року всупереч волі захисника «древняго благочестія» — митрополита Ісаї Копинського. Тут стикнулися дві східні моделі реагування на західний подразник: Копинський тільки *захищався* від Заходу через ізоляціонізм і неприйняття «знаків часу», натомість Могила *прийняв виклик* Заходу й рішуче оновив православ'я. Цей приклад дає українським християнам багату поживу для роздумів!

Отож, напрошується висновок: сліпа довіра й відсутність внутрішньої опорності загрожують православ'ю

97

МИРОСЛАВ
МАРИНОВИЧ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
І ЦЕРКОВНИЙ
КОНТЕКСТ
УКРАЇНИ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ще раз про провінційний космополітизм німецько- французькі діалоги про іозеф юрт культуру

© J.Jurt, 1998

âéáöï ûêí

Для Європи глобалізація є не лише економічним, але й соціальним і культурним викликом. Проте, досі між німцями та французами немає єдності щодо того, як відповісти на цей виклик. У кожному разі, аби дієво протистояти наступові індустрії масової культури, замало лише плекати регіональну своєрідність.

Спершу глобалізація відбувається в економічній сфері. Проте, з часом, цей процес набуває непередбачуваних політичних, культурних і соціально-культурних рис, які неоднозначно сприймаються у Франції та Німеччині.

Глобалізація означає передусім світове економічне переплетіння, яке стало можливим завдяки тому, що виробництво більше не прив'язане до певних територій. Сьогодні товари і послуги, капітал і знання наддивовижно мобільні. Кордони більше не є кордонами. Безумовно, існуючі проблеми у зв'язку з цим загострюються. Ми живемо у добу радикальної трансформації: переходу від індустріального суспільства до суспільства послуг, процесу, подібного до переходу від аграрного суспільства до індустріального, а водночас дуже відмінного.

втратаю самого себе, тоді як сліпий ізоляціонізм прирікає його на консервацію заданих недуг, а відтак на втрату «моменту руху». Сміливий діалог за умови тверезого, неупередженого оцінювання як чужих, так і власних чеснот і недоліків — це те, що може відновити ослаблений «культурний і духовний імунітет». Він — єдиноможлива перепустка до III тисячоліття.

3. «ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ» НА ХХІ СТОЛІТТЯ

Діалог передбачає партнерство, а це накладає певні обов'язки на обидві сторони. І боюсь, тут уже не обійтись без такого публіцистичного штампу як «треба», що його виконує з тексту будь-який досвідчений редактор. Заходу треба переосмислити своє ставлення до Сходу, чутливо сприйняти культурні особливості Сходу, які лежать поза межами західної культурної парадигми. Ця теза, як правило, викликає здивування й протести з боку моїх західних співбесідників — мовляв, ми ж і так шануємо східну Традицію. І справді, Захід вивчає Схід значно більше та професійніше, ніж навпаки. Але досить важко при цьому пояснити, що йдеться не про захоплення східними іконами чи церковним співом, «екзотикою» священних риз чи храмових розписів; не йдеться навіть про

вивчення східного богословського скарбу. Мовиться про врахування того засадничого факту, що Схід має *принципово* інший погляд на світ, рівноправне визнання якого передбачає розширення західнохристиянської парадигми, творення нової моделі єдності на основі принципу взаємодоповнюваності, а не свідомої чи несвідомої уніфікації. В цьому плані Захід зробив уже величезний крок уперед, і все ж цього недостатньо. Стереотип вищости латинського обряду чи деякий наліт зверхнього патерналізму все ще живучі в ментальності багатьох західних християн. Отож, ізоляціонізм Сходу далеко не завжди є результатом виключно відсталості й ретроградності його репрезентантів. Часом до цієї самоізоляції його опосередковано заганяє той же Захід, який, попри існування в ньому блискучих постатей на кшталт згаданого Роберта Тафта, теж не готовий до рівноправності і якому теж треба зазнати своєї *перестройки*. Східні Церкви (зокрема Церкви України) часто побоюються розчинитися у «спільній Європі», де Західні Церкви є в більшості. Адже навіть Польща, Угорщина й Чехія — це все-таки територія західнохристиянської цивілізації.

Крім того, існують чисто українські стримувальні чинники. Для прикладу, існує побоювання, що «національ-

В минулому ті трудові ресурси, яким уже не було застосування в аграрному секторі, переміщувалися в інші галузі. Сьогодні незапобувані трудові ресурси просто виштовхують геть. Відповідальність за них перепадє державі, яка змушена підхоплювати жертви економічного «ущільнення».

Економічний процес глобалізації зумовлює безпосередні політичні наслідки. Проте, на політичному рівні не існує інституцій, які б чинили демократичний контроль і стежили за глобальним вирівнюванням інтересів. Останньою релевантною політичною інстанцією залишається національна держава, яка в умовах глобалізації економіки дедалі більше втрачає здатність керувати. Національні держави, наголошує Ігнасіо Рамоне у своїй останній книзі *«Geo-politique du chaos»* (1997), здійснюють щораз менше контролю, оскільки глобалізація економіки є «подзвінним по політичному та суспільному». Великі магнати економіки не потребують зараз підтримки владного авторитету, бо національна держава втратила свої прерогативи, і її владу тепер здійснюють фінансові ринки. Цей процес особливо болюче сприймається у Франції, де нація визначається через примат політичного.

Зрештою, глобалізація призводить до того, що принцип території втрачає свій сенс. Цей перехід не менш важливий, аніж перехід від Ancien Regime до сучасної національної держави. Французька Революція зруйнувала внутрішні межі між класами, і залишився тільки зовнішній кордон державної території, всередині якого живуть рівноправні мешканці. Сьогодні на місце території приходять мережі. У рамках держав виокремлюються центри розвитку, в той час як периферія занепадає. У зв'язку з цим процесом концентрації, глобалізація породжує фрагментацію простору на вузли: систему точок, поєднаних автобанами даних. Поміж ними лежить виокремлена територія. «Перетворення площин у мережі трансформує також державну політику», пише Андреа Комлосі. «Разом із територією, сукупністю і зоною дії сучасної держави, держава втрачає не лише кордон, який надає політиці чітких рамок. Національна держава опиняється у невідгідному становищі порівняно з регіональними територіями».

Вагомими є також культурні наслідки глобалізації. Витворюється світова культурна індустрія, яка радше слідує економічним законам. За цей процес дорікають Америці, однак, там вона комплексна. Дійсно, США

ні» Церкви України буде маргіналізовано тільки тому, що вони не вписуються в моделі, спроектовані сильними світу цього згідно з новою *реаль політік*. Уже впродовж десятиліття поза рамками світового екуменічного руху живуть українські Церкви автокефального статусу. Ідеалістичні й часом розпачливі заклики українських православних християн до світової спільноти про потребу врахувати їхні інтереси не мали донедавна особливого успіху, оскільки не вкладалися в існуючий *статус кво*. Дуже непросто й греко-католикам, які сьогодні наче горох при дорозі: хто не йде, той і скубне. Загалом, християнський Захід приставав на те, щоб вирішувати проблему України без участі останньої, що на часто практиці означало вирішення проблеми України її ж коштом. Власне *українська* політика західних Церков була відсутня: існували прикладні відгалуження політики московської. Нинішня криза екуменізму здебільшого спричинена саме цим. На щастя, Господне Провидіння сильніше за *реаль політік*, й під кінець тисячоліття фокус міжхристиянської оптики виразно розвертається в бік України³.

Рівно ж відповідальні обов'язки лежать і на Сході. Головне — йому треба навчитися розрізняти, що *насправді* належить східній культурній ідентичності, а що є ре-

зультатом тривалої відірваності від цивілізаційних процесів. Мені видається надзвичайно небезпечною позиція, пропагована, для прикладу, російським дияконом Кураєвим: «Треба спочатку свої рани зализати, усвідомити, хто ми такі, згадати свою власну історію, вийти хоча б на той рівень, який у нас був у передреволюційну епоху... Як можна вступати в діалог з якимось іншим суспільством, з іншою культурою, іншою традицією, не знаючи передусім самих себе?»⁴. По-перше, православ'я не є новітнім релігійним рухом, що впродовж свого ембріонального вирівнювання потребує безпечної ізоляваності. По-друге, а може слов'янському православ'ю й не треба відновлювати себе в дореволюційних формах? По-третє, пізнавати себе в ізоляваності — це консервувати за давніми недуги, відтворювати найодіозніші й нежиттєздатні концепції, в чому й переконуєшся, коли читаєш нинішню російську церковну пресу.

Головна проблема нинішнього українського (а якоюсь мірою — і слов'янського) православ'я полягає в тому, що воно, як правило, *оберігає* неоціненний свій капітал — східне богослов'я, а не *користується* ним. Цим воно, якщо хочете, уподібнюється тому немудрому євангельському рабові, який отриманий від пана один талант за-

створили нове визначення культури, згідно з яким вона більше не є претензійною вимогою активного читача, глядача чи слухача на інноваційні твори, а перетворилася на споживання легкостравної продукції, яка сприяє благополуччю споживачів (commodification of culture). США дійсно домінують в галузі створення продуктів масового споживання і ринкової культури: кіно- і телефільми, поп-музика, гамбургер і кока-кола. Під маркою світової музики не стільки твориться міжнародне мистецтво, скільки відбувається професійне продукування творів, орієнтованих на широкий ринок. Паскаль Казанова визначив поняттям world fiction аналогічний феномен у галузі літератури, коли свідомо продукуються романи для інтернаціонально обізнаної публіки.

При цьому не можна не згадати, що і у США також існує дуже оригінальний мистецький авангард в галузі літератури, мистецтва, музики. Європейський інтелектуальний продукт знаходить жваве відлуння і в Америці.

Наслідком ринковості світової єдиної культури, яка ставить обмежені інтелектуальні запити, є повернення до власного, абсолютизація окремішності. Бенджамін Р. Барбер гостро окреслив цей процес формулюванням: Джигад versus McWorld. З іншого боку, Ігнаціо Ра-

моне підкреслює суперечливість світу, який зазнає глобалізації. В умовах виникнення локальних ідентичностей і партикуляризмів конфлікти кінця століття відбуваються не між державами, а в межах держав. Парадоксальним чином, дуже часто співіснують вузьколоба локальна культура і McWorld-культура: Джигад і McWorld діють у протилежних напрямках, підкреслює Барбер — «перший приводить у дію вузьколоба ненависть, другий урухомлюють дедалі ширші ринки, перший призводить до відтворення старих субнаціональних і етнічних кордонів зсередини, другий розвивається внаслідок пом'якшення національних кордонів ззовні. Загалом маємо анархію: брак спільної волі за умов панування права, яке ми називаємо демократією».

Реакція на ринкову світову культуру не повинна бути ані фундаменталістською, ані націоналістичною, але й не повинна бути втечею у виключно регіональне, яке так часто фаворизують у Німеччині.

Нещодавно Джек Лянґ у доповіді у *Frankfurter Allgemeinen Zeitung* (19 травня 1998) говорив про парадокс культурного провінційного американізму: «З одного боку, ми пишаємося особливостями нашої регіональної культури і перебільшуємо локальну відданість

копав у землю (Мт 25, 14-30). А скористатися богослов'ям, примножити його «капітал» можна лише в діалозі, в живому обміні думок, у застосуванні богословської *свободи* Отців Церкви до вирішення складних проблем сучасності. І Захід, до речі, моментально відреагує на це *живе* богослов'я й визнає його, так як визнав він цілу плеяду російських релігійних філософів XIX-XX століть, зокрема Флоренського й Соловйова. В наш час щораз активнішим стає богослов'я румунське, яке при всій своїй православності не боїться вступити із Заходом у повноцінний діалог — від чого тільки збагачується.

Брак діалогічності прирікає нас на нерозуміння Заходу, а відтак на стан ображеності на нього. Важко придумати щось більш неконструктивне, аніж оте наше слабохарактерне й капризне «нас не розуміють, нас ігнорують». Всім, хто скаржитися на навалу іноземних місіонерів та сектантів, можна у відповідь сказати: богословська книга України є сьогодні в очах Заходу незаймано чистою, а тому нічого дивного нема, що її прагнуть заповнити іншими письментами. І так буде доти, доки за перо не візьмуться українські богослови.

До речі, багатуючий капітал східнохристиянського богослов'я, нами ще недостатньо задіяний, може вияви-

тися в майбутньому саме тим капіталом, який і дасть нам геополітичний шанс. Судить самі: взяти участь у сучасній «гонитві технологій» ми, скоріше всього, вже не зможемо. У технологічний потяг ми вскочити таки не встигли. Однак розрив між нестримним технологічним розвитком і моральним станом людства стає щораз відчутнішим — процес глобалізації нагально потребує морально-етичного «компасу». І якраз шансів долучитися до його творення ми ще не втратили.

¹ Тут і далі автор статті опирається на ще не опубліковані робочі чернетки проекту «Глобалізація: релігія, культура, етнічність», започаткованого цього року в Центрі вивчення світових релігій при Гарвардській богословській школі, які йому люб'язно надали дослідники цього проекту.

² Роберт Тафт, *Слово до випускників* / Виступ у Львівській Богословській Академії 25 червня 2000 року.

³ Тут достатньо взяти до уваги активізацію ролі Царгородського патріарха у справі створення Помісної Української Православної Церкви чи планований візит в Україну Папи Івана Павла II.

⁴ Диякон Андрей Кураев, *Две Церкви, два пути* // <http://www.vesti.ru//2000/10/23/972310265.html>.

фольклорові, а з іншого, хотіли б виглядати відкритими для світу, отож, наспівуємо популярні від Нью-Йорка до Токіо гіти». Це, за словами Джека Лянга, вкрай провінційний космополітизм, який має мало спільного з культурною відкритістю. В умовах світової масової культури недостатньо обмежуватися гордощами за власну локальну культуру.

Відповіддю на цей виклик може стати лише усвідомлення європейської культури як культури різноманітностей. Це було б рівнозначно зміцненню Європи не лише на економічному, валютно-політичному і соціальному, а й на культурному рівні. За допомогою вищих культурних амбіцій можна було б вдихнути у європейське єднання більше життя.

Європейська ідентичність позначена не гомогенністю, а розмаїттям культур. Це розмаїття є насамперед розмаїттям мов. Завжди існувала *lingua franca*, спершу нею була латина, відтак французька, а від кінця Першої Світової війни — англійська. Однак те, що творить європейську унікальність — на противагу до арабомовного простору — подвійна мовна площина. Попри єдину мову спілкування у сфері культурного чи наукового обміну, дуже давно була визнана легітимність народ-

них мов у проповідях, юриспруденції, літературі. Таке мовне розмаїття змушувало вести перекладацьку діяльність і вміти поставити себе на місце іншого — тут ми маємо справу із еміненною культурною компетенцією. Культурний обмін за допомогою перекладів в умовах зростаючої конкуренції є радше оберненим. Англословний простір виглядає дедалі замкнутішим. У Великій Британії інтерес до німецької літератури суттєво скоротився порівняно із 50-60-и роками. Лише 3% книжок, які видають у Великій Британії, перекладні. Німеччина і Франція, маючи частки відповідно 15% і 18%, знаходяться вище середньоевропейського рівня. Але й тут спостерігаються значні коливання. У 1995 році 22% перекладної літератури у Німеччині походили з Франції; у 1996 році цей відсоток впав до 9,1%. Частка книг, перекладених з англійської на німецьку, складає більше 70%. Переклади з німецької у абсолютних одиницях складають лише чверть німецьких перекладів з французької. У цьому випадку не можна полишати розвиток лише ринкові. Дуже важливі програми сприяння, які ґрунтуються на принципі якості.

чи проіснують капіталістичні роберт штати до 2050 року?

© R.Kaplan, 2000

101

Найістотнішою проблемою, про яку ніхто не згадував під час останньої президентської кампанії у США, є той факт, що Сполучені Штати поступово змінюються. Після завершення громадянської війни, починаючи від 1865 року, США були капіталістичною республікою у зоні поміркованого клімату у Північній Америці, розбудованою по осі схід-захід. Сьогодні дедалі більше ця країна трансформується у міжнародну цивілізацію (впливи цієї цивілізації поширюються також на Мексику), концентруючись довкола значних приміських комплексів, які своїми розмірами перевищують найбільші міста, однак поки що не сягнули розмірів і найменших штатів. Це явище має серйозні наслідки для американської концепції Америки, а отже й для американської зовнішньої політики.

РЕСПУБЛІКА ДВОХ КОРОЛІВ

З американцями часто трапляється так, що вони хибно сприймають власну історію. Всупереч популярному мітові, автори американської Конституції 1787 року засновували свій проект уряду для но-

ЯКІСТЬ ЧЕРЕЗ РИНОК

Під знаком глобалізації у Німеччині літературну діяльність полишають економіці. В умовах віри у абсолютну чинність економічної логіки існує переконання, що ринок гарантує якість в галузі культурної творчості і що державна підтримка призводить до культурної млявості. У рамках переговорів ГАТТ 1993 року, а також у межах Світової Організації Інтелектуальної Власності, було усвідомлено, що оригінальна культурна творчість є цінністю, гідною захисту, і не можна віддавати її напоталу простої гри ринкових сил. На колоков'юмі у квітні 1998 року у Сорбонні усі колишні й актуальний міністр культури Франції погодилися з тим, що треба відповідати за *exception culturelle* у Європі. Ця угода спрямована на підтримку європейських партнерів із метою збереження європейської культурної різноманітності. У цьому питанні Франція часто почуває себе дещо самотньою.

ЗАКРИТІ ОЧІ

Глобальні ринки і міжнародний спад виробництва призводять у неєвропейських країнах до економічної та соціальної ерозії, яку в майбутньому посилить еміграція з півдня на північ.

Франція, як і Німеччина, сьогодні *de facto* є країною-реципієнтом іммігрантів, навіть якщо у провідних колах Німеччини на це поки що закривають очі. Лише після визнання цього факту стане можливо якимось оформити імміграцію (можливо за допомогою квот). Франція і Німеччина досі здійснювали цілком відмінну щодо імміграції політику, що можна пояснити різним історичним досвідом. Франція була країною, в яку в'їжджали, а з Німеччини – виїжджали. Франції притаманна універсалістська традиція, а Німеччині – культурно розмежовуюча (за Гердером). Франція володіє колоніальним досвідом, Німеччина – ні. Франція вірить у асиміляційну силу територіальної держави і висловлюється в обороні принципу *ius soli* у зв'язку з територіальним закоріненням (через 5 років проживання). Німеччина, як і багато інших країн, слідує *ius sanguinis*, принципів походження.

Варто було б запитати себе, чи не представляє пропагований у ліберальних колах Німеччини мультикультуралізм культуралістської пастки. Такий мультикультуралізм дефініціює меншини лише через їхні культурні спільноти, і таким чином їх гетьоїзує, виключаючи питання політичної участі, гарантованої лише громадян-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

востворених Сполучених Штатів не на моделі атенської демократії, а на моделі античної Спарти – країни, могутність якої утримувалася упродовж 800 років завдяки тому, що влада у ній була поділена поміж двома королями, старійшинами і «вартовими», а це запобігало приходові до влади диктатора і водночас убезпечувало від анархічних виявів прямої демократії. Проте Спарта була державою, орієнтованою на війни, а батьки-засновники вірили, що захищені розлогими океанами Сполучені Штати зможуть зосередитися на самих собі і зайнятися мирною торговельною діяльністю. Ні на мить вони не припускали, що їхній конституційний експеримент матиме такий успіх, і що Америка поширить свої території аж до Тихого океану, що вона інтегрується із зовнішнім світом, а відтак опанує його.

Та безпека, якою Америка упродовж усієї своєї історії завдячує океанам, є основою як американського ідеалізму, так і ізоляціонізму. Ці явища тісно пов'язані між собою; прецінь завше, коли ідеалізм американської закордонної політики зазнавав поразки (скажімо, після Першої світової війни), США

могли собі дозволити розкіш відступити за велику воду. У Європі, де жодні океани не гарантували національної безпеки, кожна помилка могла призвести до колосальних втрат, отож в Берліні, Парижі чи будь-де панував безумовний прагматизм. Американський ідеалізм – дитя океанографії, а відтак може існувати лише доти, доки американці переконані, що їм нічого не загрожує.

Сьогодні океани вже не забезпечують миру. Якщо розглядати проблему в операційних військових категоріях, то Близький Схід є для США таким самим близьким сусідом, як свого часу Османська імперія для Габсбургського цісарства і Прусії. Тепер, коли світ чинить опір ідеалістичним рефлексам Америки, тій нема куди відступати. А це, в свою чергу, означає поворот американської політики у бік реалізму, властивого європейській політиці у XIX столітті.

При цьому варто пам'ятати, що зовнішня політика кожної країни безпосередньо закорінена в її внутрішніх проблемах і побоюваннях. Аби зрозуміти, як Америка ставитиметься до решти світу, варто ближче придивитися до її нових передмість та Мексики.

ством. Франція за допомогою (модифікованого) принципу *ius soli* пішла іншим шляхом, ніж Німеччина, і досягнула дивовижних інтеграційних результатів. Кожен четвертий француз народжений від батьків-іноземців. Надання громадянства є безумовно важливим засобом інтеграції. Німеччина – одна з небагатьох країн, де не визнають подвійного громадянства; тут це вважається підливом підвалин. Але ж, подвійне громадянство сприяє кращій інтеграції дітей іноземців, які народжені тут, і які не мусять повністю відмовлятися від зв'язків із батьківщиною. Проте, сама лиш політична участь не гарантує інтеграції. Якщо б було по-іншому, то Франція не знала би проблеми передмість.

Обов'язковим для співгромадянина іноземного походження, коли йдеться про інтеграцію, є визнання принципів конституційної держави і, таким чином, прав людини. І навіть, якщо права людини мають європейське походження, то вони виявилися на практиці незамінним фундаментом кожної гуманної політичної спільноти.

Французьке самоусвідомлення позначене універсалістською тенденцією. Згідно з концепцією «власної, неподільної нації» в якості нації виступають окремі громадяни. Між нацією та індивідумом не визнається жод-

них інтермедіарних спільнот. Ця концепція полегшує інтеграцію тих приїжджих, для яких релігія є справою індивідуума, проте створює проблеми для приїжджих з ісламських культур, де релігія є справою спільноти. Визнання етнічних спільнот тягне за собою г'єтоїзацію; з іншого боку, внутрішня інтеграція у власній етно-національній субкультурі може стати кроком до загальносупільної інтеграції. Різні відповіді, які Франція та Німеччина дають на культурний виклик глобалізації, вимагають діалогу.

ДОДАТОК. ПОВІДОМЛЕННЯ Юлії Гаверкамп

«Глобалізація. Культурна вимога до Європи» – так звучала тема II Фрайбурзьких діалогів про культуру, які відбулися 2-4 липня 1998 р. у Фрайбурзі. Організатори, Французький центр Фрайбурзького університету і Німецько-Французький Інститут у Людвігсбурзі, запросили «вершки» політичної та наукової еліти до німецько-французького діалогу. У доповідях та робочих групах учасники обговорювали свої різні, специфічні позиції щодо чотирьох тем: «Медіа і комунікації», «Європа і неєвропейські прибульці», «Мова й література» і, зрештою, «Інтернаціоналізація досліджень та навчання».

VIVA MEXICO!

Для американців Мексика завше була «десь там внизу»; нью-йоркські та вашингтонські еліти не усвідомлювали вагомості проблеми стосунків із нею. У своїй зовнішній політиці, яка формулюється на Східному узбережжі, Америка більше рахується із Балканами та субсахарською Африкою, аніж з Мексикою, але Мексика невдовзі стане визначальною для нової ролі США у світі.

На початку XX століття населення Мексики становило 1/6 популяції США. Сьогодні мексиканців понад 100 мільйонів, а це більше, аніж 1/3 мешканців Сполучених Штатів; водночас розвиток транспортних засобів пов'язав ці дві країни як ніколи щільно.

Мексика і досі залишається країною беззаконня, бідності й злиднів, тут не функціонують належним чином найосновніші державні інституції. 40% мексиканців живуть за кілька доларів у день.

Найшаленіші часи у Мексики попереду. Щоб там не було, Штати будуть змушені дедалі більше ставитися до цієї країни, як до партнера, хоча мексиканське керівництво під тиском популістів напо-

лягатиме на нереальних для виконання вимогах. Ці два такі відмінні одне від одного суспільства невдовзі почнуть інтегруватися карколомними темпами. Історія Латинської Америки зміщується на північ. До 2050 року половина американців володітиме іспанською мовою, принаймні настільки, щоб порозумітися.

СПОЛУЧЕНІ МІСТА АМЕРИКИ

Історичне зближення Мексики і Сполучених Штатів посилює стурбованість світу, який об'єднується – адже активізується усе добре і зле, творче і деструктивне, у тому числі пов'язане з демократизацією і «конфліктом цивілізацій». Згадані процеси відбуватимуться в умовах стрімкої урбанізації. Подібно до того, як завершення Другої світової війни дало поштовх для розбудови передмість на американському континенті, завершення «холодної війни» призвело до розросту космополітичних міст-держав. У 2050 році 98% мешканців Арізони житимуть у міському «коридорі» між Тусоном і Феніксом. Район Портленду – Сієтла – Ванкувера, відо-

103

РОБЕРТ КАПЛАН
ЧИ ПРОІСНУЮТЬ
СПОЛУЧЕНІ
ШТАТИ АМЕРИКИ
ДО 2050 РОКУ?

Лише у розумінні Іншого полягає відповідь на виклик глобалізації у сфері культури, констатував міністр зовнішніх справ Клаус Кінкель у промові на відкритті діалогів. Катарін Траутманн, міністр культури та комунікацій Франції, додала до цього, що потрібно сприяти праву духовного розвитку культурних спільнот і захищати їх від спустошення. Вона нагадала Європі про її відповідальність і за себе саму, і за міжнародну нерівність та несправедливість. Франція та Німеччина насамперед повинні були б творити не світовий лад, а європейську самосвідомість. Французьким речникам йшлося про таке самоусвідомлення, коли вони торкалися американізації Європи та їхньої позиції щодо Сполучених Штатів.

На питання, чи неєвропейські країни, як-от Туреччина чи країни Магірібу, можна було б прийняти до ЕС, Ремі Лево, професор Паризького Інституту Політичних Студій, відповів чітким «так», проте висунув передумову, щоб Європа була готова йти назустріч неєвропейським потребам. «Плуралізм» – таким було чарівне слово науковців, політиків і журналістів із французького, і з німецького боку, щоб йти назустріч вимогам глобалізації. Світ за допомогою віртуальної реальності медій розширюватиметься як культура навчання та викладан-

ня, сказав директор Arte Deutschland, Клаус Рудольф Венґер, якщо в аутентичному діалозі спершу подолати страх перед технікою. З промовою на підтримку мультимовності виступив французький лінгвіст Клод Аґеж. Його підтримали представники вузів, шкіл та мовних інститутів. Особливо нарікали на брак знань іноземної мови і покладали великі надії на «професію від культури» – вчителя – німці.

Професор Інґо Колбум з Дрезденського університету вказав на те, що німецько-французькі відносини упродовж століть були значно інтенсивнішими, ніж сьогодні. Професор Роберт Піхт, директор Німецько-Французького інституту, говорив про «скандальні перешкоди» транскордонній співпраці. Їм засідання протиставило єдність французів та німців щодо культурного майбутнього Європи. Петер Ґльотц, ректор Ерфуртського університету, уточнив у своїй заключній промові найважливіші аспекти європейської ідентичності, яка широко обговорювалася у зв'язку з цим. Потрібні культурна революція, нова, інноваційна європейська політика, щоб зберегти Європу в якості Global Player [Планетарного гравця]. Європа повинна згадати про своє єдине походження з Заходу, знайти у критичній саморефлек-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

мий під назвою Порткувер, уже сьогодні утворює суцільну агломерацію, котра тягнеться від штату Орегон аж до Канади; ці міста сполучені транс-американським шосе №5, яке називають I-5, себто – головна вулиця. Те ж саме можна сказати про коридор Омега – Линколн у Небрасці і багатьох інших місцях. Стрічкоподібні постметрополії тягнуться кілометрами, завдяки технологіям вони стають підмурівком світової торгівлі.

Сьогодні велетенські міста-держави самі формують власні інтереси у галузі міжнародної торгівлі та мирно конкурують між собою. Панівну роль у них відіграють корпорації, які, в свою чергу, також дедалі більшою мірою виходять з-під контролю національної держави. Іншими словами, США усе менше залишатимуться державою єдиного народу, перетворюючись радше на економічне і культурне перехрестя, населене найдинамічнішими людьми світу – щось на зразок безмитної зони розміром у континент. Сполучені Штати поволі виплутуються із власної історії та розчиняються у навколишньому світі.

Модерні нації виникли завдяки розвиткові середніх класів. Однак сьогодні уже добре помітно, що в нових американських містах з'являється новий, елітарний шар космополітів, які пов'язані з приятелями та колегами з-за кордону значно міцнішими стосунками, аніж з убогими співвітчизниками. Означена тенденція тісно пов'язана з новим типом американської імміграції. Колись із Європи до Америки прибували покривджені та переслідувані. Сьогодні мільйони освічених іммігрантів з Латинської Америки, Далекого Сходу та Індійського субконтиненту використовують Америку для створення великих сімейних ділових мереж, а відтак для поглиблення інтеграції США з іншими континентами. Завдяки значній кількості подружжів між цими новими іммігрантами та білими з'являється змішане населення, а це сприяє послабленню традиційного поділу на білих і чорних.

КОНТИНЕНТАЛЬНА ІМПЕРІЯ

США – молода і соціально нестабільна країна. Вона існує заledве 1/3 того періоду, упродовж якого араби панували над Іспанією. Америка може зазна-

сїї нову культурну ідентичність. Після досягнення нового самоусвідомлення Європа могла б зробити свій внесок як «генератор ідей».

Переклала Дарія Ольшанська

Kulturaustausch. – 1998. – 2.

пошуки варвара ілюзії культурного універсализму втрачене село

ЙОЗЕФ ЮРТ
ЩЕ РАЗ ПРО
ПРОВІНЦІЙНИЙ
КОСМОПО-
ЛІТИЗМ

ти дуже глибоких змін, на кшталт тих, які відбулися у Стародавньому Римі. У III столітті н.е. Каракалла надав усім римським підданим громадянство, що поклато край привілейованому становищу Італії в межах імперії. Подібно до цього, 50 американських штатів поступово перетворюються лишень на осердя континентальної імперії, до якої належить також північ Мексики й уся Канада. Завдяки іммігрантським контактам ця імперія простягає свої мацаки аж до Бангалору, технологічного центру в Індії.

Однак не варто очікувати, що внаслідок перебігу цих процесів відбудеться універсалізація американської зовнішньої політики. Її творці і не збираються навертатися на невиразний та суперечливий глобалізм генерального секретаря ООН Кофі Анана. Глобальна система урядування, своєрідний неофіційний світовий уряд, може не стільки з'явитися на зміну американському пануванню, скільки вилонитися з неї крок за кроком.

Аби втілити в життя якісь понаднаціональні мети і далі необхідне відчуття національних інтересів. Чинні віднедавна інституції на зразок Міжнародно-

го Трибуналу в Гаазі ніколи б не постали, якби не перемога НАТО в «холодній війні», а останнє б не трапилося, коли б не здатність до ядерної атаки і потужне ЦРУ. Упродовж наступних 10-20 років Сполучені Штати будуть зосереджуватися на власних інтересах. А оскільки їхні інтереси поширюються на дуже широку сферу, це сприятиме розвитку міжнародних організацій.

Тільки таку зовнішню політику готові схвалити свіжоспечені мешканці «союзу міст-держав» нової Північної Америки. Відчуття подвійної загрози з боку епідемії і тероризму та пов'язані з постмодерним життям у передмістях нарцистичні й конформістські рефлексії сприятимуть лише утвердженню найгоїстичнішого і найпрагматичнішого ставлення до решти світу. Американці підтримуватимуть ідеалізм за умови, що він не вимагатиме від них часу і зусиль.

При цьому варто пам'ятати, що Америка – суспільство із низьким природним приростом, поза тим, на відміну від європейців, американці традиційно не довіряють рішенням центральної влади. Недовіра зростатиме в міру того, як нові конфедерації

105

РОБЕРТ КАПЛАН
ЧИ ПРОІСНУЮТЬ
СПОЛУЧЕНІ
ШТАТИ АМЕРИКИ
ДО 2050 РОКУ?

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

лешек колаковський

ПОШУКИ ВАРВАРА. ІЛЮЗІЇ КУЛЬТУРНОГО УНІВЕРСАЛІЗМУ

Не маю наміру ані вдаватися в історичні описи, ані про-рокувати. Мені б хотілося, по-перше, обміркувати певну пропозицію епістемологічної природи, а, по-друге, підштовхнути до оціночного судження, яке я спробую сьак-так пред-ставити. Згадане судження можна звести до одного сло-ва; мені йдеться про захист ідеї, котра упродовж остан-нього десятиліття зазнала різних нападок і через це май-же вийшла з обігу: європоцентризм. Саме слово вочевидь належить до рясної групи понять, скомпонованих, наче мішки для сміття. Існує чимало таких зручних слів, які ми вживаємо безтурботно, не переймаючись дефініціями, і до яких впихаємо зазвичай певну кількість відвертих абсур-дів, не вартих побороювання, певних фактичних тверджень, правдивих або фальшивих, певних оцінок, які надаються або не надаються до оборони, причому добрий ужиток слова полягає в тому, що, зосереджуючи нищительську увагу на імлісто асоційованих із ним абсурдах, ми нападає-мося на ідею, котра не лише заслуговує на оборону, але

міст побільшуватимуть власну компетенцію коштом Вашингтона. Через це американці зберігатимуть негативне ставлення до будь-яких військових операцій, в яких мала б брати участь американська молодь, аж доки такі операції не зачеплять безпосередніх інтересів їхньої метрополії. Не виключено, що гуманістична риторика в американських ЗМІ посилюватиметься і далі, але її застосування матиме вкрай обмежений характер.

Світ прагне до двох речей, які неможливо поєднати: з одного боку усім хотілося б максимальної єдності, з іншого – якомога менше егоїстичної розпаношеної Америки. Проте річ у тому, що лише егоїстична та розпаношена Америка може допомогти у процесі світової інтеграції, адже рештою світу ця країна цікавиться лише настільки, наскільки її власне суспільство ідентифікує себе зі світом.

Переклав Андрюс Вишняускас

© О.Семотюк, 2000

оборона якої може виявитися ключовою для долі цивілізації. Таким чином, ми маємо справу зі словами *par excellence* ідеологічними, але не тому, що вони містять нормуючі компоненти, а тому, що їх функція полягає у тому, щоб не допустити розмежування логічно незалежних питань, а нормативний зміст приховати у поверхових описових твердженнях. Список таких слів у жаргоні журналістів доволі чималенький: поряд із європоцентризмом у цьому чорному списку містяться такі поняття, як елітаризм чи лібералізм, а у білому – егалітаризм, соціальна справедливість, гуманізм, визволення тощо. Гадане призначення поняття європоцентризму полягає у затавруванні певної кількості абсурдів, як от твердження, буцім європейці не мають жодних підстав цікавитися рештою світу, буцім європейська культура нічого не запозичила в інших культур, буцім її успіхи засновані на расовій чистоті європейців, буцім одвічним покликанням європейців є панування над світом, а історія Європи полягає у помноженні розуму й цнот. Отож, слово це покликане переказати нам обурення чи то ідеологією торгівців рабами (білих торгівців, ясна річ) з XVIII ст., чи то доктриною простацького еволюціонізму з минулого століття. Але властива його фун-

кція полягає у чомусь іншому: це слово повинно поцілити в амальгаму, де усі легкі для обстрілу цілі перемішалися в імлісту сполуку із самою ідеєю неповторної європейської культури. Тимчасом на цю культуру чигають не стільки зовнішні небезпеки, скільки самогубча ментальність, в якій збайдужіння до виокремленої нашої традиції, непевність, або й взагалі нищительський гнів прибирають словесної форми великодушного універсалізму.

Це правда, що неможливо дефініювати європейську культуру – згідно з географічними, хронологічними чи сутнісними критеріями, – не закладаючи в таку дефініцію оцінювальних суджень. Ця духовна територія, сама назва якої, на думку вчених, асирійського походження, книга якої *par excellence*, книга основ написана була переважно неіндо-європейською мовою, незлічені філософські, мистецькі, релігійні багатства якої всотали стільки імпульсів, що походять із Малої та Середньої Азії, зі Сходу, від арабського світу – як же її окреслити неарбітральним чином? Якщо ми запитуємо, коли народилася ця культура, то можливі будь-які відповіді: водночас із Сократом, зі Св. Павлом, із римським правом, із Карлом Великим, у процесі духовних трансформацій XII століття, завдяки зустрічі з Новим Сві-

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ,
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

моделі, антимоделі, сценарії

орест семотюк

107

Після завершення Другої світової війни «холодна війна» і військово-політичне протистояння між Сходом і Заходом були основною констеляцією міжнародної системи. Останні десять років світового розвитку внесли істотні корективи. Як же сьогодні виглядає структура світової політики? Ця структура характеризується співіснуванням трьох гравітаційних центрів. По-перше, це Організація економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) включно із Бразилією та країнами Східної Азії; по-друге, це потенційні регіональні центри тяжіння — Китай, Росія, Індія; по-третє, регіони, що не входять до зон впливу перших двох центрів. Зупинимось коротко на цих трьох центрах. ОЕСР можна вважати безальтернативним гравітаційним центром світової політики із трьох причин — відносна структурно-політична однорідність країн-членів, їх майже симетрична економічна взаємопов'язаність (міжнародний поділ праці) і, нарешті, розгалужена інституційна мережа. Крім того, усі члени ОЕСР є демократичними державами, що сповідують однакові політичні принципи: політичний плюралізм, поділ влади і правова

том. Нам бракує не історичних знань, щоб винести в цій справі остаточний вердикт, йдеться радше про те, що можна обстоювати кожну з цих відповідей, якщо ми попередньо припустимо, що той чи інший компонент цілого є конституюючим для цієї культури, а отже відштовхуватимемося від вартісного рішення. Подібно виглядає проблема географічних меж: чи Візантія належить до історії Європи? а Росія? а окремі терени Латинської Америки? Можна безконечно дебатувати ці питання, а можна обірвати дискусію, але обірвати не через посилання на історичні відомості — бо кожну з альтернативних відповідей легко обґрунтувати, засновуючись на цих відомостях, — а увиразнити те, що ми вважаємо конституюючим для культурного простору, в якому живемо. Таким чином, ця проблема більше надається для голосування, аніж до наукових досліджень, при цьому варто застерегти, що ліквідацію цієї культури не можна здійснити голосами більшості, котра б освідчила, що така культура не існує, або що вона не хоче до неї належати: меншість, яка затято віритиме в її існування, свідчить про те, що європейська культура таки існує.

Залишається, як відомо, спірною проблема — коли ж європейці усвідомили собі, що складають унікальний куль-

турний комплекс, який виходить поза межі їхньої єдності в західному християнстві. Немає підстав уявляти, що усі ті, хто в різні часи поборював сарацинів на Піренейському півострові, татарів у Силезії чи османське військо у долині Дунаю, поділяли саме таку подібну самосвідомість. Однак, поза всяким сумнівом, ця самосвідомість сформувалася на підставі єдності віри й утвердилася в епоху, коли сама ця єдність почала руйнуватися в європейському масштабі, а не лише на незначних островах єресі. У ту ж епоху був започаткований блискавичний та неймовірно творчий розквіт усіх просторів знання й мистецтва, аби в дедалі швидшому ритмі допровадити нас до сучасного світу з усім його блиском і злиднями. Почуття злиденності і страху сильніше промовляють до нашої вразливості, і саме тому ідея європейської культури стає об'єктом сумнівів. Ставиться не стільки сам факт існування цієї культури, скільки власне її неповторна вартість, а зокрема претензії на вищість, принаймні у низці царин першорядної ваги. Тимчасом існують причини, аби вищість оту окреслити й прийняти не соромлячись.

Кілька років тому я відвідав доколумбові пам'ятки Мексики, при цьому скористався з нагоди перебувати у това-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

держава. 65% світового валового продукту виробляється у країнах, що належать до ОЕСР. Можна стверджувати, що між країнами-членами не існує дилеми безпеки, а конфлікти в межах Організації лише економічного і зовнішньоекономічного характеру; як наслідок — зростаюча економізація міжнародної політики.

З огляду на людський потенціал (у спадаючому порядку), потенційними світовими центрами можна визнати Китай, Індію, Росію і Бразилію, хоча названі держави є, переважно, факторами світової політики, з якими міжнародна спільнота повинна рахуватися, аніж виразними глобальними гравцями. Що ж стосується загрозливих для міжнародної безпеки конфліктів між цими потенційними світовими центрами, то вони можливі між Китаєм та Індією, з одного боку, та між Росією і Китаєм — з іншого. Проте, варто наголосити, що політика озброєнь і ядерний потенціал цих держав, подібно як у Британії чи Франції, є радше чинником політичної самоідентифікації, аніж загрозою для міжнародної безпеки.

Яким же чином структурована міжнародна система у регіоні, що охоплює країни Карибського басейну, Латинської Америки, Африку та Азію і який насе-

ляє майже 2 мільярди людей? Частка цього регіону у світовому валовому продукті складає 3%, а у світовому торговельному обороті 5%. Попри маргінальні позиції у світовій економіці, суспільства цих країн переживають процеси соціальної мобілізації (пролетаризація, аналіфабетизація, урбанізація), котра є основою для політизації цих суспільств. Цей сегмент міжнародної системи насичений війнами, конфліктами, бідністю; тут наслідки колоніального минулого тісно переплітаються із труднощами постколоніального періоду. То чи існують у цьому сегменті міжнародної системи основи майбутнього світового порядку? Більшість аналітиків вважає, що найближчим часом не вдасться подолати прогресуючої економічної маргіналізації згаданого регіону. З огляду на подальшу перспективу, ці негативні явища можна ліквідувати за умови радикальної зміни національної та глобальної політики щодо країн, що розвиваються. Забути про нужденність цих регіонів неможливо, потік військових, економічних, екологічних біженців до економічних світових центрів зростатиме. Це не приведе до створення нових структур світової політики, але спричинить виникнення, говорячи мовою шахів, неunikних політичних цугцвангів.

ристві відомого мексиканського письменника, видатного знавця історії індіанських народів. Пояснюючи мені значення багатьох речей, чого я сам ніколи б не втямив, мій гід часто підкреслював варварство іспанських солдафонів, котрі розбивали астекські скульптури, переплавляли чудові фігурки із золота на монети з портретом імператора і т.п. На це я відповів: «Гадаєш, вони були варварами — а може, вони таки були істинними європейцями, може, навіть останніми справжніми європейцями; ці люди всерйоз сприймали свою християнську та латинську цивілізацію і власне завдяки цьому не мали жодних причин боронити від знищення поганських божків чи ставитися із естетським дистанцюванням або цікавістю музеєзнавців до об'єктів, які несли в собі інший, а отже ворожий релігійний сенс. Якщо їхня поведінка видається нам гідною обурення, то може, тому, що нам самим як їхня, так і наша власна цивілізація збайдужіли?»

Ясна річ, це був тільки жарт, але не цілком безневинний. Він може урухомити рефлексії над питанням, яке, можливо, є вирішальним для виживання світу у такому вигляді, в якому ми його знаємо: чи зичливий інтерес і толерантне ставлення до інших цивілізацій можливі тіль-

ки тоді, коли ми попередньо перестали сприймати всерйоз власну? Іншими словами: до якої міри ми можемо погоджуватися з нашою винятковою приналежністю до однієї з цивілізацій без одночасного прагнення знищувати інші? Коли вірно, що варварства можна зректися тільки разом з власною культурою, то звідси випливає, що на неварварство здатні тільки ті цивілізації, які занепадають; висновок маловтішний.

Не думаю, аби він був правильним. Навпаки, як на мене, у розвитку нашої цивілізації є підстави, засумніватися в такому висновку. У якому сенсі воєни Кортеса були варварами? Зрозуміло, вони були завойовниками, а не реставраторами пам'яток; вони були жорстокими, хтивими й безжалісними, а водночас, здається, побожними, щиро відданими своїй вірі і переконаними у своїй духовній вищості. Якщо вони були варварами, то тільки у тому сенсі, що варварством за дефініцією є усі завоювання, або тому, що вони не виявляли шани до людей, котрі жили за іншими звичаями та вшановували інших богів, або просто тому, що їм бракувало толерантності до інших культур.

Однак тут ми торкаємося клопіткої проблеми: яку міру пошани до інших культур можна взагалі рекомендувати, і

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ,
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

Чи існують структурні моделі світової політики, альтернативні до описаних вище? Так, існують.

Перша модель — США-центрична, однополярна. Автором її є Чарлз Краутгаммер (1). Незважаючи на те, що у світі існує багато другорядних держав, військовий чи економічний статус яких невизначений, є лише одна супердержава з економічним і військовим статусом — США.

Відносна втрата могутності — не наслідок глобальних політично-економічних причин, вона зумовлена внутрішньоамериканськими і тому поправними причинами. Вирішальною є воля США бути світовою політичною і економічною потугою. Без США і їх ролі світового сторожа більшість сфер світової політики опанує хаос. Хоча ця монополярна структура світової системи є тимчасовою констеляцією, у перехідний період, як вважає Краутгаммер, все ж не існує альтернативи до домінуючої ролі США у світі. Якщо перша модель ґрунтується на чіткій ієрархизації міжнародної системи, то *друга*, представлена іменем І.Валлерштайна, виходить із прогнозування подальшого розвитку конфлікту Північ-Північ у рамках Організації економічної співпраці і розвитку (2). І.Валлерштайн вважає, що

провідні держави світу поділяться на два табори-блоки між США, Японією і Китаєм як запіллям та ЄС із Східно-Центральною Європою і СНД як запіллям. Американсько-японське гравітаційне поле впливатиме також на увесь тихоокеанський регіон, включно із Латинською Америкою і Південною Африкою, а європейський блок концентруватиме свій вплив на Африці. Спірною територією вважатимуться Середній Схід і Перська затока. Ця модель передбачає зумовлений відмінністю інтересів розкол ОЕСР.

Третя модель — мультиполярна. Вихідною тут є теза про нестримну дифузію влади, яка не дозволяє окремій державі використовувати економічну і/або політичну владу, керуючись лише власними інтересами. Полюсами цієї системи є США, Японія, ЄС, СНД, Китай (3). Проте ця модель не враховує різні вихідні ситуації у згаданих країнах. *Четверта модель* (Е.Равенейла) поглиблює тезу про дифузію влади, говорячи про загальну тенденцію до усамостійнення великих, середніх і невеликих держав: *general unalignment* (4). Концентрація влади і гравітаційні центри тут не згадуються, натомість йдеться про поступову ліквідацію і занепад світових ієрархічних структур.

109

ОРЕСТ СЕМОТЮК
НОВИЙ СВІТОВИЙ
ПОРЯДОК –
МОДЕЛІ,
АНТИМОДЕЛІ,
СЦЕНАРІЇ

якої миті хвалигідна воля не виявиться варваром сама собою перероджується у байдужість, а то й взагалі схвалення варварства? Варваром спершу вважали того, хто говорив незрозумілою мовою, однак невдовзі це слово набуло культурно одіозного змісту. Усі, хто вивчав філософію, пам'ятають славетний пролог Діогена Лаєртського, в якому він поборює помилкову теорію, буцім філософія існувала до греків у варварів, у індійських гімносфістів, у вавилонських чи кельтських жерців; уже в ті часи він атакував культурний універсалізм або космополітизм III століття; ні, каже він, саме тут, де знаходяться могили афінянина Муза та фіванця Ліна, сина Гермеса й Уранії, саме тут починається філософія, як і рід людський загалом. Діоген розповідає про дивоглядні звичаї халдейських магів і божевільні вірування єгиптян, і обурюється думці, що можна назвати філософом Орфея з Фракії, чоловіка, котрий безсоромно приписував богам усі людські пристрасті, в тому числі й найнікчемніші. У цьому рішучому самотвердженні відчувається деяка непевність: твір Діогена Лаєртського був написаний у епоху, коли давні міфи уже втратили було свою життєвість або сублімувалися у філософську спекуляцію, а політичний та культурний лад ви-

являв виразні ознаки розкладу. Його спадкоємцями повинні були стати варвари, тобто християни. Іноді, заражені філософією Шпенглера чи іншою «історичною морфологією», ми уявляємо, наче самі живемо у подібні часи, що ми останні свідки приреченої цивілізації. Приреченої ким? Не Богом, а радше здогадними «законами історії». Насправді, хоча жодних законів історії ми не знаємо, але можемо їх вигадати скільки заманеться, а вигадані вони можуть бува й уречевитися як самоздійснювані пророцтва.

Наша постава щодо цього питання вкрай двозначна, а можливо, й внутрішньо суперечлива: з одного боку, ми асоціюємо себе з тим різновидом універсалізму, який утримується від оціночних суджень на адресу розмаїтих цивілізацій та проголошує їх фундаментальну рівність; з іншого боку, через те, що ми погоджуємося на цю рівність, то водночас погоджуємося з винятковістю та нетолерантністю кожної культури зокрема, а чинячи це, погоджуємося з тим, що начебто долаємо, пишаючись собою.

Ця двозначність не є парадоксальною, позаяк всередині цієї конфузії утверджуються характерні риси європейської культури в її зрілій формі, а саме, її здатність сумніватися у собі, відкидати власну винятковість, її воля диви-

В деяких моделях увага зосереджена на окремих аспектах. У згаданій моделі однополярності так звані збройні держави (weapon states) відіграють провідну роль, оскільки вони в змозі посіяти хаос у міжнародній політиці (Лівія, Ірак). У збройних державах держпарат домінує над суспільством. Оскільки ці держави володіють значними запасами нафти, вони можуть виступати у ролі держав-розподільників світових запасів нафти, не маючи потреби у створенні продуктивної економіки. Промислові і технологічні новинки вони імпортуватимуть, а державна скарбниця поповнюватиметься з експорту нафтових запасів.

Проте, варто сказати, що жодна із цих альтернативних моделей не відповідає реаліям. Світ вже не однополярний. Взаємозв'язки і взаємозалежність в рамках ОЕСР занадто тісні, щоб говорити про ймовірність конфлікту Північ-Північ. Ще менш вірогідним є безпроблемна коаліція між США і Японією, або ж конфронтація між ЕС і США. Попри усі декларації, Східно-Центральна Європа і СНД ще тривалий час не будуть надійним запіллям для ЕС.

Мультиполярна модель занадто проста і схематична, щоби відображати сучасну структуру міжнародної

системи. Що ж стосується дифузії влади, то хоч вона і спостерігається, проте не набула аж такого поширення, щоб говорити про зникнення світових економічних і політичних центрів тяжіння. Збройні держави, хоча і стали помітним явищем від 70-х років, проте їх вплив, як і їхні нафтові запаси, все ж регіонально обмежені.

Говорячи про майбутнє світової політики та міжнародної системи, не можна оминати увагою європейський континент, який може сказати вагоме слово у створенні нової глобальної системи безпеки.

Завершення протистояння Схід-Захід і кінець «холодної війни» ліквідував світову констеляцію, яка визначалася конфронтаційною взаємозалежністю обидвох ворожих блоків. Перед міжнародною спільнотою постало завдання звести до мінімуму можливі ризики й організувати систему спільної безпеки. Це завдання є абсолютно новим для міжнародної політики, яка впродовж чотирьох десятиліть була під загрозою звичайної або ж і ядерної війни. Отже, ми маємо справу із абсолютно новою глобальною геополітичною констеляцією. Яке ж місце у ній займає Європа?

З точки зору безпеки, Європа — властивий пере-можець, що скористав із завершення протистояння

тися на себе саму очима інших. Уже на самому початку завоювань єпископ Бартоломео де Лас Казас полум'яно картав нападників, во ім'я тих же християнських принципів, на які останні покликалися. Незалежно від безпосередніх наслідків його боротьби, він став одним із перших, хто виступив супроти власного племені у обороні чужинців і викрив руйнівність європейського експансіонізму. Треба було дочекатися Реформації та початку релігійних воєн, аби Монтень започаткував узагальнену скептичну рефлексію над претензіями Європи на духовну вищість, рефлексії, збаналізованої у сесовищі лібертинів і провісників Просвітництва. Монтень — слідом за Розаріо, ім'я котрого пізніше ушлявила стаття у словнику Бойля, — також порівнював людину з тваринами, визнаючи за останніми вищість, і таким чином ініціював іншу, пізніше популярну тему: погорду до усього роду людського. Споглядання власної цивілізації очима чужинців, аби картати її, стало посполитою літературною манерою Просвітництва, причому «іншими» однаково успішно могли бути як китайці чи перси, так і гість із зірок чи коні.

Нагадуючи про усі ці відомі речі, я лише хочу сказати: можна стверджувати, що в ту ж епоху, коли Європа, на-

певне, головним чином завдяки турецькій загрозі, досягнула чітке усвідомлення власної культурної ідентичності, вона поставила під сумнів вищість своїх власних вартостей та урухомила процес невинної самокритики, покликаний стати не лише джерелом її сили, але й розмаїтих слабкостей та її чутливості до ран.

Це уміння сумніватися в собі, уміння позбуватися — ясна річ, всупереч сильному опоріві — певності в собі, самовдоволення, лежить біля витоків Європи як духовної потуги; з нього зродилося також зусилля, скероване на розлам власної «етноцентричної» замкненості. Ця здатність окреслила нашу культуру, дефініювала її неповторну вартість. Врешті, можна стверджувати, що європейська культурна ідентичність утверджується, відмовляючись прийняти будь-яку викінчену ідентифікацію, а отже в непевності та неспокої. І хоча вірно, що усі науки, природничі та гуманітарні, або народилися в лоні європейської культури, або досягнули зрілості в ній (у відносному сенсі, зрозуміло, йдеться про зрілість, як ми її бачимо із сучасної точки зору), але є поміж ними одна, котру можна назвати європейською наукою *par excellence*, завдяки її змістові; йдеться про антропологію, тобто працю, засновану на відмові від власних

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ.
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

Схід-Захід. Європа перебувала на лінії фронту, якої тепер нема. Поміж більшістю європейських держав не існує проблем безпеки, про можливий ризик можна говорити із огляду на деякі регіони СНД і двосторонні стосунки між державами Східної і Південної Європи. Той факт, що у Західній, Південно-західній і Північній Європі не існує загрози міжнародній безпеці, матиме позитивний вплив і на решту Європи.

По-друге, нова Європа повинна відмовитися від односторонньої інтервенції у випадку конфлікту поза своєю територією і водночас посилювати співпрацю з ООН і НАТО у справі колективної безпеки. В той спосіб Європа позбудеться спокуси провадити неокolonіальну політику. Позитивом такої політики буде зміцнення позицій ООН і НАТО.

Водночас, не слід забувати, що світлі перспективи європейського та світового розвитку після завершення «холодної війни» дещо затьмарилися подіями останніх років. Війна у Перській затоці, громадянська війна в Югославії, наростання ксенофобських і расистських тенденцій, злочинності у Східній Європі — усі ці негативні процеси впливають на міжнародну політику. Спробуємо спрогнозувати можливі сценарії розвитку.

1. Реальною є перспектива поступового розмежування трьох світових центрів — США, Японії та ЕС і посилення боротьби між ними за економічне домінування. В межах ОЕСР спостерігатиметься відхід від космополітичних тенденцій і нарощування неонаціональних і неомеркантильних імперативів. Наслідки можна передбачити: послаблення взаємозалежностей, розмивання інституційної надбудови, спільні інтереси з огляду на втрату значення спільних інституцій витіснятимуть національні чи кланові інтереси. Можливим є й ренесанс прийомів старої геополітики.

2. Такий розвиток подій зачепить і ЕС. Досягнута впродовж десятиліть єдність поступово слабшати. Британія, Німеччина і Франція чимраз більше протистоятимуть одна одній, сперечаючись про лідерство у Європі. Характерна для ЕС багатосторонність зв'язків поступиться місце антагоністичним двостороннім контактам між державами.

3. Без ОЕСР і ЕС, як цивільної «підкладки», немає майбутнього і в НАТО. Це означатиме актуалізацію старих загроз безпеці у Західній Європі. Можливий розвал глобальної системи безпеки і ренаціоналізація оборонної політики.

111

ОРЕСТ СЕМОТЮК
НОВИЙ СВІТОВИЙ
ПОРЯДОК —
МОДЕЛІ,
АНТИМОДЕЛІ,
СЦЕНАРІЇ

ментальних, моральних та естетичних норм, оцінок і пересудів, задля того, щоб якомога глибше, наскільки це можливо, проникнути у поле зору іншого та засвоїти його спосіб перцепції (маю на увазі сучасну антропологію, а не Фрезера чи Морганя). Хоча, напевне ніхто не може висловлювати претензії на повний успіх у цій галузі, адже досконалий успіх постулював би епістемологічно неможливу ситуацію — потрібно було б повністю опинитися у шкурі досліджуваного об'єкта, водночас дотримуючись дистанції та об'єктивної настанови ученого — ці зусилля не минулися марно. Неможливо повністю осягнути становища спостерігача, котрий сам себе спостерігає ззовні, але можливо осягнути таке становище принаймні частково. Здається очевидним, що антрополог міг би досконало зрозуміти дикуна лише тоді, коли б сам перетворився у нього, а отже перестав би бути антропологом. Він може відмовитися від власних оцінок, але сам акт такої відмови матиме культурне коріння; це акт відречення, який можна здійснити тільки в рамках особливої культури, а саме тієї, що зуміла спробувати зрозуміти іншого, позаяк навчилася сумніватися у собі самій.

Саме тому на ділі становище антрополога не полягає у відмові від оцінок: його постава ґрунтується на переконан-

ні, що опис й аналіз, звільнені від нормативних передсудів, мають вищу вартість, аніж дух вищости чи фанатизму; прецінь це оціночне судження, настільки ж потужне, як і альтернативне. Насправді неможливо відмовитись від оцінювання. Те, що ми звемо духом науки, є культурним принципом, тісно пов'язаним із західною цивілізацією та її ієрархією вартостей. Ми вправі боронити й проголошувати ідеї толерантності та критицизму, однак ми не маємо права настоювати, що ці ідеї є «нейтральними», себто вільними від нормативних засновків. Чи я пишаюся приналежністю до абсолютно вищої від усіх інших цивілізації, чи, навпаки, славлю доброго дикуна, чи, врешті, кажу: «Усі культури рівні», я займаю певне становище, висловлююсь щодо певних вартостей і не можу цього уникнути. Це не означає, буцім усе одно, яке становище я відстоюю; відстоюючи одне, я засуджую чи відкидаю інші, однак немислимо, аби я не відстоював жодного становища, принаймні імпліцитно, відтоді, коли я усвідомлю, що існують відмінні цивілізації.

У той час, коли два перші з виокремлених становищ зрозумілі, сенс третього: «Усі культури рівні», вимагає пояснень. Адже це висловлювання, потрактоване послідов-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

4. У такій ситуації не існує перспектив для інтеграції Східної Європи, оскільки інституції ЄС вже не матимуть притягального впливу для цих країн. У східно- та центральноєвропейських країнах спостерігатиметься занепад економіки, загострення соціальних проблем та суспільних конфліктів.

5. Спільна Європа розпадеться; замість демократичних правових держав постануть національні режими, замість спільних структур безпеки — виникнуть міні-альянси і антиальянси, замість глобальної економічної системи — відбудеться чіткий поділ Центр — периферія. Тероризм і шовінізм, ксенофобія і ворожість зведуть європейську ідею до абсурду. Старі лінії поділу стануть значно вагомішими, ніж спільні ініціативи.

6. Міжнародна політика відзначатиметься конфліктами за перерозподіл влади і сфер впливу. Міжнародні інституції втратять свою регулятивну функцію й ослабнуть.

7. Глобальні процеси під впливом провідних геополітичних гравців стануть ще некерованішими, зростання населення зумовить демографічні та екологічні катастрофи, збільшаться потоки біженців, наростатимуть тероризм, фундаменталізм. Відродиться менталь-

ність «рятувального човна»: того, хто хоче втрапити до човна, брутально виштовхуватимуть з нього інші.

8. Разом із втратою глобальних структур і політизацією суспільства частішатимуть конфлікти і настане година «політики афектів», яка базується не на компромісах, а на прагненні до миттєвого успіху на шкоду іншим.

9. З огляду на сказане, неунікною є мілітаризація і відродження *Machtpolitik*. Послуговуючись цим терміном і говорячи про власну відповідальність, політики прагнутимуть реалізувати власні інтереси всупереч бажанню інших.

Накреслені сценарії — лише гіпотетичні. Для того, щоб вони не стали реальністю, існує єдиний засіб: цивілізованість політики. Навмисно гіпертрофовані тут небезпеки дають змогу усвідомити, що поставлено на карту. Тому виникає нагальна потреба активного практичного втілення основних імперативів, що активно дискутуються нині у політичних та наукових колах:

а) побудови і зміцнення правових основ світового порядку;

но, призведе, як здається, до суперечності та допровадить нас до антиномії, аналогічній антиномії послідовного скептицизму.

По суті справи, у повсякденному житті слово «культура» поширюється на усі сфери людської діяльності: техніку, звичаї, ритуали й вірування, мистецький самовислів, виховні системи, право. Можлива універсалізація усіх цих розмаїтих царин вочевидь здійснюватиметься поступово: починаючи від мови, яка найменше надається до універсалізації та найменш зрозуміла, і закінчуючи математичними знаннями, потенційна та фактична універсальність яких найбільш безсумнівна. Коли кажуть: «Усі культури рівні», то йдеться, схоже, про головні специфічні, меншою мірою універсалізовані, галузі; йдеться зокрема про мистецтво, при цьому сенс такого твердження полягає, як на мене, у тому, що немає жодних понадкультурних, трансцендентних норм, які б дозволили висловлювати естетичні оцінки і порівнювати вартості розмаїтих форм вислову в мистецтві.

Однак, так само неможливо виявити існування трансцендентних правил у інтелектуальному та моральному житті. Якщо й існують якісь понадісторичні правила, тоб-

то такі, які зобов'язують у всіх знаних культурах — скажімо, норми двовартісної логіки чи заборона кровозмішання — це аж ніяк не доводить, що ці правила правочинні у трансцендентному сенсі.

Тим не менше, зауважмо різницю поміж застосуванням згаданого принципу «Усі культури рівні» до мистецької творчості, з одного боку, і до моральних, юридичних та інтелектуальних регуляторів, з іншого. На просторах мистецтва толерантність ми досягаємо без надмірних труднощів, чи тому, що байдужі, чи тому, що не бачимо жодної логічної суперечності при конфронтації різних естетичних критеріїв. Ми навіть любимо фантазувати, буцім, спокушені універсалізмом, можемо брати участь у естетичній перцепції усіх культур, так, наче б зуміли сприймати японське малювання так само добре, як твори європейського бароко, наче зуміли б реально брати участь у їх перцепції, не долучаючись до ритуалів і мови певної цивілізації, ані навіть не знаючи про них нічого.

Але це лише одна з найменш небезпечних ілюзій універсалізму. Спричинений цими ілюзіями конфуз стає небезпечним у царинах, які безпосередньо керують нашою поведінкою, себто релігії, моральності, праві та інтелекту-

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ,
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

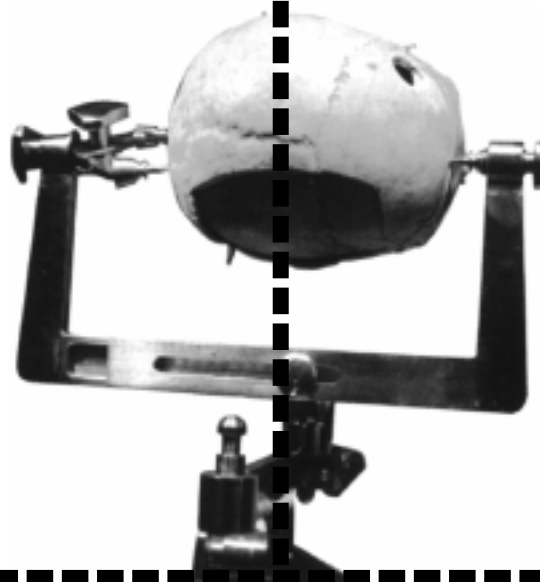
б) ґрунтовної реформи світових і європейських інституцій та пристосування їх до реальної міжнародної ситуації;

в) подолання диспропорцій глобальної економічної системи;

г) вироблення якісно нових механізмів запобігання регіональним і глобальним конфліктам.

Праця у цих напрямках, активні та злагоджені дії будуть виразом Realpolitik не у старому сенсі слова, а свідченням реальної і раціональної політики, яка б сприяла цивілізованості міжнародної політики у такому важливому елементі світової системи, як Європа.

1. Krauthammer Charles: «The Unipolar Moment»// Foreign Affairs, Vol.70, Nr.1, 1991.
2. Wallerstein Immanuel: «Der Niedergang der US-Hegemonie und der Zusammenbruch des Leninismus»// Starnberger Forschungsberichte, Nr.1, 1993.
3. Snyder Jack: «Averting Anarchy in the New Europe»// International Security, Vol.14, 1995.
4. Ravenal Earl: «The Emerging World System.The Case for Adjustment»// Foreign Policy, Nr.81, 1990-1991.

113

ОРЕСТ СЕМОТЮК
НОВИЙ СВІТОВИЙ
ПОРЯДОК –
МОДЕЛІ,
АНТИМОДЕЛІ,
СЦЕНАРІЇ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

альних правилах. Тут ми опиняємося наодинці з відмінностями, котрі породжують конфлікт, наодинці із розсвареними нормами, які не можуть співіснувати в умовах взаємного збайдужіння, які неможливо розкласти поруч, наче музейні об'єкти, витворені різними цивілізаціями. Якщо фраза «Усі культури рівні» повинна означати не лише те, що люди жили й живуть у розмаїтті традицій, які дозволяють їм задовольняти їхні потреби, то вона може означати одне з трьох. Проголошуючи цю фразу, я хочу сказати: або, що сам я живу у певній культурі, а інші мене не обходять, або, що не існує абсолютних, позаісторичних стандартів, покликаючись на які, ми вправі засуджувати певні культури, або, врешті, що стандарти такі, навпаки, існують, і згідно з цими стандартами усі взаємозаперечні форми є однаково правомочними. Остання постава абсурдна, позаяк постулює позитивне сприйняття взаємозаперечних правил, отож простіше, напевне, послідовно дотримуватися першої постави, однак у цьому випадку наведений спосіб її вислову помилковий; якщо я вдаюся до процитованої формули у такому значенні, то насправді хочу сказати, що усі культури рівні, але всі, відмінні від моєї, мені байдужі, а я цілком задоволений власною. Натомість, по-справжньому варте уваги

друге становище, бо воно доволі поширене, а можна стверджувати, що послідовно дотримуватися його неможливо.

По суті справи, існують аргументи на користь твердження, що, коли абстрагуватися від об'явлених істин, усі системи вартостей, допоки вони внутрішньо цілісні, завжди можуть боронитися перед логічною та емпіричною критикою; неможливо довести – у науковому сенсі слова – буцім релігійна толерантність ліпша за режим, який засуджує на смерть людей, звинувачених у хрищенні їхніх дітей, що рівність перед законом вища за право, згідно з яким певні касты мають привілейоване становище, що свобода краща від деспотизму і т.д.; немає й мови, що справа ця очевидна, позаяк відчуття очевидності культурно детерміноване, отож, посилаючись на нього, ми потрапляємо у зачароване коло. Незважаючи на це, неважко вибудувати пріоритети, без огляду на те, чи можна їх обґрунтувати, чи ні. Хто б з європейців не переконував, наче всі культури рівні, зазвичай він не палає бажанням, щоб йому відрубали руку, коли він шахруватиме з податками, або щоб його публічно бичували – у випадку жінки забили камінням – якщо він вправлятиметься в коханні з особою, котра не є його законною дружиною (або чоловіком). Ска-

теорії любов. © Л.Старецька, 2000 політичної старецька. модернізації ліберально-демократичні концепції в сучасному контексті

Процеси розвитку суспільства і його політичної системи актуалізовані сьогоденням, розглядаються в рамках численних теорій загальносоціологічного і політологічного характеру. Фундамент досліджень цього напрямку заклали ще соціологічні теорії розвитку М.Вебера, Ф.Тенніса, Т.Парсона. Однією з теорій, що характеризує перехід від традиційних суспільств до індустріальних і постіндустріальних, є теорія соціальної модернізації. У широкому плані процес соціальної модернізації характеризує глобальний процес постійного вдосконалення суспільства, переходу його на вищі рівні розвитку. Отже, модернізація – це одна з необхідних умов становлення нового порядку. Модернізація як процес оновлення у душі вимог сучасності одноставно визнана вченими. Проте неоднозначність і невизначеність цього поняття на рівні його конкретних інтерпретацій породили безліч модифікацій, котрі й втілювались у різноманітні теорії модернізації. Вважається, що теорія модернізації пройшла низку етапів і зараз ми спостерігаємо третій, сучасний етап розвитку (1, с.276-278).

зати у цьому випадку: «Таке вже шаріатське право, треба шанувати інші традиції», по суті все одно, що сказати: «У нас це було б жахливо, але для тих дикунів саме враз»; отож, в такий спосіб ми висловлюємо не стільки повагу, скільки погорду до інших традицій, а фраза: «Усі культури рівні» найменше надається до того, щоб таку поставу описати.

Однак, якщо ми намагаємося й надалі жити за власними традиціями, а водночас зберегти повагу до інших, ми негайно потрапляємо у згадану антиномію скептицизму. Прецизь, ми утверджуємо власну присутність у європейській культурі умінням утримувати критичну дистанцію до себе самих, здатністю дивитися на себе очима інших, тим, що цінуємо толерантність у публічному житті, скептицизм у інтелектуальній праці, потребу співставлення усіх можливих рацій як у судовому розслідуванні, так і в науці, коротко кажучи, тим, що ми залишаємо відкритим простір непевності. Визнаючи усе це, ми проголошуємо – неважливо, експліцитно чи мовчки – що культура, котра зуміє твердо висловити подібні ідеї, боротися за них і запроваджувати їх, хоча б і не в досконалій формі, у громадське життя, є вищою культурою. Ми вважаємо свою по-

ведінку варварською, коли демонструємо фанатизм, обєрігаємо свою винятковість настільки, що не хочемо обмірковувати рації інших, якщо не можемо сумніватися у собі; як наслідок, ми повинні вважати варварами усіх тих, хто захряє у почутті власної винятковості, фанатиків інших традицій. Не можна бути скептиком настільки, щоб не зауважити різниці між скептицизмом і фанатизмом; це означало б досягнути таку міру скептицизму, що особа перестає бути скептиком.

Парадокс скептицизму, ясна річ, відомий здавна; існували також пропозиції, як радикально подолати цей парадокс: послідовний скептик, отож, повинен мовчати, зокрема він не може висловлювати скепсису, водночас не демонструючи його.

Цей розв'язок напевне можливий, але його не можна дискутувати, бо як тільки ми починаємо його обговорювати, то впадаємо у ту ж саму прагматичну антиномію, якої власне намагалися уникнути. Ми вільні вірити, що досконало послідовний скептик повинен мовчати, і тому ми ніколи не дізнаємося імен видатних скептиків, позаяк вони так нічого і не сказали. Але тільки-но ми розтулимо рота, як опинимося у двозначному становищі.

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ,
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

Теорія політичної модернізації як складова частина загальної теорії соціальної модернізації викристалізовується з різноманітних концепцій, що містять неоднорічні висновки й рекомендації та мають різну соціально-політичну спрямованість. Концепція політичної модернізації розвивалась здебільшого на основі концепцій соціальної модернізації. Політична модернізація в загальнофілософському плані визначається як опанування людини своїм політичним середовищем. А в конкреті-соціологічному – як розвиток політичних систем та інститутів у напрямі створення політичних структур і функцій, характерних для діяльності ліберально-демократичного суспільства. Конкретна характеристика цього процесу дуже різноманітна. Одні вчені пов'язують його передусім з раціональним стилем функціонування бюрократії, політичним плюралізмом і світським характером політичної культури; інші – з формуванням національної інтеграції суспільства і національної держави, модернізації «еліт розвитку», стабільності політичних інститутів і процедур, з психологічним комплексом сучасних політичних цінностей та ідей. Загалом, всі ці процеси призводять до розвитку ефективних адміністративних, урядових і бюрократичних структур, які

здатні подолати відставання і забезпечити національний прогрес. Однак існує чимало різноманітних ідей щодо механізму створення цих структур.

Перші дослідження проблем політичної модернізації розглядали процес становлення сучасної демократії в слаборозвинених країнах як закономірний і необхідний наслідок процесу індустріалізації. Вважалося, що економічний розвиток і подолання відсталості автоматично приведе до формування демократичних політичних інститутів – потрібно тільки визначити їх критерії. Проте практика розвитку слаборозвинених країн досить швидко показала відсутність прямої відповідності між економічним і політичним розвитком. Нові проблеми й складності політичної модернізації почали розглядатись у рамках структурного функціоналізму. У рамках загальної структурно-функціональної теорії політичної модернізації розглядали як взаємодію між процесом диференціації, імперативами рівності та інтеграційною, адаптивною і творчою можливостями політичної системи. Процес диференціації розглядається як панівна тенденція в історичній еволюції сучасного суспільства і пов'язується із зростанням і розподілом спеціалізації ролей, функцій у політичній системі, усклад-

115

ЛЮБОВ
СТАРЕЦЬКА
ТЕОРІЯ
ПОЛІТИЧНОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ:
ЛІБЕРАЛЬНО-
ДЕМОКРАТИЧНІ
КОНЦЕПЦІЇ
В СУЧАСНОМУ
КОНТЕКСТІ

Культурний універсалізм перечеплюється через точнісінько таку ж складність. Він заперечує сам собі, якщо виявляється настільки великодушним, аби спізнати різницю поміж універсалізмом і винятковістю, поміж толерантністю і нетерпимістю, поміж самим собою і варваром; він заперечує сам собі, коли не бажаючи піддатися спокусам варварства, надає іншим право бути варварами.

Тож те, що я тут відстоюю, є непослідовним скептицизмом і непослідовним універсалізмом, а отже таким, що уникає антиномії завдяки тому, що не поширюється поза межі, де стерта різниця між ним і варварством.

Усе сказане у цьому контексті є освідченням вищості європейської культури як культури, котра витворила і зуміла зберегти непевність у своїх власних нормах. А отже, я вірю, що існують істотні причини, аби боронити європейський дух власне в цьому сенсі. Це постулює віру в те, що деякі своєрідні цінності цієї культури – а саме її самокритичні здатності – не лише можна захистити, але й варто плекати, але, за визначенням, їх не можна плекати, вдаючись до насильства, іншими словами, що універсалізм сам провадить себе до паралічу, якщо не вважає себе універсальною програмою у такому власне сенсі, тобто здат-

ною до поширення в масах. У цих міркуваннях аж ніяк не йдеться про поняттєві забави. Європа зазнає тиску тоталітарного варварства, міць якого помножена ваганнями Заходу щодо власної культурної ідентичності, послабленої прагненням самоствердитися як універсальна культура.

Вірити в універсальність європейської традиції аж ніяк не означає проголошувати ідеал уодностайненого світу, де усі мали б однакові смаки, належали до єдиної віри (точніше не вірили б ні у що), провадили той сам спосіб життя, чи просто послуговувались однією мовою. Навпаки, йдеться про вибіркове зараження, якщо можна так висловитися, про плекання цінностей, на яких я наголошував, і які лежали біля витоків величі Європи. Це легше сказати, аніж зробити. Культурні впливи діють за власними законами добору, які практично неможливо контролювати. Перше діло, якого решта світу сподівається від європейської культури, – військова техніка, останнє – громадянські свободи, демократичні інститути, інтелектуальні стандарти. Технологічна експансія Заходу водночас супроводжується відмиранням десятків невеликих культурних одиниць і мов, і цей процес, ясна річ, аж ніяк не дає нам підстав для втіхи. Немає нічого радісного в тому, що велика родина індо-

неннями їх структури й підвищенням взаємозалежності, підсиленням адаптованості системи до навколишнього (суспільного) середовища. Викликаючи розділення адміністративно-управлінських і політичних структур у політичній системі, процес диференціації підвищує також ефективність політичної організації. «Рівність включає в себе ознаки ліберальної демократії: загальне виборче право й громадянство для дорослого населення (рівність у вимогах розподілу ресурсів, а також у правах і обов'язках, поширення універсальних правових норм в політичній системі, політичну участь і залучення населення до політичного життя суспільства). Становлення структури участі включає в себе цілу низку аспектів. По-перше, це формування організаційної структури участі. Організаціями, які впорядковують і скеровують участь, насамперед є політичні партії. Другим аспектом є процес кристалізації політичних ідеологій, які творять ціннісну основу діяльності організацій участі. Третій аспект, пов'язаний зі становленням системи державного і місцевого управління, орієнтований на форми сучасної участі (2, с.55).

Диференціація (функціональна спеціалізація, зростання структурної взаємозалежності) і рівність (лібера-

льна демократія) є джерелами можливостей політичної системи. Досягнення політичною системою якісно нових можливостей (що і є результатом політичної модернізації) характеризується зростанням кількості державних функцій, посиленням політичної інтеграції у системі й ефективності прийнятих політичних і адміністративних рішень, розширенням влади центральних політичних інститутів, участю населення в політичному процесі і т.д.

У структурно-функціональному підході існує кілька напрямків модернізаційних досліджень. Один з них – адміністративний підхід. Прихильники його схильні ототожнювати політичну модернізацію з раціональним стилем управління, функціонуванням західних бюрократій із заміною неформальних, відособлених, функціонально розпорочених форм соціальних і політичних взаємозв'язків і традиційних культурних норм на раціоналізовані форми бюрократичної організації і політичної культури ліберально-демократичного суспільства. Однак, в умовах слабого розвитку демократичних інститутів традиційних суспільств ця тенденція призводить до відчуження функцій управління від суспільства й народу та зосередження влади в руках бюрократії, а також до посилення кастовості, жорсткої ієрархічності, зростан-

європейських мов, її кельтська галузка, відмирає у нас на очах, здається незворотно, всупереч усім зусиллям зупинити її згасання. Старі великі культури, звичайно, чинять опір, однак ніхто не в стані передбачити, чим закінчиться їхня трансформація під впливом Заходу, оскільки такий вплив відчутний у значних масштабах лише упродовж кількадесят останніх років. Навіть мови старих культур, скажімо арабська чи гінді, поступаються європейським при вивченні модерних наук, і не тому, звичайно, що вони буцім нездатні надолужити відставання, а тому, що йдеться про темп і конкуренцію. Жалюгідне видовище, яке майже неможливо коригувати. Коли б нам судилося нівелювати культурне розмаїття світу в ім'я «планетарної» цивілізації, то це майбутнє не змогло б втілитися інакше, як за ціну розриву тягlosti традиції, з чого виникла б смертельна небезпека не тільки для кожної цивілізації зокрема, але й для людської цивілізації загалом.

Ось цитата: «Наші нащадки будуть не лише людьми Заходу, як ми. Вони стануть спадкоємцями Конфуція та Лаоцзи такою ж мірою, як і Сократа, Платона й Плотина; спадкоємцями Гаутама Будди так само, як Девтеро-Ісаї та Ісуса Христа; спадкоємцями Заратустри й Мугаммада

так само, як Ілії та Ісаї, а також Петра й Павла; спадкоємцями Шанкари, Рамануджі так само, як Клеменса і Оригена; спадкоємцями Каппадокійських Отців Східної Церкви тією ж мірою, що й нашого африканця Августина і нашого умбрійця Бенедикта; спадкоємцями Ібн Халдуна так само, як Боссюе; спадкоємцями – якщо вони й далі блукатимуть трясовинами політики – Леніна, Ганді та Сунь Ятсена такою ж мірою, як Кромвелла, Джорджа Вашингтона і Мадзіні».

Це оптимістичне (принаймні в благих намірах) пророцтво висловив у 1947 році Арнольд Тойнбі (Civilisation on Trail. – New York, 1947. – P.90). Він виразив ідеал радикально уніфікованого світу, доволі сумнівний, навіть якщо ми поділяємо критику Тойнбі на адресу Шпенглера з приводу історичних циклів. Що б це, по суті, мало означати – бути «спадкоємцем» усіх цих пророків, філософів і політиків, поміщених у списку? У тривіальному сенсі усі ми й так стали їхніми спадкоємцями, позаяк живемо у світі, до формування котрого вони доклали зусиль, однак зрозуміло, що тут йдеться про «успадкування» у значно серйознішому сенсі, про позитивну тяглість ідеї. Але для того, щоб наші нащадки стали «спадкоємцями» саме в цьому сенсі, необ-

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ,
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

ня бюрократії та її самостійності, засилля адміністрації. У результаті безконтрольна бюрократія присвоює і державні ресурси, і міжнародну економічну допомогу, що зводить нанівець спроби модернізувати країну у цілому. Без сильної інституційованої влади в політичній системі не можна досягнути розвитку – починається хаос, руйнуються механізми досягнення компромісів і безцільно розпорошуються ресурси. З огляду на це, самостійним напрямом досліджень стала проблема стимулювання розвитку демократичних процесів. Від самого початку в фокусі дослідження опинилась проблема політичної участі. Як зазначав К.Дойч, формування системи політичної участі здійснюється завдяки двом процесам: соціальної й політичної мобілізації та асиміляції. Головна проблема в тому, що ці процеси здійснюються за короткий час і люди мобілізуються до активної політичної участі, тому необхідно поряд з розвитком демократичних інститутів зміцнювати інтегруючі підсистеми суспільства – культуру, освіту, філософію, мистецтво. Інтерпретація цього підходу в рамках традиційної концепції плюралізму призвела до створення теорії «субсистемної автономії». Політична модернізація, за цією теорією, – це процес, в якому суб'єкт полі-

тичного розвитку поступово й успішно досягає політичної автономії. Саме остання є визначальним критерієм результативності процесів масової мобілізації й політичної участі. Поняття автономії означає незалежність різних політичних груп і насамперед політичних партій. Найважливішими рисами демократії вважаються багатопартійність, свобода асоціацій, автономія органів місцевого управління від центральної влади. Логічним завершенням концепції є поширення принципу автономії безпосередньо на особу – основного суб'єкта політики, що супроводжується вимогою спеціалізації вольових функцій особи в політиці, з одного боку, і реалізацією в повному обсязі ліберально-демократичного принципу пріоритету прав особи, з іншого. Досить логічно тут обґрунтовується динаміка політичної модернізації: сильна інституційна влада і бюрократія потрібні для трансформації традиційного суспільства. Але для того, щоб вони служили суспільству, необхідно встановити демократичний контроль над ними, а це неможливо без розвитку демократичних прав і свобод, формування плюралістичного політичного процесу, тобто всього того, що становить принципову основу ліберально-демократичного суспільства.

117

ЛЮБОВ
СТАРЕЦЬКА
ТЕОРІЯ
ПОЛІТИЧНОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ:
ЛІБЕРАЛЬНО-
ДЕМОКРАТИЧНІ
КОНЦЕПЦІЇ
В СУЧАСНОМУ
КОНТЕКСТІ

хідно припустити, що усі вартості й ідеали цих людей, які суперечать одні одним, втратять врешті значення; однак тоді вони не духовними предками для нас будуть, а ніким. Можна уявити, що різниця поміж католиками й протестантами зникне, але тоді для наших нащадків Боссе й Кромвелл не стільки помиряться, скільки втратять своє значення у найхарактернішому для них сенсі, тому подібне «успадкування» уже не матиме вловимого змісту. Так само важко собі уявити, яким чином прихильник духовної свободи зможе в майбутньому вважати себе спадкоємцем Леніна й Мугаммада; можна собі уявити, що проблема свободи взагалі втратить сенс, що якийсь з-поміж суспільств майбутнього буде досконало тоталітарним, і в такій формі прийнятним для його громадян, і тоді наші нащадки справді будуть спадкоємцями Леніна, але не Вашингтона. Коротше кажучи, вигадувати, наче наші онуки поєднають усі суперечливі традиції в гармонійне ціле, що вони будуть водночас пантеїстами, деїстами та атеїстами, лібералами і прихильниками тоталітаризму, ентузіастами й ворогами насильства, означає будувати в уяві світ, який не лише виходить поза межі нашої фантазії та пророчого дару, але в якому не збережеться жодної живої традиції;

це означає лише те, що вони будуть варварами у дослівному сенсі.

Повторюємо, не йдеться лише про термінологічну забаву. Ми усі чудово усвідомлюємо, що опинилися вічнавіч із могутніми культурними силами, які за своєю суттю провадять нас до єдності, варварської єдності, заснованої на відмові від традиції. Однією з цих сил є тоталітарне варварство совєцького типу, яке намагається – із значним, але, на щастя, дедалі слабким успіхом – запрягти усі духовні сили на службу державі, одержавити усе, включно із людськими особистостями, історичною пам'яттю, моральною свідомістю, пізнавальними інтересами, мистецтвом і наукою, котре також маніпулює традицією, обтинаючи, деформуючи та фальшуючи її відповідно до кожноразових потреб держави. Другою силою є технологічний дух, зроджений з європейських джерел, з небувалих успіхів науки – включно з боротьбою супроти нужди, хвороб, страждання – котрий, пишаючись своїми небуденними досягненнями, зумів посягти в наших умислах сумнів щодо пращинності, ба навіть потреби цих традицій, користь від яких у поступі науки й техніки мізерний або непевний; руйнівна дія цього духу виявляється поміж іншим також у

Інколи вчені ототожнюють процес модернізації з демократичною модернізацією чи з процесом демократизації політичної системи певного суспільства. Однак подібні твердження заперечує історичний досвід політичного розвитку наприкінці ХХ століття. Рух до сучасного суспільства відбувається в різних країнах у зовсім інших соціокультурних умовах. Тому справедливіша позиція, яка вказує на те, що результатом політичної модернізації можуть бути не тільки демократичні політичні режими, схожі й близькі за своєю структурою до розвинених західних демократій. З іншого боку, слід зазначити, що демократична форма модернізації – найадекватніша форма цього типу історичної еволюції. Демократичні політичні інститути й демократична політична культура – найефективніший спосіб адаптації до соціокультурного контексту сучасного суспільства.

Спроби відразу сформувати політичну систему ліберально-демократичного типу здебільшого не увінчалися успіхом, що спонукало дослідників політичної модернізації відійти від західного взірця й пристосувати концепцію до специфічних умов перехідних суспільств. У результаті було розроблено кілька оригінальних варіантів теорії політичної модернізації.

Передусім слід згадати про авторитарно-прагматичну концепцію, яку розробили С.Гантінгтон і його послідовники. Вони дійшли висновку, що відсутня пряма залежність між соціально-економічними й політичними змінами. Через це зміна і навіть руйнування традиційних інститутів у процесі модернізації здебільшого не веде до створення сучасної політичної системи, а навпаки – політичні відносини в цілому дестабілізуються, все більше розпалюються соціальні й національні конфлікти, посилюється тенденція до створення авторитарних режимів. Причина цього явища в тому, що надто високі темпи (в історичному плані) політичної модернізації і, відповідно, темпи політичної організації й інституціоналізації спричиняють не політичний розвиток, а політичну деградацію. Активне залучення мас до політики випереджає розвиток політичних інститутів суспільства, які могли б забезпечити баланс інтересів різних соціально-політичних груп і спрямувати енергію радикального перетворення суспільств у прийнятні форми. У результаті виникає хаос і нестабільність, які не тільки не сприяють процесові модернізації, а й загрожують самим основам суспільства. Тому головним завданням стає не процес модернізації, а стабілізація розвитку, для чого

редукції місця та ваги, які відводяться історичним наукам і класичним мовам у шкільній науці на цілому світі. Не варто нагадувати, що сили ці натрапляють на опір, і в останні роки можна зауважити його посилення, як також частковий ренесанс релігійної традиції, навіть якщо подекуди вона прибирає варварських або макабричних форм.

Немає підстав думати, наче ці загрози смертельні, і що наша цивілізація вражена невиліковною хворобою. Всупереч усім поразкам, всупереч усій масі вродженого варварства, що його ця цивілізація – в уживаному тут сенсі, частково нормативному – мусила й муситиме долати, вона не втратила свого розмаху. Аж ніяк не маловагомий той факт, що чимало провідних ідей європейської цивілізації прийняті у цілому світі, принаймні вербально, що її інституційні форми наслідують на словах, що тираніям належить на тому, аби вдаватися до європейських висновків і фразеології. Навіть до смішного нездарні зусилля творити європейський фасад, одягатися у костюм Заходу, прецінь свідчить про те, що коли варварство й не подолане, то значно побільшав сором за своє варварство, а ті, хто соромиться свого варварства, наполовину переможені, навіть коли ота друга половина чинить запеклий опір.

Правда полягає у тому, що внутрішня загроза Європі походить не лише з надто чіткої волі до самоствердження, але й із ендегенних варварських рис. Тоталітаризм має міцне європейське коріння, різні його форми можна спостерегти в історії соціалістичних утопій, націоналістичних ідеологій, теократичних тенденцій. Європа, як виявилось, аж ніяк не виробила цілковитого імунітету до власного варварського минулого, яке зуміло повернутися у нас на очах у різноманітних формах; незважаючи ні на що, Європа виявилася здатною мобілізувати могутні антидоти цьому минулому.

Якщо ми запитасемо, в чому полягають витoki того опору, який Європа чинила власному і чужинському варварству, то не знайдемо відповіді, яка б окреслювала «універсальне джерело»; усі грецькі, юдейські, римські, перські та інші впливи, що злилися в лоні цієї цивілізації – не кажучи уже про матеріальні, кліматичні й демографічні умови, вагомість яких ми добре уявляємо – неможливо представити у постаті векторів із чітко визначеними параметрами. Однак, коли ми спробуємо вловити те, що творить духовне ядро європейського простору, і коли ми спробуємо описати це ядро в запропонований тут спосіб, а саме

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ,
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

потрібен прискорений розвиток політичних інститутів і сильна авторитарна влада. Політичний розвиток у цьому випадку збігається з інституціоналізацією політичних орієнтацій і процедур, їх стабільністю. Стабільність, звичайно, не означає відсутності змін у політичній системі. С.Гантінгтон розробив цілу низку засад здійснення політичної модернізації в умовах авторитарного підтримання політичної стабільності: поетапна структуризація системи реформ, концентрація реальної влади в руках уряду й компетентність політичного керівництва, послідовність і поступовість у проведенні реформ, створення надійної коаліції реформаторських сил як політичного, так і соціального характеру, врахування часового фактора. Ця концепція стала основою численних авторитарно-елітарних програм політичної модернізації, що досить успішно здійснені вже в низці країн. На основі аналізу нового емпіричного матеріалу С. Гантінгтон переосмислив свою концепцію і сформулював її як взаємодію трьох основних факторів політичної модернізації – економічного розвитку, соціально-економічної рівності й політичної участі, пріоритетність кожного з яких і визначає характер політичної модернізації. Загалом, американський учений пише у своїх працях про

те, що в сучасному світі розгортається «великий процес модернізації» з її дев'ятьма ознаками: радикальністю, комплексністю, системністю, глобальністю, тривалістю, стадійністю, наданням світові певної однорідності, незворотністю, прогресивністю. (3, с.302).

Своєрідною модифікацією традиційних варіантів політичної модернізації ліберально-демократичного типу стала структурно-функціональна «кризова модель» політичного розвитку. Розглядаючи проблему розвитку в рамках традиційних категорій структурної диференціації, імперативу рівності і можливостей політичної системи, автори «кризової моделі» (Л.Біндер, М.Вайнер, Л. Пай, С.Верба, Дж.Ла Паломбара) виходять із того, що будь-яка соціальна система має певний стабільний рівень взаємодії цих компонентів. У процесі політичної модернізації змінюється рівень і характер їхньої взаємодії, що призводить до «криз» решти відповідних їм параметрів політичної системи – національного самовизначення, політичної участі, авторитетності, проникнення і розподілу ресурсів, – детермінованих їх несумісністю один з одним на різних етапах політичної модернізації. У цьому випадку політичний розвиток означає процес розв'язання політичною систе-

підкреслюючи дух непевності, невикінченості, ніколи до решти не сформованої ідентичності, то ми зрозуміємо, в якому сенсі і чому Європа від народження християнка.

Може виникнути підозра – претензією було б назвати це «гіпотезою» – що остаточний зв'язок, *vinculum substantiale*, який поєднує доктринальну традицію західного християнства із тим творчим розмахом, завдяки якому постали наукові й технічні досягнення Європи, а також сформувалася ідея гуманізму у постаті віри в безмірну вартість індивіда, врешті того духу відвертості й тієї здатності до авторефлексії, з яких виросла сучасна цивілізація.

Подібне судження може і навіть повинно здаватися парадоксальним, зваживши на всі добре відомі факти, які свідчать про те, наскільки багато інтелектуальних і соціальних досягнень Заходу було здобуто всупереч сильному опорі Церкви, зваживши також, що опір цей був упертим і тривалим не лише в кількох ключових пунктах розвитку науки, але й коли йдеться про кшталтування модерних ідей та демократичних інституцій, а також соціально-законодавства – усіх цих речей, без яких знана нам сьогодні Європа немислима.

Історії згаданого опору аж ніяк неможливо зігнорувати або звести до кількох незначних випадків, до неї також не можна поставитися як до давно забутого минулого. Однак у моєму запитанні йдеться не про це. Я, радше, запитую, чи можна в принципі відшукати християнську інспірацію у русі Просвітництва, яке торувало собі шлях значною мірою всупереч Церкві, а нерідко й всупереч християнству. Йдеться про просвітництво в найширшому сенсі, згідному зі славетною формулою Канта – «вихід людини із незрілості, в якій вона сама була винна» – а отже уся маса духовних зусиль, завдяки яким утвердилися сили світського розуму і світської уяви, пізнавальна цікавість, прихильність до влади над матерією, дослідницька відвага, аналітична вправність, скептична недовіра до легких розв'язків, навичка ставити під питання усі уже досягнуті наслідки.

Отож мені здається, що християнську релігійність, як з огляду на її доктринальну сторону, так і з огляду на її особливу вразливість, можна вважати семінарією європейського духу, не поминаючи, не применшуючи і не редукуючи до звичайнісінької помилки усієї історії драматичного конфлікту поміж Просвітництвом та християнською традицією. Рамки моєї спекуляції наступні:

мою названих криз і набуття нею через пристосування до наслідків криз нової політичної можливості – успішної інституціоналізації нових зразків інтеграції, політичної участі й розподілу ресурсів, її стабілізації на новому рівні.

Одним із способів змістового наповнення структурно-функціональних концепцій стала «особистісна теорія політичної модернізації» (А.Інкелес, Д.Сміт), що розглядає проблему трансформації традиційного суспільства з соціально-психологічного погляду. У структурно-функціональних концепціях цей підхід ігнорувався на тій підставі, що індивід у перехідному суспільстві є носієм як традиційних, так і сучасних психологічних установок. Традиція і сучасність на особистісному рівні так переплітаються, що стають абсолютно непридатними як аналітичні категорії в аналізі процесу модернізації. Однак емпіричні дослідження показали, що різні аспекти психології особи в процесі модернізації не змінюються хаотично один щодо одного, а змінюється особа в цілому. Тому ключовим елементом процесу модернізації є створення соціальних передумов для виникнення у людей сучасних психологічних установок і орієнтацій, пов'язаних із такими характерними особистісними ри-

сами, як участь у політичному і громадському житті, поінформованість, усвідомлення своєї громадської ролі. Особливу роль у формуванні сучасного «психологічного комплексу», притаманного людям розвинених постіндустріальних суспільств, відіграють сучасні професії, пов'язані з новими галузями виробництва, що виникають у процесі економічної модернізації. Основна система «цінностей розвитку», яка ґрунтується на установках досягнення успіху й масового споживання, характерних для індустріальних суспільств за умови домінування в мотиваціях людей і повинна привести до успішної модернізації суспільства.

Цікавою видається в цьому контексті характеристика сучасної людини за А.Інкельсом. Ось лише деякі істотні її характеристики: сучасна людина відкрита до нового життєвого досвіду у всіх сферах свого існування, вона внутрішньо відкрита до сприйняття нових ідей, нових способів пізнання й емоційного сприйняття довкілля, а також нових способів дії. У сучасної людини суттєво змінюється структура думок про суспільство. Це передбачає такі якості індивіда, як схильність формувати і підтримувати думку з більшості проблем суспільного життя, інформованість про те, що до розгляду будь-

Так само, як і у всіх великих релігіях, у християнській вірі неминуче живе постійна напруга поміж образом закінченого світу, об'явленого Богом, та образом цього світу як запереченням Бога; поміж природою, в якій втілена слава й благодать Божа, і тією ж природою, яка через свою знищеність і залежність від волі випадку є джерелом зла; поміж біблійним «*cuncta valde bona*» і землею, яку вважають місцем вигнання людини, чи навіть, у крайній версії, мало не плодом вчиненого Богом гріха. Християнська ідея у тому вигляді, в якому вона формувалася та артикулювалася упродовж століть, мусила чинити безугавний опір еретичним тенденціям, які постулювали один з елементів цих протиріччя, нехтуючи або забуваючи про другий. Мало не усю історію ересей – якщо дивитися на неї лише в теологічних формах виразу – можна організувати згідно з цією схемою, а головні проблеми в історії догм та антидогм можна сприймати, як варіації однієї й тієї ж теми: людськість Ісуса Христа супроти його божественності, свобода людини супроти милости й предестинації, Церква видима супроти Церкви невидимої, закон супроти милости; літера супроти духу; знання супроти віри; спасіння через діяння супроти спасіння через віру; дер-

жава супроти Церкви; земля супроти неба; Бог-Творець супроти Бога-абсолюту. Рівновага, яку були покликані підтримувати неминуче двозначні формулювання, безугаву порушувалася, а ставкою у цьому вічно хисткому екілібруванні був не просто осуд тієї чи іншої ересі, в'язниця чи вогнище для того чи іншого бунтівника, але подекуди, ймовірно, — і доля цивілізації. Понад міру піддатися маніхейській спокусі, піддати осудові тіло, фізичний світ, як царство демона або принаймні терен, на якому не може зродитися нічого вартісного, означає проголосити байдужість щодо всього, що діється у рамках цивілізації або усе це відкинути; морально скасувати світську історію та світський час: ця спокуса виразно означена в історії християнства, її незрівнянний вираз подав у минулому столітті Кіркєгор. Однак поступитися понад усяку міру протилежній спокусі – спрощуючи, назвемо її пантеїстичною – яка уславлює світ у тому вигляді, в якому він існує, і не бажає визнати неунікності або й загалом реальності зла, рівнозначно убивству або послабленню тієї волі, яка є передумовою освоєння матерії. Осуд світу й аскетична втеча від його принад в одному випадку, обожнення світу та забуття зла з іншого боку, — поміж цими полюсами безперервно осцилює

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ.
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

якої проблеми можливі різні підходи, позитивна оцінка різноманітності. Крім того, сучасна людина в своєму сприйнятті суспільно-політичного життя орієнтована більше на сьогоднішній день і майбутнє, ніж на минуле, вона схильна планувати свою діяльність на тривалий час, як в суспільному так і в особистому плані. Вона розраховує, що люди і соціальні інститути діють надійно та передбачувано щодо конкретних обставин. Вона цінує і в собі, і в інших професійні навички, керується в своїй поведінці ідеєю особистої гідності всіх людей. На нашу думку, саме така людина стає головним суб'єктом модернізаційних процесів. Виховання і формування людини нового типу – умова успішних політичних змін.

За останню чверть XX століття відбулась зміна головного напрямку розвитку, і це зрушення має настільки чіткий характер, що тепер замість поняття «модернізація» все частіше використовують поняття «постмодернізація». У це поняттякладають багато різних значень. Особливо наголошують на тому, що саме культура якнайповніше визначає досвід людини, не обмежуючись жодною зовнішньою реальністю. Однак, саме в цьому закладено певний концептуальний сенс, за яким

процес, який називають модернізацією, вже не є останньою подією в сучасній історії людства, і соціальні перетворення розвиваються сьогодні зовсім в іншому напрямку. Крім того, в літературі з постмодернізації названо низку специфічних ознак цього процесу: постмодернізація передбачає відмову від акценту на економічній ефективності, бюрократизації структур влади і науковому раціоналізмі, які були характерні для модернізації, і знаменує перехід до гуманнішого суспільства, до самостійності, багатоманітності, а особливо широкий простір передбачено для самовираження особи (4, с.269).

Загалом, концепції модернізації відіграли значну роль у формуванні сучасного світового співтовариства. В їх рамках виявлено окремі загальні тенденції суспільного розвитку, хоча світ є надзвичайно різноманітним у всіх своїх виявах. Значний процес модернізації сучасного світу, демонструючи єдину логіку тенденцій глобальних перетворень, водночас, вже на початковій стадії модернізуючих просторів, виявив ознаки їх індивідуалізації, повсякчасного поєднання цінностей постіндустріалізму з особливостями власних цивілізаційних досягнень, породжуючи в кожному конкретному випадку

ЛЮБОВ
СТАРЕЦЬКА
ТЕОРІЯ
ПОЛІТИЧНОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ:
ЛІБЕРАЛЬНО-
ДЕМОКРАТИЧНІ
КОНЦЕПЦІЇ
В СУЧАСНОМУ
КОНТЕКСТІ

християнська думка, і хоча неважко відшукати витримки з Біблії, які б підкріплювали кожну з екстремальних позицій, магістральна течія західного християнства вперто дошукувалася формулювань, які б дозволяли уникнути фатального вибору поміж ними. Здається, що Європі вдалося навіпамачки, у християнській формі, відшукати ту міру, якої вона потребувала, аби розвинути свої наукові й технічні здібності: зберегти недовіру до фізичного світу, але не такою мірою, однак, аби гамузом викласти його як невиліковне царство зла, натомість спостерігши у ньому суперника, яким можна оволодіти. Цілком виправдане запитання, чи моральне й метафізичне ігнорування природи у буддистській культурі не пов'язане була з її відносною технічною стагнацією, і чи далекосяжне утвердження природи не творить єдиного цілого із низькою технічною продуктивністю світу східного християнства. Згоден, це лише спекуляції, однак від них важко утриматися, коли ми запитуємо, чому той незвичайний культурний розквіт, серцевиною якого була Європа, залишається унікальним в історії. Цю дилему можна поширити на значно вужчі проблеми, як-от визнання і обмеження природного розуму чи місце вільного вибору у спасінні; з'являється спокуса, аби усю

боротьбу поміж гуманізмом і Реформацією обмірковувати у категоріях конфлікту поміж тими комплементарними принципами, коли християнство безконечно намагається досягнути рівновагу, але ця рівновага ніколи не була й не буде стабільною.

Тут не місце міркувати над окремими догматами. Я лише намагаюся сформулювати підозру, що новочасний гуманізм, який виріс із християнської традиції, а пізніше обернувся супроти неї, досягнув тієї стадії, коли скерований уже супроти самого гумануму. Гуманізм, окреслений у славетній промові Піко делла Мірандоли про людську гідність, тобто гуманізм, висловлений почерез ідею невикінченості людини, котра перебуває у стані постійного вагання, непевності, заснованої на свободі вибору – легко можна узгодити із християнською традицією. Натомість, той гуманізм, який окрім того постулює, що людина вільна не лише в тому сенсі, що може обирати між добром і злом, але й те, що він не відкриває жодних законів добра і зла, яких би сам не встановив, проголошує, наче жодні норми не були йому переказані Богом або природою, і що він сам має необмежені силу й права, аби фабрикувати ці норми, достосовуючись до власних потреб – такий гуманізм не-

оригінальний досвід глибоких суспільних трансформацій. Модернізація здійснюється еволюційним шляхом і є, зазвичай, не реалізацією сконструйованих інноваційних проектів, а зміною соціально-економічних і політичних відносин з урахуванням тенденцій їх тривалої еволюції, селекції й інституціоналізації природних в сучасних умовах форм суспільної організації.

Зміни в нашій країні мають характер загальної соціальної модернізації. З огляду на це важливо вивчати теоретичний і практичний досвід процесів модернізації в сучасному світі, щоб розробити практичну стратегію розвитку на перехідний період й уникнути тих помилок, які перешкоджають здійсненню ефективних реформ. Україна має гарний шанс здолати власний шлях у прогресивному модернізаційному розвитку, відкритися світові і відкрити світ для себе.

1. Політична модернізація. Політологія – К., 1998. – С.276-291.
2. Политическая модернизация и современные политические системы. // Гончаров Д.В.Голтарева И.Б. Введение в политическую науку. – М., 1995. – С. 168.
3. Мировое политическое развитие: век XX. – М., 1995. – С.336.
4. Инглехарт Р. Модернизация и постмодернизация // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М., 1999. – С.261-291.

перспективи союзу англомовних країн

© R.Conquest, 1999
© National Interest – Fall 1999

можливо узгодити із християнством у жодному розпізнаваному сенсі.

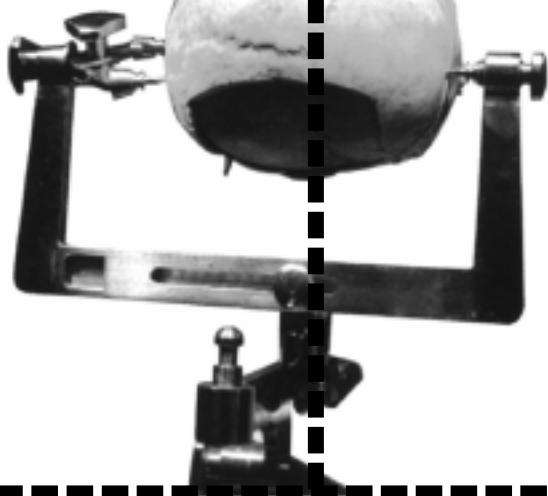
Можна гадати – хоча ніхто не здатний навести ніяких остаточних доказів за чи проти – що гуманізм, аби розвивати свої можливості, мусив прибрати нехристиянської, або й взагалі антихристиянської форми, і що коли б він продовжував тривати у межах, окреслених Церквою, і під духовним патронатом теологічної ортодоксії, він не зумів би витворити той клімат інтелектуального визволення, у якому уконституювалася Європа. Таке припущення аж ніяк не суперечить християнському походженню гуманізму: в атеїстичному та войовничо антихристиянському гуманізмі Просвітництва легко помітити крайній пелагіанізм, крайнє заперечення першородного гріха і необмежене утвердження природної доброти людини. Ба більше, можна гадати, що, затерши сліди свого походження, цей гуманізм у постаті тотального заперечення меж, на які могла б наштовхнутися наша свобода встановлення критеріїв добра і зла, врешті залишив нас у моральній пустці, яку ми сьогодні розпачливо намагаємося заповнити, що він обернувся супроти свободи і дав привід трактувати індивідів як знярядь.

Можна зважитися на аналогічні спостереження – у тому ж небезпечно широкому масштабі – у зв'язку із розвитком довіри до світського розуму у процесі формування Європи. Скептицизм, живлений, ясна річ, з грецьких джерел, також значною мірою укшталтувався у християнському контексті. Гуманістичне *quod nihil scitur* означало заламання схоластичної певності і було спершу драматичним виразом зудару розуму, який шукав фундаменту у самому собі, із таємницями віри. Незважаючи на важливість скептичних тем, які розвивалися у християнських поняттєвих рамках – у Шаррона, Паскаля, Юе, Бойля – скептицизм виявився плідним і звитяжним саме у нехристиянській формі, в епістемологічному нігілізмі, успадкованому від Девіда Юма і проголошуваному в наші дні лише із незначними поправками. Він також, здається, зайшов у стадію інтелектуального глухого кута.

Так само виправданий пошук християнської інспірації витоків ідей, на яких була побудована модерна демократія. Бог Лока і Бог американської Декларації незалежності не був лише риторичною оздобою; теорія невідчужуваних прав людини була опрацьована на підставі християнського поняття про особу як неподільну вартість. Іще раз

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ,
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

роберт конквест

123

Федеративна Європа, метастази якої сьогодні поширюються навсібіч, має кілька суттєвих недоліків. Вона розділяє Захід і саму «європейську» цивілізацію, котра завжди включала в себе і Заморську Європу. Вона є приховано, а часто й відкрито, антиамериканською. Вона вже сьогодні стала зоною надмірного регулювання і адміністративної орієнтації, що суперечить традиції загального (англо-саксонського) права, а далі буде ще гірше. Проте, найбільшим і фатальним її недоліком є нерозуміння реальної природи почуття громадянства. Цими почуттями не можна керувати за допомогою закликів та нав'язування ідеї наднаціональної цілісності, адже ми й досі живемо в добу, коли важко примирити фламандця з валлонцем, не кажучи вже про сербів та хорватів.

Суть «європейської» відповіді на це питання полягає в тому, що наднаціональна європейська держава чи федерація стане тим механізмом, завдяки якому сили доброї волі зможуть запобігти вибухам націоналізму. Але яким чином? Стверджувати, що велике федеративне ут-

ця теорія утвердилася всупереч опорів Церкви, а пізніше обернулася сама проти себе, коли її імперативи виявилися не цілком сумісними, а поняття держави як розподільвача усіх матеріальних і духовних благ здолало поняття непорушних прав особи: таким чином право людини перетворилося на право держави володіти людиною, а отже лягло у основу тоталітарної ідеї.

Повсюди ми натрапляємо на ту саму подвійну самознищувальну схему: Просвітництво народжується із християнської спадщини, осмисленої по-новому; задля утвердження воно мусить подолати опір зашкарублених структур цієї спадщини; утверджуючись – ідеологічно у гуманістичній або реакційній (тобто у постаті Реформації) формі – Просвітництво крок за кроком віддаляється від свого джерела, аби набути нехристиянської, або й узагалі антихристиянської постави. На остаточних етапах Просвітництво обертається саме супроти себе: гуманізм перероджується у моральний нігілізм, пізнавальна непевність закінчується епістемологічним нігілізмом, уславлення індивіда зазнає нечуваної метаморфози, з якої випливає тоталітарна теорія. Руйнуючи бар'єри, встановлені християнством задля оборони від Просвітництва, породженого

цим християнством, Просвітництво водночас руйнувало бар'єри, які боронили його від виродження уже в постаті чи то обожнення природи й людини, чи то розпаду.

Лише у наші часи з обох сторін вимальовується новий рух; християнство і Просвітництво, згідно констатуючи відчуття глухого кута й сум'яття, ставлять під сумнів власне значення і власну історію, з чого зроджується імліста й непевна перспектива нових укладів, про які нам нічого не відомо. Однак водночас цей подвійний рух спрямованого на себе сумніву є продовженням того самого принципу, на якому була збудована Європа, і під цим оглядом Європа й далі вірна собі у стані непевності й безладу. Якщо вона вистійть під натиском варварів, то не завдяки тому, що певного дня знайде остаточне вирішення, а завдяки ясному самоусвідомленню, що таких розв'язань знайти неможливо; а таке усвідомлення – християнське. Християнство не знайшло і не обіцяло жодних тривких розв'язань для земної долі людства. Це також дозволило нам уникнути дилеми «оптимізм–песимізм», якщо розуміти таку дилему як вибір поміж вірою в остаточне вирішення і розпачем. Розпач є повсякденною формою краху тих, котрі колись вірили у остаточне і досконале розв'язання, але

ворення слугуватиме протидією націоналізму, що воно здобуде політичну підтримку, — це чистісінька теорія, яку не підтверджує досвід інших багатонаціональних федерацій. Світ знає багато випадків краху подібних структур. І це не лише СРСР, Югославія та Чехословаччина, але й Об'єднана Арабська Республіка та Федерація островів Вест-Індії та Малайзії. До цього переліку можна додати союз Швеції та Норвегії, Австро-Угорщину і дві спроби створення Центрально-Американського союзу.

Европейська ідея є застарілою і недозрілою водночас. Застарілою в тому сенсі, що фізична спорідненість і географічна близькість, на яких ця ідея переважно базується, вже не є настільки важливими факторами, як раніше. А недозрілою через те, що політичні культури Європи ще не є достатньо асимільованими для задуманого. Водночас, існують інші, спорідненіші між собою культури, зв'язок між якими є глибшим і міцнішим.

Якщо ми прагнемо чогось кращого, ніж маємо тепер, то є сенс повернутися до природних, а не штучних конгломератів, що враховують, а не ігнорують культурні особливості. В такому разі на думку спадає певна форма єдності, що існує між країнами зі спільними правовими, політичними, мовними та культурними традиціями, тобто

Спільнота США, Великої Британії, Канади, Австралії та Нової Зеландії, а також, слід сподіватись, Ірландії, країн Карибського басейну та Тихого океану.

Якщо брати Захід в цілому, то саме англомова спільнота спромоглася впродовж останніх кількох століть знаходити компроміс між анархією та деспотизмом. Решта країн світу цим похвалитися не можуть. (Один великий китайський історик сказав, що його співвітчизники або живуть у рабстві, або прагнуть цього).

Наприкінці XVIII ст. французький політик Жак Некер сказав, що британська система урядування є єдиною в світі системою, «що поєднує державну міць з індивідуальною безпекою». Цей комплімент визначає відправну точку системи, яку ми тепер називаємо демократією. Сьогодні те ж саме можна сказати на адресу США та решти перелічених вище країн. Ми звикли до нашої спадщини. Ми користуємося спільними для наших країн громадянськими та іншими свободами, вважаючи це нормальним і природним, і справедливо нарікаємо на їхні недоліки та невідповідності. Але наша система не є домінуючою — варто лише поглянути на сьогоднішній світ. Ми, волею долі, є основною силою, що останні півстоліття протистоїть нашестям різноманітних варварів. Згадайте, що країни, які під час

втрапили таку певність. Але, прецінь, в традиціях християнської науки захист від обидвох небезпек — і від божевільної певності у нашій безконечній здатності до вдосконалення, і проти самогубства. У головних своїх течіях християнство поборювало дух мілленаризму, що бував на його маргінесах і розпочав імпозантно ширитися зі швидкістю вибуху тоді, коли набув антихристиянських форм. Християнство стверджувало: філософський камінь, еліксир безсмертя — усе це передсуду алхіміків, немає також рецептів на суспільство без зла, без гріха, без конфлікту; подібні ідеали постають із заблудлого розуму, упевненого у своїй всемогутності, отож є плодами пихи; однак визнати таке — зовсім не рівнозначно розпачеві. Ми не маємо вибору поміж тотальною досконалістю і тотальним самознищенням. Нашим земним призначенням є безконечна турбота, вічна незавершеність. Саме у дусі непевності щодо самої себе європейська культура може утримати свою духовну певність і своє право називатися універсальною.

(1980)

ВТРАЧЕНЕ СЕЛО

Цілком неймовірним є міркування, начебто ми сьогодні, завдяки нечуваному розвитку засобів інформації, опинилися у гігантському селі, територія котрого поширилася на усю поверхню планети, і, начебто знищивши традиційне село, ми відтворили його у спіральному «діалектичному» поході, в універсальному масштабі. Мені видається, що якраз навпаки: немає ніякої «спіралі», а лише нездоланий односторонній рух, який із року в рік безжалісно затирає сліди сільської громади, а наслідки його дії добре видно в урбаністичних та індустріальних культурах. Згадане село-монстр, мешканцями якого ми себе іноді уявляємо, різниться від села минувшини не тільки своїми технологіями (сільська економіка була досконалою моделлю циклічного обігу матеріалів, господарства майже зовсім не виробляли сміття, усе споживалося повторно, в той час як клопоти із відходами стали однією з найважчих проблем сучасної цивілізації); не лише карколомним ритмом змін, які контрастують із монотонними, природними циклами селянського життя. Насамперед, глобальне село є штучним і примарним, церебральним заміником, нереальність

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ.
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

Другої світової війни були справді визволені і не підпали під владу іншої деспотії, були звільнені об'єднаними збройними силами США, Британії та Канади у Європі та США, Британії, Австралії та Нової Зеландії в Азії.

Зрозуміло, що об'єднання в Спільноту навіть цих країн буде пов'язано з серйозними труднощами. Але це труднощі непринципового характеру, спричинені суперечностями в певних інтересах, думках, звичках. Загалом, ситуація в чомусь нагадує проблеми, з якими зіткнулись американські федералісти у 1780-х рр. Тоді обставини склалися проти них. Попри спільні цінності права та свободи, здавалося майже неможливим продертися крізь плутанину регіональних інтересів та юридичних суперечностей і досягти загальної єдності. Одне слово, підстав для похмурих пророцтв було досить. Але Бенджамен Франклін зміг побачити за всім цим міць і спільність. Отже, сьогоднішні проблеми мають стати для нас таким самим стимулом до об'єднання, як суперечки між штатами в рамках Конфедерації для федералістів.

Було б помилкою вважати, що тільки революціонери й утопісти здатні на рішучі та радикальні дії. Нерідко до них вдаються і прагматики, особливо тоді, коли цього вимагають інтереси стабільності та прогресу. Так було і

в 1780-х рр. в Америці, коли аж ніяк не можна було допустити дезінтеграції та зубожіння. Тоді лідери нації правильно оцінили труднощі і належним чином скористалися наявними можливостями.

КІНЕЦЬ ТИРАНІЇ ВІДСТАНИ

Які ж труднощі стоять перед прихильниками великого союзу англомовних країн? Відтоді як це питання почало обговорювати (слід нагадати, що ідея союзу виникла сто років тому), основним аргументом проти такого політичного союзу були відстані, що розділяють Північну Америку, Австралію та Британію. Однак тепер цей аргумент можна відкинути. Сьогодні 12 тисяч миль (відстань між найвіддаленішими точками гіпотетичного союзу) важать менше, ніж тисяча миль, які розділяли американські штати у 18 столітті. Цезар Родні їхав до Філадельфії цілу ніч, щоб встигнути проголосувати за Декларацію про незалежність. Сьогодні вертоліт доставив би його туди за півгодини. Дорога від Нью-Йорка до Філадельфії тоді забирала два дні, а до Балтімора — п'ять. І це вважалось найкращим сполученням. Сьогодні ж бізнесмени і політики можуть дістатися з Лондона до Канберри упродовж дня, а зв'язок через Інтернет чи телефоном є миттєвим.

125

РОБЕРТ КОНКВЕСТ
ПЕРСПЕКТИВИ
СОЮЗУ
АНГЛОМОВНИХ
КРАЇН

якого одразу впадає у вічі, і дедалі більше стимулює ностальгію — приховану за різними ідеологічними формами — за «справжнім» селом. Телеекран, на якому майже водночас, лише із кількохгодинним спізненням, ми оглядаємо заворушення в Японії, трупи в Ірані, промову американського президента і футбольний матч у Сиднеї, не лише дає нам почуття освоєності зі світом, але й стирає різницю між дійсністю та вигадкою на користь іншої. Усі ці війни, революції, страждання та страхіття властиво перетворюються на вестерни, трилери, цікаві фантазії режисерів. Замість того, щоб ставати близькою і відчутною на дотик, дійсність перетворюється в літературну вигадку; замість можливої нашої участі у справах світу чи заохочення до такої участі, густа мережа візуальної та вербальної інформації, яку ми безрезультатно намагаємося перетравити, пропонує нам світ, із яким ми ототожнюємося, засновуючись на естетичних критеріях, тобто з певною дозою приємності, але без почуття відповідальності.

Позаяк реальне село є насамперед світом особистих контактів, безпосередніх і життєво важливих знайомств, здається очевидним, що глобальне село не існує і ніколи не існуватиме.

Руїна села і рухливість нашого життя означає не лише прогресуюче знищення відносно сталого та квазінатурального сусідського середовища, але й розклад того людського простору, котрий в минулому творив систему співвідношень, навколо якої крок за кроком поставав наш світ; раптово занепадають самі поняття родинного дому, рідного міста чи села, родини, в якій співіснують кілька поколінь, а разом з тим саме поняття дитинства; позаяк ми перебуваємо повсюди, ми не перебуваємо ніде, наш простір є чисто декартовим, недиференційованим і безконечним, без упорядкованих точок. Можливо, непросто описати цю втрату у категоріях емпіричної соціології, однак вона, тим не менше, реальна і реально переживається. Багато-разово описано нові райони великих метрополій, добре заплановані і розсудливо споряджені усім, що потрібно для комфорту, проте водночас дивно неживі, байдужі, що не витворюють жодного духовного простору, жодної території, де будь-хто прагнув би пустити коріння.

Оскільки ми ширяємо у геометричній нескінченності, не видно, яким чином ми могли б самоокреслитися у просторі до будь-якого ладу, котрий виходить поза нас, ми навіть позбавлені образу такого ладу, і отже позбавлені

Навіть у часи, коли шлях до Нової Зеландії треба було долати кілька місяців, Британія підтримувала міцні політичні зв'язки з цією територією. Однак тепер, коли Лондон може спокійно спілкуватися з Оклендом чи Аделаїдою і добиратися до обох за день, британцям кажуть, що їхнім природним політичним партнером є Європа. Так, вона справді ближче в суто географічному сенсі. Але ми з вами живемо в еру, коли рівень розвитку транспортних засобів та комунікаційних технологій зробив цей фактор менш важливим, ніж будь-коли в історії людства. «Тираниї відстані», про яку говорив австралійський історик Джеффри Блейні, нині фактично не існує.

Отже, значення перешкод географічного характеру дуже перебільшено. А як щодо націоналізму та етнічних проблем? Перше, зверніть увагу, що між країнами, про які ми говоримо, існують не просто і не лише кривні зв'язки. Найпотужнішим фактором спільності тут є вірність ідеям Права та Свободи і такою мірою, що не властива жодній з країн демократичного табору. Англійська політична культура є найрозвиненішою і перспективною, і в цьому твердженні немає жодного расистського підґрунтя. Цей стиль політичної та громадянської організації зародився в Британії і звідти поширився на весь світ.

Звичайно, це не означає, що наша форма організації суспільства є винятковою або придатною лише для якоїсь особливої мовної групи.

Велика Британія сама складається з кількох «національностей». Кожен, кому доводилося зустрічатися з англійцями, шотландцями та валлійцями, чудово розуміє, що це аж ніяк не одне й те ж саме. Навіть якщо брати виключно Британію, то тут радше слід говорити про англо-кельтські, а не англо-саксонські традиції. Так звана англо-саксонська раса в Англії увібрала в себе значну частку бриттів, тоді як «лоулендери», що становлять більшість шотландського народу, найчастіше є нащадками англо-саксів. Більше того, британська заморська експансія переважно здійснювалась силами шотландців, валлійців та ірландців. Отже, культурні та інші відмінності є справді дуже значними. Проте, політичні та громадянські традиції лібералізму дозволяють успішно з ними давати раду.

І навіть британська політична культура повністю не пов'язана з англійською мовою. Тут говорили і говорять циганською, урду, бенгальською, грецькою, мальтійською. Проте, англійська є основною. Ми повинні визнати силу уз мови, якими ми не пов'язані з «Європою», і те, що мова може бути важливим фактором єднання.

законів, які визначають нам поле «природних» відповідальностей, наші потреби також мають схильність надиматися до безконечності, а суб'єктивне відчуття недосити мало пов'язане із ресурсами, якими ми уже володіємо. Однак, реальні ресурси не є невичерпними, і тому ми часто стаємо жертвами болісного голоду серед достатку, а справжня, фізіологічно окреслена нужда, яка нас оточує, чи про яку ми знаємо, нічого не змінює.

Тому й надалі – як у політичних гаслах, так і у філософських спекуляціях – ми стаємо жертвами тієї ж самої даремної туги за селом, яка терзає західну цивілізацію уже понад два століття, себто від початків нинішнього урбанізму й індустріалізації. Віко, котрий не без рації сьогодні відкритий знову та притягує увагу істориків, уже описував періодичні та неминучі кризи цивілізації в категоріях, які невдовзі поширилися в середовищі руссоїстів та романтичних критиків Просвітництва: занепад авторитетів і міфів, розклад спонтанної плеємінної солідарності, виключне зосередження кожного зосібна на приватних інтересах і т.д. Чи й справді ми приречені безконечно повторювати усі ці жалібні фрази на тему «атомізації», самотності в юрбі, механізації життя, розриву родинних, пле-

мінних і національних пов'язань, «деперсоналізації», «реіфікації» і знищеної Gemeinschaft? Напевне, так, саме на це ми приречені, винаходячи нові формули, покликані відсвіжити збаналізований словник Жана Жака, німецьких романтиків, сен-сімоністів, молодого Маркса. Однак наше життя й далі обертається навколо тих самих марень, чи то коли ми реанімуємо образи Аркадії, чи то коли ми з погордою відштовхуємо їх як дитинні й реакційні фантазії. Чим, як не неврозом вигнаних з раю – усе одно, реального чи уявного – була філософія, якою ми годувалися упродовж останніх десятиліть; чим, як не все новими і новими спробами протистояти життю, якому ані усталені міфології, ані почуття національної чи плеємінної солідарності не надають уже зрозумілого ладу, життю, позбавленому точки ідентифікації в якомусь цілому, ширшому за нас? Видається, що рання метафізика Гайдеггера була інспірована власне цим прагненням: людині, котра намагається втекти від свободи та відповідальності і розчиняється у готових рамках зручної анонімності, протиставити людину, котра шукає коріння в неможливому до висловлення Бутті і в цих пошуках утверджує свою необмежену екзистенцію. Рання метафізика Сартра, навпаки, прагнула зосередитися на

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ.
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

РОБЕРТ КОНКВЕСТ
ПЕРСПЕКТИВИ
СОЮЗУ
АНГЛОМОВНИХ
КРАЇН

Якщо населення Британії є відносно гетерогенним, то в Америці воно ще різномірніше. Навіть на початку своєї історії Сполучені Штати були строкатим утворенням. Звичайно, чорне населення тоді було фактично виключене з громадянської культури, але голландці (у штаті Нью-Йорк), німці та шведи (у середніх колоніях), гугеноти — не кажучи вже про ірландців — були аж ніяк не меншиною (німці — близько 10%, а шотландці та ірландці — близько 7,5%).

Проте, спільними для всіх цих колоній були, по-перше, мова, а по-друге — що більш важливо — інституції та звичай правової й громадянської культури. Деякі автори (американські й зарубіжні) вважають, що «національна ідентичність» (в тому вигляді, в якому вона існує серед європейських народів) у США є менш монолітною. Через це, на їхню думку, тут існує тенденція замінити глибші й меншою мірою усвідомлювані узи загальними принципами. Можливо, такі підміни і справді існують, принаймні в деяких головах. Але, напевно, можна стверджувати, що американська ідентичність, ведучи свою історію з часів Революції, не змогла себе достатньо забезпечити. Твердження, наче величезний вплив іммігрантів певною мірою розмиває цю ідентичність, на перший погляд, видається пе-

реконливим. Але наскільки? Дивно, але ще недавно всі захоплювалися ефективністю американського «казана». Проте, в будь-якому разі, факт збереження давніх релігійних та культурних традицій країн, від яких походить американська нація, або характерний для останніх років факт повернення до цих традицій, не конче впливають на загальне національне почуття, адже у нас держава не прагне сконцентрувати на собі всі громадські устремління. Вона може складатися з громад із різними внутрішніми цінностями та орієнтирами. Так, у Британії приналежність до шотландського клану чи єврейської громади жодним чином не суперечить лояльності до країни в цілому. Отже, етнічна різноманітність Америки фактично може навіть зміцнювати почуття національної гордості.

«В ньому не було нічого від англійця, окрім відданості Англії й турботи про її велич і добробут», — так говорили про Дізраелі. Це саме можна сказати й про інших людей, які ведуть своє коріння з інших культур, але духовно належать нашій. Близько тридцяти мільйонів людей африканського походження говорять англійською як рідною мовою і загалом вважають своєю нашу політичну традицію. Більшість з них проживає у США, але значні їхні громади є в країнах Карибського басейну і навіть у

рішучому погодженні зі світом, який пропонує нам лише вибір поміж оманливим зісковзуванням у «автентичність», у світ речей, і триванням у нашій марній свободі, без перспективи укорінення чи самоототожнення із будь-якою реальною спільнотою. Позаяк кожен витворює свій час зокрема, зі своєї необмеженої свободи, жоден спільний час, покликаний створити нам рамки колективного існування, неможливий; тому спільнота може існувати лишень у формі забріханої втечі до сховку «Буття-в-Собі», до речі, а контакти між людьми принципово засновані на прагненні привласнити собі іншу людину. Відмовившись від своєї філософії екзистенції, Сартр намагався окреслити візію спільноти, яка безперервно оновлюється у революційному проекті, і котра, хоча й ніколи не досягає стабільної форми (рудименти його давніх баталій супроти «реіфікації»), однак дає учасникам процесу різновид ідентичності, яка постійно переживається. На жаль, це лише ілюзорний відступ: оскільки революція, за визначенням, є процесом розкладу інституційних форм суспільного життя, вона не може утвердитися в якості способу життя, і хоча вірно, що при перебігу цього процесу активні групи здобувають сильне почуття колективної індивідуальності, вірно також і те, що

це всього лиш короткі миті ейфорії, після яких неминуче настає гірке розчарування, бо інституції постають знову; революція, усвідомлена як визволення голодних духів тривкого місця психологічної ідентифікації, може бути лише химерою підлітків.

Прагнення належати до спільноти, яка реально переживається, мрії про життя, в якому люди спілкуються між собою без посередництва інституцій, були нераз описані як реакційні фантазії, як розпачливі спроби дезавувати модерну цивілізацію та уявна втеча у лагідне варварство. Реакційне, чи ні, прагнення це живе у нас сильніше, аніж будь-коли, і шукає виразу в найрізноманітніших ідеологічних шатах. Врешті, аби гадати, наче прикметник «реакційний» є не лише описовим (а отже, він накидає думку про повернення до якихось давніх і уже подоланих форм), але й включає негативну оцінку, треба визнати не тільки, що відбувається прогрес, ба більше, що не існує нічого поза прогресом; отож, в такому ужитку слова наперед закладається, що міркувати про повернення завше означає міркувати про щось гірше. Таким чином, щоб вживати слово «реакційний» у значенні, в якому автоматично міститься подібна оцінка, треба припустити, що чинна ціла глобаль-

Британії. Немає сумніву, що в більшості наших країн існують расові проблеми. Гадаю, що створення Спільноти допомогло б їх подолати і зміцнити почуття єдності.

ЩО МИ ЗДОБУВАЄМО?

Сьогодні Сполучені Штати не мають особливого бажання виконувати ту надзвичайно важливу роль у зовнішній та військовій політиці Заходу, яка звалилась на них у другій половині ХХ століття. Союз із іншими країнами однієї політичної традиції міг би полегшити американцям це завдання і розподілити деяку частку відповідальності. (Варто було б нагадати, що окрім Британії, найнадійнішого союзника США, лише Австралія та Нова Зеландія брали участь у всіх чотирьох великих війнах століття на боці Америки.) До цього процесу слід залучити країни, що покладаються на американців, а самі не можуть виконувати функції світової держави.

І справа не лише в тому, що Сполучені Штати, наймогутніша з демократій, не бажають одноосібно нести тягар військової та політичної відповідальності. Велика Британія, Канада та Австралія мають навички, але не мають можливостей впливати на хід подій у світовому масштабі. Між тим, вони мають глибоко вкорінені глобальні

інтереси і могли б багато чим допомогти у вирішенні міжнародних проблем. Отже, тенденція останніх років, коли США приймають односторонні рішення, а потім скаржаться, що союзники їх не підтримують, є симптоматичною за нинішніх обставин. Після об'єднання в Спільноту такі країни, як Велика Британія, що нерідко почуваються дещо ущемленими односторонністю американських рішень, ділили б відповідальність не тільки за рішення, але й за військові чи інші дії.

Звичайно, британські ліві можуть закинути, що в такій Спільноті Сполучене Королівство підпаде під безпосередніший контроль чи вплив Америки. Але це неправда. Все буде якраз навпаки: серйозні конфронтації будуть виключені, і жодне рішення не прийматиметься без участі Британії. Сьогодні такі конфронтації можуть мати місце при вирішенні будь-якого міжнародного питання, адже попри міждержавні консультації, реальні рішення, які до чогось зобов'язують Лондон, приймаються у Вашингтоні одноосібно. В іншому разі, США змушені реагувати на кризу самостійно, що, зрештою, не вигідно жодній з наших держав. Обговорюючи негативні моменти, ми не повинні забувати, що під час іракської кризи 1998 року саме Британія, Канада та Австралія підтримали Сполучені Шта-

на теорія неухильного і нерозривного прогресу, теорія, ймовірність якої, м'яко кажучи, далеко не безсумнівна. Ось простий приклад подібного конфузу. Нападаючись на метафізику Гайдеггера, Адорно порівнював прагнення повернутися до «коріння» із нацистською ідеологією крові та землі. Навіть якщо це порівняння вірне, воно вказує лише на третину правди, а ось ті дві третини, про які варто згадати. По-перше, що ж пропонує нам сам Адорно, окрім засудження гамузом індустріальної та бюрократичної цивілізації, яка ув'язнює нас у своїх «рефікованих» формах, окрім вихвалення культури феодалних еліт? Ба більше – і це третя частина – коли ми задумуємося над блискучим успіхом цієї ідеології (щоправда, не таким уже тривалим у масштабі історії), нас проймає спокуса, аби вбачати у ньому також і монструально варварський ренесанс тієї ж романтичної журби, тих самих пошуків утраченої племінної спільноти чи «органічних» пов'язань (вдаючись до нав'язливого й оманливого слова усієї пострусоїстської традиції). Романтичні джерела нацизму багаторазово були об'єктом дискусій та міркувань. Не досить сказати, що відверте варварство цієї ідеології та майже всезагальний осуд, зробили її безсилою; романтичні інспі-

рації, які свого часу призвели до її народження, живі й надалі, їх легко відшукати у сучасній політичній фразеології, вони рівною мірою притаманні і лівим, і правим, відчутні у неспокої молоді розвинених країн, навіть якщо цей неспокій подекуди знаходить вираз у гротескно немудрих доктринах і в розпачливо безрезультатних акціях. Гонитва за новими формами релігійності, успіх розмаїтих харизматичних сект, зондування глибин і легенд одвічно таємничого Сходу, різні техніки колективної психотерапії – усе це симптоми того ж самого дикуватого захворювання, яке проростає із неясного почуття, наче ми втратили здатність та місце т.зв. безпосередньої комунікації. З певністю, завдяки цьому відкрилося розлоге поле для шарлатанства і всілякого роду ошуканств, однак сам факт, що людські потреби можна легко визискувати задля потреб торгівців шахрайськими медикаментами, є доказом на користь реальності тих же потреб.

Однак згадана туга за Ельдорадо втраченої спільноти, потреба у «Beisich-Sein», існує та розвивається у суспільних і політичних умовах, цілком відмінних від тих, в яких колись виросла в Європі романтична революція, і зміни ці надають нашій хворобі внутрішньо суперечливого характеру.

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ.
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

ти. Отже, можна говорити про те, що тенденція до єдиної політики існує де факто. За логікою це має привести до подальшого поглиблення взаємозалежності.

У глобальному контексті можна говорити про коротко- та довготермінові перспективи Спільноти. У найближчому майбутньому вона зможе визначити політичну цивілізацію, пропонуючи спільні рішення економічних та соціальних проблем для значної частини людства. У віддаленому — допоможе підтримувати мир в усьому світі, політично трансформуючи відсталі регіони і створюючи умови для справжньої світової спільноти. Колись довкола могутності Сполучених Штатів зорганізувався західний альянс. Якщо ж США та решта країн англомовного світу зможуть об'єднати свої можливості, то довкола цього потужнішого центру формуватиметься нова світова спільнота.

На тлі цієї перспективи ЕС виглядає дріб'язком: як недоречність чи викривлення, від яких треба позбавитись. Припустимо, що досягнуто проголошуваної багатьма «європейцями» мети — створено політичну, економічну і навіть військову силу, майже рівну за могутністю США. Це лише завдало б шкоди Заходові, розколовши його на двоє. Англомовний союз, навпаки, далекий від наміру ізо-

лювати інші демократії і міг би стати відправною точкою для консолідації демократичних рухів всього світу.

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО

В кінцевому підсумку Спільнота відкриває шлях до вільного ринку цілого «західного» світу. ЕС так чи інакше залишається автаркічним утворенням. Взагалі, досвід ЕС є багато в чому повчальним. Так, механізм процесу об'єднання Західної Європи з самого початку було задумано невірно. Його автори вважали, що економічна єдність є важливішою і може продукувати єдність політичну. Загалом же повинні превалювати політичні настанови ширшого та вищого порядку; інакше кажучи, економіка може бути важливим, але не вирішальним компонентом політичного. Звичайно, є певний мінімум економічних питань, які мають бути вирішені адекватно, бо інакше система зазнає краху. Але, все одно, економіка не є визначальною — у квартирі повинна працювати каналізація, але ж ми купуємо квартиру не тільки через це.

Поважні економісти вже давно віддають перевагу трансатлантичному економічному союзу. Так, Даглас Джей, міністр торгівлі лейбористського уряду в 1964-67 рр., наполягав на створенні Північноатлантичної асоціа-

129

РОБЕРТ КОНКВЕСТ
ПЕРСПЕКТИВИ
СОЮЗУ
АНГЛОМОВНИХ
КРАЇН

З одного боку, нестримний розріст соціальних та економічних функцій держави, неблаганний рух, частково зумовлений технологічними вимогами та демографічною експансією, до концентрації найважливіших рішень у осередках влади (я маю на увазі демократичні країни, а не комуністичні сатрапії чи військові диктатури), викликають повсюдне відчуття безсилля і безперервні скарги на «великий уряд». Доволі поширене переконання, що доступні загалом у системах представницької демократії форми участі недієві, що канали впливів заблоковані усталеними апаратами, які повсюди зміцнюють та живлять Левіафана. Це усім відомо, однак ніхто не може запропонувати життєздатної альтернативи.

З іншого боку, Левіафан процвітає завдяки нам самим, і не тільки тому, що він корисний і незамінний, але й тому, що ми ставимо перед ним завдання, які неухильно призводять до його розросту. У всьому цивілізованому світі ми спостерігаємо повернення до соціальної незрілості — безпосередній pendant опікунської держави. Непомітно ми звикаємо до думки, що обов'язком держави, а також сферою компетенції її всемогутньої бюрократії, є розподіл щастя; що коли нам щось не вдається, навіть у приватно-

му житті, винувата держава. Держава зобов'язана піклуватися про всі аспекти нашого життя, про мою працю, моє здоров'я, моє тіло, моє подружжя. Ця незрілість, яка, схоже, зростає, несе із собою відверту тоталітарну загрозу; коли потреба абсолютної безпеки, яку повинна забезпечити для нас держава, стає найвищою вартістю, ми готові дорешти дозволити одержавити себе, із тілом і душею, за ціну перекладення на державу повної відповідальності за наше життя.

Однак саме у цьому полягає головний принцип тоталітаризму: одержавлення всього, включно із людьми, і обіцянка безпеки навзамін досконалого підкорення і відмови від індивідуального духовного життя з його неминучими сумнівами.

Коротко кажучи, ми розриваємося поміж неузгоджуваними прагненнями: нам хочеться дедалі меншого впливу держави, нагляд і нав'язливе втручання якої у наші справи ми з прикрістю відчуваємо, щодо якої ми болісно переживаємо своє безсилля; водночас ми прагнемо посилення ролі держави, аби вона боронила нас від усіх можливих нещастів, породжуваних природою, суспільством, нами самими, аби вона гарантувала тотальну безпеку, клопо-

ції вільної торгівлі, а не ЕЕС. Згідно з його концепцією, до наявної європейської зони вільної торгівлі мали приєднатися Канада, Велика Британія та США. На думку Джея, така структура врятувала би Британію від витратної провальної політики Спільного Ринку і забезпечила безмитний ринок, уникаючи збільшення експортних витрат.

Цей проект ґрунтовно вивчав американський уряд. Пропозицію схвально зустріли політичні діячі, представники бізнесу, профспілок та академічних кіл Британії, Канади та США. І хоча її так і не було реалізовано, для нас важливе саме прихильне ставлення до ідей такого роду. Можна знайти й інші свідчення того, що ця ідея лишається привабливою. Приміром, сьогодні ми маємо Нову атлантичну ініціативу, яку просуває Американський інститут підприємництва і підтримують провідні політики та вчені Європи й Північної Америки. 1998 року американська прихильність до ідей трансатлантичної спільноти вилилася у те, що відразу кілька вашингтонських джерел заявили про доцільність приєднання Британії до НАФТА. Чимало такого роду ініціатив вже оформились у практику спільного євро-американського підходу. Але це навряд чи можливе за гротескної строгості правил ЕС. Між тим, входження Британії в трансатлантичну чи, точ-

ніше кажучи, трансокеанську спільноту і одночасне перебування її у менш самовпевненій «Європі» може стати місцем до подальшої консолідації всього «заходу».

Звичайно, знайдуться і противники цих концепцій. У країнах третього світу заговорять про неоколоніалізм чи неоімперіалізм. Британські ліві, які хочуть перетворити Сполучене Королівство у щось на зразок «туманної Куби», потрактують це як перепону, що унеможливорює реалізацію їхніх планів. Шовіністично настроєні американці, у свою чергу, розвінчуюватимуть Спільноту як засіб обмеження свободи дій. Додайте сюди ще й сильні протекціоністські інстинкти Сполучених Штатів: лівих, котрі опираються будь-якому посиленню Заходу, і правих, консерватизм і локалізм яких спрямований фактично на те ж саме. Останнім можна відповісти, що Спільнота жодним чином не обмежує суверенітет учасників. Її завданням є координація та співпраця.

Однак, навіть сама ця концепція суверенності у багатьох аспектах не є чітко визначеною. Приміром, кожен зі складових елементів Сполучених Штатів є й досі, формально кажучи, суверенним, а ступінь їхньої суверенності не було врегульовано упродовж майже ста років після ухвалення Декларації незалежності. Початково союз

талася нашими інтересами і підтримувала наші особисті справи проти усіх інших.

Ця шизофренічна постава напевне найкраще артикульована у гошистських ідеологіях, які обіцяють нам, що коли їхні прихильники прийдуть до влади, усе буде запланованим і спонтанним водночас. Однак аналогічні суперечності, більш-менш приховані за туманними гаслами, неважко віднайти в ідеологіях мало не усіх політичних рухів, за винятком екстремістських. Заклики великих партій, які виповнюють у Європі простір політичного життя, зазвичай містять, якщо поминути риторичні відмінності, дві фатально суперечливі навзаєм обіцянки. З одного боку, вони кажуть нам: «Усі інші намагаються регулювати ваше життя згори, бюрократичними засобами, а ми єдині прагнемо, щоб ви самі, народ, приймали усі рішення у справах, які вас стосуються; одне слово, ми хочемо, аби суспільство саме панувало над собою». З іншого боку, вони обіцяють нам, що держава, кермована цими партіями, буде захищати інтереси усіх суспільних верств, піклуватиметься про бідняків і дітей, про школи й лікарні, сприятиме законним прагненням середніх класів і робітників, енергійно боротиметься з безробіттям та інфляцією і т.д.

Врешті-решт, здається, що політичні ідеології дедалі наполегливіше обіцяють нам суспільство, в якому будуть гармонійно поєднані анархістський рай із раєм тоталітарним: держава буде нічим, а водночас вона буде усім, вона плідно втручатиметься у все і віддасть усю владу народові; про кожного з нас турбуватимуться, наче про немовля у колісці, водночас кожен матиме цілковиту свободу для індивідуального розвитку, особистої «реалізації» і т.д.

Неважко помітити, що упродовж останніх десятиліть політичні партії по суті поступово перестають бути, або принаймні видаватися тим, чим вони були в минулому, а саме політичними органами окреслених груп інтересів і суспільних верств. Дедалі частіше чи не всі партії претендують на те, щоб репрезентувати потреби усього суспільства, служити усім, сприяти добробуту усіх верств і втілювати прагнення усіх; вони можуть це чинити тільки завдяки тому, що їх мова стає дедалі туманнішою, а гасла дедалі більше позбавлені сенсу. Це також стосується партій із «єврокомуністичними» тенденціями, у яких на зміну заклинам до нещадної класової боротьби поступово приходить усвідомлення національних інтересів. Результат такий, що усі партії, поза екстремістськими, тобто комуніс-

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ.
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

штатів, не кажучи вже про його попередника — Конфедерацію, був об'єднанням, створеним як з практичних, так і ідеалістичних міркувань, тобто багато в чому залишався юридично неоформленим чи неадекватно оформленим. Справа дооформлення покладалася на наступні покоління. В нашому випадку також можливий період тривалих переговорів без конкретних термінів, впродовж яких необхідно досягти певних результатів.

Я не ставлю перед собою завдання накреслити способи здійснення цих змін. Зрозуміло, що у відповідних країнах має сформуватися політичний рух. Почати можна зі створення комітетів політичних та громадських діячів, допомогу в чому може надати Нова атлантична ініціатива, котра вже відкрила серйозні дискусії для всіх, за непокоєних проблемою єдності Заходу. Цілком можливо, що в недалекому майбутньому ми станемо свідками підписання Декларації взаємозалежності та виборів Міжконтинентального конгресу, який спочатку матиме невеликий штат постійних працівників та координуватиме зовнішню, оборонну та торговельну політику. Поки що ж ми можемо говорити про суть такого союзу, масштабного і просторого, але без фальшивих масштабності та простоти догматизму чи штучності.

Отже, інтернаціоналістська ідея чи інтернаціоналістські ідеї взагалі можуть реалізуватися через створення спільноти на основі справжньої культурної єдності. Попри те, що така спільнота не є глобальною, вона може стати моделлю чи відправною точкою для політичного розвитку цілого світу. «Наша головна мета лишається незмінною: мирна світова спільнота вільних та незалежних держав, вільних у виборі свого майбутнього та власної системи (урядування), доки це не загрожує свободі інших», — президент Кеннеді сказав це ще 11 січня 1962 року.

З огляду на це, все, що пропонується вище, є не рішенням, а радше орієнтиром для дій. Орієнтиром, визначеним як нашим розумом, так і почуттями.

Переклав Святослав Яринич

131

РОБЕРТ КОНКВЕСТ
ПЕРСПЕКТИВИ
СОЮЗУ
АНГЛОМОВНИХ
КРАЇН

тичними партіями московського обряду, фундаменталістськими марксистськими чи комуністичними сектами, відверто фашистськими чи расистськими партіями, — ото ж усі решта партій розпачливо шукають власну ідентичність, і жодна з них не цілком певна, чим вона є; на ідеологічному рівні ми стали свідками смертельних баталій поміж словами, які нічого не значать і які перетворюються на порожні гасла, мильні бульбашки: завдяки їм легко розрізнити конкуруючі групи, але ці слова втратили будь-який зрозумілий сенс. Політики нездатні дефініювати такі продукти, як «суспільна справедливість», «рівність», «народ», «свобода ініціативи», «якість життя» тощо; усі ці фрази вживаються як умовні знаки чи прапорці, завдяки яким ми розрізняємо ворожі батальйони; тим не менше, вони таки позбавлені змісту. Ясна річ, існує виразна різниця поміж політичними орієнтаціями, однак практично не існує каналів, завдяки яким здійснювалося б узгодження поміж щоденною політикою, де відбувається реальна боротьба, та порожніми загальними ідеалами. Існує посполите переконання, що стійкі політичні поділи, успадковані від XIX століття чи епохи I Світової війни, і котрі й надалі визначають структуру партій та їхню лексику, уже не відповідають

найгострішим проблемам нашого світу, ані дійсним, хоча й неясним, кристалізаціям інтересів у масштабі світу та нації, і що існуючі політичні утворення дозріли до розкладу. Однак вони й далі утримуються при житті не лише тому, що навзаєм підтримують ворожість одна щодо одної, але й тому, що спроби перегрупувань, хоча й дуже часті, досі були безрезультатними; нездатні сформулювати виразні альтернативи, вони повторюють ті ж самі загальники. Ба більше, про це не можна, властиво, говорити у формі докору, позаяк такі докори можуть бути виправдані лише за умови досконалішої пропозиції. Тим часом почуття, що ми заблукали поміж трьох інтелектуальних сосен, видається мало не всезагальним, за винятком хіба що фанатиків, відданих застарілим формулкам. Великі політичні заворушення, революції та громадянські війни у країнах третього світу, — усе це цікавить нас переважно з огляду на вплив, який ці події можуть вчинити на міжнародні конфлікти; у всьому іншому ми мало зважаємо на ідеологічну символіку: чи це зветься ісламом, чи науковим соціалізмом, чи одним і другим водночас, чи навіть демократією або просто визволенням — байдуже; усе це лишень символи політичних альянсів; такий стан речей не обов'язково мусить

ПОСТ модернізм фредрік Джеймсон суспільство споживання

© F. Jameson, 2000

î ê ö Ñ Ò ê ß ä Ñ Ü Ö â ä ß ê é ç

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

продовжуватися безконечно для усіх учасників конфлікту чи принаймні частини з них. Але й тут дистанція поміж етикетками та фактично діючими силами вказує нам, наскільки суспільні реалії позбавлені засобів виразу. Часто говорять про «кризу» парламентарних інституцій, про їх недостатність, і напевне окремі аспекти цієї критики можна непогано обґрунтувати; але позаяк досі альтернативою парламентським інституціям є лише інституції деспотичні, то така критика залишається безплідною — адже вона не пропонує жодних інших форм, які б забезпечили суспільству аналогічні громадянські свободи і аналогічний юридичний захист — отож всього лиш зміцнює тоталітарні марення. Демократичні рухи в деспотичних устроях — комуністичних, некомуністичних чи антикомуністичних — з цієї точки зору перебувають у вигіднішій, ба навіть чудовій ситуації: вони можуть висловлювати свої прагнення недовозначним чином; якщо вони проголошують: «Ми хочемо вільних виборів, ліквідації цензури, свободи слова, свободи політичних організацій і професійних спілок, юридичних гарантій щодо дій поліції» і т.д., усі знають, про що йдеться, і ніхто не сумнівається у сенсі подібних вимог. Якщо ж хтось проголошує, що треба «ліквідувати відчу-

Сьогодні концепт постмодернізму ще не здобув широкого визнання або принаймні розуміння. Подібний опір, можливо, пов'язаний із незначною популярністю творів, які ним охоплені. Їх можна відшукати у всіх жанрах мистецтва: поезія Джона Ешбері, скажімо, але значно більше усна поезія, котра у 60-х очолила заколот проти складної, іронічної, академічної поезії модерну; поп-архітектура, уשלвлена Робертом Вентурі (у його маніфесті «Уроки Лас-Вегаса») як засіб протидії модерністській архітектурі, а особливо монументалізму т.зв. «інтернаціонального стилю»; Енді Воргол і поп-арт, заразом і пізніший фотореалізм; у музиці — Джон Кейдж та дещо пізніший синтез класичного і «популярного» стилів композиторів на кшталт Філіпа Гласса і Террі Райлі, а поза тим — панк і рок нової хвилі таких груп *The Clash*, *Talking Heads* і *Gang of Four*; у кіно — усе, що прийшло разом із Годаром, сучасний авангардний фільм і відео і зовсім нова стилістика комерційних, або жанрових, фільмів, що має свої еквіваленти у жанрі сучасного роману, де твори Вільяма Берроуза, Томаса Пінчона та Ісмаеля Ріда, з

ження» або «запровадити соціальну справедливість», то він лише маніпулює словами, єдина користь від яких полягає у тому, що вони каналізують неокреслені почуття неспокоею і фрустрації задля будь-яких несформульованих політичних цілей. Де ховається оте підступне відчуження, що його шляхетний Брут мав би витягнути із криївки та заколоти стилетом? Однак, тієї миті, коли ми намагаємося ці всемогутні, бо позбавлені виразного сенсу, слова пояснити через окреслені та здійсненні пропозиції, ми одразу ж опиняємося віч-на-віч із безміром складних і взаємозумовлених проблем, до яких не знаємо як підступитися.

Майже всі знають, що не існує жодних універсальних засобів подолання глобальних труднощів, яким ми безсупішно намагаємося протистояти; що давню ліберальну ідею, згідно з якою усе влаштується само собою, якщо кожен з нас буде вільно відстоювати свої одвічні інтереси, сьогодні уже не можна сприймати всерйоз, що ідеал гошистів і анархістів — досконала автономія чи самоврядування виробничих одиниць — навіть коли б був здійсненим, неминуче doprowadив би до економіки необмеженої конкуренції минулого століття разом із її неминучими наслідками: кричущою нерівністю, кризами, масовими банкрутствами,

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ,
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

одного боку, і французький «новий роман» — з іншого, у свою чергу, можуть бути зараховані до сукупності, яку ми називаємо постмодерном.

Здається, цей список проясняє водночас дві речі. По-перше, більшість згаданих різновидів постмодернізму виникає як специфічна реакція на утверджені форми високого модерну, який завоював університети, музеї, мережу художніх галерей і усіляких фондів. Ці формально революційні та войовничі стилі — абстрактний експресіонізм, велика модерністська поезія Павнда, Еліота або Воллеса Стівенса, «інтернаціональний стиль» (Ле Корбюзьє, Френк Ллойд Райт, Мієс), Стравинський, Джойс, Пруст і Томас Манн, — котрі сприймалися попередніми поколіннями як щось шокує і скандальне, для покоління 60-х стають втіленням істеблішменту, а відтак головним ворогом — мертвотним, задушливим, накидаючим власний канон, — застиглими монументами, які треба зруйнувати, аби почати створювати щось нове. Це означає, що мало з'явитися стільки ж різноманітних форм постмодерну, скільки й відповідних форм високого модерну, оскільки перші, принаймні на початковій стадії, були локальними і специфічними протипагами цим моде-

лям. Очевидно, що останнє аніскілечки не полегшує завдання опису постмодернізму як цілісного феномену, оскільки єдність цього нового імпульсу — якщо така існує — суть не в ньому самому, але саме в тих типах модернізму, місце яких він прагне посісти.

Інша характерна риса цієї сукупності постмодернізмів — затирання певних ключових пов'язань або відмінностей; найприкметніше тут розмивання межі, яка відокремлювала високу культуру від масової або поп-культури. Останнє, певне найгнітючіше в цій ситуації з академічної точки зору, адже їй з огляду на традицію належало боронити певний терен високої чи елітарної культури у ворожій для неї облозі філістерства, несмаку та кітчу, телесеріалів і часописів на кшталт «Рідерз дайджест», а також передати своїм adeptам складні й потребує тривалого засвоєння навички читання, слухання і споглядання. Але багато хто з новітніх типажів постмодернізму були просто заворожені усім цим краєвидом рекламних щитів і мотелів, зоною Лас-Вегаса, нічними шоу, другосортними голлівудськими фільмами, т.зв. паралітературою, усіма цими книгами в м'яких обкладинках, що їх беруть перечитати в дорозі, — готика, любовні істо-

133

ФРЕДРІК
ДЖЕЙМІСОН
ПОСТМОДЕРНІЗМ
І СУСПІЛЬСТВО
СПОЖИВАННЯ

масовим безробіттям, злиднями; що протилежний ідеал держави, яка усе націоналізує і на яку покладено повну відповідальність, може бути втілений лише у формі тотального рабства. Коли ми відмовимося від ідеалів, нам залишаться тільки більш-менш незугарні компроміси між неузгоджуваними вимогами, глибинним джерелом яких є наше бажання водночас втішатися і цілковитою безпекою і необмеженим простором для індивідуального самовиразу. Чого-чого, а цього ми ніколи не матимемо враз.

Усі бодай погоджуються щодо того, що існує дедалі нагальніша потреба глобальних розв'язань і що найклопіткіші загрози можна усунути чи зладити лише в світовому масштабі: даремно перелічувати очевидні рації такого твердження. Однак можливість плідного застосування подібних розв'язків упродовж часу, який нам ще залишився до тієї миті, коли трапиться один із тих апокаліпсисів, про які попереджають учені, видається надто малою-мовірною. Не минає і тижня, щоб ми не прочитали у газетах похмурих пророцтв, висловлених найкомпетентнішими у тій чи іншій галузі фахівцями: буцім от-от настане нова льодовикова епоха, і порятунку немає, або ж навпаки, спричинене людиною зростання температури призведе до

повільного, але неблаганного потопу; ми довідуємося, що неминуче задихнемося, чи то внаслідок забруднення повітря, чи то вирубування лісів басейну Амазонки; начебто надмірне збільшення народонаселення здешає голод, а іншим разом винуватцем загибелі частини людства стане наступ пустелі; з'являються численні сценарії всезагальної катастрофи, не кажучи вже про тотальну війну, при цьому переважна більшість добре освічених людей, що й не говорити вже про решту, не здатна перевірити вірогідність цих очікувань чи виважити аргументи. Пречінь, ми живемо в епоху, коли віримо, що наука може нас врятувати, а може довести до знищення; ми водночас усвідомлюємо власне безсилля щодо її розвитку. Досить поміркувати над тим, що в наші дні треба бути фаховим фізиком, аби втямити науково зобов'язуючу дефініцію метра. У демократичних країнах населення нерідко заохочують приймати на референдумі рішення, наслідки яких залишаються предметом гвалтовних конфліктів між найкомпетентнішими особами, отож немає нічого дивного у тому, що такі рішення фактично приймаються згідно із мотивацією, яка не має нічого спільного із дискусіями фахівців. Однак втішає думка, що в подібних обставинах

рії, популярні біографії, детективи, наукова фантастика або фентезі. Вони більше не «цитували» подібні «тексти», як це робили Джойс або Малер; вони інкорпоровали їх настільки, що провести межу між високим мистецтвом і комерційними формами ставало дедалі важче й важче.

Дещо інше свідчення подібного стирання старих жанрових і дискурсивних категорій можна помітити в тому, що іноді називають сучасною теорією. Для минулого покоління ще існував суворий термінологічний дискурс фахової філософії — великі системи Сартра і феноменологів, твори Вітгенштейна, аналітичної філософії, або філософії повсякденної мови, разом із чітким поділом різноманітних дискурсів інших академічних дисциплін, як от політологія, соціологія або літературна критика. Сьогодні ми дедалі частіше маємо справу із певним різновидом письма, яке називають просто «теорією»; воно сполучає усі ці дисципліни одразу, і жодну з них окремо. Цей новий тип дискурсу, зазвичай позв'язують із Францією й постструктуралізмом (French theory), він стає дуже поширеним і означає кінець філософії як такої. Чи можна, наприклад, назвати діяльність Мішеля Фуко

філософією, історією, соціальною теорією або політичною наукою? Це питання нерозв'язне; і я стверджую, що подібний «теоретичний дискурс» також можна зарахувати до виявів постмодерну.

Тепер я повинен сказати декілька слів про вживання цього концепту: це не просто одне зі слів для опису такого собі окремого стилю. Це також, принаймні для мене, періодизуючий концепт, чия функція — співставляти появу в нашій культурі нових формальних особливостей із появою нового типу соціального життя і нового економічного ладу, який називають по-різному: модернізацією, постіндустріальним суспільством, або суспільством споживання, суспільством ЗМІ або спектаклю, транснаціональним капіталізмом. Цей новий момент капіталізму можна датувати початком повоєнного пожвавлення наприкінці 40-х — на початку 50-х у США, або, як у Франції, починаючи з проголошення П'ятої Республіки в 58-му. 60-і були багато в чому ключовим, перехідним періодом, у перебігу якого новий міжнародний лад (неоколоніалізм, молодіжна революція, комп'ютеризація, поширення інформатики) встановлюється, а водночас зазнає катаклізмів і розсіюється від внутрішніх суперечностей і зовнішньо-

шанси слушного рішення (тобто такого, наслідки якого співпадають із очікуваннями) не надто вищі, ніж тоді, коли рішення приймають експерти, котрі не підлаштовуються під масові емоції. Ще дивовижніше, коли йдеться про глобальні розв'язки: та хто вони такі, оті непогіршені експерти, покликані пропонувати розв'язки, а насамперед, яким чином інші, ті, хто не претендує на високі звання, могли б цих експертів обирати? Найефективніші демократичні механізми можуть без жодних труднощів продукувати вождів-недомірків, або й взагалі вождів-злочинців, хоча зазвичай йдеться про пересічність іншого роду, значно небезпечнішу. Поза сумнівом, відкрите і плюралістичне суспільство матиме більше шансів (хоча це аж ніяк не гарантовано) приймати важливі рішення, керуючись раціональними мотивами, але передусім воно матиме змогу виправляти власні помилки. Поза тим, деспотизм, зокрема у формі комунізму, також диспонує певними перевагами: він гарантує нам безпеку за ціну сервілізму і відмови від участі у публічних справах, він звільняє нас від обов'язку мати власні оцінки чи ідеї та гойдає нас на хвилях океану оптимістичної брехні (а хто б довів, що в правді живеться обов'язково краще, ніж у брехні?)

Припущення, наче суспільні сили, які сприяють тоталітарному тискові, врешті програють, засноване радше на нашій довірі до розвинутої потреби свободи, ніж на підтвердженому неупередженою калькуляцією пророцтві. Безумовно, існують обставини, які сприяють тоталітарній тенденції, й ті, що її гамують. В числі перших — якщо поминути радянську експансію — перебувають усі економічні імперативи, які призводять до концентрації повноважень приймати рішення у державному апараті, у тому випадку, якщо цей апарат відповідає за експлуатацію та розподіл обмежених благ (скажімо, ґрунтів, сировини, рослин, енергоносіїв), і взагалі, за здоров'я економіки: цих питань уже не зможуть врегулювати ринкові механізми. Також спрацьовує такий потужний психологічний чинник, як уже згадуваний інфантілізм, зростання ваги, якої надають безпеці, порівняно з іншими вартостями, а також дедалі розповсюдженіший звичай очікувати від держави приписів на щастя й ліків від усіх приватних і колективних бід, звичка картати державу, якщо вона не підносить нам усіх цих благ на тарілочці при кожній нагоді.

Існують також потужні чинники, які спрацьовують у протилежному напрямку. До них зараховують не лише усі

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ.
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

го опору. Я б хотів окреслити тут кілька засобів, за допомогою яких новий постмодернізм виражає потаємну істину нещодавно виниклого соціального ладу пізнього капіталізму, проте я хотів би обмежити цей опис лише двома його важливими особливостями, які позначу як «пастіш» і «шизофренія»: це дасть нам змогу відчувати специфічність постмодерністського досвіду простору і часу відповідно. Одна з найвагоміших характеристик або практик постмодерну сьогодні — це пастіш. Я б хотів спершу експлікувати цей термін, який зазвичай змішують або асимілюють із таким явищем, як пародія. І пастіш, і пародія містять у собі імітацію, чи, точніше, мімікрію під інші стилі й особливо під різноманітні типи маньєризму та стилістичні надмірності останніх. Очевидно, що сучасна література загалом дає багатий матеріал для пародії, починаючи з великих модерністських письменників — усі вони винаходили або продукували переважно унікальні стилі: згадайте довгі фолкнерівські речення або природну образність, притаманну для Г.Д.Ловренса; згадайте Воллеса Стівенса та його особливу манеру послугоуватися абстракціями; поміркуйте про маньєризм філософів, скажімо, Гайдеггера або Сартра; не забудьте про музичні стилі

Малера або Прокоф'єва. Усі ці стилі, якими б вони не були різноманітними, порівнювані: кожен із них цілком впізнаваний; ознайомившись із одним принагідно, ви навряд чи сплутаєте його з якимось іншим.

Нині пародія обіграє цю унікальність подібних стилів — вхопивши їхні ідіосинкразії та ексцентричності, щоб зробити імітацію, яка осміює (mocks) свій оригінал. Я не хочу сказати, що сатиричний імпульс усвідомлено виникає в усіх формах пародії. В усякому разі, гарний або великий пародист мусить мати певну приховану симпатію до оригіналу, так само як великий мім повинен зуміти поставити себе на місце імітованої особи. Проте, загальний ефект пародії — не важливо, злої чи доброзичливої, — полягає в тому, щоб висміяти особливості цих стилістичних маньєризмів, а також їхню ексцесивність і ексцентричність порівняно з тим, як люди зазвичай говорять або пишуть. Отож, десь поруч будь-якої пародії залишається загальне відчуття, наче існує певна мовна норма, у контрасті з якою можна «передражнювати» (to mock) великих модерністів.

Що б сталося, якби ми більше не вірили в існування нормальної мови, правильного мовлення, лінгвістичної норми (скажімо, різновиду ясности та ко-

ФРЕДРІК
ДЖЕЙМІСОН
ПОСТМОДЕРНІЗМ
І СУСПІЛЬСТВО
СПОЖИВАННЯ

відразливі риси тоталітаризму, його поневолюючу, брехливу та антикультурну природу, але й його невиліковну економічну й технічну нездарність, повною мірою продемонстровану на практиці та найочевидніше пов'язану з політичною структурою. Також до них відносять зростаючий спротив всемогутттю держави, навіть якщо цей спротив подекуди виражається у хлоп'ячих або загалом варварських формах. Врешті, варто рахуватися із тим, що некалькульованою, але істотною противагою залишається прагнення до розширення поля приватного життя і самовиразу, не обмеженого жодною владою.

Усі ці протилежно спрямовані сили містять власні небезпеки. Пошуки втраченого села, поєднані з вірою в безконечні можливості держави, породжують ілюзію — міцно вкорінену в середовищі ідеологів різних відтінків лівиці — буцім можна вдатися до плідних соціальних технік, покликаних створити безконфліктне суспільство, іншими словами, буцім можна інституціоналізувати братерство за допомогою бюрократії та насильства. З іншого боку, в ситуації, коли соціалізм твердо ототожнився з культом бюрократії, речники економічної та політичної децентралізації зпоміж лібералів і консерваторів незграбно перечеплюють-

ся через дедалі зростаючі імперативні соціальні та екологічні вимоги, які аж ніяк не може задовольнити гра попиту й пропозиції. Цілком можливо, що у якійсь із країн радикальні ліберальні розв'язання, викликавши гігантське безробіття, компенсували б цей недолік швидким економічним розвитком і значним зростанням продуктивності праці; однак, оскільки такі розв'язання неможливі з огляду на цілком зрозумілі суспільні та політичні причини, уряди змушені шукати проміжні, завше кульгаві та непевні рішення. Тому пропонувані з обох боків радикальні рішення гірші за хвороби, які вони прагнуть лікувати, у той час, як часткові та нерішучі розв'язки неминуче залишатимуться тимчасовими і не зможуть задовольнити інтелектуалів, котрі шукають блискучої перспективи для раз і назавжди врятованого світу.

Подібна суперечність поміж пошуками безпеки і пошуками свободи добре помітна також у націоналістичних рухах й ідеях. Ясна річ, треба відрізняти нації, котрі справді зазнають утисків і не можуть під тиском зовнішніх чинників розвивати власну культуру, від гнобителів, від груп етнічних меншин у демократичних країнах, а також від племінних груп, позбавлених виразної історичної самосвідомості.

мунікативної потуги, оспіваної Орвеллом у його знаменитому есеї). Можна міркувати про це в такий спосіб: чи не є безмежна фрагментація і особовість модерністської (modern) літератури — вибухоподібне розмноження впізнаваних особистих стилів і маньєризмів — вгадуванням наперед глибших, загальніших тенденцій соціального життя загалом. Припустімо, що сучасне мистецтво і модернізм, далекі від того, аби демонструвати своєрідну спеціалізовану естетичну допитливість, справді антиципують соціальні зміни вздовж означених силових ліній; припустімо, що упорядковані десятиліття, які минули від появи великих модерністських стилів, власне соціальність стала фрагментуватися так, що кожна група починає говорити власною ідентифікуючою мовою, кожна фахова сфера розвинула власний код чи ідіолект і, зрештою, кожна окрема людина стає якимось мовним островом, відокремленим від усіх інших. Але в такому разі сама можливість будь-якої лінгвістичної норми, від імені якої можна було б висміювати особистісні мови і стилі, кожному з яких притаманна власна ідіосинкразія, — така можливість просто зникла б, і ми не мали б нічого, крім стилістичного розмаїття і гетерогенності.

Власне цієї миті пародія стає неможливою і з'являється пастіш. Пастіш, як і пародія, — це імітація окремого або унікального стилю, одягання стилістичної маски, мовлення мертвою мовою. Але це нейтральна мімікрія, без прихованого мотиву пародії, без сатиричного імпульсу, без сміху, без отого жевріючого десь у глибині почуття, що існує щось нормальне, у порівнянні з яким об'єкт імітації виглядає вкрай комічно. Пастіш — це біла пародія, пародія, яка втратила власне почуття гумору: пастіш співвідноситься із пародією так само, як одна вельми цікава річ — сучасна (modern) практика своєрідної білої іронії — до того, що Вейн Бут називає стійкими та комічними типами іронії, скажімо, XVIII сторіччя.

Проте, зараз нам необхідно впровадити у цю головоломку іншу деталь, деталь, яка допоможе нам пояснити, чому класичний модернізм відійшов у минуле, і чому постмодернізм повинен тепер посісти його місце. Цей новий елемент є тим, що зазвичай називають «смертю суб'єкта» або, висловлюючись більш конвенційною мовою, — кінцем власне індивідуалізму. Великим модерністам приписують, як ми вже сказали, винахід персонального, особистого стилю, такого

мости у тій формі, яка znana nam у Європі, але, тим не менше, виразно помітних. Усе ж можна помітити певні паралельні тенденції в розмаїтті обставин: культурну спільноту, якою є нація, ототожнюють із державою; позаяк національні вартості вважаються пріоритетними, таке ототожнення природним чином призводить до культу держави, яка володіє усіма правами стосовно індивіда; отож ми спостерігаємо з одного боку дивачні націоналізми, організовані навколо держав, позбавлених будь-якої етнічної однорідності, а з іншого — протекціонізм та культурний ізоляціонізм у обставинах, коли відсутній будь-який реальний політичний утиск: створюється враження, що національна свобода полягає у збільшенні кількості прикордонних постів і митних установ. Ми ще раз бачимо, як міраж «природної» та «органічної» солідарності легко трансформується у глорифікацію гнітючої племінної єдності.

Навіть екологічні рухи потерпають від подібних двозначностей. Допоки вони проголошують банальні гасла про потребу захисту природи від забруднення, хто ж їм не аплодує? Коли, однак, доходить до справжнього вибору, постають проблеми. Не можна водночас вимагати: «При-

пиніть спорудження атомних електростанцій!» і «Дайте нам дешеву електроенергію в необмежених кількостях!». Варто сказати відверто: «Ми готові диспонувати меншим, ніж маємо сьогодні, менше подорожувати, менше спалювати, усього менше». Але ми чуємо зовсім не це, виразно лунає: «Ви, держава, зобов'язані забезпечити нас потрібною кількістю електроенергії, але так, щоб не виникало жодних загроз, і прегарні краєвиди не зазнали б шкоди; ви зобов'язані щось вигадати!» Однак, оскільки ми маємо справу із вибором, який мусить спиратися на раціональний підрахунок ризику, коштів, технічних можливостей і усіх суспільних наслідків можливих рішень, то екологія, яка є лише ідеологією, дає вираз тому самому інфантилізмові, котрий, з одного боку, вірить у всемогуття держави, а з іншого боку, хотів би його позбутися. Жоден політик і жоден політичний рух не може собі дозволити сказати громадянам відносно заможних суспільств: «Ви маєте занадто багато, ви можете вдовольнитися чимось меншим»; індивіди можуть і повинні це казати у разі потреби; так само подібну позицію варто проголошувати з амвона, що подекуди чинять, щоправда, безрезультатно. Щодо іншого, то у нас завше під руками зручні вирази, на зразок поняття «споживачь-

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ПОШУКИ
ВАРВАРА,
ІЛЮЗІЇ
КУЛЬТУРНОГО
УНІВЕРСАЛІЗМУ,
ВТРАЧЕНЕ
СЕЛО

ж непомильно впізнаваного, як відбитки пальців, такого ж незамінного, як власне тіло. Проте це означає, що модерністська естетика певним споконвічним чином пов'язана із концепцією унікальної самости і приватної ідентичності, унікальної персони й індивідуальності, котрі, як це від них очікують, мусять генерувати своє унікальне бачення світу і кувати свій унікальний, впізнаваний стиль.

Але сьогодні, відразу з кількох розмаїтих перспектив, теоретики суспільства, психоаналітики, навіть лінгвісти, не кажучи вже про тих, хто працює в галузі культури, культурних і формальних інновацій, усе ще апробують ідею, наче подібний рід індивідуалізму та персональної ідентичності відійшов у минуле; що старий індивід чи індивідуальний суб'єкт «мертвий»; і що можна навіть описати концепт унікального індивіда і теоретичний базис індивідуалізму як ідеологічні явища. Справді, тут можливі дві позиції, одна з яких радикальніша за іншу. Перша виражається в готовності визнати: так, колись, у класичну, засновану на засадах конкуренції (competitive), епоху капіталізму, у момент розквіту нуклеарної родини і появи буржуазії як панівного класу, існувала така річ, як індивідуалізм,

як індивідуальний суб'єкт. Але сьогодні, в епоху корпоративного капіталізму, в епоху організацій, бюрократій у бізнесі та державній сфері, демографічного вибуху — сьогодні старий буржуазний суб'єкт більше не існує.

Другу, радикальнішу позицію, із повним правом можна назвати постструктуралістською. Вона додає до першої думку про те, що не просто буржуазний індивідуалістичний суб'єкт відійшов у минуле, — він теж був мітом; він ніколи реально і споконвічно (in the first place) не існував; ніколи не існувало автономного суб'єкта такого роду. Радше, цей конструкт є своєрідною філософською та культурною містифікацією, спрямованою на те, аби переконати людей у тому, наче вони «мають» індивідуальну суб'єктність і посідають цю унікальну персональну ідентичність.

Тут для нас не так уже важливо вирішувати, яка з цих позицій коректна (або, радше, яка з них цікавіша і продуктивніша). Те, що ми збираємося виснувати з усіх цих тез, є радше естетичною дилемою: коли досвід і ідеологія унікальної самости, ті самі досвід та ідеологія, які сформували стилістичну практику класичного модернізму, вичерпані, тоді вже не зовсім зрозумі-

137

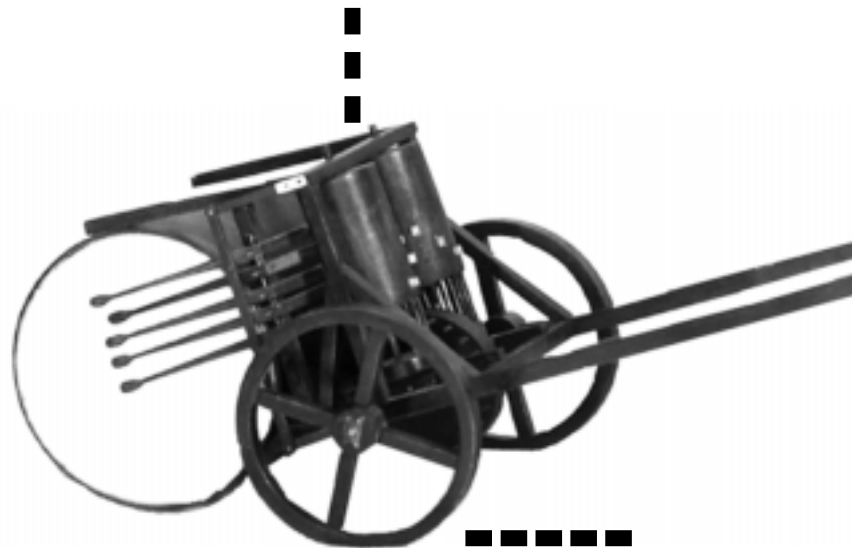

ФРЕДРІК
ДЖЕЙМІСОН
ПОСТМОДЕРНІЗМ
І СУСПІЛЬСТВО
СПОЖИВАННЯ

ка позиція», які можна вживати доти, доки в них вчувається імлістий моральний докір і доки ми не потребуємо перекласти їх на мову окреслених соціальних пропозицій.

Ніхто не здатний передбачити, що постане внаслідок конфронтації цих сильних і протилежних течій у найближчі десятиліття. Ми відчуваємо, що й успадковані ідеології, і сучасні формації та політичні поділи не відповідають ані викликам демографії та сучасних технологій, ані дедалі зростаючим диспропорціям поміж різними теренами планети; так само підсвідомо ми відчуваємо, що механізми представницької демократії погано пристосовані до цих вимог, хоча це найкраще, що у нас є, аби захиститися від деспотизму. Інші життєздатні форми демократичного і представницького урядування не були запропоновані, а тим більше випробувані; можливо, якщо такі форми з'являться, кожна із нині розсварених сил отримає нагоду зреалізуватися завдяки їм, хоча важко очікувати «синтезу», який зміг би витворитися інакше, аніж це бувало упродовж усієї історії людства, тобто у драматичних конвульсіях.

(1979)

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ло, що повинні практикувати художники і письменники сучасності. Очевидно одне — старі моделі (Пікассо, Пруст, Еліот) більше не працюють, або навіть шкідливі, контрпродуктивні, позаяк ніхто більше не має унікального внутрішнього світу і стилю, аби його «виражати». І, можливо, це не просто проблема «психології»: ми повинні також враховувати колосальну спадщину, яка залишилася після сімдесяти чи вісімдесяти років панування класичного модернізму. Тому письменники й митці наших днів більше не спроможні винаходити нові стилі, оскільки останні вже були винайдені; можливе тільки обмежене число комбінацій; найунікальніші з них уже були придумані. Так тягар усієї естетичної традиції модернізму — нині мертвої — «тисне своєю вагою на розум живих подібно до кошмару», як колись висловився Маркс, але в іншому контексті.

Звідси знову — пастіш: усе, що нам залишилось у світі, де стилістичні інновації більше неможливі, — лиш імітувати мертві стилі, промовляти крізь маску голосом цих стилів з уявного музею. Це означає, що сучасне або постмодерністське мистецтво простує до самовартісного мистецтва (is going to be about art itself) новим

шляхом. Ба більше, це означає, що одним із його головних послань стане падіння мистецтва й естетики, падіння нового, ув'язнення в узах минулого.

Позаяк усе це може видатися занадто абстрактним, я б хотів навести декілька прикладів, один із яких настільки поширений, що його рідко пов'язують із обговорюваною тут зміною форм «високого» мистецтва. Ця особлива практика пастішу належить не до високої культури, а до масової, і вона добре znana як «ностальгійне кіно» (те, що французи точніше окреслюють як la mode retro — ретроспективна стилістика). Цю категорію слід розглядати в ширшому плані — у вузькому ж, безумовно, йдеться лише про фільми, присвячені минулому і його специфічним «генераційним» моментам. Одним із перших фільмів цього нового «жанру» (якщо це насправді жанр) був фільм Лукаса «Американські графіті», що у 1973 році зумів цілковито відтворити атмосферу та стилістичні особливості 50-х років — Сполучені Штати айзенговерівської ери. Великий фільм Поланського «Китайський квартал» робить щось подібне щодо 30-х, а «Конформіст» Бертолуччі — щодо європейського та італійського життя того ж періоду, щодо ери італійського

http://www.ji-magazine.lviv.ua http://www.ji-magazine.lviv.ua

глобалізація,
гейко
цивілізація
(де)
і мораль
шрадер
ЕОâäé òêÃÑÖê

Ця стаття присвячена процесам включення і виключення в перебігу глобалізації. Ключовою теорією для мене є теорія цивілізації Норберта Еліаса. Згідно з його уявленнями, цивілізаційному процесові притаманний перехід від зовнішнього тиску до самопримусу, а також до моралі, права й інститутів, які забезпечують внутрішній лад. Національна держава отримує монополію на насильство завдяки відмові індивіда від насильства. У період модерну вона встановлює важливу межу між внутрішньою і зовнішньою мораллю.

Тепер соціологи вже обговорюють перехід від модерного до постмодерного суспільства, і дехто з них вбачає у ньому перехід до світового суспільства. Основне для мене питання звучить так: що трапляється в перебігу глобалізації з національною державою, із її монополією на насильство, із внутрішнім і зовнішнім насильством?

У першій частині статті я хотів би обговорити глобалізацію як сукупність процесів. Я покажу, що завдяки глобалізації національна ідентичність і внутрішня мораль втрачають своє значення. Поряд із гомогенізацією наслідками глобалізації є також локалізація й фрагментація. Ці три процеси підривають монополію держави на насильство.

фашизму тощо. Можна було б продовжувати цей перелік, але навіщо наводити усі ці фільми як приклад пастішу? Чи не є вони радше творами більш традиційного жанру — відомого як історичний фільм, — творами, які легше надаються до теоретичного осмислення, коли б їх можна було екстраполювати на ще одну добре знану форму, звану історичним романом?

Я маю підстави вважати, що нам потрібні нові категорії для опису подібних фільмів. Але дозвольте спершу окреслити певні аномалії: скажімо, для мене «Зоряні війни» також належать до ностальгійного кіно. Що це значить? Я гадаю, усі ми можемо погодитися, що це не історичний фільм про наше міжгалактичне минуле. Але давайте поглянемо на це дещо по-іншому: одним із найзначніших культурних досвідів покоління, які дорослішали у 30-50-ті роки, були суботні серіали на кшталт «Бака Роджерса» [1] — справжні американські герої: героїня, котра потрапила в біду, небезпечні чужаки, промені смерті або лиховісні контейнери, а також неодмінна сцена з персонажем, який чіпляється за виступ скелі, чудесний порятунок котрого очікував вас у найближчий суботній вечір. «Зоряні війни» повертають нас до цього досвіду у формі пас-

тішу, тобто без найменшого сліду пародії на такі серіали, оскільки їх давно вже немає. «Зоряні війни», далекі від того, аби бути бездумною сатирою на ці нині мертві форми, вони є відгуком на глибоку (можливо, варто сказати «подавлену») тугу за тим, аби пережити їх знову: це складний об'єкт, влаштований так, що на певному зовнішньому рівні діти й підлітки сприймають усі ці пригоди безпосередньо, тоді як доросла аудиторія втілює глибше і більш особисте ностальгійне бажання повернутися в стару епоху і знову пожити серед її вигадливих реліктів. Цей фільм метонімічно пов'язаний з історією і ностальгією — на відміну від «Американських графіті», він не відтворює картину минулого в його живій тотальності, радше, відтворюючи відчуття і форму характерних художніх об'єктів минулого (серіалів), він прагне пробудити відчуття минулого, яке асоціюється з цими об'єктами. Дозволю собі навести ще один приклад — фільм «У пошуках загубленого ковчега» («*Raiders of the Lost Arc*») займає тут проміжну позицію: на певному рівні фільм розповідає про 30-40-ті, але насправді він також передає образ цього періоду через його власні характерні авантюрні історії (які не є більше нашими історіями).

139

ФРЕДРІК
ДЖЕЙМІСОН
ПОСТМОДЕРНІЗМ
І СУСПІЛЬСТВО
СПОЖИВАННЯ

У другій частині статті я приведу докази того, що перехід монополії на владу від національної держави до міжнародних організацій мало ймовірний. Песимістичним наслідком втрати легітимності панування національної держави без відповідного переносу легітимності на наднаціональний рівень є можливе посилення внутрішньо- і зовнішньодержавного насильства. Оптимістичний варіант полягає у тому, що в процесі формування мережі комунікацій відновлюється стара основа порушених, регламентованих державою соціальних взаємозв'язків. Персоніфіковані системи зв'язків як «моральних економік» структурують, таким чином, соціальний і господарський світ.

1. ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ПОЛІТИЧНІ АРЕНИ

На думку Маргарет Арчер [1, с.133], глобалізація — це процес, що призводить до взаємопов'язування структур, культур і інститутів, який охоплює весь світ. Для Арчер глобалізація означає, що на сьогодні суспільства не є більше первинними одиницями аналізу. Олбров [2, с.9, 11] доводить, що суспільства варто розглядати лише як систему в оточенні інших систем і, таким чином, як субсистему світового співтовариства.

У галузі економічних наук глобалізація пов'язується, насамперед, з ідеєю вільного світового ринку, глобальною масовою культурою і світовим інформаційним співтовариством. Інтернаціональні підприємства діють на глобальному товарному і фінансовому ринку на основі високих інформаційних технологій, а праця конкурує на глобальному ринку праці. Неокласична модель закритої ринкової економіки тут транснаціоналізується. Теорія міжнародних взаємозв'язків Розентау [3] прогнозує розвиток у напрямку до «єдиного світу». Національні держави, за Меєром [4], є лише підсистемами спільної світової політики. Відповідно до цього, вони дедалі більше делегують свій суверенітет на користь об'єднання в наднаціональні організації [5, с.89].

Теорія світової системи Воллерстайна [6-8] теж заснована на концепції світової капіталістичної економіки, що у Новий час поширилася по всій планеті. Проте її інтеграція відбулася завдяки торговельним і виробничим взаємозв'язкам, причому національні держави були до деякої міри насильно організовані в засновану на експлуатації триполюсну структуру: центр — напівпериферія — периферія. Щоправда, Воллерстайн бачить у майбутньому соціалістичний світовий уряд, бо міжнародний капіта-

А тепер я хотів би обговорити іншу цікаву аномалію, що дозволить нам просунутися в розумінні ностальгійного кіно зокрема і пастіша загалом. Ця аномалія пов'язана з нещодавно поставленим фільмом «Жар тіла» («Body Heat»), котрий на думку багатьох критиків є віддаленим рімейком (переробкою) таких фільмів, як «Листоноша завжди дзвонить двічі» або «Подвійне перестрашування». (Присутній і одночасно неможливий для остаточної констатації плагіат відомих сюжетів безсумнівно є характерним для пастішу.) Але за проєкспонованими технологічними прикметами «Жар тіла» не є ностальгійним фільмом, його події розгортаються в сучасному світі, у невеличкому містечку у Флориді, поблизу Маямі. З іншого боку, ця технічна сучасність у цьому випадку найбільш двозначна: банківські чеки — цей часто вирішальний для нас натяк — набрані літерами в стилі арт-деко 30-х років, що не може не спровокувати ностальгійних реакцій (спершу, безумовно, щодо «Китайського кварталу», а відтак щодо певного більш реального історичного референта). Окрім того, сам стиль гри головного героя двозначний: Вільям Хьорт — нова кінозірка, але в нього немає нічого спільного із сти-

лем попереднього покоління акторів-суперзірок — Маквіна чи, навіть, Джека Ніколсона, — точніше, його персонаж є сумішшю розпізнаваних рис їхньої гри із попередніми зразками, що асоціюються переважно з Кларком Гейблом. Ось тут і виникає все те ж невиразне відчуття архаїки. Глядач задумується, чому ця історія, яка могла б відбуватися де завгодно, розгортається в маленькому містечку Флориди, незважаючи на її сучасні референції. Через певний час починаєш розуміти, що місце дії виконує ключову стратегічну функцію: воно дозволяє фільмові не задіювати більшість сигналів і прикмет, які ми могли б пов'язати із сучасним світом, суспільством споживання — із його технічним спорядженням і артефактами, із його надмірністю (high rises), із усім предметним світом пізнього капіталізму. Отож, технологічно предметний світ тут представлений продукцією 80-х (наприклад, автомобілі), але усе в ньому потай влаштовано так, аби приглушити ці безпосередні ознаки сучасності та дати змогу сприймати фільм як ностальгійний твір — як оповідь, котра розгортається в невизначеному ностальгійному минулому, у вічних 30-х, так би мовити, до початку історії. Мені здається надзвичайно симптома-

лізм через власні протиріччя приречений, зрештою, на поразку. Чи дійсно національна держава є минущою моделлю сучасності, як це описують згадані вище теорії? Розгляньмо дискусію про зміну значення національної держави в перебігу глобалізації трохи докладніше: нація є центральним поняттям, що позначає включення людини в політичну систему, котра завдяки диференціації (включення «подібних» і, відповідно, виключення «інших») створює когерентність (взаємозалежність). Андерсон [9, с. 16-17] говорить про національну державу як про «уявну спільноту». Він вказує на її моральний фундамент, національну ідентичність: імпліцитне припущення братерського єднання однакових індивідів перебуває потойбіч фактичних розходжень і класових взаємозв'язків — створення горизонтальної солідарності та довіри, а також привселюдні зусилля заради добробуту (well-being) «матері-нації». Національну державу Вальцер далі отожднює [10] із якісним керуванням («good governance»), справедливим пануванням, на відміну від деспотичної держави.

Тільки цей моральний фундамент може пояснити силу і довговічність концепції національної держави, а подекуди й готовність до жертв заради «батьківщини». Бем'є

[11, с. 2-5] також підтверджує, що ця сила ґрунтується на переважаючій організаційній спроможності держави¹.

Донині система суверенних національних держав успішно протистояла таким конкуруючим транснаціональним концепціям, як панісламизм, таким міжнародним організаціям, як ООН, Світовий Банк чи Міжнародний Валютний Фонд, а також ідеям світового суспільства. Саме міжнародні організації завдяки принципів взаємного визнання надають своїм членам міжнародної та національної легітимності в особі міжнародних представників національних держав. Тому національна держава мала найчастіше важливіше міжнародне, аніж національне значення. У контексті міграції існує відповідність патріотизму і «дальнього» націоналізму [12, с. 165]². На думку Робертсона [13], ідея національної держави не втратила свого значення, а навпаки, була глобалізована.

Багато авторів писали про виникнення європейської національної держави в новітній час і про її моральні корені у французькій революції. Тісний нормативний зв'язок між поняттями нації і добробуту (well-being) переріс відтак у сучасну державу благоденства, в якій існуюча в рамках громади (сім'ї, сусідства, села тощо) система відповідальності й безпеки була перенесена на суспільство,

тичним, що сам стиль ностальгійного кіно можна виявити скрізь; сьогодні він просотує і колонізує навіть ті мотиви, які належать сучасному контекстові, ніби з якихось причин ми не могли б зосередитися на власному сьогоднішньому, як ніби ми втратили здатність створювати естетичні репрезентації власного актуального досвіду. Але коли це й справді так, тоді мало би йтися про суворий вирок власне споживацькому капіталізму — або принаймні про тривожний і патологічний симптом суспільства, яке виявилося нездатним обходитися з часом та історією.

Отож, зараз ми повернемося до питання, чому ностальгійне кіно і пастіш можна розглядати як окремі щодо старих історичних романів або фільмів форми. (Я б також включив у це обговорення чудовий зразок літератури, яким, на мій погляд, є романи І.Л.Докторов — «Ретайм», який повертає нам атмосферу середини сторіччя, та «Лун Лейк» («Loon Lake»), який чинить те саме з нашими 30-ми. Проте, з моєї точки зору, вони лише зовні нагадують історичні романи. Докторов — серйозний митець і один із нечисленних, по-справжньому ліворадикальних романістів, які працюють сьогодні. Йому, проте, не зашкодить

констатація того, що його оповіді не стільки репрезентують наше історичне минуле, скільки відтворюють наші ідеї або культурні стереотипи цього минулого.) Культурна продукція знову занурилася в наш дух із своїх зовнішніх об'єктивацій: монадичний суб'єкт більше не може безпосередньо споглядати реальний світ, аби знайти в ньому шуканого референта, але мусить, як у випадку з платонівською печерою, стежити за ментальними проекціями цього світу на стінах, у які він втиснутий. Якщо тут і можливий якийсь реалізм, то це «реалізм», котрий виникає з приголошення від усвідомлення свого «ув'язнення» і від усвідомлення того, що з тих чи інших конкретних причин ми приречені розшукувати історичне минуле в середовищі поп-образів і стереотипів цього минулого, яке саме по собі завжди залишається недосяжним.

А тепер я хотів би повернутися до того, що вважаю другою фундаментальною характеристикою постмодернізму, а саме його особливий спосіб поводження з часом, що його інші могли б назвати «текстуальністю» або «écriture» (письмом), але який я вважаю за необхідне обговорювати, вживаючи терміни сучасної теорії шизофренії. Хочу випередити всі можливі не-

ФРЕДРІК
ДЖЕЙМІСОН
ПОСТМОДЕРНІЗМ
І СУСПІЛЬСТВО
СПОЖИВАННЯ

тобто на державні інститути. Поряд із збільшенням свободи індивіда, що визнають багато вчених політологів, при моральному обґрунтуванні держави благоденства виникає одна дилема: процеси перекладання відповідальності на державу послаблюють горизонтальну солідарність, національне ми-почуття. Дії в солідарному співтоваристві сучасної держави і, відповідно, надперевага «генералізованої взаємності», за Салінсом [14], протистоять індивідуальним перевагам короткострокової максимізації успіху й у багатьох випадках призводять до утриманських настроїв, що встановлені теорією раціонального вибору. Сучасна держава благоденства втрачає свій фундамент: національну ідентичність. Занепад великих ідеологій у перебігу колапсу централізованих економік сприяє цьому процесові.

Крім того, у багатьох країнах національну ідентичність ставлять під сумнів з іншої причини: виниклі в постколоніальний період національні держави на противагу національним державам старого світу, особливо в країнах із глибокими традиціями громадянського суспільства, таких, як Франція або Англія, характеризуються поступовим розпадом національної й етнічної ідентичностей. Державні кордони є радше політичними, аніж етнічними ме-

жами, а національні ідентичності, як і етнічності, на думку Барта [15], — це конструкції, що можуть конкурувати одна з одною. Процеси етнічності — це ознака особливо слабких національних держав (я слідом за Вебером називаю слабкими ті держави, які не мають монополії на владу)³.

В низці країн третього світу і колишніх соціалістичних країн Східної Європи національна ідентичність дуже слабка й уразлива, а потужний націоналістичний символізм (військові паради, святкування дат визволення тощо) не може приховати цієї слабкості. Етнічні процеси можуть призвести до розпаду національних держав на дрібніші одиниці, що й трапилося в Югославії і колишньому Совецькому Союзі.

Економічна практика показує, що максимі вільної торгівлі, яка охоплює увесь світ, і триполюсній структурі (центр — напівпериферія — периферія) протистойть інший напрямок розвитку економіки: утворення різноманітних супранациональних теренів. Тут буржуазні підходи вбачають підвищення ефективності та міжнародної конкурентоспроможності, у той час як неомарксистський підхід вбачає в південній і східній регіональних коопераціях і автаркійному розвитку можливість утворення проти-

порозуміння з приводу мого вжитку цього слова: воно не виконує діагностичної функції, його значення дескриптивне. Я і справді не думаю, що хто-небудь із найзначніших постмодерністських митців — Джон Кейдж, Джон Ешбері, Філіп Соллерс, Роберт Вілсон, Енді Воргол, Ісмаель Рід, Майкл Снов, навіть сам Семюел Беккет — у якомусь сенсі є шизофреніками. Не йдеться також про діагноз нашому суспільству, його культурі, його персоніфікованим особливостям, а також його мистецтву: я гадаю, що на адресу нашої соціальної системи можуть пролунали набагато серйозніші обвинувачення, аніж ті, які так легко сформулювати з подачі поп-психології. Я навіть не певен, що концепція шизофренії, на якій я збираюся тут засновуватися — погляд, що виник завдяки французькому психоаналітикові Жакові Лакану, — є точною з клінічної точки зору; але для моїх цілей це анітрішки не важливо.

Оригінальність думки Лакана в цій галузі дозволяє розглядати шизофренію як різновид мовного безладдя і пов'язувати шизофренічний досвід із певним поглядом на формування мовної компетенції — процес, який вважають фундаментальною прогалиною у фрейдівській концепції формування зрілої *psyche*. Він

досягає цього, пропонуючи нам лінгвістичну версію Едипового комплексу, згідно з якою Едипове суперництво описується не в термінології біологічного індивіда-суперника в боротьбі за материнську увагу, а радше в термінології, запроваджуваній разом з Ім'ям Батька, — батьківський авторитет розглядається тепер як мовна функція. Те, що ми тут повинні зауважити для наступного аналізу, то це ідея, що психоз, і зокрема шизофренія, породжуються невдалим спробами дитини увійти в сферу мови і мовлення.

Щодо мови, то лаканівську модель сьогодні можна зарахувати до ортодоксально-структуралістських. Ці моделі засновані на концепції лінгвістичного знаку, що має дві (а, можливо, й три) складові. Знак, слово, текст тут представлені як відносини між означуючим — матеріальним об'єктом, звуком артикульованого мовлення, фактурою тексту — і означуваним, значенням цього матеріального слова чи матеріального тексту. Третій компонент зазвичай називають «референтом» — це «реальний» об'єкт у «реальному» світі, до якого адресовано знак (реальна кішка протиставляється поняттю кішки чи звукові «кішка»). Але структуралізму загалом притаманна тенденція трактувати

лежного центру влади стосовно старих індустриальних країн. З позиції національної економічної політики економічні простори припускають усунення торгових бар'єрів, обумовлених існуванням кордонів національних держав (наприклад, спільна митна, валютна, екологічна політика, а також політика ринку праці тощо) і, як говорить теорія міжнародних взаємозв'язків, перенесення певних повноважень і прав національної держави з рівня держави на рівень міжнародних організацій. Останні прагнуть до уніфікації низки національних законів, прав і обов'язків. Мета цих спроб полягає у створенні певних інтернаціональних просторів із спільною політикою в економічній і суспільній сферах.

Ідея таких міжнародних просторів не нова, і в повоєнній історії було багато економічних об'єднань: ЕЕС, Європейська асоціація вільної торгівлі, Асоціація держав Південно-східної Азії, Організація африканської єдності, РЕВ або СНД (вони найчастіше були надуманими організаціями, але самовизначалися як співтовариства). Деякі з них вижили, деякі зникли після розпаду соціалістичних економік, а деяких поглинули інші організації. Перспективою таких економічних і політичних об'єднань є виникнення «супер-ринку» у якомусь певному регіоні

світу. Основна складність при створенні і подальшому розширенні таких просторів полягає в тому, що політика глобалізації жадає від національної держави координації певних, колись незалежних рішень з іншими національними державами і підпорядкування інтересам співтовариства держав.

Із соціологічної точки зору політика нових транснаціональних просторів спрямована на відкриття і підтримку нових транснаціональних ідентичностей у рамках відповідних економічних просторів за допомогою однакових прав і обов'язків, однакових особистих документів, прапорів і гімнів, єдиної валюти тощо. У перебігу цього процесу утворення транснаціональної ідентичності поряд із братами і сестрами певної спільноти громадян і «чужими» виникає проміжна категорія: «сусіда», що був колись чужим. Сусіди здобувають привілейовані умови в численних економічних і політичних галузях, у той час як чужі через нові правила оформлення візи і місця проживання, права притулку тощо залишаються «поза бортом».

«Чужі, котрі прибувають сьогодні й застаються завтра» [16], вважалися в епоху премодерну підозрілими та потенційно ворожими. В епоху модерну, як підтверджують чимало представників соціальних наук [5, с. 105-

цю референцію як свого роду міт, отожд ніхто більше не говорить про «реальне» у такій співставній з планом зовнішнього та об'єктивній манері. А отже, залишається знак сам по собі і дві його складові. Водночас, інша течія структуралізму полягала у спробі підірвати стару концепцію мови як найменування (скажімо, Бог дарував Адамові мову, аби той дав імена тваринам і рослинам в едемському саду), концепцію, котра припускає неопосередковане співвідношення між означенням і означуваним. Якщо дотримуватися структуралістської точки зору, то речення не працюють таким чином: ми не переводимо окремих означень чи слів, з яких складається речення, у площину їх означаючих на основі безпосереднього співставлення. Ми так читасмо речення цілком, і з взаємовідношення його слів або означень виводимо глобальніше значення, що описується як «ефект змісту». Означуване, навіть коли це ілюзія або міраж означуваного і значення взагалі, являє собою ефект, який виникає внаслідок взаємовідносин матеріальних означуваних.

Все це дозволяє нам інтерпретувати шизофренію як розрив відносин між означеннями. За Лаканом, досвід темпоральності, людського часу, минулого,

сучасного, пам'яті, збереження персональної ідентичності упродовж місяців і років — це екзистенційне або здобуте завдяки досвідові усвідомлення часу — являє собою певний ефект мови. Саме тому, що в мові є форма минулого (a past) і форма майбутнього (a future), а речення розгортається в часі, ми можемо мати досвід, який здається нам конкретним і живим досвідом часу. Але оскільки шизофренік не знає цього засобу мовної артикуляції, у нього також немає нашого досвіду часової безперервності, і він приречений переживати повторювану раз у раз дійсність, з якою різноманітні моменти його минулого не виказують ані найменшого зв'язку, і на обрії якої не існує майбутнього, яке б можна було собі уявити. Іншими словами, шизофренічний досвід — це досвід ізольованих, роз'єднаних, дискретних матеріальних означень, які не вдається зв'язати в послідовну низку. Отож, шизофренік не знає про персональну ідентичність у нашому сенсі, оскільки наше усвідомлення ідентичності залежить від нашого переживання сталості «Я» («I») і «власного я» («me») у часі.

З іншого боку, очевидно, що шизофренік володітиме набагато інтенсивнішим, ніж наш, досвідом будь-

143

ФРЕДРІК
ДЖЕЙМІСОН
ПОСТМОДЕРНІЗМ
І СУСПІЛЬСТВО
СПОЖИВАННЯ

106;17;18], внаслідок просторових і часових перемін змінилося сприйняття чужих: чужого сприймали поверхово, ввічливо ігнорували [5, с. 103-104]. Проте ця характеристика здається мені занадто одномірною. Погроми меншостей, які охопили увесь світ у новітні та постмодерні часи, свідчать самі за себе. Слідом за Фуко я наведу доказ того, що кожна нація і кожен економіко-політичний простір потребують не тільки символів спільности, але й правил винятку, позаяк саме інакшість надає відмінностей і особливостей конкретній культурі. Тому ці простори виникають усередині певних культурно-регіональних кордонів (християнсько-європейських, азіатських, панісламських тощо).

Водночас сприйняття дедалі більше звернене на внутрішній простір, тоді як зовнішній простір поступово зникає зі свідомости людей, що знаходяться в цих кордонах. Представники соціології розвитку обговорюють проблему «кінця третього світу» [19]. При цьому вони посилаються не тільки на втрату великих теорій розвитку сімдесятих років, але й на дедалі потужніше витіснення третього світу із трансферних фінансових потоків, обмеження його доступу у внутрішні простори системи, позбавлення свідомости учасника і видавлювання з перифе-

рії за межі системи в стан іррелевантності. Також у етнології, науці про зіткнення з «чужим», у процесі розвитку європейської етнології (Volkskunde) дедалі посилюється значення поняття «сусіда».

Такі регіональні економічні і політичні простори протистоять виникненню світового суспільства, яке укладається історично, і, поряд із співтовариствами держав і субнаціональними етнічними процесами, породжують подальшу партикуляризацію. З погляду політекономії, вона може призвести до наступних перспектив:

1. До посилення суперництва між міжнародними блоками, що призведе до виникнення нових обмежень (наприклад, захисних митниць або котирування). Сьогодні ми можемо спостерігати зростання меркантилізму на транснаціональному рівні. Статистика торгівлі показує, що торговельні потоки в Європі і США перебувають переважно в рамках певного економічного простору і менше — за його кордонами⁴, у той час як країни, що розвиваються, у своєму імпорті й експорті орієнтуються, як і колись, на індустріальні країни. Проте, саме через підтримку регіональної кооперації розпочинаються спроби зміни залежної економічної структури країн, що розвиваються.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

якого сучасного в цьому світі, позаяк наше власне сучасне завжди є частиною ширшого набору проєктів, які змушують нас ставитися до перцептивного поля вибірково. Іншими словами, ми не сприймаємо зовнішній світ просто як глобальну недиференційовану візію (vision): ми завжди втягнуті в його використання, ми торуємо в ньому якісь стежки, звертаючи увагу на той чи інший предмет або персону усередині нього. Шизофренік, проте, не є лише «ніким» у тому сенсі, що в нього немає ніякої персональної ідентичності; окрім цього, він бездіяльний, адже мати проєкт — значить бути спроможним підкоряти себе зобов'язанню, безупинному в часі. Таким чином, шизофренік приречений на свого роду недиференційовану візію сучасного світу — і це аж ніяк не радісний досвід:

*Я прекрасно пам'ятаю той день,
коли це трапилося. Ми
виїхали за місто, і я пішла прогулятися,
як звичайно. І
раптом, коли я проходила повз сільську школу,
я почула
пісню німецькою мовою: у дітей був урок. Я
зупинилася, щоб послухати, і цієї миті мене*

*охопило дивне почуття, яке важко
описати, але схоже на те, яке я так добре
спізнала пізніше — тривожне відчуття
нереальності. Мені
здалося, що я більше не впізнаю цієї школи, вона
перетворилася в якийсь каземат; співаючі
діти були в'язнями, котрих змушували співати.
Усе було так, начебто
школа і дитяча пісенька відокремилися від решти
світу. У той сам час мій погляд був
спрямований на поле
пшениці, краю якого я не могла побачити.
Ця безмежна жовта поверхня сяяла
в яскравому сонячному світлі, вона
якимось чином пов'язувалася зі співом дітей,
ув'язнених у школі-казематі
з гладкого каменю. Все це викликало в мене
таке сильне занепокоєння,
що я розплакалася. Я
прибігла додому, у наш сад, і почала
бавитися, щоб «змусити речі здаватися такими ж,
як завжди», тобто
щоб повернутися до реальності. Це була перша*

2. До зростаючого напруження усередині економічних блоків через розбіжність інтересів, натиску влади, нерівномірного розподілу добробуту й економічної потуги, політичних або культурних відмінностей і норм⁵.

3. До зміни системи світової гегемонії як результату виникнення регіоналізованих політичних і економічних просторів, занепаду старого центру світової економіки і виникнення нового центру в азіатсько-тихоокеанському регіоні [21]. Неоліберальні економісти підігрують ці настрої, стверджуючи, що старим індустріальним країнам розвиток дорого обійшовся, тоді як розкрадання і купівля технологій у перебігу глобалізації дозволили новим індустріальним країнам (NIC's) налагодити зв'язок із Заходом і, завдяки низьким витратам на виробництво і розвиток, навіть випередити його.

Підводячи підсумки дискусії про значення національної держави в перебігу глобалізації економіки, культури і політики, я погоджуючись із Гідденсом [5, с.86,96], хотів би констатувати: деякі аспекти національної держави завдяки своєму зв'язкові з міжнародною системою держав зберігають значення і призводять до посилення націоналістичних настроїв. Інші аспекти національної держави та її ідентичності втрачають свою силу в результаті суб-

національних (етнічних) процесів, супранаціональних процесів (заохочення і виникнення транснаціональних економічних і політичних просторів) та системних процесів у державі благоденства. Національна держава базується на моральних засадах (ідентичності національної держави), що руйнуються зсередини внаслідок усвідомлення відмінності, зникнення горизонтальної солідарності й перегляду легітимності панування, що ззовні супроводжується виникненням супранаціональних ідентичностей і життєвих стилів, а також міжнародних інститутів.

Норберт Еліас [22-24] описує суспільний цивілізаційний процес як зменшення індивідуальної влади і зовнішнього контролю (примусу) за допомогою створення монополії на насильство і самоконтролю. З об'єднанням у великі просторові утворення виникають нові інститути і запановує внутрішній лад. У той час як у внутрішньому просторі насильство спричиняє негативні санкції, ззовні воно можливе і найчастіше навіть зростає в інтересах національної держави.

Інтерпретація Еліаса завершується на рівні національної держави. У зв'язку із зменшенням в перебігу глобалізації значення національної держави як комбінованої територіальної, політичної, соціальної, економічної та вій-

*поява тих елементів, які завжди були присутні в
пізніших відчуттях ірреальності (unreality):
безмежні фігури, слайдо, лиск і гладкість
матеріальних речей.*

(Маргарита Сешее, «Автобіографія дівчинки-шизофреніка»)

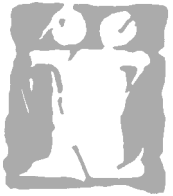
Зверніть увагу на те, що при розриві темпоральної безперервності досвід сучасного стає непереборно, надприродно живим і «матеріальним»: світ відкривається шизофреніку з максимальною інтенсивністю, він несе в собі заряд афекту, який годі витлумачити і який домінує, він сяє з галюцинаторною силою. Але те, що могло б видатися нам привабливим досвідом — насиченіші перцепції, лібідинальна або галюцинаторна інтенсифікація нашого, як правило, буденного і звичного оточення — відчувається тут утратою, «нереальністю».

Мені б хотілося точніше проартикулювати той шлях, де ізольоване означення стає дедалі матеріальнішим — або, ще краще, буквальнішим (literal) — дедалі жвавішим у сенсорному плані, незалежно від того, чи є цей новий досвід привабливим, чи жахаючим. Ми можемо натрапити на подібні явища в мові: те, що

шизофренічне розщеплення мови проробляє з окремими словами, призводить до переорієнтування суб'єкта або того, хто ці слова промовляє, на буквализоване сприйняття. Крім того, у нормальному мовленні крізь матеріальність слів (їхні дивні звуки і наявність у друкованому вигляді, тембр мого голосу і його особливий акцент тощо) ми намагаємося побачити їхнє значення. Коли значення загублене, матеріальність слів стає obsesивною, як у тому випадку, коли діти знову і знову повторюють те саме слово, поки його сенс не губиться і воно не стає незбагненим піснеспівом. Якщо пов'язати це з нашим попереднім аналізом, означення, яке втратило свою означуваність, тим самим перетворюється в певний образ.

Цей довгий відступ із приводу шизофренії дозволив нам додати ще одну тематичну одиницю, до якої ми не могли звернутися в попередньому аналізі — якот, сам час. Тому тепер ми повинні перевести наше обговорення постмодернізму від візуальних мистецтв до темпоральних — до музики, поезії та деяких типів оповідних текстів, скажімо текстів Беккета. Кожен, хто слухав музику Джона Кейджа, міг набути досвіду, подібного до того, який ми тільки-но описали: фрус-

145

ФРЕДРІК
ДЖЕЙМІСОН
ПОСТМОДЕРНІЗМ
І СУСПІЛЬСТВО
СПОЖИВАННЯ

ської єдності, у його тісному зв'язку з монополією на насильство і внутрішню мораль постає питання про те, що при цій зміні відбувається із монополією на насильство і з мораллю. Чи є якісь свідчення про виникнення глобальної етики чесноти, відповідно до якої усі люди стають братами і сестрами? Чи настільки ми цивілізовані (або морально регламентовані), щоб відмовитися від насильства щодо чужого, щодо потенційних ворогів? Чи ми такі варвари, що для нас нещодавно спроектовані і виникаючі транснаціональні кордони означають нові межі між внутрішньою і зовнішньою мораллю?

Щоб усунути проблеми щодо семантики поняття «мораль», я хотів би функціонально позначити мораль як інтерналізований принцип керування, який піддає егоїстичну дію певним обмеженням на користь громадського життя⁶. Проте, на думку Гомана [26], конвенційні форми моралі, засновані на вірі, авторитеті та страху перед покаранням (у цьому чи потойбічному світі), замінилися формами постконвенційної моралі, заснованими на сповіданому інтерсуб'єктивно «переконанні в дієвості норм» або на очікуванні, що норми в будь-який момент будуть обґрунтовано узаконені. Таким чином, кантова етика чесноти замінена етикою розсудливості, котра

ґрунтується на рефлексії, дискурсі та розумінні [27], а не на колективних неперевіраних вказівках до дії.

Нові підходи економічної соціології доводять, що ані нормативно узаконена вільна гра ринку а la Науек, ані державне втручання не є суспільним принципом керування, достатнім для функціонування якогось суспільства [28], важлива лише постконвенційна мораль як вказівка до індивідуальної і колективної дії.

2. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ПОСТМОДЕРН І МОРАЛЬ

Якщо лише, як стверджувалося спочатку, процеси глобалізації нищать національну ідентичність у національній державі, її внутрішню мораль, а, отже, монополію на насильство, переді мною постає питання — які наслідки матимуть ці тенденції розвитку. Я хочу запропонувати три можливих сценарії.

1. Перший сценарій припускає перенесення контролю з рівня національної держави на рівень міжнародних організацій і союзів. Проте, я уже зазначав, що цей сценарій мало ймовірний, бо для дієздатності міжнародних і транснаціональних організацій потрібен консенсус їх національних представників. Через конфлікт інтересів біль-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

трація і безнадія — прослуховування окремого акорду або ноти, за якими настає тиша, настільки тривала, що пам'ять не може втримати попередній звук, мовчання, приречене на забуття новим дивним сонорним комплексом, котрий і сам за мить зникає. Цей досвід може бути проілюстрований багатьма формами сучасної культурної продукції. Я вибрав текст одного молодого поета, почасти тому, що «школа» або «група», до якої він належить, відома як «школа мови», зробила чимало на шляху освоєння досвіду темпоральної переривчастості, досвіду, описаного тут у термінах шизофренічної мови, центрального в їхніх лінгвістичних експериментах і який вони позначають як «нове речення». Це вірш під назвою «Китай» Боба Перельмана (його можна знайти в його недавньому збірнику «Primer», опублікованому видавництвом This Press у Берклі, Каліфорнія):

*Ми мешкаємо в третьому від сонця світі.
Номер три. Ніхто
не каже нам, що робити.
Люди, які вчили нас рахувати,
були дуже добрі. Завжди пора йти.*

*Якщо ллє дощ, у вас є ваша парасоля
або її немає.
Вітер здуває з вас капелюха.
А ось і сонце сходить.
Я волів би, щоб зорі не були посередником між нами,
Я волів би, щоб ми усе робили самі.
Біжи переду власної тіні.
Сестра, котра принаймні
раз у десять років
подивиться на небо
— гарна сестра.
Ландшафт буяє машинами.
Потяг відвозить тебе туди, куди він прямує.
Мости, між ними — вода.
Люди, що чвалають уздовж нескінченних
бетонних смуг, вони
прямують до літака.
Не забудь, на що схожі твої черевики
і капелюх, коли тебе ніде не можна
буде знайти.
Навіть слова, які плывуть у повітрі,
відкидають блакитну тінь.
Коли щось припадає нам до смаку,*

шість далекосяжних планів грузне у мінімальних поступках або в збереженні статус-кво.

2. Другий сценарій полягає в тому, що підлив державної монополії на насильство підвищує небезпека війни — війни не стільки між національними державами, скільки усередині національних держав. Насильство може виявитись у формі не «цивілізованих» світових воєн, а «варварських» громадянських. Останні десятиліття багаті такими прикладами, навіть у «цивілізованій» Європі⁷. Інша лінія потенційних конфліктів — це, звичайно ж, нові зовнішні кордони регіональних просторів. Саме тут виникає потенціал торговельних війн між економічними блоками. Прикладом цього є економіко-політичне протистояння між США і Японією, інший приклад — наміри ЄС створити митниці проти неекологічної дешевої продукції, що надходить із країн, які розвиваються. Безумовно, існування ЄС — це також виклик США. Ці регіони мають різну економічну структуру і їхні інтереси різняться (економічний простір ЄС, на відміну від економічного простору США, сильно залежить від експорту), що може призвести до політики протекціонізму з боку США і торгової війни.

3. Можливість повстання третього світу проти індустриальних країн стала темою науково-фантастичного

фільму «Великий похід». Цей фільм починається з епізодів міграції з Африки у Південну Європу через голод і безробіття, а закінчується сценами погромів мігрантів європейськими збройними силами з метою захисту кордонів і добробуту від приїжджиків. Варіацією на цю тему стала висловлена Гантінгтоном [20] гіпотеза про «зіткнення культур» («clash of civilisations»). У той час як у період холодної війни — такий його аргумент — межа між внутрішньою і зовнішньою мораллю і грань відмови від насильства пролягала уздовж кордонів, які розділяли ідеологічні блоки (на Заході вона знайшла вираз у гаслі «Свобода проти комунізму», а на Сході — «Комунітаризм проти деградації»), і припускала війну за ці цінності, то зараз цієї поляризації немає. Щоправда, Гантінгтон визнає ще одну небезпеку: іслам, котрий має змогу об'єднатися з конфуціанством проти християнської культури. Гантінгтон доводить, що культури утворюють найвищий рівень спільної ідентичності.

У різниці культур, в усвідомленні цієї дедалі зростаючої різниці, у релігійному фундаменталізмі, індігенізації еліти (звертанні до власної культури замість орієнтації на Захід), глибокому укоріненні культурної ідентичності й дедалі помітнішому економічному регіоналізмі, який куль-

ми з'їдаємо його.

Падає листя. Зауваж це.

Збирай потрібні речі.

Ну, здогадайся, що? Що?

Я вивчився говорити. Прекрасно.

Той, чиє обличчя недосконале,

вибухає сльозами.

Вона падала, але що ця лялька

зробити могла?

Нічого.

Йди спати.

Ти прекрасно виглядаєш у шортах.

І прапор дивиться так само прекрасно.

Усі милуються вибухами.

Час вставати.

Але краще звикнути до сновидінь.

Хтось може заперечити, що це не зовсім шизофренічне письмо у клінічному сенсі; твердження, що ці речення є плаваючі матеріальні означення, з яких випарувалося означуване, здається не цілком точним. Справді, тут дається взнаки певний обрій значення (some global meaning). Тією мірою, якою цей текст

курйозним і загадковим чином являє собою політичний вірш, у ньому проглядає частина наснаги, зродженої масштабним і не доведеним до кінця соціальним експериментом нового Китаю, для якого важко дібрати історичні паралелі — у просторі між двома наддержавами зненацька з'являється «номер третій»; це насамперед знакова подія, що маніфестує колективність, котра стала новим «суб'єктом історії» і котра, після тривалого підпорядкування феодалізму та імперіалізму, говорить своєю власною мовою, для себе самої, уперше («Ну, здогадайся, що? ... Я вивчився говорити.»). Але подібне значення пропливає над текстом або потойбіч його. Я гадаю, що неможливо читати цей текст відповідно до категорій уже старої «Нової критики» і вишукувати комплексні внутрішні співвідношення і текстуру, які характеризують колишній «конкретний універсум» класичних модернізмів, як от модернізм Воллеса Стівенса.

Твір Перельмана, що властиво для «школи мови» загалом, запозичив дещо у Гертруди Стайн і так засвоїв низку аспектів поетики Флобера. Отож, тут доречно навести давній розбір флоберівського речення, зроблений Сартром, який добре відтворює живе

147

ФРЕДРІК
ДЖЕЙМІСОН
ПОСТМОДЕРНІЗМ
І СУСПІЛЬСТВО
СПОЖИВАННЯ

турно ідеологізується, і полягає небезпека цього конфлікту.

Гіпотезу Гантінгтона заперечили багато авторів. Я поділяю точку зору Гартмана [29], що метакультура через структурну гетерогенність країн, що розвиваються, не може бути перемінною для об'єднання і конфлікту⁸. Наступна хиба теорії Гантінгтона — отожднення конфлікту і конфронтації. Отже, перший сценарій «торговельних війн» здається мені ймовірнішим. Замість того, щоб обговорювати далі питання про насильство, я хотів би звернутися до третього сценарію і заторкнути питання про те, наскільки процеси громадянського суспільства перешкоджають руйнації моральної підстави держави благоденства.

Багато авторів пов'язували перехід до постіндустріального [31], постмодерністського [32] або ультрасучасного [5] суспільства із втратою ідентичності та дезорієнтацією. Потойбіч сучасності викристалізовується інший порядок. Інформаційне суспільство потребує: або брати участь у створенні каналів даних і підключатися до Інтернету, або бути відрізаним від усього іншого світу. Інформаційна революція, схоже, прискорила обертання землі. Межа росту [33] і протиріччя капіталізму [34] та держави

добробуту ясні, очевидні й хворобливі для жителів старих індустріальних країн. Багато хто з них, тим часом, досяг того стану, заради якого вони трудилися в повоєнний час, і цей стан виявився не настільки вже й гідним. Багато матеріальних потреб задоволено, і економіка свідчить про кризу споживання. Хоча віра в прогрес у країнах, що розвиваються, дотепер залишилася непохитною, здається, що якимось — а коли, це справа часу — ця віра розбі'ється через наслідки освоєння і руйнації природи.

З соціологічної точки зору, постмодерн характеризується процесом делегітимації, котрий зростає від вимог легітимації. На думку Ліотара [35, с.335], ми втратили Великі легенди. Загроза життю походить тепер не від ворога або дикої природи, а від природи одомашненої і тому зруйнованої: від глобальних екологічних катастроф. Довіру до системи експертів поставлено під сумнів. Віра в прогрес деконструйована. Для багатьох людей споживання є не метою життя, а небезпекою для нього, і вони, щоб надати сенсу своєму існуванню і вижити, шукають індивідуальних стратегій в релігійних і екологічних рухах. Ульріх Бек [36, 37] доводить, що індустріальне суспільство перетворилося в індивідуалізоване суспільство ризику. Примирення індивіда із втратою ідентичності описується

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

переживання, яке виникає при розгортанні таких речень: «Його речення замикається на об'єкті, перехоплює його, позбавляє рухливості, воно огортається навколо нього, перетворює його на камінь, воно заворожує свої об'єкти і замирає разом із ними. Воно німе і сліпе, безкровне, у ньому немає подиху життя; глибока мовчанка відокремлює його від наступного речення; воно вічно падатиме у порожнечу, тягнучи за собою свою здобич у цьому нескінченному падінні. Будь-яка реальність, принаймні раз описана, перекреслюється вигаданим». (Жан-Поль Сартр, «Що таке література?»).

Цей опис пронизаний ворожістю, і жвавість тексту Перельмана історично відмінна від цієї убивчої флорберівської практики. (Як зауважив якось у подібному контексті Ролан Барт, для Малларме речення або слово є пристроєм для знищення зовнішнього світу.) Проте сартрівське спостереження привідкриває частину таємниці речень, які падають у порожнечу мовчанки, настільки велику, що іноді запитуєш себе, чи може з'явитися і знайти своє місце якесь нове речення.

Але тепер таємниця цього вірша мусить бути розкрита. Він злегка нагадує фотореалізм, який виглядав

як повернення репрезентації після анти-репрезентаційної нефігуративності абстрактного експресіонізму — доти, доки не стали розуміти, що ці картини також не є достоту реалістичними, позаяк те, що вони представляють, не є зовнішнім світом, а радше тільки світлою зовнішньою оболонкою, або, іншими словами, його образом. Оманливі реалізми, вони дійсно є мистецтвом про мистецтво, образами інших образів. У нашому випадку репрезентований об'єкт — не Китай: насправді в одному магазині канцелярських товарів у Чайна-Тауні Перельман випадково наштовхнувся на книгу світлин, книгу, де підписи і шрифт були для нього, ясна річ, мертвими буквами (або, краще сказати, матеріальними означеннями). Речення, з яких складається цей вірш, — його власні підписи до цих фото. Їх референти є іншими образами, іншим текстом, і «єдність» вірша — узагалі не в тексті «Китаю», а поза ним, у цілісній єдності відсутньої книги. А тепер, на завершення, я спробую дуже побіжно охарактеризувати взаємовідносини культурної продукції такого роду і суспільного життя наших днів і нашої географії. Трапилася зручна нагода, щоб відповісти на принципове заперечення, яке висувають проти концепту постмо-

як звертання до минулого в структурах етнічності, кровності та сусідства й в індивідуальних зв'язках. Бек бачить зниження значення колективних структур індустріального суспільства, що виражається в скороченні членства в профспілках або партіях або у вихолощуванні поняття «громадянин держави» у перебігу виникнення світового суспільства. Індивідуалізація усе ж означає, за Беком, не ізоляцію, а активне оформлення індивідуальних біографій, зміцнення взаємозв'язків і створення нових форм солідарності, заснованих на індивідуальних зв'язках. Неосубстантивісти і комунітаристи, яких важко включити в наявний політичний спектр, вбачають у цьому новому посиленні громади й етики чесноти при одночасній руйнації держави нове правильне зрівноваження цивільних прав і обов'язків і вихід із кризи капіталізму. Консервативні політики охоче підхоплюють цю думку задля виправдання скорочення числа суспільних благ і послуг і потребують приватизації держави благоденства (надання певних послуг за допомогою самоорганізації або ринку). Підтвердження погляду Бека я бачу в розвитку економіки.

Дискусія про глобалізацію показала, що технічна революція в інформаційному суспільстві прискорила інтернаціоналізацію взаємозв'язків обміну⁹.

За законом попиту і пропозиції, простір у метрополіях важкодоступний, а праця в старих індустріальних країнах стала занадто дорогою. Тому цілі галузі перенесено в інші країни або, принаймні, в одну країну, як, наприклад, виробництво комп'ютерних програм перенесено в Бангалор, а виробництво комп'ютерних чипів — у Сіліконовий діл. Проте, незважаючи на ці можливості просторово-тимчасового розвантаження, як результат технічної революції, статус і підприємницька культура великих, особливо міжнародних фірм потребують утримання торгових представників у вузлових пунктах світового господарства, містах світового значення [39], що уособлюють значимість підприємства.

Глобалізовані економіка і суспільство характеризуються падінням значення виробляючої промисловості і розширенням галузі послуг, особливо фінансової й інформаційної сфер. Фінансовий ринок, функції якого не обмежуються посередництвом між попитом і пропозицією капіталу, сьогодні сам створює свій продукт. Щоправда, як і ринок праці [40], він є тим самим ринком *par excellence*, що не відповідає неокласичній основній моделі. У останні два десятиліття виявилися сильні процеси концентрації, ринок схильний до спекуляцій, і прогнози містять надто

дернізму, який я тут окреслив, а саме, що усі виокремлені нами риси загалом не нові, що вони здебільше підходять для опису власне модернізму або того, що я називаю високим модерном. Чи не цікавився насправді Томас Манн ідеєю пастіша, і чи не є деякі глави «Улісса» її очевидним втіленням? Хіба щойно ми не згадали про Флобера, Малларме і Гертруду Стайн у нашому аналізі постмодерністської темпоральності? Що ж у всьому цьому нового? Чи дійсно ми потребуємо концепту постмодернізму?

Один варіант відповіді на це заперечення потребував би постановка проблеми періодизації, того, як історик (літератури чи іншого виду мистецтва) установлює радикальний розрив між двома періодами, які надалі різнитимуться. Я обмежуся припущенням, що радикальний розрив між періодами в цілому не включає повної зміни змісту, але радше передбачає реструктуризацію певної кількості вже даних елементів: ті особливості, які у більш ранньому періоді залишалися підпорядкованими, тепер стають домінуючими, і, навпаки, ті характеристики, які перебували на першому плані, тепер стають другорядними. Під цим оглядом усе, що ми тут описали, може бути виявлене

в більш ранніх епохах і, особливо, у самому модернізмі. Я дотримуюся точки зору, що до сьогодні всі ці речі були вторинними або маловажливими якостями модерністського мистецтва, радше маргінальними, аніж центральними, і що ми зіштовхнулися з чимось новим, коли вони стали домінуючими визначеннями культурної продукції.

Проте я можу обговорити цей розрив конкретніше, звертаючись до взаємовідносин культурної продукції та громадського життя в цілому. Старий, чи класичний, модернізм був мистецтвом в опозиції; він виник у новосформованому суспільстві бізнесу, як скандал, як щось образливе в рецепції публіки з середнього класу — огидний, дисгармонійний, богемний, шокуєчий своєю сексуальністю. Він був предметом глузування (якщо не звертань до поліції, щоб конфіскувати книги або закрити виставку) — справжньою образою для здорового глузду і доброго смаку, або, як називали це Фройд і Маркузе, провокацією і викликом принципів реальності та продуктивності, які панували в середньому класі на початку ХХ-го століття. Модернізм загалом жив не в надмірній злагоді із старими моральними табу, із усіма цими вікторіан-

149

ФРЕДРІК
ДЖЕЙМІСОН
ПОСТМОДЕРНІЗМ
І СУСПІЛЬСТВО
СПОЖИВАННЯ

багато помилок. Біржа радше відбиває очікування, аніж реальний розвиток.

Я вважаю, що економічна глобалізація відбувається із потужним наростанням комплексності, незахищеності й ризику¹⁰. Історично утворення ринкової економіки, що було тісно пов'язано з процесами утворення держави, означало збільшення економічних можливостей або альтернатив поведінки на підставі деперсоналізації взаємозв'язків обміну. Проте традиційні механізми керування індивідуальними діями, які втратили своє значення, як, наприклад, моральна економіка (довіра до партнера по обміну, давно встановлені співвідношення і досвід, суспільний тиск, особиста загроза застосування сили тощо) повинні бути одночасно доповнені ефективними, пророчими інституційними умовами (правилами), особливо правовою безпекою та безпекою в галузі планування. Це завдання національних держав набуло в рамках Великої Трансформації [42] нового виміру.

Продовження трансформації у напрямку глобалізованої економіки означає нове розширення можливостей. Проте дотепер відсутні ефективні, завбачливі правила, установлені на міжнародному рівні. Можливості застосування санкцій у глобалізованій економіці незначні, вони

насамперед потребують дедалі більших витрат. Міжнародне право хоча й існує, але воно складне і громіздке. Мені, проте, здається спірним те, що відсутні інституціональні правила виникнуть як наслідок глобалізації, бо вони конкурують зі структурами національної держави.

Як поведуться з таким ризиком міжнародні й транснаціональні фірми? Дослідження показали, що транснаціоналізація фірм не означає звичайного переносу національної конкуренції на міжнародний рівень або — як це звичайно сприймають — не є процесом концентрації, який витискує з ринку слабші фірми. Вона є радше спеціалізацією фірм на певних галузях, у яких вони мають переваги і навіть почасти через брак конкуренції займають квазі-монопольну позицію. Транснаціоналізація — це процес диференціації, транснаціональний поділ праці, що призводить до залежності між високо спеціалізованими підприємствами [38]¹¹.

Такі взаємозалежності притаманні також і господарським мережам. Я доводжу, що для розуміння глобалізації економіки має сенс враховувати минулі фази економічної трансформації (як, наприклад, при утвердженні торговельного капіталізму [43-45]). Традиційна торгівля між країнами характеризувалася порівняно невеликим

ськими меблями з пишною оббивкою, із конвенційми ввічливості, прийнятими в «доброму товаристві». Можна сказати, що яким би не був експліцитний політичний зміст великих творів зрілого модернізму, останні завжди були певним прихованим чином небезпечні, наділені вибуховою енергією, яка загрожує встановленому суспільному ладові.

Якщо ж тепер повернутися до ситуації наших днів, ми відразу можемо оцінити всю грандіозність культурних зсувів. Джойс і Пікассо нікому більше не здаватимуться лиховісними і відразливими; навпаки, нині вони — класики, для нас вони виглядають дуже реалістичними авторами. Ба більше, як у формі, так і у змісті сучасного мистецтва дуже мало того, що сучасне суспільство могло б вважати нестерпним і скандальним. Найагресивніші форми цього мистецтва, скажімо, панк-рок або ті, що містять у собі відверту сексуальну провокативність, — усі вони, на відміну від продукції високого модерну, підпорядковані соціальності й мають безсумнівний комерційний успіх. Це й означає, що коли навіть сучасне мистецтво і старий модернізм характеризуються тими самими формальними особливостями, перше фундаментально зміни-

ло свою позицію в культурі. З одного боку, товарне виробництво, наш одяг, меблі, будівлі та інші артефакти дуже тісно пов'язані зі стилістичним змінами, які походять із сфери художнього експериментування; наша реклама, скажімо, виплекана постмодернізмом у всіх жанрах мистецтва і немислима без нього. З іншого боку — класики високого модерну є зараз частиною канону, їх викладають у школах та університетах, що позбавляє їх колишньої підривної сили. Справді, один із засобів встановлення розриву між епохами може виявитись у цьому контексті: у певний момент (вочевидь, на початку 60-х) в освітніх установах утвердився авторитет високого модернізму з домінуючою в ньому естетикою, а тому нове покоління поетів, малярів і музик стало сприймати його як надміру академічне явище.

Але можна прийти до цього розриву, рухаючись і з іншого місця, — описавши його в термінах зміни епох громадського життя. Як я вже сказав на самому початку, і марксистки, і не-марксистки поділяли загальне відчуття того, що після Другої світової війни став формуватися новий тип суспільства (його по-різному визначали: як постіндустріальне суспільство, транс-

числом торговців, котрі зустрічалися у певних місцях, на складах міжнародної торгівлі, щоб обміняти свої дорогі товари. Крім створення правових інститутів для формального регулювання торгових конфліктів, що виникають у результаті конкуренції складів між собою, особисті стосунки між купцями (наприклад, партнерство, тривалі ділові стосунки) були моральними зобов'язаннями, котрі визначали торгівлю і допомагали оминати сильну взаємозалежність, відсутність гарантій і ризик. Їхні особисті зв'язки створювали інформаційні системи локального знання і, отже, механізми для застосування санкцій навіть у віддалених місцях.

Розглядаючи глобалізовану економіку, я хочу висунути тезу про те, що поряд із процесами концентрації відбуваються також процеси оберненого переходу від незалежних від особистості до узалежнених від особистості стосунків [5, с. 103]. За Гідденсом [5, с. 85-86], глобалізація з цієї причини є інтенсифікацією соціальних взаємозв'язків. Я наводжу докази того, що в глобалізованій економіці існують численні господарські зв'язки, які базуються на особистих стосунках. Глобалізація і персоналізація з цього погляду — одночасні процеси, і обидва процеси ставлять під питання національну державу і

державне громадянство як значимий, створюючий солідарність зразок ідентичності.

Залежні від особистості стосунки репрезентують, на думку Грановеттера [46, с. 446-447], «моральні господарства»¹², які регламентують дії окремого індивіда в суспільній і економічній системі. Business groups, тобто підприємницькі групи, формальні і неформальні мережі — це, у моїй інтепретації, «моральна економіка». Вони є оформленням торгового світу — ефективною формою організації для зменшення надмірної взаємозалежності, непевності і ризику в глобалізованій економіці, яка знаходиться між сімейним підприємством і дрібнілими ринками. Такі форми організації дають переваги у стосунках із державами з корумпованою бюрократією і судом (тобто державами, що не пропонують правової і планової гарантії) також в міжнародних відносинах.

Свій аргумент я хочу узагальнити в такий спосіб: Business groups обговорювалися щодо певних перехідних періодів, у яких особисті стосунки мали переваги перед анонімними ринковими відносинами. Я висуваю тезу про те, що нинішній процес глобалізації економіки — саме такий перехідний період. Він іще раз збільшує можливості дії економічних суб'єктів. Щоправда, фірми через ком-

ціональний капіталізм, суспільство споживання, мас-медіальне суспільство тощо). Нові типи споживання; планована зміна одних поколінь речей іншими; дедалі швидший темп змін стилістики моди і навколишнього середовища; проникнення реклами, телебачення і ЗМІ у найглибші прошарки соціальності; нейтралізація колишньої напруженості у стосунках між містом і селом, між центром і провінцією завдяки появі передмість і процес універсальної стандартизації; розростання величезної мережі гайвеїв і прихід автомобільної культури, — усе це лише окремі риси, які, схоже, означають радикальний розрив із старим довоєнним суспільством, де високий модернізм був ще якоюсь андеграундною силою.

Я певен, що виникнення постмодерну тісно пов'язане з появою цього нового моменту пізнього, споживацького або транснаціонального капіталізму. Я певен також, що його формальні особливості різноманітними засобами виражають глибинну логіку цієї соціальної системи. Проте тут я маю можливість продемонструвати це лише щодо однієї великої теми, а саме, теми зникнення почуття історії. Ми приходимо до неї, коли намагаємося простежити шлях, рухаю-

чись яким наша сучасна соціальна система стала позбавлятися здатності утримувати своє минуле, почавши жити у повторюваному сьогодні, у ситуації повторюваних змін, що анулюють ті традиції, які попередні соціальні формації так чи інакше зберігали. Подумайте тільки про спустошувальні ефекти медіальних новин, про те, що Ніксон, ба більше, Кеннеді, суть фігури з уже далекого минулого. З'являється спокуса сказати, що справжня функція передач новин — якнайшвидше відкладати такий недавній історичний досвід у минуле. Інформаційна функція ЗМІ, таким чином, полягала б у тому, щоб допомогти нам забути, вони діяли б як справжні рушійні сили і механізми нашої історичної амнезії.

Але в такому разі дві характеристики постмодернізму, на яких я тут зупинився (трансформація реальності в образи і фрагментація часу в серію повторюваного сучасного), виявляються надивовижу співзвучними цьому процесу. Я б хотів укласти свій висновок у форму питання про критичну цінність новітнього мистецтва. Усі згодні з тим, що старий модернізм діяв проти наявної соціальності засобами, які по-різному описуються як критичні, негативні, дискусійні, субвер-

ФРЕДРІК
ДЖЕЙМІСОН
ПОСТМОДЕРНІЗМ
І СУСПІЛЬСТВО
СПОЖИВАННЯ

плексність економічного життя і пов'язані із цим відсутність гарантій, ризик, витрати на трансакцію, розраховують на стратегії зменшення ризику. Одна з таких стратегій — добровільне обмеження економічних альтернатив дії за допомогою встановлення пільгових взаємозв'язків у підприємницьких групах і мережах, що часто базуються на особистих стосунках. Цей факт призводить до парадоксу, коли здається, що глобалізація економічного життя і персоналізація економічних взаємозв'язків взаємозалежні. Відтепер не локальний, а глобальний ринок є з цього погляду співіснуванням численних підприємницьких груп, формальних і неформальних підприємницьких мереж. Вузлові пункти цих мереж і груп — метрополії, центральні місця для business groups. У зв'язку з цим з'являється ще один парадокс, коли здається: структури глобального ринку і структури ринкового майдану, що їх обговорюють економічні антропологи, із цього погляду не такі вже й далекі один від одного.

Переклад А.П.

1. Урок Європи, що його у колоніальний період почав завоювати інший світ, полягає в тому, що ані багатство, ані формальне правління самі по собі не є істотними умовами досягнення переваги над іншими, така можливість є вислідом вищої спроможності до культурної організації, за допомогою якої усе всередині країни спрямовується на державотворення, що привласнює «національний внесок» [11, с.14].

2. Нещодавнє убивство Рабина бурхливо відсвяткували американські євреї-фундаменталісти.

3. Коли йдеться про слабкі держави, то часто виникає парадокс: здається, наче вони мають міцні державні апарати і механізми придушення. Іншою характеристикою слабких держав, є окрім цього, економічний протекціонізм.

4. Пропорції обсягу загальної внутрірегіональної торгівлі зросли в період між 1980 і 1989 роками від 51 до 59% у Європі, із 33 до 37% у Східній Азії та від 32 до 36% у Північній Америці [20, с.27].

5. Приклад: SAARD містить у собі таких культурно-політичних ворогів, як Пакистан та Індія або Шрі-Ланка й Індія. У Асоціації держав Південно-Східної Азії різні держави борються за домінування.

6. Відповідно до «Етики менеджера» Руперта Лея [25, с.27-29], моральна дія відбувається на основі зважуван-

сивні, опозиційні тощо. Чи можна стверджувати щось подібне щодо постмодернізму і його суспільної значимості? Ми переконалися в тому, що існує модус, відповідно до якого постмодернізм дублює або відтворює — посилює — логіку споживчого капіталізму; але значно важливіше питання полягає в тому, чи існує модус, у якому він протистоїть цій логіці. Але це питання ми полишимо відкритим.

Переклав А.П.

[1] «Бак Роджерс» («Buck Rogers») — культовий серіал у жанрі наукової фантастики.

розділи з книги

створення НОВОЇ цивілізації

éãçßç ß EöâÑis iéiiaöea

ня, з одного боку, реалізації власних інтересів, а з іншого боку — запобігання психічних конфліктів (почуття провини, сорому, нанесення шкоди самоповазі тощо) і соціальних санкцій (зменшення або втрати визнання, соціальної захищеності тощо) з іншого. Мораль регулює процеси спілкування почерез обов'язково узгоджений і «завсичай дотримуваний стандарт (норми, правила, навички, принципи), установки, упередження і ціннісні орієнтації» [25, с.91].

7. Секція соціології розвитку Асоціації німецьких соціологів провела у 1996 році конференцію на тему «Війна, усобиця, геноцид» і результати опублікувала в звіті про конференцію.

8. Альберт О. Гіршман [29; с.30] розрізняв два різновиди конфліктів: «більш-менш конфлікти» і «або-або конфлікти». Перший тип може бути розв'язаний без конфронтації (позитивний конфлікт), другий не лишає супротивникові виходу. Проте, другий тип конфлікту не обов'язково призводить до знищення однієї зі сторін, тому що можуть бути знайдені тимчасові рішення. Тому Гіршман вважає, що «або-або конфлікт» переходить у «більш-менш конфлікт».

9. Корф і Гайденайх [38] указують на трансформацію міжнародних фірм у транснаціональні. Міжнародні фір-

ми використовують різницю в цінах у різних країнах. Транснаціональні фірми, навпаки, мають на меті створення єдиної, всеохопної мережі, аби використовувати ефект синергії і знизити витрати на трансакції.

10. Системна теорія розрізняє незахищеність і ризик. Незахищеність означає, що можливий будь-який вихід ситуації, тоді як ризик містить можливість якогось певного результату [наприклад, 41].

11. Прикладом є планування дальнього літака майбутнього. Інвестиції набувають таких обсягів, а нов-гав настільки специфічні, що колишні конкуренти змушені при цьому розв'язкові кооперуватися.

12. Я вживаю це поняття тут у широкому змісті, як це має місце в Грановеттера, але не так, як його вживає Джеймс Скотт (1976).

Література

1.Archer M.S. Sociology for One World: Unity and Diversity // International Sociology. 1991. Vol. 6. №2. 2.Albrow M. Introduction. // Globalization, Knowledge and Society. London: Sage, 1990. 3.Rosenthaу J.N. The Study of Global Interdependence. London: Printer, 1980. 4.Meyer J.W. The World Polity and the Authority of the Nation State // Institutional Structure, Constituting State, Society and the

© Alvin and Heidi Toffler.
Creating a New Civilization. The Politics of
the Third Wave. Turner Publishing, Inc.
Atlanta, 1995

олвін і гейді тоффлери політика третьої хвилі

РОЗДІЛ II. КОНФЛІКТ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

153

Тільки нещодавно люди почали усвідомлювати, що індустріальна цивілізація підходить до свого завершення. Розгадка цього була очевидна вже в 1970 році, коли ми писали в книзі *Приголомшення від Майбутнього* про «загальну кризу промисловости», яка несе із собою загрозу необмеженого числа війн нового типу.

Численні зміни в суспільстві не можуть відбуватися без конфліктів, тому ми вважаємо, що метафора «історія як хвилі змін» динамічніша і показовіша, аніж розмова про перехід до «постмодернізму». Хвилі динамічні, тому при їх зіткненні відбуваються потужні перехідні процеси; коли ж зіштовхуються хвилі історії, виникає конфлікт цивілізацій. Це проливає світло на чимало речей, які за інших обставин здаються в сучасному світі позбавленими сенсу або випадковими.

Хвильова теорія конфліктів пророкує, що основний конфлікт відбудеться не між Сходом і Заходом або «між Заходом та іншими», як нещодавно припустив С.Гантін

Individual. New Park, C.A.: Sage, 1987. 5. Giddens A. Die Konsequenzen der Moderne. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1995. 6. Wallerstein I. The Modern World System I. New York: Academic Press, 1980. 7. Wallerstein I. The Modern World System II. New York: Academic Press, 1980. 8. Wallerstein I. The Modern World System III. San Diego: Academic Press, 1989. 9. Anderson B. Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines erfolgreichen Konzepts. Frankfurt/M.: Campus, 1993. 10. Waltzer M. Toward a Global Civil Society. Providence: Berkhaan Books, 1995. 11. Bamyeh M. Transnationalism // Current Sociology. 1993. Vol. 41. №3. 12. Nederveen Pieterse J. Globalization as Hybridization // International Sociology. 1994. Vol. 9. №2. 13. Robertson R. Globalisation. Social Theory and Global Culture. London: Sage, 1992. 14. Sahlins M. Stone Age Economics. Chicaco: Aldini-Atherton, 1972. 15. Barth F. Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Differences. Boston, 1969. 16. Simmel G. Soziologische Studien. Berlin: Duncker und Humblot, 1908. 17. Goffman E. Behaviour in Public Places. New York: Free Press, 1963. 18. Silver A. «Trust» in Social and Political Theory // The Challenge of Social Control. Norwood, N.J.: Ablex, 1985. 19. Menzel U. Das Ende der Dritten Welt und das Scheitern der grossen Theorien. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1992. 20. Huntington S. The Clash of Civilizations?

// Foreign Affairs. 1993. Vol. 72. №3. 21. Frank A.G., Gills B.K. The 5,000-Year World-System - An Inter-disciplinary Introduction. // The World System. Five Hundred or Five Thousand? London: Routledge, 1993. 22. Elias N. Ueber den Prozess der Zivilisation. Bd 1. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1981. 23. Elias N. Ueber den Prozess der Zivilisation. Bd 2. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1988. 24. Elias N. Was ist Soziologie? Weinheim; Muenchen: Juventa, 1993. 25. Lay R. Ethik fuer Manager. Duesseldorf; Wien; New York: Econ, 1991. 26. Homann K. Strategische Rationalitaet, kommunikative Rationalitaet und die Grenze der oekonomischen Vernunft // Auf der Suche nach einer neuen Wirtschaftsethik. Bern; Stuttgart: Haupt, 1990. 27. Ulrich P. Wirtschaftsethik auf der Suche nach der verlorenen oekonomischen Vernunft // Auf der Suche nach einer neuen Wirtschaftsethik. Bern; Stuttgart: Haupt, 1990. 28. Schrader H. Zum Verhdtlnis von Markt und Moral in westlichen und nichtwestlichen Gesellschaften. Working Paper No. 217. Forschungsschwerpunkt Entwicklungssoziologie. Universitaet Bielefeld, 1994. 29. Hartmann H. Clash of Cultures, When and Where? Critical Comments on a New Theory of Conflict // International Sociology. 1995. Vol. 10. № 2. 30. Hirschman A.O. Entwicklung, Markt und Moral. Abweichende Betrachtungen. Frankfurt/M: Fischer, 1993. 31. Bell D. The Coming of the

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

гтон. Не буде цей конфлікт і падінням Америки, як заявив Поль Кеннеді, або «кінцем історії», за виразом Ф.Фукуями. Загальні глибокі економічні та стратегічні зміни призведуть до поділу світу на три окремі, потенційно конфліктні цивілізації, які не можна схарактеризувати традиційними визначеннями.

Цивілізація Першої Хвилі була і завжди буде тісно пов'язана із землею. Якої б локальної форми вона не набувала, якою б мовою не розмовляли люди, якою б не була їхня релігія — усе це результат аграрної революції. Навіть зараз безліч людей живуть і вмирають, копіюючись у неродючому ґрунті, так, як це робили їхні предки.

Час появи цивілізації Другої Хвилі дискусійний. Для багатьох людей життя радикально змінилося приблизно триста років тому. У цю добу з'явилася ньютонівська наука, паровий двигун був уперше використаний з економічною метою, а в Англії, Франції та Італії почали з'являтися перші фабрики. Селяни стали переїжджати до міст. Почали ширитися сміливі ідеї: ідея поступу, доктрина особистих прав, руссоїстські поняття про суспільну угоду, ідея відокремлення школи від церкви, відокремлення церкви від держави і нова ідея про те, що керівники повинні вибиратися громадськістю, а не волею Божою.

Рушійною силою багатьох із цих змін став новий засіб збагачення — фабричне виробництво. Задовго до цього безліч елементів повинні були поєднатися і сформувати систему масового виробництва, споживання, масової освіти та засобів інформації, злитованих разом. Їх обслуговували спеціалізовані інституції: школи, корпорації, політичні партії. Змінилася навіть структура родини: із великої сім'ї, яка спільно займається домашнім господарством аграрного типу, сім'ї, що об'єднує декілька поколінь, вона перетворилася в невелику родину нового типу, типову для індустріального суспільства.

Людям, втягнутим у ці зміни, життя напевне здавалося хаотичним. Проте, усі зміни були тісно взаємопов'язані. Вони стали кроками до вищого розвитку того, що ми називаємо сучасністю — суспільства масової індустрії, цивілізації Другої Хвилі. Термін «цивілізація» може звучати претензійно, особливо для багатьох американців, але ніякий інший термін не може бути достатньо всеосяжним, аби вмістити в себе такі поняття, як технологія, сім'я, релігія, культура, політика, бізнес, ієрархія, лідерство, системи цінностей, мораль і теорія пізнання. Зміщення і радикальні зміни наявні на всіх рівнях суспільства. При зміні стількох соціальних, технологічних і культурних пара-

Post-Industrial Society. New York: Basic Books, 1973. 32.Lyotard J.-F. The Postmodern Condition. Manchester: Manchester University Press, 1986. 33.Hirsch F. Social Limits to Growth. London: Routledge and Kegan Paul, 1977. 34.Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism. New York: Basic Books, 1976. 35.Lyotard J.-F. The Postmodern Condition // Culture and Society: Contemporary Debates. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 36.Beck U. Jenseits von Stand und Klasse // Soziale Welt. Sonderband 2. Goettingen, 1993. 37.Beck U. The Debate on the Individualization Theory in Today's Sociology in Germany // Sociology in Germany. Soziologie Special Edition 3. Opladen: Leske und Buderich, 1994. 38.Korff R., Heidenreich M. Globalisierung und transnationale Konzerne. Das Beispiel der Computerindustrie // Arbeitsberichte und Forschungsmaterialien Nr. 62: Forschungsschwerpunkt Zukunft der Arbeit. Fakultät fuer Soziologie, Universität Bielefeld, 1991. 39.Sassen S. Cities in a World Economy. Thousand Oaks: Pine Forge Press, 1994. 40.Granovetter M. The Sociological Approaches to Labour Market Analysis: A Social Structural View // The Sociology of Economic Life. Boulder: West View, 1992. 41.Luhmann N. Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives // Trust. Making and Breaking Cooperative Relations. Oxford: Basil Blackwell, 1988.

42.Polanyi K. The Great Transformation. Frankfurt/M: Suhrkamp, 1978. 43.Braudel F. Civilization and Capitalism, 15th-18th Century. Vol. II: The Wheel of Commerce. New York: Harper and Row, 1982. 44.Schrader H. A Discussion of Trade in Social Science. // The Moral Economy of Trade. Ethnicity and Developing Markets. London: Routledge, 1994. 45.Schrader H. Changing Financial Landscapes in India and Indonesia: Sociological Aspects of Monetization and Market Integration. Muenster; Hamburg: LIT Publishers, 1996. 46.Granovetter M. Business Groups // Handbook of Economic Sociology. New York: Russell Sage Foundation and Princeton Univ. Press, 1994. 47.Scott J.C. The Moral Economy of the Peasant. New Haven; Conn.: Yale University Press, 1976.

метрів водночас виникають не тільки зсуви, але й зміни, не тільки нове суспільство, але й зародки абсолютно нової цивілізації.

Ця нова цивілізація із гомоном увійшла в історію Західної Європи, натрапляючи на кожному кроці на відчутний опір.

Боротьба за сфери впливу

У кожній країні, котра стає на шлях індустріального розвитку, вибухали люті криваві війни між промисловими і комерційними групами Другої Хвилі та землевласниками Першої Хвилі, часто в спілці з церквою (яка також була значним землевласником). Чимало селян були зігнані з земель, щоб стати робітниками на «чортових млинах» і фабриках, які займали усе нові терени.

Сутички і бунти, громадянські війни, територіальні суперечки, національні повстання почали відбуватися, коли війни Першої і Другої Хвилі за інтереси переросли в боротьбу за сфери впливу — основний конфлікт, який призвів до багатьох інших. Подібна ситуація повторювалася в усіх країнах, які вступали в індустріальну епоху. У США для цього знадобилася жажлива громадянська війна індустріально-комерційної Півночі проти аграрної елі-

ти Півдня. Усього через декілька років у Японії вибухнула революція Мейдзі. Модерністи Другої Хвилі знову перемогли прихильників традицій Першої Хвилі.

Поширення цивілізації Другої Хвилі з її новими методами збагачення дестабілізувало стосунки між країнами, створюючи прогалини в сферах впливу.

Індустріальна цивілізація, результат Другої Хвилі змін, найшвидше стала ширитися на північних берегах величезного Атлантичного басейну. Атлантичні держави, вступивши в індустріальну епоху, потребували нових ринків збуту і дешевої сировини з віддалених регіонів. Тому передові держави Другої Хвилі вели колонізаторські війни і домагалися панування над рештою держав Першої Хвилі та племенами усієї Азії та Африки.

Це знову була боротьба за сфери впливу — індустріальних держав Другої Хвилі проти аграрних держав Першої Хвилі — але цього разу на глобальному, а не на внутрішньодержавному рівні. Цей опір до останнього часу загалом визначався міжнародним положенням.

Племінні та територіальні війни між різними аграрними групами тривали, як і раніше, упродовж усього останнього тисячоліття, але важливість цих воєн була незначна, вони зазвичай просто послаблювали обидві сторони,

155

ОЛВІН І ГЕЙДІ
ТОФЛЕРИ
СТВОРЕННЯ
НОВОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ.
ПОЛІТИКА
ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

єшкілев
«машина
вживання»
і українська
культурна
традиція

Т.Возняк: Я вітаю вас на нашому семінарі. Тішуся з того, що більшу частину з вас я насправді не знаю персонально. Це, напевно, найбільше досягнення, котре є, що ми нарешті досягнули якогось такого рівня, коли це стає людям цікаво, і люди приходять на ці семінари. Це перше. Друге, що я хотів сказати, стосується технології самих семінарів. Для нас було б дуже цікаво, як це тепер популярно, поцікавитися думкою народу: чи ви задоволені тим, як воно відбувається, чи має будь-який сенс? А може воно й не треба, аби ми займалися подібними дурницями, витрачали час, ваш і мій? І якщо щось можна змінити: запропонувати якісь теми, якихось конкретних доповідачів, котрих ви би хотіли запросити, окрім тих, які у нас уже були, і ще, безперечно виступатимуть у майбутньому, то прошу писати про це у запропонованих вам анкетах. Можете вільно писати, що це, мовляв, дурня, — усе це голос народу, який високо цінується у зв'язку з проголошеною в нашій державі два дні тому свободою слова.

Нашим доповідачем сьогодні буде письменник, думаю, що й культуролог, Володимир Єшкілев. (Репліка **В.Єшкілева:** «Тільки Возняк так думає...») Ну, культурист на тебе

роблячи їх легкою здобиччю для колонізатора — індустріальної держави.

Так трапилося, наприклад, у Південній Африці, коли Сесил Родс із своїми збройними силами захопив величезні території, які належали місцевим племенам, котрі у той час були зайняті війною одне з одним, використовуючи примітивну зброю. В якомусь іншому місці безліч, здавалося б, не пов'язаних одна з одною війн насправді були б проявом одного глобального конфлікту не між ворогуючими країнами, а між ворогуючими цивілізаціями.

Але найбільшими і найкровопролитнішими війнами епохи індустріалізації були війни, які вели між собою держави Другої Хвилі, такі як Німеччина й Англія, при тому, що кожна з них боролась за світове панування, залишаючи при цьому в підпорядкуванні світові популяції Першої Хвилі.

Остаточним результатом став чіткий поділ. Індустріальна ера поділила світ на домінуючу цивілізацію Другої Хвилі та залежні колонії Першої Хвилі. Багато з нас виросли у світі, розділеному між цими цивілізаціями. І найвпливовіша з них очевидна.

Сьогодні розстановка сил у світі змінилися. Ми рухаємося до цілком іншої структури сил, яка поділяє світ не

на дві, а на три чітко визначені протилежні ворогуючі цивілізації. Символ Першої, як і колись, — мотика, Другої — конвеєр, а Третьої — комп'ютер.

У розділеному на три сегменти світі сектор Першої Хвилі постачає сільськогосподарські та мінеральні ресурси, сектор Другої Хвилі забезпечує дешеву працю і виготовляє масову продукцію, а сектор Третьої Хвилі, який росте, наче на дріжджах, використовує новий засіб домінування — створення й експлуатацію знань.

Народи цивілізації Третьої Хвилі продають інформацію і нововведення, менеджмент, високу культуру і поп культуру, нові технології, програмне забезпечення, освіту, педагогіку, медичні, фінансові та інші послуги усьому світові. Однією з цих послуг може виявитися військовий захист, позаяк сили Третьої Хвилі у цьому найкращі. (Це те, що високорозвинуті країни зробили для Кувейту і Саудівської Аравії у війні в Перській затоці).

Індивідуалізовані суспільства

Друга Хвиля породила масові суспільства, які виробляли масову продукцію і потребували її. У Третій Хвилі науково обґрунтована економіка і масове виробництво (яке можна вважати прикметною рисою індустріального

не скажеш! Він з Івано-Франківська. Доповідь нашого шановного гостя як завжди дуже складна: «Постмодерністична «машина вживання» і українська культурна традиція». І ще невелике оголошення. Вийшло нове число журналу «Четвер», Володя привіз кілька чисел. На презентаційному столі лежить також раритетне видання «Плероми». А тепер попросимо до слова нашого доповідача.

В.Єшкілев: З дозволу шановних присутніх я буду виголошувати всі свої тези сидячи. Прошу вибачення за таку нечемність, але, оскільки ця зала не обладнана катедрою, то я думаю ви вибачите мені саме таку позиційність.

Що собою являє сьогоднішній мій виступ? Упродовж восьми місяців досить спонтанно і нерегулярно, але все ж більш-менш успішно я читав у Москві, в Інституті журналістики і літературної творчості Бежина (це такий комерційний гуманітарний вуз) низку лекцій, які були присвячені таким, я сподіваюся актуальним, темам, як герменевтика, постмодернізм, певні філософські конотації щодо маргінальності і дихотомії «центру-маргінеса». Ці лекції були — одні успішні, інші — менш успішні. З того всього я зробив певну квінтесенцію читаного, з урахуванням укра-

їнських реалій, місцевої проблематики, і, напевне, з урахуванням того незнання, яке ми маємо, на жаль, стосовно анонсованої теми, взагалі, стосовно довгохвостого слова «постмодернізм».

Років зо два тому я був певний, що в принципі все перекладено, все перечитано, все зрозуміло з цим, але на сьогодні мені здається, що ситуація загострилася. Тобто, чи то постмодернізм тікає від нас, чи то ми тікаємо від постмодернізму. Він уже стає історією культури, історією способів висловлювання, історією дискурсів. А ми знову цю, так би мовити, епоху, цей еон, цю ситуацію пробігли, як і пробігли багато чого у свій час: модернізм, арт нуво, сецесію...

І, знову таки, це відчуття невиконаності, відчуття того, що чомусь у нас називають постмодерністичними ситуації, події, акції, культурницькі речі, які насправді до постмодернізму не мають жодного відношення. У нас чомусь з цього роблять певний канон. Хто використовує це, можливо, для певних рекламних цілей, інші вибрали це жупелом, таким собі опудалом для биття, і розправляються за чималі гроші з цим страховиськом. І от, виходячи з того, що це вже відходить у минуле, що вже настає оце відчуття, що

суспільства) уже застаріли. З'явився новий засіб — немає виробництво невеличких партій товарів підвищеного попиту. Масова торгівля уможливила поділ і «частковий маркетинг», із рівнобіжною зміною виробництва. Старі індустріальні монстри зазнають аварій. Засоби масової інформації діляться паралельно з виробництвом, і гігантські телевізійні мережі стають непотрібними внаслідок збільшення числа нових каналів. Родина також стає нечисленною: сім'ї нового типу, які були колись стандартом нашого часу, залишаються в меншості, у той час як збільшується число батьків-одинаків, розлучених, бездітних сімей і самотніх людей. Тому вся структура суспільства змінюється, коли однорідність суспільства Другої Хвилі замінюється різноманітністю цивілізації Третьої Хвилі. На зміну масовості приходять роздробленість.

У свою чергу, сама складність нової системи потребує дедалі ширшого обміну інформацією між її частинами — компаніями, органами влади, лікарнями, асоціаціями, іншими інститутами, ба навіть окремими особами. Це створить величезну потребу в комп'ютерах, цифрових телекомунікаційних мережах і нових засобах інформації.

Водночас зростають темпи технологічного обміну, ділового повсякденного життя. Фактично, економіка Тре-

тьої Хвилі оперує на такій високій швидкості, що її основні постачальники ледь утримують темп. Ба більше, оскільки інформація дедалі частіше приходить на зміну сировині, праці та іншим ресурсам, країни Третьої Хвилі стають менш залежними від партнерів Першої і Другої Хвилі (не мається на увазі торгівлю). Вони усе більше прагнуть співробітничати одна з одною. Згодом багато робіт, які виконують зараз у країнах із дешевою робочою силою, стануть галуззю застосування високих технологій, та й зараз вони уже виконуються там швидше, краще і дешевше.

Іншими словами, ці зміни ставлять під загрозу безліч існуючих економічних зв'язків між передовими країнами і тими, що розвиваються. Проте, повний розрив малоїмовірний. Неможливо зупинити забруднення навколишнього середовища, хвороби й імміграцію до країн Третьої Хвилі.

Багаті країни не зможуть вижити, якщо бідні країни вестимуть екологічну війну. Через це напруженість між цивілізацією Третьої Хвилі і двома попередніми цивілізаціями буде наростати, а нова цивілізація може з успіхом боротися за глобальну гегемонію так само, як це робили модернізатори Другої Хвилі щодо своїх попередників — представників Першої Хвилі — кілька століть тому.

157

ОЛВІН І ГЕЙДІ
ТОФЛЕРИ
СТВОРЕННЯ
НОВОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ.
ПОЛІТИКА
ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ

щось відбулося, що якась ситуація є відбутою, а не те, що навіть підсумки не підведені, але навіть не проговорені ті речі, які, скажімо, в Європі є канонічними, вкраплені вже в академічний дискурс на рівні студентських семінарів, що це все якось зависло, — оце й побудило мене запропонувати на цей семінар цю тему. Знову-таки, я відразу ж прошу вибачення за те, що певне обмеження в часі, тобто одна лекція, не дає мені розгорнути тези і торкнутися всього обширу проблематики, а тільки виголосити якісь стрижневі моменти.

Я сподіваюся, що дискусія, яка розпочнеться після того, як я закінчу говорити, можливо, міститиме якісь претензії до мене, можливо, будуть уточнення, спростування, — прошу, все, що завгодно, окрім фізичного насильства. Усе ж таки [проти] цього з чисто естетичної точки зору я [заперечую] — ясно, як і більшість сучасних людей, я трохи мазохіст, але усе-таки моє смакове відчуття якось протестує проти надто агресивних випадів. Все інше — будь ласка! Я спробую якось відбитися, відповісти, може за допомогою пана ведучого, який, на відміну від мене, є офіціалом, і може має слово владне, слово політичне: от сказав про свободу слова, і як відразу всі посміхнулися тут,

у цій залі, як всім стало відразу легше... (Репліка **Т.Возняка**: «Це не я сказав...») Але варто це повторити, на то ви і посадовець.

І ще один момент, я б сказав, «*publicus vulgatum*». Я вже зрозумів, що ця лекція, чи виступ такий назрів, він — гнойовик, який от-от має розірватися.

У вас у Львові на проспекті Свободи збирається невеличка «чорна хмара» самодіяльних політиків. Франківськ — місто невеличке, менше за Львів, десть із чверть мільйона [мешканців]. І тому в нас є таке саме, тільки менш масштабне — на Вічевому майдані збираються люди старше п'ятдесяти років, які обговорюють різні політичні проблеми. Останнім часом, у зв'язку з відомими подіями [зникненням журналіста Г.Гон'адзе та звинуваченнями у причетності до цього Президента і керівників правоохоронних органів та спецслужб], ця група збільшилася разів у вісім. І ось, я учора йшов попри групу цих людей, а позаяк площа маленька, а мене знають в обличчя навіть ці люди, хоча я з ними здебільшого не контактую, то вони одразу вчепилися в мене, взяли за комір і кажуть: «О, пан письменник!» Я почав щось мурмотіти: «Та я не письменник, я скорше літератор, але все-таки, безперечно, я письменник, але я

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Будучи усвідомленою, ця концепція конфлікту цивілізацій допоможе нам зрозуміти сенс багатьох, здавалося б, випадкових явищ, наприклад, сьогоднішніх спалахів націоналізму. Націоналізм — це ідеологія національної переваги, що є породженням індустріальної революції. Так, коли тільки-но аграрні суспільства Першої Хвилі намагаються почати або завершити свою індустріалізацію, вони відчувають потребу в атрибутах національного статусу. Колишні совєцькі республіки, такі як Україна, Естонія або Грузія наполягають на самовизначенні та вимагають застарілих державних символів: прапора, армії та валюти, що визначали статус нації під час Другої Хвилі або індустріальної ери.

Світові високих технологій важко зрозуміти мотивації ультра-націоналістів. Їхній самовдоволенний патріотизм робить кумедне враження. Це нагадує країну Фрідонію з фільму братів Маркс *Качиний суп*, у якому висміюється почуття національної переваги у воюючих вигаданих націй.

Навпаки, націоналістам незрозуміло, чому деякі нації дозволяють іншим зазіхати на їхню «священну» свободу. Проте «глобалізація» бізнесу та фінансів, необхідна для розвитку економіки Третьої Хвилі, постійно ла-

має національні «суверенітети», які так ревно боронять нові націоналісти.

Економіка змінюється під впливом Третьої Хвилі, тому націоналісти змушені відмовлятися від частини свого суверенітету і приймати дедалі ширший економічний і культурний натиск країн Третьої Хвилі. У той час як поети й інтелектуали економічно відсталих регіонів складають національні гімни, поети й інтелектуали країн Третьої Хвилі оспівують цінності «світу без кордонів» і «світової самосвідомості». У результаті, сутички, які відбивають гостре розходження інтересів двох протилежних цивілізацій, можуть спровокувати в майбутньому найжахливіші кровопролиття.

Якщо сьогоднішній переділ світу з двох на три частини здається зараз менш ніж очевидним, то це лише тому, що перехід від економіки Другої Хвилі, заснованої на тягловій силі, до економіки Третьої Хвилі, заснованої на силі інтелекту, ще ніде не закінчився.

Навіть у США, Японії та Європі локальна боротьба за владу між елітами Другої і Третьої Хвилі іще не завершена. Важливі інститути і сектори Другої Хвилі залишилися, і політичне лобі Другої Хвилі дотепер утримується при владі. Суміш елементів Другої й Третьої Хвилі у кожній високорозвиненій країні дає свої характерні формації.

не в спілці...» Мене таки притягли й кажуть: «Ти в якійсь там асоціації? А книжка де?» «Яка? Моя?» «Ні, отого, а про вурдалака!» [Йдеться про скандально відому літературну провокацію О.Бузини «*Тарас Шевченко – вурдалак*»] Я кажу: «Та ви знаєте, я не прибічник усяких дешевих сенсацій...», а вони: «Яка дешева сенсація?! Та ми ще думали про це в які роки! А він сказав!» Менш за все я сподівався від цієї публіки і в цьому місці почути такі слова, що від отого Шевченка і пішла вся біда на Україні, бо він плакав — і ми плачемо, а треба виймати шаблю і битися! І я зрозумів, що ситуація дозріла. Якщо народні маси починають вести такий дискурс, і якщо такі ідеї серед них присутні, значить, час займатися просвітництвом, треба про ці речі говорити. І не в Москві, а саме тут, на Західній Україні, насамперед тут, де ще можуть зрозуміти...

По-перше, коли ми говоримо про постмодернізм, в багатьох виданнях, які з'являються [друком], на кшталт [журналу] «*Слово і час*» (там останнім часом з'явилося багато публікацій про постмодерн на рівні, скажімо так, студентських рефератів), люди плутаються у визначеннях. Причому визначеннях фундаментальних. Ну, зрозуміло, звідки береться інформація: почитали словникові чи енцик-

лопедичні статті, припустимо Малахова, Мажейкаса (філософський словник, випущений у Мінську), вирішили, що цим уже все вичерпалося.

Мова йде не про стиль, жанр, напрям, коли говоримо про постмодернізм. Мова навіть не йде про культурну чи мистецьку ситуацію. Напевне, в цьому і заховане основне, попри що пробігають дослідники. Мова йде про *топос поразки*, місце поразки. Якщо абстрагуватися від притаманного більшості — а саме так є — неоязичницького бачення часу, його перебігу, якщо все-таки стати на позицію християнства, яке найадекватніше на сьогодні віддзеркалює в Європі цей тип висловлювання, тип свідомого сприйняття конотації між буттям і небуттям, тип, можливо, *сучасної номадичності*, то, все ж таки, ми знаходимося в ситуації поразки. Християнство і каже: «Світ згіршується, гріхи накопичуються, от-от прийде Антихрист», тобто лінійний християнський час є часом виродженням, часом поразки. Перемоги буде досягнуто у той момент, коли всі все втратять.

І оцей розвиток *топосу поразки*, цього моменту згіршення-виродження, коли полюс холоду і полюс спеки, перемішуючись, перетворюються на «теплохладність», як в Апокаліпсі написано, ми це все переживаємо. Переживаємо

Проте, загальний напрямок цілком ясний. Глобальні перергони виграють країни, які завершать свій перехід до Третьої Хвилі з мінімальними внутрішніми непогодженостями і безладом.

Тим часом, історичний перехід від двочастинного світу до тричастинного може урухомити жорстоку боротьбу на планеті, позаяк кожна країна намагатиметься знайти собі місце у виникаючій триярусній структурі впливів. За всім цим монументальним розподілом сил лежить зміна ролей, пріоритетів і природи знань.

РОЗДІЛ III. ОСНОВНИЙ РЕСУРС

Якщо ви читаєте цю сторінку, ви маєте приголомшливу здатність — ви письменні. Іноді нам здається дивним той факт, що наші предки були неписьменними. Ні, не дурнями, чи неуками, а просто неписьменними. Вони не могли ні читати, ні рахувати, а ті окремі, хто досягнув цю нехитру «науку», відразу стали небезпечними для суспільства. Наприклад, в звертанні Августина до всіх християн містилося дуже дивне застереження: триматися подалі від людей, які можуть додавати або читати. Вважалося очевидним, що вони «підтримують зв'язок із дияволом».

на певних моментах буття. Якщо ми говоримо про кризу вартостей, ми говоримо про минуле, бо криза вартостей була в часи Ніцше, наприкінці XIX століття. Якщо ми говоримо про кризу дискурсивного розпакування сенсів світу, тобто деконструкцію, заміну дискурсу модернізму дискурсом постмодерну, перехід від структуралістського бачення до постструктуралістського, то знову ми говоримо про минуле, щонайбільше про 1968-70-й, коли Дерріда і же з ним, після тієї невдалої останньої французької революції — незакінченої, незавершеної, смішної, сексуальної тощо — вони розчарувалися і там кудись пішли. А якщо ми говоримо про сьогоднішній час, якщо ми говоримо про новий 2000-й, то мова йде вже не про кризу вартостей, і не про кризу естетики, і навіть не про кризу дискурсів, а мова йде про кризу вже самого способу висловлювання, який притаманний гуманістичному світоглядові.

Тобто, вже зачеплені фундаментальні засади навіть не гуманізму як вчення, чи системи цінностей, чи ліберальних поглядів, а зачеплені самі засади світосприйняття, в яких людина колись, у часи Френсиса Бекона, в часи Відродження, Рісорджименто, була поставлена на певний п'єдестал, а тепер її вже на тому п'єдесталі нема.

А всього лиш за тисячу років після цього ми спостерігаємо, як «майстри лічби» викладають своїм учням основні комерційних справ.

Про що це свідчить? Про те, що ті найпростіші навички, які нам найчастіше здаються абсолютно природними в сьогоднішній роботі, — це плід багатовікового, тисячолітнього культурного розвитку. Традиції китайських, індійських, арабських торговців сполучаться із західним досвідом, і все це є безцінною спадщина, яка служитиме опорою сучасним діловим людям усього світу. Багато поколінь потрудилися над тим, щоб власною працею, застосовуючи й адаптуючи накопичені знання, помалу домогтися цього. Знання — ось те, на чому заснована вся економічна система. І всі ділові об'єднання у певному сенсі залежать від цього чинника, який сформувався в суспільстві.

На відміну від капіталу, робочої сили і землі, цей фактор зазвичай не згадується економістами і діловими людьми при підрахунку затрат на виробництво продукції. Проте, в наші часи це один з найважливіших ресурсів.

Ми з вами живемо тоді, коли вся структура людських знань похитнулася. У процесі подібних змін зруйнувалися старі бар'єри. Тепер людство не просто накопичує нові

159

ОЛВІН І ГЕЙДІ
ТОФФЛЕРИ
СТВОРЕННЯ
НОВОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ.
ПОЛІТИКА
ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ

Я обмежений в часі, я не буду конотувати чому, як там, Чорнобиль, криза сциентизму, криза світосприйняття через поняття «прогрес-регрес», — тут можна накручувати дуже багато різного, приводити приклади, є багато статей, особливо в культурологічних часописах, де наводяться всілякі вражаючі факти, наводяться різні докази цього: від небаченого відродження окультних течій до якихось моментів повного людського відчуження, коли навіть в мистецтві замість проголошеного відкритого простору все закінчується насправді лише створенням якихось кланів, вузьких дискурсів, люди бавляться всередині цих дискурсів, і ніколи за їх межі не виходять, і взагалі не знають, що поряд існує щось інше, — це все симптоми. Симптоми *топосу поразки*.

Третій етап — криза способу висловлювання в *топосі поразки* — умовно називається постмодернізмом. Це дуже умовна назва, можна назвати інакше, інша назва — *неоманьєризм*. З філософської точки зору — це постструктуралізм, або неопрагматизм, як завгодно... Цих назв понапридумовано дуже багато, вони закінчуються на «-ізм», деякі ні, але треба уявити собі (може це буде звучати профанно, безперечно) речі, пов'язані із закінченням певної

факти. Ми піддаємо реконструкції не тільки окремі фірми та компанії, але й цілі економічні системи.

Відбувається повна реорганізація «виробництва і розподілу» знань, змінюються і знакові системи, які використовують для їхньої передачі. Що це значить? Це значить, що ми створюємо нові інформаційні мережі, використовуючи дивовижні засоби взаємодії один з одним, будуючи незбагненні послідовності, створюючи нові теорії, тези й образи, базуючись на незвіданих припущеннях, нових мовах, кодах і логічних висновках. Економічні та політичні структури, а також окремі люди мають таку кількість надлишкових даних, які й не снилися попереднім поколінням.

Але найважливіше за все те, що ми навчилися погоджувати наявні дані, розглядаючи їх у певному контексті, і тим самим перетворювати їх на інформацію; гори інформації, які утворилися, ми знову узагальнюємо, вибудовуючи дедалі більше й більше нових структур інформації, перетворюючи інформацію в знання. Звичайно, не всі ці знання можна назвати «правильними», фактичними або навіть обґрунтованими. Величезна частина наших, як ми це називаємо, знань складається з нічим не підтверджених припущень, уривчастих відомостей, непоміт-

но проведених аналогій і містить у собі не тільки логічну, безсторонню інформацію, але й наші особисті цінності, емоції, не кажучи вже про уяву та інтуїцію. Саме цей гігантський стрибок в інтелектуальній сфері суспільства — а не комп'ютеризація і не фінансові маніпуляції — пояснює розвиток так званої економіки Третьої Хвилі.

Алхемія інформації

Чимало змін в інтелектуальній системі суспільства викликані безпосередніми змінами в сфері бізнесу. Ця «система знань» важливіша для нормального існування будь-якої фірми, аніж банківська, політична чи енергетична система.

Ба більше, жоден бізнес не відкрився б, якби не існувало мови, культури, інформації й технології. Існує ще глибша залежність: із усіх ресурсів, необхідних для того, щоб розбагатіти, знання — найрухливіший.

Візьмемо, приміром, масову продукцію Другої Хвилі. На забруднюючих навколішних середовище фабриках нерозумно перебудовувати виробництво задля випуску нової продукції. Для цього потрібні дорогі засоби виробництва і матеріали, кваліфіковані регулювальники та інші фахівці, а в результаті — час, упродовж якого устаткуван-

часової послідовності, закінченням певного континууму Кантора, де події, так само як і роки, так само як і елементи семантики, розташовані на оцій вісі речовинних чисел, якщо говорити математично. На ній відбувається спонтанне для нас (і неспонтанне для історії) певне розпакування сенсів світу.

Питання для нас, я думаю, вужче. Як в цьому контексті сприймати той час, в якому ми живемо, Україну, в якій ми живемо, і ту традицію, до якої ми себе зараховуємо?

Традиція, так само як і сенси світу, змінювалася останні сто років не у плані свого змісту, а у плані носія. Тобто, якщо ми подивимося на зміну носіїв традиції, ми побачимо, що ще в недалекому минулому традиція базувалася на родових звичаях, на родовій спадковості. Якщо говорити про європейську аристократію, то це були часи феодалізму — давнє минуле, — але, якщо говорити про галицьке село, то це було в історичному часі не так уже й давно, якихось кількадесят років тому. І тільки зараз, з приходом засобів масової інформації, цей ґештальт, цей простір руйнується.

В Європі на зміну родовим традиціям у XIX столітті як носій традиції приходить держава, яку зазвичай прийня-

то називати національною державою, хоча, знову-таки, щоб розпакувати всі ці змісти і конотації потрібна була б ще, скажімо, двогодинна лекція, щоб довести про те, що етнонаціональність держави — це скорше літературна цитата, аніж справжнє наповнення дискурсу влади, в межах якого воліє себе певна державна структура.

Коли держава відступає від традиції, коли вона є ліберальною, чи будь-якою [подібною], традиція перекидується на ідеологію, на літературу, на гуманітарний дискурс. І от, саме поразка традиції в гуманітарному дискурсі знаменує собою початок постмодернізму. Причому, постмодернізму не як могильника традиції, а постмодернізму, хай це звучить трохи парадоксально, — це зараз не висловлюється, не прийнято висловлювати, не хочеться комусь висловлювати, — як останньої спроби врятувати вартості гуманістичної традиції, гуманістичного світу. Це — останній запобіжник.

Хоча здається, що ми перебуваємо на цвинтарі, насправді саме постмодернізм своїми цитатами і своєю грою нас ще затримує перед якимось небаченим ще, невідомим нам порогом, за яким — нове, те нове, про яке говорив Верлен, це небачене і грізне нове, якого ми ще не знаємо, яке

ня не буде задіяне і завдаватиме самих лише втрат. Ось чому ціна на продукцію, яку випускали величезними партіями, постійно знижувалася. Це породило теорію про економію на масштабі. Але нові технології перевернули теорію Другої Хвилі з ніг на голову. Замість масових партій, ми тепер прагнемо до індивідуалізації. Результатом цього стали компанії, які виробляють товари або послуги, орієнтуючись на певного постійного або майже постійного споживача. Новітні комп'ютерні розробки дозволяють створювати нескінченно різноманітну і недорогу продукцію. А інформаційні технології фактично анулюють ціну цієї розмаїтості і зменшують значення колись основного правила економії на масштабі. Або, наприклад, матеріали. Якщо до верстата підключити комп'ютер і задати йому відповідну програму, він зможе зробити більше деталей, аніж будь-яка людина з такого ж шматка металу.

Мініатюризація, коли деталі і товари стають меншими за розмірами і легшими на вагу, веде до економії під час перевезення і збереження. Розраховане, за допомогою усе тієї ж інформації, до хвилин транспортування означає подальше зниження витрат.

Останні відкриття також призводять до створення цілком нових матеріалів, вживаних у різноманітних галузях,

від авіабудування до медицини, і дають можливість замінити одних матеріалів іншими. Глибокі знання дозволяють нам вивчати матеріали на молекулярному рівні і надавати їм необхідних термічних, електричних або механічних властивостей. Єдина причина того, що ми досі возимо величезну кількість сировини на кшталт бокситів, міді або нікелю через усю планету, — це відсутність технологій переробки існуючих у даній місцевості природних ресурсів у необхідні замінники. Як тільки ми знайдемо таку можливість, відпаде необхідність цих перевезень, а в результаті — знову економія. Загалом, знання заміняють і ресурси, і транспортування. Те ж саме можна сказати і про енергію. Кращим доказом того, що знання заміняють будь-які ресурси, стали нещодавні винаходи в галузі надпровідників, що, як мінімум, зменшують кількість енергії, настільки необхідної для випуску кожної одиниці продукції.

До того ж, знання також заощаджують час. Сам по собі час є одним із найважливіших економічних ресурсів, хоча про нього нічого не говориться в балансі будь-якої компанії Другої Хвилі. Час, по суті, залишається наче непомітним внеском. Але в нашу еру стрімких змін можливість заощадити час (наприклад, шляхом швидкісних

161

ОЛВІН І ГЕЙДІ
ТОФЛЕРИ
СТВОРЕННЯ
НОВОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ.
ПОЛІТИКА
ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ

ми можемо передчувати, яке з'являється десь в якихось пророчих видіннях, але яке ще не конотоване, ще не описане, яке може тільки прийти, яке є можливістю, зрештою, віртуалом, як загодно [назвіть], модних слів, знову ж таки, багато.

Якщо конкретно говорити про нашу ситуацію, соціальну, культурну, літературну (бо література мені найближча, і звідси в мене більшість якихось прикладів, висловлювань, силіогізмів), якщо говорити про це, то ми на сьогодні живемо в ситуації інтерференції, змішання. Змішання залишків традиційного життя, якихось вкраплень модерну і неомодерну, і постмодерної ситуації, яка нас оточує як певна конвенція, якась домовленість. Наприклад, в політиці — це домовленість в межах Атлантичного Співтовариства, якої ми не зовсім розуміємо, тому що нам іноді незрозуміло, чому вимагають закрити [Чорнобильську атомну] станцію без грошей, чому так упосліджують країну — ми здогадуємося, дещо знаємо, але в цілому ми цієї конвенції не бачимо, тому що ми не мислимо тими категоріями, якими мислять ті люди, котрі в цій конвенції перебувають. А вони мислять уже категоріями, безперечно, постмодерністичними. Тобто, категоріями, які передбачають,

що текст як такий ширше за цитату, а держава, чи міжнародна ситуація, чи політична влада, — виступає сьогодні не як реальність, а як метацитата, як шматок загального наскрізного гіпертексту. Знов-таки, це треба зрозуміти, тому що тільки років двадцять тому якийсь, ну не скажу так, передовий загін, це буде дуже по-марксистськи, але якась частина людства, яка в західній цивілізації обумовлює коментар, а коментар — це вже влада, тому що коментатор володіє текстом, він його бачить цілісно і створює до нього коментар, — так ось, ці групи людей, які створюють коментар до поточного буття, вони почали розуміти, що не мова як текст і гіпертекст мешкає в домі держави, наприклад, або в домі міжнародного співтовариства, а всі ці держави, всі ці зв'язки, вся ця комунікація мешкає в тому домі, який називається «текст». І що порівняно з цим текстом, який є вже власним царством, власною імперією із своїми законами, своїми знаками і символами, — всі ці вкраплення, більш або менш конотовані з поняттям «реальність», вони виступають тільки як цитати, гіперцитати, складні цитати, дуже складні цитати. Але, все одно цитати.

Юридичні [цитати], якщо ми беремо державу з точки зору Конституції, або цитати якихось ідеологій, по шмат-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

комунікацій або випереджуючи конкурента в постачанні товару на ринок) може стати вирішальним фактором, тим самим кроком, який відокремлює перемогу від поразки.

Нові знання прискорюють хід подій, ведуть нас в епоху «реального часу» і блискавичної економіки, штовхають час уперед.

Простір також збережений і завойований за допомогою знань. Відділ транспортування компанії General Electric займався будівництвом локомотивів. Відтак, почавши застосування удосконалених засобів передачі інформації та приєднавшись до своїх постачальників, корпорація змогла прискорити проходження інвентаризації в 12 разів і заощадити цілий акр складських помешкань.

Але це ще не усе: удосконалення інформаційних технологій, у тому числі передача документів на відстань, і нові можливості телекомунікацій, заснованих на комп'ютерній мережі й інших відкриттях, уможливили розміщення виробництв удалині від міських центрів, при цьому, знижуючи витрати на транспорт і енергію.

Знання й капітал

Постійно кажучи про те, що комп'ютер багато в чому заміняє людину, ми іноді забуваємо згадати, що він най-

частіше заміняє засіб виробництва. Справді, знання є набагато потужнішою противагою силі капіталу, аніж організована праця чи антикапіталістичні політичні партії. Адже, образно кажучи, інформаційний переворот у капіталістичній економіці зменшує витрати капіталу на одиницю товару. Чи це не воістину революційно.

Вітторіо Мерлоні (61 рік) — італійський бізнесмен. Його фірма випускає 10% усіх пральних і миючих машин, холодильників й іншого домашнього устаткування. Його головними конкурентами є шведська компанія Electrolux і голландська Philips. За словами Мерлоні, «тепер нам потрібно менше капіталу, аніж було потрібно раніше», щоб залишитися на тому ж рівні. «Це значить, що навіть небагата країна може бути на висоті з тим же обсягом капіталу, що й 5 років тому».

Він каже, що причина полягає у розумно розроблених технологіях, які зменшують кількість капіталу, необхідного для виробництва посудомийних машин, електроплит і порошоків.

Почнемо з того, зауважує Мерлоні, що інтелектуальний капітал заміняє дороге устаткування. Пришвидшуючи процес взаємодії заводів і фабрик із ринком і дозволяючи заощаджувати на невеличких партіях товару, до-

ках назбираних в минулому столітті, або цитати символів, от як в останній час, наприклад, Путін запропонував дуже постмодерністський вихід із ситуації з символікою: взяти із кожної епохи російської державності по одному символу, від радянської — гимн, від петровської, імперської — прапор, від допетровської, поствізантійської — двоголового орла, і, таким чином, вибудувати певну метахронологічну послідовність символіки. Таким чином, це дуже постмодерно, — зв'язати у свідомості ці речі в єдине поняття, в єдину неперервну символіку російської державности. Це абсолютно текстове рішення, яке, безперечно, [перебуває] не на рівні текстового мислення — старого способу висловлювання, здається ідіотизмом, чимось неправильним, а з точки зору висловлювання сучасного — логічним, без жодних відступів від канону.

Людина, яка живе відчуттям того, що найпершою, найширшою оболонкою навколо неї є текст, а всі інші оболонки знаходяться десь всередині, ця людина вже може трактуватися позагуманістично, тобто, от як Загорська трактує: «номадична сингулярність, яка переміщується по серіях, які знижуються за рівнем своєї сингулярности». Тобто — «номадична сингулярність», не міра всіх речей, не

правовий абсолют, а всього лиш «номадична сингулярність». Ба більше, і тут ми підходимо до квінтесенції того, що я хотів сьогодні сказати: вперше у ситуації постмодерну з'являється той елемент відчуття семантичного світу, який ми можемо назвати свідомою фільтрацією, тобто, коли за допомогою тексту реальність змінюється. Це відбувалося і раніше — будь-який міт, який залишався після загиблого царства, це вже був фільтр, який нуртував історію. Безперечно, історії ми з вами не знаємо, ми тільки знаємо історію мітів про історію. Але тільки в кінці XX століття людина стала настільки адекватною цьому текстовому простору в плані, скажімо, віднесення масштабів, розуміння масштабів, цинізму (тому що, безперечно, усвідомлення фільтру є межовим цинізмом), коли людина стала керувати реальністю за допомогою семантичних фільтрів. Всі, напевне, пам'ятають американський фільм, який в оригіналі називається, здається, «Хвіст, який крутить собакою», [в якому] для врятування іміджу президента [США] вигадують неіснуючу війну з Албанією, тобто створюється певний претекст, який накидується як ситуативна енциклопедія на різні точки (крапки) суспільства: десь музичка, десь символ, десь радіопередача, і з цього монтується паралель-

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЕВ
ПОСТМОДЕР-
НІСТИЧНА
«МАШИНА
ВЖИВАННЯ»
І УКРАЇНСЬКА
КУЛЬТУРНА
ТРАДИЦІЯ

сягнення в галузі інформації відкрили нові шляхи до зменшення кількості деталей і готових товарів на складах і залізничних перегонах. І в один прекрасний день ті жахаючі витрати на збереження, які раніше сягали 60%, були урізані.

Досвід Мерлоні запозичили провідні компанії США, Японії та Німеччини; прискорена схема доставки, заснована на комп'ютерних інформаційних мережах, завдала нищівного удару по майнових витратах. Зменшення кількості товарів на складах, звісно ж, впливає не тільки на складський простір і плату за нерухомість, але також значно зменшує податки, страхування й інші платежі.

І, хоча, вартість комп'ютерів, оргтехніки і програмно-го забезпечення може бути високою, Мерлоні вважає, що загальна економія забезпечує його фірмі менші витрати капіталу на ту ж роботу, аніж він їх робив у минулому.

Майкл Мілкен, котрий має неабиякий досвід у сфері інвестування, узагальнив усе це в п'яти словах: «Людський капітал замінив грошовий капітал». І все це тому, що знання зменшують потребу в сировині, праці, часі, просторі, капіталі й інших ресурсах, стаючи незамінним засобом — основним ресурсом сучасної економіки, цінність котро-го постійно росте.

РОЗДІЛ IV. ЯК МИ РОБИМО ГРОШІ

У 1956 році владний совєцький лідер Нікіта Хрущов промовив найвідомішу свою фразу: «Ми вас поховаємо». Він мав на увазі, що через кілька років комунізм історично пережене капіталізм. Фраза містила також погрозу військової поразки і розлетілася по всьому світі.

Мало хто в той час міг припускати, наскільки революція в західній системі створення капіталу змінить світовий військовий баланс і природу війни як таку.

Хрущов (як і чимало американців) не знав, що 1956 рік був також першим роком, коли в Сполучених Штатах «білі комірці» та службовці кількісно переважили фабричних робітників із «блакитними комірцями» — перший показник того, що економіка димарів Другої Хвилі зникає, а народжується нова економіка Третьої Хвилі.

Щоб зрозуміти незвичайність змін, які відбуваються, і усвідомити ще серйозніші зміни, які чекають на нас попереду, потрібно розглянути основні риси економіки Третьої Хвилі. Тут (із ризиком незначного повторення) ми знайдемо ключі не тільки до прибутковості бізнесу і світової конкуренції, але й до політичної економії XXI сторіччя.

163

ОЛВІН І ГЕЙДІ
ТОФЛЕРИ
СТВОРЕННЯ
НОВОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ.
ПОЛІТИКА
ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ

ний текстовий, семантичний слід, — реальність, яка упосліджує реальність у звичайному для нас розумінні.

Ну, це грубий приклад. Насправді ж, фільтри, знову таки, виникають з певної математичної конотації. Про них було відомо ще з часів, коли математики зайнялися інтерпретаціями гуссерліанської школи. Було відомо, що на певному рівні герменевтики — пізнання світу через реконструкцію, а не через текст, — можна вибудовувати, деміургувати, якщо хочете, творити паралельні реальності, а потім їх вживати, вживляти у поточну реальність, в реальність існуючу, замінюючи її.

Можливо, в ті часи це була теорія, на сьогодні — це практика, навіть на рівні дешевого політичного PR-у. Якщо будь-яку сучасну PR-кампанію вивести на рівень філософії (зазвичай це, зрозуміло, не робиться, не потрібно нікому), взяти з неї якусь філософську квінтесенцію, виникне та ж сама постмодерна герменевтика, те саме вбудовування фільтру. Фільтру, який будується, знову-таки, з розуміння, що будь-який словник, будь-яка енциклопедія, будь-яка мультиплікаційна сукупність текстів може номадично розпаковуватися за сингулярними лініями лінійного континууму Кантора, може розпаковуватися конотовано і

співвіднесено з певною ситуацією, або ситуація створюється під цей фільтр. І тоді залишається тільки сказати, що історичний час — це час розділення і розрізнення. [Наводити] даліші коментарі до цієї ситуації, я думаю, сенсу немає, тому що виникає «*машина вживання*», яка робить непотрібним питання «А що є реальність?» Реальністю є те, над чим працює ця «*машина вживання*».

Ми не будемо говорити про операторів цієї машини, тому що тут ми вступаємо на дуже слизькі ґрунти, і можна говорити про що завгодно. Але ця семантична машина має два основні робочі механізми: *нарративний*, тобто механізм певної оповідальності, і *метафізичний*, тобто механізм певного задуму. З метафізичним механізмом простіше, його можна примітивно (профанно, знову ж таки, через обмеженість часу) назвати механізмом певної есхатології, есхатологічного очікування кінця світу, причому кожний розуміє це очікування по-своєму. Людина, яка вважає, що вона сьогодні має взяти від життя все, що треба, а далі може бути все, що завгодно, політик, який вважає для себе аморальну поведінку прийнятною, літератор, який намагається ввійти в кон'юнктуру постмодерну — це теж люди, які працюють в межах «*машини вживання*», тому що вони,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

1. Фактори виробництва

Тоді як у минулому праця, земля, сировина і капітал були основними факторами виробництва в економіці Другої Хвилі, знання в широкому сенсі, тобто дані, інформація, образи, символи, культура, ідеологія та цінності, тепер є центральним ресурсом економіки Третьої Хвилі.

Як ми вже бачили, відповідні дані, інформація і знання дозволяють знизити всі інші вкладення для створення капіталу. Але поняття знань як «основної складової» ще не стало узвичаєним. Більшість економістів і бухгалтерів і далі помиляються, відкладаючи упровадження цієї ідеї через труднощі втілення.

Револьюційною економіку Третьої Хвилі робить той факт, що, коли земля, праця, сировина і, можливо й капітал можуть розглядатися як обмежені ресурси, то знання фактично невичерпні. На відміну від доменної печі або заводської лінії, знання можуть використовуватися водночас двома компаніями. І ці компанії можуть використовувати їх, щоб створити ще більше знань. Таким чином, теорії економіки Другої Хвилі, які засновуються на обмежених, вичерпних ресурсах, непридатні для економіки Третьої Хвилі.

2. Невловимі цінності

Якщо вартість компанії Другої Хвилі могла бути оцінена за матеріальними активами, такими, як будинки, машини, акції, запаси, то вартість фірми Третьої Хвилі усе більше й більше полягає в її можливості одержувати, створювати, поширювати і застосовувати знання стратегічно і безпосередньо в ході роботи. Реальна вартість таких компаній як Compaq або Kodak, Hitachi або Siemens залежить більшою мірою від ідей та інформації в головах їхніх службовців і в банках даних, патентів, контрольованих цією компанією, аніж від вантажівок, заводського устаткування й інших матеріальних активів, якими вона може володіти. Таким чином, капітал сам по собі дедалі більшою мірою ґрунтується на невлловимих цінностях.

3. Індивідуалізація

Серійне виробництво, як визначальна характеристика економіки Другої Хвилі, застаріває усе більше й більше, оскільки фірми встановлюють інфоємні, найчастіше автоматизовані виробничі системи, сприйнятливий для безконечних неדרогих змін. Справді революційним результатом є індивідуалізація серійного виробництва.

Просування до витончених гнучких технологій сприяє розмаїтості і наповнює споживчий ринок так, що магазин

в принципі, погоджуються з тим, що вік скоро закінчиться. Це теж люди, які живуть певною метафізичною есхатологією.

Інша справа – наративний бік «машини вживання». В принципі, межово узагальнено він описується як те, що ця «машина вживання», тобто система, яка створює фільтр, може брати з будь-якого історичного періоду, з будь-якої країни, з будь-якої традиції, культурний, літературний, текстовий, змістовий, концептуальний, ідейний, ідеологічний шматок, на базі якого вона може змінювати реальність, так, як це [їй] подобається, так, як це вважається необхідним, знову-таки, екстраполюючи на *топос поразки* і на передчуття, що можна робити все, тому що цей світ все одно іде до швидкого занепаду, і чим далі, тим скорше. Можна маскувати цю метафізику, наприклад, планами розвитку економіки якоїсь держави на 2080 рік, чому б і ні. Зрештою, оптимізм – це також ринковий товар, і оптимістична оболонка, з усіма прогнозами, з футурологією (по Герберту Кону, чи без неї), так чи інакше є елементом «машини вживання», скажімо, шаром лаку на її корпусі. Без нього вона не працює, тому що занадто, ну припустимо, похмура.

Як в цьому плані бути, все ж таки, із традицією? Те, що відбувається навколо нас в останні десятиліття, я думаю, дає підстави стверджувати, що момент традиційності і традиції на сьогодні (традиціоналізму, якщо говорити про вчення) став, якщо не головним, то одним із найголовніших. Скористаюся нагодою, [зверну вашу увагу на] 16 число часопису «І», де традиціоналізму була присвячена не одна сотня сторінок, і де про ці речі говорилося може більш розширено. На сьогодні традиція залишилася єдиною фортецею серед *топосу поразки*. З іншого боку, традиція безсила. Наскільки сильним був носій родових звичаїв, настільки слабшою була держава, яка цю традицію обстоювала, тому що ясно: бюрократ, який обстоює традицію, – це набагато гірше, аніж шаман, або жрець, або просто сильний староста, якщо він традиційний. Ще гірше, коли з традицією починають гратися літератори. Тут уже відбувається повна профанізація. І, нарешті, коли вже й література залишається без традиції, то зостається тільки одне – індивідуальний спротив *топосові поразки*, вибудовування традиції для себе. І те, що відбувається навколо нас, в принципі і є ситуацією згасання, коли індивідуалізується цей спротив – у кожного по-різному. Хтось може просто відій-

Wal-Mart може запропонувати на вибір своїм покупцям біля 110 тисяч товарів різноманітних типів, розмірів, моделей і кольорів. Але Wal-Mart — це масова торгівля. Дедалі ширше масові ринки самі собою розбиваються на різноманітні ніші, оскільки потреби покупців стають розмаїтішими, а краща інформація дасть можливість бізнесменам виявляти й обслуговувати мікроринки. Спеціальні крамниці, салони, супермаркети, домашні телевізійні системи купівлі, комп'ютерні системи покупки, поштові й інші системи забезпечують зростання різноманітності каналів, якими виробники можуть пропонувати свої товари споживачам на дедалі індивідуалізованішому ринку. Коли ми писали *Приголомшення від Майбутнього* наприкінці 1960-х, продавці-мрійники почали говорити про «ринкову сегментацію». Сьогодні вони зосереджують свої інтереси не на «сегментах», а на «частинках» — сім'ях або навіть окремих людях. Та й реклама націлюється на дедалі дрібніші сегменти ринку, досяжні завдяки усе індивідуалізованішим засобам масової інформації. Серйозна руйнація масової аудиторії підкреслюється кризою колись великих телевізійних систем ABC, CBS, NBC, у той час як Tele-Communications Inc. у Денвері повідомляє про волоконно-оптичну систему, здатну забезпечити гляда-

чам 500 взаємодіючих каналів телебачення. Такі системи засновані на припущенні, що продавці спроможуться підбирати покупців із ще більшою точністю. Одночасна індивідуалізація виробництва, розподілу та комунікацій революціонізує економіку і просуває її від однорідності до крайньої розмаїтості.

4. Робота

Змінюється навіть робота як така. Некваліфікована, по суті, взаємозамінна фізична робота урухомлювала економіку Другої Хвилі. Масова, фабрична освіта готувала робітників до рутинної, повторюваної праці. Навпаки, Третя Хвиля супроводжується зростаючою індивідуалізацією праці, оскільки кваліфікаційні вимоги стрімко зростають. Фізична сила здебільшого компенсована. Так, некваліфікованого робітника, який пішов сам або був звільнений, можна швидко замінити із невеликими витратами. І навпаки, зростання рівня спеціалізованих навичок, необхідних економіці Третьої Хвилі, робить пошук підходящої людини з підходящою кваліфікацією важчою і дорожчою справою. Незважаючи на можливий конфлікт із конкурентами, багатьма іншими безробітними, двірник, звільнений із гігантської оборонної компанії, може одержати роботу двірника при школі або страховій компанії.

165

ОЛВІН І ГЕЙДІ
ТОФЛЕРИ
СТВОРЕННЯ
НОВОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ.
ПОЛІТИКА
ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ

ти від світу, тобто поселитися на дереві — якісь екстремі. Хтось може замкнутися в якихось власних фільтрах, які він вибудовує на антитезі тій засадній ситуації, яка вибудовується навколо нас і названа постмодернізмом. Хтось, навпаки, намагається постмодернізм використати як останній терен цитати, тобто цитати, в якій ще можна зберегти традицію, ще можна залишити хоча б опудало, якщо не можна зберегти живого організму.

Я думаю, що на сьогодні кожна гуманітарна наука має бути транзитологією, тобто, ми живемо у перехідному періоді: літературна транзитологія, політична транзитологія... Єдиний предмет вивчень — це перехід. Єдиний предмет вивчення — у ситуації, коли щось щезає, і щось з'являється — транзитологія, вчення про з'яву і щезання. Будь-яка інша наукова парадигма, яка базувалася б на констатації чогось неплинного, існуючого, ствердженого, інсталюваного, я думаю — це вже архаїка, або ілюзія, або імітація.

І те, що на сьогодні, на жаль, зіткнення способів висловлювання продовжується на терені імітації — будь-де: в політиці, в літературі, в культурі, в живописі, в соціології, — на жаль, це ситуація, з якою ми зіткнулися, це ситуація,

в якій ми живемо. Але, навіть різниця в 20-25 років між поколіннями — це вже прірва між різними способами висловлювання, і через цю прірву вже неможливо перестрибнути. Напевне, в кожного є це відчуття, що, якщо на побутовому рівні, на рівні порад, цінностей третього-четвертого порядку, молоде покоління ще сприймає філософію або світогляд своїх батьків, то на рівні відчуття, а значить і на рівні способу висловлювання, способу світосприйняття, — розрив катастрофічний, розрив остаточний. Тобто, ми маємо справу з тим, що цивілізація, яка вибудовувалася на Україні дуже складно до 1990 року, знищується на наших очах. Причому, знищується абсолютно логічно — так і треба, нічого з нею не зробиш, бо вона не вписується, не конотується з жодним живим процесом, який відбувається сьогодні.

Останні свіжі приклади. Всі дивилися останні виступи нашого генерального прокурора [М.Потебеня] по телебаченню. Ось людина з ТОІ цивілізації, яка попадає в постмодерну, зроблену як текст, політичну ситуацію. Мова ж бо йде саме про текст [свідчень офіцера охорони Мельниченка, оприлюднених О.Морозом]. І людина, яка мислить старими категоріями, абсолютно безпорадна в цій ситуа-

Проте, інженер-електронник, який пропрацював роки, будуючи супутники, може і не мати знань, необхідних інженеру з проблем навколишнього середовища. Гінеколог не може працювати нейрохірургом. Зростаюча спеціалізація і швидка зміна кваліфікаційних вимог знижують взаємозамінність праці. З розвитком економіки очікуються подальші зміни в співвідношенні «безпосередньої» та «непрямої» праці. З традиційної точки зору «безпосередні» або «виробничі» робітники — це ті робітники, що перебувають на заводі і безпосередньо виробляють продукцію. Вони ж виробляють додаткову вартість. Усі інші описуються як «невиробничі», або ті, хто робить лише «непрямий» внесок. Сьогодні ця відмінність стирається, позаяк кількісне співвідношення виробничих робітників до «білих комірців», технічних і фахових робітників дедалі зменшується. Зрештою, вартість, вироблена «непрямою» працею, досягає (якщо не перевершує) рівня вартості, виробленої «безпосередньою» працею.

5. Нововведення

Американські фірми зіштовхуються із потужною конкуренцією з боку економік Японії та Європи, які давно ліквідували економічні наслідки Другої Світової війни. Щоб конкурувати, потрібні постійні нововведення — нові

ідеї товарів, технології, виробництва, маркетингу і фінансів. Кожен місяць в американських супермаркетах з'являється близько тисячі нових виробів. Ще до того, як 386 модель комп'ютера була повністю замінена на 486, новий, 586 мікропроцесор уже був у процесі розробки.

Таким чином, далекоглядні фірми заохочують прояв робітниками ініціативи, пошук нових ідей, а при необхідності навіть відмову від звичних технологій.

6. Масштаб

Робоча одиниця зменшується. При виробництві більшості виробів масштаб операцій мініатюризується. Величезне число робітників, які виконують великий обсяг однакової фізичної роботи, замінюється малим числом диференційованих робочих бригад. Великий бізнес стає меншим, малий бізнес теж зменшується. IBM із 370 тисячами робітників приречена на витіснення малими виробниками в усьому світі. Щоб вижити, вона звільняє багатьох робітників і ділиться на 13 окремих, дрібніших ділових одиниць. У системі Третьої Хвилі ефект масштабу зводиться нанівець витратами складності. Чим складніше фірма, тим менше ліва рука може передчувати те, що далі робитиме права. Проблеми множаться, що може переважити будь-які сподівані вигоди кількісного характеру.

ції — вона потрапляє в кожну пастку, яку розставляє текстовий фільтр, пристосований до політичного терену, і не може ніколи її обминати.

Так відбувається в кожній галузі нашого життя — в економіці, в культурі — коли одні говорять, а інші не чують, коли будь-який патос упосліджений, тому що саме патос є тим лакмусовим папірцем для способу висловлювання, а це є межовий спосіб висловлювання, відкритий. Якщо патос двох генерацій не співпадає, якщо між ними є нерозуміння патетики, ба більше, відторгнення її, а ми це бачимо предметно, переключаючи з Першого національного [каналу телебачення] на, скажімо, канал «Інтер» — два різних фільтри, які за одну хвилину можна побачити і порівняти, — значить, все-таки криза способу висловлювання уже на сьогодні визріла рівно настільки, щоб ми могли відчутися себе в *топосі поразки*, щоб ми могли відчутися себе постмодерністами, щоби, нарешті, перестали називати постмодернізмом той остаточний залишковий модерн, який ще продукується у Львові, чи Станіславові, чи будь-де.

В принципі, це ті тези, які я вважаю за потрібне висловити, а вже що буде далі, залежатиме від вашого конкретного рівня цинізму по відношенню до цих тез, бо вони до-

сить патетичні, ви бачите: я говорю доволі піднесено, я намагаюся ще когось врятувати, хоча не знаю, чи комусь потрібно.

Дякую за увагу.

Т.Возняк: Щоб ви мали час [поміркувати] перед тим, як вступити в достойну дискусію з нашим достойним доповідачем, висловлююсь першим, аби задати якусь планку цинізму, аби люди хоча б приблизно орієнтувалися — а може ти наш національний сакрамент, ніхто ж не знає, оскільки ти з Франківська. Отже, на побутовому рівні, пригадую собі, десь у Ясперса є цитата, приблизно такого змісту: кожен молодий чоловік у Мюнхені, який пиячив, кавував і вів богемне життя, вважався екзистенціалістом. Щось подібне ми маємо і тут. Якщо ти будеш у нашу епоху пиячити, кавувати і вести богемне життя, то будеш постмодерністом, принаймні ув очах молодих дівчат.

В.Єшкілев: Але це треба сильно пиячити...

Т.Возняк: Ну звичайно...

В.Єшкілев: Не кожен шунок витримає. Для екзистенціалізму треба було б трохи абсенту.

Т.Возняк: А він був сильнішим, між іншим, аніж нинішні трюнки.

Стара ідея «чим більше, тим краще» дедалі сильніше застаріває.

7. Організація

У боротьбі за сприйнятливість до змін компанії змагаються у швидкості руйнування бюрократичних структур Другої Хвилі. Ринки, технології та потреби споживачів змінюються в наші дні настільки швидко і чинять такий різноманітний вплив на фірму, що бюрократична одноманітність приречена на загибель. Триває пошук якісних нових форм організації. Так, наприклад, популярний зараз «реінженеринг» — це спроба реорганізувати фірму відповідно до процесів, а не до ринків чи окремих сфер виробництва.

Порівняно стандартизовані структури дозволяють організувати матричні організації, проектні команди «ad hoc», центри прибутку, так само як і різноманітні стратегічні спілки, спільні підприємства, консорціуми, які найчастіше перетинають національні кордони. Через те, що ринки змінюються постійно, їхнє розташування стає менш важливим, ніж гнучкість і здатність до маневру.

8. Інтеграція систем

Зростаюча складність економіки потребує усе розвинутіших систем інтеграції та керування. Так, цілком типо-

вим є приклад продовольчої компанії Nabisco, яка щодня виконує 500 замовлень на сотні тисяч різноманітних найменувань виробів, які доставляються з 49 заводів і з 13 центрів перерозподілу товарів. У той сам час вона повинна брати до уваги більше 30 тисяч різноманітних заходів щодо просування товарів. Керування такими складними структурами вимагає нових форм організації управління і дуже високого ступеню інтеграції. Це, у свою чергу, призводить до всезростаючого потоку інформації, що проходить через організацію.

9. Інфраструктура

Для того, щоб одночасно стежити за проходженням комплектуючих і готових виробів, синхронізувати дії постачальників, погоджувати поточні плани інженерів і фахівців із збуту, залучати людей, котрі займаються науково-конструкторськими розробками, до потреб виробництва і, крім того, мати чітку картину усього, що відбувається, мільярди доларів були витрачені на створення електронних мереж, які з'єднують між собою комп'ютерні бази даних та інші засоби інформаційних технологій. Ця велика електронно-інформаційна структура, яка найчастіше використовує супутники зв'язку, з'єднує в єдине ціле компанії, пов'язуючи їх також із комп'ютерними мережа-

167

ОЛВІН І ГЕЙДІ
ТОФЛЕРИ
СТВОРЕННЯ
НОВОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ.
ПОЛІТИКА
ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ

В.Єшкілев: Не знаю про львівські, а у Франківську є добрячі спотикачі.

Т.Возняк: Отже, поставлю кілька запитань. Коли ти говориш про текст (але то не тільки ти, але й кілька інших дослідників), то в мене складається враження, що під текстом ти розумієш певне комбінаторне замкнуте ціле, котре складається з якоїсь дуже великої, але обмеженої кількості елементів. І, якщо вульгаризувати, суть постмодерного, чи то «проживання» ситуації, чи то «прочитування», конструювання шматка тексту, насправді є комбінаторикою, і цей текст сам по собі, не дивлячись на величезну кількість елементів, є обмеженим. В який спосіб кількість цих елементів тексту буде добудовуватися у постмодерну, немодерністичну епоху? Модерністи все пробували винайти якийсь черговий велосипед, а за рахунок чого, яких креативних актів існуватиме новий текст?

В.Єшкілев: Ще напевно з часів вже відомої, але доволі спростованої теореми Гьоделя — це уже, напевне, набуток популярної літератури, а не тільки математиків — відомо, що існує певний потенціал спонтанності. Причому, математики та філософи відмовляються відповідати чітко, за межами якої межі означення існує цей потенціал

спонтанного. Якщо ми кажемо «буття», то що лишається поза межами цього поняття? Якщо ми кажемо «сущє», то що залишається поза межами цього поняття? Якщо ми кажемо «континуум буття і небуття», то що опиняється поза межами цього поняття? Якщо ми кажемо «Бог», то що існує поза межами цього поняття?

Ще з тих часів, від 31-го року відомо, що оцей континуум Канта, числова вісь, або перелік всього, або щось наближене до дурної безконечности, що воно підпитується ззовні. Звідки? Я, як віруюча людина, кажу слово «Бог».

Б.Потятинник: Доповідач вдало оперував термінами «семантичний фільтр», «текстовий фільтр». Чи могли б ми розглянути постмодернізм як семантичний фільтр, як текстовий фільтр взагалі?

В.Єшкілев: Є декілька всевибачаючих префіксів у словотвореннях. Наприклад, як тільки ми ставимо перед словом [префікс] «мета» або «гіпер», вже можна, безперечно, розглядати постмодернізм як «метацитатний», «гіперцитатний» фільтр.

Т.Возняк: Тобто, це вихід на інший рівень того самого...

В.Єшкілев: Гештальтний зсув до цілісності.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ми постачальників і споживачів. Інші системи об'єднують ці мережі. Японія має намір у найближчі 25 років витратити 250 мільярдів доларів на розвиток швидших удосконалених систем. Білий Дім, у свою чергу, почав активно розвивати зустрічний план «інформаційної супермагістралі». І, що б ми не думали про цей план або його метафоричну назву, ясно одне: електронно-інформаційні канали є необхідною складовою інфраструктури економіки Третьої Хвилі.

10. Прискорення

Всі ці зміни ще більше посилюють швидкість операції й угод. Економія швидкості замінює собою економію масштабу. Конкуренція настільки значна, вона вимагає настільки великої швидкості, що старе правило «час — гроші» дедалі частіше замінюється на «кожен такий проміжок часу коштує дорожче, аніж попередній». Час стає критичною величиною, що знаходить віддзеркалення в поставках «саме вчасно», прагненні зменшити тривалість процесу прийняття рішень. Повільний, послідовний аналіз, проведений крок за кроком, замінюється «одночасним інженерінгом». Компанії вступають у конкуренцію, «засновану на часі». Описуючи те, що відбувається, Дю Вейн Петерсон, головний менеджер Меррілла Лінча,

каже: «Гроші рухаються зі швидкістю світла. Інформація повинна рухатися ще швидше». Таким чином, безупинне прискорення дедалі більше зближує бізнес Третьої Хвилі з реальним часом.

Розглядаючи разом ці десять характеристик економіки Третьої Хвилі, ми бачимо грандіозні зміни в створенні цінностей. Перехід Сполучених Штатів, Японії та Європи до цієї нової системи є найважливішою зміною у світовій економіці від часів індустріальної революції.

Ця історична трансформація, яка набиравала швидкості від початку до середини 70-х років, уже достатньо далеко просунулася до дев'яностих. На жаль, багато чого з американської економічної думки виявилось при цьому позаду.

Переклав А.П.

І.Лучук: З певною мірою цинізму наведу тут майже побутову цитату. Пригадуєте, усі, якщо не читали п'єсу, то, бодай, бачили фільм, коли до Сірків Голохвастий звертається, що: «коли піднімуся вище Лаврської дзвіниці і дивлюся на людей, то вони малесенькі як миші, пардон, как криси», а вони: «Ой, який мудрий, аж страшно». Я теж, в такому голохвостому стилі, скажу щось таке, щоб виглядати страшним, врешті, як кожен з вас хоче таким страхом виглядати. Відмовившись від таких префіксів, як «мета-», наприклад (я тут хотів на предмет метатексту поговорити), можемо вжити не а-ля префікс, а епітет — *універсальний текст*, якщо ти зводиш усі ці, так би мовити, а-ля політологічні, культурологічні алюзії, які, в принципі, можуть вкlastися в час від ТСН до вечірнього випуску ТСН, в асоціації, приклади тощо, а потім застерігаєш, що тебе все-таки література цікавить, і наступні 10 прикладів ідуть все-одно, якщо не про Путіна, то, в кожному разі, не про літературу. Може, все-таки, цей *універсальний текст* можна зараз перевести, бодай на одне питання, про літературу, про словесність? Все, що мовлено, написано, було, буде в будь-якому вигляді, — це все *універсальний текст*. А вже державні утворення, чи методи

передачі, — це будуть ті фільтри, чи способи, чи методи тощо. Значить, те, що називається зараз постмодернізмом, постманьєризмом тощо, воно існувало в будь-яку епоху, відтоді, коли піктограми якісь на скелях з'являлися?

В.Ешкілев: Тут виникають дві проблеми. Перша проблема — це проблема зняття ієрархії. На сьогодні це славно вдалося аксіології, яку особливо плідно розробляють у Франції. Деієрархізація буття — дуже складний момент, тому що *універсальний текст* має бути хоча б до якоїсь міри гомогенним, тобто деієрархізованим. Напис на стінці в туалеті й текст Біблії мають бути десь порівняні між собою, якщо говорити про *універсальний текст*. Поняття «метатекст» і «гіпертекст» не передбачають такої гострої, жорсткої, стержневої гомогенності, в той час, коли поняття *універсальний текст* — передбачає.

Другий момент, що стосується все-таки універсальності тексту і словесності, — мені здається (і не тільки мені це здається), що тут ми підходимо до ще однієї філософської проблеми — до проблеми виникнення нового. Коли ми кажемо про метатекст, ми даємо констатацію чогось вже відбутого. Чи включаємо ми можливість у поняття *універсального тексту*? Тобто, ми, наприклад, вважаємо, що через 2

зеновій культурна політика мазурик в епоху глобалізації контекст німецького досвіду

© З.Мазурик, 2000

Духовні, культурні цінності є найважливішими стабілізаційними факторами суспільного життя, на основі яких будується політична й економічна сфера. Р.Штайнер ще у часи повоєнної кризи, в 1919 році застерігав від підпорядкування духовної сфери, тобто культури, мистецтва, науки, освіти і релігії сфері політичній і економічній, що, на його думку, призвело б до «заплатаності нашого суспільного життя саме внаслідок залежності духовного життя від держави і економіки» [1, с. 16]. Вільне, незалежне духовне життя є джерелом нових ідей для політичної організації й економіки.

Кінець ХХ століття, яке Г.-Г.Гадамер назвав століттям новітнього сцієнтизму, характеризується таким явищем, як глобалізація. Глобалізація – це насамперед явище економічне, результат розвитку економіки на основі використання досягнень науки. Це – підпорядкування економічному процвітанню сектора політичного й духовного. Це – так званий науково-технічний прогрес, який створив таку загрозу природі та людині, що при подальшій ескалації ненависті на ґрунті культурної, національної чи релігійної різниці може привести до глобальних катастроф. Ріст економіки набув таких мас-

169

місяці в українській літературі з'явиться геніальний роман якогось автора, скажімо, Івана Лучука, який повністю переверне наші уявлення про українську словесність. Чи є така можливість? Є така можливість, вона не закрита.

Чи включати нам в *універсальний текст* цю можливість як певну апіоризовану чи позиціоновану реальність? Чи не включати? Якщо це «метатекст», то ми говоримо про відбуте. Якщо це *універсальний текст*, значить ми повинні себе поставити в таку позицію, коли немає минулого, теперішнього, майбутнього. Тобто, ми маємо універсалізуватися до рівня Бога, для Якого, як відомо, найімовірніше з християнської теології, часової послідовності не існує. Для нас, людей, часова послідовність існує, тому виникають поняття «*суцього-наявного*» і «*суцього-можливого*», тієї дихотомії, яку Гайдеггер вирізняв ще у ранніх своїх роботах, скажімо, до 73-го року. Чи оперувати з цими речами? Чи, знову-таки, говорити про словесність?

Тобто, в потенції будь-яка словесність і будь-який текст перемагає фільтр, тому що потенціал є дійсно універсальним. В реальності метатекст завжди залежить від фільтра, як текст залежить від коментаря. Будь-який відкоментований текст є репресованим текстом. Можливе теж

можна репресувати, але ця репресация існуватиме тільки в межах можливості, вона ніколи не існуватиме як остаточна репресация.

Ось ці дві проблеми – проблема нового і проблема зняття ієрархії, – лише тоді [коли вони будуть розв'язані,] можна буде ототожнювати метатекст і *універсальний текст*. І я, скажімо, не хочу [цього робити] (це моя особиста воля в даному випадку, можливо, вона ірраціональна), мені б не хотілося, якщо говорити про тексти, створені людьми, мені б не хотілося говорити про *універсальний текст*, тому що *універсальний текст*, як і будь-яка універсальність, відкриває можливість Антихристу, в даному випадку відкриває можливість для словника Антихриста. Якщо текст є універсальним і закінченим, якщо всі можливості закриті і репресовані, тоді виходу більше немає, залишаться 164 тисячі, які впадуть на коліна і будуть ще молитися, всі інші просто зійдуть у межу тексту-репресанта.

І.Балинський: Взагалі, в теорії сучасної цивілізації, особливо в контексті глобалізаційних процесів, стверджують, що постмодернізм виник тому, що необхідно було легалізувати т.зв. постіндустріальне суспільство. Є низка теорій, зокрема теорія Шредера, скажімо, власне в кон-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

штабів, що диктує свої умови політичним структурам аж до обмеження суверенітету національних держав. На світовому ринку відбувається обмін не тільки товарами і послугами, але й цінностями, досвідом, ідеями, що впливають на стиль життя, перетворюють ментальні структури особистості. Для вигідного збуту товарів і послуг масового виробництва формуються й відповідні потреби, а радше бажання, смаки, мода.

Але ринок потребує і таких сил, які він не здатний продукувати, а саме етики, моралі, естетики, креативності, – сил, що гармонізують потреби. Без них світові кризи розв'язуються через конфлікти. Ці сили витікають із вільного духовного життя, естетичні й етичні цінності надають ринковій економіці доцільності та змісту. Регулювати й гармонізувати розвиток економіки здатні інституції громадянського суспільства, в основі якого – вільна особистість.

Глибинною причиною економічної глобалізації можна вважати порушення гармонійної єдності людини з природою й органічного розвитку людського суспільства внаслідок «тотального унауковлення світу» [2, с.87], абсолютизації наукових знань. Це стало причиною розвитку різних ідеологій, в тому числі й тих, які

проповідували земне втілення абсолютних цінностей добра і справедливості, від письменників-утопістів через філософів-матеріалістів до практиків-комуністів.

Але абсолютні цінності не є результатом мисленної діяльності і знання. Мислення не творить ні добра, ні любові. Знання повинно займати належне місце в житті, особливо в умовах технократичної цивілізації. У формі чужого досвіду воно не перетворює буття особистості й суспільства.

Перетворення особистості можливе через пізнання своєї природної сутності, через якісну зміну свідомості в цьому процесі пізнання, в усвідомленні себе часткою цілого, без якої ціле є неповним і яка неможлива без цілого і кожної його частки. Науковий методологізм в такому процесі неможливий. Суб'єкт у пізнанні себе є одночасно і об'єктом. Межі чи відстані між ними нема. Як тільки ця відстань з'являється, її заповнюють різного роду умовності, маски еґо. Зривання масок еґо, детермінованих суспільством, ідеологіями, є проникненням до сутності Я. І не треба боятися порожнечі кінця. Конечність – це тільки часовість суб'єктивного буття. Суттю є вічний дух, що проявляє себе в часовому бутті. Ціле не знає конечності.

тексті співіснування постмодернізму і постіндустріального суспільства. Ми знаємо, що спочатку було Слово. Як певний духовний концепт чи певна духовна субстанція, воно, відповідно, зрівноважується чимось матеріальним, адже домінування чогось одного призводить, скажімо, або до фанатичного аскетизму, або до культу споживання, якщо матеріальне домінує над іншим. Чи не здається вам, що постмодернізм в контексті постіндустріального суспільства дав змогу матеріальній стороні домінувати, і це домінування вилилося в матеріалізацію слова у вигляді інформації, яка спричинює на сьогодні те, що називається інформаційним вибухом, який в другу чергу спричинює за Епштайном те, що називається «психологічною травмою постмодерну», і в результаті виникає те, що ви називаєте кризою висловлювань ес? Дякую.

В.Єшкілев: Я думаю, що тут трошки, можливо, знову порушена ієрархія. Справа в тому, що, як на мене, постмодернізм буттєво є ширшим за постіндустріальне суспільство, тому що, наприклад, до постіндустріального суспільства не інтегровано Україну. В нас нема тут постіндустріального суспільства, ми його тільки бачимо по телевізору. Але постмодернізм, як ситуація, в Україні існує.

Це тому, що текст, я хочу наголосити на тому, що текст-гіпертекст є ширшим за метатекст, а постіндустріальне суспільство – це теж метатекст в межах постмодернізму, як на мене. Тепер, що стосується усіх цих психологічних травм. Мені здається, що психіатри, психоаналітики, і взагалі, люди, які чомусь вирішили досліджувати психіку, духовність тощо – я їх дуже поважаю, цих людей, хоча жодний ще психіатр чи психоаналітик не довів, наприклад, як може існувати наука психіатрія, коли предмет дослідження не піддається експериментові, як ланці дослідної перевірки, не верифікується, – то таке... Кожен може називати себе науковцем, астрологи теж себе називають науковцями. Мені усе ж здається, що усі ці розмови про травми є штучними. Інформація – так, інформаційний вибух, але ж є інструмент, який цей інформаційний вибух, його енергію, поглинає, та сама мережа Інтернет, котра дозволяє оперувати цим інформаційним вибухом. А все, що входить в простір операбельності, воно вже людське, люди-на вже його засвоює.

Тобто, «технос», я погоджуюся з Гайдеггером, «технос» – це сфера тупого збентеження, він ніколи не випередить можливостей людини. Це завжди залишиться в сфері ін-

Упродовж віків релігійні вчення досліджували природу справжнього «Я», яке існує поза межами феноменів. Але наука і науковий підхід до знань витіснили ідею природної сутності «Я». Подібно до того, як ідею природи наука звела до проблеми навколишнього середовища, так і ідею «Я» вона звела до проблем індивідуальної totoжності, до проблем ідентичності особистості [4, с. 205].

Як вважає Г.-Г. Гадамер, з Гегелевої критики суб'єктивного духу в XIX столітті вистояла не віра в поєднання через об'єктивний дух, коли все, що чуже, стає пізнаним і зрозумілим, а навпаки, вистояла чужість, об'єктивність в сенсі предметності того, з чим стикається суб'єктивний дух [2, с. 71].

«Я», крім своєї totoжності з цілим, яка виявляється в різноманітності різних частин цілого, вкорінене хромотопно в традицію, через яку досліджує і проявляє себе природна сутність, Святий Дух, об'єктивний дух. «Я» відбувається в часопросторі в суспільстві, орієнтованому на викристалізовані досвідом цінності, як ознаки абсолютного духу, його прояви у поведінці, дієвості буття. Стержнем орієнтованої подібним чином поведінки є традиції, котрі формуються і розвиваються в про-

цесі суспільного буття. На думку Гадамера «мистецтво, релігія і філософія – це кінцевий адекватний спосіб, в який дух розпізнає себе як дух, в який суб'єктивна свідомість і об'єктивна сутність, на яку ми опираємося, поєднуються з собою так, що ми не зустрічаємо нічого чужого – все, що нам зустрічається, розпізнаємо як щось, що належить до нас і за таке визнаємо [2, с. 70]».

На рівні суспільства особистість отожднює себе з іншими особистостями і попередніми поколіннями, які створили традицію, культуру, і може вступати в діалог як з представниками своєї культури, так і з іншими культурами. Особистість вкорінюється в глибину часів на певному просторі через культуру. Така вкоріненість є основою суспільної єдності і стабільного органічного розвитку суспільства. Чим глибші корені такого суспільного дерева, тим стійкіше воно до різних руйнівних впливів, в тому числі й таких, які пов'язані з глобалізацією.

Всі суспільства, які дбають про свій розвиток, приділяють особливу увагу особистості як найвищій цінності суспільства і створюють умови для вільного її розвитку з орієнтацією на абсолютні цінності. Тоді культура з її творчим потенціалом має політичний пріоритет і підтримується як політичним, так і економічним сектором сус-

струментарію. Ну, можна собі уявити супермозок, який повстає проти людини, усіляких там термінаторів, але, знову-таки, те, що ми це собі уявляємо те, чого ще нема, є випередженням. Я думаю, що в даному випадку ми все-таки себе трошки недооцінюємо, тим більше, що більшість дослідників культурного поля зійшлися на тому (і це дуже проявляється в мистецтві, знову-таки, це скорше є підстава постмодерну, аніж наслідок), що накопичення інформації досягло певної межі. На сьогодні триває накопичення концептів, систем обробки цієї інформації. Само по собі накопичення інформації з одного боку спрофановане комп'ютером, тобто, комп'ютер накопичує інформацію більш систематизовано, ніж людина. Сама інформація – теж річ буття, і вона як річ в собі більш застосовувана до комп'ютера, аніж до людини. І отут цей вибух гаситься комп'ютером, а людина знову залишається над ситуацією і переходить до накопичення концептів, тобто творення нового переходить зі сфери накопичення інформації у сферу накопичення концептів. Травми не відбувається. Якщо продовжується творення технічних вдосконалень, якщо далі продовжується наука як така, значить людина спроможна опановувати інформаційне поле. Усі ці психічні травми мені видаю-

ться спекуляцією. Зокрема, американські психоаналітики зрозуміли [простий механізм]: вони спочатку створюють монстра, щоби пізніше їм платили гроші, коли вони будуть з ним боротися. Вони говорять: от травма, от інформаційний вибух, от постмодерн, йдіть до нас, хлопці, лікуйтесь, ми вам це все поправимо! 20 баксів на годину, і всі інформаційні вибухи залишаться за стінами нашого кабінету!

І.Балинський: Коли я формулював питання, то оперував останніми роботами Маршалла Мак-Люена, який порівнював сучасні медіа з такою собі нервовою системою, до якої підключене і усе людство, і окремі індивідуальні організми, і будь-які збої в системі мас-медіа відповідно спричиняють збої в індивідуальному організмі людини, чи в соціальному організмі. Я виходив власне з цієї тези.

В.Єшкілев: Безперечно, є певна група людей, на яких все діє – стихійне лихо, перепад температури, відключення мас-медій. Це нормально. Коли мас-медіа існує як континуум, то воно мусить впливати на людство. Я повністю з цим погоджуюся, – це нормально, це констатуючий момент, абсолютно вірно це все.

Б.Потятинник: На мою думку, уявлення про травму, про яку ви говорили, не більш штучне і не більш спекуля-

пільства. Все це відображається в культурній політиці як скоординованому комплексі правових, політичних й економічних чинників. Культурна політика охоплює всі сфери суспільного життя, а не тільки «галузь» культури, і знаходить своє відображення від Основного Закону держави до перспективних планів розвитку кожного населеного пункту.

Так, в Основному Законі ФРН записано: «Культура належить до основ життя народу». Тому мистецтво і культура мають незаперечне і особливе значення в процесі державної єдності Німеччини на шляху до європейського єднання.

Рік падіння Берлінської стіни в Німеччині вважається особливим. Багато спостерігачів порівнюють його значення з 1945, 1917 чи навіть з 1789 роками. Це рік зміни парадигми у політиці повоєнної Європи. Тоді ж змінилися парадигма і в культурній політиці.

Дискусії, які ведуться в суспільстві стосовно культурної політики, заторкують не лише такі поверхневі теми, як скорочення бюджетних видатків на культуру, але й зачіпають глибинні причини втрати орієнтирів культурної політики. Останні п'ять-шість років у сфері культури триває політична й управлінська реформа, яка розгля-

дається насамперед як техніко-організаційне завдання. При їх втіленні за допомогою економічного інструментарію повинна бути досягнута ефективність управління і діяльності закладів культури. У процесі дискусій усвідомлюється зміст реформ і виробляється бачення структурних змін із орієнтацією на децентралізацію і делегування відповідальності на структури громадянського суспільства. Ця реформа розпочалася і відбувається під тиском і контролем суспільних інституцій.

Дискусія навколо культурної політики охопила не тільки професійні, творчі, мистецькі спілки та об'єднання. Так, Федеральна спілка німецької індустрії ініціювала і поклікала до життя у 1994 році «Коло діяльності культури» як форум, який на підставах спільної відповідальності за культуру, об'єднав усі суспільні сили, представників політики, економіки, культури і мистецтва. Вони аналізують стан культури і складають на основі цього аналізу пропозиції для законодавчих органів і органів управління, які стимулюють підтримку культури і мистецтва. Брак бюджетних коштів компенсується стимулюванням спонсорства і меценатства, активізацією господарської діяльності культурних і мистецьких інституцій, посиленням ролі третього сектору. Апробуються

тивне, ніж уявлення про постмодернізм. Але, моє відчуття цього туманного явища, чи може концепції, чи може міт, чи семантичного фільтру, тобто постмодернізму, отож, моє відчуття протестує проти того, щоб трактувати його однозначно, як ми це десь робимо сьогодні. А тому таке веселе міркування. Мої відчуття спонукають до того, щоб давати безконечну, нескінченну кількість інтерпретацій, в тому числі парадоксальних, протилежних тощо. Як би ви подивилися, щоб розглядати постмодернізм як *топос перемоги* – перемоги над ідеологіями, стилями, традиціями. Може, не цілком перемоги, а принаймні дистанціювання від них, з тим, щоб дати простір для гри, перемоги над песимізмом, а може, над оптимізмом. Отже, інтерпретація постмодернізму як *топосу перемоги*.

В.Єшкілев: Недобре відповідати питанням на питання... Але все ж: а ви відчуваєте цю перемогу?

Б.Потятинник: Так, це особисте відчуття. ... Щодо попереднього вашого посилання на Гайдеггера про те, що людина не є в полоні у техніки. Може я помиляюся, але він писав протилежне, власне про те, що людина у злому полоні у техніки, і у найгіршому полоні тоді, коли вона цього не відчуває. Але мені імпонує ваше бажання йти на

ризик, встати понад. Текст і техніка нас програмує – це одна інтерпретація, але ваша також добра – встати концептуально понад. Таким чином, я можу відчувати, чи можу уявити, що я відчуваю постмодерністську перемогу.

В.Єшкілев: Ми тут говоримо про суспільство і про людство. Треба зробити певні зауваження. Герменевтичний парадокс Гадамера – кожне слово треба пояснювати, інакше існують певні розбіжності. Коли я говорив про людство, я мав на увазі західну цивілізацію, перш за все. Чому тільки західну цивілізацію? Знаю, що є ще Схід, і їм не зустрітися, як писав Кіплінг, але справа в тому, що сталося таким чином, що саме західна цивілізація обумовлює на сьогодні проблему виживання і неживання цивілізації всієї Землі, всієї планети. Я десь виніс Схід за дужки, [коли йдеться] про *топос поразки*. Другий момент. Напевне, коли ми говоримо про суспільство, ми повинні вловлювати якісь загальносуспільні настрої. Коли Шпенглер писав «*Сутінки Європи*» у 18-му році, я думаю, що тоді ще був достатній заряд оптимізму в західній цивілізації для того, щоби цю книжку сприйняти як твір парадоксалиста. Вже після II Світової війни під цей «Занепад Європи» підведені були потужніші, фундаментальніші підвалини.

різні моделі стосунків у ланцюгу громадянин – держава – суспільство для підтримки культури на засадах спільної відповідальності таким чином, щоб уникнути її політичної інструменталізації й комерціалізації. Для цього розробляються нові моделі кооперації приватної та бюджетної підтримки.

Для покращення суспільної користі від благодійних пожертвувань та для стимулювання спонсорської підтримки формуються пропозиції до чинних законодавств, які базуються на зміні мотивацій приватної підтримки культури. Адже жодне суспільство не може покладатися тільки на економічні успіхи і нехтувати культурними регенеративними силами – від фундаментальних досліджень до мистецтва, від людського співчуття до етики. Це автономні сили, вигода від яких не піддається калькуляції [5, с. 10]. Сама економіка є частиною культури через оформлення продукції, послуги і умови праці, охоплюючи споживачів і виробників, міста і довкілля. Чим більше економіка втручається в зміни довкілля і культури шляхом використання наукових знань, технічних винаходів і мистецької творчості, тим більша її відповідальність. Якщо за останні роки держава згортає втручання в економічну діяльність, у свою чергу по-

винна зростати готовність до того, щоб взяти на себе приватну відповідальність за суспільно важливі завдання. Це підтримає високий рівень ринкової економіки та покращить умови життя наступних поколінь. Підтримка культури приватними особами вважається почесною і викликає пошану в суспільстві.

Реформування культурної політики повинно враховувати впливи економічної глобалізації на культуру і мистецтво. З одного боку глобалізація руйнує різні обмеження в діалозі культур, розсуває межі культурного простору, вимагає відкритості як назовні, так і всередині; з іншого боку, вона сприяє поширенню стереотипованої популярної культури. Доктор філософії Б.С. Вітте з Бонна вважає, що завдання світового історичного значення для Заходу полягає в поєднанні здавалось би неузгоджуваних цілей: з одного боку, надати усім можливість брати участь в користуванні плодами сучасної технічної цивілізації, з іншого ж, досягти цього так, щоб зберегти культурну різноманітність людства як найбільше багатство і навіть примножити його [3, с.37]. Загроза глобалізаційних і комунікаційних процесів полягає в тому, що вони є наче підсилювачами й помножувачами стереотипів масової культури, які формують сте-

Провалилися два великі модерністичні проекти: проект, заснований на расовій доктрині (нацистський) і проект, базований на класовій доктрині (комуністичний), – тобто, два проекти, які давали людству упродовж багатьох десятиліть справжній оптимізм. Причому, не таким уже й дурним людям, скажімо, Мірчі Еліаде, чи Рене Генону, які пережили крах Райху, як крах певних сподівань, та й той сам Гайдеггер, як би там не говорити. Колосальний заряд оптимізму щез.

Був ще один потенціал оптимізму, пов'язаний із гуманістичною традицією прогресу, яка була видобута десь там із XIX століття, з жульєвнівської естетики. В 68-му році закінчилося і це. Я вже не кажу, що Чорнобиль поставив якусь крапку, але в 1968 році все стало зрозуміло – прогрес із покоління в покоління порвався. Покоління після 68-го року відступило на крок назад від оптимізму, і далі пішло вниз. Це підтверджено якимись загальними культурними спостереженнями тенденцій.

Можна сказати, що ці тенденції не існують. Я можу зараз сказати: поразки нема і ніколи не було, це всього лиш проблеми росту. Проблеми минуться, минеться криза, і далі ми вийдемо на широкі перспективи. Але поки що такого

суспільного оптимізму немає, принаймні, в творах мислителів, філософів, політологів, не кажучи вже про теологів чи окультистів, – цього оптимізму не відчувається, навпаки, всі говорять про катастрофу, яка наближається. Найцікавішою інтелектуальною грою останніх десятиліть були пошуки симптомів цієї катастрофи, – хто перший знайде. Мені здається, що таке масове відчуття світового занепаду не є випадковим. І індивідуальна позиція, коли людина каже: «От, ви собі в поразці проживаєте, а я – в перемозі!», мені здається, що це індивідуальна позиція. Вона не визначає якогось перебігу метакрону, який несе нас кудись. Є таке відчуття.

Ба більше, жоден з великих вчителів чи мудреців західної цивілізації ніколи не був оптимістом, якщо подивитися углиб цивілізації. Оптимізм прийшов разом з модернізмом тільки в XIX столітті, – оцей спалах: Ніцше – надлюдина, Маркс – суспільство, і все це одразу спіткала така шалена критика, що напевне треба було величезні зусилля адептів Ніцше і Маркса, аби втілити свої проекти на державному рівні. Цьому сприяла ситуація поразки. Якби не всесвітній настрій поразки, топос поразки, ніколи б ні більшовики в 17-му, ні Гітлер в 33-му не здійснили би в реаль-

реотипні ж потреби. Вони поширюють спокуси, перед якими важко встояти невикоріненій особистості. Відомий у сфері культурної політики діяч, президент Гюте-Інституту Гільмар Гофманн вбачає загрозу в тому, що разом з глобальним поширенням зразків культурної індустрії і побутової культури «своє» втягнеться у вир універсальної одноманітності або в північноамерикансько-англійську «єдину культуру» або ж в гібридність, яка не знає конкуренції [3, с.8]. Такій рекламно-пропагандистській технології можна протиставити живий діалог культур, в якому відбувається обмін цінностями і творчим досвідом, в якому через «інше» пізнається «своє».

А задля цього необхідно зберегти самотність кожної особистості, кожного регіону, кожного етносу, кожної нації через ідентифікацію, з якою розкриває і зберігає себе особистість, побачити в самотності культури, в іншому, не чужого, а можливість краще пізнати себе.

У глобалізованому світі кожна культурна подія розглядається в світовому контексті, через усвідомлення своєї творчої дії в контексті цінностей світових культур. Етнокультурна замкнутість, аж до фундаменталізму і

обмеженого націоналізму (у нашій українській дійсності – націократії), відкидає її носіїв на периферію, підвищує небезпеку політизації культурних відмінностей і створення нових вогнищ міжкультурних конфліктів.

Крім глобалізаційних негативних впливів при формуванні культурної політики враховується ціла низка внутрішніх процесів. Розрив традиційних для Західної Німеччини взаємозв'язків і розвал суспільних структур в Східній Німеччині викликали значні дезінтеграційні процеси. Звичні стандарти життя, соціальне середовище і солідарна єдність спільноти розпалися і призвели до ерозії традиційних ідентифікаційних можливостей і орієнтаційних зразків, як стверджує Б.Вагнер, аналітик з проблем культурної з Бонна [6, с.40].

Змінились і розвинулись культурні форми, стилі й практики. Особиста свобода і плюралізм вимагають іншої орієнтації. Тут теж є спокуси, які підривають коріння глибокої традиції, і яким байдужа вкоріненість. Соціальні цільові групи своїми смаками через власні економічні та політичні потуги впливають на орієнтацію і посилюють дезінтеграційні процеси. В такій ситуації завдання культурної політики – забезпечити рівність шансів і сприяти різноманіттю форм і стилів культурної діяльності.

ному житті своїх проєктів. Люди кинулися до будь-чого, що давало оптимістичний настрій, вони повірили. І ситуація, коли люди повірили таким екстремам, повірили ірраціонально, свідчить про те, що у сфері раціо існувало відчуття наскрізної поразки, історичної і метахронної.

Т.Возняк: В даному випадку я б хотів подискутувати з нашим достойним доповідачем. Видно, у житті мені не надто пощастило. Перша усвідомлена мною книга, яку я прочитав, була книга Даниеля Дефо «Робінзон Крузо». Там є такий позитивний модерністичний концепт, яким я живу досьогодні. Гадаю, що не один я. В силу того, що я уродився не мазохістом, маю модерністичні ілюзії, я підозрюю, що окрім двох невдалих модерністичних проєктів, фашистського і комуністичного, є ще третій. Можу сказати банальну істину, яка може видатися дуже плоскою, але все одно скажу: Сполучені Штати Америки – ось спроба втілити рай на землі, котра поки що не завершилася. Поки що! Щоб надихатися позитивістським настроєм, почитайте «Велику шахівницю» достойного нашого американського адепта Збігнєва Бжезінського, молодий чоловіче, і ви відчуєте приплив сил. У Франківську таке видається. Це блискучий концепт, який реалізовується, як не дивно, при-

чому реалізовується «в матеріалі», втілюється з точністю до 1-2 років.

В.Єшкілев: Але з його прогнозом щодо Євразії я б не погодився...

Т.Возняк: Окремий семінар зробимо...

В.Єшкілев: Запросимо автора до дискусії.

Т.Возняк: А він уже був на конференції «І».

В.Єшкілев: Тільки по цій проблематиці.

Т.Возняк: По цій проблематиці – можна! Це одна така річ. Мені дається, що тут дійсно є своя певна установка. Бажаючи постраждати завжди знайде приводи для того, щоб постраждати. Це, якщо, безсумнівно, до певної міри вульгаризувати. Тому я би зовсім не вичерпував певних модерністичних підходів. Одним з виходів, одним з можливих варіантів, котрий бачив для себе цей «американський яструб» в цілому є процеси глобалізації в світі, які тісно пов'язані із інформаційним вибухом, із інформаційною революцією, а відповідно, із постмодерністичним сприйняттям всього цього. І тут дійсно є певна гра між машиною, комп'ютером, Інтернетом і людиною, коли людина знаходить в собі ресурси бути дурною, не усвідомлювати, не впихати в себе усієї тієї інформації, і зберігати свою певну

ЗЕНОВІЙ
МАЗУРИК
КУЛЬТУРНА
ПОЛІТИКА
В ЕПОХУ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Зміни найшвидше і найглибше відбуваються у містах. Саме місто як нашарування традицій і культур є місцем, де відбувається культурне життя у всіх його виявах. Тут відбуваються всі вищеперелічені процеси, тут зосереджується культурний потенціал. Тому в культурній політиці місто має центральне значення. Це значення відображається на самоврядних функціях міста. З усіх бюджетних коштів на культуру 60% виділяють з бюджетів комун.

За змістом культурполітика міста – це діалог культур і епох. Комуни є полем міжкультурного навчання, як про це говориться у рекомендаціях президії форуму міст Німеччини. Цей форум пропонує культурну політику, скеровану на формування солідарності міської громади на протидію суспільній дезінтеграції, втраті почуття громадської солідарності й загрози насильницьких сутичок. Саме у місті динамічно змінюються умови об'єкта культурної діяльності. Тому культурна політика повинна враховувати ситуацію із зайнятістю населення, вільним часом, рівнем доходів. Культура стимулює проактивність і незалежність громадян і не повинна ігнорувати запити різних соціальних груп із різним рівнем зайнятості.

Соціальні, політичні та культурні перетворення поставили під сумнів спроможність старих культурно-політичних процесів і вимагають нових відповідей. Їх пошук здійснюється в активному суспільному діалозі, що знаходить відображення у нових концепціях культурної політики держави, яка задекларувала себе в Конституції культурною державою.

Подібні дезінтеграційні процеси не обминають і України. Але у нас вони мають складніші наслідки, позаяк обтяжені історичним контекстом. За відсутності громадських структур, здатних реагувати на ці впливи і кооперувати суспільні сили на адекватну реакцію задля захисту культурної самобутності і творчої свободи громадян культурно-політичними заходами, вони мають гіпертрофовані наслідки.

За роки незалежності суспільство не змогло знайти об'єднавчої ідеї. Після ідеологічної деформації природної сутності особистості криза ідентичності посилюється внаслідок руйнування духовної, культурно-історичної мотивації та ідентичності.

Матеріальна і духовна культура, очищена від ідеологічного мотлоху, для більшості є чужою, ба навіть ворожою. Мотивацією ідентифікації натомість стає сила

автономність – самозберігатися – і це є безсумнівний позитивний ресурс людини. ...

А.Татаренко: Я гадаю, що нікого вже не треба переконувати, як це робили колись в часи Хасана, що постмодернізм – це стан свідомості. Ми сьогодні в цьому переконалися, тому що в цій дискусії ми якось забули про те, що передовсім постмодернізм був явищем літературним. Я дозволю собі повернутися до цього літературного дискурсу в світлі того, що ми сьогодні почули.

Насамперед, ставлення до традиції. Говорилося про те, що модернізм і постмодернізм оперують поняттям традиції, вони беруть щось від неї, а одночасно її заперечують. Але якщо вірити Нешу, теоретику постмодернізму, тут є докорінна відмінність. Модернізм звертається до реалій існуючого світу, попри всю дуалістичність, яку він культивує, а постмодернізм створює свій власний неіснуючий світ, який не має безпосереднього чіткого зв'язку з реальним світом.

Характерний приклад з творчості письменника, добре відомого в Україні, – Мілорада Павича. В одному із своїх романів він говорить про те, що героїня, французенка, збирається із своїм коханцем на медовий місяць до Киє-

ва, тому що тепер модно проводити медовий місяць у Києві. Гадаю, що тут, Київ є символом власне постмодерністського характеру, ніяк не прив'язаним до географії, до поняття – це просто гарне ім'я. Хоча Павич, безумовно, знає, що таке Київ, але поводитьсь з Києвом у постмодерністський спосіб.

Напевне тому постмодернізм у часи віртуальної реальності, яка є тепер реальною реальністю, як і будь-яка інша, такий популярний. Чи погано це? Чи є з цього вихід? Якраз про це мені б хотілося сказати пару вітших слів, оскільки настрої у нас був доволі песимістичним першу половину доповіді. Мій оптимізм походить від одного з постмодерністів, від Мілорада Павича. Якраз сьогодні я надіслала через e-mail запитання для інтерв'ю, яке, сподіваюся, невдовзі з'явиться у Львові українською мовою: про рецепт літератури у ХХ столітті, або як нам рятувати літературу, яким чином цей далеко не останній письменник-постмодерніст бачить собі майбутнє літератури. Він пише, що «комунікація стає дедалі швидшою, а знак дуже часто замінює мову там, де це можливо. Ми входимо в епоху символів, епоху емблем. Можливо, одним із шляхів, які ведуть назустріч майбутньому, є порятунок літератури від

натовпу. Тому ідентифікація залишається не духовною, яка потребує пізнання себе-у-світі сьогодні і тут, не культурно-історичною, а клановою, партійною, конфесійною. Вживання виключає буття-у-собі, притомність об'єктивного духу, відповідальність перед іншим, як часткою цілого, зрештою, просто терплячість, а породжує нетерпіння у досягненні бажання мати, володіти, владарювати. Тому серед «політичної еліти» без глибокого вкорінення в культуру і традицію простору, який вони використовують для задоволення своїх непомірних владних бажань, можуть лунати тези про те, що національна ідея начебто не спрацювала, про об'єднання навколо державотворчої ідеї (у формі монструального державного апарату), про національну ідею економічного достатку. Такі прагматичні ідеї не мають об'єднавчої сили для суспільства, бо в кожного своя мірка. Та й загалом це не ідеї (ейдос за Платоном), а концептуалізовані політичні маніпуляції.

Найбільша цінність людського буття – це свобода. З відчуттям цієї свободи поведінка кожного є відповідальною за все і всіх. Треба просто не відбирати і не віддавати свободи нікому. На цьому варто будувати всю політику. Свобода – це потужне духовне джерело твор-

чих сил, яке не можна підпорядковувати нікому і нічому, ні політичним державотворчим, національним цілям, ні економічному процвітання, що ніколи не наступить без цього джерела. Навчитися жити в умовах свободи можна через багатий духовний, культурно-історичний досвід. Діалог культур, відкритий творчий діалог різних культур через їх творців і носіїв є суспільно об'єднавчим і суспільно творчим.

Культура – це не галузь, яка надає послуги для задоволення культурних і творчих потреб. Творчі і культурні потреби є первинними у культурній політиці. Ці потреби виростають тільки на полі свободи.

Не можна пасивно очікувати змін у культурній сфері, покладаючись на державу, тобто чиновників, і очікувати кращих часів, бо без культури вони ніколи не настануть. В процесі подібного очікування руйнується інфраструктура сфери культури, згасає творчий потенціал. Неконтрольовані суспільством видатки, скеровані нібито на культурне відродження, стають «іміджмейкерівським», політичним, олігархічним спонсорством.

За десять років бюджетної залежності культурна інфраструктура не позбулась однорідності ієрархізованої підпорядкованості органам влади, які щораз біль-

дуже повільної колії мови. Тому в моїх творах читач сам може обирати шлях, може вибирати, може йти навпрошки». До речі, одним із таких шляхів порятунку бачать постмодерністи зміну форми. Формула літературного постмодернізму напевне така: все вже про все розказано, тільки треба розказати по-новому, так, як не було розказано, оскільки нових тем для постмодерністів фактично немає. Як це зробити? Змінити роль читача і роль письменника. Якраз Павич пропонує поділитися відповідальністю за твір із читачем. Він уже робив такі експерименти неодноразово. Він пише: «Я намагаюся розділити із читачем задоволення і відповідальність за текст, який ми спільними зусиллями створюємо. Я – пропонуючи способи читання, а читач – обираючи її».

Ці експерименти Павича – це і «Скляний слимак», відомий українським читачам завдяки перекладові Івана Лучука в часописі «І», це і різні варіанти прочитання, які він пропонує, це і гра з читачем, який має відгадати ім'я героїні в останньому з його романів, – він може це зробити, а може й не робити, може врятувати героїв, якщо подивиться на певну інтернет-сторінку, а може і не рятувати – це активна участь.

В чому бачить гуманістичне спрямування постмодерністського експерименту Павича? Він говорить про те, чому він обирає такі химерні форми для своїх романів: «Тисячами років ми читаємо літературні твори у той самий спосіб – від початку до кінця, від колиски до смерті, і то в найкоротший спосіб. Я б хотів змінити спосіб читання, а не спосіб писання прози. Це – чесна робота, принаймні в літературі, і я намагаюся зробити те, чого нам не дано дати в житті, щоб трошки втекти з цього прямого шляху, тотального шляху, який нас веде до смерті». Також цікавий спосіб змінення реальності. В останніх своїх романах, особливо в романі «Зоряна мантия», Павич пропонує гуманістичний, звичайно ж постмодерністський, спосіб впливу на реальність – коли читач може порятувати своїх героїв, збільшити кількість добра, і можливо, це намагання повернути людину до небайдужості, до співучасті не тільки в літературній грі, але й у комунікації, – пригадаймо, «Хозарський словник» має 2 варіанти: чоловічий і жіночий, для того, щоб люди, які приречені на самотність самим чином читання, могли познайомитись. Можливо, цей постмодернізм не є аж таким антигуманним? Можливо щось у ньому таки є?

В.Єшкілев: Хочу ще раз нагадати, що я висунув тезу

ше використовують залишки культурного потенціалу у політичних цілях, і втрачають можливість зупинити руйнівні процеси. У сфері культури не сформований «третій сектор». Вона не структурована, а наявні інституції втрачають незалежність, бо мусять виживати. Культурне виживання немає нічого спільного із свободою. Щораз менше відбувається культурно-мистецьких заходів світового рівня. Приватні творчі ініціативи отримують дедалі менше підтримки, як із бюджету, так і від приватного сектору. Така глибока криза культурного життя може бути подолана лише завдяки стимулюванню широкого відкритого діалогу, пошуку відповідей на виклик епохи.

1. Штайнер Р. Основные черты социального вопроса. Ереван: Ной, 1992.
2. Gadamer H.-G. Filozoficzne podstawy dwadziestego wieku. Rozum, slowo, dzieje. – Warszawa: Panstwowy Instytut Wydawniczy, 2000.
3. ZfKA. – 1998. – №1.
4. Нідельман Я. Серце філософії. Львів: Літопис, 2000.
5. Kulturfoerderung in gemeinsamer Verantwortung (II). Die Krise ueberwinden // ARCultMedia. – 1996.
6. Wagner B. Wenderzeit der Kultur politik // ZfKA. – 1997. – 4.

177

ЗЕНОВІЙ
МАЗУРИК
КУЛЬТУРНА
ПОЛІТИКА
В ЕПОХУ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

про те, що постмодернізм – це остання спроба врятувати вартості гуманістичного світу. А що стосується Павича, то тут мені здається, що присутні такі моменти: Павич ділиться відповідальністю з читачем, намагається залучити читача до діалогу. Для мене завжди, чомусь, спроби поділитися з кимось відповідальністю і є однією з ознак занепаду.

Т.Возняк: А вибори? Не в Україні!

В.Єшкілев: Я пам'ятаю Горбачова, який в останні роки Совецького Союзу тільки те й робив, що ділився відповідальністю. І що з того вийшло? Де той Совецький Союз? Ділитися відповідальністю і залучати когось – це теж ознака кризи літератури. Література, можливо, стає уже нелітературою. Тобто, якщо читача залучають, то це вже розмивається саме поняття літератури. Я ще раз кажу, можна включати у метатекст усе, що завгодно. Можна вважати літературою навіть якісь бесіди в «чатах» – це теж література, якщо її фіксувати – спонтанна, номадична література, щезаюча література, текстовий віртуальний перфоманс. Ну, тоді ми просто поняття літератури переводимо у ширшу аспекти і зачіпаємо те, що раніше літературою не називалося. Знову-таки, це ознака слабості. Якщо термін, для того щоб вижити, мусить себе на-

кидувати на непритаманні йому вартості, значить він уже не тримається в своїй основі, не тримається в тих конотаційних кордонах, які для нього є традиційними. Значить, література вже не може існувати як література. Павич це відчуває, і він її розширяє, – він називає літературою те, що раніше літературою не називалося, аби збільшити площу опори цього терміну.

А.Татаренко: Коли я говорю про ситуацію з читачем, то тут не йдеться про те, що читач може доповнити текст або включити щось до нього. Він може обрати один з варіантів – щасливий, нещасливий, перебудувати його, так як це робиться в комп'ютері, поміняти місцями, [змінити] фінал і т.ін. Але книжковий варіант залишається книжковим варіантом. І це, знову ж таки, та література, яка в часи, які називають кризовими часами Гутенбергової галактики, коли, здавалося б, книжка відходить в минуле, а її замінює Інтернет, пропонує свій шлях, пропонує зробити Інтернет літературним для тих людей, котрі звикли до символу, до емблеми, до кліпової свідомості, накинути все-таки обов'язок якщо не читати, то принаймні намагатися читати. Павич, у принципі, є послідовником александрійської традиції в літературі. І хоча він пише про те, що його

глобалізація: сутність, сучасна марат фаза, чешков перспективи

© Carnegie Endowment for International Peace, 2000

ПОНЯТТЯ:

Глобалізація – процес поєднання різноманітних компонентів людства у процесі його еволюції на противагу процесові диференціації людства.

Глобальна спільнота людства – буття і свідомість людства як продукту антропосоціогенезу, яка набуває різноманітних історичних форм.

Глобалізація як процес наростаючої (за усіма азимутами) взаємопов'язаності людства приблизно упродовж останніх двох десятиліть пройшла (особливо в її економічному вимірі) половину кондратьєвського циклу: фаза зростання, яка почалася у 80-і роки, відтак із середини 90-х фаза зниження, а увесь цикл (або так звана довга хвиля) повинен завершитися у 20-ті роки XXI століття. На межі двох фаз, або на переломі «довгої хвилі», і виникає відчуття того, що глобалізація закінчується, вичерпує себе, – дехто вже заговорив про постглобалізацію. Уявлення про завершення глобалізації засноване на ототожненні цього процесу лише з одним, хоча й, безумовно, важливим його виміром

справжній читач (принаймні так він писав 10 років тому), – це той, який прочитає його книжку як «Тисячу і одну ніч», не замислюючись, як випиває воду людина, котрій хочеться пити. Той читач, який хоче знайти якусь цікавинку, прочитає цей роман, як роман. Однак, ті, «втаємничені» читачі, люди, які люблять [літературу] і претендують на певний інтелектуальний рівень читання твору, вони отримають задоволення, як отримували читачі александрійської літератури, або в епоху бароко, знавцем якої є Павич, від впізнавання цитат, від впізнавання того, що недоступне примітивному рівню свідомості. Таким чином, я вважаю, що це література досить високого рівня, оскільки вона пропонує таку можливість читання.

В.Єшкілев: Нормально. Але от таке виникає питання. Ви сказали ключове слово – Александрія, тож як Ви вважаєте: якщо брати античну літературу як певний континуум, який відділений від сучасної середньовіччям, чи був александрійський період античної грецької літератури за непадом, порівняно з класикою, з класичним грецьким періодом? Скажімо так, порівняти Менандра, корифея александрійського періоду, і Софокла та Емпедокла. Хто потужніший?

А.Татаренко: Йдеться насамперед про літературу, яка створювалася з різними інтенціями. Каллімах або Аполоній Родоський, і поезія, скажімо, Алкея, Сапфо, Тіртея, – це поезія різного випадку. Власне, александрійська поезія створювалася в ті часи, коли існувала Александрійська Бібліотека, певний період чинності, і коли вже був читач, який міг усе це оцінити. Адже, в ті часи, коли творив Софокл, такого читача просто не було.

Т.Возняк: Він був модерністом.

А.Татаренко: Так, напевне, так. Тому, коли йдеться, наприклад, про епос Аполонія Родоського, – йдеться про намір створення літератури, яка апелює вже до свого читача, літератури, яка, як сказав би один мій знайомий, хизується своїми знаннями.

В.Єшкілев: Безперечно.

А.Татаренко: Власне така література існувала в пізніші часи, в епоху бароко: гонгоризм, література темного і світлого стилю, коротше кажучи, александрійська традиція продовжує своє існування упродовж століть. І у XX столітті в постмодернізмі вона, напевне, найяскравіше і виражена.

В.Єшкілев: Усе правило. Але, попри все інше, в літе-

ВОЛОДИМИР
ЄШКІЛЕВ
ПОСТМОДЕР-
НІСТИЧНА
«МАШИНА
ВЖИВАННЯ»
І УКРАЇНЬКА
КУЛЬТУРНА
ТРАДИЦІЯ

— економічним, а також на нерозумінні його циклічної природи. Інакше кажучи, вбачати у глобалізації процес, який вичерпав або вичерпує себе, можна лише при одномірному, редукціоністському підході до неї як до різновиду «трендового» руху, знехтувавши аналізом її довготермінової логіки. Тим самим ідея фінальності глобалізації виявляє, на мій погляд, перевернуто або навіть невірне уявлення про це явище. Широко розповсюджений образ умираючої глобалізації варто віднести на conto не стільки наукової, скільки масової свідомості. Дійсно, глобалістська свідомість як особлива форма світової суспільної свідомості виробила упродовж останніх 20 років стійкі стереотипи, які разом утворили те, що можна назвати *глобалістською мітологією*.

ГЛОБАЛІСТСЬКА МІТОЛОГІЯ

Це сукупність суперечливих і навіть взаємовиключних стереотипів, породжених як панівними (*mainstream*), так і різноманітними опозиційними й альтернативними формами свідомості та суспільними рухами, які заявили про себе на початку 90-х років. До речі, російська суспільна свідомість, хоча

і дуже неоднорідна, явно тяжіє до опозиційного полюсу, тим більше, що в сучасній Росії, як відзначає Григорій Померанц, дедалі відчутніший «вітер відособлення» [1]. Зіткнення двох полюсів глобалістської мітології вилилося в гостру міжнародну дискусію (так званий *global talk*), у процесі якої на упрямивилися всі основні постулати панівної мітології. Згідно з ними, глобалізація — це процес, який:

- *неминуний, фатальний;
- *універсалізує або нівелює всі відмінності — від економічних до культурних;

- *тотожний вестернізації або американізації;
- *односпрямований, тобто безальтернативний;
- *стирає не лише відмінності, але й нерівності та усуває суверенну «територіальну» державу.

У опозиційних побудовах усі ці стереотипи глобалістського *мейнстріму* виступають неначе у переверненому вигляді. Глобалізація постає у них як процес, який:

- *не фатальний чи неминуний, а оборотний;
- *має альтернативу у вигляді національних і ґрунтовських ідентичностей, протиставних вестернізації та американізації;

179

МАРАТ ЧЕШКОВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ:
СУТНІСТЬ,
СУЧАСНА ФАЗА,
ПЕРСПЕКТИВИ

ратурі є такий чинник, який Дельоз (у «Розрізненні і повторенні») називає «силою». Якщо Софокл, якщо Евріпід — це «сильні» тексти, то тексти александрійської школи — маньєристичні, вони хизуються своєю вченістю, вони цитатні, але вони безсилі, і це помітили навіть сучасники цих текстів.

Т.Возняк: Ось звідки песимізм...

В.Єшкілев: І [це стосується] не тільки літератури. Скажімо, весь Рим — це ж цитати. Якщо брати скульптуру, — це цитати Греції класичного періоду. Це — занепад, так, чи інакше, занепад. І тому я, наприклад, розглядаю александрійський період античності як своєрідний, хай мені простять такі конотації (це безперечно, дещо сміливо), як античний постмодерн, період античного постмодерну. Але за ним наступають «темні століття», катастрофи.

Т.Возняк: Можливо, це певне очищення?

В.Єшкілев: Очищення — це нормально, заліз у ванну і гаразд.

Ю.Прохазько: Б.Потятинник виступив на захист приятеля, а я б хотів сказати кілька слів на захист традиції. Коли йдеться про концепцію топосу безнадії...

В.Єшкілев: Не безнадії, а поразки, — це різні речі!

Ю.Прохазько: ... чи топосу поразки, то вона вірна лише в тому сенсі, якщо зробити певну preparatoцію традиції. Ти починав свій виклад з того, що говорив про певну європейську традицію, про те, як ця традиція довгий час рухалася. Ти назвав основним чинником цієї християнської системи Апокаліпсис.

В.Єшкілев: Християнський метакрон замикається на Апокаліпсисі. Це — основа метакронічного християнського канону.

Ю.Прохазько: Я ж саме у цьому пункті не цілком згідний з тобою. Мені здається, що з християнською традицією було дещо складніше. Вона від самих початків постійно осцилювала між двома полюсами: між полюсами абсолютизації матерії та абсолютизації духу, полюсами Бога-креатора і Бога-абсолюту, між полюсами Апокаліпси і апокастази, між полюсами, скажімо, спасіння чином і спасіння вірою.

Мені здається, що магістральність християнської традиції треба шукати не в якомусь виверненні ідеї Апокаліпсису, а в амбівалентності, яка постійно утримувалася, адже, як тоді пояснити постійну боротьбу з ересями, як не прагненням збалансувати відхилення. Якщо зробити таку

*поглиблює нерівності і розчленування в сформованому світооблаштуванні, яке трансформується в систему, де панує глобальний корпоративний капіталізм.

Як бачимо, глобалістська мітологія з її дуальною структурою знову відроджує поляризоване, дихотомічне бачення світу, у результаті чого втрачає позиції ідея відносності, релятивізації бінарних опозицій (Жак Дерріда), яка переважала наприкінці 80-х – на початку 90-х років. Тим самим глобалістське світосприйняття здатне реанімувати мислення часів холодної війни, а це загрожує пришествям нового «льодовикового періоду». Подібна небезпека походить і від пануючих стереотипів із їхньою установкою на єдиний універсальний світ, і, не меншою мірою від опозиційних мітів, які шукають опору в «ґрунті» і в доглобалізаційному світосприйнятті. Подібні загрози притаманні і для сучасної російської свідомості, у якій бум радикальних тьєрмондистських уявлень поєднується з романтизацією-ідеалізацією совєцького тоталітарного минулого. Щоб перебороти ці небезпеки, або принаймні блокувати їх, необхідні чималі зусилля нау-

кової свідомості, і насамперед у тій новій галузі, яку умовно іменують глобалістикою.

ГЛОБАЛІСТИКА ЯК ГАЛУЗЬ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Ця наукова галузь зобов'язана своїм народженням тому великому зсувові у світі, який став помітним на межі 60-70-х років нашого століття. Він призвів до зростання інтересу наукової думки до проблем світоцілісності, яку дедалі частіше розглядають крізь призму ідей взаємозалежності (*interdependence*) і взаємопов'язаності (*interconnectedness*). Саме це дало поштовх так званим світовим (*world*) і глобальним (*global*) дослідженням, що разом із цивілізаційними й екологічними розвідками, а також проблематикою розвитку послужили основою для ідей Римського клубу. У його роботах уперше, на мій погляд, визначений предмет глобалістики – **Людство в процесі еволюції Всесвіту** (концепція універсальної еволюції Еріха Янча). Щоправда, таке визначення спершу було доволі аморфним і зазнало уточнень упродовж 10-15 років, у процесі того, як глобалістика відокремлювала свій предмет від тематики суміжних напрямків і дисциплін (міжнарод-

препарацію традиції, то тоді логічно виникає концепція топосу поразки. Якщо ж ми зможемо втримати цю амбівалентність, якщо ми в такий спосіб віддамо належне традиції, якщо в нас вистачить на це сили, то знімаються самі по собі питання оптимізму чи песимізму, надії чи безнадії, поразки чи перемоги.

В.Єшкілев: Наскільки я компетентний в теології, я не знаю в християнстві дихотомічного протистояння між абсолютизацією духу і абсолютизацією матерії. Я, скажімо, не можу пригадати жодного з Отців Церкви чи апостолів, які б абсолютизували матерію. Навпаки, в Павла чітко сказано, що «дух животворить, а плоть гине».

Ю.Прохазько: А пантеїзм?

В.Єшкілев: Ну, пантеїзм – це не християнство! Отут я не погоджуюся з цією дихотомією. По-друге, в Церкві, наприклад, [якщо йдеться про] спасіння чином і спасіння вірою, то йдеться про спасіння. Мета Церкви, мета її існування – перш за все спасіння. А боротьба з ересями пов'язана з тим, що в апостола Павла називається (і що зараз дуже популярно в російському православ'ї) «утримуючий від середовища». Якщо не помиляюся, у 2 главі Послання Амонія Єгипетського до братів у Макаріївському монас-

тирі 323 р. н.е., він каже, що «не бійтеся держави, бо держава поставлена як утримуючий від середовища по слову апостола Павла». У даному випадку поняття «утримуючий від середовища» позаметахронічне, воно, навпаки, універсальне для всіх часів, навіть якщо брати митрополита Сергія, який «утримуючим від середовища» називав сталінський СССР у своїй відомій проповіді 1934 року, хай йому Бог простить за ці речі.

Коли я говорю про топос поразки і християнство, то я говорю про метахронне християнське вчення, – метаісторичний погляд християнської доктрини. І в ньому остаточна перемога Христа відбувається тільки через поразку світу. Диявол, князь світу сього, перемагає в світі, і перемога приходить з якихось надсвітових сфер.

Отак і ми, модерністи і постмодерністи, читали ми «Робінзона Крузо» в дитинстві, чи дивилися «Родину Адамсів», – у кожного свої жахливі спогади про дитинство – усі ми знаходимося в межах метахрону, в межах юдеохристиянського лінійного часу, який іде до занепаду...

Т.Возняк: До закінчення...

В.Єшкілев: До Апокаліпсису, до виповнення часів, якщо по Максиму Сповіднику. Це виповнення часів пов'я-

ні стосунки, економічні, культурологічні та інші галузі знання). Становлення предмету глобалістики в суто логічному плані можна уявити як рух від «супільства», цієї базової одиниці аналізу, до явищ, що виходять поза межі національних організацій («транс»- феномени в їхніх різноманітних виглядах), далі, до уявлення про світ як систему і, нарешті, до Людства.

Історична ж логіка глобалістики була іншою: тему глобалізації упродовж минулих 20 років розробляли не лише в її узагальненому, наддисциплінарному вигляді, але й паралельно в руслі окремих дисциплін. Перший з цих двох напрямків відзначений пошуками чіткішого визначення предмету глобалістики, усвідомлюваного як певна глобальна «умова людського існування» з особливою структурою, відмінною від усіх часткових типів соціальних стосунків (роботи Роланда Робертсона й інших). Ці уявлення спиралися переважно на культурологічну методологію і знаменували собою вихід глобалістики з «внутрішньоутробного» стану [2].

Переважає, проте, не узагальнюючий напрямок, а розробка теми окремими дисциплінами, що й

породило безліч фрагментнонаукових «образів» глобалізації. Судячи з того, що предмет глобалістики усе ще далекий від чіткого визначення і вона поки обходиться без конкуруючих (або альтернативних) парадигм, множинність образів виглядає ознакою не стільки диференціації, скільки фрагментації даної галузі знання. Цю оцінку можна підтвердити коротким оглядом частководисциплінарних досвідів глобалізації, які обертаються в закордонній та російській літературі.

У розробку теми зробили свій внесок декілька груп дисциплін:

- *культурологічні й економічні; вони найдалі просулися в розробці як своїх вузькодисциплінарних, так і спільних «образів» глобалізації;

- *політологічні та соціологічні;

- *різні напрямки антропології (соціальна, культурна, економічна); останнім часом їхні успіхи, мабуть, особливо помітні;

- *«геодисципліни» (економічні, політичні, історичні); у їхніх рамках аналіз глобалізації сягає проблем простору і часу, тобто виходить на рівень філософського знання.

181

МАРАТ ЧЕШКОВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ:
СУТНІСТЬ,
СУЧАСНА ФАЗА,
ПЕРСПЕКТИВИ

зане з поразкою усіх наших спроб зробити у цьому світі щось поза межами спасаючої сили Христа. Я думаю, що ніхто не буде проти того, що Христос у дискусію про постмодернізм не включався і постмодерністом не був. Таким чином, спасіння прийде не від постмодернізму. Хоча постмодернізм – це також «утримуючий від середовища».

Т.Возняк: Підтримуючи друга Юрка [Прохазька], я би хотів вступитися за ту його дихотомію. Сказано було попередньо, що тільки во Христі можна спастися і досягнути чогось, і при сповненні часів бути спасеним серед 144 тисяч праведників. Але сама фігура Христа – це втілена Боголюдина, Котра чинила конкретні речі, отже його тілесні, людські вчинки не можна нівелювати. Церква, вважаючи позицію песимізму недостойною, зараховує до смертних гріхів гріх меланхолії, упадку. Християнство свого часу виокремило одну гілочку, монофізитську, котра абсолютно не бачила того втілення Христа в людину, таку, як кожен із нас, а вбачала тільки Його божественну сутність, чим відсікалася від тих вчинків, які ми можемо робити на своєму місці тут, у цьому світі. Ця ересь, оскільки я підтримую кафеолічну точку зору, називається, повторюю, монофізитством, і православ'я, в тому числі почасти гре-

ко-католицтво, подекуди підозрюється в цьому гріху – в тому, що ми недостатньо чинимо, спасаючись. Духовно – так, старці, святі, прославлені зробили чимало, але, поза тим, треба комусь і рани перев'язувати...

Г.Чопик: Враховуючи досвід Сан Санича [О.Мороза – алюзія до скандалу із диктофонними записами майора Мельниченка], я би пропонував дати Андрієві [Кирчіву] в руки два диктофони: один із них би записував дискурс мовлення, а другий – дискурс мислення, тобто те, що не сказано, але помислене кілька фраз тому. Ще великий Геракліт сказав, що не можна двічі увійти у ту ж саму річку. Дещо уже пройшло, і воно буде менш актуальним, аніж тоді, коли думалося.

Я не зовсім поділяю ту тезу, яка була висловлена шановним доповідачем, про те, що людина залишається над інформацією. Я б тут зіронізував, і сказав: таки під інформацією. Звідси питання: чи не здається вам, коли ви проголошуєте тезу, що постмодернізм, по суті, єдиний із тих напрямів, який рятує культурну традицію, то десь у чомусь ви помиляєтеся і підмінюєте поняття?

Те, що ситуація надзвичайно трагічна – цілком зрозуміло. Але, замість того, щоб мати цілісний алгоритм, тоб-

Хоча ці групи дисциплін і різні за рівнем активності «підвідомчих» їм процесів глобалізації, навряд чи можна говорити про прямий зв'язок між даним чинником і досягненнями тієї або іншої галузі знання в розробці проблеми. Помилковою є, наприклад, поширена думка, наче глобалізація дотепер розвивалася переважно в її економічному розрізі, – не менш інтенсивною вона була й в інформаційно-культурній галузі. До того ж саме культурологія, більше за інших причетна до постмодернізму, виробляла методологічний інструментарій, адекватний новому предметові.

Почнемо з культурології, у рамках якої глобалізацію розуміють дуже по-різному: і як тенденцію до створення свого роду єдиної світової культури/цивілізації; і як дедалі більшу взаємоспіввіднесеність різноманітних культур, що не породжує нової культури, а призводить до панування однієї з них, або до їх «концерту»; і як складніші схеми, наприклад як спільноту свідомості, що включає в себе проєкції глобального світу, продукovanу локальними цивілізаціями [3]. Існують полярно протилежні трактування. Подолання такої полярності помітно,

мабуть, у постановці проблеми про відродження ідентичності в умовах інформаційної революції (Манюель Кастеллз) [4].

Різним є розуміння цієї теми і в економічних дисциплінах. У них «образи» глобалізації теж різноманітні, але спираються на інші засади – на ідеї постіндустріалізму та інформаційного суспільства. При цьому уявлення про інформаційну економіку, становлення якої наче увінчує процес глобалізації, залишається вкрай невизначеним. Цей тип економічної організації представлений свого роду дематеріалізованою, або віртуальною, економікою, яка втілює відрив фінансової сфери від реального виробництва, до того ж у різноманітних трактуваннях: або як подолання вартісних стосунків (Владіслав Іноземцев) [5], або як їхня модифікація, породжена сполученням економічних і позаекономічних відносин (Ернест Кочетов). У обох випадках недобачено зв'язку подібної моделі економічних відносин із світовим поділом праці та світового ринку. Тому поствартісність економіки, з одного боку, виглядає радше ідеальною моделлю, позбавленою свого просторового виміру (особливо у В.Іноземце-

то, Слово – Осмислення – Усвідомлення – Дія (Чин), ми, натомість, той колективний мозок, який набрав інформації стільки, що він уже об'єктивно її не встигає пропрацювати, і елементарно кажучи, пробуксовує, маємо трохи інше: замість осмислення ми витворюємо спочатку текст, відтак метатекст, не маючи виходу на реальний чин. І тому то постмодернізм виявляється не рятівником, а всього-навсього накопичувачем метатексту, який буксує, шукає виходу із ситуації, але виходу покищо не бачить. А відтак не постмодернізм вирішуватиме ситуацію, а абсолютно нова ситуація, із якої очевидно з'явиться чин або дія.

Чи ми бачимо у нашій справді трагічній ситуації можливість дії і можливість чину, опертого на раціоналізм, на розум?

В.Єшкілев: Ваше запитання ніби містить і відповідь. Але я спробую якщо не посперечатися, то принаймні поконотувати.

Перший момент. Я зовсім не вбачаю в постмодернізмі єдиного виходу і єдиної можливості. Ба більше, якщо говорити про мої особисті смаки і симпатії, то я проти постмодернізму. Я хочу тільки констатувати, постмодернізм є на сьогодні однією із спроб врятувати занепадаючий гу-

манітарний дискурс, занепадаючий гуманітарний спосіб висловлювання. Наскільки ця «машина вживання», яка створюється постмодернізмом ефективно врятує, – знову-таки ми вступаємо на терен футурології, і навряд чи ми можемо [з певністю] зазирнути у майбутнє і сказати: порятує, чи ні.

Інша справа, що ми можемо сказати, що постмодернізм як ситуація закінчується. «Машина вживання» залишається. Людство (йдеться про західну цивілізацію), пройшовши через інтелектуальну спокусу, інтелектуальний досвід постмодернізму, людство залишається з постмодерністською «машиною вживання», вона залишається у спадок від ситуації, а сама ситуація проходить.

Що стосується нового, яке з'являється, можуть бути різні гіпотези. Я, наприклад, запропонував у «Плеромі» деміургічні, наративні літературні практики як варіант альтернативи постмодернізмові. З цього приводу було багато критики на мою адресу, навіть у 1998 році в київському часописі «Крещатик» було заявлено, що Єшкілев хоче захопити владу в українській літературі, тому усе це понапридумував. Але сьогодні, наприклад, я читаю пресу, ту ж «Критику», «Книжник-рев'ю», і раптом бачу, наскільки актуалізувалися такі жанри як фентезі, що було мною пе-

ва), а з іншого боку – постає зображенням, де на місце ідеальних або логічних якостей поставлені конкретно-історичні (Е.Кочетов) [6].

Найдужче до ідеальної моделі інформаційної економіки/суспільства підходить схема світового міста (Юрій Васільчук) [7], котра, будучи заснованою на ідеях Пітера Дракера про вирішальну роль знання, не знімає суперечностей, властивих цій моделі у світовому контексті. Суперечності інформаційної економіки/суспільства найповніше подані у російських «неомарксистів» (Александр Бузгалин, Андрей Колганов), схема котрих [8], до речі, не має нічого спільного, на мій погляд, із марксистським уявленням про капіталізм. У їхній концепції глобалізація означає становлення відносин відчуженості не від матеріального, матеріалізованого багатства, а від інтелектуально-духовного, що докорінно відрізняє глобальний вид відчуженості від відчуженості капіталістичного типу. По суті, у схемі цих авторів йдеться про історично новий засіб виробництва, у рамках якого функціонує грошовий або фінансовий капітал, тобто *капітал поза межами капіталістичного засобу виробництва*. У цьому вигляді

глобалізація наче симетрична процесові перетворення капіталу в капіталістичний засіб виробництва, але, так би мовити, з оберненим знаком. Незалежно від розходжень у трактуванні глобалізації та інформаційної економіки/суспільства автори найзначніших концептуальних схем приходять до єдиного висновку про обмеженість вузькодисциплінарних засобів пізнання і кажуть про необхідність аналізувати становлення економічних відносин у широкому контексті суспільства, культури і людини.

Подібний прорив, хоча з набагато меншим багажем аргументації, помітний і в інших дисциплінах, наприклад у *теорії міжнародних відносин*, у рамках якої дедалі частіше говорять про необхідність аналізувати не тільки «транс»– і «крос»–феномени, але й світовий соціум [9]. Поруч містяться уявлення про світове, або глобальне, громадянське суспільство.

Тим часом у власне соціологічних дисциплінах вихід до ідеї світового соціуму позначений скромніше [10]. У них глобалізацію трактують радше як багатосторонній процес взаємопов'язування структур, культур і суб'єктів у світовому масштабі (Маргарет Ерчер) або ж як процес, який розвиває гео-

183

МАРАТ ЧЕШКОВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ:
СУТНІСТЬ,
СУЧАСНА ФАЗА,
ПЕРСПЕКТИВИ

редбачено в 1998 році і висміювалося тоді: «А що ми там будемо шукати якесь фентезі. Треба робити елітарну літературу». Тепер виявляється, що в масових жанрах – наше спасіння, як пише Костянтин Родик. Я, наприклад, тепер уже починаю сумніватися у своїх тезах, але з іншого боку – через недостатню їх радикальність тоді, в 1998 році. Зараз готується нове видання «Плероми», там я намагаюся бути більш радикальним в теоретичній частині.

Хтось може ще запропонувати інший вихід з цієї ситуації, але що стосується чину або дії, може це було якось незауважено під час самої доповіді, я б хотів це ще раз повторити, що основні важелі впливу над реальністю перемістилися з дії на слово, на текст. Можливо це й є ознакою виконання часів, бо «на початку було Слово», так і в кінці, можливо, коло замикається і слово набуває першорядного значення, щоправда в інших, профанізованих, людських конотаціях.

Давайте згадаємо (Іван Лучук знову скаже, що я неправий, оскільки наводжу політичний приклад) російський референдум, я не буду говорити про Україну, щоб нікого не образити, російський референдум 1993 року, де було придумано слово «так-так-ні-так» («да-да-нет-да»), яке всім

вбилося у голову, бо це і є «*машина вживання*», фільтр, який був створений і вживлений. І яку б колосальну роботу не провели комуністи задля агітації, – а там мільйони пенсіонерів ходили по домівках, агітували, – а переміг набір сигналів. Перемогла не агітація сотень тисяч бабусь, які розносили листівки, не жахлива ситуація, до якої апелювали комуністи, мовляв, бачите, до чого довели економіку, перемогли всього-навсього сигнали, вживлені за допомогою ЗМІ у свідомість, і проголосували за ті позиції, які пропонував Єльцин, хоча його популярність тоді була майже нульова. Дії начебто й не було, було слово, але в реальності (ну ніби всі її домовилися вважати реальністю, бо саме це слово «реальність» конвенційне, воно існує тільки в певній домовленості), яку ми домовилися називати «реальністю» переміг слоган «так-так-ні-так», а зовсім не колосальна робота надпотужної партії. Чому? Тому що зараз слово і є дія.

Я думаю, що ці речі пророкують люди, які змагаються в українському політикумі. Влада у нас дуже централізована, потужна, могутня, в її руках і телебачення, і решта ЗМІ. Але певною мірою сформульовані формули, які доводяться до відома населення, спроможні захитати цю

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

графічні межі соціокультурних нормативів і супроводжується дедалі зростаючим усвідомленням цього (Малком Вотерз). Зрештою, той сам процес визначають як інтенсифікацію соціальних відносин у світовому масштабі, таким чином, що події в тих або інших відділених одне від одного місцях виявляються взаємозалежними (Ентоні Гідденс). Відтак глобалізація постає як наслідок стискання світу в єдине ціле, ледь не в одну точку, з одночасним усвідомленням цього цілого локальними частинами (Роланд Робертсон).

Просторовий і навіть просторово-часовий аспект глобалізації знаходить висвітлення в *географічних дисциплінах*, особливо в їхніх історичних відгалуженнях. У франкомовній літературі «мондіалізацію» (еквівалент «глобалізації») розуміють як трансакційний процес, породжуваний всілякими обмінами між різними частинами земної кулі, або як свого роду *загальний обмін у масштабах людства*. Цей процес, започаткований у XV столітті, набуває сучасних форм наприкінці XIX століття, створюючи метапростір – водночас і особливу систему, і середовище для різноманітних геогра-

фічних просторів (Олів'є Дольфюс) [11]. Таке зображення глобалізації не обмежене, по суті, рамками однієї дисципліни – географії, оскільки йдеться про метапростір і процес, який втягує в себе людство і всю нашу планету. У геодисциплінах не досягнуто згоди щодо початку глобалізації, зазвичай його відносять до XV-XVI сторіч, але, буває, відсують у друге, а то й у п'яте тисячоріччя до нашої ери (Андре Гундер Франк) [12].

Якими б не були різноманітними уявлення про глобалізацію, які склалися в різних галузях наукового знання, вони містять щось спільне, що дозволяє намітити нові шляхи для випрацювання *узагальненого уявлення про цей процес і його форми*. Очевидно, що всі дисципліни, котрі мають відношення до нашої теми, виходять на світовий, планетарний рівень дослідження, незалежно від того, чи йдеться про глобальну економіку, культуру, простір чи соціум. Так само очевидна й обмеженість спеціально-дисциплінарних засобів пізнання, що змушує їх звертатися, хоча й різною мірою, до найширшого контексту, який постає у вигляді чи то світового соціуму/культури, чи то людства.

владу. Виявляється, що так. Немає ніякої дії, ні барикад, ні революції, слава Богу, – а подивіться, що діється, хоча дискурсивно відбувається всього-навсього введення у масову свідомість певних сигналів. З одного боку усі на всіх каналах твердять: «Ні, це все брехня, ми єдині і т.д.», а відеоряд, ціннісні сигнали, які несуть нову інформацію, формуються цілком із протилежних позицій, що цікаво. Ми зараз перебуваємо у абсолютно постмодерній політичній кризі, повністю в тексті, в сигналі, – вона не військова, не соціальна.

Г.Чопик: Чи не здається Вам, що сучасна суспільна ситуація передбачає заміну чину самим дискурсом, абсолютизованим словом?

В.Єшкілев: Ні, лише зміну того, що ми називаємо реальністю. Воно міняється. Слово діє. Нові покоління (не знаю, чи я відношуся до цих поколінь, але, здається, я це відчуваю) через притаманний їм спосіб висловлювання нормально існують у світі, де слово важить більше за дію. А є такі люди, які залишаються при старому способі висловлювання. Згадайте захоплення республіканського комітету компартії у Києві молодими людьми. Акція провалилася абсолютно. Чому? Вона була прямою дією. Вона

не була підготована словом – перебувала у межах старого способу висловлювання: обмазати бюст Леніна фарбою, облили приміщення бензином, вилізти у вікно, – а що далі? Пустий звук! Ба більше, комуністи виграли від усього цього. Ось вам і пряма дія.

Зараз влада у існуючій ситуації діє знову-таки в межах старого способу висловлювання, коли вважається, що дія важить більше, ніж слово. Програє.

О.Фешовець: За іронією долі я також читав у дитинстві «Робінзона Крузо», ото ж заряд оптимізму отримав на все життя, принаймні не менше, аніж на 50%. А ще, крім того, я в ранньому віці любив читати чомусь «Одіссею» Гомера, на жаль, лише російською мовою. І це стосується нашої постмодерної ситуації.

Я переконаний, що єдина країна, яка живе у постмодерній ситуації, – то напевне, Україна. Бо тут тільки слова, а дій ніяких немає. Ми дуже часто спостерігаємо лише світ химер, комбінованих кентаврів. Ми з часів «Іліади» були світом кентаврів (за Гомером «туманна земля кімерійська», і люди наші – коні, чи амазонки), можливо, це наше призначення. А в середні віки ми були країною пєсиголовців, наскільки я пам'ятаю.

Менш ясно виражений, але усе ж достатньо помітний рух або, точніше, потреба руху частково-наукового знання до знання філософському (проблема простору і часу, узагальнювана спеціальною категорією, яка втілює єдність цих двох вимірів, як, наприклад, у Іммануела Валлерстайна) [13]. Проте, динаміка наукового знання про глобалізацію нерівномірна в його різних галузях і дисциплінах. Це дається взнаки, коли постулюють єдність економічних і позаекономічних стосунків у глобалізованій або постіндустріальній економіці, або коли намагаються координувати і навіть інтегрувати зусилля різних дисциплін, наприклад у вигляді єдиного «куща» геодисциплін, або коли намагаються поєднати соціологічне, економічне й екологічне знання (у роботах Ігнація Сакса) [14], економічну науку і культурологію (у концепції культури-економіки Арджуна Аппадурі з її різноманітними «потокими») [15], географію й економіку в різноманітних версіях геоeкономіки (Александр Неклесса) 16. Вихід до міждисциплінарного відання дуже утруднений тим, що глобалізацію випадає описувати, апелюючи до симбіотичних або синтетичних понять на кшталт «ет-

ноeкономіка» або до незагальноприйнятих термінів на зразок «стратегічні ефекти» (Ернест Кочетов).

Подібний інструментарій тільки-но починає вимальовуватися, але вже ясно, що метод *простого додавання* до одного виду знання іншого не може дати *сукупного образу* глобалізації. Не може його дати і такий напрямок досліджень, коли та чи інша дисципліна претендує на чільну роль, будь то претензії економістів чи культурологів, а останнім часом також психологів і істориків.

Опрацювання узагальненої візії глобалізації перешкоджають і деякі стереотипи соціального пізнання, насамперед соціоцентризм і абсолютизація системного підходу. Соціоцентризм сягає корінням у класичну соціологію XIX-XX століть як у ліберальній, так і в марксистській її версіях; абсолютизація ж системної візії народилася в часи зародження ідей Римського клубу, які стали ядром свого роду системної філософії. Соціоцентризм, проте, нині похитнувся внаслідок постановки екзистенційних (виживання) і антропологічних («антропологізація праці») проблем. Щоправда, і тут можливі хибні

185

МАРАТ ЧЕШКОВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ:
СУТНІСТЬ,
СУЧАСНА ФАЗА,
ПЕРСПЕКТИВИ

Більшість сучасних постмодерністичних текстів переважно оформлені химерами на маргінесі. І слів у постмодернізмі чимало незвичних, незвичних, з різних сфер при-тягнуги.

Але я належу до старої традиції, яка провінційно використовує старі форми висловлювання. Можливо, це зумовлено тяжким дитинством, в якому я начитався Данієля Дефо, але ця традиція переважно оптимістична, ну, можливо, під впливом Ніцше, трагічно оптимістична, коли людина не яскравого життя шукає, а робить тяжке відкриття, що в нас є тіло, яке може боліти так сильно, що аж до втрати свідомості. Воно нас може зраджувати, і з ним складаються непрості взаємовідносини, – одне зі свідчень цього, то це те, що пан Єшкілев боїться, як би його не побили. Він це сказав на початку. І коли я його слухаю, то розумію, що ми знаходимося не в середині дійсності, а у слові, живемо на рівні знаків, радше у криптограмі, ритмі, передсловесному бутті.

Але, оскільки я належу до старої школи висловлювання, то хотів би поставити питання про спонтанність, – чи вона ще десь виявляється? Чи не є вона страхом нашого тіла?

В «Одіссеї» розповідається про те, як Одисей попросив, аби його припнули, щоб він послунав співу сирен, а всім іншим наказав заліпити вуха. Тут нагадаю також про певний текст Карла Густава Юнга, де він говорить таке: коли в жінок починає говорити анімус, а при цьому вони роблять відповідні жести, не варто витягувати меч сили. Я мушу слухати, оскільки я філософ, але я мушу також навчитися утримуватися від сили, пройти поруч із словами і не почути їх. Істина проривається в спонтанності, в обмовках.

... Є місце, де слово може злитися з тілом. Але мене дивує позиція пана Єшкілева: я вірю в Бога – але я песиміст; я говорю про поразку, але вважаю себе християнином. Як можна говорити про поразку, будучи християнином, знаючи, що людина воскресає тілом?

Ми тоді відразу скажемо: вибачте, в тому і полягає постмодернізм, бо дійсності немає, вона – колаж. Я не кажу, я постмодерніст, я не постмодерніст, я – християнин, а з іншого боку – Бог втручається і вирішує мої питання, а ще з іншого боку втручання Бога є моєю поразкою, бо я християнин, але я порятований, бо це поразка інших. Навіть якщо я примітивний християнин у варіанті, скажімо, юдея

шляхи – наприклад, коли визнають, за Мішелем Бо, паралельними дві логіки відтворення – людства і капіталізму [17]. Менше помітно, але розхищується й принцип системоцентризму, у міру того, як у синергетиці, діатропіці та пов'язаних із ними галузях математики предметом дослідження усе частіше стають об'єкти несистемного класу (мозаїчні утворення, невизначені множини).

Зрушення усередині окремих дисциплін, розвитку міждисциплінарного підходу, поступове розмивання наукових стереотипів – усе це, разом узятє, створить *передумови*, необхідні для випрацювання узагальненого, або понаддисциплінарного, образу глобалізації. Для цього є і достатньо тривкі *підстави*: ідеї та концепції еволюції, яка самоорганізується, (від Еріха Янча до Нікити Моїсєєва), класичні історико-цивілізаційні побудови (Карл Ясперс, Арнольд Тойнбі) і, звичайно ж, інструментарій різноманітних напрямків загальнонаукового знання (систематика, синергетика, діатропіка). Ці підстави і передумови, узяті разом, самі собою ще не створюють понаддисциплінарного образу глобалізації. Для його конструювання необхідні розумові зусил-

ля і – пригадаємо заклик Чарлза Райта Міллза – сила соціологічної уяви. Насамперед, необхідно усвідомлювати: предмет такого зображення – не соціальне або культурне буття людства, а людство як *родове утворення*, що припускає інтегральний погляд на нього. Цьому сприяє зростаюча увага філософської (особливо етичної) думки до проблеми глобалізації (Валентина Федотова), хоча іноді реальність такого предмету заперечать (Фьодор Гіренок) [18]. Проблема, проте, у тому, що треба уявити людство як ціле всупереч тому, що його реальне буття протилежне: воно диференційоване і фрагментоване усім ходом еволюції. Інакше кажучи, необхідно «скласти» предмет, який знаходиться в розібраному стані. Тим самим теоретичне мислення повинно йти в напрямку, оберненому рухові реальності, що, утім, властиво науковому пізнанню (як це зауважив ще Маркс). Щоправда, цей протирух не абсолютний, оскільки диференціація супроводжувалася і супроводжується контрпроцесом – наростанням взаємопов'язаності [19].

Івана Богослова, який так ненавидить Рим, що вже хотів би, щоб той згорів, він також розуміє, – це очевидно, – що занепад, про який каже пан Єшкілев, є наближенням кращих часів. Гегель колись писав, що коли корупція в державі досягає краю, коли продажність і аморальність людей не має меж, тоді в історичного народу з'являється надія, що він стане історією, ступить крок. Зороастристи казали, що перед світанком і ніч працює на користь ранку, вона в цю пору темніша. Так, мені тяжко жити в цьому химерному світі, де мене спокують химери, наплоджені анімусом, – і це трагедія кожного, хто тут перебуває, – але, з іншого боку, я оптиміст, тобто християнин.

Гадамера говорить, що з традиції, незважаючи на модерністичний дискурс, незважаючи на те, що людина хоче вирватися з цього дискурсу, деконструювати його, насправді ніколи не можна вирватися. У Дільтея в герменевтиці є ідея об'єктивного факту: незалежно від того, як відбувається тлумачення, суб'єктивне тлумачення, процес якого завжди залишається суб'єктивним, герменевтиці може бути наданий статус науки, оскільки існує об'єктивний факт культури, довкола якої відбувається тлумачення. В кожному своєму кроці людина вловлює дійсність,

яка відкривається їй. У Мартіна Гайдеггера є міркування про те, що істина відкривається в очевидності, а в мене очевидності, коли промовляє пан Єшкілев, не виникає. То, можливо, це не є істина?

Був такий дуже «сучасний» письменник в історії України, Винниченко. Коли Центральна Рада підписала угоду з Німеччиною, слідом за караванами з пшениці і горілочки поїхав меншенький караван, який почав виставляти драми Винниченка. Цікава дуже реакція була. Ми вважаємо, що він сучасний, західний філософ, а от у німців один критик пише: «Цей чоловік з України, якого прізвище Винниченко, пише драми, подивившись які, ми прийшли до висновку, що вже краще нехай Україна поставляє нам пшеницю і горілку, аніж такі драми». Тепер ми поставляємо до Німеччини уже навіть не зерно і горілку, а тільки покій і нелегальних робітників, і мені здається, що це не дивно, бо у цьому світі існує слово, але немає діла. Я може про це сказати панові Єшкілеву, бо він зробив дві обмовки. Він сказав про відповідальність і сказав про мораль, і сказав про це серйозно. З усього цього у мене зродилася думка – а може нам, і справді, краще перейти на пшеницю і горілку, перестати поставляти за кордон покій і нелегалів і пе-

ЛЮДСТВО ЯК ГЛОБАЛЬНА СПІЛЬНОТА

Отже, саме людство постає у вигляді глобальної спільноти. Термін «спільнота» кращий за термін «система», тому що він ширший і містить у собі останній, залишаючи простір для осмислення людства в якості несистемного об'єкту або ж об'єкту, якому в принципі властиві різні типи організації (і системний, і несистемний). У кожному разі, запровадження терміну «спільність» дозволяє уникнути абсолютизації системного підходу, і це нагадує ситуацію початку 30-х років, коли Ніколай Кондратьєв звернувся до поняття «сукупність», полемізуючи із системною позицією Ніколая Бухаріна [20]. Поняття «глобальність» варто чітко розмежувати із поняттям «еволюція людства», не допустивши розчинення першого в другому, тому що глобальність характеризує лише один із аспектів еволюції людства – взаємопов'язаність, взаємоспіввіднесеність. Поряд із цим діють і інші механізми – членування-диференціації або – дещо в іншому ракурсі – *диверсифікації*. Обидва ці механізми, у свою чергу, вписані у дві гілки самоорганізованої еволюції – упорядкування і безладдя, і хаос, таким чином, є особливо складною

форму порядку. Отже, я звужую поняття глобалізації, відмежовуючи його від цілісного предмету нашого дослідження – людства, і це *перший крок* у розгортанні концепції глобальної спільноти людства.

Другий крок полягає у визначенні структури глобальної спільноти, або глобальності (*globalite, globality*) як структури. Остання може бути описана через взаємоспіввіднесеність трьох первнів людського буття: природного (біологічного і небіологічного), соціального і суб'єктного (або чиннісного). Структура (або ядро) утілює, якщо так можна сказати, абсолютне буття глобальної спільноти – у тому вигляді, в якому вона створена процесами антропосоціогенези [21].

Двигуном історичної динаміки виступає суперечність між глобальною спільнотою як родовим утворенням і як її індивідуальним утіленням. Іншими словами, основна суперечність реалізується в двох формах буття людства – родовій та індивідуальній – через опосередковуючі для них розмаїті сукупності (соціальні, етнічні, конфесійні) і розгортається в зміні домінант – природного і соціального первнів. Історію глобальної спільноти можна розділити

187

МАРАТ ЧЕШКОВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ:
СУТНІСТЬ,
СУЧАСНА ФАЗА,
ПЕРСПЕКТИВИ

рестати бути такими сучасними в цьому дуже постмодерному світі? [Діалог між **О.Фешовцем** та **В.Небораком** через погану якість запису не відчитується.]

В.Єшкілев: Кожен із жуків, виловлених на моєму дискурсивному полі шановними опонентами, безперечно, вимагає від мене виправдання, але мені не хочеться виправдовуватися. Хоча розмова дістала мене до глибин християнської душі: згадалася дівчинка, яку я може й образив, а вона візьми й виїдь у Європу. На самому початку Вашої промови я зауважив, що ви говорите: ми живемо серед химер, отут пишуться постмодерні тексти... А які тексти, що пишуться в Україні, Ви вважаєте постмодерними?

Т.Возняк: Щодо слова і діла. Дуже часто тут звучить: слово відірване від дійсності; деś прочитується, що слово не є дійсністю, і воно протистойть їй. Пан Володимир весь час наголошував, що насправді це є дія і чин, тим більше в теперішню епоху. Застарілі протиставлення епохи нашого коханого Дефо перестають бути актуальними. Достойний пан Володимир наголошує, і я хочу, щоб ви це почули, що він не відрікається, люблячи, від постмодернізму, а бачить у ньому певне спасіння для гуманізму в нових ситуаціях. І третє, суттєве зауваження. Отці Цер-

кви запровадили слово «герменевтика» не задля того, аби жонглювати словами із дискурсу в дискурс, а дошукатися того, що, як ви правильно сказали, Мартін Гайдеггер назвав «очевидною істиною». Вони пробували додлубатися навіть не до дійсності, а, напевне, до реальності як вони її бачили.

Р.Кісь: Я не буду тут пояснювати, давати якісь тлумачення, чи, як кажуть філософи, експлікувати свої поняття, – саме тому, що я нутром інтуїтивно відчуваю, що дискурс, якщо розуміти його не тільки як спосіб ви-словлювання, о-мовлювання, але й певною мірою як проміжну структуру, яка є між самим словом і способом мислення, між нашими наративними структурами, які не тільки є оболонками думки, не тільки виражають, оформляють її, але й формують її, і я відчув, що немає потреби деталізувати, тому почну відразу з конкретних речей.

Мене спровокували два моменти, які інспірували мене поміркувати. Перше ключове слово – аксіологія, друге – Гайдеггер. Чим відрізняються, на мою думку, ті наративні структури, чи дискурсивні стратегії, які притаманні різним напрямкам постмодернізму, в тому числі художній культурі, на рівні артефактів, скажімо, навіть у архітектурі, яка

– залишаючи остеронь переходи – відповідно, на епохи домінуючого природного первня і домінуючого соціального первня.

А нині, наприкінці ХХ століття, ми вступаємо в період, коли змінюється сам принцип її структурування – від домінування того чи іншого первня до їх паралельності.

Що стосується суб'єктного первня, то він відіграє вирішальну роль у періоди зміни епох глобальної спільноти, виконуючи роль свого роду перемикача, що або перекладає домінанту одного первня в домінанту іншого, або – на сучасному етапі – покликаний перевести стрілку еволюції з принципу домінування на принцип паралельності. Зміна принципів структурування знаменує критичний момент в еволюції глобальної спільноти: з одного боку, вичерпана домінантна роль соціального первня, а з іншого боку – відкривається необхідність збалансувати всі три первні. Така ситуація може означати вичерпання однієї – соціальної – гілки еволюції людства і деформацію іншої – природної, а також необхідність продовження еволюції через перебудову всіх трьох її гілок: соціальної,

біологічної та небіологічної. Вичерпання і наступна реконструкція соціальної гілки, її баланс із іншими гілками відбиті у феномені історичного поліморфізму (відродження культурних, етнічних, релігійних спільностей), що, не будучи ні архаїзацією, ані демодернізацією [22], містить у собі ці відроджені форми як моменти набуття історією її справжньої повноти, як процес надолуження і наповнення історії.

Третій крок у розгортанні нашої концепції – це опис уже не ядра, а окремих, часткових параметрів глобальної спільноти: її організації (будови), складу, відносин, типу розвитку. За сукупністю загальних і часткових параметрів еволюцію глобальної спільноти можна підрозділити на три етапи:

*протоглобалізація – від неолітичної революції до Осьового часу;

*зародження глобальної спільноти – від Осьового часу до епохи Просвітництва й індустріальної революції;

*формування глобальної спільноти – останні 200 років до кінця нашого сторіччя.

Нині, на межі між другим і третім тисячоріччями, підходить до кінця перша велика епоха (яка вклю-

мені дуже імпонує, хоча я себе мислю поза постмодернізмом, маю на нього власну візію.

Це не тільки те, про що говорив Гайдеггер у своєму циклі лекцій про європейський нігілізм, як про знецінення цінностей, про ціннісний релятивізм, як про відсутність самих поціновувачів цінностей і того горизонту цілей, бо тільки в горизонті цілей можлива реалізація вартостей, а й те, що постмодернізм тим відрізняється від знецінення вартостей, чи їх релятивізації, усунення будь-яких аксіологічних, моральних, етичних координат, чи ієрархії вартостей, що він взагалі якби усуває будь-який центр системотворення, усуває бінарну опозицію «верх–низ», «висока культура – низька культура», тобто він не тільки релятивізує цінності, бо в самому релятивізмі вже передбачається ціннісна шкала, і релятивізм має сум за поціновуванням, і релятивізм можливий тільки як протиставлення, як опозиція щодо певної шкали вартостей. Тому навіть граничний релятивізм передбачає аксіологізацію.

Але мені здається, що постмодернізм, коли виробляє свої дискурсивні стратегії і наративні структури, то він теж аксіологізований, і тому тут є певна суперечка чи контраверсивність, але глибинна контраверсивність взагалі

властива постмодернізму. І в цьому полягає радикальний еклектизм постмодернізму, що він не знає «верху-низу», а є взаємною дифузією «високого» і «низького». Якщо не в чистому вигляді постмодернізм, то дуже сильний струмий його помітний в деяких архітектурних спорудах, нових банках у Львові, де є цитати, репліки, ремінесценції чи навіть парафрази окремих елементів архітектурних стилів, які в радикально еклектичний спосіб змішані; але навіть і у всіх романах Андруховича – у «Рекреація», «Московіаді», «Перверзіях» – є намагання не тільки усунути час і змішувати різні часові площини, але й намагання усунути аксіологічну шкалу і будь-який спосіб оцінювати будь-що в категоріях «високого-низького», «прекрасного-потворного», «благочинного-лиходійного» тощо. Мені здається, що постмодернізм не вигадує нічого нового у тому сенсі, що існував постмодернізм до постмодернізму. Скажімо, Батай. Ми бачимо у нього найбільш радикальне змішання, здавалося б неможливого, синкретизм пориву у височині і смутку, трансцендентний, а з іншого боку гіпертрофований еротизм, якщо, знову ж таки, застосовувати аксіологічну шкалу, який межує з перверзійним еротизмом. Перверзійність і християнство в радикальний спосіб у Ба-

чає в себе всі три згаданих етапи) в історії глобальної спільноти і виникає можливість її якісної трансформації в умовах, коли стає проблематичним саме буття *homo sapiens*. Перехід до цієї, другої епохи глобальної спільноти може супроводжуватися кризою такого масштабу, із якою непорівнянні кризи всіх інших часів: неолітичної революції, Осьового часу, індустріалізму. Щоб уявити собі складність ситуації зміни епох, охарактеризуємо коротенько той аспект еволюції глобальної спільноти, що відбитий в її історичних типах.

ІСТОРИЧНІ ТИПИ В ЇХНІЙ ДИНАМІЦІ

Поняття «історичні типи» характеризує особливі форми, що їх приймає глобальна спільність, залежно від того, який первень домінує в її ядрі і як змінюється сам принцип домінування. Додавши до цієї характеристики, що визначає історичні типи, інші параметри – простір, множинність форм і ступінь складності, – можна виділити три великих історичних типи.

Першому, який склався у період від Осьового часу до приблизно кінця XVIII сторіччя, властиві:

домінування природного первня над соціальним; множина локальних просторів і, відповідно, множинність формоутворень, особливо у вигляді «світоімперій» (у термінах Фернана Броделя), простота цих локальних форм. Другий історичний тип зароджується наприкінці XVIII – на початку XIX сторіч; для нього характерні: безумовне домінування соціального первня, єдина форма організації та її порівняно «проста» – складність. На зміну цьому типові упродовж останніх двох десятиліть XX століття приходить новий, *третій*, коли досягнення вершини суб'єктного первня створює можливість перебороти принцип домінанти; цьому типові властиві: планетарний (або загальнолюдський) простір, множинність оргформ, складність і навіть надскладність організації глобальної спільноти як цілого.

Залишивши осторонь перший, звернемося до другого і третього, або – умовно – *індустріально-модерністського* та *інформаційно-глобалістського* типів, акцентуючи увагу на зміщенні від другого до третього, яке відбувається в останні два десятиліття XX століття. Я вбачаю це зміщення приблизно за десятком параметрів (структура осердя, склад, спів-

189

МАРАТ ЧЕШКОВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ:
СУТНІСТЬ,
СУЧАСНА ФАЗА,
ПЕРСПЕКТИВИ

тая змішані. Це тридцять років, це постмодернізм до постмодернізму. В усі часи було випадання людської думки у наративну структуру, тобто таку, яка передбачала оцінювання, аксіологічне очікування. І коли ми згадаємо про великий лінгвістичний, чи когнітивний поворот, який почався десь із пізнього вітгенштайніанства, бо Вітгенштайн стверджував, що мова – це в'язниця, клітка нашої думки. Чи не потрапляє сам постмодернізм у клітку, в'язницю тих наративних структур, які він генерує?

Ви тут вибудували, генерували метадискурс, спробу глянути на постмодернізм збоку, перебуваючи всередині, а водночас вийшовши поза його межі, що також є постмодернізмом, тобто ми маємо змішати різні, на перший погляд непок'єднувані площини. Але універсальними, засадничими, онтологічно фундаментальними залишаються ті наративні структури, із яких ми не можемо вистрибнути як з власної шкіри. Вони є засадничо універсальними хоча б тому, що ті когнітивні схеми, закладені у нас Креатумом, адже я сподіваюся, як віруючий, що ваш дискурс про християнство і про Творця, про есхатологію, про лінійний, необоротний час, про час очікування абсолютного кінця і переживання катастрофізму, що це не було постмодерніс-

тською субверсією, іронією чи самоіронією, чи такою собі грою.

Отже, все таки, постмодернізм суперечить самому собі в тому сенсі, що він заперечує структурованість, чи якийсь абсолютний центр, чи якесь системоутворююче начало, оскільки на перший погляд визнає у своїй диверсифікованості множинностей право на існування всіх і вся, поруч і водночас, не застосовуючи до них якоїсь ціннісної вертикалі. Але, з іншого боку, вибудовуючи дуже чіткі наративні структури, як-от у вас, скажімо, репрезентанта постмодерністичної думки, ви все-таки оцінюєте доволі щільно наративну структуру, і кожен елемент вашого дискурсу, ваша дискурсивна стратегія чи експліковано, чи імпліцитно щось стверджує або заперечує, отже є аксіологізованою. В цьому сенсі можна сказати, що це постмодернізм без берегів, як свого часу був задекларований бу-ба-бізм без берегів.

В.Єшкілев: Ви, безперечно, праві, я і сам наголошував на тому, що постмодернізм як ситуація щезає, тому що вичерпалася проблема, і, залишаючись імманентно в межах наративу як такого, з усіма його конотаціями, які виникають до постмодернізму, тому що топос наративних

відношення тощо), що дає змогу достатньо повно судити про його вектор і глибину.

В осерді вичерпання домінуючої ролі соціального первня, чиє абсолютна перевага була властива індустріально-модерністському типові, призвело до його реконструкції, а на рівні теоретичної свідомости знайшло відбиток у тязі до «несоціологічної теорії суспільства» (Ален Турен) [23]. Стали шукати баланс соціального і природного первнів (ідея і концепції стійкого розвитку). Різке зростання ролі суб'єктного первня проявилось у прагненні світосвідомости вийти поза межі ідеології модернізму, в активізації пошуків трансцендентности і нових морально-етичних норм («духовна революція»). Виникли нові агенти, які претендують на роль носіїв загальнолюдських норм і принципів, в особі і нових суспільних рухів, і, стрімко активізованого індивіда, котрий прагне стати «усесвітньою» людиною. Але водночас дедалі гучніше заявляють про себе агенти, діяльність яких базується на сполученні соціального і природного первнів (етнічні, родові, мовні рухи). Склалася ситуація, яку зазвичай описують як множинність агентів і акторів, а за

нею теоретично проглядаються дві перспективи: або розхитування суб'єкт-об'єктного членування в структурі осердя і перетворення людства на єдиний суб'єкт, коли загальнолюдську суб'єктність реалізують безліч агентів, у тому числі (і особливо) індивід; або збереження цього членування і виникнення на його основі нового типу відносин, заснованих на відчуженості людства і людини, але не від матеріального багатства і природи, як це було раніше, а від самої реальности – шляхом створення віртуального світу засобами мас-медіа (Міхаїл Епштейн) [24]. Обидва варіанти сформульовані чисто теоретично, при цьому множинність агентів виглядає не перехідним феноменом, а нормою майбутнього інформаційно-глобалістського типу. В обох випадках гіпотетичний зсув означає не тільки вихід поза межі другого типу, але й рух до третього.

Тип організації, властивий індустріально-модерністському типові, – це різновид системности, конституційованої не елементами, а зв'язками, або полісистема. Рух до третього типу за даним параметром іде по лінії посилення полісистемности, тобто не розриву, як це спостерігалось в осерді, а спад-

конотаций виник давно, йому уже декілька тисяч років, що постмодернізм вичерпався, але залишилася «машина вживання», тобто метод, – оце перший момент. Другий момент: слава Богу, що ви перейшли на літературу, тут я хотів би висловити ще одне зауваження, коли говориться про Андруховича як про постмодерніста, – я хотів би це наголосити, бо це стало загальноновживаним, свого роду модою. У Андруховича є тільки один постмодерністський роман – «Перверзії». Весь інший корпус текстів Андруховича знаходиться в межах неомодерну. «Рекреації», «Московіада» – це речі з абсолютно визначеною ідеологією, там немає сумніву. «Перверзія» – так, цей твір стоїть поза і, на мою думку, вище усієї творчості Андруховича, це унікальний твір в його творчості, можливо єдиний твір в українській літературі, про який я можу сказати, що він абсолютно надається до характеристики «постмодернізм». Називають постмодерністкою Забужко, хоча весь феміністичний дискурс – не постмодерністичний, він ідеологічний, як він може бути постмодерністським. Постмодерністами ліплять уже не знаю кого: Іздрика (котрий абсолютно неомодерний тощо). Ми любимо чіпляти лайбочки, ярлички до всього. В українській літературі сьогодні

дуже мало того, що приналежно постмодернізмові. Може декілька віршів Жадана, «Перверзії» Андруховича, може, чиясь вибрана есеїстика, навіть побоює давати точні визначення.

В основному український дискурс неомодерний, і в тому проблема, що про неомодерністську літературу говорять або, з одного боку, з точки зору старосвітської, домодерної критики, або, навпаки, застосовуючи семантичні фільтри, притаманні постмодернізмові. Кожен раз виникає викривлене уявлення. А ще треба говорити, що Україна – це держава і нація, які виникли на літературній основі. Де ще знайдеться на карті світу країна, яка була б настільки літературогенезною і літературоцентричною, як Україна? І тому, якщо для інших країн література – це питання, яке, скажімо, не зачіпає фундаментальних основ життя держави, то для України, на мою думку, те, що відбувається в її літературному процесі, впливає на майбутнє держави, соціуму, нації. Причому це виявляється упродовж 30-50 років після того, як щось сказано або написано, є така закономірність. Тому я говорю сьогодні про відповідальність. Сьогодні твориться літературний процес, він є дуже цікавим, складним і неоднозначним, я сліdkую за ним уже роки

коємності, але не через заміщення, а суміщення і навіть збіг. Навряд чи цей вектор може бути змінений якимись автаркічними стратегіями або регіональними блоками. Спадкоємність означає поглиблення, інтенсифікацію і розмаїтість зв'язків, але, не виключено, і якісно нову організацію. Така можливість зумовлена різномірністю складу, що й виявляється нині. Тому можливо уявити собі організацію інформаційно-глобалістського типу не як полісистемну, а як сукупність, *організовану за різними принципами* – і системності, і несистемності; або як спільність *плюриорганізовану*. У цьому варіанті зміщення до третього типу носитиме характер якісної зміни.

Про склад вже йшлося вище, і тут вистачить підкреслити, що завдяки конституюючій ролі зв'язків, їхній гнучкості та рухливості (потоків, мережі, мережі потоків) стає можливим такий склад, компоненти якого якісно різномірні і навіть різнотипні; якщо вони і супідрядні ієрархічно, у тому числі за принципом первинності/вторинності, то ця супідрядність ситуативна і функціональна, як і властиво полісистемі. Такий характер складу відрізняється від

другого історичного типу нормативною однорідністю і, отже, являє собою якісний зсув, а не перехідну форму. Іншими словами, принципова різномірність є ознакою норми, ідеального інформаційно-глобалістського типу.

Відносини, що формуються в процесі даного зсуву, за нашою гіпотезою, зберігають характер нерівності, але сильно видозміненої: інформаційна революція і «детериторизація» капіталу призводять до розмивання осі Центр-Периферія, оскільки руйнується сам принцип центризму в побудові світоцілісності [25]. Відповідно, замість старої дихотомії Північ-Південь виникають нові форми нерівності, розпадається і трансформується таке світоісторичне утворення, як спільнота країн, що розвиваються (колишній Третій світ). Нарешті, зазнає перетворень капіталістична природа старого заводу виробництва, відкриваючи шлях до нових форм відчуженості. Як бачимо, у цьому випадку спадкоємність відносин нерівності/відчуженості припускає глибокий зсув у їхній природі.

А загалом, аналіз зсуву дозволяє припускати, що є підстави *не для розриву, а для перетворення*

МАРАТ ЧЕШКОВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ:
СУТНІСТЬ,
СУЧАСНА ФАЗА,
ПЕРСПЕКТИВИ

й роки, і просто дивуюся, які є непрогнозовані явища, і в тому полягає мій локальний оптимізм на тлі метакронічного песимізму, який знову ж таки завершується тотальним християнським оптимізмом – принцип російської матрешки.

Мені здається, що якщо сьогодні ми не визначимося в певних поняттях, а ми, безперечно, не визначимося, але саме бажання дійти до якоїсь правди, якоїсь істини, принесе певні овочі. Якщо сьогодні ми заплутаємося в певних поняттях, то воно через ту саму літературу відіб'ється на долі України через 30-50 років, тому що держава, яка була створена фактично письменниками (бо перші українські політики – письменники), вона як жодна інша – постмодерністична, бо у своїх джерелах основана на наративі. Причому, на наративі літературному, наративі особливо-го порядку, адже, скажімо, закони чи Конституція Бенджаміна Франкліна – це теж наратив, але це наратив функційний. Літературний наратив надзвичайно абстрагований від дійсності. І тому й держава у нас така абстрактна, і культура така абстрактна, і в цій абстракції приховується монстр, який може вирости за декілька десятків років і щось з'їсти. Зараз ми цього не бачимо, зараз ми ставимося

до цього вкрай легковажно. Наприклад, досі в українському літературознавстві немає нормальної рефлексії на літературну традицію. Домонтовича відкрили раптом тільки через 50 років – письменника світового значення. Раптом, немає жодної опозиції дискурсу шістдесятників, хоча вони на сьогодні себе настільки вичерпали, і їхня інерція настільки йде в глухий кут, що якщо зараз в літературі, а значить і в соціумі, не виставити здорової опозиції шістдесятництву, – це може вплинути на певні генетичні структурні моменти державотворення (я не люблю його слова, але в даному випадку воно контекстуально найточніше). Ось про це, в принципі, мова, бо якими б ми не були постмодерністами, це болить, в цьому нема замикання у вежі: я – чистий поет, чистий філософ, а внизу бігають якісь мурахи.

Р.Кісь: Наша т.зв. реальність – це не тільки довкілля, те, що нас оточує, а й наші лінгвокультурні конструкти, тобто, в цю реальність вписується наша внутрішня реальність, яку ми теж конструємо. Оскільки ми промовляємо цими конструктами, остільки ці конструкти промовляють і орудують нами. І в тому сенсі я визнаю величезну вагу постмодернізму, але в сенсі намагання дезаксіологізувати цей світ...

другого типу в третій, а отже й підстави для некатастрофічного ходу глобалізації.

Отже, глобальне-ціле в новій фазі набуває вигляду дедалі різноманітнішого, а загальний образ глобалізації починає визначатися активністю локальних суб'єктів або, точніше, локальних агентів і акторів, спроможних до реалізації загальнолюдських інтересів, цінностей і потреб, або, ще точніше, їхньою спроможністю сполучити історію для своїх локусів з історією для всього людства. Якщо зміна фаз виглядає детермінованим процесом, то трендовий рух на завершальному етапі формування глобальної спільноти і її нового типу – ймовірно: він буде таким, яким його зумовить активність локальних суб'єктів. Активізація останніх стосується також і постсовєтської Росії, перед якою нині, висловлюючись формулюваннями Міхаїла Гефтера, стоїть завдання розгорнути синхронність у діях, не випадуючи, проте, із логіки синхронності, що стала для Росії не стільки загрозою чи викликом, скільки імперативом її розвитку.

* * *

Спробуємо тепер відповісти на ті питання, які виникли у зв'язку з темою глобалізації і які мають як теоретико-пізнавальний, так і політико-практичний інтерес. При цьому я засновуватимусь на викладеній вище концепції глобальної спільноти, оскільки вважаю, що часто ганимі «академічні викрутки» можуть бути корисними і навіть необхідними.

*Чи вичерпала себе глобалізація? Дотримуючись уявлення про глобалізацію як дедалі зростаючу взаємоспіввіднесеність усіх компонентів людства і необхідну складову еволюції людства, яке самоорганізується, можна прийти до висновку, що даний процес не може себе вичерпати, тому що він імперативний.

*Чи оборотна глобалізація? За її окремими параметрами – так, але не як сукупний багатомірний процес, хоча йому і притаманний, за виразом Владіміра Коллонтая, *пульсуючий* характер.

*Стихийний цей процес чи керований? Його стихійний характер піддається не стільки управлінню, скільки скеруванню через світові інститути із певни-

В.Єшкілев: ... це вічна спроба побудувати Вавилонську вежу.

Т.Возняк: Дуже тішить, що нарешті постмодернізм виріс із коротких штанців і зрозумів, що сам він нічого не робить.

Ю.Прохазько: Я хотів би повернутися у той момент дискусії, коли йшлося про певну виключну роль слова у постмодерній ситуації, яка начебто не має нічого спільного із дійсністю, що б ми під цим не розуміли. Я протестую проти такої тези. Чому би не поглянути на реакцію виборців, на реакцію публіки не як реакцію на якісь містичний вплив слова, яке начебто відривається від денотатів і йснує десь там в своїй окремій постмодерній сфері. Чому б не подивитися на це як просто на маніпулятивність, яка є продуктом абсолютно конкретних констеляцій дуже багатьох різних чинників, в тому числі дуже реальних.

Я не буду зараз вживати марксіівської термінології на кшталт «виробничих відносин», я не буду також вживати психологічної термінології на кшталт «стану свідомості» чи «душевного стану», але мені здається, що маніпулятивність була притаманна людині у всі часи і є наслідком певного мітологічного способу мислення і також є наслід-

ком дуже реальних констеляцій. Якщо б ця теза була привабливою, якщо б постмодернізм був рівномірно розповсюдженим по всьому реальному світі, то вистачало би повторити іншій групі людей ті ж сигнали, і вони би мали за визначенням відреагувати так само, але я впевнений, що інші не вчинять так, як вчинили російські або українські виборці. Чим відрізняється за функцією гасло «так-так-ні-так» від гасла «лебенсраум», «За Родіну, за Сталіна!», чи визволення Гробу Господня?

В.Єшкілев: Що стосується усіх інших сигналів, про які говорилось, – вони обслуговували певні дії, мені здається, що різниця тут; що стосується того, що це не такі прості речі, що вони набагато складніші, – я з цим погоджуюся, я ще раз наголошую на тому, що тема надзвичайно складна. Вона у процесі цього нашого семінару, як бачите, розпалася на декілька субдискусивних тем, кожна з яких, в принципі, потребує глибинного розпрацювання, але ми обмежені в часі.

І тут, безперечно, постмодерністська ситуація не є рівномірно розподіленою, навпаки, вона провокує встановлення певної дифузії, певних анклавів постмодерну. Постмодернізм – я на цьому не акцентував уваги – будучи по-

МАРАТ ЧЕШКОВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ:
СУТНІСТЬ,
СУЧАСНА ФАЗА,
ПЕРСПЕКТИВИ

ми державними функціями і через множину взаємодовжованих засобів управління [26].

Що несе із собою глобалізація – посилення однорідності чи розмаїття людства? І те, й інше, причому тенденція до наростання розмаїтості не веде автоматично до розпаду цілого, оскільки виробляються механізми і принципи співвіднесення різнорідних частин глобального цілого.

*Глобалізація – зростання інтегрованості, чи нове посилення нерівності? Посилення інтегрованості при збереженні відмінностей супроводжується виникненням нових нерівностей, так само як і нових можливостей їх регулювання.

*Чи усуває глобалізація національну державу і національну економіку? Радше, цей процес призводить до реконструкції суверенної «територіальної» держави, що означає збереження «великих» державних утворень, їх реорганізацію на федеративній і конфедеративній основі, розвиток міждержавних регіональних інститутів; національна економіка зберігає силу в значних державних утвореннях і втрачає її в дрібніших, де її місце займає національна стратегія адаптації до глобального цілого.

*Чи зберігається гегемонія окремих держав у процесі глобалізації? Зберігається, але стає гнучкішою і хисткішою. Гегемонізм обмежений можливістю утворення світового громадянського суспільства і його суб'єктів (неурядові організації, громадські рухи).

*Чи є в глобалізації альтернатива? У нашому визначенні цей процес безальтернативний, тому що імперативний, але при цьому він варіабельний – ймовірно два основних варіанти: нівелююча глобалізація і глобалізація, заснована на принципах рівновідмінності усіх її учасників.

*Чи означає глобалізація демодернізацію та архаїзацію історії? Обидва ці процеси наявні як складові реконструкції, що її зазнає універсальна еволюція людства, і, відповідно, як необхідні умови знаходження історією справжньої універсальності і повноти.

Переклав А.П.

[1] Померанц Г. Перекличка временного и вечного в диалоге культурных миров // Рубежи. 1998. №1. С.12.

[2] За вдалим висловом Юрія Гладкого. Див.: Гладкий Ю. Глобалистика: Трудный путь становления // Мировая эконо-

родженням відкритого суспільства, діє навпаки, закриваючи певні анклав, тому що він дійсно створює певні світи для існування – віртуальні, персональні, дія певних груп, зорієнтованих чітко на свого споживача інтелектуальної продукції.

Суспільство надзвичайно дифузійоване, і може в цьому завіт свободи, що є багато окремих груп, а значить жодна з них не може зайняти тотального владного становища, але, з іншого боку, усе це тільки схеми, насправді є якесь внутрішнє відчуття того, що за всім цим стоїть надзвичайно тотальна сила. Ми цим розділені, а інші, навпаки, швидко об'єднуються заради своїх інтересів. В інтелектуальній сфері це, безумовно, створення окремих дискурсивних зон, дискурсивних гето, куди заганяються інтелектуали, де формуються словники і енциклопедії, і де неможлива наскрізна мова, тобто інтелектуально постмодернізм – це розділеність.

Безперечно, що немає ніякого гомогенного єдиного поля постмодерну. І бути не може. «Машина вживання», навіть якщо вона повсюди однакова, вона по-різному діє на людей із різною позицією, різним суспільним становищем, різним рівнем життя, різною пасіонарністю (ніхто не

спростував твердження Гумільова, що існує така дивна штука як пасіонарність). В даному випадку ми знаходимося, схоже, в низькопасіонарному середовищі, і тому створюється ілюзія, що тут суспільство постмодерне, насправді воно не постмодерне, постмодерні тільки окремі анклав. Це радше немодерне буття, непротивлення нічому, воно створює ілюзію постмодернізму, можливо, якимось сприяє його розвитку чи створенню псевдомодерних ситуацій. Виявлення усіх шаблів шкали, як писав Тарас [Возняк] – це іноді можливість для шарлатанів заявити про себе. Я взагалі дивуюся, чому деякі, скажімо так, традиціоналісти, які явно програли в естетичному плані в мистецтві, чому вони не оголошують себе постмодерністами: тоді будь-яка їхня графоманія чи мазня стає відразу легітимізованою, а вони й далі перебувають на позиціях старої школи, де завжди можна сказати, що тут в тебе абзац неправильно побудований, а тут мазок кривий, і зовсім це не живопис. Зараз під машкару постмодернізму можна підвести будь-які речі. Не хочуть.

Т.Возняк: Дякую тим, хто дотримувався до кінця тригодинного марафону. Я перед цим семінаром боявся, що все буде незрозуміло. Так воно і сталося. Але, як виявилось,

мика и международные отношения. 1994. №10. С.108.
 [3] Kavalis V. History of Consciousness and Civilizational Analysis // Comparative Civilizational Review. 1987. №17.
 [4] Penser le sujet / A. Touraine (ed.). P., 1995. P.338-342.
 [5] Антипина О., Иноземцев В. Диалектика стоимости в постиндустриальном обществе // Мировая экономика и международные отношения. 1998. №6. С.48-59.
 [6] Кочетов Э. Неоэкономика – новая цивилизационная модель экономического развития и Россия // Мировая экономика и международные отношения. 1997. №3. С.79-86.
 [7] Васильчук Ю. Постиндустриальная экономика и развитие человека // Мировая экономика и международные отношения. 1997. №7. С.74-85.
 [8] Бузгалин А.В., Колганов А.И. Капитал и труд в глобальном сообществе XXI века: «По ту сторону» миражей информационного общества: (Три тезиса к дискуссии) // Постиндустриальный мир: Центр, Периферия, Россия. М., 1999. Сб. 1. С.74-99.
 [9] Whose World Order?: Uneven Globalization and the End of the Cold War / N.N. Holm, G. Sorensen (eds.). Boulder; San Francisco; Oxford, 1995. P.89.
 [10] Див.: Martin W.C., Beitel M. Toward a Global Sociology?: Evaluating Current Conceptions, Methods, and Practices // The Sociological Quart. 1999. Vol. 39. №1. P.131-143.
 [11] Dolfus O. La mondialisation. P., 1997.
 [12] Frank A.G. World System: Five Hundred Years or Five Thousand? Routledge, 1994.
 [13] Wallerstein I. Unthinking Social Science: The Limits of Nine-Century Paradigms. Cambridge, 1991. P.139-145.

[14] Sachs I. Transition Strategy towards the 21st Century. New Delhi, 1993.
 [15] Appadurai A. Difference and Disjuncture in the Global Cultural Economy // Public Culture. 1990. Vol. 2. №2. P.1-24.
 [16] Неклесса А. Геометрия экономики // Мировая экономика и международные отношения. 1996. №10. С.70-97.
 [17] Див.: Chesnais F. La mondialisation du capital. P., 1994. P.38.
 [18] Этос глобального мира. М., 1999. С. 50-152, 160-164.
 [19] Чешков М.А. Глобальный контекст постсоветской России: Очерки теории и методологии мироцелостности. М., 1999. С.9-136.
 [20] Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статистики и динамики: Предварительный эскиз // Социологос. Вып. 1. М., 1991. С.70-75, 107.
 [21] Саме у цьому сенсі світ, на думку В.І.Толстих, споконвіку глобальний. Див.: Этос глобального мира. С.8.
 [22] Як часто зображають; див., скажімо: Неклесса А. Конец цивилизации, или зигзаг истории // Постиндустриальный мир... Т. 1. С.31-74.
 [23] Penser le sujet. P.45.
 [24] Эпштейн М. Информационный взрыв и травма постмодерна // Независимая газ. Книжное обозрение. 1999. 4 апр. С.3.
 [25] См.: Chesnaux J. Modernite-monde. P., 1989. P. 62.
 [26] Додам: і з гучнішою структурою світосприйняття. Див.: Назаретян А.П. Интеллект во Вселенной. М., 1991. С.166, 176
Pro et Contra. – 1999. – Осень. – С.114-127.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

народ впертий, незважаючи на те, що температура у Львові нормальна, і ховатися сюди нічого від жодного морозу. Дякую всім за увагу.

*Коментарі та доповнення від редакції подано
у квадратних дужках.*

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЕВ
ПОСТМОДЕР-
НІСТИЧНА
«МАШИНА
ВЖИВАННЯ»
І УКРАЇНСЬКА
КУЛЬТУРНА
ТРАДИЦІЯ

глобальні тенденції як виклик гуманітарному виміру буття

© С.Марінцова, 2000

сектантське божевілля дені дюкло та віра в глобалізацію

195

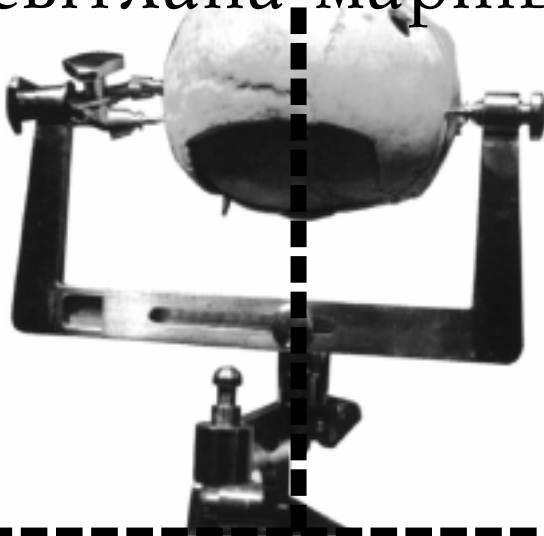

Після багатолітніх суперечок довкола питання, що робити із сектами, французький парламент ухвалив закон, покликаний припинити «духовну маніпуляцію» й експлуатацію «психологічної та психічної залежності». В той же час США посилюють дипломатичний тиск на Європу, аби та не збільшувала обмеження «релігійної свободи». І хоча ці позиції щодо захисту свободи волевиявлення діаметрально протилежні, обидві вони однаково недалекоглядні, позаяк існує небезпека, що в той час, як триватиме війна із невеликими сектами, поза увагою громадськості опиниться розвиток великої глобальної секти.

Поступ глобалізації призводить до травм, які не можна недооцінювати. Дехто дивується поширенню екзальтованих, а подекуди й самогубних груп, так наче подібний феномен цілком чужий для релігії грошей чи технаук. До того ж, існує типологічна спорідненість між найглибшим почуттям причетності до групи, як спільноти, котра уособлює в собі рід людський, чого вимагають секти, і від-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

світлана марінцова

Потяг XX ст. до глобалізації світу вже давно став притчею во язицех соціально-філософських, культурологічних та політологічних конференцій, семінарів та дискусій. Думки про світовий уряд, всесвітню революцію, всесвітні партії, глобальну етику та міжнародну солідарність початку XX ст. втілювалися у світові рухи, теорію біосфери, картини універсальної цивілізації, ідеї наднаціональних спільнот, конвергенції держав, світового уряду та парламенту. Звичайно, багато таких ідей виявилися хибними, але сам процес глобалізації, глобальні тенденції суспільного розвитку мають неабиякий вплив на кожний аспект нашого життя. Цей вплив далеко неоднозначний.

Розглянемо, наприклад, триумф економічного лібералізму. Зростаючий рівень і силу процесів глобалізації демонструють транснаціональні корпорації, які все більше зосереджують у своїх руках контроль над усіма процесами, над рухом робочої сили, над ринком збуту, накопичуючи все більше влади. Світові системи маркетингу та засоби сучасної

чуттям належності до світового ринку, до суспільства, водночас глобального й фрагментованого, розколеного на нарцисичні споживацькі клітини.

«Новорелігійні секти» відображають прагнення до спільноти, яка не була б такою холодною, як пануюча система. Однак, придивившись уважніше, можна помітити, що секта подібна до великого суспільства поєднанням м'якого примусу із паличною пропагандою. І як би не було складно принаймні згрубша розпізнати риси загального «добровільного кріпачтва», схоже, не набагато легше навчитися відрізнати добровільне рішення «адепта» від психічного впливу гуру.

Звичайно, орієнтований на дотримання прав людини громадянин відхиляє маніпуляторські, а то й кримінальні примусові спільноти, які конфіскують майно своїх членів, зманюють дітей, використовують фізичні покарання, виявляють душевну жорстокість (1). Але як бути у тому випадку, коли примус є результатом свідомого вибору, як-от у аскетичних монастирських громадах; коли приписуване демонічним гуру «промивання мізків» виявляється фантазмами еліти, як це трапилося із 39 багатими каліфорнійцями з Гвенз Гейт, котрі в березні 1997 року «скинули

з себе тілесну оболонку», чи членами ордену Храму сонця, до якого належали лікарі, банкіри й міністри? (2)

Кого слід переслідувати за «підбурювання до самогубства», якщо самогубства не припиняються, хоча ватажки вже давно зникли? Яке зло таврувати, коли окрема культурна громада – це тільки мікроскопічна копія великої всесвітньої секти, яка вимагає від кожного готовності стати «порядним членом людства»? І навпаки, як сприймати те, що захоплена наївним мітом спілка безробітних, які заледве можуть прогодувати своїх дітей, отримує, принаймні у власних очах, можливість нормальної інтеграції?

Намагання стримати сектантські рухи юридичними санкціями (чим не нове поле діяльності для позбавлених своїх ідеалів «лівих»?) – це жалюгідна спроба, доволі сумнівна, коли справа торкається важко виборених прав свободи об'єднань. А щодо психіатризації «сектантського бжевілля», то право робити висновки тут надано тим, хто (незважаючи на медичні титули й безсумнівну громадянську свідомість) є в цій боротьбі зацікавленою стороною. Ми ризикуємо – точнісінько як горезвісна совєцька психіатрія – нацькувати більшу секту (суспільство) на малі, оголошуючи кожен спротив глобалізації «втратою почуття реаль-

реклами дають їм змогу маніпулювати та спрямовувати смаки і бажання людей, вони проникають у наші спільноти, наші будинки та наше життя. Нерідко вони є головною причиною зниження заробітної платні та життєвих стандартів, погіршення умов праці. Спираючись на економічну силу та мобільність, транснаціональні корпорації можуть ставити вимоги до урядів, впливати на політичні рішення та на становище з правами людини у багатьох регіонах світу. Поява світового ринку спричинила зменшення контролю урядів над економікою і призвела навіть до приватизації деяких галузей військової, поліцейської системи і служб безпеки. Величезна залежність національного бюджету багатьох бідних країн від впливу МВФ та закордонних інвесторів нерідко позбавляє уряди цих країн права на вибір і навіть можливості контролю за ситуацією у власній країні. Людський фактор, права та справедливості займають останнє місце у списку урядових пріоритетів, особливо у порівнянні з іноземними кредитами. Зростання нерівності у розподілі багатств і влади внаслідок економічної лібе-

ралізації призвели до росту порушень прав бідних і соціально вразливих верств населення. Несправедливість у забезпеченні їжею, опаленням, житлом, одягом та іншими життєво необхідними умовами іде пліч-о-пліч з бідністю та відчаєм і призводить до злиднів, недоїдання, хвороб, безробіття. Щоправда, безробіття, як розрахований розлад нового ринку, нових технологій, змінило свій концепт, стало приглушенишим, але і надалі породжує страждання. Протиріччя у концепціях та нормах ліберального ринку породило протекціонізм та ріст цін з метою захисту національних виробників – часто без будь-якого захисту звичайних громадян. Такі фінансові інституції, як МВФ та міжнародні банки, мають величезний вплив на переважну частину людства, доведену до відчаю у зв'язку із погіршенням стану через зовнішні борги. Дедалі більша кількість держав бере їхні кредити та приймає умови соціальної політики, які вони диктують, наприклад, поганої слави програми структурного врегулювання, що передбачають зменшення витрат на громадські потреби, безробіття, зменшення заробітної платні та соці-

СВІТЛАНА
МАРІНЦОВА
ГЛОБАЛЬНІ
ТРЕНДЕНЦІЇ
ЯК ВИКЛИК
ГУМАНІТАРНОМУ
ВИМІРУ БУТТЯ

ности», а отже й ненормальним. А як може шанування вільного ладу гарантувати наявність усвідомлення реальності? Хіба ж універсальні ідеали – в тому числі й ідеали нації – не продемонстрували нам, якими ірраціональними примусами, якими безглуздими утопіями вони можуть бути наповнені?

Щоби тверезо поглянути на новорелігійне сектантство, потрібно збагнути його як відображення суспільних відносин: воно вказує на злами культури, тамуючи їхню болісність (3). Різноманітні секти дають притулок невдоволеній культурою. Тут йдеться не так про належність до тієї, чи іншої релігії, як про широке, просякнуте окультними темами культурне середовище, в якому зустрічаються потенційні адепти й харизматичні особистості.

Скажімо, перед своїм доленосним вступом до секти члени ордену Храму сонця – подібно до адептів Гівенз Гейт чи голістичного Центру Ісіс, котрі вирішили зустріти смерть у січні 2000-го року на Канарських островах, – мали доволі широкий спектр інтересів, починаючи від гомеопатії та неодруїдизму, аж до експериментального досвіду смерті чи ритуалів воскресіння Осіріса, від спіритизму Еллена Карде, артуріанських саг та повернення тамплієрів, аж до

розенкройцера, ангелів чи навіть інопланетян, улюбленців культу Рael. Як показав уже Умберто Еко в своєму *Маятникові Фуко*, ці елементи утворюють сучасну мітологію, яка дає багатьом людям змогу переживати захоплення від незвичайного. Багато хто полюбає синтезувати дійсність і фантазію, а ідея про «перехід тілесної оболонки» практично ніколи не виникає внаслідок ексорбітального впливу якогось гуру: вона, напевно, народжується з розпливчатої, загальносектантської групової культури, яку, мабуть, час від часу вражає страх перед екологічною катастрофою.

Вступ до секти, як і чимало інших явищ у світі ринку й товарів, найлегше пояснити опортуністичною споживачою поведінкою. Скажімо, багато японців послуговуються водночас кількома релігіями: радше «чаклунським» синтоїзмом, радше «філософським» буддизмом і – задля весільної церемонії – навіть християнством. Високий рейтинг утримують також «екзистенційні» секти, які, щоби сподобатися, мусять хизуватися оригінальністю. Добрим прикладом тут може бути реінкарнований Будда Рюго Окава, котрий – хто б міг подумати! – посилається на Нострадамуса. В США законодавцем мод залишається Голлівуд: усі

197

ДЕНІ ДЮКЛО
СЕКТАНСЬКЕ
БОЖЕВІЛЛЯ
ТА ВІРА
В ГЛОБАЛІЗАЦІЮ

альної допомоги у сфері обслуговування – охороні здоров'я, транспорту, освіти тощо.

Другою глобальною тенденцією є формування світової політики, нового світового порядку. Кінець холодної війни призвів до порушення рівноваги сил між супердержавами та до становища, коли держави втрачають контроль над ситуацією. Такі негативні наслідки глобалізації, як уніфікація цивілізації і культури, нівеляція етнічно-культурної ідентифікації, породили антиглобалістський рух, який, у свою чергу, теж є глобальною тенденцією.

Проте, ті самі уряди, які вже не можуть бути ефективними внаслідок діяльності на їх територіях глобальних наднаціональних утворень, як мафія та наркотичний консорціум, або ж внаслідок збройних конфліктів, ставлять під сумнів універсальність і неподільність норм прав людини, без яких людина не має гідності і не може бути суб'єктом гуманізму.

Ослаблення державних структур набуло такого характеру, що навіть розповсюдження ядерного озброєння стало виходити за межі державного контролю, причому ширять це озброєння саме ті держа-

ви, які заявляють про його обмеження. Небажання держав обговорювати цю проблему демонструє лише один приклад, коли єдиною зоною ядерного зараження, яка викликала міжнародну стурбованість, став Чорнобиль – місце катастрофи, пов'язане не з ядерною зброєю, а з атомною енергією. З понад десятка місць, де за останні 40 років проходилися ядерні випробування, Чорнобиль є найменш зараженим, оскільки Нова Земля, Семіпалатинськ, деякі райони Алтаю, пустеля Такла-Макан є в 1000 разів зараженішими і далі несуть загрозу майбутнім поколінням. Проте, за іронією долі, лише Чорнобиль став єдиною у світі зоною, де заборонено жити. Чим більші злочини, чим більший їх вплив на життя і майбутнє людства, тим старанніше вони приховуються.

Ще однією складовою сучасного нового порядку є ріст кількості збройних конфліктів, особливо внутрішніх, міжетнічних воєн, керованих нерідко, за висловом Дерріди, «концентрованим фанатизмом» спільноти, держави-нації, суверенності, кордонів, землі та крові. Проте, жертвами цих подій стають

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

балачки точаться довкола переходу однієї акторки, яка донедавна ще була прихильницею Нью Ейдж, в ламаїзм, у той час, як інша зірка саме відкрила для себе Каббалу. Подібне спостерігається й у Африці та афроамериканських культурах, де люди не лише переходять із культу в культ, але й водночас із членством у якомусь релігійному об'єднанні належать ще до кількох ритуальних груп. Ну і, звичайно ж, при потребі вони звертаються до особливих цілителів або чаклунок. Адепти ж коливаються між традицією та натхненними творцями.

Усе це суперечливе розмаїття культових груп можна подати у вигляді трикутника, кути якого символізують три основні реакції: прийняття, критичне ставлення та втеча (4). Можна усе далі просуватися шляхом науково-технічного і комерційного розвитку, спіритуально його обґрунтовуючи, або, навпаки, звинувачувати пануючу владу в неспроможності. Можна й «покінчити» з усім, прийнявши остаточне рішення. В сектах знаходить своє загострене відображення те, що широко розповсюджене в нашому світському суспільстві: прогресивний дух, боротьба з учорашнім, ризик життям і майном, прагнення незалежності чи швидких грошей. В цьому секти теж принципово не

відрізняються від суспільства загалом, вони радше загострюють притаманні йому тенденції.

Є чимало сект, які прагнуть не гальмувати розвиток, а навпаки прискорювати його. Хіба ж не є однією з чеснот сучасного світу виховання? Християнська Наука (Christian Science) уже на початку ХХ-го століття включила до своєї програми раціональне вивчення релігії. Саєнтологія претендує на володіння «знаннями про знання», стверджуючи, що вона уже подолала розрив, який існує між браком знань про людину та розвитком науки про природу. Інші секти будують школи й лабораторії, фінансують дослідницькі програми й рекрутують своїх нових членів з-поміж студентів, запрошують найдібніших учених. До таких методів вдається, наприклад, «Найвища правда» Аум Синрікьо, яка проповідує апокаліптично забарвлений буддизм, але насаперед має на меті підвищення продуктивності праці.

КУЛЬТ СПРАВЖНЬОЇ НАУКИ

Хіба не відіграють ЗМІ центральної ролі в нашому бутті? Американські та бразильські телеєвангелісти це збагнули: вони продають себе краще, ніж ведучі найпопулярніших розмовних видовищ (ток-шоу), і, на загальне обурен-

насамперед звичайні люди – не суттєво, чи причиною був опір репресіям, чи сварка між місцевими кланами за владу в регіоні. Варто додати ще й те, що підґрунтя цих воєн і конфліктів нерідко лежить у нещадній економічній війні між самими країнами європейської спільноти, між ними та країнами Східної Європи та «третього світу», між Європою та США і Японією, «Північчю» та «Півднем». Ця економічна війна ведеться паралельно з торгівлею озброєнням й знаряддям торгів, яка займає перше місце у світі, випереджаючи торгівлю наркотиками, і спрямована, переважно, у напрямку з умовної Півночі на умовний Південь.

Не дивно, що за таких умов велика кількість людей в усьому світі залишає власні країни: емігранти – у пошуках кращого майбутнього, біженці – у пошуках порятунку від насильства. Однак, свобода пересування усіх цих людей обмежується дедалі більше, перед ними виникають все нові перешкоди, щоб не допустити їх до багатих країн, а коли вони все ж дістаються туди, їх депортують. Найголовніша і найпрогресивніша глобальна ін-

ституція, яка покликана зберігати світовий порядок, міжнародне право, залишається у своєму практичному застосуванні під всеосяжним домінуванням окремих держав, техніко-економічна, військова потужність або політичний вплив яких диктують підготовку та виконання геополітичних рішень. Наприклад, військових акцій під розпливчастою назвою «гуманітарні втручання», на які радо йдуть лише тоді, коли це співпадає з політичними інтересами цих держав.

Неоднозначний вплив на буття людини мають навіть досягнення наукового прогресу та поширення нових комп'ютерних та комунікаційних технологій, а також відкриття генетичної інженерії, біотехнології, медицини. Ніхто не може заперечити їх ролі у поступі цивілізації, але виникає питання: хто у першу чергу користується з цих досягнень і отримує до них доступ? Кого вони звільняють і чиєму буттю загрожують?

Технологічна глобалізація і розвиток індустрії та загроза навколишньому середовищу має значний вплив на існування суб'єкта гуманізму, оскільки усі ми – людські істоти. Нам загрожують токсичні хімікати і небезпечні матеріали, викиди в атмосферу

СВІТЛАНА
МАРІНЦОВА
ГЛОБАЛЬНІ
ТЕНДЕНЦІЇ
ЯК ВИКЛИК
ГУМАНІТАРНОМУ
ВИМІРУ БУТТЯ

ДЕНІ ДЮКЛО
СЕКТАНСЬКЕ
БОЖЕВІЛЛЯ
ТА ВІРА
В ГЛОБАЛІЗАЦІЮ

ня, вимагають таких же ж грубих грошей! Хіба не став монітор новим хатнім вівтарем віруючого суспільства споживання? А от Шока Гаккаї – японське «товариство створення вартости», до якого належать два мільйони родин – хоче запровадити в усіх помешканнях набагато цікавіший прилад: вівтар Мандали для читання Даймоку, молитви сутри Лотоса!

Хіба через Інтернет людина не пов'язана із багатьма тисячами інших людей? І ось уже немає ліку всіляким «кіберрелігіям», «технокультам» і «технософіям»: понад 20 000 релігійних мережевих сторінок були зареєстровані в Інтернеті від 1997 року. Японський «Інститут дослідження механічного щастя», синкретична секта, вимагає, щоби її адепти зв'язувались між собою через супутник, в той час як Аум Синрікьо виготовляє інструменти для передавання думок між гуру та його учнями. Звісно, ця форма сектантської модерності теж може перелитися в насильство (як 1995 року, коли члени Аум Синрікьо скоїли злочин у токійському метро, отруївши пасажирів), але її концепція розрахована на далеку перспективу. На сьогодні Аум Синрікьо є власником десятків комп'ютерних крамниць для своїх закоханих у всесвітню мережу прихильників, яких,

до речі, також немало у Європі та США. Так описаний Максом Вебером на прикладі протестантських громад минулих століть взаємозв'язок між сектантством і торгівлею нині знову видається актуальним.

Як утверджується технологічна військова перевага? Відтоді, як уже давно визнана сектою Армія Спасіння наказала своїм солдатам марширувати у військових строях, аби перемагати злидні на полі бою, багато хто звертався до цієї теми. Наприклад, дивна угандійська церква Сил Швидкого Реагування Святого Духа (Holy Spirit Mobile Forces, 1993-1996) виникла під час громадянської війни як потужна сучасна армія, з технічно першокласно обладнаною військовою ієрархією (5). А щодо почленованої на «міністерства» секти Аум, то вона мала в своєму розпорядженні «оборонний центр» із декількома десятками радників, які служили у японській армії. До речі, напад у метро не був наслідком апокаліптичного божевілля, а запланованою «психологічною операцією». Її готували в підпіллі та тримали в таємниці, аби підтвердити пророцтво гуру (великого поціновувача Гітлера як полководця) про майбутню «національну катастрофу», аж поки причетність секти до злочину не викрило ЦРУ.

брудних залишків виробництва, ніхто не може уникнути наслідків глобальної екологічної кризи, наприклад, глобального потепління. Усі ці явища, які Дерріда назвав «ранами нового світового порядку», спричинені функціонуванням сучасної економічної, соціальної та політичної системи, ставлять під сумнів її ефективність і раціональність, а особливо її характеристику як «епохи гуманізму» чи «відкритого суспільства». Дозволю собі ще раз процитувати Дерріду: «Ніколи ще насильство, нерівність, голод, відчуження, економічне гноблення не завдавали такої кривди людським істотам за всю історію землі та людства. Увесь прогрес XX ст. складається із незлічених окремих страждань: ніколи стільки чоловіків, жінок та дітей не було поневолено, кинуто у пашу голоду або знищено». Напередодні XXI ст., за даними Міжнародної Амністії, у 150 країнах світу методично застосовуються тортури.

Ця «чорна картина» глобальних тенденцій сучасного світу вимагає окремого прочитання та інтерпретації з погляду гуманітарного (людського) виміру сьогодення. Сучасна філософська парадигма,

зосереджена переважно навколо унікального, суб'єктивного, ексцентричного, ірраціонального, «вітального», виглядає подекуди штучною інтелектуальною квіткою, що прикрашає криваве тло історії XX ст.

Ба більше, чи не звучить це цинічно, коли на одній шальці терезів ми бачимо потворний і лицемірний світ, а на іншій – загальнолюдські цінності, «природні» права та ідеал «світу без насильства»? Чи це звична неузгодженість реальності та ідеалу?

Ідеали європейського ліберального гуманізму відповідали суспільній свідомості XIX ст., і ним були сформульовані. Стабільність, дійсність усього розумного і розумність усього дійсного, безумовна віра у прогрес людства, науки, історичні закони, що мусять завершити епоху воєн і нерівності побудовою ідеального суспільства, непереможність національного духу, умови абсолютного добра, незмінність моральних норм, раціональність людської сутності пропала і обстоювала не лише філософія, але й класична література XIX ст. Хоча вже і Ніцше, і Дільтей критикували гуманістичні ідеали XIX ст., як «кайдани моралі і цивілізації», як лицемірну машка-

Зрештою, хіба не суспільство у дисциплінованих всесвітніх організаціях запровадило принцип «успіх завдяки праці»? Очолювана превелебним Муном Церква об'єднання тут таки його підхопила та, оздобивши численними спіритуальними ритуалами, нажила стільки багатств, що виникає питання, чи не стануть незабаром секти зразком методів менеджменту для великих підприємств! У певному сенсі видається дивним, що закон переслідує саме такі секти, які утворюють просто-таки симбіоз із «великим суспільством». Адже секти Муна, Християнської Науки чи саєнтологів за своїми ознаками несуттєво відрізняються від того, чого вимагає, називаючи це «правильною поведінкою» чи «необхідним пристосуванням», кожне транснаціональне підприємство, кожна громадська або військова організація. Як там, так і тут ми бачимо ту ж наївну віру в техніку маніпуляції: деякі очолювані американцями мультинаціональні концерни ще й нині використовують детектор брехні – цілком як саєнтологи (6).

Цю віру, схоже, поділяє й хрестоносець «доброї науки» на службі в боротьбі з сектами: Жан-Марі Абгралл, член створеного 1996 року урядом Жюппе «Observatoire Interministériel sur les sectes», приписує наукову вартість

«методам зваблення», які по суті лише використовують людський садизм у театральний спосіб, а відтак протиставляє їм не менш сумнівне «декондиціонування».

Чи, може, завзяття у переслідуванні гіпермодерних сект має щось спільного із заздрісною конкуренцією на прибутковому ринку науки, яку вважають всемогутньою? Принаймні так можна було би пояснити, чому в різних країнах войовничі психотерапевти «справжньої науки» здійснюють галас і в ім'я тих самих псевдонаукових категорій хочуть покласти край як сектам, так і незалежним психоаналітичним школам (які чинять опір нормам англосаксонської психіатрії). Переслідуванню сектам легко перекинути назад своїм цензорам закид щодо нетолерантності й застосування примусу, а от щодо практик, які для кожної суверенної держави є неприпустимими – добування інформації або використання свого впливу на користь чужих держав – вони воліють триматися в тіні.

Але вся ця гра між розсвареними братами відвертає увагу від найважливішого питання: як впливає саєнтизм – чи як секта, чи як псевдонаукове поняття – на наш триб життя? Насправді йдеться не лише про дивне значення, якого секта надає ідеалові науки, оскільки «магічна сила» науки

ру, накинута на прагнення мати і володіти, а тенденцію до раціонального узагальнення істин як обмеження для розуміння. Хоча і неокантіанці, щоправда, вибудовуючи світ абсолютних цінностей, відділили його від існуючого світу, протиставили його дійсності, всьому існуючому, будь-якому реальному буттю і узагальненим абстрактним поняттям, але не їхні голоси визначали суспільну парадигму XIX ст. А ця парадигма тяжіла до ідеалу Добра, що мусить забезпечити благо в історичному просторі, в реальному житті. Ось чому футурологія XIX ст. опинилася зовсім беззахисною перед подіями наступного століття, і ще у 1910 р. відомі футурологи не могли передбачити катастрофи Першої світової війни.

Навіть зараз, після стількох історичних і гуманітарних катастроф ліберальний, раціональний гуманізм, заснований на ідеалах Блага, Єдиного, Істини досить популярний і час від часу викидає у науковий та масовий обіг радісні обіцянки на кшталт кінця історії, перемоги над хаосом та світового порядку. Проте деградація, зношеність, офальшивлення термінології абсолютних понять у XX ст., від-

чуження їх не лише від реалій світу, але й від класичних визначень XIX ст., перетворення їх у шаблонну і лукаву риторику ще більше нівелює їхнє значення і зміст. Раціоналізовані «ідеали-ідоли», що дісталися нам у спадщину від XIX ст., і надалі стають прикриттям не лише для споживацтва, а й для найстрашніших злочинів проти людства, для геноциду і катувань.

З моєї точки зору, філософською підставою такої ситуації є панування у філософії моністичного підходу, що стверджує єдність основоположних принципів буття. Новоевропейська філософія відзначалася тяжінням до універсалізму, пошуком ієрархічно впорядкованої системи буття, де пізнання, етика, психологія мають певне визначене місце. Цей підхід найяскравіше втілювався у концепціях Ляйбніца та Гегеля. Виходячи з тези про множинність субстанцій, Ляйбніц, наприклад, вводить поняття центральної, головної субстанції – Бога, який встановив упорядкований зв'язок між іншими субстанціями («насамперед установлена гармонія»). У Гегеля буття є перетвореним мисленням, укладеним в по-

СВІТЛАНА
МАРІНЦОВА
ГЛОБАЛЬНІ
ТЕНДЕНЦІЇ
ЯК ВИКЛИК
ГУМАНІТАРНОМУ
ВИМІРУ БУТТЯ

все ще залишається бажаним алібі для кожної влади, а також – реальною загрозою для демократії та свободи.

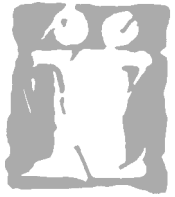
Від протестантських реформ (та юдейських побожних рухів) «критичні» секти перейняли сучасну ознаку, яка стала тепер для них спільною: вони чинять опір всемогутності авторитетів. В середовищі євангелістських рухів (провісників Радісної новини), методистів чи баптистів (методи зцілення, ритуали навернення) і п'ятидесятників (пережиття сходження Святого Духа на всіх) розвивається «демократичний» індивідуалізм, що є наслідком прагнення до знань. Якщо святість, спасіння душі доступні тільки клерикалам, спадкоємцям або вибраним, то чи є вони тоді привілеєм заслужених осіб, «чистих», як казали про своїх ватажків катари, чи віруючі теж мають на це право?

Раз поставивши це запитання, його не так легко позбутися, адже кожна нова група, яка відвертається від церкви через її надто ієрархічну структуру, в свою чергу зіштовхується з феноменом виникнення кліру, проповідників, носіїв таємниці ритуалів чи зразкових представників спільного ідеалу. Заяви про рівність не скасовують владу. Від початку ХХ-го століття динаміка в цій сфері виходить від п'ятидесятників, і через «харизматичне оновлення» про-

никає й усередину американського та європейського католицизму. Оскільки п'ятидесятники вважають кожну людину здатною приймати Святий Дух у різних формах, на їхніх зібраннях і справді вивільняється доволі багато індивідуалізму.

Однак розвиток розмаїття ідентичностей на цьому не закінчується, він іде набагато далі за спільне для більшості посилення на Святе Письмо, звертаючись до особливостей регіонів, способів життя, пристрастей, святих, груп населення, до духів мертвих. Сліди місіонерських походів тридцятих років, першої появи п'ятидесятників у Нігерії, Армії Спасіння в бельгійському Конго, чи свідків Єгови в Замбії давно стерлися, присипані порохом історії – часто з тієї ж причини: внаслідок творчого підходу африканських культур до інтенсивних християнських чи ісламських хвиль навернення, їхньої здатності переносити чужі ідеї в «ідеоматику» конфліктів між духовними державами або й у знахарську практику.

Таким чином, численні, подекуди дуже молоді секти, на які нині можна натрапити насамперед у Східній, Центральній та Південній Африці, або бразильські окультині групи (які почасти спираються на африканські джерела,

ДЕНІ ДЮКЛО
СЕКТАНТСЬКЕ
БОЖЕВІЛЛЯ
ТА ВІРА
В ГЛОБАЛІЗАЦІЮ

няття, що переходять одне в одне за законами діалектики, а Абсолютний Дух увінчує цю діалектичну спіраль. Схематично багато систем класичної філософії можна зобразити у вигляді піраміди, на верхівці якої знаходиться ідея Блага, Абсолюту, Бога, що визначає ієрархію цінностей. В принципі, це співпадає із теологічними засадами християнської теодицеї, де онтологічним підґрунтям зла є ницисть, яка призводить до самознищення і самопокарання зла. Так, для Гегеля зло є необхідним моментом розвитку духу, шаблоном утвердження добра, яке виростає зі зла, як із зерна стебло.

Взагалі, ідею пірамідальної структури буття привніс в європейську філософію ще Платон, і Гайдеггер, аналізуючи платонівську ідею Блага (agathon), знаходить у ній не теологічний чи моральний зміст, а принцип володарювання, забезпечення існування і пізнання. В процесі секуляризації філософії ідея Блага позбавлялася своїх понадчуттєвих засад, перетворюючись в Абсолютну Ідею у Гегеля, «Волю до влади» у Ніцше, цінності неокантіанства, стаючи зрештою підґрунтям прагнення людини панувати над

землею шляхом раціонального впорядкування і розрахунку. Розглядаючи грецьку та юдео-християнську традицію у філософії, М.Шелер зазначає, що у цій традиції духові надаються атрибути влади і всемогутності. Так створюється погляд, що існує лише один дух, а все інше – його модуси, що форми буття впорядковані і виростають від нижчого до вищого не лише у цінності та змісті, але й у силі та владі.

Панування моністичної філософської традиції, яка сформувала засади ліберального гуманізму, було спричинене витісненням з релігійного, а відтак і філософського світогляду Європи, іншого архетипу – дуалістичного. В старовину цей архетип називали «протистоянням двох споконвічних сил» – добра і зла, а тепер він визначається не зовсім вірним для нього терміном – етичний, очевидно, тому, що з ним пов'язана одна з найважливіших розмежувальних ліній в історії світової етики. Цим терміном прийнято називати послідовну низку релігійно-філософських течій, які змінювали одна одну протягом сторіч. На всіх етапах свого існування етичний дуалізм залишався вірним одній ключовій

відомі завдяки дослідженням Рожера Бастида Кандомбле (7)), є всього лиш пророслими зернами, посіяними колишніми палкими місіонерами. На світовому ринку ідеалів нашого суспільства споживання вони утворюють «вільний» відділ, котрий чинить опір запровадженню врегульованого робочого часу. Незважаючи на те, що чверть населення Гватемали перебуває під впливом північноамериканських сект, серед віруючих непомітно жодної значної зміни, жодного «економічного підвищення продуктивності», яке, на думку американських економістів, мало би автоматично супроводжувати пуританську етику (8).

П'ятидесятиницьким рухам доводиться дорого платити саме за їхню схильність висловлюватись у множині, «говорити різними мовами»: небачене розмаїття ритуалів, танців і чудотворних інсценувань переходить тепер від колонізованих на колишніх колонізаторів, попри всі прокляття й анатеми. Так, наприклад, у США деякі південноамериканські культу, витоки яких згідно з припущеннями слід шукати в релігії нігерійських йоруба, звинувачують у принесенні людських жертв і сексуальних злочинах, що дуже нагадує закиди, які лунали в Стародавньому Римі на адресу християн, чи в середньовічній Європі – євреїв.

Вирішивши перевірити, чи прийнятні такі «вільні культу», громадяни поводять себе як високопоставлені особи, яким надано право пророкувати або визначати спільну ідентичність всередині своєї церкви. Тим самим вони роблять ще нав'язливішим порівняння між «великим суспільством», до якого належать вони самі, й узагальненою сектою, з якою вони борються. Вони втілюють пророче припущення Емілія Дюркгайма: на місце бога заступає суспільство.

А що стосується тих, хто намагається боротися з сектами суто юридичними засобами, то вони, властиво, мусять мати на увазі, що їхні противники тільки на те й чекають, аби завдати удару у відповідь тими ж методами. Згадаймо тільки про нападки саєнтологів на психіатрію, або спроби заснованої бразильцем Плінію Корреа де Олівейрою секти «Традиція – сім'я – власність» юридичним шляхом добитися запровадження цензури творів мистецтва.

Взаємозв'язок між нетерпимістю більшістю й сектантською меншиною не новий: від часів переслідувань поган існує діалектика ізоляції, а репресії інакомислячих, які розбурхують пристрасті, виходять від обох сторін. Варто зауважити, що понад половину від усіх «процесів над відьмами», які відбулися в Європі, припадає на регіони, які най-

ідеї – зло є (більше чи менше) субстанцією, самостійною сутністю, що має своє джерело.

Офіційно-ортодоксальні ідеології практично заганяли в кут, а то й фізично знищували різноманітні дуалістичні погляди, а тому система духовного осягнення світу як цілісного комплексу практично не існує ані у сфері філософії, ані у сфері релігії, хоча кризовий стан моністичного погляду на світ у ХХ ст., методологічний плюралізм, особливо постмодернізм у філософії дозволили дуалістичним тенденціям вийти на поверхню. Не буду зараз зупинятися ані на характеристиці цих дуалістичних течій, ані навіть на тому, що у ХХ ст. виявилася надзвичайна схожість проблем, які розглядались у традиційних дуалістичних системах і у сучасних філософських напрямках. Об'єктом цього дослідження є один з аспектів дуалістичного архетипу, надзвичайно важливий для нашої сьогодишньої теми, а саме субстанціоналізація зла, уявлення про абсолютне зло.

З моністичного погляду зло є чистою неґацією, чимось несуттєвим, тінню Блага, порушенням порядку; воно займає певне місце у світовій гармонії і

не має онтологічного статусу – існує тільки Абсолютне Добро. Дуалістичний погляд вказує на зло, що коріниться у самій природі людини. К.Г.Юнг свого часу підтвердив цю тезу: «Саме в силу того, що ми люди, ми – потенційні злочинці. Насправді, ми просто не мали змоги і собі втягтися у цей пекельний коловорот. І чи лежить чорна справа на давно минулих поколіннях, чи вона коїться сьогодні, вона завжди виявляється симптомом цієї схильності до зла, і глупотою є не зважати на засади нашої власної природи. Саме ця легковажність є найсильнішим засобом для перетворення у знаряддя зла.

Коли стає неможливо ухилитися від очевидності, що зло не виникає внаслідок вільного вибору, а вкорінене у самій людській природі... ми безпосередньо підходимо до психологічного дуалізму. Причому цей дуалізм не викликає в нас цього бачення, але ми відкриваємо себе вже в розколотому стані... Людина більше є жертвою своєї душевної структури, аніж довільним творцем її».

Абсолютизація добра і неґація зла, на думку представника французької «нової філософії» А.Глюк-

ДЕНІ ДЮКЛО
СЕКТАНСЬКЕ
БОЖЕВІЛЛЯ
ТА ВІРА
В ГЛОБАЛІЗАЦІЮ

помітніше заторкнула політично-релігійна радикалізація (Швейцарія в період її становлення, німецькі землі, знелюднені 30-річною війною) (9). А нині саме з тих регіонів США та Латинської Америки, де особливо активні фундаменталістські секти, надходять повідомлення про цілу низку неймовірних процесів з приводу скоєння сексуальних злочинів, начебто теж пов'язаних із чаклунством.

Дехто вважає божевіллям продовжувати розширення нашого панування над природою та життям і переконаний, що було би ліпше припинити цю нерозважливу діяльність. Уявлення про кінець історії, яка виходить з-під нашого контролю, є, щоправда, слабкою втіхою, однак існує три можливості ставлення до цього: можна зупинити час, чекати на рятівну есхатологічну подію або провокувати її, вдаючись до колективного самогубства.

Прихильники ідеї зупинки часу – меноніти (аміші) у Пенсильванії чи гуттерери у канадський Альберті живуть як швейцарські селяни в XIX-му столітті. Деякі монастирські громади різних релігій користуються зупинкою часу для досягнення споглядальності, або, як буддисти – для подолання циклічності життя й смерті. Щораз нові групи привласнюють собі цю перспективу, деякі з них живуть

сільськими комунами. І хоча представники влади регулярно вставляють палки в колеса цим закритим громадам, які намагаються розвинути власні структури поза офіційною політикою в галузі сім'ї та виховання, у таких випадках рідко йдеться про самознищення.

Як і інші адвентистські церкви, славнозвісні свідки Єгови живуть в очікуванні події, яка принесе звільнення від земних страждань. Таке ставлення має давню традицію: в часи, коли велика культурна єдність Римської імперії видавалася багатьом неприйнятною, становлення християнства теж супроводжувалося сильною тугою за кінцем світу. Серед нинішніх європейських течій виділяється рух любавичів, прихильники якого сподіваються на повернення свого раббі як месії.

Проблема цих груп полягає ось у чому: що робити з призначеною раз і назавжди датою, адже її зміна вимагає трансформації спільного уявного. Що має статися зі свідками Єгови, коли помре остання людина, яка пережила Першу світову війну? Щоби увічнити себе як сталу громаду їм, певно, доведеться переглянути свої есхатологічні прогнози, як це вже робилося раніше, коли день, на який заповідалося Страшний суд, приходив і нічого не ставалося.

сманна, змушує людину не лише закривати очі на усе нелюдське, що у ній живе, вона засуджує нелюдське як щось зовнішнє, притаманне не нам, а іншим. Ідея універсального Добра, властивого усій людській спільноті, є помилкою сучасного гуманізму, певною гуманістичною зарозумілістю, вона лише примножує зло: «Коли гуманізм вдає, що зла не існує, йому лишається лише симулювати існування добра». Підпорядкування зла добру виявляється неможливим, якщо зло стає причиною глобальних світових катастроф. XX століття – це століття присутності зла, перебування у злі, приголомшлива вірогідність ще більшого зла. Почуття глибинної фундаментальної тривоги, сутнісного нещастя, непереборної скорботи, існування смерті, позбавлення, знищення поширюють індивідуальний досвід зла на досвід сукупний, спільний. І ця, за висловом Глюксманна «парусія» зла, цей колективний досвід зла, є єдиним колективним універсумом. Досвід негативного (небуття і страждань, які загрожують усім і кожному) може виступити засадою негативної солідарності (солідарності приголомшених), а відтак

і негативних цінностей (цінностей заперечення), негативного гуманізму. Отже, людина, цитуючи Гайдеггера, стає «сторожем ніщо». Замість того, щоб іти «шляхом Добра», і таким чином втягати себе у безконечну, а може і криваву, суперечку, чим є Добро і які шляхи ведуть до нього, особливо коли це добро суспільне, соціальне, вона має точне і безстрашне знання досвіду зла, і спрямована на пошук ліків від нього.

Ці ліки не приносять Добра, вони намагаються відвернути зло, що несе загибель. Шлях суспільного добра і пошук загального щастя, позитивних ідеалів на практиці призводить до моделювання природи і керування (маніпулювання) суспільством. Шлях негативний, шлях протистояння злу, може проаналізувати зло, і не вимагаючи жертв, не здійснюючи насильства над свідомістю і тілом, не породжуючи ілюзій, працювати не над тим, щоб світ став раєм, а щоб він не перетворився на пекло. Ця логіка меншого зла, «ключі від чистилища» є сутнісною засадою негативних цінностей, і перш за все концепту прав людини, який не обіцяє щастя, а лише

Колективне самогубство теж є старим шляхом, хоча ЗМІ та мисливці за сектами вважають його сучасним феноменом, започаткованим масовим добровільним отруєнням членів "Народного храму" 1978 року в Гаяні, в результаті чого загинули 918 членів цієї очолюваної пастором Джимом Джонсом бразильської громади американських євангелістів-дисидентів. В минулому самогубство було пов'язане з прагненням мучеництва, насамперед – серед ранніх християн, у деяких войовничих сектах ісламу чи в бразильських рухах мілленаристів XIX-го століття, прихильники яких добровільно здавалися крокуючій на них солдатні. Бажання залишити позаду світ – «долину сліз», «пекло», «важкий тягар», чи як там його ще називають, – це аж ніяк не справа релігійних фантазій окремих осіб. Воно насамперед виражає тугу, яка здатна викликати настільки сильну колективну ейфорію, що для витверезіння тут може допомогти хіба погроза прокляття.

Колективне самогубство здійснюється також на знак спротиву, як наприклад у випадку оточених у фортеці Масада євреїв, які нізащо не хотіли здаватися римлянам, або селянок, котрі в час грецької визвольної війни кинулися в провалля, аби не потрапити до рук туркам. Запла-

новане під керівництвом молодого гуру Девіда Кореша самогубство давидіанців на їхній фермі у Вако (1993) в результаті незграбного збройного втручання американської поліції перетворилося на мучеництво.

Під час різни, яка сталася навесні 2000 року в угандійській секті Оновлення Десяти Заповідей виявилися характерні ознаки (військові збори, обітничі мовчання, пости, аскеза та тренування тіла в комбінації з інтенсивними молитвами) мучеництва, якого вимагають від своїх adeptів при виконанні бойових завдань і ватажки інших сект, наприклад у Арміях Святого Духу Еліс Лаквена, Северино Люкоя чи Джозеф Коні. У таких пародіях на вишкіл військових штрафних батальйонів відбувається й «спасіння» колишніх солдатів, які під час міжплемінної війни самі ж і спричинили різню. Так, у Східній Африці бажання втекти від світу виражається радше в військово-релігійній ідіоматиці, аніж у ідіоматиці гуру: люди гинуть у нескінченній, незрозумілій громадянській війні. Подібне значення в цьому контексті приписується також і СНІДові.

Самознищення рідко усвідомлюється як таке, воно, як правило, вважається подоланням смертності плоті, спиритуальною мандрівкою до нового народження в іншій

містить обмеження зла; обмеження того, чого людині не можна робити, без чого вона втратить фізичну цілісність, психічну ідентичність і людську гідність. Сучасна цивілізація, яка потребує «здирання шкіри» (Достоевський), не побудована на правах людини, права людини – це захисні механізми, щоб не дати їй цю шкіру здерти.

Таким чином, першою проблемою зносу гуманістичних цінностей можна назвати тяжіння до позитивної, нормативної Єдності, тотальності блага – абстрактних принципів, ідей розуму, які завжди ставали лише привідними пасами воєн, примусу, політизації, авторитаризму і врешті тоталітаризму. Відчуження і раціоналізація принципу Добра у конкретних історичних або політичних реаліях призводить до перетворення його на одномірний стереотип того, що нібито є найкращим для всіх (більшості), і заради збереження чого можна (навіть потрібно) знищити усе зло (усіх злих, меншість, ворогів добра).

Інший аспект сучасного дуалістичного підходу до цінностей – усвідомлення їх не як узагальненої,

однакової для всіх норми, а як продовження гуманістичної традиції, що орієнтувалася на humanitas, на глибини людської особистості в її гідності, суб'єктивності, екстравагантності і непередбачуваності. Якщо «нова філософія» бачить цінності як негативні, через обмеження і заперечення, герменевтична філософія має сміливість бачити їх позитивний вимір, а саме – гуманітарний. Г.-Г.Гадамер підкреслює, що саме гуманітарний вимір буття зберігає вірність духу гуманістичної традиції і особливе моральне значення. Гуманітарне знання перш за все є знанням моральним, тобто тим, яке викликає почуття і спонукає до дії, тим, яке не залишає байдужим. Гуманітарне знання не є всезагальним ідеалом добра; це засіб розуміння і тлумачення зрозумілого, заснований на всезагальній здатності людей до спілкування, до діалогу, до гри; засіб, що пронизує особисті зв'язки людина–світ. Саме він дає людині можливість отримати цілісний досвід Буття, стати «пастухом буття», якщо вона того забажає. Всезагальність гри і спілкування, на відміну від всезагальності ідеалів, така сама органічна, як

подобі. А, властиво, хіба ж ми – навіть якщо це порівняння з обуренням відкидають – такі далекі від войовничих закликів до «права на смерть» і «обов'язку евтаназії», які з огляду на старіння населення стають дедалі голоснішими в найбагатших країнах цього світу?

ШЛЯХ ДО КОЛЕКТИВНОГО САМОГУБСТВА

Самогубна секта для членів глобального суспільства – це такий скандал, настільки радикальна форма несприйняття, що вона викликає в нього надзвичайно сильну «втрату почуття реальності». Після кожного масового самогубства завжди відбувається одне й те саме: ЗМІ припускають, що гуру втік, замордувавши натовп своїх прихильників. Цей тон майже не змінюється, коли виявляється, що труп гуру – скільки б він не заслужовував на ненависть – знайдено серед перших жертв: так було у випадку Джима Джонса, Девіда Кореша, Маршалла Епплвайта, гуру Гівенз Гейт, обидвох ватажків храмовиків сонця, Люка Льоре та Жо ді Мамбро, дуже ймовірно й у випадку угандійського гуру Джозефа Кібветере, прах якого упізнав його близький родич. Тоді для пояснення наводяться всі можливі таємничі закулісні чинники та причини: мафія,

секретні служби, чвари серед еліти, фінансові труднощі тощо. Коли ж урешті секта, як от храмовики сонця, здійснює своє третє самогубство, ЗМІ відмовчуються, замість того, щоби нарешті відкрито визнати, що це – саморуйнування, на основі спільної віри. Так само незбагненим для медій залишається і розпач амазонських і мексиканських племен, які, не бажаючи міняти свій спосіб життя, вішаються або труяться цілими родинами.

Небажання визнавати реальність, яке виявляють сучасні заідеологізовані ЗМІ, і якому, з іншого боку, відповідає приписувана сектам втрата почуття реальності, в тому числі й той факт, що секти не визнають самогубного характеру своїх вчинків, треба аналізувати, називаючи речі своїми іменами, а саме – це не що інше, як заперечення припущення, наче члени якої завгодно малої спільноти можуть об'єднатися з доброю волею, щоб зникнути з цього світу. Якщо допустити цю думку, то й справді виникає тривожне питання: чи кожному прагненню до визнаного абсолютним спільного ідеалу притаманна трагічна тенденція? Чи розпачлива мілітаризація суспільств, скажімо, наполеонівської Франції, кайзерівської чи гітлерівської Німеччини, або ж гонка озброєнь ядерних держав, готових до

205

ДЕНІ ДЮКЛО
СЕКТАНТСЬКЕ
БОЖЕВІЛЛЯ
ТА ВІРА
В ГЛОБАЛІЗАЦІЮ

і всезагальність досвіду зла, але вона інтерсуб'єктивна, стикається з етикою, виявляється не як єдність багатоманітності, а як багатоманітність єдності. Вона визнає наявність загальнолюдських цінностей як обмеження зла і є джерелом мистецтва, релігії, філософії, історії, а також можливостей домовитися про спільну ідею зла і про те, як його не завдавати, джерелом внутрішнього супротиву злу. Вона відкрита для спілкування і є метаплюралістичною.

Дуалістичний погляд на світ дає нам декілька можливостей. По-перше, можливість бачити «гуманітарний» та «історично-політичний світ» як протилежні, але однаково реальні світи, що існують і один в одному, і окремо, а для нас, людських істот, є різними вимірами нашого індивідуального і соціального буття. По-друге, втеча сучасного індивідуума від свободи дає йому ілюзію добра (спільного і загального), але не рятує від первинного досвіду зла. Тому двома можливими виходами, які пропонує дуалістичний аналіз у сучасній глобальній ситуації самотності і парусії зла, є окреслені Гайдеггером ще у 1947 р. дві візії «буття-людини-у-світі».

Перша це особистісний вихід – бути «пастухом буття» у гуманітарному вимірі, у вимірі особистої єдності із своїм власним буттям, із власним унікальним світом. Другий вихід – соціально-індивідуальний: бути «сторожем ніщо», постійно перебувати в усвідомленні зла і його можливостей, постійно бути готовим до супротиву, спираючись на «ключ до чистилища» – обмеження зла, обстоювання прав людини. Та для ефективного обмеження зла потрібно віднайти такі шляхи діяльності, які могли б впливати на становище з правами людини, таку стратегію супротиву, яка допомогла б нам відреагувати на світові зміни, які разом з можливим добром неухильно несуть нам зло. У самому факті існування суспільства є приреченість на рабство і горе. В історії людства ще не було «золотого віку» і таких щасливих днів, коли б усі користувалися рівними правами, а до людської гідності ставилися б з повагою. Будь-який прогрес може означати постійне нарощування зла, кожна епоха породжувала нову форму насильства, нову небезпеку та нові загрози. Але ми мусимо навчитися гідно зустрічати зміни та тен-

взаємного винищення у часи холодної війни, не є чіткими ознаками цієї тенденції? Чи не присутня вона також і в ідеї віртуальних, цілковито мультинаціональних підприємств і світу, залежного від гри на біржі? Чи ця трагічність справді зникає в умовах універсального ринку?

Якщо ми схильні відкидати концепцію колективного самогубства, а радше погоджусь із менш тривожним окресленням «маніпулювання душами», то це лише тому, що така концепція відкриває нам очі на факт, що наш великий колектив землян, можливо, є останньою формою секти. Але як можна повірити в те, що все людство здужає бавитися з ідеєю загибелі, чи само себе знищити?

Загалом «мистецькі об'єднання», нехай то будуть Extropianer, Raver, New-Age-Travellers чи Zippies, які коливаються між еко-анархизмом, кіберпанком, утопією та науковою фантастикою, усі ці молоді люди, які наче в насмішку над тугою за кінцем світу чи втратою тіла фантазують про заморожене, кероване через віртуальні системи дистанційного управління або реінкарноване на іншій планеті людство, здаються мені більшими реалістами, ніж цензори, які не бажають визнавати *без-глуздя*, витворене ультраліберальним інформаційним суспільством. Ці

уявні світи настовхують на думку, що не мрія «покинути тіло й світ» ненормальна, а надмірна серйозність, з якою секти втілюють свою фантазію. Інші цим тільки бавляться, не прощаючись із життям, а, може й навпаки, роблячи це задля того, аби легше було його віднайти.

У *Holy Smoke*, гарному й зворушливому фільмі новозеландки Джейн Кемпін, авторка показує, що серйозність «героя», котрий прагне врятувати від уявного впливу гуру дівчину з родини, яка зазіхає на спадок цієї дівчини, робить його ще менш людяним, аніж солодка ілюзія Ашраму. На щастя, є життя й любов, і вони сильніші за всі спіритуальні технології та репресивні машини разом узяті.

Чим більше ми примушуємо людей модернізуватися, підключатися до «мережі», відповідати ідеалові людства, керованого універсальним законом ринку та його технологічним субстратом, не усвідомлюючи нестерпного примусового характеру цього чистого адміністрування, тим більше ран ми завдаємо. На ці рани накидатимуться маленькі секти, щоби смоктати їх у взаємній злагоді зі своїм великим глобальним братом.

Переклала Ольга Сидор

денції сучасності, мусимо ефективніше реагувати на порушення прав людини, бути готовими відповісти на виклик сьогодення. Інакше історія пройде повз нас.

СВІТЛАНА
МАРІНЦОВА
ГЛОБАЛЬНІ
ТЕНДЕНЦІЇ
ЯК ВИКЛИК
ГУМАНІТАРНОМУ
ВИМІРУ БУТТЯ

© Д.Шурхало, 2000

темні віки третього тисячоліття

(1) Тут слід згадати формулювання представленого в 1996 році парламентською слідчою комісією Звіту про секти (так званого *Rapport Jacques Guyard*), не кажучи вже про «духовне зваблення», яке явно стало одним із критеріїв Закону про секти, ухваленого французькими депутатами 22 червня 2000 року.

(2) В середовищі цієї групи упродовж чотирьох років у три етапи здійснювались колективні самогубства: 1994 року в Швейцарії та Квебеку померло 53 особи, 1995 року ще 16 загинуло у французьких горах Веркора, і наприкінці 1997 – 5 в Монреалі. Ці самогубства оголошувалися їхніми виконавцями «переходом» до заселеного вищими істотами небесного тіла, яке подібно до комети Гейл-Бопп у певний день наближається до Землі.

(3) Саме це відрізняє секту від орієнтованої на тривале існування релігії і підтверджує суперечність між релігією та сектою, яке Ернст Трільч теоретично висвітлює у 1931 році в своїй книзі «Соціальні вчення християнських церков і груп» (Ernst Troeltsch «Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen»).

(4) Щодо цієї типології пор. класичний твір: Bryan Wilsons. *Religious Sects: A Sociological Study*. World University Library. – New York: McGraw-Hill, 1970.

(5) Пор.: Heike Behrend. *Alice und die Geister. Krieg im Norden Ugandas*. – Wuppertal: Peter Hammer, 1993.

(6) Пор.: Paul Ariès. *Der Weg zum wunschlosen Glueck // Le Monde diplomatique*. – Mai 1999.

(7) Roger Bastide. *Le Candomblé de Bahia*. – Paris: Plon, 2000 (перевидання); Порівняй також Stefania Capone, «La Quête de l'Afrique dans le candomble. Pouvoir et tradition au Brésil», Paris (Karthala) 1999.

(8) Американський економіст Ені Шерман висловив припущення в своїй книзі «*Preferential Option: a Christian and Neo-Liberal Strategy for Latin Americas Poor*» (Grand Rapids, W.B. Eerdmans, 1992).

(9) Пор.: Brian P. Levack. – *La Grande Chasse aux sorcières en Europe au debut du temps modernes*. – Champ Vallon, 1991.

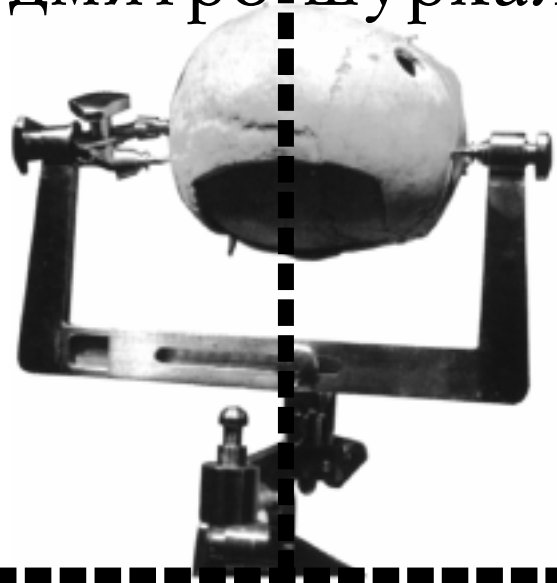
207

ДЕНІ ДЮКЛО
СЕКАНТСКЕ
БОЖЕВІЛЛЯ
ТА ВІРА
В ГЛОБАЛІЗАЦІЮ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

дмитро шурхало

Історія християнської цивілізації почалася з падіння античної. Трохи більше, ніж півтора тисячі років тому, у 410 р. варвари захопили Рим. Те, чого у свій час не змогла зробити фахова армія найкращого полководця тих часів Ганнібала, через 600 років зробила неорганізована і погано озброєна юрба під проводом племінного вождя візиготів Аларіха. Слід зазначити: Ганнібал мав фахове військо, але не мав у Римі прибічників, а воїнам Аларіха міську браму відчинили такі ж варвари.

Історичним процесам властиві циклічність, і крах великих цивілізацій — реальна історична закономірність. Зрозуміло, історія не повторюється, зовсім не обов'язково, щоб за розвитком завжди приходив спад. І все ж, багато західноєвропейських інтелектуалів знаходять причини сумніватися у світлому майбутньому західної цивілізації, проводячи аналогії із загиблими цивілізаціями давнини. «Майбутнє Заходу не є безмежним прямуюнням нагору і вперед по лінії наших ідеалів, — пророкував іще на зорі XX століття німецький історіософ Освальд Шпенглер. — Через декілька

Юрій Корольчук права людини та інтернет: виклик глобалізації

© Ю.Корольчук, 2000

ûêßâ äéëëäüóîä

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

сторіч не існуватиме західноєвропейської культури, німців, англійців, французів, як у часи Юстиніана не було вже римлян. Загинула не маса людських поколінь; припинила існування форма, котра об'єднувала певну кількість народів у єдиному жесті». Ті ж самі паралелі, але вже в наш час, проводить і видатний інтелектуал сучасності письменник Умберто Еко. Провіщаючи настання нового середньовіччя, він відзначає: «Те, що сьогодні ми живемо в епоху кризи Великої Американської імперії, стало вже банальністю в історіографії нашого часу».

РИМСЬКА ІМПЕРІЯ – ЗАХІДНИЙ СВІТ: ІМПЕРІЯ, ЯКА ВТРАЧАЄ ЗДАТНІСТЬ ДО МОБІЛІЗАЦІЇ

«У часи розквіту імперії римські легіони, розташовані за кордоном, нараховували не менше 300 тис. осіб... Дивовижно, що в 1996 р. набагато густіше населена наддержава Америка захищала зовнішні межі своїх володінь, розмістивши за кордоном 296 тис. солдатів-фахівців» (Збігнев Бжезінський «Велика шахівниця»). Акцентуючи на схожості двох наддержав, американський геостратег відзначає також і те, що

При слові «глобалізація» перше, що спадає на думку – це ситуація, за якої усе людство планети зібралось на острові посеред океану Всесвіту і намагається знайти спільну мову. Це нагадує Вавилонську вежу, коли люди з різними мовами намагаються зрозуміти одне одного. Не беремося стверджувати, що проект постмодерного світу під назвою «глобалізація» може спіткати доля також колись грандіозного мітичного проекту «Вавилонська вежа», але ситуація, яка склалася навколо Інтернету, надто вже нагадує всесвітнє змішання людських мов. Звичайно, домінування англійської мови на просторах WWW не станемо заперечувати, але підтвердимо намагання багатьох держав підтримувати розвиток Інтернету національними мовами. Наслідком поширення майже 90% всієї інформації в мережі англійською мовою є сепаратизм, конфліктність, нерозуміння одних народів іншими. Чи спіткає Інтернет доля Вавилонської вежі, чи спроможеться Інтернет стати базою для відновлення гомогенного суспільства – на ці питання не дадуть відповіді жодні Інтернет-провайдери.

імперії не вічні: «По суті, період наявності історичної можливості для конструктивної експлуатації США свого статусу світової держави може виявитися порівняно нетривалим із внутрішніх і зовнішніх причин... Демократизація заважає імперській мобілізації».

Зараз західна цивілізація дуже нагадує Римську імперію періоду «початку кінця». За могутністю, добробутом і стабільністю, якими так пишаються Америка і Західна Європа, уже можна розгледіти суттєве уповільнення темпів науково-технічного прогресу, катастрофічне зменшення народжуваності, старіння європейських націй. І як би уряди деяких європейських країн не намагалися стимулювати народжуваність корінної нації, європейських облич стає дедалі менше не тільки в Америці, але й у самій Європі. «Великий перелом настає тоді, коли в повсякденному мисленні висококультурного населення починається пошук «причин» для народження дітей, – пише О.Шпенглер. – У природи немає таких причин... Висока народжуваність у древніх народів – це явище природи, над яким ніхто не замислюється, не говорячи вже про те, щоб міркувати про його користь або шкоду. Там, де осмислюють підстави для постановки життєво важли-

ДМИТРО
ШУРХАЛО
ТЕМНІ ВІКИ
ТРЕТЬОГО
Тисячоліття

ЮРІЙ КОРОЛЬЧУК
ПРАВА ЛЮДИНИ
ТА ІНТЕРНЕТ:
ВИКЛИК
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Отже, ми прийшли до думки, що Інтернет мав би стати новітнім локомотивом глобалізації. Через мережу проходить тисячі гігабайт різноманітної інформації, люди спілкуються один з одним в chat'ах, заробляють в Інтернеті гроші тощо. Сьогодні WWW безупинно входить у життя середньостатистичного мешканця нашої планети, починає визначати і формувати окремі напрями людської діяльності, навколо нього концентруються значні капітали. З кожним днем все більше суспільних відносин базується на використанні Інтернет-технологій, і це вимагає швидкого рішення – на яких засадах будуть регулюватися ці відносини.

Існує доволі поширена точка зору, що зона Інтернету має бути вільна від будь-яких впливів закону і мусить функціонувати на основі саморегулювання. Справді, на ранній стадії розвитку мережі – романтичній, – коли Інтернет був доступний обмеженому колу осіб, такий підхід був цілком зрозумілим. Сьогодні ж ситуація докорінно змінилася. Інтернет виріс із коротких штанців простого обміну інформацією і став сферою реалізації різномірних

суспільних відносин. Проте, поза всіма нюансами реалізації цих відносин в електронній мережі основним залишається факт, що в Інтернеті зберігається головна суть суспільних відносин. Загальновідомо, що в межах будь-яких суспільних відносин завжди об'єктивно присутні ті чи інші права та інтереси суб'єктів цих відносин. При цьому, часто, права можуть порушуватися, і не обов'язково з лихими намірами. Людство виробило для захисту прав і свобод індивідів соціальні норми – правила поведінки, які регламентують, що може, чи не може робити суб'єкт, на якого поширюються ці правила, і відповідальність за недотримання норм.

У світі є два основних типи соціальних норм, які базуються або на суспільній саморегуляції поведінки суб'єктів відносин, або на застосуванні правових норм. Не важливо, де реалізуються суспільні відносини, якщо порушуються права та інтереси, – обов'язково має бути забезпечений їх захист. Не є винятком й Інтернет, де люди продовжують мати права та свободи, і на який повинна поширюватися сила закону.

вих питань, під питанням опиняється саме життя. Так починається мудре обмеження народжуваності, що його вже Полібій вважав покаранням долі для Греції, але яке існувало у великих містах ще задовго до цього і набуло загрозливих форм у Римі, де обмеження народжуваності спочатку виправдовували матеріальними злиднями, а відтак взагалі не клопоталися пошуком пояснень. І в буддистській Індії, і у Вавилоні, і в Римі, як і в сучасних містах, вибір «супутниці життя» стає духовною проблемою, у той час як селянин вибирає матір своїх дітей».

Як тоді, так і тепер маси потребують насамперед хліба і видовищ, добробуту і розваг. Колись це були бої гладіаторів, зараз – телевізійна індустрія розваг (у будь-якому разі – шоу). А економіка у цей час – спершу дрібна, а потім і середня – опиняється в руках діаспор. І от уже на вулицях європейських міст турки з'ясовують стосунки із курдами. Щось подібне відбувається й у США. Нещодавно канал «1+1» показав трилер «Очевидець»: в'єтнамська мафія з'ясовує стосунки із єврейською, і випадково у центрі «розборок» опиняється простий білий американець ірландського походження, котрий працює прибиральником.

Звичайно, він має певний рівень добробуту, але по суті знаходиться на соціально-економічній периферії. Зрозуміло, як і належить героєві – ветеранові війни у В'єтнамі – він долає обидві мафії, зваблює журналістку, проте залишається поза контекстом. Він нудно працює, марнує час на любов і перегляд телевізора, тоді як емігрантські структури борються за своє майбутнє, займаючись бізнесом і ще якимись темними справами.

ВАРВАРИ ДРЕВНІ І СУЧАСНІ

Поняття варварства існувало у всіх цивілізаціях, воно позачасове і загальнокультурне. Греки і римляни називали тих, хто не вписувався в їхню культуру і не знав їхньої мови, за лінгвістичним принципом – варварами, давні єгиптяни – за територіально-географічним – «народами моря» (якийсь стародавній єгипетський літописець емоційно назвав їх «мерзенними народами зі сторони»). У наш час – це «жителі країн третього світу» або «країн із перехідною економікою» (принцип соціально-економічний). Тільки іспанських конкістадорів через їхніх коней і вогнепальну зброю астеки взяли було за богоподібних істот. Але те, як

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Динаміка росту обсягу суспільних відносин, які реалізуються в мережі Інтернет, дуже значна і практично немає аналогій. Традиційні відносини зазнають глобальних змін. Саме така ситуація змушує багатьох визнати, що сьогодні Інтернет є одним із головних рушіїв глобалізаційних тенденцій у світі. Проте, загроза із боку глобальної павутини для вільної реалізації людьми своїх прав і свобод змушує багатьох також визнати, що подальше загарбання Інтернетом певних прав громадян призведе до антиглобалізаційних тенденцій. Причиною останнього буде намагання індивідів зберегти свою автономність та уникнути «антиправової» глобалізації.

Найбільшою проблемою у сучасних взаємовідносинах суспільства з Інтернетом є право на приватність. Ці два явища – право на приватність та Інтернет – з'явилися у XX столітті. Перше – на початку, друге – на півстоліття пізніше і, як молодше за віком, перше спробувало похитнути старше, звести приватність користувачів простором Інтернету нанівець.

Для визнання права людини на приватне життя – приватність (privacy) – знадобилося чимало часу. Своє визнання право на приватність отримало саме у XX столітті, коли з'явилося безліч нових технологій, які сприяли легкому проникненню у приватну сферу людського життя. В одній із перших спроб визначення приватності основний наголос робиться на захисті результатів інтелектуальної та емоційної активності особи у суспільстві. Із розвитком та масовим поширенням телекомунікаційних технологій концепція приватності набрала більш інформаційного змісту.

Концепція інформаційної приватності, яка виникла з поваги до приватного життя, ґрунтується на правах особи, якій кореспондують відповідні обов'язки інших суб'єктів стосовно дотримання правил роботи із персональними даними про людину. Наведемо приклад з покищо короткої історії Інтернету, коли, завдяки наполегливості користувачів у відстоюванні своїх інтересів, вдалося запобігти порушенню приватності в Інтернеті. Так, у 1996 році, проти компанії Yahoo був висунутий публічний протест че-

іспанці поставилися до культурних цінностей підкореної ними країни, мало чим відрізняє їх від вандалів. У свою чергу, самі іспанці вбачали в індіанцях пересічних дикунів-язичників.

Для китайців європейці у XVIII-XIX ст. були такими ж варварами, як степові кочівники. «Ми, з волі небес Імператор, пропонуємо королю Англії взяти до уваги наше розпорядження: Небесна імперія, яка править на просторах між чотирма морями, не цінує рідкісні і дорогі речі. Також ми аж ніяк не потребуємо промислових товарів вашої країни. Відповідно, Ми наказали вашим посланцями благополучно повертатися додому. Ви, о королю, просто повинні діяти відповідно до наших побажань, зміцнюючи вашу відданість і присягаючи у вічній покірності». Звертаючись до європейських монархів, імператор Піднебесної напучував їх: «З жахом коріться і не виявляйте зневаги». І поразка від англійців внаслідок опіумних війн (1840-42 р.) породила понад столітню кризу китайської цивілізації загалом і державності – зокрема.

Варвари – це збірний образ, це майже завжди ситуативно випадково сформована група людей. Наприклад, дослідники досі сперечаються, ким були гуни,

звідкіля вони прийшли (дехто доводить, начебто гуни – праукраїнці, а їхній вождь Атілла не хто інший як князь Кий), але усі сходяться на тому, що гунські вожді об'єднали навколо себе різноплемінну і різномовну орду. Тому впевнено сказати, хто претендує на роль варварів XXI століття складно. Та й чи варто?

«Було б дівтацтвом намагатися дати точний, а відтак застиглий опис «нових варварів», принаймні через негативну і оманливу конотацію терміну «варвари» у нашому сприйнятті: важко сказати, чи є ними китайці, або народи «третього світу», або покоління протесту; і чи діють вони на межі (де перебувають), чи уже всередині соціальної структури. З іншого боку, ким були варвари в епоху занепаду імперії: гуни, готи чи азійські й африканські народи, котрі втягували центральну частину імперії у свої торгові стосунки і прилучали її до своїх релігій? Єдине, що цілком точно зникало, – це Римлянин, подібно до того як сьогодні зникає Вільна Людина, підприємець, котрий розмовляє по-англосаксонски, чийм Героїчним епосом був Робінзон Крузо, а Вергілієм – Макс Вебер. У приміських віллах пересічний керівний працівник із зачіскою бобриком усе ще втілює доблесного Римлянина дrev-

рез застосування системи пошуку людей. Можливості системи дозволяли відсортувати 175 млн. осіб, відібравши їх зі списків прямої розсилки реклами. Після отримання претензій, Yahoo вирішила знизити 85 млн. даних із адресами користувачів, котрі не були внесені до цих списків. У 1997 році компанія America Online (AOL) оприлюднила плани стосовно розкриття даних про телефонні номери клієнтів своїм партнерам по телемаркетингу. Клієнти виступили проти цього і зазначили, що це суттєво порушувало б умови угоди про надання послуг. У відповідь компанія відмовилася від своїх планів.

Особа, яка все-таки вирішила й надалі користуватися Інтернетом, мусить знати власні права під час збору даних про себе, знати мету і правомірні підстави збору інформації. Також слід знати, що опрацювання персональних даних, які розкривають расове або етнічне походження, політичні погляди чи світоглядні переконання, сексуальне життя, стан здоров'я – заборонено, адже інформація про людину є джерелом можливої небезпеки для її приватності. Через відкритість Інтернету та його особ-

ливість як системи, що може накопичувати і опрацьовувати інформацію про людину, надзвичайно актуальним є питання забезпечення приватності при користуванні трансляційно-комунікативними можливостями цієї глобальної мережі. Тому детальніше розглянемо питання передачі інформації за допомогою електронної пошти. Більшість користувачів не має прямого доступу до ресурсів глобальної мережі, а отримує його від постачальників, які фактично є посередниками між користувачами і мережею. У середньому e-mail проходить приблизно через 50 операторів, доки не дійде до адресата. Але ж кожен із операторів має можливість дізнатися про зміст повідомлення, адресу відправника і отримувача, час листування і т.д. Інтернет є небезпечним не лише для телекомунікаційної приватності, а й для інформаційної активності користувача в мережі, що пов'язано із появою веб-сторінок. Кожна веб-сторінка має унікальну адресу, і користувач залишає за собою інформаційний слід у вигляді операційних даних: інтернет-адреса комп'ютера користувача, інформація про програмне

211

ЮРІЙ КОРОЛЬЧУК
ПРАВА ЛЮДИНИ
ТА ІНТЕРНЕТ:
ВИКЛИК
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

нього складу, але вже його син носить волосся як в індіанця, мексиканське пончо, грає на азіатській цитрі, читає буддійські тексти або лівацькі брошури і часто примудряється (як це траплялося в часи пізньої Імперії) поєднувати Гессе, зодіак, алхімію, маоїзм і мари-хуану... З іншого боку, сам уцілілий ще Римлянин у хвилини нудьги розважається, обмінюючись дружинами з другом, і руйнує модель пуританської родини» (У.Еко, «Середньовіччя вже настало»).

ЦИВІЛІЗАЦІЯ СТВОРЮЄ ВАРВАРІВ, ВАРВАРИ РУЙНУЮТЬ ЦИВІЛІЗАЦІЮ

Спочатку варварів просто підкоряли, нещадно караючи за опір. У цьому процесі варвари вбачають переваги цивілізації-переможниці і, усвідомивши себе варварами, починають освоювати чужу їм цивілізацію. «У міру того, як варвари «прилучаються до цивілізації», — відзначає російський дослідник Борис Кагарлицький, — сама цивілізація «варваризується». Зовнішні атрибути чужої цивілізації, що уособлюють її в очах варвара, освоюються насамперед». Варвар вдягає тогу, європейського крою мундир, називає свою контору офісом і ставить у ній комп'ютер (у 1998 р. у

кабінеті одного дуже високопоставленого львівського чиновника автор цих рядків бачив непогний лазерний принтер, який стояв чомусь на шафі й поварварски ефектно використовувався як підставка для вазочки з квітами).

Одержуючи готовий результат, варвар сподівається відразу «прилучиться» до вершин цивілізації, а отримує часто лише продукти її розкладу. Тому, зазвичай, не зумівши створити цивілізоване суспільство в себе, варвари починають усвідомлювати, що в цивілізацію потрібно прийти. Наплив варварів починає давити на кордони цивілізації, яка для початку намагається відгородитися фортифікаціями на кордоні — Великим китайським муром або римською прикордонною лінією (до речі, залишки Траянового валу дотепер збереглися на півдні Тернопільської та Одеської областей). І сьогодні Європа об'єднується задля того, щоб відгородитися від іншого світу і посилити контроль на кордонах — це одна з головних вимог до нових членів. Але й у наші час нові варвари чинять набіги, які, по суті, мало чим відрізняються від варварських нападів на імперські провінції. «Румунські Rollen-Kommandos, числом до 150-300 осіб, прокочуються

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

забезпечення, тип комп'ютера, відвіданні веб-сторінки тощо. Ці дані створюють інтернет-портрет користувача — його смаки, звички, мотиви пошуків в Інтернеті, — що, в свою чергу, можуть використовувати рекламні компанії. Ризик приватності людини існує і при користуванні в Інтернет «On-line»-послугами. Зрештою, навіть для такої дрібниці, як реєстрація своєї приватної електронної адреси, необхідно вказати приватну адресу, номер телефона, місце народження, навчання, професію, місце роботи, смаки, звички тощо.

Звичайно, слід розуміти, що у боротьбі з незаконним і негативним змістом в Інтернеті, фінансовим шахрайством, порушенням авторських прав неможливо уникнути обов'язкової ідентифікації особи користувача. Тому варто відшукати «золоту середину» між повною анонімністю та повною публічністю для користувачів Інтернет.

Підвищену активність у захисті права приватності в Інтернет можна трактувати як тенденцію до гальмування глобалізаційних тенденцій у світі. Аргументом цього є імідж Інтернету як одного із

найдоступніших засобів глобалізації у середовищі звичайного, приватного життя людей. Оскільки глобалізація у сфері економіки, фінансово-банківської справи, культури і т.д. обмежена для доступу посполитих мешканців нашої планети, то Інтернет залишається своєрідною глобалізацією для «пролетарів». Тому страх людей бути позбавленими своєї приватності у Інтернеті може покласти край намаганням залучити основну масу населення планети до глобалізаційного процесу.

територіями Австрії, ФРН, Швейцарії, загалом у напрямку на Бельгію. Невідомо, чому саме на Бельгію, кажуть, тамтешній діалект французької близький до румунської. При цьому румуни уникають автобанів, прокрадаючись лісами, грабують сільські крамниці, дрібні фірми, виносять сейфи. Засобами зламу служать вантажні автомобілі, ними ж, на буксирі, викрадені ящики транспортують до лісу, де й розламують примітивними інструментами. Під час погонь і при спробах затримання «нападники» чинять лютий опір. Не в останню чергу з огляду на злочинність із Сходу, навіть найглухіші і найвисокогірніші швейцарські кантони поспішають завести у себе власний поліцейський спецназ, а ввійманих правопорушників (СНД, Балкани) утримують у військової в'язниці, єдиній на усю Швейцарію, де ще збереглися ґрати на вікнах». (Д.Корчинский, «Війна в натовпі»).

У міру того, як цивілізація слабшає, за мирними переселенцями (нелегальними і легальними мігрантами) приходять воїни. Чим більше цивілізація закривається від варварської навали, тим частішими і жорсткішими стають сутички. Армії цивілізованих держав готуються до антиварварських війн — до кон-

фліктів низької інтенсивності, миротворчих операцій (варварів, як правило, завжди «замиряли»). Цивілізація (єгиптяни, римляни) наймає одних варварів для війни з іншими, але в результаті усі вони або нищать цивілізацію (Рим), або так послабляють, що її без особливих труднощів підкоряє інша (завоювання Єгипту персами). Як маленькі мікроби валять з ніг великий ослаблений організм, так і зграї варварів — ослаблені наддержави.

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ

Правляча еліта України однозначно визначилася на користь західної цивілізації, вважаючи інтеграцію в європейські й євроатлантичні структури єдиною правильним курсом.

Важко сказати, чим керувався Леонід Кучма, коли у розпалі передвиборної кампанії сказонув (інакше не скажеш): «Ми перестали бути папуасами», але усе ж ця фраза дуже влучно характеризує як і в якості кого ми прилучимося до цивілізації. Представлена лівою опозицією контреліта апелює до світлого минулого — мертвої совєцької цивілізації, намагаючись її якимось чином чи то реанімувати, чи то відродити. Лідер

юрій корольчук консенсус як ознака глобалізації/ антиглобалізації

© Ю.Корольчук, 2000

ûêßâ äéêéäúóîä

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

українських комуністів Петро Симоненко не без сарказму цитує голову комісії у справах з розширення ЄС Г.Фергойгена: «Кожний, хто думає, наче Україну варто було б прийняти в ЄС... міг би, напевно, висунути пропозицію, щоб Мексику прийняли в США».

Дійсно, доля наших співвітчизників за кордоном є яскравим свідченням того, що дуже мало хто з них інтегрується в систему цивілізації як її рівноправні члени. Здебільшого наші земляки зайняті на тих роботах, які у давнину були уділом варварів, присилуваних до рабства: чоловіки — низькокваліфікована робоча сила і злочинці, жінки — танцівниці й повії. Нашу знать, як і належне варварській знаті, приймають за рубежем із певною пошаною, але усе ж їй час від часу «ненав'язливо» радять: як реформувати економіку, що робити з ядерною зброєю, чи варто торгувати з Іраном... Наших збунтованих вождів і втікачів тримають в імперських в'язницях і не надто поспішають нам видати.

Проте, переважну більшість такий стан речей і поділ ролей у принципі влаштовує. Ми прагнемо в Європу, ми хочемо стати цивілізованими. До варварства в нас апелює антиеліта. Візіонером нового вар-

Консенсус, компроміс, толерантність, плюралізм — слова, які в кінці XX — на початку XXI ст. претендують на ключові позиції, коли заходить мова про характеристики сучасного постмодерного світу. Ці ж слова не залишаються й обабіч процесів, котрі відбуваються на межі тисячоліть. Одним із цих процесів є глобалізація, яку також не оминула тенденція «консенсусоманії». Поза суперечками, що точаться навколо питання користі чи шкоди глобалізації, мало хто зумів зауважити, як ця проблема також стала сферою, в якій консенсус виступає базовою цінністю чи, навіть, платформою для подальшого розвитку процесу глобалізації. Для того, щоб стати на правильний шлях аналізу цієї проблеми, слід визначитися із головними смисловими поняттями: консенсус і глобалізація.

Консенсус (лат. Consensus — згода, однастайність):

1. Наявність єдності у поглядах двох чи більше суб'єктів щодо ключових питань соціального порядку, що виявляється у єдності дій.

2. Метод, спосіб, форма, процедура відпрацювання й прийняття колегіальних рішень шляхом узгодження позицій сторін, досягнення погодженості думок, віднайдення прийнятних для всіх формулювань.

варства є цитований уже тут патріарх вітчизняного політичного нонконформізму Дмитро Корчинський. У своїх статтях він не раз повертається до цієї теми: «У своїй нелюбові до продуктивної праці Україна єдина із Африкою, Латинською Америкою, країнами Центральної Азії. У перспективі очікується «Велике переселення народів», цього разу знову в Європу, основною провинною якої знову буде те, що там є що пограбувати. ... На іржавих бетеерах ми поїдемо Європою від заправки до заправки, як наші предки від криниці до криниці».

Post Scriptum

Поки що варвари грають із цивілізацією за її правилами. Однак суспільні, політичні, релігійні форми не є вічними — навіть ті, що здаються сучасникам досконалими і безальтернативними. Пізньюримські поети щиро оплакували крах імперії, але він був об'єктивним. Антична цивілізація повинна була померти, а на її місці — народитися нова. Нове тисячоліття обіцяє стати цікавим.

Переклав А.П.

Слово consensus походить від поєднання латинського дієслова sentire (відчувати, думати, розуміти) і префікса con, що має значення спільної, взаємної дії, тобто у своїй основі консенсус означає спільність почуттів і думок, взаєморозуміння. Як певна практична система, консенсус не враховує активної згоди з боку кожного рядового громадянина з будь-якого питання. Згода може виявлятися і в пасивній формі. Проте, головною властивістю будь-якої форми згоди є загальне визнання норм і цінностей, які об'єднують людей.

Вважають, що консенсус іманентний демократії, яка передбачає плюралізм – різні, деколи несумісні та конфліктні, політичні, економічні, моральні, філософські, релігійні та інші ідеї, цінності, уподобання й цілісні доктрини, що їх сповідують ті чи інші соціальні верстви. До того ж, плюралістичність суспільства – не історичний релікт, який з часом можна буде подолати. Навпаки, із розвитком демократії плюралістичність зростає. Монолітність – властивість тоталітарних спільнот. І як тільки жорсткі обмеження, які накладає режим, зникають, одразу ж з'являються суперечності, яких раніше не було.

Яким чином у рамках демократії поєднуються плюралізм і консенсус? Очевидно, наявні певні всеосяжні

ідеї та цінності, які схвалюють і підтримують прихильники різних політичних, філософських, моральних течій, групи з різними соціально-політичними інтересами. Скерованість режиму чи певного процесу на реалізацію цих ідей та цінностей (які, в свою чергу, не поглинають усіх наявних відмінностей, а лише ніби «надбудовуються» над ними) і здатна консолідувати суспільство.

Ми вже говорили, що плюралізм і властива йому толерантність – характерні риси сучасної епохи, які стали головною умовою соціальної свободи і політичної справедливості. Взагалі, під плюралізмом ми розуміємо не лише багатосторонність, але й рівнозначні, однозначні та протилежні стосовно природи чи соціуму елементи, які позбавлені найвищого організуючого принципу – принципу єдності. В емпіричному плані плюралізм означає багатосторонність сфер пізнання і релігій (релігійний плюралізм), цінностей (ціннісний П.), суспільних груп та сил (соціальний П.), які провадять певну політику (політичний П.). Цей процес був започаткований в епоху Реформації, Просвітництва, буржуазної та індустріальної революції, або, інакше кажучи, у Новий (модерновий) час. Завдяки їм був пришвидшений процес диференціації, який розклав гомогенні і стабільні від-

http://www.ji-magazine.lviv.ua http://www.ji-magazine.lviv.ua

тарас возняк зауваги до філософських аспектів єкуменічного діалогу виступ на конференції у львівській духовній академії

íÄêÄë Çéáçüä

Розглядаючи питання філософських аспектів єкуменізму, напевне слід глянути на проблему у ширшому цивілізаційному контексті. Чим, власне, є єкуменізм та єкуменічний рух у сучасній модерній європейській чи радше західноєвропейській цивілізації? Це – **внутрішньохристиянський діалог**, тобто діалог на рівні **катехизису** між різними християнськими Церквами. Історично головними учасниками такого діалогу стали Католицька, Православна та Протестантські Церкви.

Однак чи не найістотнішою характеристикою такого діалогу є те, що він відбувається у теперішню **модерну епоху**, найхарактернішими рисами якої є **плюралізм та діалогічність**.

Чим є ця сучасна модерна епоха? З чого і як вона вилонилася?

Попередні епохи не були світськими. Європейську цивілізацію загалом можна схарактеризувати як християнську, що постала як органічне поєднання класичної (греко-римської) та юдейської цивілізацій і традицій.

Перші тисячу років для неї був притаманний певний **монолізм**. Однак, навіть за формальної єдності

носини так званих староевропейських спільнот, зв'язок між Церквою та державою і породив відкриті суспільства, що складаються із різноманітних груп з власними інтересами, переконаннями і способами поведінки. Отже, плюралізм свідчить: багатосторонність і відмінності визнаються та схвалюються; за всіх своїх функціональних відмінностей групи мають рівні права для власного вільного розвитку. І саме в плюралістичній демократії є багатосторонні сили, які вирішально впливають на процеси інституціоналізації взаємо- і протидії на основі **фундаментального консенсусу**.

Що ж тоді на тлі консенсусу, плюралізму, толерантності являє собою глобалізація? Як відомо, глобалізація – це загальноцивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на політичну, фінансово-економічну, культурну, ідеологічну сфери людського буття. Загалом, намітилося чотири основних підходи у визначенні терміну глобалізація:

1. Як процесу зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками планети.

2. Як процесу поширення по всій планеті єдиних, спільних для всього людства технологій, культури, ідей, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки тощо.

3. Як виникнення спільних для світового співтовариства проблем (економічних, політичних, військових).

4. Як процес зростання вселюдських інтересів у всіх сферах людського буття, породжуваних поглибленням взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів.

Як бачимо у більшості визначень ключовими словами є «взаємозалежність», «спільність», «взаємозв'язки», які є визначальними також для консенсусу.

Вперше термін «глобалізація» у традиційному для нашого часу значенні (а не у футурологічному визначенні теоретиків Римського клубу) вжив Т.Левітт у 1983 році. Він охарактеризував цим словом феномен злиття ринків окремих продуктів, які виробляють великі багатонаціональні корпорації. Сучасні визначення глобалізації дають нам уявлення про тенденції розвитку цього явища:

1. Глобалізація означає гомогенізацію світу, життя за єдиним принципом, прихильність до єдиних цінностей, дотримання єдиних норм і звичаїв поведінки.

2. Глобалізація – це визнання зростаючої взаємозалежності, головним наслідком якої є підриг, руйнування національного, державного суверенітету під натиском дій нових акторів всепланетарної сцени: гло-

ЮРІЙ КОРОЛЬЧУК
КОНСЕНСУС
ЯК ОЗНАКА
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ /
АНТИГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Церкви всередині християнства все ж точилася дискусія. Мало того, плюралістичність була **закладена** у саму його суть. Тому ми сміливо можемо стверджувати, що **діалогічний плюралізм притаманний самій суті християнства** і, можливо, є однією з його сутностей. Щоправда, інколи це призводило до проблем, особливо, коли відбувся перший розкол Церков на Римську і Візантійську, а відтак наступний – всередині вже західного християнства (Реформація і поява Протестантських Церков). Тоді життя поставило реальну проблему врегулювання стосунків між Церквами на іншому рівні – адміністративному тощо. Часом таке врегулювання стосунків (а не спільний пошук істини у єдиній Церкві) набувало перверсивних форм. Під ними я маю на увазі не тільки прямі зіткнення чи релігійні війни, але й імітацію діалогу, яка теж набуває різних форм. Йдеться і про **діалог «про людське око»**, і **діалог задля політичних та інших інтересів**, або ж просто **індиферентність** суспільства, для якого плюралізм редукувався до **релятивізму** і взагалі відсутності істини як такої, чи хоча б наближення до неї з різних боків. Такий діалог насправді тільки **імітував** діалог як відкритість та готовність толерувати чужу думку чи разом з іншим шука-

ти спільного вирішення істотної для обох чи кількох учасників діалогу проблеми. До християнського плюралізму і Церква, і християнська культура йшли не одну сотню років, зазнавши і боротьби з **ортодоксією**, і боротьби із **ересями**, і боротьби із **нехристиянськими конфесіями**, а також іншими **християнськими конфесіями**. Однак, тільки завдяки тому, що у саме християнство було закладено діалогічну плюралістичність, Церкві вдалося усе ж подолати цей непростий шлях.

Але, повернімося до процесу народження модерності, сучасної секулярної епохи. Насамперед слід сказати, що це епоха **секуляризму**, який, з одного боку, є дітищем християнства як такого, а з іншого – багато у чому протиставився і християнській культурі, і Церкві як організації. Мало того, секулярне європейське суспільство повністю успадкувало від християнства традицію діалогу та плюралізму і поклато їх у саму основу суспільних відносин, започаткувавши тим самим модерність як таку. Іноді сучасна секулярність навіть не усвідомлювала своєї генеалогії. Скажімо, **Просвітництво та Гуманізм** гостро протиставилися християнству як такому, їхній плюралізм часто був гостро **антицерковним**, але підспудно все ж християнським у своїй сут-

бальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних компаній.

3. Глобалізація – це сукупність процесів та структур, що співвідносяться з явищами взаємозалежності, взаємопроникнення і взаємообумовленості у планетарних рамках, результатом чого є формування цінності буття людства.

Отже, можна зробити висновок про діалектичну природу явища глобалізації, якій властиві дві протилежні тенденції:

1. Уніформізація: з кожним роком у світі спостерігається тенденція до зменшення різноманіття і тяжіння до монізму (наприклад, зникнення деяких мов на тлі переважання англійської).

2. Ріст плюралізму стосовно рівня та трибу життя.

І плюралізація, і уніформізація відбуваються, знову ж таки, на основі консенсусу. Чи можливе таке взагалі? Чи тоді можна говорити в такому разі про консенсус як основу для глобалізації – чи антиглобалізації?

КОНСЕНСУС ДЛЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Найбільш стисло і влучно можна описати явище глобалізації на прикладі життя одного з мільйонів мешкан-

ців нашої планети. Він/Вона випиває зранку горнятко бразильської кави, звареної в німецькій кавоварці, одягає американські джинси, італійську сорочку, шотландський светр, португальські черевики, переглядає по японському телевізору новини CNN та їде до Скандинавії на міжнародну конференцію з проблем глобалізації, розплатившись кредитною картою міжнародної системи VISA. Звичайно, життєві стандарти однієї чи кількох груп людей не можуть слугувати переконливим показником загальної тенденції такого роду глобалізації, але й не треба забувати, що ще десять років тому мобільний телефон був предметом розкоші, а сьогодні – це стандарт життя багатьох людей. Єдиний момент, який об'єднав всі ці речі – від бразильської кави до кредитної картки – консенсус осіб, які користуються цими речами. Ці особи толерантно ставляться до виробників з різних країн і тим самим висловлюють свій консенсус. Конфліктна ситуація вимагає від суб'єкта здійснити вибір між цінностями, які зіштовхуються, на користь однієї з них та на шкоду іншій, і лише завдяки вирішенню цієї проблеми реалізувати свою мету. Складність цього вибору у тому, що необхідно прийняти рішення. Суб'єкт, уникаючи відповідальності за прийняття рішень,

ності, у всіх його формах, чи у секулярній, чи у програмно антицерковній.

Модерність була породженням власне **західноєвропейської цивілізації**. Саме у Західній Європі відбулася секуляризація плюралізму, він прийшов у суспільство і усамостійнився від церковної діалогічності, хоча це не означає, що він вийшов за рамки християнської культури, як деколи він сам це подає. Так витворилася модерна європейська цивілізація. Однак навіть європейським континентом вона поширювалася крок за кроком. Її супроводжував істотний технологічний прогрес, що допомагало рекламувати модерність, як певний здобуток. А тим самим ширити плюралізм та діалогічність всередині католицького та протестантського світів.

І тільки через якийсь час до цього процесу модернізації суспільства долучився світ **православний**. Досі пізніше входження теренів, які традиційно вважаються православними, у загальноцивілізаційний процес модернізації залишається доволі сильним гальмом, і не тільки у сенсі творення нового плюралістичного, діалогічного суспільства, але й самоорганізації цього суспільства, перетворення його у суспільство ефективне,

технологічно розвинуте. Відсутність толерантності до іншої думки, небажання виставити власну думку на конкурс «відкритого ринку ідей, істин, переконань» не тільки блокує сам процес діалогу, як спільного пошуку істини, і перетворює комунікативну систему цього суспільства в обмежену й закриту, але і саме суспільство ставить перед **загрозою однієї догматичної істини**, яка може бути і не такою вже й остаточною чи остаточно вірною. Таким чином, ця істина відсікається від можливості свого розвитку.

Однак модернізаційний процес не зупинився на Європі, і навіть вийшов поза межі християнського світу. Поволі він заповнює і ті світи, де традиційно домінують інші релігії. Істин виявилось багато. Так само і шляхів до спасіння чи просвітлення виявилось багато.

І тоді постало питання розмежування різних рівнів діалогу та плюралізму. З одного боку, виявилось, що істина не така вже й однозначна. Проблема полягає радше у способі нашого мислення. З класичної логіки відомо, що істина одна. Але сучасні логіки, не заперечуючи класичних концепцій, істотно їх доповнюють, і бачать **багатовимірність** істини. Це зовсім не означає, що багатостінність чи багатовимірність істини можна

надає пріоритет компромісу перед конфронтацією. Переоцінка цінностей відбувається відповідно до того, як формується процедура вирішення конфлікту. До того ж, така переоцінка, при якій, за виразом В.Лефевра, обидві сторони могли б «зберегти обличчя», коли досягнення консенсусу на базі компромісу піднімає суб'єкта політичного процесу у власних очах і в очах інших значно вище. У процесі глобалізації вибір суб'єктом консенсусу є саме тим збереженням обличчя, коли він не буде відкинтий за межі світової спільноти (що сталося з Іраком, Кубою, Пн. Кореєю). За таких умов компроміс, а також і консенсус, не є попусканням, сповзанням з лінії, опортунізмом, шкурництвом тощо. Навіть, якщо припустити, що ми жертвуємо своїми інтересами, то ця жертва збільшує спільне благо, йде на користь політичній стабільності та стійкості спільноти. Отже, як бачимо, глобалізація знаходить свій вияв у звичайному поширенні джінсів, комп'ютерів, мобільних телефонів, тамагочі тощо, оскільки всі доходять негласного консенсусу стосовно цих речей.

У самому понятті «глобалізація» ключовим словом є взаємозалежність. Саме взаємозалежність різних суспільств створює суть нової глобальної традиції – універ-

сальність. Універсальність світу можна відновити лише через взаємну повагу, яку розуміємо не лише як ціннісну норму, а як, у прямому його значенні, суспільну корисність. У мобільному і швидкоплинному світі треба вчитися жити у консенсусі з усіма. Взаємоповага стає суспільною користю, оскільки поступово перетворюється на головну умову співіснування у світі, який підвладний імперативу глобалізації, тобто взаємозалежності.

Головними акторами на полі глобалізації є міжнародні організації (10), регіональні організації (60), багатонаціональні корпорації (60000), інституційні інвестори (страхові фонди, пенсійні фонди), неурядові громадські організації, мегаполіси (Лондон, Мілан), індивіди (Сорос, Гейтс). Як бачимо, тут відсутні держави, які, проте, сьогодні продовжують залишатися одними з головних суб'єктів міжнародної політики та геополітики. Можна зробити висновок, що нездатність держав досягти консенсусу між собою приведе до їх часткової виключеності із процесу глобалізації, отже поступово усуватиметься і геополітика як релікт минулих епох. Проте, коли саме держава виявила готовність досягти консенсусу і змогла об'єднати під своїм прапором різні куль-

ЮРІЙ КОРОЛЬЧУК
КОНСЕНСУС
ЯК ОЗНАКА
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ /
АНТИГЛОБАЛІЗАЦІЇ

звести до безконечності, і тоді її просто не стане, вона розчиниться у безпринципності (якщо вийти на етичний реєстр). Багатовимірність істини означає, що ми просто не можемо бачити певних її вимірів.

Найпростішою ілюстрацією цього можуть послужити, припустимо, багатовимірні світи. Всі ми привчені до декартового уявлення про тривимірний простір. Однак і формально-математично, і фізично світ таким не є, про що і свідчать численні фізичні явища на молекулярному чи космічному рівні. Світ Декарта чинний при людських масштабах, енергіях та швидкостях – тривимірність більш-менш підходить для приблизного опису фізичних явищ на нашому земному чи людському рівні. Проста зміна масштабу вже її релятивізує – Айнштайн. Отож, інших вимірів цього явища ми не бачимо не тому, що вони не існують, а тому, що для того, аби їх побачити, потрібні інші масштаби – сильне наближення чи віддалення, відчуття, що цей вимір «увімкнувся».

Це формальний аспект такої багатовимірності істини. У логіці теж є багатомірність, яка дозволяє переосмислювати деякі проблеми внутрішньохристиянського екуменічного діалогу та міжрелігійного плюралізму, не впадаючи ані у **неперебірливий релятивізм**, коли

практично істини немає, а є тільки **істина** для юдеїв чи буддистів (тим самим всі вони позбавляються своєї справжньої істинності як актуальності та єдиності), ані у **розпачливий скептицизм**, що **заперечує** саму можливість пошуку істини.

Ще не можна упевнено стверджувати, наче екуменічний процес досягнув значних успіхів у сенсі розробки методології екуменічного діалогу. Дуже часто діалог обмежується тільки демонструванням доброї волі та взаємної відкритості. Християнство ще не знає як дати собі раду із своєю явленою та спасительною абсолютністю у діалозі з іншими релігіями. Проблемою залишається унікальність і абсолютність Втілення у Христі. Екуменічний діалог, який розв'язує переважно адміністративні проблеми, насправді є лише найнижчим рівнем такого спільного екуменічного пошуку істини. На жаль, часто на цьому й зупиняються.

Натомість, **проблема полягає у спільному шуканні істини, а також у спільному шуканні спасіння** для всіх учасників екуменічного діалогу на глобальному, чи точніше вселенському рівні. Справжньою проблемою екуменічного спілкування всередині християнського світу та міжрелігійного спілкування загалом є не

тури, етнографічні групи, окремих індивідів. Тому консенсус початку XXI століття істотно відрізняється від консенсусу початку XX ст. Відповідно, якщо 100 років тому наслідком консенсусу була поява на міжнародній арені держави як суб'єкта, то сьогодні наслідком консенсусу є процес глобалізації, який ще не завершився.

Не слід також забувати, що явище глобалізації дозволяє кожному її учасникові пропонувати на глобальний ринок свої цінності. Однак питання як ці цінності сприйматимуть інші учасники глобалізації, свідчить про наявність консенсусу сили, аніж загальної згоди. Наприклад, США взяли на себе місію світового архітектора і намагаються побудувати сучасний світ за своїми проектами. Вони використовують консенсус для переконання інших країн у необхідності усунення держав, які їм не до вподоби. Таким чином, завдяки взаємній домовленості, а згодою міжнародних організацій і, головне, без одностороннього насилля США застосовують консенсус сили.

В економічній глобалізації вже є такі поняття, як вашингтонська формула консенсусу (глобалізації) і пост-вашингтонська формула консенсусу. Перше означає ряд вимог світової спільноти до держав, що розвива-

ються: лібералізація внутрішньої економіки, відкритість зовнішньої економіки, збереження фінансово-грошової стабільності тощо. Проте, багато країн не приймали таку систему, і тому виник пост-вашингтонський консенсус з низкою вимог. Сьогодні багато країн виступає проти таких консенсусів, вбачаючи у них спробу чергової експансії розвинутіших країн.

КОНСЕНСУС І АНТИГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Сучасні процеси на планеті засвідчили наявність трьох парадоксів глобалізації та плюралізації світу:

1. Усунення біполярного світу, яке б мало припинити балансування цивілізації на межі війни, стало новим джерелом нестабільності. Як тільки лещата «холодної війни» розтиснулися, на поверхню міжнародної арени виринуло багато суперечностей та проблем, які були раніше загнані вглиб біполярною солідарністю: регіональні претензії, конфлікти за межі кордонів, національно-етнічні суперечки тощо. За останні 10 років виникли численні джерела міжнародної нестабільності і насилля, які стали наслідком поширення плюралізму.

2. Посилення взаємозалежності світу як вираз його цілісності, що має створити основу керованості між-

тільки формальний пошук чи уточнення істини задля неї самої, а власне **спасіння людства**. І взагалі, природі істини притаманне те, що вона ніколи не може бути формальною. Вона завжди жива. Буквально втілена. У цьому сенсі втілення у Христі є дуже істотним моментом. Екуменічний процес повинен не просто врегулювати міжконфесійні чи міжрелігійні стосунки, а рятувати, чи до чогось вести людство. Причому не якусь його частину, а все людство.

Виходом із Сцилли й Харибди тоталітарного догматизму монологічності та скептичного релятивізму для філософії, як пошуку істини та одночасного визначання, що є істина, може бути тільки безконечний творчий діалог, який базується на інтелектуальній свободі. Поза усяким сумнівом, ним має стати певне совісне і відповідальне мислення, яке дослухається до іншого, пробуює побачити у ньому не тільки те, що тобі відоме, близьке і тобою прийняте, але й нове, яке теж може мати стосунки до істини. Водночас це й готовність доповнити своє бачення істини цим новим справді істинним, щоб піднятися на рівень вселенський. Але водночас не можна впадати і в оману, бо й ілюзій та хиб є чимало.

Львів, грудень 1999

зауваги на тему постмодерну

виступ на конференції
у львівській духовній академії

ТАРАС ВОЗНЯК
ЗАУВАГИ
ДО ФІЛОСОФ-
СЬКИХ
АСПЕКТІВ
ЕКУМЕНІЧНОГО
ДІАЛОГУ

218

народних відносин на нинішньому етапі, породжує додаткові зони напруження. Вони виникають внаслідок неоформленості (економічної, громадянської, правової) світового співтовариства як цілого організму.

3. Риторика «нового мислення» як спроба переходу до реальних дій, навпаки, повернула назад, до звичної логіки та вузькості національних інтересів. Ніхто не знав, чим цей експеримент обернеться, і ніхто не хотів програвати.

Наслідком сучасних тенденцій глобалізації може бути настання постглобалізації, або демодернізації, що виявиться у світовій анархії та розпаді цивілізації. У країнах Африки, Азії, постсовєцького простору вже сьогодні на обрії замаячів привид псевдоглобалізації. У багатьох цих країнах сформувався псевдоконсенсус з викликами глобалізації як демократичного процесу. Там існують псевдовибори, псевдопарламенти, квазі права і свободи громадян, але вони лише симулюють консенсус із визнаними цінностями Заходу. Насправді у таких державах твориться антиглобалізаційна система – для рівноваги із глобалізаційною. Отже, консенсус, з одного боку, може бути панацеєю для країн, які прагнуть глобалізації, а з іншого боку – стати гільйотиною для

них. Для прикладу можна взяти ринок наркотиків, торгівлі зброєю, кримінальний чи тіньовий, які вже давно набули статусу глобальних і діють на основі консенсусу, домовленості у всьому світі, хоча за своєю суттю такі ринки є антиглобалізаційними. Фактично, до поділу світу на глобальний і антиглобальний суттєво доклалися США. Бажання цієї держави бути першою після закінчення «холодної війни» виявилось одразу. І якщо у 1991 році 41-й президент США Дж. Буш заявляв: «Це справді чудова ідея – новий світовий порядок, в рамках якого народи можуть об'єднатися один з одним заради спільної цілі, для реалізації єдиної спрямованості людства до миру і безпеки, свободи й правопорядку», – то вже 1998 року на святкуванні 75-річчя журналу «Тайм» 42-й президент США Б. Клінтон уточнив свого попередника: «Прогрес свободи зробив це століття Американським. З Божою поміччю ми зробимо XXI ст. Новим Американським сторіччям».

Намагання Заходу, особливо США, втиснути увесь світ у рамки західних зразків та цінностей викликають реальний спротив. Навіть на прикладі відносин виробник-споживач можна знайти нерівноправність країн майбутньої глобальної спільноти. Більшість держав, що

219

ЮРІЙ КОРОЛЬЧУК
КОНСЕНСУС
ЯК ОЗНАКА
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ /
АНТИГЛОБАЛІЗАЦІЇ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

«Es ist die Zeit der entflohenen Goetter
und des kommenden Gottes»

Martin Heidegger (1,47)

Починаючи від Гьольдерліна та Ніцше, багато наших сучасників попереджали, що наша епоха є епохою після смерті Бога. Старі боги відійшли, натомість іще не настав час, аби прийшли нові – пише Гьольдерлін. Це епоха Ночі Світу. «Mit diesem Fehl bleibt die Welt der Grund als der gruende aus... Das Weltalter, dem der Grund ausbleibt haengt im Abgrund / У світу, в якому немає Бога, вислизав ґрунт під ногами... Епоха, яка втратила ґрунт, сповзає у безодню», – пише Гайдеггер (2.265) по суті перефразовуючи відоме – «Gott ist tot/ Пан помер» – Ніцше.

У чому проявляється ця відсутність? І знову цитата з Гайдеггера: «Nicht nur die Goetter und der Gott sind entflohen, sondern der Glanz der Gottheit ist in der Weltgeschichte erloschen. Die Zeit der Weltnacht ist die Duerftige Zeit, weil sie immer duerftiger wird / Не тільки втекли боги і утік Бог, але у

(до моделі циклічного
розвитку європейської
цивілізації)
ЯК
цивілізаційної
кризи
тарас возняк

© Т.Возняк, 2000

розвиваються, стають звичайними споживачами продукції, яка вироблена на Заході або ж відповідно до західних стандартів. А монополізм в економіці – це як авторитаризм у політиці, і якщо враховувати, що основою глобалізації залишається економіка, то можна зробити відповідні висновки. Також, навзаємін класичним опозиціям Захід-Схід, Північ-Південь, бідні-багаті приходить опозиція глобального світу – глобальне-локальне. Вона є двох видів:

1. Поляризована нерівність – вертикально організований простір (центр–периферія), в якому існує система наказів, а не консенсусу.

2. Неполяризована нерівність – відносини складаються по горизонтальній осі, де вже немає місця ієрархії. З'являється безліч центрів і периферій, центрів на периферії, посередницьких ланцюжків. У даному випадку все вирішується на основі консенсусу, який часто межує із уседозволеністю, за принципом: ми вам не заважаємо, і ви нам не заважаєте.

Як бачимо, мав рацію С.Гантінгтон, який ще на початку великих глобалізаційних тенденцій казав, що це буде або наступ націоналізмів, зіткнення національних інтересів, або повна вестернізація світу. А сучасному

типові держави залишається тільки одне – йти на вимушений консенсус із багатонаціональними корпораціями, які є наразі найтипівішими представниками процесу глобалізації. Вимушений консенсус виявляється у наданні цим корпораціям податкових пільг, лібералізації переміщення доходів за кордон, створенні вільних економічних зон, значних законодавчих поступок. Відповідно, такий стан речей не може залишати у спокої представників різних радикальних груп, які починають використовувати консенсус із Заходом для боротьби з ним.

ВИСНОВКИ

Розглядаючи проблему глобалізації, ми звернулися до категорії, яка безпосередньо є основою глобалізаційних процесів – до консенсусу. Саме за допомогою консенсусу світова спільнота, яка включає безліч народів, етносів, етнічних груп, на межі тисячоліть намагається створити нову надспільноту. Водночас, консенсус претендує на статус категорії, що характеризує антиглобалізацію. Вже сьогодні можна побачити наслідки всесвітнього плюралізму, особливо у відносинах між народами. З кожним роком на планеті виникає все більше і більше національних ворожнеч.

світовій історії вигасло світло божественного. Час Ночі Світу є марним часом, оскільки марнішає дедалі більше й більше» (2.265).

Однак чим супроводжується цей відхід богів? Пишу тут з малої літери, позаяк боги, що відійшли чи померли, є вже тільки ідолами-баалами шумерської епохи. Вони вже не відбужають сакральних функцій і таки дійсно метафізично (від *metafisika*, того, що є понад (*meta*) світом – фізикою (*fisika*)) «померли». Разом з тим, чим же власне у культурологічному, а не у сакральному сенсі є ті боги, якщо опуститися з рівня сакрального/метафізичного у світ профанної людини? Здійснювані ними сакральні дієства, заповіти, дозволи та настанови складаються у певну систему цінностей. При живому Мітрі чи Озирісі ця система тримається на його понадсвітовій сутності та всюдисущості. Натомість, по його смерті вона вже не має того наповнюючого її життям імперативу. Вона перетворюється на музей, звалище необов'язкових рецептів, порад, стандартів, музей, де немає «ані одної картини першорядного митця, зате – цілі колекції третьо- і четверторядних, цілі провінційні школи, відомі тільки фахівцям, забуті, сліпі вулички історії мистецтва» (Бруно Шульц, *Друга осінь*, 3, 174).

Зрештою, у те, що можна назвати секуляризованою культурою у найширшому її розумінні. І тоді, сумуючи за відсутністю сакраменту, людина вдається навіть до блюзнірства (4, Bruno Schulz «*Xiega balwochwacha*»).

Відбувається релятивізація цінностей, релятивізація ідеї досконалості. Недосяжної точки на горизонті як Абсолюту, до якого стремить культура чи цивілізація, вже немає. Людина у такій ситуації зазнає дезорієнтації. А ще точніше – перестає бути людиною у властивому сенсі, перестає прямувати до цього горизонту і комунікувати з ним. Її перестає огортати опіка Бога.

Наступає час релятивності – час втраченого ідеалу, час всеядності і невдосконалення як стремління до горизонту. Бо у мотлосі цього вселенського і обезціненого музею все вже є рівновартісним – і моральне, і неморальне, бо немає з ким співвідносити цю мораль («Если Бога нет, то все можно» за Достоевським), і красиве і огидне, бо немає ідеалу краси. Це «...осінь нашої провінції – ніщо інше як хвора фата моргана, випромінена у вивелетній проекції на наше небо вмираючою, замкнутою красою наших музеїв... великий мандрівний театр, що бреше поезією, величезна кольорова цибуля, що лушпина за лушпиною

Нинішня ситуація у світі характеризується поширенням імпровізації, фрагментації, відсутністю цілісних і послідовних теорій та ідеологій. Як наслідок, відбувається посилення почуття невизначеності, непередбачуваності й випадковості світових процесів. Це безпосередньо стосується глобалізації і пояснюється тим, що позбавлені ідеологічних основ у традиційному розумінні слова, глобальні зрушення породжені поєднанням великої кількості соціальних, економічних, культурних, технологічних та інших факторів, різноманітні комбінації яких можуть викликати непередбачувані ситуації. Сучасний термін «глобалізація» покликаний замінити собою «страшні» слова – постіндустріалізація, модернізація, урбанізація, інформатизація, Інтернет та інші, які баламутять розум людей, для того, щоб не посилювати конфліктний потенціал цих явищ. Глобалізація у ХХІ сторіччі має відіграти роль, подібну до ролі Відродження, Просвітництва, Нового часу, тобто розширити межі діяльності нової людини. Глобалізація має стати новою світовою ідеологією.

На нашу думку, сучасний процес глобалізації можна охарактеризувати як переукладання соціального контракту, договору, що досягнутий суспільством упродовж

Нового часу, або ж Модерну. Сьогодні час постмодернізму, який має ознаменуватися новою ерою соціального контракту. За умови, що суспільство буде здатним розвиватися, рухатися вперед, уникаючи нищівних катаклізмів, революційних потрясінь, загрози взаємознищення у ході громадянських воєн і що у ньому будуть відбуватися лише тихі революції, на основі конституційних методів, визнаючи верховенство закону. Таке суспільство буде тривалим і стійким за умови переваги у його політичній культурі етики ненасилля, інститутів згоди, практики консенсусу.

221

ЮРІЙ КОРОЛЬЧУК
КОНСЕНСУС
ЯК ОЗНАКА
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ /
АНТИГЛОБАЛІЗАЦІЇ

луциться щораз новою панорамою. І ніколи не добудешся жодної суті» (Бруно Шульц, Друга осінь, 3, 175).

Натомість настає час симуляції присутності богів чи Бога, час культової та культурної еклектики і комбінаторики. Для людей цієї епохи настає епоха синкретизму – багатовірства, забобонів, імітативних культів. У цей марний час людина вдає присутність богів чи Бога, сама відчуваючи облудність такої імітації. Вона пробує обожествити саму відсутність Бога. Опоетизувати скепсис як стоїцизм.

Із втратою спрямованості на Бога людина втрачає монологічність часу та простору, моралі та культури. Творяться окремі історичні часи та культурні простори. Ба більше, людина толерує свою одночасну багаточасовість та присутність у різних просторах чи вимірах водночас. Іншими словами, настає постмодерністична криза. Час «після всього», час, коли «все вже відбулося, коли ніщо не має сенсу», «коли все допустиме і толероване, бо байдуже і несправжнє». Немає сенсу досягати ідеалу чи досконалості, оскільки все досконале та ідеальне. Все толерується, бо насправді воно всім байдуже. Немає принципових суперечок, бо і один, і другий мають рацію у цей марнотний час. Культурну чи духовну розбудову підмінює постмодерне комбіну-

вання блискітливими, проте порожніми формами. І це стосується не тільки культури, але й моралі чи навіть метафізики людини. Все толероване і все нічого не варте. «Лишень тепер, зблизька, батько міг розглянути як слід усю злидоту цієї зубожілої генерації, всю сміховинність її тандитної анатомії» (Бруно Шульц, Ніч Великого Сезону, 3, 87).

Однак, як це пов'язати із сучасністю? Зараз із особливою очевидністю можна побачити всі ці процеси епохи Ночі Світу (Гьольдерліна), Ночі Великого Сезону (Шульца). Постколоніальна епоха – для Європи – час кінця Бога (Абсолюту). Апотеозом її сучасної думки став постмодернізм як форма кризового самоусвідомлення. Культурна перспектива кожної культурної складової, що склалася на постколоніальну європейську цивілізацію, втратила сенс. Було релятивізовано кожен з локальних ідеалів (ідеальних точок). Як-от: африканські божки, попри те, що африканська культура добряче інкорпоровалася у європейську як культурне досягнення, перестали бути абсолютними, всемогутніми. Це тільки матеріал, музейний експонат – «То були величезні віхті пір'я, опудала, напхані як-небудь старим стервом... у які незбагненим способом дхнуто було якусь подобу життя» (Бруно Шульц, Ніч Великого Сезону, 3, 87).

архипович дмитро Глобалізація як явище: позитивні та негативні рис

© Д.Архипович, 2000

Говорячи про процеси, які розвиваються у планетарному масштабі, та про акторів цих процесів, ми не можемо не вжити таке нове поняття як глобалізація. Воно стало дуже популярним в 90-і роки і походить від англійського слова Globe, що означає Земну кулю. Термін вживається не тільки в економіці, але й в політиці і в усьому, що стосується світових процесів, які поширилися, а в деяких регіонах поширюються і зараз. Проте, не зовсім зрозуміло, що ж таке глобалізація в її первісному значенні. Цей термін переважно сприймають двояко: позитивно та негативно. Більшість противників глобалізації вважають її якоюсь потворою, що проникає всюди, захоплюючи у свої тенета все навколо. Вона порушує певний культурний баланс, який склався в деяких народів століттями, сприяє проникненню чужих ідей, думок, інтересів, що відштовхують на маргінес інтереси держави, індивіда, що призводить врешті-решт до розчинення народів, націй, їхньої культури та свідомості особи. Остання перетворюється на космополіта, і їй все важче ототожнювати себе з тією чи іншою нацією. Відчуваючи чужий економічний, інформаційний, політичний тиск, особа прагне опиратися йому,

Постмодерна революція знівелювала абсолютність цих ідеальних точок, зробила ситуацію засадничо цинічною, хоча й плюралістичною, що зараз подається як великий цивілізаційний здобуток, однак, по суті, витікає з байдужості та цинізму покинутих Богом. Релятивізація вартостей призвела до вседозволеності та обезбоження. Життя перетворилося у набір реалій, а не ідеалів чи Перспективи. Набір речей, котрі почали не вдосконалюватися-до-ідеалу, а просто комбінуватися на засадах парадоксу та екстравагантності: «У багатьох не можна було вирізнити голови, тому що та палкувата частина тіла не носила жодних ознак душі. Декотрі покриті були кудлатою, зліпленою шерстю, як зубри, і огидно смерділи. Інші нагадували горбатих, лисих, здохлих верблюдів... Декотрі виявлялися зблизька нічим іншим, як великими павичевими хвостами» (Бруно Шульц, *Ніч Великого Сезону*, 3, 87).

Однак, чи ця постмодерністська покинутість людини є знаменням тільки нашого часу? Звичайно, ні. Боги періодично приходили та відходили – принаймні в історії світової цивілізації це траплялося не раз. Періоди постмодерності як обезбоження, немічності людей, відсутності Бога, покинутості людини Богом чергувалися з періо-

дами повернення/приходу богів, піднесення ревної віри та закону. І разом з тими відходами та приходами час та простір світу ставали то цілісними (під покровом присутнього і сутнього Бога) то роздробленими (коли Його не було), або й відсутніми, якщо під справді істотним/існуючим простором та часом розуміється час та простір людини під покровом божественного.

Загальним визначенням таких марнотних епох можна прийняти вслід за Гьольдерліном таке: це епоха богів, що відійшли та Бога, що не прийшов. Поперемінно епоху божественної присутності, живої модерності, сьогочасної присутності живого Бога перериває своєрідний постмодерністичний «бунт титанів», напівбогів – плід божественної слабкості, які не тільки убивають Бога живого, свого батька, але й розщеплюють модерний час та простір на безліч неабсолютних, позбавлених покрову сакральності просторів та часів. Таким чином, починається новий цикл пошуку Бога. Людина заслабка, щоб витримувати занадто довго Його присутність. Так само, як людські цивілізації. «Очистний» цикл бунту, варварства і сирітства через покинутість Богом неначе знімає втому від Його постійної присутності. Божественне нівелюється до банального,

ТАРАС ВОЗНЯК
ЗАУВАГИ
НА ТЕМУ
ПОСТМОДЕРНУ
ЯК
ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ
КРИЗИ

але, на жаль, усі її зусилля марні. Це призводить до кризи особистості, особливо в суспільствах, які були закриті протягом довшого часу та не були втягнуті у світові процеси. Тепер вони намагаються застрибнути на підніжку потягу, який вже набрав ходи, але не всім це вдається безболісно. Такі держави не мають вибору. Вони мусять дивитись вперед, не оглядаючись назад, не роздумуючи довго над тим, як це все відбувається і до чого це призведе. Головне — їхати в цьому потязі, бо це престижно, якою б болісною ця поїздка не була.

Проте, є й інша сторона медалі. Насамперед, це стоюється інтернаціоналізації економіки, розвитку єдиної системи світового зв'язку, активізації діяльності транснаціональних компаній та заповнення інформаційного вакууму, який дозволяє індивіду легше орієнтуватися в сучасному світі, а головне — отримувати вчасно необхідну інформацію.

Географи називають два феномени: глокалізація (від glock — дзвін, йдеться про обмежений простір, де чути удари дзвону) процесів транснаціоналізації, що розшифровується як створення систем контролю та управління, здатних поєднати централізацію з локальними економічними інтересами, та створення «економічних архіпела-

гів», а саме: асоціацій найбільших міст-мегаполісів. Історики настоюють на понятті глобалізації як одного з небагатьох етапів багатовікового розвитку капіталізму.

Нарешті, філософія теж не залишилась осторонь, активно обговорюючи питання універсалізації людських якостей та нагадуючи про те, що ще Кант висунув ідею вічного миру та утворення єдиного світового уряду. Оскільки єдиного поняття процесу глобалізації не існує, багато дослідників виділяють три виміри цього поняття:

1. Глобалізація — це історичний процес, який розвивається впродовж багатьох століть.

2. Глобалізація — це омогенізація світу, життя за єдиними принципами, відданість єдиним цінностям, дотримання єдиних звичаїв та норм поведінки, прагнення зробити все універсальним.

3. Глобалізація — це визнання взаємозалежності, головною причиною якої є підрив, розпад національних держав під натиском дій нових акторів загальнопланетарної сцени — глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських структур (мереж), які взаємодіють на рівних умовах не тільки між собою, але й з самими державами — традиційними діючими акторами міжнародних відносин.

223

ДМИТРО
АРХИПОВИЧ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
ЯК ЯВИЩЕ:
ПОЗИТИВНІ
ТА НЕГАТИВНІ
РИСИ

сакральне стає секулярним, таїнства віри трансформуються у об'єкти культури, науки. Со-творювані з Ним таїнства відмирають у ритуали культурного порядку, артефакти, якими можна без жодного остраху жонглювати, бо «страх Божий» залишається тільки за Його присутності та при спілкуванні з Ним.

Які ж періоди можна виділити в історії європейської та близьких до неї цивілізацій? Сучасна європейська цивілізація витворилася у сув'язі гебрайської, класичної (греко-римської) та ісламської компонент. Дуже сильно узагальнюючи, можна запропонувати такі цикли розвитку цих трьох цивілізаційних гілок:

Модель циклічного розвитку європейської цивілізації:

— епоха Сатурна:

модернізм/патріархальність/бог-отець/точка на горизонті/консерватизм/мистецький авангард

— епоха «бунту титанів»: постмодернізм/батьковбивство/богоборство/втрата точки на горизонті/очікування

— епоха Зевса/Юпітера:

модернізм/патріархальність/переможний бог-син=бог-отець/точка на горизонті/консерватизм/мистецький авангард

— епоха еллінізму, розкладу політеїзму: постмодернізм/батьковбивство/богоборство/втрата точки на горизонті/очікування/

— епоха християнства, епоха Святої Трійці: модернізм/патріархальність/Бог-Син=Бог-Отець=бог-Святий-Дух/точка на горизонті/консерватизм/мистецький авангард

— епоха сучасного постмодерну: постмодернізм/батьковбивство/богоборство/втрата точки на горизонті/очікування/

Модель циклічного розвитку гебрайської цивілізації:

— епоха політеїзму старих богів Баалів: модернізм/патріархальність/бог-отець/точка на горизонті/консерватизм/мистецький авангард

— епоха розкладу політеїзму: постмодернізм/батьковбивство/богоборство/втрата точки на горизонті/очікування

— епоха монотеїзму віри Мойсеевої: модернізм/патріархальність/бог-отець/точка на горизонті/консерватизм/мистецький авангард

а потім знову, як її продовження:

— епоха християнства, епоха Святої Трійці: модернізм/патріархальність/Бог-Син=Бог-Отець=бог-Святий-Дух/точка на горизонті/консерватизм/авангард

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Більшість політиків та економістів все ж визнає глобалізацію реальним процесом, який швидко розвивається у всіх галузях суспільного життя, хоча зараз це поняття не таке, яким було 30-40 років тому. Насамперед, це пов'язано з розпадом біполярної системи. Внаслідок розпаду СРСР послабилася закритість колишніх соціалістичних країн, що дало можливість ширше розвинути глобалізаційним процесам. Зараз переважає американоцентричність глобальних процесів. Америка сьогодні, як супердержаву в економічній галузі, проявляє імперіалістичні риси. Мабуть, найбільш яскраво це проявляється за часів адміністрації Билла Клінтона. Зараз США зацікавлена зруйнувати будь-які бар'єри на шляху розповсюдження своїх товарів.

Глобалізація не є лінійним процесом. Вона розвивається хвилеподібно і пройшла вже не один етап: від періоду Великих географічних відкриттів та створення іспанської та португальської колоніальних імперій, від капіталістичної колонізації світу до постсоціалістичного періоду.

Глобалізація — це процес, який розвивається не тільки на державному, але й на наддержавному рівнях. Звідси і така багаточисельність її носіїв: держави, їх коаліції, міжнародні й неурядові організації. Хоча акторів бага-

то, але не настільки, щоб вони взаємодіяли за правилами вільної конкуренції. Навіть на власній території держава у період глобалізації перестає бути єдиним суб'єктом, якому дозволено здійснювати законний примус заради збереження суспільного порядку. Спроби недемократичних режимів нав'язати своїм громадянам єдині та соціальні стандарти (в колишніх слаборозвинених або залежних країнах відродження почуття національної єдності, так звана національна самоідентифікація, відбувається зазвичай, у недемократичних політичних формах) шляхом самоізоляції від інших країн йдуть врозріз процесами глобалізації, гальмують, деформують їх. Проте, це не зупиняє подальшого проникнення певних цінностей у свідомість індивідів. Деякі вчені твердять, що універсальність світу можна відновити тільки через обопільну злагоду, яку розуміють не тільки як ціннісну норму, скільки, у ширшому значенні, — як суспільну корисність. Ми всі живемо в рухливому, мінливому світі, а не в гето. Тому ми не можемо застосовувати філософію «колючого дроту». Ізолюють тих, хто вважає себе несхожим на інших. Проте логіка глобалізації заперечує таку ідею. В мобільному світі відірваність від загальних політичних процесів ні до чого доброго не призведе. Під натиском глобалізації не всто-

— епоха сучасного постмодерну: постмодернізм/батьківство/богоборство/втрата точки на горизонті/очікування/

з іншого боку:

— епоха ісламу як своєрідного повернення до жорсткого монотеїзму:

модернізм/патріархальність/бог-отець/точка на горизонті/консерватизм/мистецький авангард.

Отже, ми бачимо, що постмодернізм у його сучасних секуляризованих формах є тільки повторенням все тієї ж кризи богопокинутості та дезорієнтованості. Ця хвороба цивілізацій та культур підступає циклічно, коли втомлюються чи то боги, чи то люди. Має вона і дрібніші хвилі, які виражаються у зміні мистецьких стилів, що корелюють з постмодерном (бароко, рококо, сецесія).

Водночас ми бачимо, як впливають один на одного різні цивілізаційні кола. Як гебрайська юдейська монотеїстична компонента не тільки надала нової цілісності європейському світу, але і стала формою виходу з чергової постмодерністичної кризи європейської цивілізації в її класичних політеїстичних греко-римських формах.

1. Heidegger M. Hoelderlin und das Wesen der Dichtung. Gesamtausgabe. — B.4. — Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1981.

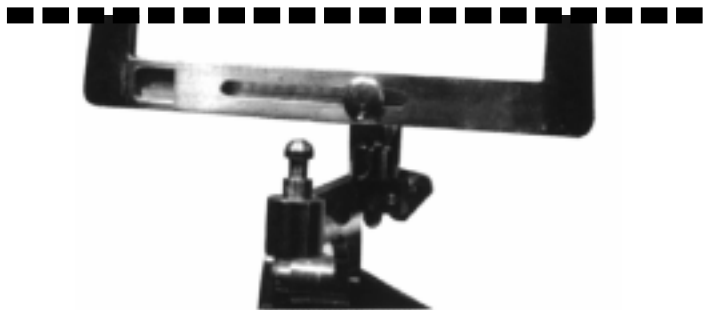
2. Heidegger M. Wozu Dichter? Holzwege. — Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1980.

3. Шульц Б. Цинамонові крамниці. Санаторій під клепсидрою. — Львів: Просвіта, 1995.

4. Schulz B. Das Goetzenbuch. — Warszawa: Interpres, 1987.

Львів, вересень 1999

ТАРАС ВОЗНЯК
ЗАУВАГИ
НА ТЕМУ
ПОСТМОДЕРНУ
ЯК
ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ
КРИЗИ

яла навіть така закрита ще до недавнього часу держава як Куба. Фідель Кастро зрозумів, що часи змінились, і для того, аби в подальшому спокійно керувати країною, треба дозволити процесу глобалізації зайняти певну нішу в системі державних цінностей. Взаємоповага у процесі глобалізації зараз є головною суспільною корисністю, тому що помалу перетворюється в головну умову нового суспільного договору, в головну умову співіснування в цьому світі, підкореному імперативові глобалізації, тобто взаємозалежності.

Глобалізація розвивається та має певні мережі: телекомунікації, транспорт, фінанси. Разом із корпоративними мережами існують діаспорні, релігійні, мафіозні. Добре, якщо ці мережі впорядковані та контрольовані. Якщо ж такий канал контролюється недостатньо — виникає таке негативне явище глобалізації як наркобізнес, що об'єднує виробництво, продаж наркотиків у всьому світі. Наркобізнес набув глобального масштабу, він не знає ані кордонів, ані національності.

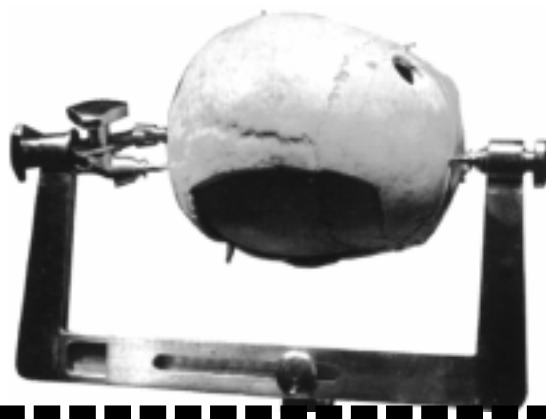
Таким чином, становлення «глобалізаційного світу» викликає нові протиріччя між країнами та регіонами і не тільки між ними. Сюди втягуються цілі соціальні групи та окремі індивіди. Іншими словами, справжня глобалізація

не закінчується винаходом глобальної технології або появою глобальних корпорацій. Це процес, здоровий розвиток якого обумовлює проходження його нормативних засад та цінностей через суспільну свідомість, через глобальні процеси у громадянському суспільстві. Від цього залежатиме, яких рис набере глобалізація в цих країнах або регіонах: позитивних чи негативних.

225

ДМИТРО
АРХИПОВИЧ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ
ЯК ЯВИЩЕ:
ПОЗИТИВНІ
ТА НЕГАТИВНІ
РИСИ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

виступ на семінарі
«І» 19.05.2000
глобалізація —
локалізація —
глокалізація
(американське, шведське і
українське бачення)
роман кісь

© Р.Кісь, 2000

Сьогоднішня доповідь буде зосереджена насамперед на цивілізаційно-культурних аспектах глобалізації, *глобалізації* в іпостасі свого дійсного *процесу* (а не метатеторетичних конструкцій) — на *локальному рівні, на рівні побутовому, на рівні особи*. Те, як вона безпосередньо розгортається, як *вона діє на середовище* (у тім числі на знакове середовище, на семіосферу, на іконосферу, на світ речей чи артефактів, у котрі ми занурені, на цілком реальні інформаційні потоки та на сам «репертуар» ситуацій — сталих, відтворюваних ситуацій, у котрих здійснюється міжгрупова взаємодія та міжособова інтерактивність). Саме в такому контексті (соціально-антропологічному) нам найбільше імponує візія поміркованого глобалізму, притаманна цілій низці шведських соціальних антропологів (зрештою, відомих у світі, бо їх монографії видаються і в Лондоні і в Нью-Йорку), насамперед Джонатану Фрідману (з роду — австралієць), Ульфові Ганнершу (Hannerz), Карлу-Олафу Арнстбергові, а з молодших — Ерікові Олсону. І хоча усім цим візіям глобалізації так чи інакше властивий *постмодерністичний релятивізм* (дехто із цих вчених навіть ставить під сумнів *реальність*, себто органічну цілісність окремих культур і саму можливість мати їх за окремі одиниці аналізу),

© В.Зінчук, 2000

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

РОМАН КІСЬ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ—
ЛОКАЛІЗАЦІЯ—
ГЛОКАЛІЗАЦІЯ

Також дуже важко розмежувати соціальні, політичні, економічні й культурні аспекти світових процесів. Приміром, МВФ – економічний інститут, але також й інститут політичний. МВФ дає кредити на підтримку економіки, але умови, за яких він дає кредити (в Україні, наприклад, вимагаючи введення приватної власності на землю) – це економічні, чи політичні умови? Особливо, якщо він цією вимогою підтримує

226

ВІКТОР ЗІНЧУК
ПОГЛЯД НА
ГЛОБАЛІЗАЦІЮ:
СОЦІАЛЬНО-
ФІЛОСОФСЬКИЙ
АСПЕКТ

правих? Якщо введення «євро» вимагає скорочення дефіциту всіх бюджетів, що забезпечується зменшенням соціальних витрат, а результат — безробіття, чи є це економічною дією, що має також політичні й соціальні наслідки, у тому числі викликає нову хвилю соціальних рухів протесту?

Світові фінансові інститути визначають політику більшості країн, диктуючи свої умови (особливо, при видачі кредитів), і, в такий спосіб підпорядковуючи собі. Варто звернути увагу на такі загальноприйняті глобалізаційні механізми. Нав'язування монетаристської політики країнам, що розвиваються, у багатьох випадках призводить до економічної кризи; зокрема, утворюється прірва між штучно створеним високим рівнем національної валюти (обов'язкова вимога стримування інфляції) та падінням виробництва, яке не припиняється. Інший аспект: боргова криза у всіх країнах розвивається за одним сценарієм: видаються кредити, на них нараховуються відсотки, відсотки виплачуються, але спад виробництва не зупинено, грошей на виплату відсотків не вистачає, даються нові кредити на виплату відсотків по попередніх кредитах, і в результаті в певний момент країна відмовляється від

виконання своїх зовнішніх зобов'язань. Закінчується це або «неоколонізацією» (економічною) країни кредитором, або ж максимальним зменшенням соціальних витрат усередині країни, щоб виплатити хоч щось. Важко сказати, де тут починається політичний момент і де закінчується економічний. Економічний момент глобалізації для України, зокрема, завершується (проте, беручи до уваги заяви керівників держави про подальшу активну «інтеграцію» України у «світове товариство») виплатою впродовж 2001-2003 років мільярдів доларів США по зовнішніх зобов'язаннях. Не виконавши ці зобов'язання, Україна лише мріяти-ме про подальшу інтеграцію і кооперацію — участь у глобалізаційних процесах.

Цим хотілося б підкреслити умовність поділу сфер, у яких можна спостерігати наслідки глобалізаційних процесів. Якщо все ж умовно виділити відповідні різноманітні сфери, що можна спостерігати?

Однією з важливих особливостей глобалізації є якісна зміна картини влади. Якщо демократичні держави на Заході й у США хоча б формально стверджують, що влада контролюється народом (виборність органів влади), то сучасні глобалізаційні фінан-

тивне, поняття глокалізації. Це контаміноване поняття (контамінація термінів «глобалізація» і «локалізація») передбачає повніше і всебічніше врахування реальних культурно-цивілізаційних контекстів, де відбувається о-сміслена рецепція глобалізаційних (глобалізуючих) інновацій, «обростання» цих останніх сенсоутворюючими компонентами (уже на рівні психосемантики самої свідомості), їх нова контекстуалізація та нова інтертекстуалізація. Це останнє наче «доплюсовує» до глобальних значень тих чи інших артефактів певні локальні смисли, чи щось «відмінусовує» від них у значеннево-функціональному плані (лакуни смислів). Нам здається, що глокалізація (яка передбачає взаємо-дію — хай навіть і асиметричну — глобального та локального, їх інтерференцію, а не лише просту механічну дифузію потоків глобалізації) — це цілком релевантна і евристична наукова категорія, яка може добре попрацювати і в українській науці про глобалізацію (і в соціології, і в політології, і в етнології чи соціоантропології).

Глобалізацію як тотальне зоднаковіння (тобто культурно-цивілізаційну гомогенізацію людства — саме у притаманних власне для нашої доби формах агресивної уніформізації культурного середовища, свідомос-

ти і поведінки) дійсно геніально передбачив ще на початку 30-их років Карл Ясперс. Зокрема у відомому трактаті «Духовна ситуація часу» (1931) він писав: «Об'єднання людей земної кулі спричинилося до процесу нівелювання, який ми споглядаємо з жахом. Всезагальним сьогідні завжди стає поверхове, нікчемне і байдуже (підкр. наше — Р.К.). Цього нівелювання прагнуть, наче воно створює єднання людей. У тропічних плантаціях і в північному рибальському селищі демонструють столичні фільми. Одяг всюди однаковий. Ті ж самі манери, танці, однаковий спорт, однакові модні вирази; місиво, утворене з понять просвітництва, англосаксонського позитивізму і теологічної традиції панує на всій земній кулі... Всесвітні конгреси ведуть до посилення цього нівелювання, оскільки там прагнуть не до комунікації гетерогенного, а до спільності релігії та світогляду. Раси змішуються. Культури, що склалися історично, відриваються від власного кореня і спрямовуються у світ технічно обладнаної економіки, у порожню інтелектуальність. Цей процес лише розпочався, але кожна людина, навіть дитина, втягнута у нього. Захоплення розширенням простору вже починає перетворюватися у відчуття його тісноти ...» (Ясперс К. Смысл и назначение истории. — Изд. 2-е. — М.:

сові інститути невідконтрольні й невідповідні нікому, хоча впливають — часто вирішальним чином — на життя народів і країн. Наприклад: Європейський банк реконструкції і розвитку (ЕБРР) відчутно впливає на економіку і політику сучасних країн Центральної та Східної Європи, зокрема України. Представники кожної держави, що вклала туди кошти, мають можливість впливати на його політику прямо пропорційно вкладеному капіталові. Частка, вкладена Україною — 0,5%, тобто, Україна на політику ЕБРР може впливати на ті ж 0,5%.

Це означає, що кожна конкретна людина, співтовариства людей, цілі народи і країни усе більше втрачають контроль над політичною ситуацією і над власним життям. Людина може тільки спостерігати за ситуацією, але впливати на неї не може.

Про «якісну» зміну мова йде в сутності легітимізації подібного роду відносин — навіть формальної невідконтрольності важелів управління для тих, ким управляють. Можна говорити, що глобалізація — апогей деяких аспектів «споглядаючого суспільства».

Оскільки на життя народів і держав здійснюють вирішальний вплив транснаціональні корпорації і між-

народні фінансові інститути, можна твердити про остаточно (на даний момент) перемогу «економічного» дискурсу — у будь-якому разі в політиці. Основним полем інтересів є економіка, причому орієнтована тільки на приріст і отримання прибутку. Очевидні лише прагнення до впровадження тільки комерційно вигідних проєктів — або хоча б зменшення комерційно невідповідних до мінімуму. Приклади усім відомі: ті ж скорочення соціальних витрат, зокрема витрат на освіту; це значить, що право на освіту є не у всіх, а це, у свою чергу, знову приводить нас до дедалі більшої освітньої й культурної прірви між багатими і бідними прошарками населення та багатими і бідними країнами. Тому дискусійним є питання: чи активна участь у глобалізаційних процесах допоможе Україні з її нерегульованою соціально-політичною ситуацією подолати ганебну для цивілізованого суспільства проблему безграмотності, яка на сьогодні включає в себе тисячі «вуличних» дітей і має тенденцію до росту.

Зараз можна спостерігати парадоксальну ситуацію, коли гроші не прив'язані ні до чого; ба більше, існує система, коли гроші роблять гроші, минаючи товарне виробництво, тобто вони нічого не продукують. Ста-

Изд-во «Республика». — С.335-336). Відтак у своїй повноценній праці «Джерела історії та її мета» (1949) Ясперс дуже виразно окреслив те, що повною мірою розгортається на наших очах: *перетворення планети у єдину велетенську фабрику* (фабрику — додамо ми — котра продукує не лише продукти, артефакти та інформацію, але й вправно і спритно *продукує самих конsumerів (споживачів)* — інтроєктує у їхню свідомість і навіть підсвідомість *невідступну потребу споживати, споживати і... лише споживати*). Споживати вже *тут-і-тепер*, споживати негайно, і *жити тільки у цій вузькій смужечці теперішнього*, що *цілковито відірвана і від минулого* (від діакронії, від коріння, від традиції) і *від майбутнього* — від ідеалу, від цілепокладання, цілковито відірвана від *понадцинностей*, котрі можливі *лише в горизонті цілей*. Глобалізована людина *попадає у пастку абсолютної синхронії*, у пастку тут-і-тепер-перебування, що практично *тотожне майже бездумному споживанню*. Глобалізована людина перетворюється врешті-решт «в одномірну людину» у сенсі, в якому розумів її Герберт Маркузе: людину, «запрограмовану» суспільством (самим *середовищем*) на певні потреби (головно на певні потреби споживання продуктів — у тому

числі інформаційних). Інтроєктовані глобальним суспільством *«потреби»* стають, властиво, *формою контролювання людського повсякдення*. Людина вже майже не намагається, як каже про це Ясперс, знайти своє оперття у *субстанції спогаду чи пригадування* — вгрузає по самі вуха в сучасне, котре вже не сповнене мотиваційними спонуканнями *попереднього досвіду* (у тому числі досвіду національнокультурного). Людина знекорінюється культурно і духовно. Відбувається, за Ясперсом, «повний відрив людини від її ґрунту. Вона стає мешканцем землі без батьківщини, втрачає спадкоємність, традиції» (Смысл и назначение... — С. 115). Таким чином, внаслідок глобалізації *духовні горизонти людського життя не розширюються, а дедалі більше й більше звужуються*.

Замість всеосяжні дефініції глобалізації, перерахуємо лише ті аспекти, котрі є значущими у контексті нашого підходу та розгляду. Коли б треба було окреслити культурно-цивілізаційні аспекти глобалізації кількома *ключовими словами*, ми б перерахували такі:

1. ДЕЛОКАЛІЗАЦІЯ (або нівелювання етнолокальних структур).

2. ЦІЛКОВИТЕ ЗАСИЛЛЯ СИНХРОНІЇ (зорієнтованість тільки на тут-і-тепер), або ж історичне ЗНЕКОРІНЮВАН-

ВІКТОР ЗІНЧУК
ПОГЛЯД НА
ГЛОБАЛІЗАЦІЮ:
СОЦІАЛЬНО-
ФІЛОСОФСЬКИЙ
АСПЕКТ

тус валюти залежить від низки випадковостей, від гри на біржі. І над подібними процесами люди, яких це насамперед стосується, не мають ніякого контролю. Наприклад, багато хто кризу, яка сталася в Росії у серпні 1998 р., сприймає як містичну дійсність (не слід забувати, що такий глобалізаційний «вибрік» зачепив і українське суспільство, яке у переважній більшості збідніло удвічі); очевидна повна втрата контролю не тільки над політичними, але й над економічними аспектами ситуації. Окрема людина поставлена в ситуацію, коли вона ніяк не впливає на макроекономічні процеси, а отже — на власне становище.

Очевидно, що і в політичній, і в економічній сферах ми маємо справу з явищем відчуженості. Наявне також і традиційно-марксистське розуміння терміну «відчуженість», коли робітник, виготовляючи продукт, не впливає на те, що він виробляє і як буде використано цей продукт. Зараз це особливо актуально, тому що нижча ланка величезних корпорацій, природно, не в змозі визначати свою працю. Протиріччя між тим, що людина робить, як вона робить, яке її становище і її інтереси, знімається, у тому числі, психологічно: застосуванням маніпулятивних дій.

Отже, наслідки глобалізаційних (сучасних світових) процесів — виникнення нових і зміцнення старих, економічно обумовлених бар'єрів між різними прошарками населення і країнами в різних сферах; зміна у стосунках влади і власності; і також (при ширшому розумінні терміна «відчуженість») — максимальне, і при цьому як формально легітимізоване, так і закріплене у масовій свідомості, відчуження окремої людини й цілих народів від можливостей впливу на соціальне середовище; фактично — на власну ситуацію, на своє власне життя.

Політичний ідеал ліберальної демократії, надія людства на гідне та справедливе існування, остаточно занепали, а їх залишки трансформувалися у все і всіх охоплюючу глобалізацію. Одним із способів подолання такої кризи є самоототожнення людини з державою, пропаганда патріотизму, який, проте, не можна абсолютно і бездумно насаджувати.

Чи є позитивні аспекти глобалізації?

Ідея взаємозалежності полягає в тому, що глобалізація несе із собою мир. Економіки різних держав настільки взаємно проникли одна в одну, що війна стає немислимою, хоча насправді ця ідея не доказо-

НЯ — це останнє може набувати форм МАРГІНАЛІЗАЦІЇ внаслідок втрати органічних історико-культурних зв'язків та «щеплень».

3. ЗОДНАКОВІННЯ (соціокультурна гомогенізація та конформізація аж до агресивного уніформізму).

4. КОНСУМЕРИЗМ, СПОЖИВАЦТВО. Звуження креативного, мінімізація творчого (та спів-творчого) за рахунок *пасивної рецепції*.

5. РАДИКАЛЬНИЙ ЕКЛЕКТИЗМ (у крайніх своїх виявах веде до *креолізації культури*). Радикальний еклектизм, який знаходить для себе особливий простір саме у добу постмодернізму, що *релятивізує усі системи вартостей, схильний до інверсії вартостей*, пов'язаний також структурно і функціонально із глобалістичною *пан-синхронією* (див.2). Адже саме відрив від минулого і від майбутнього є *водночас деаксіологізацією, втратою ціннісних координат* (як у сфері мотиваційного досвіду, котрий стає гранично плитким, не виявляючись як реальна присутність минулого у сучасному, так і у сфері цілей та ідеалів). Саме ієрархія вартостей (та співвідносних із цими останніми способів поцінування та інтерпретаційних моделей) *реінтегрує культуру в цілість, реінтегрує людину в культуру*. Натомість, радикальний еклектизм у

культурі є тільки зовнішнім симптомом (чи індикатором) *кризи цінностей, кризи самої особи* — особи дезорієнтованої, особи на невизначених культурних роздоріжжях. Особи варваризованої, котра не здатна розмірковувати про *високе* і про *низьке*: а правдиві вартості існують лише там, де є правдиві *поціновувачі, де вміють поціновувати*, де знають значущість і цінність цінностей. Тому граничний еклектизм і креолізація культури, *дифузність і неструктурованість культури* (зокрема дифузія «високого» і «низького») свідчить і про брак *горизонту цілей* (*пасивізовано-конформізований конsumer «глобальних» візріців» прив'язаний тільки до тут-і-тепер і живе тільки із дня на день*) і про брак *самих поціновувачів, як тих, що здатні поціновувати взагалі*.

На цьому загальному — нашкіцтованому у головних своїх культурно-цивілізаційних прикметах — тлі глобалізаційних проектів видається цілком тенденційним та упередженим (упередженим щодо *посткультурності*, щодо *національної диверсифікованості*) твердження знаного данського професора-соціолога Александри Алунд (див. колективний збірник «Переосмислюючи націоналізм та етнічність», виданий два роки тому у Нью-Йорку) із приводу того, що глобалізаційні процеси

ва, тому що війни все одно відбуваються, а крім взаємозалежного першого світу є третій світ, на який легко тиснути. Наприклад, бомбардування Судану, у результаті якого було зруйновано єдину фармацевтичну фабрику, тобто національне виробництво. Політики вирішили, що це менш важливо, ніж певний геополітичний розклад.

З одного боку, внаслідок економічних чинників відбувається тиск на держави в напрямку більшої відкритості, а з іншого боку, це викликає прихід до влади правих партій, що знову починають закривати кордони. Загальний напрямок політичного життя в Європі скеровується у бік більшої закритості, жорсткої міграційної політики.

Теоретично, можливий такий рівень самоорганізації суспільства, коли це все демократично буде відбуватися, але уявити це важко. Розвиток цивілізації дійшов до визначеного рівня, і повернення назад є складним, глобальні технології поширилися.

Країни Заходу визначилися із власним майбутнім розвитком. Локалізація переважає з екологічної точки зору: ефективніше використання місцевих ресурсів, без витрат на перевезення. Проте глобалізація

збережеться на рівні обміну ідеями, технологіями, продукцією. Наявна проблема зі швидкістю прогресу, яка збільшується, і психологічно багато людей виявляються за бортом. Однак, перейшовши до децентралізації, можливо, вдасться знизити поступовість прогресу і він стане не науково-технічною революцією, а науково-технічною еволюцією. Є міт, що науково-технічний прогрес трапиться раніш глобальної кризи. Але ж прогрес не спрямований на здешевлення товару, не треба його ідеалізувати — він заснований на поділі праці, чим він більший, тим ефективність, швидкість і темпи прогресу більші. При будь-якому поділі праці потрібно здійснювати менеджмент, а це значить — уряди, ієрархія і так далі. Чим більша ефективність від поділу праці, тим більша ієрархія. Єдина об'єктивна причина ієрархії — підвищення ефективності.

Побутує думка, що коли події будуть розвиватися в умовах постійного дефіциту ресурсів, то тенденції направляться убік створення тоталітарних держав, оскільки праві тенденції в суспільстві — замикання на собі. Однак, скрізь тенденції ведуть у різних напрямках. Після можливої глобальної кризи вижити вдасться країнам саме третього світу, оскільки в них є ре-

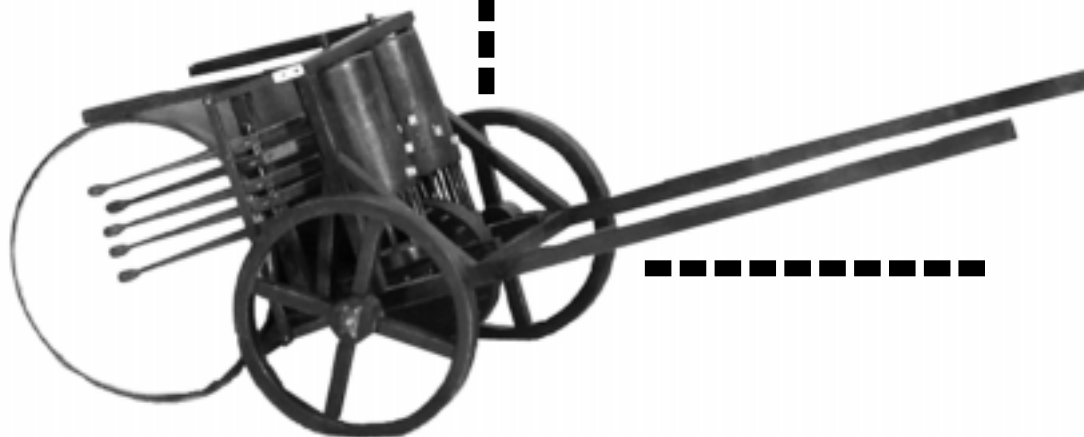
«транснаціонального стискування до купи» («transnational compression») супроводжуються процесами фрагментації» («are accompanied by processes of fragmentation»). Тут термін «фрагментація» посідає виразно негативний коннотаційний відтінок. Адже так званій «фрагментації» (а властиво соціокультурній індивідуалізації та цілком нормальній схильності до утвердження *у самоті та виокремленості* надається чомусь винятково негативний сенс. Радикальні глобалісти вважають (а до них, здається, належить Алунд), що так звана національна (етнічна) *фрагментація* є деструктивним чинником та начебто іманентно має у собі *загрозу для поступу «людства — яко — цілісності»* («Humankind-as-a-whole»).

Одночасність, паралельність процесів соціокультурної диференціації (у тому числі ускладнювання етногрупової та етнокультурної мозаїки — з одного боку, та всеосяжної глобалізації — з іншого) для багатьох західних учених здається чимось парадоксальним, внутрішньо контраресивним. Доволі багато (чи не більшість) дослідників глобалізації гадають, що етнокультурне розмаїття врешті-решт буде звужене чи зредуковане у спосіб глобальної гомогенізації культури. Із відоміших соціаль-

них антропологів здається тільки Ульф Ганнерш (книга «Крос-національні зв'язки», що витримала два видання за останні кілька років) та визначний шведський вчений Джонатан Фрідман розглядають ці дві тенденції як *одноково фундаментальні прикмети* сучасного суспільного розвитку. В одній зі своїх статей на цю тему «Перебуваючи в світі: глобалізація і локалізація» Фрідман підкреслює: «Етнічна і культурна фрагментаризація і модерністська гомогенізація є не двома незгідно-суперечливими речами, не двома супротивними поглядами на те, що відбувається в світі сьогодні, але двома конституюючими спрямуваннями глобальної реальності...» (Global Culture. Nationalism, globalization and modernity. — London, 1992. — P. 311).

Так званий *мультикультуралізм*, котрий дає простір (принаймні на рівні риторики) для розмаїтих етнокультурних (етноконфесійних) «світів» у межах одного суспільства (і врегульовує, чи прагне врегулювати взаємини цих світів поміж собою) — з одного боку, та цивілізаційно-культурний глобалізм, що наголошує на виробленні транснаціональної спільноти людства — з іншого боку, *внутрішньо* взаємопов'язані. Взаємопов'язані і як відомі західні доктрини, і як ті реалії, що за ними стоять. Взає-

сурси і вони більш пристосовані до життя і менш залучені до глобалізаційних процесів, не маючи високих технологій. Країни першого світу виживуть тільки в тому випадку, якщо перебудуються на внутрішні ресурси.

231

ВІКТОР ЗІНЧУК
ПОГЛЯД НА
ГЛОБАЛІЗАЦІЮ:
СОЦІАЛЬНО-
ФІЛОСОФСЬКИЙ
АСПЕКТ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

мозв'язані самою внутрішньою логікою руху суспільної думки Заходу. *Саме Заходу*, бо концепції ці є не тільки західними, але й *заходоцентричними*, — такими, що влягаються у специфічний — аж ніяк не стовідсотково «глобальний» досвід — Заходу, вписуються у його теоретичній візії на когнітивні схеми, у його геополітичні стратегії та інтереси, у його (наскрізь окцидентальні) еталони оцінювання та поціновування. Отож, подібно до того як *мультикультуралізм* (яко доктрина, а не яко реальна мозаїчність розмаїтих культур чи субкультур у межах того самого суспільства) став *реакцією на збанкрутілу американську ідею «плавильного казана»* (а отой «melting pot» повинен був «переплавити» в дусі американізму гетерогенну північноамериканську мішанину), — так само цілком очевидно *гіпертрофований глобалізм* у більшості своїх начебто універсальних та універсалістських (а, насправді, суто *окциденталістських*) сценаріїв став ще однією реакцією на вочевидь загрозливі (загрозливі для тих, хто контролює державно-політичну владу у впливових країнах Заходу) *відцентрові тенденції розвитку реальної багатокультурності*. Проблеми із так званими новими мігрантами із країн переважно Третього Світу (а також спалах нового європейського расизму та сегре-

гації щодо них); проблеми зі «старими» націоналізмами (а радше із новим *вибухом* цих останніх), а також із прискореною структуризацією і навіть інституціоналізацією розмаїтих міноритарних спільнот (ці останні теж випрацьовують із себе власні еліти, котрі також претендують на перерозподіл впливу та влади) спонукають сьогодні західних політологів, соціологів та фахівців у ділянці соціальної антропології говорити навіть про небезпеку соціокультурної «*анклавізації*» окремих держав, втрати останніми внутрішньої соціокультурної та етнополітичної цілісності (аж до їх деконструкції).

У сучасному постмодерному світі (вже приблизно від початку сімдесятих років) стрибкоподібно зросла глобальна взаємозалежність. Особливо у сферах виробництва (насамперед на рівні мультинаціональних корпорацій) — і насамперед виробництва та розподілу інформації, що оречевилося зокрема у новітніх телекомунікаційних системах, у новій революції мас-медій, а також у подальшій нестримній масовізації західної поп-культури, шоу-індустрії, реклами тощо. Однак — всупереч усім очікуванням — стрибкоподібно посилюються також і ті відцентрові (*етнонорозрізнявальні та етноіндивідуалізуючі*) тенденції, що їх всіляко намагалися «стримувати» та «каналізува-

теорія олег демків модернізації та світоглядний монізм

© О.Демків, 2000

Останнє десятиліття увійде в історію людства, як час краху глобальної ілюзії під назвою «комунізм». Влітку 1989-го, за два роки до фактичного розпаду СРСР, у праці «*Кінець історії?*» Ф.Фукуяма, хоч і поставив у кінці знак запитання, все ж проголосив остаточну перемогу цінностей західної культури. Та й справді, значна частина керівних еліт посттоталітарних країн із вражаючою швидкістю перетворились з апологетів універсального марксистського міту в прихильників ліберально-демократичного шляху розвитку, а в його межах якомога швидшої модернізації суспільства за західним зразком. Як це могло відбутися так раптово?

Відповідаючи на це питання, зазвичай говорять про безпринципність цих людей, чи про поверховість, вдаваність їхніх нових «переконань», і почасти це справді так. З іншого боку, зміни у світоглядних орієнтаціях керівних еліт відбулись не за одну ніч, а поступово, під потужним тиском інформаційних потоків з-за «залізної завіси», і з цим

ти» із опертям на легітимні форми офіційно проголошеного мультикультуралізму. Отож, теперішнє (вже із початку 90-х років) «*перефокусування*» пізнавальної уваги політологів та вчених із «багатокультурності» (реальної множинності, реальної диверсифікованості культур) на нестримну риторіку про так звану цілковиту умовність і «*відкритість*» сучасних етнокультурних рубежів, на цілковите домінування та абсолютний примат *глобальної злуки* (увесь світ в цивілізаційному сенсі — це тільки «single place» — «єдине місце, спільне місце»), на всеохопний уніформізації всепланетного трибу життя тощо стало, на нашу думку, тільки *ще однією редакцією*, ще одним «виданням» збанкрутілих ідей отого старого американського «*плавильного казана*», — отого «казана», що так і «недокипів» у Новому Світі у 40-х-60-х роках. На цей раз уже «тигля» глобального масштабу. Але, якщо отими «плавильними тиглями» (а, властиво, факторами *уодноманітнювання* у душі американізму та американського трибу життя й американської т.зв. «цивільної релігії») мали первісно бути великі міські агломерації та міста-мегаполіси, то вже сьогодні (від 90-х років) такими казанами *тотальної гомогенізації* (з-поза якої цілком явно стримлять довгі вуха того ж таки американського

культурного імперіалізму) *мала би стати геть чисто уся планета*.* (Див., наприклад, один із ранніх шведських збірників про «мережі американізації» — E.Asard (eds). Network of Americanization. Stockholm, 1992) Тут буде доречним, як нам здається, звернути між іншим увагу також і на те, що самі *концепції мультикультуралізму* «перемандрували» з Нового Світу у Старий Світ і, як ще одна своєрідна мода на все північноамериканське (хай навіть на епістемі і на термінологію), прищепилися в європейській думці. Це теж варто було б розглядати, як один із виявів *інтелектуальної глобалізації* на такий собі американський штиб. Глобалізації, котра є у цьому контексті не просто інтелектуальним обміном, але, радше, європейською реплікою американізму. Хоча і не цілком безгрунтовною. А напевно такою, що має свій цілком реальний соціокультурний корелят (дійсний субстрат у самому суспільстві) у неймовірно пришвидшеному зростанні етнодемографічної гетерогенності західноєвропейських міст (особливо у 70-і—90-і роки). Мігранти (особливо із країн Третього Світу та Південної Європи) — подібно як і у Північній Америці — стають тим вагомим чинником (не тільки у плані квантитативному, але й *квалітативно*), котрий міняє цілковито і саме «обличчя» міста в

РОМАН КІСЬ
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ—
ЛОКАЛІЗАЦІЯ—
ГЛОКАЛІЗАЦІЯ

також можна погодитись. І все ж таки поворот видається надто радикальним, адже мова йде про протилежні світоглядні позиції.

Річ, на наш погляд, у наступному: завжди і за будь-яких суспільних обставин людина залишається вірною усталеним стереотипам, спрощеним схемам сприйняття та дії. Серед цих схем найпривабливішою є світоглядний монізм, оскільки останній перебуває у повній відповідності з природним консерватизмом людини, а в умовах посттоталітарних держав ще й підсилюється соціальною аномією (одноваріантний монізм сприймається як стабільність). Отож, стаючи «західником» у своїх прагненнях чи системі цінностей, індивід чи спільнота з тоталітарним минулим і відповідно спотвореною психікою залишається вірним світоглядному монізму і тут уже не грає особливої ролі, в яких формах цей монізм виявляється.

Згідно з цим принципом відбулась і переорієнтація пострадянських (в т. ч. і українських) еліт. Марксизм та теорію модернізації об'єднує їхній універсалізм – уявлення про еволюцію суспільства як про всезагальний процес, що має однакові закономірності і етапи для всіх цивілізацій, країн та народів.

У філософії історії виділяють два кардинально протилежних бачення історичного розвитку:

1. Ідеалістично-плюралістичний підхід, який стверджує, що людство є конгломератом пов'язаних між собою локальних соціо-історичних утворень, які мають власний життєвий цикл і, найголовніше, – власну архетипічну ідею та програму її здійснення.

2. Стереотипний, лінійний спосіб пояснення розвитку людства. Класичним прикладом такого пояснення є пряма: дикість-варварство-цивілізація, чи марксистська ідея про зміну суспільно-економічних формацій.

Останній підхід використовувався для обґрунтування різних, часом несумісних, явищ політичного життя, проте, об'єднувало їх уявлення про єдиноспрямованість, заданість, невідворотність історичного процесу, що свідчить про світоглядний, не обов'язково політичний, тоталітаризм їхніх прихильників.

Теорія модернізації, виникаючи у 50-60-ті роки ХХ століття як одна з теорій суспільно-історичного розвитку, узгоджена з парадигмою прогресивних змін, що була окреслена філософією Нового Часу, значною мірою формувалася у вигляді відповіді на виклик марксизму та неомар-

233

ОЛЕГ ДЕМКІВ
ТЕОРІЯ
МОДЕРНІЗАЦІЇ
ТА
СВІТОГЛЯДНИЙ
МОНІЗМ

Європі і саму динаміку взаємодії, динаміку гри, сам *спосіб зв'язку* просторових, власне соціальних і етнокультурних чинників. Етнографія деяких міст (наприклад, Брюсселя, Стокгольма) починає навіть дещо нагадувати національні «гето» американських міст. Так, скажімо, якщо іще на початку 90-х років близько 9% усієї людності Швеції складала ті, що народилися поза її межами (курди, сирійці, чилійці та ін.), то в деяких приміських ареалах (наприклад, у місцевості Боткирка під Стокгольмом) частка вчорашніх мігрантів з-поза меж Швеції сягала трохи чи не третини усіх мешканців (дані – із дослідження «Стокгольм: подвійна креолізація» Ульфа Ганнерша), безпосередньо в самому Стокгольмі – понад 12%. У місті Мальме (а це третє щодо своєї величини місто у Швеції, на півдні країни) – за повідомленням шведсько-української дослідниці-етнолога Елли Гаврилюк – власнито мусульманському світові ім'я Махмет (Махмуд) є другим щодо своєї розповсюженості (точніше, частотності вживання) антропонімом: його чути на кожному кроці (є тут чимало мусульман навіть із Марокко). Негативні установки шведів щодо пришельців не тільки втілюються у широковживаному *гетеростереотипі* «invandrare» (щось на кшталт «заброди»), але і в тих оче-

видних виявах сегрегації та новошведського расизму, про що достатньо повно пишуть самі шведські вчені (див., напр., Loeoew Helene, The Cult of Violence. The Swedish Racist Counterculture // Racist Violence in Europe. Ed. by Tore Bjoergo and Rob Witte. – N.J., 1993).

Коли речники глобалізму із Західної Європи та зі Скандинавії повчають нас, українців, як нам слід було б уникнути (або ж навіть і геть елімінувати) наше *бінарне протиставлення «ми-вони»* (щодо росіян та взагалі щодо «інших»), що, як відомо, є однією із *конституант ідентичності* (а для глобалістів – загрозою фрагментаризації та анклавізації, загрозою партикуляризації та ексклюзивізму), то пригадується добре відоме: лікарю – полікуй себе.

Зрештою, навіть при усій позірній різноетнічній дисперсності людності цілих кварталів та вулиць у шведських містах і навіть всупереч цій дисперсності та мозаїчності усе-таки *зберігається дуже стала тенденція до самовідтворення* на цьому локально-груповому рівні (т.зв. *мезорівні*) окремих національних, лінгвокультурних (наприклад, *латиноси*, або ж, скажімо, *арабомовні* тощо) *спільнот, спільнот етнорасових та етноконфесійних*. Так, що у багатьох кварталах вже навіть і тільки

ксизму і через це так чи інакше відтворювала деякі риси теорії суспільно-економічних формацій.

Під поняттям модернізації зазвичай розуміють глибинні зміни в економічній, політичній та ціннісній системі суспільства, що відбуваються внаслідок того, що Парсонс назвав: «демократичною, промисловою та освітньою революцією». Іншими складовими модернізації називають: індустріалізацію, урбанізацію, підвищення рівня писемності, добробуту, соціальної мобільності, вироблення подібних до західних типів освіти, запозичення західних принципів і механізмів господарської діяльності та трансформацію політичної системи у напрямку демократії й ліберальних цінностей. Отже, як бачимо, модернізація передбачає зміни майже у всіх сферах життя суспільства. Саме міждисциплінарний, цілісно-узагальнюючий характер прихильники модернізації вважають її сильною стороною.

При аналізі структурних змін, що відбуваються при переході від традиційного (чи тоталітарного) суспільства до сучасного, специфіка політичних та економічних трансформацій пов'язується з проблемою зміни самої людини, її уявлень, цінностей, орієнтацій та способів взаємодії з собою подібними. Разом з тим, деякі західні автори говорять

про поверховість модернізації, що відтак не несе з собою небезпеки для ідентичності спільноти, яка їй піддається.

Так, С.Гантінгтон пише: «Захисники тези про кока-колонізацію ототожнюють культуру із споживанням матеріальних продуктів. Однак, суттю культури є мова, релігія, вартості, традиції та звичаї. Якщо росіяни п'ють кока-колу, це зовсім не означає, що вони мислять подібно до американців. Так само, той факт, що американці стали їсти суши, зовсім не означає, що вони стали мислити подібно до японців». Або: «Захід неспроможний вторгнутися в архетипові ядра інших культурно-цивілізаційних конгломератів і якісно їх змінити, уподібнивши собі». З ним погоджується й А.Тойнбі: «Світова карта людських суспільств залишається незмінною від часів утворення західного суспільства. Взятвши активну участь в боротьбі за існування, Захід притис своїх суперників до стіни і облутав їх сітими своєї економічної та політичної переваги, проте не зміг цілком обеззброїти їх і позбавити їх властивої їм культури. Тоді як економічна і політична карта світу нині і справді забарвлені в колір заходу, культурна карта залишається незмінною відколи західне суспільство розпочало свій економіко-політичний наступ».

ті репрезентанти міноритарних спільнот, котрі дійово заангажовані у різноманітні національні організації, товариства і громади-клуби *абсолютно кількісно переважають місцевих шведів*, наче відтворюючи на локальному рівні свої власні етнокомунікативні кола (мезокола), що моделюють відносно окремішні етнічні та етноконфесійні світи.

Отож, глобалізація водночас і *сприяє аккультурації* (зближенню та взаємопроникненню парадигм взаємодіючих культур) і — *разом з тим* — *іще більше диверсифікує світ в етнокультурному плані*. Парадоксальним чином у певних своїх виявах та на певній фазі *глобалізація може навіть стимулювати напружені пошуки національної ідентичності, себествердження та етнокультурної самоактуалізації*. Глобалізація водночас сприяє і уодноманітнюванню культурних моделей, поведінкових зразків і самого трибу життя і водночас, *стискаючи увесь світ в одне місце, усуцільнюючи світ до одного локусу життєдіяльності і спілкування*, генерує новий націокультурний поліморфізм міського життя, ба навіть і «різноголосся» та болісні дисонанси усе нових та нових національних, релігійно-культурних та етнорасових ексклюзивізмів і етноцентризмів.

Усе виглядає набагато складнішим (сказати б, *поліваелентним* у соціокультурному плані), аніж це нашкіцовано у часто-густо вельми спрощених, детерміністсько-каузальних та монолінійних схемах тотальної глобалізації «людства».

У цьому контексті метафора Ферборна з приводу «Старого Світу, котрий перетворюється у Новий» набуває особливого сенсу не просто американізації Європи, а *внутрішнього розгортання в самій Європі засадничо-типологічних структуро-утворюючих чинників такої трансконтинентальної цивілізаційної конвергенції*. (див. Therborn G., Migration and Western Europe: The Old World Turning New // Science. — 1987. — No 237(4). — P.1183-1188).

Вочевидь, що не лише новітня реструктуризація капіталізму за домінування гігантських транснаціональних корпорацій і з відповідною глобалізацією ринків праці та споживання, як вважають соціологи Іммануель Валлерштейн і Роланд Робертсон чи соціоантрополог Джонатан Фрідман* (Див. монографію цього останнього: Friedman J. Cultural Identity and Global Process. London, 1994), визначають спрямованість і внутрішню динаміку цих процесів, але й багато інших факторів — культурних, соціопси-

ОЛЕГ ДЕМКІВ
ТЕОРІЯ
МОДЕРНІЗАЦІЇ
ТА
СВІТОГЛЯДНИЙ
МОНІЗМ

Трохи дивно чути подібні речі від таких визнаних авторитетів, адже ідеологія (складовими якої є політичні та економічні установки) не є явищем поверховим, свавіллям тих чим інших політиків. Ідеологія повинна перебувати в гармонії з архетипами певного суспільства і органічно впливати з них. Інакше, або культура (консолідує чинник та енергетичне джерело нації) зводиться до рівня самодіяльного фольклору, або нехарактерні для певної спільноти економічні та політичні побудови зазнають краху.

Неадекватність теорії модернізації виявилась у т.зв. «провалах модернізації» в Латинській Америці, південно-східній Азії та пізніше підтвердилась на досвіді постсовєтських країн. Згадані провали є нічим іншим, як реакцією на неорганічні для політико-культурного розвитку тієї чи іншої країни спроби трансформувати її політичну систему.

Як відомо, виділяють два типи модернізації: 1) органічна (оригінальна, західна) та 2) неорганічна (східна). Тож, говорячи про універсализм модернізації, маємо на увазі специфіку її сприйняття у посттоталітарних суспільствах. Командно-адміністративна система плекала пасивний, споглядальний спосіб політичної участі, що по суті звільняло людину від необхідності вибору, тобто від справжньої

свободи. Як тут не згадати слова Маркса: «Найвищою формою рабства є та, коли люди не усвідомлюють, що вони раби». За умови відсутності серед спільноти прошарку людей, здатних брати на себе тягар вибору, зростає спокуса скористатись протореним, шаблонним шляхом. Успадкований нами світоглядний монізм не залишає нам іншого вибору, окрім механічного відтворення західних зразків. Це цілком відповідає теорії модернізації, оскільки, згідно з нею, сучасне суспільство повинне наближатись до єдиного типу, а саме до західного.

У посттоталітарному суспільстві демітологізація суспільної свідомості не відбулася. В ній місце марксистського міту посів міт модернізації. Виявилось, що «західник» відкинув старий ритуал не в ім'я свободи, а в ім'я нової віри. Замість того, щоб втримати, синтезувати у власній свідомості краще з двох ритуалів, двох систем цінностей (що і є способом існування у складному, багатовимірному світі), «західник» стає фанатиком нового ритуалу.

Спроби перенесення модернізації на незахідний ґрунт без врахування історичних та культурно-психологічних особливостей спільноти – ризикує перетворитись із т.зв. «східного» варіанту модернізації у сліпе мавпування. У

хологічних, етнолінгвістичних тощо. Водночас, у всіх своїх соціокультурних сегментах та на усіх рівнях нині *кардинально змінюється увесь світ* (ці зміни посідають *системний* характер). Це вже аж ніяк не лише пласка мережа «*центрів*» та «*периферії*». Тому адекватнішою – треба гадати – є формула Едварда Тирякяна, згідно з якою «*ми мешкаємо у світі нових світів*» (we are living in a «World of new Worlds» – Tiryakian E.A. The New Worlds and Sociology: An Overview).

Тут варто ще раз наголосити на тому, що розгортання студій у дусі глобалізму не дарма синхронізується із певним апогеем у наростанні тривоги поміж американських політиків і загалом інтелектуалів з приводу «Америки, котра роз'єднується», Америки, котра втрачає цілісність (Disuniting America), – особливо після виходу в світ однойменної книги Артура М. Шлессінджера (Нью-Йорк, 1992). Треба гадати, що нові об'єднавчі потуги та функціонально пов'язані із цим – у спосіб прямого та зворотного зв'язку – намагання утвердити *всеосяжне домінування Америки в світі як певного цивілізаційного «ядра»* не просто стимулювали нове доктринерство у сфері концепцій *глобалізації*, але й, у свою чергу, стали *відповіддю* на виклики *внутрішньої кризи американ-*

ського об'єднавчого універсализму (хоча цей квазімісіянський «універсализм» є лише однією із проєкцій *американоцентризму*, який, зрозуміло, не позбавлений аберацій, як і будь-який етноцентризм загалом, – російський, польський чи італійський).

Шведський професор Карл Ульрік Шеруп (Carl-Ulrik Schierup), цілком слушно наголошуючи на тому, що постмодерна реструктуризація капіталізму робить американський та європейський світи у все зростаючій мірі *однаковими*, застерігає однак, що, «перетворюючись у новий світ», Старий Світ може перейняти все гірше від обох світів. І, зокрема, від Нового Світу – расовий і етнічний партикуляризм та сегрегацію міських різнокультурних гето («Rethinking Nationalism and Ethnicity», Oxford, New York, 1997. p. 122).

Дуже відомий сьогодні на Заході шведський соціоантрополог Ульф Ганнерш, котрий слушно вважає, що *єдиним місцем* тотальної культури взаємодії є сьогодні увесь світ, на підставі цього незаперечного засновку теж чомусь робить дивний висновок про *сумнівність погляду на культури як відносно окремішні культури*, чи навіть і про недоречність якогось власне наукового дискурсу у концептуальних межах *множинності культур*. У свій

Піночета були добрі американські радники, і вони привели Чилі до економічного успіху. В іранського шаха також були добрі американські радники, але влада опинилась в аятоли Хомейні. Японія модернізувалась і стала однією з найрозвиненіших держав світу. Росія також стала на шлях модернізації, проте зараз світ з острахом спостерігає за зростом там шовіністичних настроїв та ура-патріотизму.

Якщо йдеться про доцільність та своєчасність модернізації у випадку України, доцільно поглянути на країни з досвідом, подібним до нашого, тобто на постсовєтський простір. Там, повсюдно, окрім, можливо, Прибалтики простежується регрес у становленні демократії після романтичної доби кінця 80-их – початку 90-их. Зазвичай це політичні режими авторитарного характеру, або дрейфуючі в цьому напрямку. Відмовлятися бачити тут закономірність – нелогічно. В теорії Міграняна, що з'явилась наприкінці 80-их років, йдеться про необхідність авторитарного етапу при переході від тоталітаризму до демократії. Радник першої адміністрації президента Рейгана Д.Кіркпатрік у статті «Диктатури та подвійні стандарти» (1979) висловила припущення про те, що демократія зовсім не є універсальною тенденцією, чи загальною потребою. На-

справді демократія – лише форма політичної і соціальної організації, характерна для англосаксонського світу.

Разом з тим, в колах інтелектуальної еліти існує небезпечна тенденція – швиденько переорієнтувавшись з прихильників марксизму у закоренілих лібералів, «у штики» сприймати навіть згадку про альтернативні модернізаційному шляхи розвитку.

Нам усім слід врахувати, що існує плюралізм часових масштабів, необхідних для змін: а) політичних, б) економічних, в) суспільної свідомості. Ця тричленна єдність у стабільному суспільстві перебуває у стані рівноваги. У випадку України маємо політичні інститути західного зразка (принаймні зовнішньо), гібрид командно-адміністративної системи управління з формально-ринковими механізмами в економіці та тоталітарну суспільну свідомість, яка відмовляється сприймати дві попередні складові. Радикальна зміна політичного устрою може відбутися за одну ніч в результаті революції чи перевороту. А суспільна свідомість може бути законсервована десятиліттями та існувати без змін. Для ефективної зміни трьох названих параметрів життя суспільства одна з вказаних складових повинна врівноважувати зміни у двох інших. У випадку постсовєтського

статті «Стокгольм: подвійна креолізація» (1992) цей соціоантрополог зокрема зазначає: *«глобальна Ойкумена (а ця категорія залишиться для вченого однією із ключових — Р.К.), єдине поле стійкої та неперервної взаємодії та обміну між культурами. Зрештою, і сама ідея культур у множині (підкр. моє — Р.К.) стає дедалі проблематичнішою, так само як і будь-яке окреслювання менших одиниць-підрозділів всередині всезагальної організації розмаїття стає більш чи менш випадковим...»*

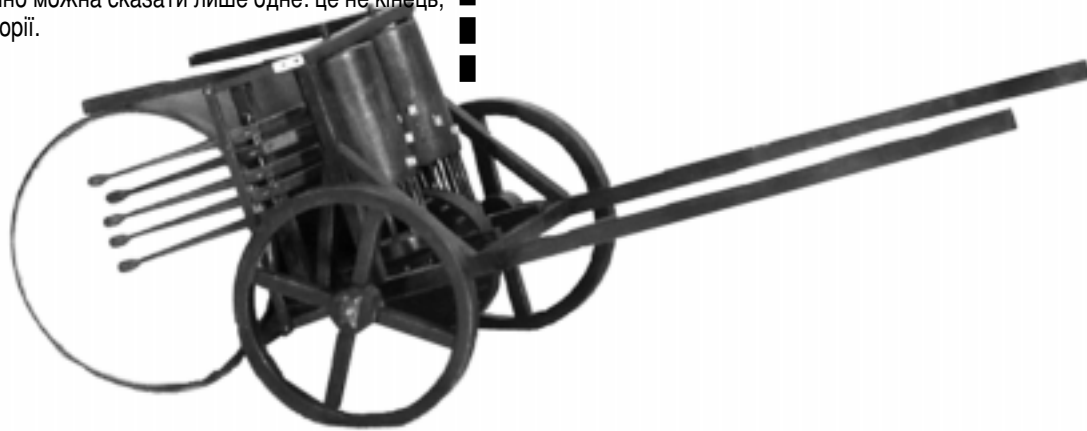
У своїй узагальнюючій монографії про транснаціональні зв'язки (Transnational Connections), що побачила світ у Лондоні та Нью-Йорку вже у 1998 році, Ганнерш ще раз заакцентує по суті ту саму думку. Він пише, між іншим, про те, що в умовах, коли світ «стискається», усучільнюється до *єдиного місця, «ідея культур у множині є проблематичною»* (Hannerz, Transnational Connections. Culture, People, Places.— London and New York, 1998.— P.23).

А згадувана вже данська професор-соціолог Александра Алунд пише, між іншим, про Європу в цілому (Європу перед поставою глобалізму) теж, наче ставлячи під сумнів *реальність окремих культурних цілісностей*, — цілком у дусі все ще популярної нині на Заході кон-

цепції *«уявних спільнот»* («Imagine communities») Бенедикта Андерсона: *«Дилеми та двозначні обставини сучасного суспільства з'являються там, де — з одного боку — споруджують мости поміж багатокультурними трансетнічними спільнотами, а — з іншого боку — постає Європа-фортеця, що вибудовує нові стіни довкола та всередині своїх уявлених культурних територій»* («Rethinking Nationalism and Ethnicity...»)

Однак глобалістам на кшталт А.Алунд не варт було б забувати також і того, що радикально-глобалістичні крайності «розмивання берегів» (окремих ідентичностей, окремих культур, окремих етнолокальних самобутностей, що за ними уже не стоїть відносно окремішна реальність цілісного агента культуротворення), можуть істотно завадити (якщо розгорнути далі метафору Алунд щодо «мостів») *дійсному наведенню мостів поміж реальними (а не уявними чи «розмитими») берегами*. Адже сама собою радикальна глобалізація несе у собі руйнівну силу, ерозію щодо будь-яких етнокультурних берегів та рубежів. Нетривкими ж можуть виявитися «мости», що їх намагатимуться сперти на ті береги, які обвалюються і обсушуються у всеохопні потоки глобалізуючої цивілізаційної повені. Чи можливою буде *«транс-етнічність»* там,

простору таким врівноважуючим фактором найімовірніше стає авторитаризм, і це не апологетика цієї форми правління, а констатація факту. Не лише азійські володарі – Акаєв, Алієв, Назарбаєв, а й «нібито європейці» Лукашенко, Путін, Кучма є політичними явищами одного порядку. Їхній період є неминучим. Проте, стане він переходом до демократії, чи поверненням до тоталітаризму – покаже час. Однозначно можна сказати лише одне: це не кінець, це початок історії.

237

ОЛЕГ ДЕМКІВ
ТЕОРІЯ
МОДЕРНІЗАЦІЇ
ТА
СВІТОГЛЯДНИЙ
МОНІЗМ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

де вже *розмиті* (креолізовані, культурно-змаргіналізовані, порозколювані внутрішнім соціорольовим конфліктом глибокої *кризи ідентичності*) власне ці націокультурні спільноти? І чи постійно провокована та постійно підживлювана вже навіть і самою риторикою *глобалізаторів* супротивлена усьому цьому лихоманка всілякого скріплювання берегів та побудови гребель (а новий європейський расизм є одним із виявів цього), не *посиливатиме все більше і більше* – пропорційно до загрози реальної уніформізації та культурної деіндивідуалізації – *власне гранично етноцентричну візію світу і мобілізацію всіх ресурсів: ідеологічних, культурних, психологічних у тому числі*, – для того, щоб мати достатньо потужний *запас резистентності, аби встояти і залишитись собою?*.. Всупереч усім пласким та поверховим *вестернізаціям* та всупереч усім можливим новим впливанням у такий химерний, аж геть монструозний, вияв *субглобалізації як євразійський конгломерат*...

Здається, що соціокультурна та цивілізаційна глобалізація сьогодні дійсно *гомогенізує* і «розчиняє» у собі *тільки слабкі локальності*, – локальності *структурно та функціонально неповні*, локальності інформаційно «анемічні» (в Україні до цього часу, скажімо, немає влас-

не української *відеоіндустрії*...). Натомість глобалізація все-таки (все-таки!) *активізує сильні локальності*, стимулює, а не притлумлює їх внутрішню креатосферу. А сильнішими (тобто не лише більш закоріненими, але й більш динамічними і продуктивними) можуть бути сьогодні, на мою гадку, навіть деякі африканські суспільства. У культурному плані вони можуть бути навіть активнішими, життєздатнішими та рухливішими, аніж наша усе ще аморфна малоросійщина... Наприклад, такими, на мою гадку, є етноспільноти у Західній Африці, що їм вдалося «випрацювати» достатню верству своїх елітарних мужів (а їх тут називають «beens», – від «have been» – «побували були» – «in U.K.», – в Об'єднаному Королівстві, скажімо). «Бінз-и» стали «модернізаторами» локальних культур... І таким чином, спираючись тут на багатющий, скажімо, тамтамно-племінний та шамансько-чаклунський мелос, сприяли витворенню (і водночас – шаленому ринковому розкручуванню, – на те й *вивчилися* в Юнайтед Кінгдом!) таких дійсно оригінальних витворів цієї західноафриканської начебто «периферії», як, скажімо, у доволі-таки розмаїтій «popular music» у дусі *хайлайф* («highlife»); або у стилі *джуджу* («juju»); чи *афробіт* («afrobeat»); чи то, наприклад, *апала* («apala»); або й

Коли згадувана Александра Алунд гостро критично пише про модель «окремшніх культур» у Європі, як «*відокремлених частин*», котрі начебто окреслюються як цілком статичні вже завершені «культурні продукти», або ж коли данська професор пише про окрему національну культуру як ніби про зовсім незмінну сутність — «закорінену» статичну сутність, — то очевидним стає, що й сама вона вже цілком не вірить у те, що *потенції внутрішнього саморозвитку внутрішньої соціодинаміки культур* можуть бути притаманними, і насправді притаманні, власне, окремшнім етнокультурним, а водночас етнополітичним, системам. Навіть і в тому разі, коли ці останні видаватимуться глобалістам надто статичними та цілково видатимуться вивершеними. Етнокультурні чинники і самі етнофори як носії, ретранслятори та інтерпретатори національ-

передбаченого С.Гантінгтоном «конфлікту цивілізацій», небезпечного нічим не обмеженими конфліктами анахронічно усвідомлюваних інтересів. Найгострішими ці сутички стають у регіонах, розташованих на лініях цивілізаційних розломів (Косово, Чечня тощо).

З іншого боку, зниження статусу нації-держави неминуче призводить до підвищення ролі транснаціональних утворень і неурядових об'єднань, які шляхом подолання національних кордонів намагаються безпосередньо впливати на систему світової безпеки. У цьому сенсі дуже показова геополітична ситуація на Півночі Європи. Вона визначається формуванням тут системи «м'якої» безпеки, що робить акцент не стільки на військово-політичних (як у традиційній «жорсткій» системі), скільки на загальнополітичних, соціальних, екологічних, економічних, етнічних, релігійних та інших аспектах міжнародного співробітництва (Копенгагенська школа досліджень проблем світу і безпеки). Такий новий – «усеосяжний» – підхід до питань безпеки міцно утвердився в Північних країнах у 1990-і роки на дер-

жавному рівні та перетворився в один з основних принципів їхньої геополітики.

Особливим методологічним інструментом досягнення адекватних геополітичних устремлінь Північних країн стала концепція регіонального будівництва, що з'явилася в середині 1990-х років як альтернатива теорії та практиці регіонального розвитку. В останній формування стійких геополітичних площин орієнтоване або на внутрішню подібність, засновану на певній культурній, історичній, лінгвістичній ідентичності, або на зовнішній зчепленні у формі чинних міжнародних структур. Проте, при такому підході залишається без відповіді запитання: які чинники є «зовнішніми», а які – «внутрішніми», коли йдеться про утворення та функціонування регіональних структур. Сучасна геополітична ситуація вносить іще більшу непевність у вирішення цієї проблеми, позаяк розбалансованість двополюсного світу призвела до розпаду старих і формування нових (як ідентичних, так і стратегічних) регіонів, а головну роль у даному процесі відіграють інші чинники.

239

ІРИНА
БЕЛОБОРДОВА
«ПІВНІЧНИЙ
ВИМІР» У ЄВРОПІ:
ПОШУКИ
ГЕОЦИВІЛІЗА-
ЦІЙНИХ
КООРДИНАТ

ної культури, отож, в цьому сенсі, також її *спів-творці*, як агенти *живого процесу залученості у культуру та культурне смислоутворення*, не тільки завжди були і є рухливою – історично, структурно та аксіологічно лабільною – *складовою будь-якого соціокультурного становлення і розвитку*, але дійовим *каталізатором* – і, водночас, *стабілізатором* – розвитку *людського суспільства загалом*. Один із прихильників доктрини *радикальної глобалізації*, Мішель Вевьорка, навіть осуджує Францію та французів за особливу увагу до своєї французькості, власної своєї націокультурної самодостатності у Європі: «Тенденції, – пише цей соціолог, – звертати-ся до всякого роду закоріненості, котра витворює межі, були сильнішими тут (себто у Франції – Р.К.), аніж зусилля щодо витворювання, участі у витворюванні нових форм колективних дій» (Вевьорка, 1993, с. 31). Та чи завжди «колективні дії» в Європі були дійсно колективним добром для самого буття європейських культур і націй? (Зрада Центрально-Східної Європи у Ялті, відречення від неї на користь північно-східного деспота, внаслідок чого культурно-цивілізаційний розвиток значної групи країн був загальмований більш як на 40 років; всяке відтягування та оминання офіційного розгляду московського

геноциду протягом двох колоніальних воєн Росії у Чечні).

Глобалізація, культурно-цивілізаційна експансія, як інструмент реалізації чи то геополітичної доктрини Монро – щодо геостратегічного та цивілізаційного контролю США над усією Західною півкулею, – чи то як система потужних каналів, у тому числі інформаційно-комунікативних, демографічних та загальноцивілізаційних – для здійснення своєрідного Кремлівського варіанту (східно-півкульової версії) «доктрини Монро» – *неоевразійської доктрини* втримання та посилення свого контролю у сфері т.зв. «исторических интересов России», – все це не має нічого спільного із *об'єктивним характером та самою внутрішньою логікою реального посилення взаємозалежності всього людства*. Гіпотезування таких процесів *дійсного посилення зв'язків усього з усім у всепланетарному масштабі* припроваджує щонайменше до *нігілізму* у ставленні до *внутрішніх системоутворюючих та формотворчих ресурсів власне національного, до знехтування внутрішніх креативних потенцій цього останнього*.

Без культурної роз-межованості немає самої Європи, адже однією із прикмет європеїзму є напружений і

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

У цих умовах автори концепції регіонального будівництва запропонували принципово нове розв'язання питання про основи світової (насамперед європейської) геополітики. Якщо традиційні концепції, пояснюючи існування стійких геополітичних площин, насамперед підкреслювали їхню внутрішню замкнутість, зумовлену існуючою розстановкою сил і чітко закріпленим лідерством, то в основу описуваної концепції була покладена ідея про створення транснаціональних об'єднань. Всередині таких об'єднань відбувається вільний вибір держави-лідера, здатної сформувати в масовій свідомості населення таких утворень (через ЗМІ, виступи політиків, учених, творчої інтелігенції) певні регіональні образи. Відповідно до цієї концепції, рамки і склад регіону визначаються не культурною (історичною, соціальною, лінгвістичною, конфесійною) подібністю, і не приналежністю до тих чи інших міжнародних блоків і організацій, а залученістю суб'єкта у процеси загально-регіонального будівництва, які уже окреслилися раніше.

Отже, за концепцією регіонального будівництва, формування геополітичних площин може роз-

глядатися як пізнавальний результат цілеспрямованих політичних зусиль, як реакція на поширення націоналізму.

Ареал зародження, а відтак апробації політики регіонального будівництва саме на Півночі Європи далеко не випадковий. Цей регіон відіграє особливу роль у розстановці сучасних геополітичних сил. Він є не просто одним із найважливіших джерел сировини, але й доволі стабільний (на противагу Півднєві), до того ж він має розвинуту інфраструктуру та інтегрований у загальноєвропейські процеси. У зв'язку із цим Північ Європи стає привабливою не лише для всього Старого світу, але й для віддаленіших США і Японії. Показово, що Америка, відразу ж після визнання Європейським Союзом у грудні 1999 р. особливого статусу Півночі в політиці ЄС (програма «Північний вимір»), запропонувала альтернативну програму «Північна ініціатива», довготермінова мета якої – встановлення контролю над Арктикою – очевидна. Проте, ідеї, покладені в основу «Північного виміру», набагато глибші та пов'язані зі змінами, які відбуваються на геопо-

динамічний *між-національний діалогізм*. А *діалогізм як засадничий спосіб існування культури* цілком неможливий без відносної окремішності, психокультурної самобутності та самодостатності *комунікантів*, – національних агентів тієї комунікативної життєдіяльності, в процесі якої передаються, інтерпретуються, використовуються, обростають новими смислами певні культурно-інформаційні потоки. Тому реальність національних культур у Європі є не реальністю сегментів чи секторів єдиного європейського цивілізаційного комплексу, а *тією живою динамічною реальністю*, що її славетний соціоантрополог Клод Леві-Стросс доволі точно окреслює як *коаліцію культур*. Це не просторова їх співприсутність, не *взаємодія* їх у певних *макроареалах* чи *регіонах*, а такий їх внутрішній динамізм і такий їх *спосіб взаємозв'язку*, що у своїй сукупності *випрацювали і певне поле комплексності цих культур* (як взаємодоповнювальність *інакшостей*) і самі ті структурно-функціональні механізми цього європейського поля, які повсякчас *генерують невідступну потребу у такій взаємодоповнювальності* (навіть коли зв'язок ситуативно розгортається у гостро-контраверсивній формі, ба навіть, як історична колізія). Це дійсно певна *коаліція* взаємодоповнювальних

культур, як в сенсі *аж ніяк не тотожного репертуару цілей та цінностей різних суспільств у Європі; різних (але взаємодоповнювальних!) способів та шляхів реалізації цих цілей*; і, зрештою, *усталеною взаємною потребою у такій взаємодоповнювальності*. Властиво, європейський історичний процес, *спільна історія Європи як така*, тому лише і можливі, що вони є *тією динамікою* – не динамікою події та голої фактуальності, а *глибинною динамікою взаємоопосередкованих цивілізаційно-культурних процесів*, – що реалізуються через *спів-дію* (навіть і через «зіштовхування» та «дисонанси») *різновекторних національних чинників*. У цьому контексті різновекторність не є дисфункціональною, чи дезадаптивною, а, навпаки, корисною, стимулюючою, дієвою, ще й тому, що т.зв. *спільний досвід європейської історії*, що має, як і кожен досвід, *кумулятивний* характер, *накопичується кожною європейською нацією по-різному*. Власне це і створює передумову *повнішого збереження діяхронного культурного досвіду, а також багатоаспектнішу реактуалізацію його у «поліфонічній» множинності усіх його пере-перетлумачень*. Тому й історична пам'ять Європи є також *коаліцією* різних, не-тотожних історико-культурних, психо-мнемічних, габіту-

літичний карті Європи упродовж останнього десятиліття. Загалом ці зміни в геополітичному контексті характеризують три процеси.

1. Створення принципово нового засобу взаємодії політичної організації з географічним середовищем. Єдиний Європейський акт (Маастрихт, лютий 1986 р.) закріпив утворення політичної системи, в основу якої було покладено ідею національного «євробудівництва». І хоча Маастрихтська угода більшою мірою спирається на неоімперську ідею та принцип субсидіарності, проте говорити про відмову від наднаціонального підходу в політиці ЕС було б передчасно. Можна сказати, що сучасний ЕС водночас поєднує в собі наднаціональний і міждержавний підходи, що, зрештою, визначає головні проблеми і хиби даної політичної системи.

2. «Розширення» Євросоюзу. В узагальненому вигляді ця проблема може бути представлена як розмежування між «осердям», яке включає переважно басейн Райну та його приток (Гартленд, за Маккіндером), і «периферією», яка складається з

менш розвинутих регіонів Півдня й особливо Сходу Європи. Окрім чисто функціональних труднощів (різниця рівнів соціального та економічного розвитку, екологічної безпеки тощо), аспект «розширення» ЕС пов'язаний із можливими змінами геополітичного простору, оскільки наслідки даного перегику не можуть не зачіпати життєвих інтереси держав, які залишилися поза межами Євросоюзу. Насправді «розширення» ЕС на Схід дає інтеграційному угрупованню змогу перетворити зміну геополітичних координат у результат цілеспрямованої політичної діяльності, визначаючи на власний розсуд, де починається і де закінчується Європа.

3. Відродження відмінностей і розмежувань у самій Європі, які проходять не лише по горизонталі «Захід – Схід» (хоча тут – найгостріше), але й в інших географічних спряженнях. Ці відмінності й межі, які склалися історично та існували упродовж століть усередині європейської цивілізації, були на певний час відсунуті на задній план тим розколом, який внесла в розвиток континенту холодна війна. Її завершення поставило Європу перед необхідніс-

241

ІРІНА
БЕЛОБОРОВА
«ПІВНІЧНИЙ
ВИМІР» У ЄВРОПІ:
ПОШУКИ
ГЕОЦИВІЛІЗА-
ЦІЙНИХ
КООРДИНАТ

альних *досвідів* та різних способів реінтерпретації цього досвіду, різних версій європеїзму. Ось чому і *глобалізаційні процеси в Європі теж скрізь діють неоднаково: локальне* (в тому числі локальні історико-мнемічні чинники, локальні лінгво-культурні смисли, локально-національні «картини світу», специфічно-локальне тло аперцепіювання тощо) *розгортається на місцевому рівні у неоднакових конфігураціях глобалізованої культури*. Чи якщо послугуватимемося терміном шведських дослідників — *глокалізуються*. Здається, що власне така *психо-культурна мозаїчність Європи* за усієї одноцільності *спільноєвропейського етосу* завжди була потужним *інноваційно-культурним* ресурсом Європи. Ця інноваційно-культурна потуга завжди ґрунтувалася на *селективності та коваріативності* поєднань певних моментів загально-європейського та *свого*. Це було і в добу європейського романтизму, коли, скажімо, Куоко Вінченцо (1770-1823) зі своєю *«теорією примату»* (пріоритету предків своїх одноплеменців в усіх сферах творчої думки [*Концепція була дуже популярною серед італійців. Про це свідчить, між іншим, промова іншого відомого поета-романтика Вінченцо Монті (1754-1828), виголошена у Павійському університеті. (Monti V. Rivendicazione

dell'ingegno e della civiltà degli Italiani. — Zetture del Risorgimento Italiano 1749-1870. — Bologna, 1961. — P.125-127] завзято обстоював т.зв. *«італіанізм»*. Чи трохи пізніше, коли київські кирило-мифодіївці, теж іще наскрізь романтики, вбачали в сальваціоністсько-месіянському образі *України* той «Камінь Наріжний», що на ньому буде закладена уся будівля конфедерації вільних слов'янських народів. Так було у Європі і в добу модернізму, коли, скажімо, Габріеле Д'Анунціо після 1914 року переїхав до Парижу і, розбивши своє шатро у цій Вавилонії, почав навіть писати трохи дивною архаїзованою французькою мовою. Геній італійської літератури тут, у Парижі, дійсно органічно «переплавив» і перекарбував заново класицизм французьких націоналістів, містицизм, латину, еротизм і войовничі образи, наскрізь просякнуті італійським націонал-патріотизмом. Європейське ніколи не суперечило національному (і, навпаки, *одне національне відгукувалось в іншому*, — теж глибинно-національному), досить згадати бодай два моменти: Ю.Словацький і українська стихія, «Книга народу і пілігримства польського» А.Міцкевича і «Книга буття українського народу» укладена М.Костомаровим не без очевидної, здається, інспірації попереднім.

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

тю вибору нових геополітичних координат і систем відліку. Окрім того, значні корективи в таку систему координат вносить існування т.зв. малої Європи (Норвегія, Швейцарія, Туреччина, Ісландія, Мальта, Ліхтенштейн і Сан-Марино) – країн, які не беруть участі в Євросоюзі, але вкрай зацікавлені у розвитку партнерських економічних стосунків із Сходом, насамперед із Росією.

Потреба вибору нових геополітичних координат і систем відліку поставила перед Європою проблему визначення своєї геоцивілізаційної ідентичності, тісно пов'язану із геополітичним моделюванням навколо певної осі.

Свого часу Берлінський мур служив своєрідним «нульовим меридіаном» у розмежуванні «цивілізованого» (демократичного) Заходу і «варварського» (комуністичного) Сходу. Новий міжнародний політичний порядок не лише розмив цю грань, але в перспективі може істотно змістити межу «корінної» (Західної) Європи далеко на схід. Відверто політизованою поступкою в цьому напрямку можна вважати прийнятий у сучасній політичній географії тер-

мін «Центрально-Східна Європа» для позначення країн колишнього соцтабору. Отож, на сучасній карті принаймні вже не дві, а щонайменше три Європи: Середня (Центральна) і співвідносні щодо неї Західна й Східна. Можна сказати, що в цій схемі відтворена модель розподілу континентального простору, яка, на думку Роккана, була притаманна Європі вже від доби раннього середньовіччя, якот: центр Європи, її геополітична вісь, т.зв. пасмо міст (Нідерланди, Лотарингія, Бургундія, Райнланд, Швейцарія), і дві периферії – західна, обернена до моря, і східна, обернена до суходолу. Проте роль периферії явно не відповідає не лише інтересам сильно інтегрованих територій, розташованих на захід від «пасма міст», але й східних регіонів, які перебувають ще на стадії будівництва власної геоцивілізаційної ідентичності. Припускаю, що згодом європейська геополітична вісь буде поступово «остернізуватися», зміщуючись убік сучасної Центрально-Східної Європи.

Схоже, що процеси регіоналізації сучасної Європи мають чітко виражену хрестоподібну форму.

Якщо б навіть і вдалося, у що я не вірю, цивілізаційно цілком гомогенізувати Європу — як це вже, здається, майже цілком сталося з Білоруссю та Україною у межах московсько-євразійського субглобального конгломерату, — то це неминуче звузило б водночас лабільність і динамізм досвіду, як досвіду від початків своїх — багатоаспектного, поліморфного і рухливого; «заморозило» б цей досвід, інгібувало б ті творчі спонукання, котрі завше, якимось спонтанно, — виринали із цієї мінливої багатоаспектності. Національно інше конче потрібне для власного досвіду нації, бо віддзеркалює значущість цього власного. Рефлексія над «іншим» йде у парі із саморефлексією. Сприяє самоусвідомлюванню, а відтак, і утвердженню у глибинній своїй самості. А без цього останнього у європейській цивілізації ще не народжувався нічого справді оригінального. Адже якраз самоусвідомлювання (зокрема у спосіб рефлексії над іншим і над інакшістю цього іншого) посилює міру персоналізованості особового, виразність особового, його виокремленість із суцього — із емпіричних життєвих потоків... А культурна активність (якщо це справді творчість, а не проста ре-продукція чи «тиражування» глобальних «клонів», не мімесіс, не мавпування) здійсню-

ється лише на особовому рівні. Отож, нівелювання національного, а цю тенденцію глобалісти окреслюють як чи не визначальну домінуючу глобального розвитку, бо ж націокультурне у візії глобалістів не є цілісною реальністю (цілісними — внутрішньо пов'язаними — є тільки загально-глобальні процеси), є замахом також і на особове. Адже національне роз-культурювання — маргіналізація, креолізація, насамперед, поміж слабких — історично і функціонально «анемічних», а отже і нерезистентних постколоніальних культур — є водночас руйнуванням того ядра саморегуляції досвіду і поведінки особи, що концентрується на рівні габітуса (у тому сенсі, як розуміє це П.Бурдьє). Врешті-решт, безконтрольна глобалізація стає, таким чином, також і загрозою для окремих локусів (осередків, середовищ) культуротворення, які ще просто «не встигли» (зінгібовані колоніальним поневолюванням) на час «напливання» дев'ятого валу постмодерної глобалізації (кінець 80-х — 90-ті рр.) «розгорнутися» в усій своїй структурно-функціональній повноті, полівалентності та достатній багатоманітності: згідно із універсальним кібернетичним законом необхідної багатоманітності (Шеннон, Рос-Ешбі) існує прямо пропорційний зв'язок між необхідною внутрішньою

ІРІНА
БЕЛОБОРДОВА
«ПІВНІЧНИЙ
ВИМІР» У ЄВРОПІ:
ПОШУКИ
ГЕОЦИВІЛІЗА-
ЦІЙНИХ
КООРДИНАТ

Стрижнем даних процесів залишається рокканівське «пасмо міст» — «корінна» Європа. Обабіч цієї осі посилюються процеси, які мають характер радше не регіоналізації, а інтеграції, стягування (при збереженні певних національних, геополітичних інтересів) до основного ядра. Таку вертикальну модель доповнюють два горизонтальних зрізи.

Ще одною системою вибору точки відліку геополітичних координат може служити друга європейська вертикальна вісь, утворена «східним пасмом міст» (Афіни — Скоп'є — Софія — Київ — Полоцьк — Псков). Це пасмо було тісно пов'язане з візантійським геокультурним (східнохристиянським) полем й історично завжди протистояло західній (католицькій) геоцивілізаційній осі «корінної» Європи. Дана схема координат задає принципово іншу модель вертикального членування Європи, аніж рокканівська, проте її детальна розробка, очевидно, — справа майбутнього.

Обидві запропоновані моделі «працюють» тільки на вертикальних перерізах, тоді як для Росії актуальніше горизонтальне членування простору, зу-

мовлене загалом її природно-кліматичними ландшафтами. Навіть історико-етнографічне районування російського народу на три зони (північну, середню, південну) має чітко виражений горизонтальний переріз. Вертикаль актуалізується тільки в зауральському просторі (Західний, Східний Сибір) географічною заданістю Уральського хребта.

Розроблена Фінляндією концепція «Північного виміру», на мій погляд, якнайбільше відповідає російським традиціям структурування геополітичного простору. Коротко суть запропонованої концепції зводиться до продовження «корінного» європеїзму до берегів Льодовитого океану з одночасним включення Росії до сфери європейських інтересів саме через північну горизонталь. Іншими словами, у рамках концепції «Північного виміру» пропонується принципово нова модель конструювання європейського простору — хрестоподібне з'єднання вертикалі і горизонталі. Причому, ця модель підходить не тільки для Росії, але й для інших «колишніх» східноєвропейських країн, які наполягають тепер на своїй серединності та самовизначаються як «цен-

багатоманітністю системи та її здатністю бути резистентною (метастабільною) щодо зовнішніх збурень.

Постмодерна культурно-цивілізаційна глобалізація як безсумнівне зодноманітнювання (і середовища, і запитів, смаків, цінностей, зодноманітнювання самої внутрішньої культури потреб у культурі та всезагальних поведінкових зразків — у тому числі і зразків комунікативної поведінки) може стати і почасти вже стає, стагнацією культуротворення та притлумлювання формотворчих потенцій. Споживач такої глобалізованої культури, а в цю останню входять і смислоносні форми реклами товарів, виробництво яких є водночас *виробництвом знаків*, є вже, по суті, *одномірною людиною* — у тому значенні як окреслює цей феномен Герберт Маркузе. Всезростаюче *витіснення творчого (спів-творчого) репродуктивним* (а це останнє іманентно закладене вже у пасивно-споживацькому «поглинанні» глобалізованих форм культури); прогресуюче *витіснення творчої інспірованості звичайним навіюванням та наслідуванням*, масовою сугестією та масовим мімесісом; витіснення прагнення до новизни колективним програмуванням свідомості — *все це стає реальним наслідком дійсно реальної глобалі-*

зації на безпосередньо-побутовому рівні. Власне «спільнознаменниковість» і граничний примітивізм т.зв. глобальних «вартостей» (того, що особливо цінується всією постколоніальною юрбою) можуть врешті-решт спричинитися до знецінювання такої безсумнівної (радше *онтологічної*, аніж *онтичної*) вартості як *вартість закоріненості людини* і закоріненості певної спільноти людей так само. Бо ж тільки така закоріненість у культуру може чинити спротив релятивізації та «вицвітання» (духовній виблякlostі) аксіологічних систем, спротив постмодерністичній інверсії, субверсії та девалоризації вартостей, їх розхитуванню та руйнації. Адже це останнє *тотожне не тільки загостренню кризи нації (вкупі із кризою національної ідентичності культурне підґрунтя котрої все більше звужується)*, але й *кризи самої людини*. Її знеособлювання, її перетворення у функцію глобальних потоків товарів, «мігрантів» та інформації.

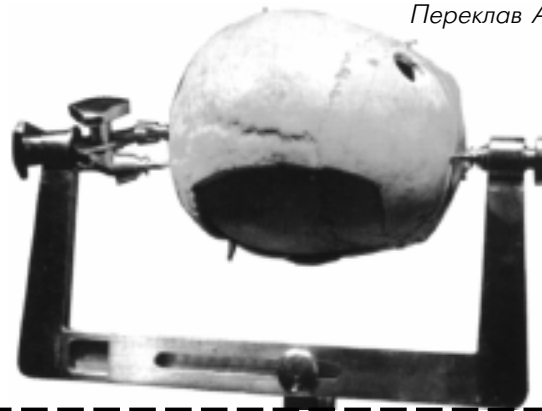
трально-європейські». Концепція «Північного виміру» пропонує «зниклому» Сходові Європи нове місце у визначенні його геоцивілізаційної ідентичності – за рахунок підключення до північної горизонталі. Остання мислиться як місце зустрічі «корінної» та колишньої Східної Європи, як посередник на грані двох світів.

Структуротворчим стрижнем нового виміру геополітичних координат тут служить ідея «північності» (northernness), яка могла б, на думку авторів концепції, стати точкою відліку для формування нової геоцивілізаційної ідентичності. Стратегія конструювання геоцивілізаційного простору через штучно утворювані ідентифікаційні характеристики була успішно апробована Північними країнами у процесі створення, а відтак функціонування Євроарктичного Баренцового регіону (від 1993 р.), який об'єднав північні провінції Фінляндії, Швеції, Норвегії та Росії.

Таким чином, у геополітичній перспективі політика «Північного виміру», спрямована на те, щоб надати жорсткій вертикальній структурі Європи го-

ризонтального напрямку і розширити її кордони на Північ (насамперед за рахунок «східних» територій), пропонує Росії геоцивілізаційний вибір або між «Скитами та азіатами» і «країною холоду й ведмедів» (горизонталь), або між «європеїзмом» і «візантинізмом» (вертикаль).

Переклав А.П.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

команданте четверта світова війна розпочалася маркос

© Le Monde Diplomatique, 2000

Війна – це життєво важлива справа для держави, це область життя і смерті, шлях, що веде або до виживання, або до загибелі. Цілком необхідно глибоко вивчати цей предмет.

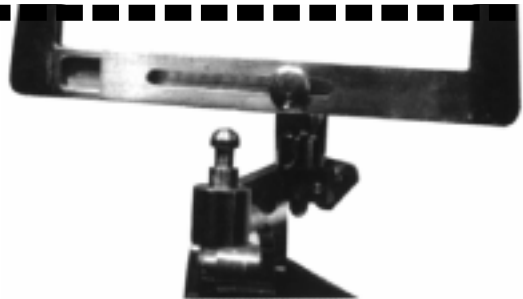
Сунь Цзи, «Мистецтво війни».

Неолібералізм як світова система – це нова війна за переділ світу. Закінчення третьої світової війни, відомої під назвою холодної, означає лише те, що більше немає старого двополюсного світового ладу, а стабільність у сучасному світі забезпечує чільна роль переможця. Проте, при очевидній наявності переможеного (соціалістичний табір) не цілком зрозуміло, хто ж переможець. США? Європейський Союз? Японія? Або ж усі троє? Поразка «Імперії зла» відкрила нові ринки, боротьба за які породила нову, четверту світову війну.

Як будь-який конфлікт, теперішній також ставить національні держави перед необхідністю нового самовизначення. Світовий лад повернувся до стану давнішніх епох, коли відбувалося завоювання Америки, Африки й Океанії. Чи не правда, дивовижна

тарас МОВЧАННЯ ВОЗНЯК

© Т.Возняк, 2000

«О юнаки, тримайте свято у мовчанні речі ці...»
Піфагор, «Священне слово» (1, 147)

245

Однією з фундаментальних засад осмислення світу, як не дивно, є мовчання. І йдеться тут не тільки про те, що слід добре та уважно вдивитися у нього, але й про те, що мовчання як таке теж є ви-словленням цього світу. Воно також є сигналом чи мовленням, ви-мовленням його у такій формі. Воно не тільки дисциплінує чи концентрує людину на собі, світі та потойбічному/понадсвітовому, але й певним чином вказує на це невимовне.

Европейська традиція страждає на багатослів'я. Європейське мистецтво багатомовне, велемовне. Воно просторікує про все, воно заливає нас потоками промов, жестів, слів. Ми постійно перебуваємо на інформаційному смітнику, гадаючи, що він визначає все існуюче, і все існуюче/буваюче охоплює.

«...у тих спалених, багатобалкових лісах стрихів і дахів темрява почала виродніти і тихо ферментувати. Там

сучасність, яка рухається назадгуз? Кінець двадцятого століття радше нагадує варварські часи минулого, аніж майбутнє царство розуму, так докладно описане в науково-фантастичних романах.

Новому господареві дістануться великі території, величезні природні багатства, а, головне, численна незадіяна армія праці. Завидне становище господаря світу, проте й претендентів на цю роль доволі. Це й розв'язало нову війну між тими, хто хотів би стати частиною «Імперії добра».

Третя світова війна існувала у протистоянні капіталістичної та соціалістичної систем у різних регіонах світу і тривала то згасаючи, то розпалюючись знов. Четверта ж розгортається у значних фінансових центрах, причому напруга її висока і стабільна.

Під час холодної війни, хоча її і називають холодною, були дуже гострі моменти: від катакомб міжнародного шпигунства до космічних просторів знаменитих «зоряних війн» Рональда Рейґана; від пісків бухти Кочинос на Кубі до дельти Меконґу у В'єтнамі; від скаженої гонки ядерних озброєнь до крива-

вих заколотів у країнах Латинської Америки; від злочинних маневрів армій НАТО до підступів агентів ЦРУ в Болівії, де був убитий Че Гевара. Всі ці події призвели до того, що соціалістичний табір перестав існувати як світова система і альтернативна модель суспільства.

Третя світова війна продемонструвала переваги «тотальної війни» для переможця — капіталізму. У повоєнний період уже проглядається нова розстановка сил на світовій арені, головними чинниками якої є значне збільшення нічийної землі (внаслідок катастрофи східного блоку), наявність декількох лідерів, які вирвалися уперед (Сполучені Штати, Європейський Союз і Японія), світова економічна криза та інформаційна революція.

За допомогою комп'ютерних мереж фінансові ринки, починаючи від валютних бірж, на власний розсуд нав'язують свої закони і правила усьому світові. Глобалізація — не що інше, як тотальне поширення їхньої логіки на всі сторони життя. Відтепер сама динаміка фінансової влади, свобода торгівлі, управляє (точніше, управляє на відстані) не-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

почались ті чорні сейми дзбанків, ті балакливі й голослівні віча, ті дрантиві просторікування, белькотливі пляшкування, булькоти бутлів і баньок. аж поки однієї ночі не здвигнулись під ґонтовими просторовищами фаланги дзбанків і пляшок і не попливли великим з'юрмленим людом на місто» (Бруно Шульц, *Віхола*, 2, 74).

Американізоване та американське телебачення розговорює людину. Безвідповідальні слова потоками виливаються з екранів телебачення. Словесний потік настільки потужний, що практично розчавлює, а водночас програмує, зомбує людину.

Однак корені цієї велемовності у самій суті європейської традиції. Саме європейської, тобто єврейсько-християнської. Натомість, цієї велемовності часто немає в інших традиціях, як-от буддистській. Навіть близькі до нас юдаїзм та іслам набагато стриманіші щодо того, аби так по-простому описувати, зображувати не тільки позасвітове, але й сам світ, та просто людину. Ми ж хочемо все пояснити, зробити все поясненим. Ба навіть більше – намацуваним, баченим.

«Та велика, фалдиста осіння ніч, що росла тінями, розширена вітрами, крила у своїх темних фалдах ясні кишені, торбинки з кольоровим дріб'язком, пістрявим

товаром чоколядок, кексиків, колоніальної строкатини. Ті будки і яточки, склепані з пуделок від цукерків, обклеєні яскраво реклями чоколяд, повні шампунчиків, веселої тандити, позолочених марничок, станіолі, трубок, вафельок і кольорових жувачок, були острівцями легковажності, брязкальцями безтурботності, розсіяними на ковдрах величезної, лябіринтової, розлопотаної вітрами ночі» (Бруно Шульц, *Ніч Великого Сезону*, 2, 82).

Ми намагаємося візуалізувати те, що засадничо візуалізувати не можна. І суть не у тому, щоб візуалізувати якісь уявлювані світи, які не мають відношення до того, що ми конвенційно називаємо світом – *fantasy*, але замахуємося на візуалізацію самого потойбічного (чи Бога). Європейська традиція візуалізує не лише Христа (все ж Бого-людину), а пробує візуалізувати і Бога-Отця чи Святого Духа. Коли щодо Бого-людини може йти тільки про відповідність зображеного образу Втіленню, яким Він був, то щодо Бога-Отця – це суцільне блюзнірство, яке аж ніяк не мало б відповідати релігійним канонам. Однак навіть у Сикстинській каплиці, Мікеланджело Буонаротті зобразив, не сумніваючись, у чудових переконливих фресках і створення світу, і Бога-

давнім володарем світової економіки – Сполученими Штатами. І ця логіка скористалася порожнечами, які виникли у зв'язку із розвитком телекомунікацій, аби захопити і підпорядкувати собі всі аспекти соціального життя. Тож ми маємо дійсно тотальну світову війну!

Однією з перших її жертв став національний ринок. Як гарматень, влучивши у панцер, відстрибує від нього і поціляє у стрільця, війна, розв'язана неолібералізмом, рикошетом уразила і його. Національний ринок – одна з фундаментальних основ могутності капіталістичної держави сучасної епохи – розвалився під ураганним вогнем світової фінансової економіки. Новий міжнародний капіталізм висмоктує соки з національних капіталістичних систем і морить їх голодом до повного виснаження державної влади. Удар виявився настільки потужним, що національні держави більше не в стані захищати інтереси своїх громадян.

Неоліберальний вибух розколов на тисячу скалок гарну вітрину, яка залишилася після холодної війни, – новий світовий лад. Усього кілька хвилин

було потрібно, щоб впали підприємства і держави. І повалив їх не легкий бриз пролетарських революцій, а потужні фінансові урагани.

Син (неолібералізм) пожирає батька (національний капітал), а принагідно розправляється і з вигадками капіталістичної ідеології: новий світовий лад не знає ані демократії, ані свободи, ані рівності, ані братерства. Світова арена знову перетворилася в бойовище, де панує хаос.

До кінця «холодної війни» капіталізм створив нову військову мерзоту – нейтронну бомбу, зброю, яка знищує життя, залишаючи цілими матеріальні цінності. Але четверта світова війна принесла нам нове диво: фінансову бомбу. На відміну від бомб Гіросіми і Нагасакі, ця нова бомба не лише стирає з поверхні землі поліс (у нашому випадку національну державу), несе смерть, жакіття і нещастя його жителям, але й перетворює свою суцільну мішень у мозаїку економічної модернізації. Внаслідок вибуху з'являється не купа задимлених руїн або тисяча трупів, але певний новий квартал, який додається до комерційного мегаполісу нової світової ієрархії, і

КОМАНДАНТЕ
МАРКОС
ЧЕТВЕРТА
СВІТОВА ВІЙНА
РОЗПОЧАЛАСЯ

Отця. Йому і на гадку не спало виявити належну стриманість, замовкнути (візуально) перед «таємницею невимовного». Зрештою, така візуалізація чи описовість Творця розпочалася ще задовго до Мікеланджело та Відродження. Неоплатоніки Александрії перших століть після Христа, переосмислюючи діалог Платона (Тімей), де вперше Творець порівняний із Архітектором Світу, почали дійсно бачити його як реального будівничого, навіть ремісника (грецькою *tekton*), тобто якимось Його представляти/пред-ставити-перед-нами. На думку Платона Найбільший Будівничий (грецькою *arche-tekton*) створив світ за допомогою геометрії – науки, на той час, очевидно, найточнішої, найабстрактнішої чи найабстрагованішої. Через Константинополь уявлення про Великого Геометра потрапило до Італії, витворивши італійський Ренесанс; через Піренейський півострів той сам комплекс переконань потрапив у Фландрію та Голландію, витворивши Ренесанс фламандський. Джон Ді (John Dee), лікар, філософ, учений, математик, прототип Просперо з чудової шекспірівської «Бурі», у передмові до англійського видання Евкліда пише про Христа, як про «нашого Небесного Архимаїстра» (3). Водночас він, посиляючись на Платона, пише

про архітектуру (в-тілену геометрію, просторовість) як про найвищу науку з-поміж усіх наук, науку, яка не тільки міряє незмірне, але й показує/ви-казує засадничо незмірне потойбічне та Його Самого. Дивись чудову розлогу ілюстрацію такого розгортання у всій творчості Пітера Грінєвея (Peter Greenaway, «*Prosperos Books*» 1991, «*M is for Man, Musik, Mozart*» 1991, «*Darwin*» 1992). Режисер, препарувавши світ, розчленивши його на елементи, вслід за Просперо чи Дарвіном пробує скласти його знову. Однак експонувати таїнство сотворіння людини («*M is for Man, Musik, Mozart*»), всього живого («*Darwin*») чи світу («*Prosperos Books*») не вдається.

Натомість, у східному християнстві все ж більш активно чинилися спроби знайти вихід з дилеми велемовности/ілюстративности Заходу та шанобливого мовчання буддистського, юдейського та ісламського Сходу. Після бурхливої боротьби з хіліастичною ерессю, спровокованої надмірною велемовністю/ілюстративністю Східної Церкви та візантійського імператорського двору, словесною та візуальною пишнотою (чи глупотою), східне християнство виробило власну своєрідну відповідь. Нею стала ідеологія ікони. Бо ж ікона не є

ТАРАС ВОЗНЯК
МОВЧАННЯ

нова робоча сила, перепрофільована для потреб нового світового ринку праці.

Європейський Союз уже відчув на собі наслідки четвертої світової війни. Внаслідок глобалізації на решті були стерті межі між ворогуючими державами, одвічними суперниками, які змушені були розпочати рух у бік політичного союзу. Шлях від національних держав до європейської федерації буде всіяний румовищами, насамперед румовищами європейської цивілізації.

Меґаполіси відтворюються по усьому світові, переважно в зонах торгової інтеграції. У Північній Америці укладення угоди НАФТА Канадою, США і Мексикою наблизило втілення старої мрії завойовників: «Америка для американців». Чи є меґаполіси заміною націй? Ні, або, радше, не тільки. Вони надають їм нових функцій, властивостей, нових обмежень і нових перспектив. Цілі країни стають філіями неоліберальної меґакорпорації, що, з одного боку, несе деструкцію/скорочення населення, а з іншого – реконструкцію/реорганізацію регіонів і націй.

Якщо в часи третьої світової війни нейтронна бомба служила для залякування, стримування і примусу, то фінансові бомби четвертої світової мають іншу природу. Вони використовуються для нападу на території суперника (національні держави) з метою руйнації матеріальної бази і суверенітету, а також забезпечення якісного скорочення їхнього населення – виштовхування з економіки усіх нездатних вписатися в нові економічні стосунки (наприклад, корінних мешканців). Проте, водночас, фінансові центри здійснюють реконструкцію національних держав і перебудовують їх відповідно до нового принципу верховенства економіки над соціальним життям.

Цю стратегію можна простежити на безлічі прикладів. За словами пана Шамбера, директора Бюро Міжнародної організації праці по Центральній Америці, корінні мешканці Землі (300 мільйонів осіб) живуть у місцях, де зосереджено 60% природних ресурсів планети. «Тому зовсім не дивно, що виникає так багато конфліктів з метою захопити їхні землі. Експлуатація природних багатств (нафта й

«зображенням Бога», а радше певним символом, знаком, що вказує на нього. Так само, як і символом світу, вказівкою на цього, а не його відображенням.

Але до вироблення ідеології ікони візантійське суспільство пройшло довгий шлях диспутів та боротьби. Противники ікон опиралися головню на біблійські ідеї про те, що Бог є духом і його ніхто не бачив, на головний християнський догмат про втілення Логоса та на вказівку: «Не роби собі кумира і ніякого зображення того, що на небі вгорі, і що на землі внизу, і що у водах, що нижче землі» (Втор. 5, 8). Іконоборці насамперед відкидали антропоморфне зображення Христа, покликаючись на слова Євсевія Памфіла із його листа Констанції (4) (PG. T. 20. Col. 1545): «Тож хто може зобразити мертвими та бездушними фарбами та тінями палаючий сяючими променями блиск Його слави та гідности, – зобразити Його таким, яким Він є?» (Mansi. XIII. 313BC). Вони звинувачували прихильників ікони одразу у двох ересях: несторіанстві – за те, що зображуючи Христа, вони неначе розділяли у ньому Його дві природи, божественну та людську, зображуючи тільки людську, і у монофізитстві – за те, що «описували те, що неможливо описати».

Проти цього виступив Іоан Дамаскін, який дав своє визначення образу: «Образ (ειχων) є подобою та парадигмою, і зображення (εχτυπωμα) чого-небудь, що показує те, що на ньому зображене. Але далеко не у всьому образ подібний до прообразу, тобто зображуваного, воно є образом, а інше – зображуване, і їх відмінність абсолютно зрозуміла, хоча і те, й інше представляють одне і те ж» (PG. T. 94. Io. Dam. De imag. III. 16). Творці патристики зупинилися на тому, що знання, особливо вище, відкривається людині не у поняттях, а в образах та символах. Понятійне мислення охоплює собою тільки незначний сегмент людського знання. Таким знаком і стала ікона.

Однак навіть у такій формі ікона, як певна візуалізація, була порятована чи повернута до життя у східному християнстві все ж Заходом. Це ... не було протиставлення Візантії Заходові. Це була остання маніфестація єдності культур. Тоді Рим прийшов на допомогу гелленськй культурі. Ікону врятував папський Рим» (5. 9). Таким чином, християнство очистило та зберегло свій «голос», власне «бачення» світу та Сокровенного.

Ще одним виходом із приречености людей спілкуватися, та великого страху неадекватно відобразити і

інші корисні копалини), а також туризм є головною небезпекою для тубільних територій в Америці (1)». Відтак відбуваються забруднення навколишнього середовища, поширення проституції та наркотиків.

У цій новій війні політика більше не існує як рушійна сила національної держави. Вона існує винятково для обслуговування економіки, а політики відіграють роль управляючих. Новим хазяям світу немає потреби правити безпосередньо і прямо. Їхніми справами управляють національні уряди. Новий світовий лад – це об'єднаний світ і єдиний ринок. Держави – всього лиш підприємства, де управляючими служать їхні уряди, а нові регіональні союзи більше нагадують торговельні об'єднання, аніж політичну федерацію. Об'єднання, породжене неолібералізмом, носить економічний характер: на гігантському світовому гіперринку вільно циркулюють тільки товари, але не люди.

Глобалізація також веде до поширення спільної моделі мислення. «Американський спосіб життя», який американські війська занесли в Європу під час другої світової війни, відтак у В'єтнам і зовсім

нешодавно – у регіон Перської затоки, сьогодні розтікається по усьому світові манівцями комп'ютерних мереж. Мова йде і про руйнування матеріальної бази національних держав, і про історичну і культурну руйнацію.

Всі національні культури, які формувалися століттями і тисячоліттями, шляхетне тубільне минуле Америки, блискуча європейська цивілізація, мудра історія азійських народів і давня багата спадщина Африки й Океанії – усе це роз'їдає американський спосіб життя. Неолібералізм також нищить народи і цілі групи народів, заганняючи їх в уніфіковану модель. Тому слід говорити про найжорстокішу і найжахливішу світову війну, що її неолібералізм веде проти людства.

І тут ми зіштовхуємося з мозаїчною головоломкою. Щоб зібрати її, щоб зрозуміти сучасний світ, не вистачає багатьох фрагментів. Проте, досить відшукати хоча б сім фрагментів, аби народилася надія на те, що цей конфлікт не закінчиться загибеллю людства. Сім фрагментів, які треба намалювати, розфарбувати, вирізати і спробувати за їх

КОМАНДАНТЕ
МАРКОС
ЧЕТВЕРТА
СВІТОВА ВІЙНА
РОЗПОЧАЛАСЯ

суть речей у світі, і природу віри та саме Сокровенне, стало певного роду саботування чи профанування самого процесу своєї зовнішньої маніфестації, профанування самого процесу комунікування. Причому, цей саботаж відбувався у вірі, що Сокровенний насправді і так бачить та знає, чим насправді ти є. Таким ухилянням від маніфестації/мовлення на християнському Сході, а відтак у Візантії став праведний рух «юродства». Юродство відкидало людську мудрість на користь глупоти перед Богом. Проте це не людська глупота як невідповідність знань реальному стану речей, це радше довірливе віддавання себе Сокровенному. Іван Золотоустий щодо цього пише: «Коли Бог що-небудь відкриває, слід з вірою прийняти сказане, а не дерзновенно сумніватися (*περιεργαζεσθαι τολμηρως*) ... Нехай мене назвуть... дурнем у Христі (*μωρον εν Χριστω*)... Бо ж я ношу це прізвисько, як і Павло. Це він сказав: «Ми дурні ради Христа». Така глупота (*μωρια*) розумніша від усілякої мудрости. Те, чого не може знайти світська мудрість (*εξωθεν σοφια*), не є жодною проблемою для тієї глупоти, що від Христа (*η μωρια η κατα Χριστον*): вона розігнала морок Всесвіту та внесла світло знання. Що є глупота у Христі (*μωρια κατα Χριστον*)? Коли ми стри-

маємо власні міркування, що недоречно розбісилися (*ακαίρος λυττωντας*), коли очистимо та звільнимо наш розум від світського виховання (*εξωθεν παιδευσεως*) – щоб коли прийде час слухати Христових заповідей, він відкрився Божому слову, будучи вільним та начисто виметеним» (6, 21).

В той сам час юдаїзм та іслам все ж пішли іншим шляхом та взагалі відмовилися від висловлювання/зображення того, що є принципово незображуваним. Причому навіть не тільки Його самого, але і всього Ним сотвореного, оскільки це вважається неадекватним і глумливим щодо первісного акту творіння, убогим перекривлюванням.

Але ж щось все ж має маніфестувати «Його та сотворений Ним світ», окрім «шанобливого мовчання про Нього та світ». Що може бути цією маніфестацією? Для багатьох «гностиків» (минулого), а водночас для мусульман та юдеїв, цим загальним, як вже зауважувалося, уявлялася математика чи геометрія. Вона виглядали дійсно стабільною базою, бо ж $1 + 1 = 2$.

Давні греки витворили геометрію. Бога і світ представляли у просторових детермінантах, у визначеннях чисел, які вважали досконалими. «Всі речі подібні до

ТАРАС ВОЗНЯК
МОВЧАННЯ

допомогою вирішити головоломку і зібрати картину сучасного світу.

Першим із цих фрагментів є одночасна концентрація багатства і бідності на двох полюсах світового суспільства. Другий фрагмент – експлуатація. Третій елемент представлений кошмаром безробітної частини людства. Огидний зв'язок між владою і злочинним світом складає четвертий фрагмент. П'ятий – насильство з боку держави. У шостому фрагменті схована таємниця мегаполітики. А сьомий розкриває нам різноманітні форми опору, який людство чинить неолібералізму.

Фрагмент №1

Концентрація багатства і розподіл бідності

Фігура №1 має вигляд грошового знака.

Упродовж історії людства пропонувалося чимало абсурдних концепцій світового ладу. При врученні нагород перший претендент – неолібералізм. Його концепція «розподілу» багатства абсурдна двічі – ми маємо концентрацію в одиниць величезних багатств і нужду для мільйонів інших людей. Кривда і

нерівність є прикметними ознаками реалій сучасного світу. На Землі 5 мільярдів мешканців; із них 500 мільйонів живуть у статках, у той час як 4,5 мільярди потерпають від бідності. Багаті компенсують свою чисельну меншість за рахунок своїх мільярдів. Майно найбагатших людей світу – 358 доларових мільярдів – приносить річний прибуток більший, ніж складають усі прибутки половини бідного населення планети (приблизно 2,6 мільярда чоловік).

Успіхи важливих транснаціональних корпорацій не передбачають подальшого економічного росту розвинених країн. Навпаки, чим більше збагачуються ці гіганти, тим яскравіша бідність у країнах, які вважають багатими. Провалля між багатими і бідними величезне; не спостерігається ніякого стирання соціальних відмінностей – навпаки, воно поглиблюється.

Намальований вами грошовий знак уособлює символ світової економічної влади. Тепер заштрихуйте його зеленим кольором долара. Не зважайте на огидний душок. Це природні пахощі лайна, бруду і крові.

числа» – вчив Піфагор (1. 149). Ба навіть більше – згідно з числом і вибудовувався всесвіт – «багато хто гадає, неначе Піфагор казав, що все народжується із числа... але яким чином те, що навіть не існує, мислиться як таке, що породжує? Натомість він говорив, що все постає не із числа, а у відповідності з числом, позаяк у числі є перший порядок у відповідності з яким і у зчислимих речах постає щось першопочаткове, наступне і т.д.», – пише Теано у творі «Про благочестя» (1. 149).

Чи Бог круглий чи гексагональний – сперечалися піфагорейці. Водночас, все ті ж піфагорейці, відкривши число як міру світу, не занадто були схильні ділитися цими знаннями. Можливо тому, що не вважали навіть це своє знання достатнім, щоб бути досконалим. А тому намагалися його приховати. А може, просто не висловити? Ямвліх свідчить, що «того, хто перший відкрив недостойним посвячення у вчення природу співрозмірності та неспіврозмірності, (піфагорійці) настільки ненавиділи та гидували, що не тільки вигнали його із свого товариства, але й побудували йому гробовець на знак того, що вважають його мертвим» (1. 152).

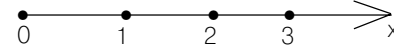
Проте найбільше формалізував простір (а отже і світ у його розумінні) все ж Рене Декарт – він помістив цей

світ у акваріум своєї тривимірної/триосевої системи координат, гадаючи, що тим вичерпав невичерпу природу просторовості чи вимірності світу як таку.

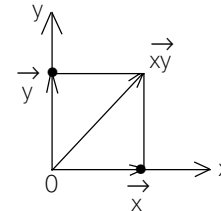
Та вже невдовзі стало очевидним, що це ілюзія, бо просторів (навіть математичних чи логічних) виявилось набагато більше, якщо не безліч. І тоді навіть елементарна істина

$$\begin{matrix} \rightarrow & \rightarrow & \rightarrow \\ 1(x) + 1(x) = 2(x) \end{matrix}$$

вірна тільки тоді, коли йдеться про одноосову систему координат або ж одновимірний світ:

Вже, коли будуть дві осі $\begin{matrix} \rightarrow & \rightarrow & \rightarrow \\ 1(x) + 1(x) = 1,45(xy) \end{matrix}$

то сума двох векторів не дасть однозначної точки, як

Фрагмент №2

Глобалізація експлуатації

Фігура №2 уособлює трикутник.

Одне з помилкових тверджень неолібералізму полягає в тому, що економічний ріст підприємств призводить до вдосконаленого розподілу багатства і зайнятості. Це не так. Точнісінько так само як посилення влади короля не призводить до збільшення влади його підлеглих (радше навпаки), абсолютизм фінансового капіталу не покращує розподілу багатства і не створює робочих місць. Структурними наслідками економічного росту підприємств є бідність, безробіття і соціальна незахищеність.

У 60-х і 70-х роках кількість бідних (до них Всесвітній Банк зараховує людей, котрі диспонує у день сумою, меншою від долара) зросла до 200 млн. На початку 90-х їхня кількість складала 2 млрд.

Стало більше бідних і убогих людей, менше людей багатих і тих, котрі багатіють – ось наочні уроки першого фрагменту нашої головоломки. І щоб досягти цього безглузкого результату, світова капіталістична система «модернізує» виробництво, това-

рообіг і споживання. Нова технологічна революція (комп'ютерна) і нова політична революція (мегаполіси, які виростають на румовищах національних держав) призводять до нової соціальної «революції», фактично перестановки соціальних сил, особливо робочої сили.

Економічно активне населення світу зросло від 1,38 млрд. у 1960 році до 2,37 млрд. у 1990-му. Стало більше людей, здатних до праці. Проте, новий світовий лад загання їх у певні ніші і реформує їхні функції (або відсутність функцій, як у випадку з безробітними і соціально незахищеними). Структура зайнятості економічно активного населення за останні двадцять років зазнала радикальних змін. Зайнятість у сільськогосподарському і рибальському секторах впала від 22% у 1970 році до 12% у 1990-му, зайнятість у промисловості скоротилася від 25 до 22%, Проте, сфера обслуговування зросла від 42 до 56%. У країнах, що розвиваються, зайнятість у сфері сервісу підскочила від 40% у 1970 р. до 57% у 1990-му, в той час як у сільськогосподарському і рибальському секторі впала від 39 до 15% (2).

КОМАНДАНТЕ
МАРКОС
ЧЕТВЕРТА
СВІТОВА ВІЙНА
РОЗПОЧАЛАСЯ

це було у випадку одномірного простору, а власне протяжний та спрямований вектор h , отож сума тут не така, буквально кажучи «точкова», однозначна.

Натомість сума трьох одиниць у тримірному просторі зовсім не дає числа 3:

$$\begin{matrix} \rightarrow & \rightarrow & \rightarrow & \rightarrow \\ 1(x) + 1(x) + 1(z) = 1,67(xyz) \end{matrix}$$

І тоді ми отримаємо ще більше о-просторених/протяжний вектор. Зазвичай маючи три осі, ми називаємо такий простір власне простором, тоді як одномірний простір «лінією», а двомірний «площиною». Однак, це теж простори. Принаймні формально та перед незміримістю Сокритого. Бо ж всіх вимірів Сокритого ми власне «знати» не можемо. Не можемо бути такими простими піфагорейцями і зводити «невисловлюване Сокрите» до «зміримого». Наївно впахати Бога у «досконалу кулю». Однак відкидати все теж неправильно. Можливо, чи не найбільшим набутком такого способу вираження суті світу та Сокровенного через неначе б то абстрактні і нічого не промовляючі числа є категорія «гармонії» – певного співвідношення між ними, певної їхньої причетності одне до одного та співвіднесеності одне до одного. Бо ж саме Піфагор першим назвав

Всесвіт «космосом» у відповідності з порядком ($\tau\alpha\chi\iota\varsigma$), що йому притаманний (1. 147).

Але тоді однозначність формули

$$1 + 1 = 2$$

як тільки спрощеної проєкції багатовимірного світу на одну вісь дійсно підважується, бо ж ми дійсно маємо справу тільки з проєкцією реального багатовимірного сущого/несущого на одну вісь. Натомість насправді сума у результаті дає незбагненну безкінечність

$$1 + 1 = \infty,$$

перед якою слід просто замовкнути та наслухати:

«Батько наслухав. У тій нічній тиші його вуха, здавалося, видовжується й розгалужується поза вікно: фантастичний кораль, червоний поліп, що погойдується в каламутях ночі. Наслухав і чув». (Бруно Шульц, *Ніч Великого Сезону*, 2, 82).

Вашингтон, травень 2000

251

ТАРАС ВОЗНЯК
МОВЧАННЯ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Дедалі більше й більше найманих працівників орієнтуються на продуктивніші сфери діяльності. Таким чином, система діє як свого роду мегапідприємець, для якого світовий ринок є лише єдиним підприємством, керованим «сучасними» методами.

Але неоліберальна «сучасність» радше нагадає дикий період первісного нагромадження капіталу, аніж утопічне «царство розуму». Адже капіталістичне виробництво продовжує використовувати дитячу працю. З 1,15 мільярда дітей у світі принаймні 100 мільйонів не мають даху над головою, а 200 мільйонів працюють – причому до 2000 року їхнє число ймовірно досягне 400 мільйонів. Тільки в Азії налічується 146 мільйонів дітей, котрі працюють на промислових підприємствах. У північних країнах також сотні тисяч дітей працюють, аби поповнити прибуток сім'ї чи задля того, щоб вижити. Крім того, безліч дітей зайняті в індустрії задоволень: за даними ООН, щороку мільйон дітей потрапляють у клоаку дитячої проституції.

Безробіття і соціальна незахищеність мільйонів трудящих в усьому світі – ось та реальність, яка,

схоже, ще довго зберігатиметься. У країнах Організації економічного співробітництва і розвитку безробіття виросло від 3,8% у 1966 році до 6,3% у 1990-му. В Європі воно зросло від 2,2% до 6,4%. Глобалізований ринок знищує дрібні та середні підприємства. Із зникненням місцевих і регіональних ринків ці підприємства, втративши захист, не можуть витримати конкуренції транснаціональних монострів. Відтак мільйони найманих працівників залишаються без роботи. Ось ще одне безглузде неолібералізму: жодних нових робочих місць, а виробництво зростає – ООН говорить про «ріст у відсутність зайнятості».

Але це ще не все. Робітники змушені погоджуватися на нестабільні умови. Як результат маємо зростання соціальної незахищеності, довший робочий день і меншу зарплату. Це – наслідки глобалізації та бурхливого зростання сфери обслуговування.

Через це утворюється своєрідний надлишок: зайві люди, непотрібні новому світовому ладові, позаяк вони не виробляють більше, не споживають більше і не беруть більших кредитів у банках. Одне

1. Фрагменты ранних греческих философов. – Часть 1. – Москва: Наука, 1989.
2. Шульц Б. Цинамонові крамниці. Санаторій під клепсидрою. – Львів: Просвіта, 1995.
3. Yeats F. Theatre of the World. – London, 1987, p. 192.
4. Thuemmel H.G. Eusebios' Brief an Kaiserin Konstantia // Klio. – 1984. – №1. – S.210-222.
5. Новосільський Юрій / Збігнєв Подгужец. Візантія і Захід // «І». – 1996. – №7.
6. Иванов С.А. Византийское юродство. – Москва: Международные отношения, 1994.

про таємницю вежі з дзвонами

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

слово, їх можна викинути за борт. День у день фінансові ринки нав'язують свої закони державам і групам держав. Вони перетасовують жителів цих держав. А наприкінці констатують, що зайві люди усе ще існують.

І от, у результаті утворилася фігура, що нагадує трикутник, який представляє піраміду світової експлуатації.

Фрагмент №3.

Міграція, кошмар поневірянь

Фігура №3 уособлює коло.

Ми вже говорили про те, що внаслідок третьої світової війни утворилися нові території (колишні соціалістичні країни), які опинилися без господаря, які можна завойовувати, а також інші, які можна відвойовувати і перезахоплювати. Звідси – триєдина стратегія ринків: навальне поширення «регіональних війн» і «внутрішніх конфліктів»; переслідування капіталом нетипових цілей накопичення; мобілізація великої кількості найманих робітників. У результаті мільйони людей зрушили з місця, і ми

маємо грандіозне переселення народів. «Іноземці» у «світі без кордонів», обіцяному переможцями в холодній війні, страждають від ксенофобських переслідувань, нестабільності заробітку, втрати своєї культурної приналежності, поліцейських репресій і голоду, не кажучи вже про крайні випадки – коли потрапляють у в'язницю або стають жертвою убивства.

Кошмар еміграції, які б ні були її причини, продовжує наростати. Число зареєстрованих у Верховному комісаріаті ООН у справах біженців достоту вибухнуло, перевищивши у 1995 році 27 мільйонів (у порівнянні з 2 мільйонами у 1975 році).

Міграційна політика неолібералізму націлена насамперед на дестабілізацію світового ринку праці, а не на стримування імміграції. Четверта світова війна з її механізмами руйнації-скорочення населення, реконструкції-реорганізації призводять до переміщення мільйонів людей. Їхня доля – поневіряння; нещастя переслідують їх – адже вони є вічною загрозою для тих, у кого є робота, а тому їхня присутність породжує расизм і ксенофобію.

КОМАНДАНТЕ
МАРКОС
ЧЕТВЕРТА
СВІТОВА ВІЙНА
РОЗПОЧАЛАСЯ

мартін гайдеггер

У різдвяний ранок, у ранковий час, приблизно о пів на четверту, у будинок паламаря прийшли хлопчак-дзвонарі. Мати вже накрила на стіл і подала каву з молоком та печиво. Стіл стояв поруч із різдвяною ялинкою, і пахощі хвої та свічок заповнили усю кімнату ще зі святвечора. Довгі тижні, якщо не увесь рік, раділи хлопчаків тому, що очікувало їх у цей час у будинку паламаря. У чому ж чарівність очікування цієї миті? Звичайно ж, не в тому, що можна так смачно попоїсти в такий ранній час, увійшовши в кімнату із самої зими, посеред ночі. Багато хлопчаків у себе вдома їли краще. Чари ховалися в чудесній дивині будинку, у дивовижі часу, в очікуванні дзвону і власне урочистостей. Збудження опановувало усіх уже в будинку, коли хлопчаків, попоївши, запалювали в сінях ліхтарі – кожен свій. Це були недогарки, зняті з вівтаря; паламар збирав їх задля цього в ризниці і тримав там в особливій скриньці. Відтіля і ми, пала-

Фрагмент №4.

Фінансова і злочинна глобалізація

Фігура №4 уособлює прямокутник.

Якщо ви гадаєте, що злочинний світ синонімічний потойбічному світові, темряві й безвісті, ви помиляєтеся. У період «холодної війни» організована злочинність набула респектабельного образу. Вона не тільки почала функціонувати як сучасне підприємство, але й глибоко проникла в політичні й економічні структури національних держав.

Від початку четвертої світової війни організована злочинність вийшла на світову арену і набула міжнародного характеру. Кримінальні структури п'яти континентів сприйняли і засвоїли «дух світового співробітництва» і, об'єднавшись, спільно беруть участь у завоюванні нових ринків. Вони вкладають кошти у легальні підприємства не тільки для відмивання брудних грошей, а й для придбання капіталу для нелегальних справ. Перевага віддається таким різновидам діяльності: нерухомість класу «люкс», підприємства дозвілля, засоби масової інформації та ... банки.

Алі Баба і сорок банкірів? Гірше. Комерційні банки використовують брудні гроші для своїх легальних операцій. Згідно звіту ООН, «розвиткові злочинних синдикатів сприяли програми структурної перебудови, які країни-боржники були змушені прийняти, щоб одержати доступ до кредитів Міжнародного Валютного Фонду (3)».

Організована злочинність розраховує також на офшорні зони. Таких налічується біля 55 – одна з них, Кайманові острови, є п'ятим за розмірами банківським центром і має більше банків і зареєстрованих юридичних осіб, ніж мешканців. Окрім відмивання брудних грошей, ці зони допомагають також уникати сплати податків. Саме в цих місцях відбуваються контакти між урядовими чиновниками, бізнесменами і мафіозними ватажками.

Ось і утворилося прямокутне дзеркало, де легальне і нелегальне обмінюються відображеннями. З якого боку дзеркального скла перебуває злочинець? А з якого його переслідуючі?

мареві діти, забирали свічки, щоб ставити їх на «свій» вівтар, біля якого, граючись в серйозну гру, «читали месу».

Впоравшись із ліхтарями, хлопчак — попередку старший дзвонар — бадьоро простували по снігу, а відтак зникали у дверях вежі. В дзвони, особливо у великі, дзвонили, знаходячись у дзвіниці. І невимовно хвилюючим було розхитування дзвонів, яке передувало переддзвоніві — тих, більших, язика котрих були міцно перехоплені мотузками і відпускалися лише тоді, коли дзвони зовсім уже розгойдалися — для цього треба було знати певні прийоми. Робилося так, аби кожен дзвін, вступаючи у свою чергу, відразу ж звучав повноголосом та потужно. І лише досвідчена людина могла визначити, чи «правильно» дзвонять, позаяк і закінчувати переддзвін потрібно було достоту так само, але тільки в зворотному порядку. Било дзвону треба було перехопити, поки дзвін іще звучав на повну силу — і лихо, коли незграбний дзвонар давав дзвоніві «вислизнути»...

Як тільки в різдвяну рань відлунали чотири удари, якими відзначали час, вступав найменший дзвін, званий «тригодинним», оскільки в нього завжди били

о третій годині пополудні. І це теж входило в обов'язок хлопчаків-дзвонарів, а тому завше переривалися їхні ігри в палацовому парку або на «мості біля ринку» перед ратушею. Проте часто, особливо влітку, дзвонарі переносили свої ігри на дзвіницю або на найвищий ярус вежі, біля від циферблатів баштового годинника, де гніздилися галки і чорні стрижі. Але той сам «тригодинний» сповіщав про смерть, і тоді подавав «знак». Тоді дзвонив звісно сам паламар.

Коли о четвертій годині починався «страшний» дзенькіт (потрібен був аби змусити підхопитися в страху з постелі усіх, хто заспався), вслід за «тригодинним» вступав м'яко-солодкий голос «альви», відтак «дитяти» (зазвичай він скликав на дитяче богослужіння, на уроки закону божого і на читання розарію), потім «одинадцятий», в який також дзвонили щодня, зазвичай сам паламар, бо хлопчак в той час був у школі, потім «дванадцятий», який щодня сповіщав про полудень, потім дзвін, по якому вдаряв молот годинникового механізму, і, нарешті, «великий». Вагомими, важкими, далеко чутними ударами «великого» завершувався ранковий переддзвін у дні великих свят. Незабаром після того починали дзвонити до служби

Фрагмент №5

Законне насильство незаконної влади?

Фігура №5 уособлює п'ятикутник.

У стриптиз-барі глобалізації держава вже майже цілковито роздзянута, залишивши собі лише останню, найнеобхіднішу функцію — функцію придушення. В умовах, коли її матеріальна база зруйнована, суверенітет і незалежність анульовані, а політичне лице розмите, національна держава перетворюється просто в службу безпеки при мегакорпораціях. Замість того, щоб скеровувати державні засоби на соціальні потреби, вона витрачає їх на безконечне удосконалювання свого апарату придушення, що дозволяє їй ефективніше контролювати суспільство.

А що ж робити, коли насильство закономірне в умовах ринку? Як розмежувати законне і незаконне насильство? Де межа між ними? Якої монополії на насильство можуть вимагати бідні національні держави, коли будь-якій монополії протистоїть вільна гра пропозиції і попиту? Хіба ми не продемонстрували у фрагменті № 4, що органі-

зована злочинність, владні структури та фінансові центри дуже тісно пов'язані між собою? Хіба не очевидно, що організована злочинність має у своєму розпорядженні справжні армії? Ні, монополія на насильство більше не належить національним державам: ринок пустив її з молотка...

Якщо ж при оспорованні монополії на насильство звертатися не до законів ринку, а до інтересів «низів», тоді світова влада зіштовхнеться із суперником. Це одна з найменш вивчених (і найбільше осуджуваних) граней виклику, кинутого корінному населенню, яке створило озброєну Сапатистську армію національного визволення, проти неолібералізму і в ім'я людства.

Символом американської військової могутності є Пентагон. Нова світова поліція хоче, щоб армії та національні поліції перетворилися на служби безпеки, які гарантують лад і стабільність у неоліберальних мегаполісах.

КОМАНДАНТЕ
МАРКОС
ЧЕТВЕРТА
СВІТОВА ВІЙНА
РОЗПОЧАЛАСЯ

ангелів. Точнісінько так дзвонили і до всеношної у передсвяткові дні, і тоді, як правило, діти паламаря не відсиджувались осторонь, хоча, звичайно, вони ж були і причетниками, а з віком, природно, ставали старшими паламарями. До числа дзвонарів вони не входили, проте, гадаю, били в дзвони частіше за тих, кого окремо добирали для такого заняття.

Окрім перелічених семи дзвонів над верхніми сходами у дзвіницю висів ще «срібний дзвіночок», від якого до самого входу в ризницю, на усю висоту вежі, звисала тонка линва. Коли відбувалося св. таїнство Перетворення, паламар за допомогою цього дзвіночка подавав знак до початку і завершення передзвону.

Але от куди дзвонарів не треба було надто запрошувати, так це до «перестукування». Починаючи з чистого четверга на Страсному тижні і до вечора Великої суботи дзвони німували, а тоді на службу і на молитву парафіян скликали «таракальця». Обертанням валка урухомлювалася низка дерев'яних молотків і молоточків, котрі, ударяючи по твердому дереві, вчиняли тріскотнюву, яка личить скорботним дням Страсного тижня. «Тріскотіли» одразу з усіх чотирьох кутів, починаючи від найближчого до ратуші, так, що

«таракальця» один за одним урухомлювали хлопчакки, які навзаєм мінялися.

У цю пору вже відчувалося передвістя прийдешньої весни, і з висоти вежі, відквіля відкривався широкий краєвид, невимовні, неясні очікування плинули назустріч літові.

Таємничий лад, який єднав і сполучав у цілість ланцюжок церковних свят, віглії, пір року, ранкових, денних і вечірніх годин кожного дня, так, що єдиний дзвін прошивав і пронизував юні серця, сни і мрії, молитви й ігри — він, цей лад, напевне, і приховує в собі одну із найчарівніших, найцілющих і найнесповідиміших таємниць вежі з дзвонами, він приховує в собі таємницю задля того, аби у безперестанній зміні і зі споконвічною неповторністю роздаровувати її аж до найостаннішого похоронного дзвону, який закликає в затишні надра Буття.

1956

Переклав А.П.

255

МАРТИН
ГАЙДЕГГЕР
ПРО ТАЄМНИЦЮ
ВЕЖІ
З ДЗВОНАМИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Фрагмент №6

Меґаполітика і карлики

Фігура №6 уособлює безформну мазню.

Ми вже говорили про те, що національні держави зазнають нападок з боку фінансових ринків, які розчиняють їх у череві меґаполісів. Але неолібералізм веде свою війну не тільки за допомогою «об'єднання» народів і регіонів. Його стратегія деструкції-скорочення населення і реконструкції-реорганізації окрім усього іншого викликає тріщини і розлами у середині національних держав. Це один із парадоксів цієї четвертої світової війни: покликана знищити кордони й об'єднати народи, вона насправді множить кордони і розпорошує народи.

Якщо хтось ще сумнівається, що ця глобалізація і є світовою війною, достатньо згадати про конфлікти, які призвели до розпаду Совецького Союзу, Чехословаччини і Югославії, котрі впали жертвами криз, що підривають економічний фундамент національних держав і їхню єдність.

Будівництво меґаполісів і подрібнення держав є однозначно наслідками руйнування національних

держав. Чи варто тут говорити про два різноманітні явища? Чи не є це симптоми і провісники прийдешньої меґакризи? А може ці факти не пов'язані між собою?

Скасування торговельних кордонів, вибух розвитку телекомунікаційних засобів, світові комп'ютерні мережі, могутність фінансових ринків, міжнародні угоди про свободу торгівлі — усе це вносить свою лепту в руйнування національних держав. Парадоксальним чином глобалізація породжує роздрібнений світ, який складається з ізольованих, міцно закоркованих закутків, між якими перекинуті кволі містки економічних зв'язків. Це світ розбитих дзеркал, що відбивають марну світову єдність неоліберальної головоломки.

Неолібералізм не тільки розколює світ, який прагне об'єднувати, але й створює політико-економічний центр, що командує військовими операціями. Тому необхідно вести мову про меґаполітику. Меґаполітика поєднує в одне ціле політиків національних держав і зводить їх воєдино в одному, побудованому за логікою ринку, світовому центрі. Саме в

светислав басара ВІЙНА ЯК broadcasting

© С.Басара, 2000

(уривок з книги
«віртуальна кабала»)

ёçöíàëãÄç ÄÄëÄêÄ

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ім'я й в інтересах ринку розв'язуються війни, видаються кредити, купуються і продаються товари, ведуться дипломатичні ігри, оголошується економічна блокада, надається політичний притулок, приймаються імміграційні закони, рвуться дипломатичні стосунки, вкладаються інвестиції. Одне слово, тут вирішуються життєво важливі для цілих народів питання.

Фінансові ринки не зважають на політичну масть керівників держав: із їхньої точки зору єдино важливим є виконання економічних програм. Фінансові критерії докладаються до усього. Господарі світу можуть миритися з існуванням лівого уряду за умови, що він не вдаматиметься до жодних заходів, здатних зашкодити інтересам ринків. Але вони ніколи не стануть миритися з політикою, яка йде врозріз із пануючою моделлю.

З точки зору меґаполітики національні політики здійснюються карликами, котрі повинні підпорядковуватися диктату фінансових гігантів. І буде так... доти, доки карлики не збунтуються.

І от утворилося щось, що символізує меґаполітику. Воно цілком позбавлене форми і нелогічне.

Позбувшись СССР, єдиного гідного суперника, Америка більше не має перед собою практично жодної сили, яка могла би протистояти її експансії. Усі держави, які могли бути потенційною перешкодою, вже давно американізовані, кретинизовані кока-колою, гамбургерами та цигарками «Мальборо»; формально незалежні, вони мають статус програмних та інформаційних колоній. Як вже було сказано, простір не знаходиться у фокусі американських інтересів. Передовсім, Америка враховує негативний досвід СССР, якого проковтнув власний простір і який загубився у лабіринті власної експансії та містифікацій і симуляцій, пов'язаних з нею. Америка робить наголос на домінуванні у Cyberspace-і та на монополії у швидкості.

Колишнє змагання за першість у швидкості між совєцькими та американськими конструкторами літаків, мало, як бачимо тепер, крім воєнного ще й інший, менш помітний, однак, важливий вимір; зростання швидкісної границі було не стільки справою престижу, скільки імперіалістичною кампанією. Будь-яке порушення кордону є актом агресії; літак, який переходить звуковий бар'єр, порушує границю природного порядку речей. Починаючи від цієї дати, яка має більше значення, ніж їй надається, завоювання по-

Фраґмент №7

Осередки опору

Фігура №7 уособлює вогнище.

«Насамперед прошу тебе не плутати Опір із політичною опозицією. Опозиція не протистоїть владі, а її вища форма втілена в опозиційній партії, в той час як Опір за визначенням не може бути партією: він призначений не для управління... а для опору» (Tomas Segovia, *Alegatorio*, Mexico, 1996).

Очевидна неминучість глобалізації нашоухується на впертий опір дійсності. У той час як неолібералізм веде свою війну, в усьому світі виникають групи протесту, вогнища опору. Імперія фінансистів із добряче набитими кишнями зустрілася віч-на-віч із бунтом вогнищ опору. Так, вогнищ. Всіляких розмірів, кольорів і форм. Єдине, що їх об'єднує, — прагнення протистояти «новому світовому порядку» і злочинів проти людства, яким є ця четверта світова війна.

Неолібералізм хоче підпорядкувати собі мільйони людей і позбутися «надлишкового» населення. Але ці «зайві» люди збунтувалися. Жінки, діти, ста-

КОМАНДАНТЕ
МАРКОС
ЧЕТВЕРТА
СВІТОВА ВІЙНА
РОЗПОЧАЛАСЯ

СВЕТИСЛАВ
БАСАРА
ВІЙНА ЯК
BROADCASTING

ширюється на сферу метафізики. Польоти на швидкості більший від одного М – це розчищення терену, підготовка для інсталювання Cyberspace-у. Націоналізація часу та простору, оскільки вона відбувалась у сфері *невидимого та невідчутного на дотик*, які для пересічного розуму нашого часу ототожнюються із *неіснуючим*, довгий час лишалася непоміченою, більше того, її сприймали прихильно. Шістдесяті роки цього століття запам'ятаються розквітом культу швидкості. Cyberspace виглядав тоді привабливо, а на технологію покладали великі надії. Лише за тридцять років – що в історичних масштабах є незначним періодом – дійсність обігнала фантазію авторів антиутопій. Завдяки перевазі у швидкості Америка дедалі більше набирає вигляду темпоральної імперії. У спосіб, який вже практично не є алегорією, вона випереджує час, поки решта світу намагається із змінним успіхом не відставати від неї. Ця перевага виявилася вирішальною у моделюванні війни в Затоці. Це була перша демонстрація сили Нового світового порядку, в котру – заради символіки – були включені і солдати кількох інших держав. Для історії війни важливим є той факт, що *напад на Ірак був здійснено не з простору, а з часу*, і що це не було війною, оскільки Ірак не

міг захищатись; його армія була озброєна тільки формально. Перед початком операцій простір Кувейту та Іраку був ґрунтовно змінений, покритий Cyberspace-ом таких параметрів, що реальний простір, витіснений у тінь, виявився непридатним для користування, а військові операції проходилися із шокуючою точністю та передбаченістю. Бод'яр стверджує, що в мирному суспільстві, яке кількісно відповідає військовим силам союзників, з різних причин померло більше людей, ніж загинуло американських солдат на війні. Ця змодельована війна була взірцем для всіх майбутніх: вона була здійснена з метою попередження. Те саме може повторитися дуже скоро і будь-де, як тільки опиняться під загрозою американські інтереси, або – що ймовірніше – якщо американці вважатимуть, що їхні інтереси перебувають під загрозою.

Що це, всупереч вражаючій подібності, не наукова фантастика, засвідчують два повідомлення в пресі, присвячені переговорам про припинення воєнних дій у Боснії. Часопис «НІН» за 1.12.1995 р. публікує репортаж про переговори у Дейтоні.

Дуже важливим приміщенням під час переговорів була кімната з комп'ютерами, на екранах яких демонстрували-

рі, молодь, тубільці, екологи, гомосексуалісти, лесбіянки, ВІЛ-інфіковані, робітники і всі ті, хто не вписується в новий світовий лад, об'єднуються для боротьби. Ті, кого виплюнула «сучасність», створюють мережу опору.

У Мексиці, наприклад, для виконання Програми інтегрального розвитку перешийку Теуантепек влада хотіла б створити величезну промислову зону. Ця зона буде включати комбінат для переробки третини мексиканської сирої нафти і виробництва продуктів нафтохемії. Будуть побудовані міжокеанські транзитні комунікації: дороги, канал і залізнична лінія через перешийок. Два мільйони селян працюватимуть тут на заводах. Також на південному сході Мексики в Лакандонському лісі починається втілення довготермінової програми регіонального розвитку, яка припускає передачу в розпорядження капіталу тубільних земель, багатих не тільки людською гідністю й історією, але й нафтою та ураном.

Ці проекти призведуть до розчленування Мексики, коли південний схід виокремиться в окрему зону усередині країни. Фактично вони є частиною

стратегії ліквідації опору, утворюючи свого роду «обценьки», покликані придушити осередки анти-неоліберального бунту, який зародився у 1994 році: в центрі перебувають території повсталого корінного населення, яке об'єдналося в Сапатистську армію національного визволення.

З приводу тубільних заколотників слід зробити одну обмовку: сапатисти гадають, що в Мексиці відновлення і захист національного суверенітету є частиною антиліберальної революції. Проте, парадоксальним чином САННО звинувачують у прагненні розколоти країну. Насправді до сепаратизму закликають лише підприємці штату Табаско, багатого нафтою, а також федеральні депутати з Чіапаса і члени Інституційної-революційної партії (ІРП). Сапатисти ж думають, що захист національної держави в умовах загрози глобалізації необхідний, і що спроби роздробити Мексику на шматки йдуть від правлячого угруповання і не відбивають справжніх потреб автономії індіанських народів.

САННО й усі тубільні національні рухи не закликають до відділення індіанських народів від Мек-

ся карти з точними підрахунками, скільки дістає та, чи інша сторона за тим, чи іншим варіантом. Сербський президент наполягав, щоби коридор, який з'єднує Сараєво та Горажде, був не ширшим, ніж три кілометри. Тоді генерал Веслі Кларк відвів його до кімнати і на комп'ютері показав, що Бог уявляв собі топографію інакше. Мілошевич налив собі віскі і погодився, щоби коридор був ширшим.

Часопис «Време», в свою чергу, про ту саму подію повідомляє у тексті під показовим заголовком «Моделювання».

У Дейтоні балканські президенти мали в своєму розпорядженні комп'ютерні карти такої високої технології, що за допомогою змодельованої подорожі могли об'їхати кордони і населені пункти, з приводу яких велася суперечка, пише «New York Times». Американські учасники переговорів возили президентів над горами та містами і обговорювали, що кому належить, говорить Вік Кушар, представник Картографічного агентства американського міністерства оборони. Кушар допомагав у маніпулюванні двома комп'ютерними системами вартістю 400.000 доларів, які Пентагон доставив на базу Райт Патерсон. Якось під час переговорів сербського президента провезли на

великому екрані над спірним коридором між Сараєвом та Гораждем. Мілошевич вимагав, щоби коридор був не ширшим ніж дві милі, але коли побачив, що довколишні гори роблять непрактичним такий вузький коридор, погодився, щоби його розширили до п'яти миль, говорять американські офіційні особи. Комп'ютер, який моделював боснійську землю в деталях до двох метрів, цього літа використовувався під назвою Powerscene для навчання пілотів НАТО перед 1200 польотами, що здійснювалися над Боснією. Комп'ютер дає найточніші карти про лінію розмежування довжиною в 1040 кілометрів, про спірні території в Боснії та навколо неї.

Темпоральна імперія оперує не реальним простором, а простором, змодельованим у лабораторіях; електронною територією, де розгортання і рух тотожні й одночасні. Швидкість проходження інформації від центру до периферії і назад дорівнює швидкості світла; на практиці це означає, що вона є моментальною. Таким чином, маємо величезний віртуальний простір, який ніде не знаходиться, і центр, який є скрізь, або ж там, де виникне потреба. Це стан перманентної війни, дуже низької інтенсивності, але широкої екстенсивності. Ця війна більше не *ведеться*, вона

сики. Вони хочуть домогтися свого визнання як невід'ємної складової частини країни, що має, проте, свою специфіку. Вони мріють про Мексику, побудовану на принципах демократії, свободи і справедливості. Якщо САННО захищає національний суверенітет, то федеральна армія Мексики захищає уряд, який зруйнував матеріальну базу цього суверенітету, і який тепер збирається віддати країну ще й іноземному капіталові, віддавши перед тим ділкам наркобізнесу.

Опір неолібералізму не обмежується горами південного сходу Мексики. В інших районах Мексики, у Латинській Америці, у Сполучених Штатах, в Канаді, у маастрихтській Європі, в Африці, в Азії й Океанії множаться осередки опору. У кожного – своя особлива історія, свої характерні риси, вимоги, своя боротьба і свої успіхи. Якщо людство хоче вижити і розвиватися далі, його єдина надія – в цих вогнищах, утворених ізгоями, неугодними, зайвими людьми.

Це лиш один приклад осередку опору, і я не надаю йому великого значення. Прикладів так само

багато, як випадків опору, і вони настільки ж різноманітні, як світ людей. Тому ви можете виобразити будь-який осередок на власний смак.

Тепер, коли ви намалювали, розфарбували і вирізали ці сім фрагментів, вам стало зрозуміло, що вони не складаються в єдине ціле. От у чому проблема: глобалізація має намір з'єднати шматки, які не стикуються між собою. З цієї та з інших причин, розкрити які в цій статті у мене немає можливості, необхідно будувати новий світ. Світ, що міг би вміщати в себе безліч світів, міг би вмістити в себе усі світи.

Постскрипtum, де розповідається про сні, породжені любов'ю. Море спочиває біля моїх ніг. Століття і тисячоліття воно поділяє наші нещастя, сумніви і сні, і зараз воно дрімає разом зі мною в гарячій задушливій ночі. Я бачу, як воно хвилюється, ніби хлібні поля моїх снів. І знову я захоплююся його сталістю: усе таке ж прохолодне і спокійне воно лежить біля моїх ніг. Жар піднімає мене з постелі,

КОМАНДАНТЕ
МАРКОС
ЧЕТВЕРТА
СВІТОВА ВІЙНА
РОЗПОЧАЛАСЯ

трансляється (is = broadcast), і її цілі вже не економічні, а космологічні: створення імперії, що базується на суто кількісному факторі. Власне тепер стає зрозумілим сенс глобальної індоктринації мас матеріалістичними та позитивістськими доктринами. Стверджуючи, що чудес не буває, технологія без будь-яких перешкод створила чудо у прямому значенні цього слова: явище, яке перериває природний хід речей і яке йому суперечить. Таким чином, гуманістичне мислення впало в яму, котру само викопало для теології та ідеалізму. Зараз ми опинилися перед фактом, що жодна істина у філософському смислі не тільки не існує, але й не може існувати. Ми оперуємо більш або менш переконливими конструкціями речень, і відтак навіть найвульгарніший матеріалізм залежить від *довіри*, яку йому виявляють. Твердження, що *світ – це уявлення* у глибшому розумінні говорить про світ аніскільки не більше, ніж твердження, що *сьогодні тепліше ніж вчора*. Якщо не менше. Та сама гуманістична школа припускається ще однієї стратегічної помилки, недооцінюючи віртуальний світ. Вже зараз електронний простір має перевагу над природним простором, і вже сьогодні пересічна людина проводить у ньому набагато більше часу. Під впливом вчення про те,

що природа не має початку й кінця, що вона є солідною та незнищенною – що саме по собі є абсурдним – було забуто, що й природний світ – лише проекція, і що у ньому, коли розриваються зв'язки з принципами та еманациями духовного порядку, простір перетворюється на поверхню, а час – на тривалість.

Щоби передбачити подальший розвиток подій та наміри Америки, нам не потрібно проводити глибоких досліджень. Вони для всіх доступні, вони навіть напрошуються самі собою. Стратегія Америки, її майбутнє та майбутнє решти світу як на долоні представлені кінематографом. Історія Америки є історією кіно, і навпаки. Бо чим була Америка до появи кінематографу: забитою європейською колонією, неосяжним, слабо заселеним простором, купкою масонів, які мріють про вільне суспільство. Справа докорінно змінюється із виникненням кіно, яке закладає підвалини того, що називають «американський спосіб життя». Кіноіндустрія стала поштовхом для промисловості взагалі й натхненням для вчених; майже немає такої речі, яка б спочатку не з'явилася в кіно, а вже потім у лабораторіях та на виробництві. Бум целулоїдної нереальності, поштовхом для якого була відсутність історії, змінив реальність:

259

СВЕТИСЛАВ
БАСАРА
ВІЙНА ЯК
BROADCASTING

вкладає в мою руку ручку, і Антуан оживає на сторінці, начебто час повернувся назад і ми знову разом...

Я попросив старого Антуана піти зі мною в експедицію до гирла ріки. Ми не взяли із собою майже ніякої їжі. Багато годин ми йшли за течією і уже вибилися із сил від голоду і спеки. Після полудня нам зустрілася череда кабанів, і ми вирішили відправлятися за ними вслід. Вже в темряві ми наздогнали їх, але раптом величезна дика свиня відокремилася від череди і накинута на нас. Я кинув гвинтівку і стрілою злетів на найближче дерево. Старий Антуан спокійно зустрів небезпеку і, замість того, щоб тікати, підвівся з-за куща. Величезний кабан кинувся на нього і затиснув серед гілок і колючок. Не пробуючи визволитися, старий Антуан підняв свій старий карабін і одним пострілом забезпечив нам вечерю.

На світанку, закінчивши чистити свою нову автоматичну гвинтівку М-16 калібру 5,56 мм, із регульованою скорострільністю, далекобійністю в 460 метрів, телескопічним прицілом і магазином на 90 патронів, я почав заповнювати похідний щоденник.

Опустивши подробиці, я зробив такий стислий запис: «Зустріли кабанів, і А. убив одного. Висота 350 метрів. Дощу не було».

Сидячи біля вогню в очікуванні, поки м'ясо засмажиться, я кажу старому Антуанові, що моя частка м'яса придасться на свято, яке ми влаштуємо в таборі. «Свято?» – запитує він, ворущачи вугілля. «Так, завжди знайдеться привід для вечірки». І я пускаюся в докладну оповідь про знаменні дати історичного календаря і пам'ятні дати сапатистів. Старий Антуан слухає мене мовчки. Думаючи, що йому це нецікаво, я влаштовуюся спати. Вже в напівдрімоті бачу, як старий Антуан бере мій зошит і щось там пише.

Наступного дня після сніданку ми ділимо м'ясо і йдемо кожен у свій бік. У таборі я звітуюся про те, що трапилося і показую свої записи. «Але це не твій почерк», – говорять мені і показують лист у зошиті. Я дивлюся і бачу, що після мого запису Антуан написав великими літерами: «Якщо одночасно немає можливості мати і розум, і силу, завжди вибирай розум, а силу лишай ворогу. Сила

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

не тільки американську, але й світову. Адже все, що може бути візуально представлене і може функціонувати в симуляції реальності, з певними адаптаціями може функціонувати і в самій реальності; якщо ж воно суперечить реальності, реальність до неї пристосується. Якщо відкинути упередження, модель космічного корабля в кіно – вже більше від половини справжнього космічного корабля – тут присутні ідея та взірць; решта – справа технічної майстерності. Але кіно не зупинилося лише на виробництві стратегічних інновацій; воно тенденційно створювало моделі особистості та поведінки, які стануть взірцем для мільйонів. Воно спрямовувало в цілком іншому напрямку емоційну енергію публіки, утверджуючи авантюризм як бажану модель поведінки. Одночасно воно утвердило упередження у ставленні до неєвропейських та балканських країн, а також меншин в самій Америці, як до нерозвинених, технічно відсталих, фольклорних племен, представлених завжди у типізований спосіб, майже в техніці комікса. Творцем третього світу є Голлівуд. І в тих країнах панують правила, встановлені у голлівудських фільмах. Достатньо подивитись на мундири тамтешніх диктаторів і міську сценографію, щоб у цьому переконатись. Кіно,

безсумнівно, справило вплив на всі сфери людського життя, і не тільки в країнах третього світу. Третя світова війна, війна як *broadcasting*, почалася в тридцять років всесвітньою дистрибуцією голлівудських виробів, які, у спосіб, використовуваний сьогодні 24 години на добу телебаченням, репрезентували оптоелектронний імперіалізм у його романтичній фазі. Але вже в ті часи ми мали сугестивний поділ на хороших та поганих хлопців, де поведінка хороших є нічим не кращою, якщо не гіршою, від поведінки поганих, з тією різницею, що ми з ними солідаризуємося, не розумом, а штучно викликаними симпатіями. З часом ця модель буде розвинена до досконалості.

У якийсь момент, десь на початку сімдесятих, кіноіндустрія несподівано змінила стратегію. Замість презентації приємного футуристичного суспільства, суспільства байдкування та безмежної насолоди, на кіноекранах почали крутити фільми, які розглядають майбутнє у чорному світлі, як посткатастрофічні, взаємно ізольовані та вороже настроєні мікроспільноти, що населяють спустошені території зниклих держав. Злидні, жорстокість та культурна деградація – основні ознаки нового футуристичного бачення нашої планети. Звідки такий поворот? Як це ін-

може допомогти виграти чимало битв, але усю війну за допомогою однієї тільки сили не виграєш ніколи. Отут потрібен розум. Сильний ніколи не зможе зі своєї сили висікти розум, а ми завжди зможемо з розуму висікти силу».

І нижче, маленькими буквами:

«Веселих свят».

Зрозуміло, я більше не був голодний. А сапатистські свята, як правило, завжди бували веселими.

Переклад А.П.

(1) Entretien avec Martha Garcia, La Jornada, 28 mai 1997.

(2) Ochoa Chi et Juanita del Pilar, Mercado mundial de fuerza de trabajo en el capitalismo contemporaneo, UNAM, Economia, Mexico, 1997.

(3) La Globalisation du crime, Nations unies, New York, 1995.

Текст опублікований: Le Monde diplomatique, № 521, aout 1997.

дустрія мрій миттю, ніби натхнена Шпенглером, стає апокаліптично настроєною і попереджуючою? Чи йдеться тут про отямлення? Радше, про щось інше. Пейзажі й сцени з фільмів на зразок *Mad Max* та до нього подібних представляють другу генерацію фільмів для індоктринації. Те, що ми бачимо в цих фільмах – третій світ недалекого майбутнього, а герої, які в них з'являються, їхня поведінка – це моделі та зразки. Судячи з усього, було зроблено висновок, що розкоші високотехнологізованого та автоматизованого майбутнього, природно, будуть доступні не всім. Очевидно, невидимій еліті призначена краща доля, але цього разу це ще не конче повинно статися. Адже кожна експансія має свій критичний пункт, після якого настає зворотній процес. Нема сумніву в тому, що і часовий, і швидкісний експансіонізм має свої обмеження і, як підказує логіка, ця межа не далеко. Хоча швидкість (і пов'язаний з нею час) плинніші від простору, в якому загинув СССР, вони обмежені, якщо не фізично, то, без сумніву, межею, яка для всього встановлена Божим провидінням.

НИЖЧЕ МЕЖ ДОБРА І ЗЛА

Ми погодилися, що фашизм та комунізм – лише фази у розвитку тоталітаризму, започаткованого гуманістичним концептом, провінційна природа якого (в метафізичному плані – атеїзм, а в явищному плані – євроцентризм) неминуче призвела до виникнення високотехнологічного ретрофеодалізму з виверненою структурою, повністю позбавленого сенсу без символічного виміру, який вносить у суспільну дійсність Монарх. Постісторичне суспільство взагалі є суспільством без символів та символіки; гуманістичне мислення систематично руйнувало символ, піддавало його раціональному аналізу і в кінцевому результаті звело до рангу знаку, емблеми, не взявши при цьому до уваги того факту, що символ – це така річ, без якої дійсність не є повноцінною. Одне слово, символи – це обмінні пункти; через символи енергія вищої дійсності спливає у світ явищ. *Символ залишається свіжим, якщо його неможливо розшифрувати*¹. Розшифрування символу завжди помилкове, і невірна інтерпретація символу має корозійний вплив на дійсність². Сучасне суспільство є суспільством знаків, котрі нерідко плутають із символами. Ота соціаль-

261

СВЕТИСЛАВ
БАСАРА
ВІЙНА ЯК
BROADCASTING

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ярослав сватко втрачений рай і граблі глобалізації

© Я.Сватко, 2000

Час від часу людство у своєму розвитку переходить певну межу, за якою попередній спосіб задоволення насущних потреб стає неефективним. Так сталося, коли технології скотарства та обробітку землі зробили не вигідним здобування їжі виключно збиранням плодів та полюванням. Відтоді з'явився міт про «Золотий вік» людства. Частина популяції тяжіла до старого способу життя, їй було важко пристосуватися до нових умов суспільного буття, і перекази про давній, втрачений попередніми поколіннями рай будили генетичну пам'ять і викликали ностальгію за нездійсненим майбутнім. Середні віки витворили певну, добре відшліфовану концепцію ведення військових дій, а відповідно до неї – лицарський кодекс честі. Поява нарізної зброї, а за нею автоматичної, перетворила лицарські сутички на релікт давньої епохи, і знову ж таки спричиняла приступи ностальгії за лицарським кодексом у веденні війни, хоч носії цих лицарських ідей у сучасній війні не можуть докладно пояснити, як слід було б застосувати цей воєнний кодекс честі скажімо під час бомбардувань Нагасакі, Дрездена, Ковентрі. Сподіватися ж, що людство відмовиться від новітніх технологій – чи то в галузі ви-

на текстуалізація, оте самопояснення та самовизначення, наплив інформації про напрями і повороти, є надійним свідком відсутності орієнтації і все помітнішого регресу до докультурної моделі. Знак Q, наприклад, у семіотичному сенсі є тим же, що й печерний малюнок; один з них є перед-символічним, інший – постсимволічним. П.Веріліо у деяких проявах інформаційного буму та комп'ютеризації вбачає сліди встановлення сонячних культів постісторичної епохи.

Так само, як на прикладі архітектури, зведеної до форм геометричних тіл, ми можемо простежити кристалізацію простору та його перетворення на поверхню, так на основі форм масової псевдоідентифікації ми бачимо знищення суспільної енергії, інвестування її в ілюзії. Показовим прикладом є недавні культи кінозірок, скажімо, Мерлін Монро, або істерія, пов'язана із прекрасною в принципі групою «Бітлз». Коли обійти соціологічні тлумачення, які роблять явища ще менш прозорими, в цих групових екстазах ми побачимо вираз автентичного потягу до божества, спрямований гуманістично структурованим суспільством до фетишизму, який вже не моделює потойбічність, до ідолізації цілком пересічних особистостей, і, зрештою, до ідолізації самої пересічності та проголошення її ідео-

логічним зразком Нового світового порядку. Як і кожна фальшива віра, – стверджує Тіллх, – після початкової ейфорії та захвату, які можна порівняти із екстазами істинної ініціації, починається руйнівна дія енергій, скерованих у невірному напрямку, і таким чином група, яка піддається спокусі псевдорелігійності, після її краху опиняється у набагато гіршому становищі, аніж була до контраініціації.

Упродовж п'ятдесятих, шістдесятих та сімдесятих років XX століття в такий спосіб розтратили всю суспільну енергію Заходу. Тим, чим для Сходу був комунізм, для Заходу були культи кіно- та рок-зірок; той самий рівень внутрішньої спустошеності, хоча на Сході цього досягали терором та бідністю, а на Заході – екстазом вседозволеності та достатком. У глобальному масштабі значущим є те, що соціальна енергія сьогодні наближається до нульової позначки. Маси не мають більше сил ані на захоплення псевдорелігійними проектами, ані на ідолізацію окремих особистостей. Інерція цілком відверто виявляє себе як глобальний суспільний механізм.

Цілком зрозуміло, з точки зору Нового світового порядку, що криза та війна у колишній Югославії взагалі не розглядалися у такому світлі. Але СФРЮ, чесно кажучи, ніко-

робництва, чи в галузі вбивства – річ безглузда. А з іншого боку, завжди знайдуться особи, для яких впровадження нових технологій становитиме певний дискомфорт, або й узагалі перемістить їх на маргінеси суспільства.

Щось подібне ми переживаємо нині. Технології телекомунікації разом з Інтернетом перетворили нашу планету у такий собі мегаполіс, у якому кожен, якщо має до того засоби, може спілкуватися із кожним, а той, хто не вміє, або не має можливості, стає сліпим у країні зрячих. Розвиток логістики разом із поширенням автоматичних ліній складання призводить до того, що у вартості продукції частка людської праці на завершальному етапі виробництва збільшується. Ті ж автоматичні лінії спричиняють зменшення впливу людського фактора на якість продукції, а отже в регіонах, де вартість робочої сили низька, можна виробляти товари, цілком конкурентні з продукцією розвинених країн, що ми й бачимо, спостерігаючи експансію товарів з Південно-східної Азії на світові ринки.

Розпад Совецького Союзу разом із ліквідацією економічної системи будівництва комунізму додали й нашу Україну до переліку держав, де потенційно мож-

ливо повторити феномен Тайваню чи Південної Кореї. Врешті, чому – можливо? Українська сталь добре заважає багато кому з металургів на світовому ринку. Український військово-транспортний літак нині – найкращий в світі, але жодна з країн НАТО його не купить і вироблятиме свої, гірші, тільки б не послабити становища власних виробників та власного ринку праці. Харківські танки за своїми техніко-економічними параметрами теж кращі за німецькі чи американські, але сумнівно, чи хоча й би Туреччина їх купить – хіба, може, арабські країни. Багато європейських фірм шиють одяг в Україні із своєї тканини, – це якісно та дешево, і на шляху до розширення цього виробництва стоять лише квоти на чужоземну продукцію у країнах Спільного ринку. Тож невідомо, хто більше зацікавлений у гальмуванні реформ в Україні – місцева бюрократія з комунячим світоглядом, чи ті європейські політики, які прагнуть стабільності на власному ринку праці, і як наслідок – стабільності у власних державах.

Отож нічого дивного немає у появі книжок на кшталт тієї, з-під пера редакторів «Шпігеля» Ганса-Петера Мартіна і Гаральда Шумана. Країни з високим рівнем життя стоять на порозі великого випробуван-

ли й не була політичним витвором, а лиш псевдорелігійним культом. Заснована на недостатньо поясненій харизмі президента та пробудженій, на цих теренах завжди латентно присутній моделі маніхейської єресі, вона функціонувала не як держава, а як релігійне об'єднання, як темний культ із псевдомітологією, проектованою у майбутнє, та напівбожествами, що уособлювали абсолютну порожнечу власного існування. В перші роки після Другої Світової війни (яка тут все ще триває) неймовірна енергія всіх народів, що складали Югославію, була витрачена на відбудову та будівництво, на трудові десанти, на марші, зльоти та мітинги підтримки. Братерство та єдність, скільки б цього зараз не уникали, спочатку взагалі не були просто гаслом: вороги режиму у всіх верствах населення, тим більше правдиві, були справжньою рідкістю. Конструктивна енергія низки поколінь систематично спрямовувалася на абсурдні, шалені та ідіотичні проекти і була попросту знищена. Після краху Югославії як релігійного об'єднання, – а він стався у момент смерті Тіто, хоча держава продовжувала існувати за інерцією, – треба було відразу повернути її до докомуністичної національної та релігійної моделі. У ці моделі увійшли з шаблонами ментальності,

здобутими протягом комуністичної окупації; десакралізований дух виконав додаткову десакралізацію під гаслом повернення до свого коріння, отже тутешні державочки, як (такий собі) авангард Нового світового порядку, мали привілей вступити першими у посткультурну епоху, в нове варварство.

Кожен, хто бачить на одному боці хороших, а на іншому – поганих хлопців, робить стратегічну помилку, бо події, які у минулі роки тут відбувалися *спровоковано*, – це модель, яка (щодо цього вже немає сумнівів) пошириться на увесь світ. Тут немає добрих та поганих, бо ситуація на цих теренах – нижче межі добра і зла, і на неї неможливо впливати позитивно. Навпаки, негативні впливи з цього регіону поширюватимуться у своїй латентній формі, щоб як чума розійтися по всій планеті у той момент, коли інформаційна експансія та Cyberspace, перевищивши критичну швидкість, розлетяться, і коли Америка зазнає долі СССР.

Цей час вже недалеко і його неможливо відтягти; акції, які Америка проводить у світі, змодельовані війни, які вона витворює, все це ніщо інше як відтягування власно-

263

СВЕТИСЛАВ
БАСАРА
ВІЙНА ЯК
BROADCASTING

ня своїх економічних, політичних систем та концепцій розширення міжнародного співтовариства. Напівзаходи чи спроби перегородити планетний простір кордонами новітніх ґето в перспективі приречені на невдачу: процес, як любив примовляти один із недавніх глобальних керівників, пішов. А отже, якщо шановні редактори «Шпігеля» лякають перспективою повернення Європи до ідеології тоталітаризму («одна з традицій європейської спадщини»), то це означає, що вони бачать можливість втрати контролю над процесом з боку урядів, які керують ним з допомогою демократичних інструментів влади. Хоча Мартін і Шуман виступають проти ліквідації бар'єрів у міжнародній торгівлі, за умов, коли технології зменшують наш світ до розмірів глобального Мангаттена, така політика здається безперспективною. Відхилити вектор цивілізації не вдалося ще нікому; краще зрозуміти загрози на її шляху і виробити політику уникнення тих явищ, які загрожують знищенню всього людства.

Коли ми говоримо про політичні аспекти глобалізації, неможливо оминати працю «Велика шахівниця» ще одного політика глобальних масштабів – Збігнева Бжезінського. Незважаючи на факт, що книга

виконує певні завдання, поставлені і автором, і його політичною командою, важко заперечити раціональність викладення матеріалу. Праця своїми практичними вказівками утверджує те, чого не можуть бачити лише люди, зашорені світоглядом минулих століть: у військовому і політичному аспектах світ скоротився. Нині з Флориди до Багдаду ближче, ніж від Афін до Марафону в часи греко-перських воєн. Автор вказує чинники, які можуть вберегти національні формування від втрати їх ідентичності у процесі подальшої глобалізації політичних процесів: стан економіки та економічні впливи, стан технологічного розвитку, культурні впливи у світі та масштаби глобальної військової присутності. Шкода, але українська політика про необхідність двох останніх факторів навіть боїться заявляти у своїх доктринах.

З міркувань Бжезінського випливає, що величезна людська маса, яка замешкує Євразію, теж є достатньо вирішальним фактором у майбутній геополітиці. Мало того, від позиції цього континенту залежатиме політичний клімат усієї планети. Україна ж опиняється в епіцентрі євразійської політики, і у разі вправності вітчизняних політиків може немало скористати зі свого

го розвалу шляхом спрямування залишків суспільної енергії на симуляцію конфронтації з рештою країн світу, які вже давно здалися, які — як ми бачимо на прикладі новоутворених державочок — змагаються, хто швидше здасться, які чекають у черзі на здачу у передпокої НАТО-альянсу.

Тому вивчення ситуації та змін на Балканах набирає значення. Наразі з-під зовсім поверхневої емульсії симулякруму держави проступають форми постісторичної екзистенції, екзистенції у дослівному значенні як *existere*: перебувати поза межами. Зі стадії завершеного знищення культурного організованого суспільства виразно проглядаються завершені процеси, за якими важко спостерігати, поки вони тривають. Так п'ятиденний робочий тиждень, що вихвалявся до небес як велике досягнення цивілізації, виявляє себе як фактор дестабілізації, що базується на створенні безпорядку шляхом дестабілізації космічних циклів. Це звучить як сенсаційний заголовок з бульварної газети, але функціонує, а роль бульварних газет у підриві соціальної стабільності аж ніяк не можна недооцінювати. Біблійна заповідь про шестиденну працю і сьомий день відпочинку — не примха, а узгодження циклів мікро- та макрокосмосів, пов'язане із гармонійною дією

містичного числа «сім». Скорочення цього циклу до п'яти днів праці та шостого й сьомого днів відпочинку безперечно означало розрив, аритмію і введення через чорний хід зловісного культу Шабата у християнський світ. Десять із середини сімдесятих років рок (спочатку — різновид бунту проти соціальної інерції) стає таємною ідеологією західних плутократій, до яких — після початкового опору приєднуються і плутократії зі сходу. Рабський менталітет найлегше створюється тоді, коли він має вигляд бунту. З платівок рок- та панк-груп лунають відверті сатаністські та деструктивні заклики, власне такі, що відповідають інтересам креаторів Нового світового порядку. Як апогей цього, панк-група «Sex Pistols» запускає хіт «*God fuck the Queen*». Від того моменту, отже, з кінця сімдесятих і початку вісімдесятих років, настає епоха субкультури, епоха, яку характеризуватимуть не малюнки у метро і виступи гаражних груп — як вважали деякі легковажні теоретики, — а епоха повернення до варварства.

Переклала Алла Татаренко

географічного положення. Рівно ж, як і втратити, — у разі недолугости останніх.

Мартін і Шуман попереджують про загрозу тоталітаризму. Зайве казати, що періоди у розвитку людства повторюються, тільки й усього, що на новому шаблі. Диктатура у давній Спарті відрізнялась зовнішньо від диктатури Мусоліні, але механізми суспільного управління у них мали чимало спільних рис. Немудро зарікатися, що на новому рівні цей спосіб управління не з'явиться знову. Тим паче, що влада прагне централізації, а технології роблять доступними найдавніші закутки земної кулі. Отож, якщо й очікувати хвилі тоталітаризму, пов'язаної з глобалізацією, то вже під гаслами: «Одна планета — один закон — один уряд — одна валюта...» і т.д., і т.п., читач за власним смаком може дописати собі ті, яких йому бракує. У низці небезпек, якими загрожує політична сторона глобалізації, всепланетний тоталітаризм загрожує людству більшими нещастями, аніж локальні тоталітаризми, до приборювання яких міжнародна спільнота вже призвичаїлась.

Яка країна могла б реалізувати такий глобальний соціальний проект? Передовсім, це форпост світової

демократії — США. По-перше тому, що це суспільство переконане у своїй всепланетній вищості. По-друге, воно володіє згаданими вище усіма чотирма факторами, означеними Бжезінським як необхідними для глобальної домінації чи бодай національного збереження у новому світовому устрої. По-третє, історія США показує, що, незважаючи на тотальну демократію, впродовж їх існування траплялися дрібні відступи, узаконені державним правом, як от рабство, сегрегація чи «полювання на відьом», і головне — певний час ці відступи цілком толерувались суспільством загалом. І зрештою — використання слова «демократія» у державному будівництві ще ні від чого не гарантує: маємо свіжий досвід будівництва рафінованого тоталітарного суспільства на одній шостій частині суші під назвою «демократія», причому частина населення справді була переконана, що оце вона, демократія, і є. Отож не можна відкидати можливості, що в наступному поколінні ідея «одна планета — один уряд» і т.д. не впаде на сприятливий ґрунт.

Є серед проблем глобалізації такі, що безпосередньо не пов'язані з політичними аспектами, видимі вже зараз; їх обговорюють вчені, але не розв'язують, по-

¹Еко У. Символ. – Белград, 1995.

² Проте на актуальному ступені десимволізації корозійність псевдосимволіки не є абсолютно невидимою. Займімося на хвилинку символами окремих держав – прапорами. Впадає у вічі, що у тих державах, які на своїх знаменах зберегли традиційні символи, наприклад, хрест – Швейцарія, скандинавські країни, Великобританія, дійсність функціонує набагато краще, аніж у країнах, котрі на прапори поставили *знаки та картини*, не кажучи вже про спільноти, що обрали інфернальні символи пентаграм. Скептикам пропонуємо порівняти статистичні дані.

265

СВЕТИСЛАВ
БАСАРА
ВІЙНА ЯК
BROADCASTING

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

заяк не всі політики надають цим проблемам належного значення. Це техногенні загрози, головна з яких – проблема теплового балансу Землі. Наша планета є саморегульованою системою, яка знайшла певну точку теплової рівноваги. Впродовж останнього століття, за відтинок, мізерний у планетних масштабах, людство вивільнило енергію, яка консервувалась на Землі сотні мільйонів років. У деяких саморегульованих системах такий удар може вибити їх в іншу точку рівноваги. У Валлії можуть з'явитися джунглі, а Сахара поширитися до Лазурового Берега. Нема сумніву, людство може пристосуватися жити в джунглях, пустелі, навіть у клоаці, от тільки чи економічно вигідно нищити свою планету зараз, щоб в майбутньому вкладати ресурси в її відновлення?

Іншою глобальною проблемою, яка зараз обговорюється, але зовсім не з приводу небезпек, є отримання чистої енергії на космічних станціях і передача її на Землю. Чомусь при обговоренні оминається факт, що цей екологічно чистий проект у тепловому відношенні ще гірший, аніж використання законсервованої енергії. Він встановлює додатковий потік енергії у рівноважній системі, а отже, просто порушує баланс.

Загалом, проблеми глобалізації сьогодні достатньо актуальні для людства. Однак, історичний досвід свідчить, що вчені – політологи, історики, фахівці з прикладних галузей – дискутуватимуть, рекомендуватимуть, попереджуватимуть про небезпеки, а політики наступлять на граблі, які лежать на чистій дорозі, а далі героїчними зусиллями намагатимуться поборювати наслідки природного перебігу історії. Людство ж пристосується до нової реальності... а далі див. баєчку про «Золотий вік».

Hans-Peter Martin, Harald Schumann: «Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand», Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Verlag 1996.

ãîäÄò ÑÖçÅéêîç

лукаш денборуг портрет міри

© L.Dęboróg, 2000

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

америки петер біксель немає

© P.BickseI, 2000

èÖíÖê ÅßäëÖäü

Бартоломей

Коли секретарка подала мені візитну картку Александра К. Новаковського, я здивувався. В якій справі славетний маляр, котрий мешкає десь у провінції, потребував би допомоги віце-міністра культури, який відповідає за поліграфічний комплекс? Я увімкнув камеру у приймальні. На каналі сидів ... Кшиштоф. Давній приятель, з яким ми не раз пиячили, разом вчилися, конспірували, мріяли про нову, велику Польщу... Потім він опинився у опозиційному політичному таборі, редагував престижну газету, а невдовзі після референдуму кудись зник... Щоправда, Кшись дійсно щось там малював.

Я звелів запросити його. Він з порога почав:

– Впізнав, сподіваюсь?

– Звичайно ж... Отже той славетний Алекс Новаковский – це ти?

– Ну, не знаю, чи такий вже славетний... Напевне, відомий. Але це справді я. – Помовчавши хвилину, він продовжив. – Дивуєшся? Воно й справді, я не хвалився своїми рисунками... Але в мене незле виходило ще коли ми вчилися.

– А що тебе привело сьогодні?

В мене є історія про чоловіка, який розповідає історії. Я йому вже багато разів говорив, що не вірю його історіям.

«Ви брешете, – казав я. – Ви вигадуете, ви фантазуєте, ви обдурюєте».

Але це не справляло на нього жодного враження. Він спокійно розповідав далі, й коли я кричав: «Ви брехун, ви вигадник, ви фантазер, ви стобреха!», він довго дивився на мене, хитав головою, сумно посміхався, а тоді промовляв так тихо, що я майже ніяковів: «Америки немає».

Щоби його потішити, я пообіцяв йому записати його історію.

Вона починається п'ятсот років тому при дворі короля, короля Іспанії. Палац, шовк і оксамит, золото, срібло, бороди, корони, свічки, служники й служниці, двораки, які заганяють собі навзаєм в животи мечі на світанку, кинувши напередодні одне одному під ноги рукавичку. На вежах вартові дмухають у фанфари. І посиль-

– Не прийшов Мугаммад до гори, попензлювала гора до Мугаммада... Зазирнув по старій дружбі.

– А конкретніше? – спитав я.

У відповідь він ледь посміхнувся:

– Слово не горобець... Тобі подобаються мої кліпси?

– Це через верблюда? – завершив я фразу тим самим тоном. Такі тексти не забувають. Звичайно ж, Кшись не мав ніяких кліпсів... Я занепокоївся не на жарт – коли він боїться підслуху в моєму кабінеті, то його прохання, певне, не так легко буде виконати. А перед ним я був у неоплатному боргу.

Ми зустрілися ввечері, в занедбаному барі на Тархоміні. Тут, у моїй старій дільниці, я почувався безпечно. Мій гість також. У барі сиділа закохана пара, кілька нероб, продавець наркотиків, два івани, котрі тільки й чекали на команду... Нормально. Кшиштоф також не почувався не в своїй тарілці, хоча колись, коли ще мешкав у Варшаві, оминав подібні заклади і подібне товариство. Я запитав його про це.

– Знаєш, там, де я живу, на цілу околицю тільки дві кнайпи, а товариство... Так, ніби не знаєш, як тепер на прикордонні.

Я знаю. Усі спроби ущільнити південний і східний кордон не давали жодного результату, через нього напливали хвилі мігрантів з половини світу, шукаючи шлях до ЕС. Над деякими районами держава цілковито втратила контроль, там панували банди контрабандистів.

– А де це ти живеш? – спитав я знічев'я, хоча, ясна річ, уже встиг перевірити.

– За Дуклею, в горах.

– Доволі небезпечні місця. Не боїшся?

– Як для кого. Тебе в цій дірі ніхто не зачепить, мене в моїх околицях – теж.

– То й добре. Так яка в тебе справа? Якщо хочеш перебратися до Варшави, можу допомогти прописатися, – почав я.

– Коли б я сюди захотів повернутися, то купив би собі ділянку і збудував будинок. Найгарніший у місті. Ні, Серго, не в тім річ.

Повертаючись додому, я відчував страх і огиду. Те, про що просив Кшись, суперечило законові. Таки дурнувато-му законові, але він був частиною Національного Ладу Польщі, а я був співтворцем цього Ладу – і пишався цим. Але не можна ж відмовити старому приятелю.

267

ЛУКАШ
ДЕНБОРУГ
ПОРТРЕТ МІРИ

ні, що зіскакують з коня, і посилені, що заскакують в сідло, друзі короля й фальшиві друзі, жінки гарні й небезпечні. І вино, а довкола палацу – люди, які нічого іншого не бачать, як тільки за все це платити.

Але й король не знав нічого іншого, як так ось жити, і як би людина не жила, чи в розкоші й достатку, чи в злиднях і бідності, чи в Мадриді, Барселоні чи ще десь, зрештою щодня все те саме і нудно. Так люди, які живуть деінде, уявляють собі Барселону прекрасною, а люди з Барселони бажають жити в деінде.

Бідні уявляють собі життя короля чудовим і страждають від того, що король вважає, що для бідних бідацтво – єдино правильне життя.

Вранці король встає, ввечері король лягає спати, а впродовж дня він нудьгує зі своїми турботами, своїми служниками, своїм золотом, сріблом, оксамитом, своїм шовком, нудьгує зі своїми свічками. Його ліжко розкішне, але й у ньому нічого іншого не зробиш, лише поспиш.

Челядь вранці низько вклоняється, кожного ранку однаково низько, король до цього звик і навіть не дивиться в той бік. Хтось подає йому виделку, хтось подає йому ніж, хтось підсуває крісло, а люди, які з ним роз-

мовляють, говорять «величність» і ще багато гарних слів і більше нічого.

Ніколи ніхто йому не скаже: «Ти бовдур, ти дурисвіт», і все, що вони йому скажуть сьогодні, вони вже говорили йому вчора.

От так воно є.

І тому королі мають придворних блазнів.

Блазні можуть робити, що хочуть, і говорити, що хочуть, і смішити короля, і коли йому більше не смішно, він їх убиває, чи щось таке.

Так у короля був один блазень, який перекручував слова. Він казав «челивність» замість «величність», він казав «лапац» замість «палац», «Роброго данку» замість «Доброго ранку».

Мені це видається дурним, а королю видавалося смішним. Цілих півроку він з цього сміявся, аж до сьомого липня, а восьмого липня, коли король встав і до нього прийшов блазень та сказав: «Роброго данку, ваша челивносте король», король мовив: «Звільніть мене від цього блазня».

Інший блазень був маленький і грубенький. Його звали Пепе. Він подобався королю лише чотири дні. Він смішив короля тим, що мастив мед на крісла дам і па-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Александр

Дорогою додому я все міркував, чи Серго справді мені допоможе. Після десяти років на вершинах влади мало що залишилося від старого приятеля Сергіуша, котрого звали Регалом, бо він кохався у музиці регей, аж поки не перестав її любити. Бартоломей С. Томашевич, член Головної Ради Польського Руху, колись він був одним з творців успіху цієї партії на європейському референдумі, а сьогодні опинився на узбіччі – всього лиш віце-міністр у другорядній галузі. Своім другим іменем, під яким його усі знали в студентські роки, він не надто нахвалявся... недовзі певно знову до нього повернеться.

Ще трохи, і воно знову стане en vogue... Я шкірою відчував його невдоволення: ще в роки конспірації він не раз казав – але тільки за чаркою – що буде прем'єром.

Насправді мені потрібен не стільки він сам, скільки його паспорт. Дипломатичний паспорт, який звільняє від будь-якого контролю... Брудний потяг віз мене усе ближче до моєї долини, родини, коней, образів. Долини, яку я вирішив покинути. Як і свою вітчизну.

В пам'яті виринув день референдуму. Я голосував за Європу, без надмірного ентузіазму, переконаний, що це

нічого не дасть. Через пів року після президентських виборів, виграних генералом Обядовичем, антиєвропейські настрої сягнули зеніту. Не без вини Брюсселю, який доволі незграбно намагався скомпроментувати нового президента, Польську Національну Церкву примаса Торуньчика та Польський Рух, а за вступ до ЄС «агітував» нас новими дискримінаційними митами і погрозами запровадження віз. Пам'ятаю ейфорію на вулицях, коли були оголошені результати, промову президента, котрий тоді вперше з'явився на люди в кунтуші та при шаблі, пам'ятаю привітання, з яким одразу ж звернулася до нас Рада Президентів Слов'янського Союзу... Я плакав перед телевізором.

Через кілька днів Бартек був призначений комісар-президентом Варшави, а я відмовився від усіх публічних функцій, подав у відставку з посади редактора «Звястуна» і полишив рідне місто. Я вирішив не чекати доки мене зацкують. Він не зумів би мені допомогти – надто глибоко я був утягнутий у проєвропейську кампанію, а його позиція у Русі не була аж такою вагомою. Зрештою, я й не хотів нічого... Треба уміти робити висновки з поразок.

Напевне Бартек гадав собі, що я виїхав із Польщі з першою хвилею, як і чимало інших. Тимчасом я купив собі шмат

нів, князів, герцогів, графів і лицарів. На четвертий день він намастив медом крісло короля, і король більше не сміявся, а Пепе не був більше блазнем.

І тоді король купив собі найстрашнішого блазня в світі. Той був потворним, тонким і товстим водночас, малим і високим водночас, а його ліва нога нагадувала колесо. Ніхто не знав, чи може він говорити і навмисне не говорить, чи він і справді німий. Його погляд був завжди злим, а обличчя – невдоволеним. Єдине, що було в нього гарного, так це ім'я: його звали Ґансик.

Але найстрашнішим був його сміх.

Він починався зовсім тихесенько й крихко десь у глибині черева, вихоплювався нагору, повільно переходив у ремігання, голова Ґансика наливалася кров'ю, сміх дусив його, аж заки не вибухав, тріскав, розривався, і тоді Ґансик смикав ногами, танцював і сміявся, й тільки король тішився з цього, всі інші блідли, починали тремтіти й лякалися. А люди довкола замку, почувши той сміх, замикали двері й вікна, закривали віконниці, вкладали дітей до ліжок і затикали вуха воском.

Сміх Ґансика був найстрашнішим з усього.

Король міг говорити, що хотів, а Ґансик все собі сміявся.

Король казав речі, з яких ніхто не міг сміятися, а Ґансик сміявся. А одного разу король сказав: «Ґансик, я тебе повішу».

А Ґансик засміявся, зареготав. І сміявся так, як ніколи.

Тоді король вирішив, що назавтра Ґансика треба повісити. Він звелів збудувати шибеницю, і це був не жарт. Король справді хотів почути, як Ґансик сміятиметься перед шибеницею. Він наказав, щоб усі люди прийшли дивитися на цю жорстоку виставу. Однак люди поховалися і замкнули двері, й наступного ранку до шибениці прийшли тільки король, кат, служники та Ґансик, котрий сміявся.

І король закричав до своїх служників: «Приведіть мені людей!» Служники обшукали все місто й нікого не знайшли, і король дуже гнівався, а Ґансик сміявся.

І тут нарешті служники знайшли хлопчика, й приволочили його до короля. Хлопчик був маленький, бліденький і переляканий, а король вказав на шибеницю і звелів йому дивитися.

Хлопчик подивився на шибеницю, посміхнувся, заплескав у долоні, подивувався, а тоді сказав: «Ви, ма-

ПЕТЕР БІКСЕЛЬ
АМЕРИКИ
НЕМАЄ

землі в Бескидах, побудував будинок і серйозно зайнявся малярством. Уже тоді відомий – щоправда під псевдонімами – як комп'ютерний графік, я вирішив зайнятися справжнім малярством. Творити щось таке, чого не знищить відсутність електричного струму чи поява носіїв інформації нового покоління, увічнити той набуток, який випрацював, вправляючись з комп'ютером. А тепер я вирішив емігрувати. Сам я може й міг би побути громадянином Всеслов'янського Союзу – але своїм дітям я такої долі не бажаю.

Та, як би там не було, я мушу забрати з собою Мірин портрет. Можна залишити тут усе, що завгодно, але не його. Закон про охорону національної культури забороняв вивозити будь-які твори мистецтва – навіть організувати виставку за кордоном було вкрай непросто. Що ж, я собі якось давав раду... Найцінніші полотна давно вже чекали мене в Європі, у банківському сейфі. Решту пороздаю тим, хто мені симпатичний, парочку копій і безнадійну мазанину демонстративно спалю на очах у запрошених журналістів, і не тільки наших... Але цей портрет я мушу врятувати, вивезти його, чого б це не коштувало. Чи приїде Сергіус до мене в гості? Чи допоможе мені у цій єдиній справі?

Бартоломей

Міра... Я її майже не знав. Велике, бурхливе кохання Кшиська, ще зі шкільних років. Здається, вони хотіли одружитися після захисту диплому, але вона розхворілася... А потім був некролог у газеті. На наші співчуття Кшиштоф ошкірився: робіть своє діло, а в мої справи не пхайтеся. Ми його більше й не питали ні про що.

Дорога на південь не була аж такою важкою. Однак я здивувався, що поліцейський на виїзді з Кросна отетерів, дізнавшись, що я їду сам у такому доброму автомобілі.

– В той бік, пане міністре, їздять з охороною. З військовими. Хіба хто має гляйт.

– Гляйт?

– Еге ж, тих, з-за перевалу. Чужим туди небезпечно потикатися.

Я втямив, чому Кшись записав номер мого службового опеля. І сенс відповіді на запитання, чи не боїться він, що ми візьмемося за його бескидський рай: – А Романістану із столицею в Римановій не хочете? Спробуйте не тільки заїстися з нашими хлопцями, то буде вам нове Придністров'я чи ще яка Клайпеда.

Небавом за Дуклю водій заблукав. Ми натрапили на

269

ЛУКАШ
ДЕНБОРУГ
ПОРТРЕТ МІРИ

буть, добрий король, якщо звеліли збудувати лавочку для голубів? Гляньте-но: двійко вже на неї всілося».

«Ти бовдур, – сказав король. – Як тебе звати?»

«Я бовдур, пане король, а звати мене Коломбо, а моя матінка кличе мене Коломбін».

«Ти бовдур, – сказав король. – Тут зараз вішатимуть людину».

«Як його звати?» – запитав Коломбін, а коли він почув ім'я, то сказав: «Гарне ім'я, отже він називається Гансик. Як можна чоловіка, який так гарно називається, вішати?»

«Він так жохливо сміється», – мовив король і наказав Гансикові засміятися, і Гансик засміявся вдвічі жохливіше, ніж учора.

Коломбін здивувався, а тоді сказав: «Пане король, ви вважаєте це жохливим?» Король розгубився й не зміг відповісти, а Коломбін продовжував: «Мені не дуже подобається його сміх, але голуби все ще сидять на шибениці, він їх не злякав, вони не вважають його сміх жохливим. Голуби мають вишуканий слух. Гансика треба відпустити».

Король подумав і тоді сказав: «Гансику, забирайся до дідька».

І Гансик вперше промовив слово. Він сказав Коломбіну: «Дякую!» і посміхнувся до нього гарною людською посмішкою. І пішов.

У короля більше не було блазня.

«Ходи зі мною», – сказав він Коломбіну.

А королівські служники й служниці, графи й усі решта подумали, що Коломбін новий придворний блазень.

Однак Коломбін був зовсім не кумедний. Він стояв і дивувався, говорив рідко й не сміявся, тільки посміхався і нікого не смішив.

«Він не блазень, він бовдур», – казали люди, і Коломбін погоджувався: «Я не блазень, я бовдур».

І люди сміялися з нього.

Якби король про це дізнався, він би розгнівався, але Коломбін йому нічого про це не казав, бо йому було байдуже, що з нього сміються.

При дворі були сильні люди й мудрі люди, король був королем, жінки були прекрасними, а чоловіки мужніми, священник був побожним, а кухарка – старанною, і тільки Коломбін, Коломбін був ніким.

Коли хтось казав: «Ходи, Коломбіне, поборемося!», Коломбін відповідав: «Я слабший за тебе».

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

цигана, котрий гнав п'ятірко коней, він не тямив по-польськи, але мав стільниковий телефон. Хтось, до кого він потелефонував, розпитувавши цигана, де ми знаходимось, оповів як їхати далі.

За п'ятнадцять хвилин ми уже були на місці. Кшись чекав нас, попереджений, на ганку. Перед віллою, точніше фільварком з колонадою, якийсь юнак працює обробляв колоду, з якої виступали контури скульптури.

— Син? — спитав я.

— Ну що ти! Моєму найстаршому дванадцять. Це Ігор, здібний скульптор... Щиро кажучи, він справжній геній, але ще трохи дівтак. Я потрохи допомагаю йому, як митець митцеві.

За обідом я зауважив образ над каміном із зображенням жінки середнього віку, але бузсумнівно — не дружини Кшиська. Жінка була на когось схожа, на когось знайомого... Та й справді, — на Міру. Це що, саме той портрет? Але ж Міра померла, не доживши й тридцяти...

Ми пили каву. Діти кудись повіялися, Ельжбета зайнялася своїми справами. Я дізнався, що вся долина належить Кшиштофові, він власник якоїсь незрозумілої спілки, розводить тут коней, що почало уже давати зиск. Я

запитав його про цигана, котрий трапився нам дорогою.

— Так, він у мене працює. Напевне, Міклош. Я запросив їх сюди з Угорщини. Чудові знавці коней, тільки трохи нарікають на наші пагорби... Хочуть збудувати кірху, треба буде розтрясти капшука.

— Кірху?

— Кальвіністи. Тут така мозаїка...

— А ти до якої конфесії належиш? Бо я ж, сам розумієш, зобов'язаний ходити до національної...

— Ну, що ж, пане міністре... Ти мусиш вдавати з себе католика, а я у ці складні часи волію вдавати невіруючого. Тобі, напевне, важче... Мене тут вважають безбожником і римські католики, і національні, тож маю спокій і від тих і від інших. Православні також національні, тільки трохи інакше... Якось припленталися єгови́сти — я вигнав їх втришій, а громаді їхній пообіцяв подати до суду. Тепер відчепилися. І від мене, і від родини.

— А насправді? — запитав я спантеличено. Той, колишній Кшиштоф ставився до питань віри дуже серйозно.

— А насправді Бог єдиний, і людям ніколи не вдасться його поділити. Як би їм цього не праглося. Елькин племінник, уяви собі, священик, староримський. Іноді приїжджає

Коли хтось казав: «Скільки буде два на сім?», Коломбін відповідав: «Я дурніший за тебе».

Коли хтось казав: «А ти наважишся перескочити через потічок?», Коломбін відповідав: «Ні, не наважусь».

І коли король запитав: «Коломбіне, ким ти хочеш бути?», Коломбін відповів: «Я не хочу ніким бути, я вже є кимось, я — Коломбін».

Король сказав: «Але ж ти мусиш кимось стати!», а Коломбін запитав: «Ким можна стати?»

Тут король мовив: «Отой чоловік з бородою, з засмаглим, обвітраним обличчям, мореплавець. Він хотів бути мореплавцем і став мореплавцем, він плаває на витрільнику по морях і відкриває нові землі для свого короля».

«Якщо ти хочеш, мій королю, — сказав Коломбін, — я стану мореплавцем». Тут весь двір засміявся.

І Коломбін помчав чимдуж із залу й закричав: «Я відкрю нову землю! Я відкрю нову землю!»

Люди дивилися одне на одного й хитали головами, а Коломбін стрімголов вибіг із замку, побіг через місто й через поле, і селянам, які стояли на полі й дивилися йому вслід, кричав: «Я відкрю нову землю! Я відкрю нову землю!»

І він прибіг до лісу й ховався декілька тижнів у хащі, і декілька тижнів ніхто нічого не чув про Коломбіна, і король сумував і картав себе, а двораки стидалися, що вони сміялися з Коломбіна.

І всі вони дуже втішилися, коли через декілька тижнів вартовий на вежі засурмив у фанфару й Коломбін пройшов через поле, через місто, пройшов через ворота, наблизився до короля й сказав: «Мій королю, Коломбін відкрив землю!»

Й оскільки двораки не хотіли більше висміювати Коломбіна, вони поробили серйозні міни і запитали: «Як вона зветься й де вона знаходиться?!»

«Вона ще ніяк не зветься, бо ж я її щойно відкрив, а знаходиться вона далеко в морі», — сказав Коломбін.

Тут піднявся бородатий мореплавець і промовив: «Добре, Коломбіне, я, Америго Веспуччі, пошукаю ту землю. Скажи мені, де вона знаходиться».

«Ви вийдете в море, а тоді все прямо та прямо, і ви мусите плисти, поки не припливете до землі, і ви не повинні піддаватися розпачу», — сказав Коломбін, й тому він страшенно боявся, адже він був брехуном, і знав, що землі тієї немає, і він не міг більше спокійно спати.

до нас, іноді ми їздимо до нього у Краків. Це й є наша справжня Церква, наші святощі...

Вбігли діти, вони чогось хотіли від батька, я залишився сам. Почав знову придивлятися до портрета. Портрет також придивлявся до мене. Справді. Це не був ефект «стеження очима» за глядачем, жінка дійсно дивилася на мене. А перед тим на Кшиштофа, на Яся, коли той вбіг у кімнату, а то знову в вікно. Вона... Цур тобі, пек! Та ж це тільки портрет. Дошка, вкрита фарбами!

Я підійшов до образу, торкнув раму. Не дерево, камінь. Ледь-ледь діткнув образу. Фарба. Я пересунув руку на плече, одягнуте у темно-сірий костюм. Воно видалося мені теплішим, аніж тло. Торкнувся шиї, і одразу ж відсмикнув руку. Не тому, що шия була виразно тепліша, а тому, що Міра виразно скривилася: не чіпай!

Але це неможливо! Це ж тільки портрет, мертвий образ! Я не наслідився знову підняти руку. Сів у фотель. Риси обличчя зм'якли, жінка дивилася кудись убік, очі уникали мого погляду.

Коли Кшиштоф повернувся, я спитав його:

– Це той портрет? – Він не заперечував. – Як ти цього досягнув? Адже навіть комп'ютер не може створити чо-

гось такого... ну, щоб образ реагував на те, що ти чи-ниш?

– Вона зреагувала... Дуже сердито?

– А я там знаю... Та ніби ні, – відповів я машинально.

– Вона тебе, Серго, ніколи не любила. Цього не можна змінити.

– Ти говориш про неї так, наче вона жива. Але ж це тільки портрет, технічний фокус.

– Може й портрет. Може й фокус. Але, аж ніяк не технічний. Це й справді базальт і фарба. Не питай, як я це зробив, якою ціною. Я ніколи нікому цього не розкажу.

– Не запатентував?

– Дива не можна запатентувати.

– Я не вірю в дива.

– В цьому твоя помилка, Хомо невіруючий. А колись же ж вірив...

– Ти знову про політику!

– Еге ж. Ну, то як, забираєш?

– Забираю. Тільки запакуй її добре. – І тільки вночі, в авто я втямив, що сказав «її», наче йшлося про людину. Нелегального мігранта, якого я мусив перевезти контрабандою у валізці.

271

ЛУКАШ
ДЕНБОРУГ
ПОРТРЕТ МІРИ

А Америго Веспуччі вирушив на пошуки.

Ніхто не знав, куди він поїхав.

Можливо, він теж тільки заховався у лісі.

А тоді засурмили фанфари, й Америго повернувся.

Коломбін почервонів і не наважувався поглянути на великого мореплавця.

Веспуччі наблизився до короля, підморгнув Коломбіну, набрав повітря, ще раз підморгнув Коломбіну і сказав голосно й чітко, так, щоби всі могли почути: «Мій королю, – так він сказав, – мій королю, земля існує».

Коломбін так зрадів, що Веспуччі його не зрадив, що підбіг до нього, обійняв і вигукнув: «Америго, мій любий Америго».

А люди подумали, що то назва землі й назвали ту землю, якої немає, «Америкою».

«Тепер ти чоловік, – сказав король Коломбіну. – Відтепер ти називаєшся Колумбом».

І Колумб став знаменитим, і всі дивувалися й шепотіли: «Він відкрив Америку».

І всі повірили, що Америка є, тільки Колумб не був певний, усе своє життя він у тому сумнівався, але так і не наважився запитати про це в мореплавця.

Незабаром й інші люди поїхали в Америку, а ще че-

рез деякий час дуже багато людей, і ті, хто повертався, стверджували: «Америка є».

«Я, – сказав чоловік, від якого в мене та історія, – я ще ніколи не був в Америці. Я не знаю, чи є Америка. Можливо, люди тільки так вдають, щоби не розчарувати Коломбіна. І коли двоє розповідають одне одному про Америку, то вони й нині підморгують одне одному, і вони майже ніколи не кажуть «Америка», а кажуть, зазвичай, щось невиразне, на зразок «Штати» чи «За океаном», чи щось подібне.

Можливо, людям, які хочуть до Америки, розповідають в літаку чи на кораблі історію про Коломбіно, і тоді вони десь переховуються, а пізніше повертаються назад і розповідають про ковбоїв, чи хмарочоси, про Ніагарський водоспад, чи Міссісіпі, про Нью-Йорк, чи про Сан-Франциско.

В будь-якому разі всі вони розповідають одне й те саме, і вони розповідають про речі, які були їм відомі вже перед подорожжю, а це ж бо дуже підозріло.

Але й досі люди сперечаються, хто ж був той Колумб.

А я знаю.

Переклала Ольга Сидор

А потім згадалися слова, які він сказав мені на прощання, уже напідпитку:

– Зрештою, кожен з нас має те, чого прагнув від життя. Ти – владу, я – мистецтво. От тільки Польщу десь по дорозі ми загубили. Обидва.

Александр

Міра лагідно дивилася на мене. Вона не ревнувала мене до дружини, до дітей. Напевне, навіть полюбила мою родину... Їй не подобалося, коли я випивався, але вона розуміла, що іноді треба, а іноді – варто. Так як сьогодні. Певно, вона також не ображалася на мене за Бартка, котрий – старий жонолюб – одразу поклав на неї оком.

Я його трохи жалкував. Може я занадто гостро зреагував на його вмовляння не їхати на еміграцію?

– Діти ростуть, – сказав я. Хочу, аби вони жили у більш-менш нормальному світі.

– У феміністичному демолібералізмі, – заперечив він.

– Може й так. Краще вже марксизм-фемінізм, аніж конфуціанський сталінізм. Таки дійсно, всього лиш менше зло. А знаєш, чому менше? Бо він не такий суцільний. Залишається більше простору для таких, як я.

– Ти кажеш про дітей... Що, не хочеш, аби вони були поляками?

– Як схочуть, то будуть. Принаймні вони залишаться європейцями. Твої будуть недокитайчатами. А онуки розмовлятимуть всеслов'янською мовою і зубритимуть сорок тисяч гієрогліфів.

Його напевне трохи розібрав алкоголь, Серго несподівано сказав:

– А знаєш, ти таки мав нюх... Щонайбільше через рік-два будемо у Союзі. – Завагавшись на мить, додав наче ледь іронічно, – будемо великою державою.

– Як васали Пекіна?

– Далися тобі ці китайці? – урвав він, ковтнув віскі, а далі продовжив цілком серйозно: – Усе вірно, ти був правий. Хто б міг подумати, що все так скінчиться?

– Треба було читати «Звястуна», поки не стало пізно.

Серго кивнув. Може він читав мою газету, а може й ні, але не міг не знати, що перед референдумом усяляко намагався втовкмачити усім просту альтернативу: або Європа, або Китай. *Tertium non datur*. Або будемо членами другої, чи навіть третьої категорії в демократичному утворенні, або станемо периферією авторитарної, якщо не від-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

*У історії, розказаній тут, імена учасникам
будуть роздані в кінці, а не на початку викладу.*

На столичному математичному факультеті познайомив нас молодший брат, який вивчав філологію та військову справу. Оскільки вона шукала колегу, з яким би могла готуватися до «Математики-І», ми почали вчитися разом, а позаяк вона не була, на відміну від мене, з провінції, вчилися ми у великому будинку її батьків. Кожного ранку, досить рано, я проходив повз блискучий автомобіль марки «Layland-Buffalo», що належав їй. Перед дверима нахилився і шукав камінь, клав його до кишені, дзвонив і піднімався на поверх. Книжок, зошитів, інструментів й приладдя я із собою не носив; все залишалося у неї й завжди було готовим до роботи. Ми вчилися від сьомої до дев'ятої, тоді нам приносили сніданок, а потім ми продовжували вчитися до десятої, а з десятої до одинадцятої в основному повторювали вже пройдений матеріал. Весь той час я тримав у руці камінь, який, в разі коли б я задрімав, падав на підлогу і будив мене до того, як вона встигала щось помітити. Після одинадцятої вона продовжувала вчитися, але я після тієї години вже не вчився. Таким

милорад павич
«веджвудський»
чайний
сервіз

© М.Павич, 2000

верто тоталітарної імперії. Навіть щодо термінів я не надто схибив.

Це й була одна з причин, задля якої треба було виїжджати... Добре поінформовані приятелі з Лондона давно вмовляли мене.

Шкода долини, шкода фільварку, чудових тварин перед ганком, дерев, які садив разом із дітьми... Я не кину усе це назавше, повертатимусь час від часу заможним чужинцем при надійному, шанованому паспорті. Але це вже буде не те...

Я знову поглянув на Міру, вловив її іронічну посмішку. Сама лиш думка про те, що я міг би запатентувати те, що я зробив! Як я це зробив? Та вже й сам не пам'ятаю до ладу. Спершу бавився віртуальними техніками, пізніше натрапив на оту кам'яну плиту... Я намагався щось робити, не надто сподіваючись на успіх, але якось настала мить натхнення, шаленства, воно тривало сім днів, яких я майже не пригадую... І створив портрет! Хоча навіть я не одразу втямив, що це щось більше, аніж просто портрет.

Як я цього досягнув? Напевно, Ігорко має рацію, кажучи, що я за це мав би закласти душу чортові... Що ж, невдовзі довідаюсь. Чи я її справді продав – і кому.

Бартоломей

Ми кілька разів відкладали виїзд. Переговори щодо приєднання Польщі до Всеслов'янського Союзу ставали дедалі стрімкішими, а водночас ускладнювалися, бо насправді ми вели їх не з Москвою, а з Пекіном. Постійно виникали нові й нові проблеми. Я мусив постійно бути під рукою, хоча й на других-третіх ролях. Врешті все вдалося. У вбиральні на Окенці ми помінялися течками. Дешевий трюк, але вдається. Його течка була навдивовижу тяжкою. Несучи її, я почував себе неочікувано безпечно. Так безпечно мені було тільки в дитинстві.

На кордоні Кшисека взяли на детальний контроль, напевне, включно з обшуком. У Гітров він пішов через прохідну для європейців, хоча вилітав із польським паспортом. Цікаво, відколи він мав другий?

Ми знову обмінялися течками у барі на аеродромі, уже не ховаючись. Я спитав його:

– Давно маєш?

– Що?

– Британський паспорт.

– Іспанський. Три роки. Відколи у мене були клопоти з виїздом до США із нашим, і я втратив круглу суму. Заходь,

273

ЛУКАШ
ДЕНБОРУГ
ПОРТРЕТ МІРИ

чином, підготовка до іспиту з математики відбувалася щодня крім неділі, коли вона знову ж таки вчилася без мене. В результаті вона дуже швидко помітила, що я не встигаю за плином її думок і що мої знання все більше і більше відстають від її знань. Вона гадала, що моя відсутність зумовлена бажанням самому трохи підготуватися по темах, які я пропустив, але нічого не говорила.

— Нехай кожен як глист проїдає свій шлях перед собою, — думала вона, свідомо того, що, навчаючи іншого, не вчить себе.

Коли настала вереснева сесія, ми домовилися зранку у день складання зустрітись і разом піти на іспит. Схвилювано-збуджена, вона не встигла особливо здивуватися, що я того дня не з'явився і що мене не було на екзамені. Вже склавши іспит, вона запитала себе, що зі мною стало. Але мене не було аж до зими. — Зрештою, не кожній мурашці мед збирати, — вирішила вона, проте інколи запитувала себе: — А чим він, власне кажучи, займається? Це, напевно, один з отих рознощиків усмішок, який купує свій товар на Сході, а продає на Заході, або навпаки...

Вона несподівано зустріла мене одного ранку, в час, коли треба було вчити «Математику-II», з цікавістю зау-

важивши нові латки на моїх ліктях та відросле волосся, якого не бачила раніше. Усе повторилося як першого разу. Щоранку я приходив у визначений час, а вона спускалася крізь зелене та слоїсте повітря, немов крізь воду, повну холодних та теплих струменів, відчиняла мені двері, сонна, але з отим своїм поглядом, від якого тріскають дзеркала. Якусь мить дивилася, як я вижимаю в шапку бороду і як знімаю рукавиці. Приклавши середній палець до великого, я рішучим рухом вивертав їх підкладкою догори, одним змахом знімаючи обидві з рук. Коли з цим було покінчено, вона не зволікаючи переходила до роботи. Вона була сповнена рішучості вчитися на повну силу, і так відбувалося щодня. З неослабною волею та систематичністю вона входила в усі тонкощі предмету, чи то було зранку, коли ми, ще на свіжій голові, починали працювати, чи після сніданку, чи перед закінченням, коли вона працювала дещо повільніше, але не пропускаючи жодної дрібниці. Як і раніше, я йшов об одинадцятій годині, і вона знову невдовзі помітила, що моя увага розсіюється, що мої погляди за годину старіють, і що я відстаю. Вона дивилася на мої ноги, одна з яких завжди була готова зробити крок, тоді як друга була абсолютно спокійною. А потім вони мінялися ролями.

запрошую. Коли схочеш... коли зможеш – він подав мені візитну картку з адресою в Іспанії.

Я наважився поїхати туди тільки через чотири роки. Це була остання можливість – я вибирався до Пекіна, в посольство. З перспективою невдовзі очолити консульство у Шангаї. Я старанно зубрив гієрогліфи (мінімум п'ятнадцять тисяч, а щоб їм було добре) і мандаринські форми ввічливості.

Кшиштоф і тут мав розлогий маєток, і тут розводив коней. Будинок у польському стилі... Як і колись перед будинком я зустрів Ігорка, котрий працював у камені. Він копіював дельфійських куросів для японського Музею Старожитностей. Вчуся, почесно, – сказав він, – та й заробіток непоганий. Навіть дуже добрий. А прийде час – копіюватиме Фідія, зробить портрет Алекса з мармуру, зробить усе, що заманеться. Уже скоро.

Портрет висів у салоні, прикритий гаптованою завісою. Ігор підняв її, і я побачив Мірине обличчя, яке дивилося на мене з глибини каменю. Я здивувався. Вона виглядала інакше, аніж тоді, у піддуклянській садибі. Вона наче постаршала. Так, власне постаршала. Не відводячи погляду, вона тепло, наче із вдячністю дивилася на мене.

Коли настала січнева екзаменаційна сесія, вона гадала, що я не зможу скласти іспит, але мовчала, відчуваючи себе теж трохи винною. – Зрештою, – вирішила вона, – чи я маю його поцілувати в лідь, щоб він вивчив? Якщо він ріже хліб на голові, це його справа...

Коли ж і того разу я не прийшов на іспит, вона все ж таки здивувалась і після іспиту розшукала список студентів, щоби перевірити, чи не маю я складати після обіду або в якийсь інший день. На її величезне здивування, мого імені взагалі не було у списку, ні на цей, ні на будь який інший день екзаменаційної сесії.

Було очевидно: я навіть не збирався здавати іспит під час цієї сесії.

Коли ми знову побачилися у травні, вона вчила «Напружений бетон», і коли на питання, чи я готуюся до нескладених іспитів, дістала відповідь, що я теж готуюся складати «Напружений бетон», ми продовжили вчитися разом, як і раніше, немов нічого й не сталося. Усю весну ми провели готуючись до іспиту, а коли підійшла червнева сесія, вона вже наперед зрозуміла, що я й цього разу не з'явлюся на іспит, і що ми не побачимося аж до осені. Вона замислено дивилася на мене гарними очима, між якими на її широкому обличчі вистачило б місця для ці-

– Вона тішиться, що вона тут. Що вона з ним, – сказав Ігорко. За мить додав: – Ви ж розумієте, правда?

– Але як це? Як це можливо?

– Не знаю. Він це зробив. Він оживив портрет...

– Вона дуже постаріла за ці роки.

– Так само як і він. Зовсім посивів, коли мусив продати будинок в Польщі.

– А вона помре? – запитав я поміркувавши.

– Одному Богові відомо. Гадаю, що вона ненадовго переживе його.

– І що тоді?

– Може стане посмертною маскою, знаєте, гіпс... майже мармур. Гідність і спокій. А може камінь згасне, і не буде уже нічого.

– Тебе не цікавить як Алекс це зробив?

– Ні. Так різьбити не можна. Я повинен знайти власний спосіб втілити вічність. Знаєте, я десь читав, що куроси, ну, оті скульптури, оживуть в день Страшного Суду. Ті справжні – з Дельф. Я б хотів вирізьбити щось таке ж, що залишиться живим...

лих вуст. І справді, все знову повторилося. Вона складала і склала «Напружений бетон», а я взагалі не з'явився.

Повернувшись додому, вона, задоволена досягнутим успіхом, але гублячись у здогадках щодо мого становища, помітила, що я в поспіху забув у неї попереднього дня свої зошити, і серед них вона знайшла мою заліковку. Не роздумуючи, вона відкрила її і зі здивуванням з'ясувала, що я взагалі не вивчаю математики, що я навіть не студент математичного факультету, що я студент цілком іншого факультету, де регулярно складаю іспити. Згадала безкінечні години спільного навчання, які були для мене марними зусиллями, позбавленими цілі, чистою втратою часу, і поставила неминуче питання: чому? Чому я стільки часу проводив із нею, вивчаючи предмети, які не мають нічого спільного з моїми зацікавленнями і екзаменами, які я маю складати? Вона довго думала і дійшла одного-єдиного висновку: завжди треба брати до уваги й те, що вкриті мовчанням; все робилося не заради іспитів, а заради неї. Хто б гадав, подумала вона, що я буду таким сором'язливим і що роками не наважуватимусь освідчити їй свою симпатію. Вона одразу подалася до винайнятої кімнати, де я мешкав разом із кількома ровесниками з Азії та Африки, здивувалася бідності, яку побачила і дістала інфор-

Александр

Приятель поїхав. Думаю, що ми вже ніколи не побачимося. Але він привіз мені добру звістку. Він викупив у Національному Земельному Фонді мою долину, адже я — не-резидент — мусив продати її два роки тому, після запровадження чергового елементу Національного Ладу. Циганська дружина навчилася польської мови — я не зміг їх до цього змусити — отож і вони, і розведення коней залишилися. Кірха теж. Коників продають у німецькі екологічні господарства та центри гіпотерапії, а мій приятель має з цього добру копійчину — і шматок батьківської землі у власності. Що ж, принаймні котрийсь з нас... Я знав, що ніколи туди вже не повернуся. Після того продажу ми відмовилися від громадянства Польської Республіки.

Що ж, як писав колись один письменник — непоганий, дуже навіть добрий письменник, цілком даремно піднесений до ранги морального авторитету, переповненого пиhoю — «що сталося, те сталося, що трапилось, те трапилось». Польща знову стала частиною східної імперії. Найсхіднішої з усіх. Бартекові онуки знову конспіруватимуть, влаштовуватимуть повстання, може реальні, а може й уже віртуальні... Європа також відчусь рано чи пізно тягар тієї

помилки. Китайсько-німецький кордон дружби на Одрі та Нисі Лужицькій — аж ніяк не те, про що мріяли Берлін і Брюссель. Досі вони ще цього не втімили, що це не є ніяким кордоном із стабільною, демократичною Росією.

Коли ми про це гомонили, він спитав:

— Ти не допомагаєш їм це усвідомити?

— Навіщо? Це ж не моя країна. А з політикою, так само як із журналістикою, я покінчив тієї ночі, після референдуму. Зараз я займаюся тим, що належить вічності. Тим, що оцінить кожен, хто має очі та душу. Тепер, і завжди.

— Як той портрет?

— Як усі ті образи. Зрештою, — продовжив я за мить, — вони на це заслужили. Вони не хотіли розширення ЄС. Ну добре, чехи, бо ті хотіли не до Союзу, а до Райху, добре вже, Словенія, Естонія... але ми? Сорок мільйонів населення? Вони полегшено зітхнули, коли ми відкинули угоду.

— Ти знав тоді про це, так? То навіщо ж боровся?

— Надія помирає останньою. До того ж завше залишався шанс. Ми могли б піймати їх у пастку їхніх власних словес... Невеликий, але шанс. Шанс, аби моєю вітчизною не правили пахолки на кшталт Хмурчика і Образєвіча... Пам'ятаєш, як ти ними гордував?

275

ЛУКАШ
ДЕНБОРУГ
ПОРТРЕТ МІРИ

мацію, що я поїхав додому. Оскільки їй дали також адресу маленького містечка неподалік від Тессалонік, вона не роздумуючи сіла у свій «Buffalo» і поїхала шукати мене на Егейське узбережжя, вирішивши поводитися так, ніби не виявила нічого незвичайного. Так і сталося.

Вона приїхала під вечір і побачила на березі показаний їй будинок, з дверима, відкритими навстіж, з великим білим биком, прив'язаним до кілка, на який було насаджено свіжий хліб. В середині вона побачила постіль, на стіні — образ, під образом — червону китицю, дірявий камінь на шнурку, дзигу, дзеркало та яблуко. На постелі лежала молода оголена людина з довгим волоссям, та засмаглою на сонці шкірою, яка обернулася спиною до вікна і спиралася на один лікоть. Глибока жолобинка, що йшла вздовж спини й закінчувалася між бедрами легким вигином, зникала під грубою солдатською ковдрою. Їй здалося, що дівчина от-от обернеться, і тоді вона зможе побачити її груди, великі, міцні й блискучі у теплого вечірньому повітрі. Коли це справді сталося, вона побачила, що у ліжку лежала зовсім не жінка. Спершись на одну руку, я жував вуса, повні меду, що правив мені за вечерю. Коли її помітили і ввели до будинку, вона все ще не могла звільнитися від першого враження, що в моєму ліж-

ку застала особу жіночої статі. Але це враження, так само як і втома після довгої подорожі, невдовзі зникло. На тарілці, що мала на дні дзеркало, вона дістала подвійну вечерю: для себе і для своєї душі у відображенні: квасолі, горіхи та рибу, а до трапези — маленький срібний гріш, який, так само як і я, тримала під язиком доки ми їли. Так ми вчотирьох були нагодовані однією вечерю: нас двоє та наші дві душі у дзеркалах. Після вечері вона підійшла до образа і запитала в мене, що він зображує.

— Телевізор, — сказав я їй. — Інакше кажучи, це вікно у світ, що послуговується математикою, відмінною від твоєї.

— Як то? — запитала вона.

— Дуже просто, — відповів я. — Машини, літальні апарати та автомобілі, сконструйовані на базі твоїх кількісних, математичних розрахунків спираються на три елементи, які повністю позбавлені кількісних характеристик. Це *однина, крапка і теперішній момент*. Тільки сума однин утворює кількість; сама по собі однина не піддається кількісному вимірюванню. Що стосується крапки, вона, не маючи жодного виміру, ані ширини, ані висоти, ані глибини, не підлягає ані вимірюванню, ані рахуванню. І найменші складові частини часу завжди мають спільний зна-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Він пам'ятав. Він і далі їх зневажав. І дедалі виразніше він усвідомлював, що сталося щось зовсім не те, про що мріяв він, його політичні союзники і приятелі, включно з президентом-генералом.

Я дивився на Міру, я дивився в її очі, п'ючи молоде вино... Це була одна з тих митей, які Ельжбета не любила. Я дивився по черзі на неї і на останній образ, якого Ігорко на щастя не показав Барткові. Я увічнив на ньому обидві долини — оту, бескидську, і цю, андалузьку, — вони накладалися і взаємоперетиналися. Два клімати, дві дійсності, дві гами барв. Так і на камені — я дедалі частіше так малював. У ньому жила тінь, відлуння давньої магії, яка породила на світ Божий портрет Міри. Я знав, що й вона дивиться на моє нове творіння, тішиться ним, і думаємо ми про одне й те ж.

літо 1999

Переклала Тетяна Павлишин

менник: це момент сьогодення, а він теж позбавлений кількісного елементу і не піддається вимірюванню. Так основні елементи твоєї кількісної науки являють собою щось, чийй природі абсолютно чужий кількісний підхід. Як же тоді можна вірити такій науці? Чому машини, створені за мірками тих кількісних оман, такі недовговічні, недовговічніші від людини у три, чотири або й більше разів? Поглянь, і в мене теж є білий «буффало». Тільки він інакше зроблений, аніж твій, спроектований у Layland-i. Випробуй його і побачиш, що в дечому він кращий від твого.

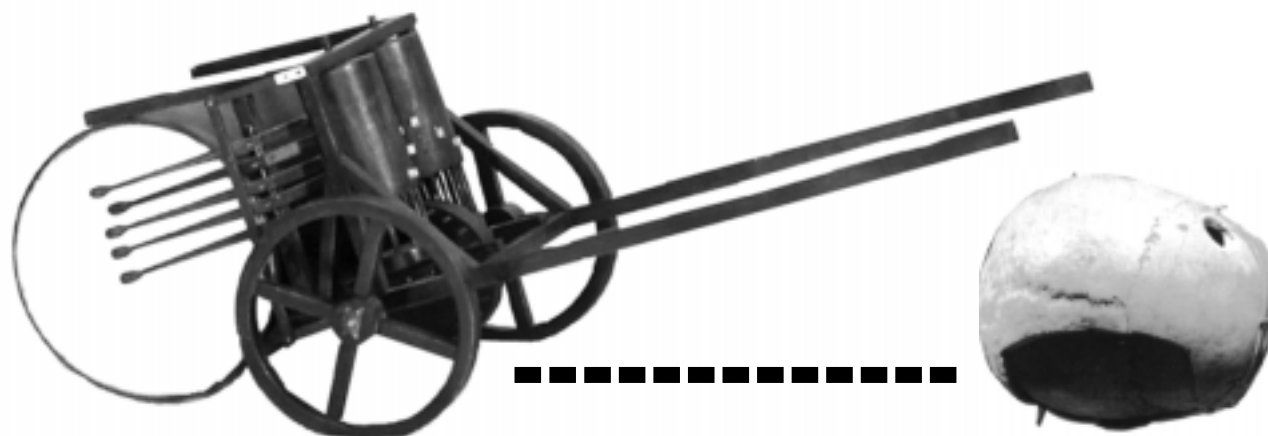
— Він не дикий? — запитала вона з посмішкою.

— Аж ніяк, — відповів я. — Спробуй, не бійся.

Біля дверей вона погладдила великого білого бика і неспішно його осідлала. Коли я теж сів верхи на нього, обернувшись спиною до рогів і дивлячись їй у лице, погнав я його вздовж моря, і двома ногами він топтав воду, а двома — землю. У першу мить вона здивувалася, коли я почав її роздягати. Її одежі одна за одною падали у воду, а потім і вона почала мене розстібати. У якийсь момент вона перестала їхати верхи на буку і поїхала верхи на мені, відчуваючи як я в ній стаю все важчим і важчим. Бик під нами чинив усе, що ми би самі мали чинити, і вона вже не могла розрізнити, хто їй дарує задоволен-

ня, бик чи я. Сидячи на тому подвійному коханцеві, вона бачила крізь ніч, як ми проїхали повз гай білих кипарисів, повз людей, котрі збирали на березі росу та подірявлені камені, повз людей, котрі розкладали вогнища там, де падали їхні тіні й спалювали їх; повз двох жінок, що стікали світлом як кров'ю, повз садок довжиною в дві миті, де першої миті співали птахи, а другої — спускався вечір, першої миті квітли фруктові дерева, а другої — за вітрами віяло снігом. Тоді вона відчула, як вся моя важкість перейшла у неї, як підострожений бик різко повертає і несе її в море, нарешті віддаючи хвилям, які нас розлучать...

Однак вона не сказала мені ані слова про своє відкриття. Восени вона готувалася до державного іспиту, і коли я запропонував вчитися разом, анітрохи не здивувалась. Як і раніше, ми вчилися щодня від сьомої години до сніданку, а потім до одинадцятої, тільки тепер вона вже не наполягала, щоб я теж опанував предмет, а я залишався і після пів на одинадцять, на півгодини, котрі відривали нас від книжок. Коли вона на вересневій сесії склала державний іспит, її ніскільки не здивувало, що я не здавав його разом із нею.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Вона була вражена, коли після цього ніколи більше мене не побачила. Ані того дня, ані наступних днів, ні наступних тижнів, ні наступних екзаменаційних сесій. Ніколи. Здивована, вона вирішила, що, мабуть, невірно оцінила мої почуття до неї. Збентежена тим, що не може відгадати, в чому річ, сиділа вона одного ранку у кімнаті, де ми роками вчилися разом, і тоді її погляд випадково впав на «веджвудський» чайний сервіз, який ще до сніданку стояв на столі. Тоді вона зрозуміла. Місяцями, зо дня в день, з величезними зусиллями і вічним марнуванням часу й сил я працював з нею тільки для того, щоб кожного ранку мати теплий сніданок, єдину теплу їжу, яку я міг собі дозволити у ті роки. Зрозумівши це, вона запитала себе ще про щось. Чи могло бути так, що я її властиво ненавидів?

Під кінець залишається виконати ще один обов'язок: як було обіцяно на початку, надати героям цієї повісті імена. Якщо читач вже й сам не здогадався, ось та розгадка. Моє ім'я — Балканський півострів. Її — Європа.

Переклала Алла Татаренко

